
3 1761 05607054 3

Антін Крушельницький

ВИБІР З УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ПИСЬМЕНСТВА

Перший том.

(Від 1798 р. до 1876 р.)

для сьомої кляси середніх шкіл;
для третьої кляси колеґії.



Київ · Віденъ · Львів.

„Чайка“

Українське Акційне Видавниче Товариство.


LIBRARY
JUL 29 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

Зміст.

I. Іван Котляревський:

II. Петро Артемовський:

III. Григорій Квітка (Основяненко):

IV. Лев Боровиковський:

V. Евген Гребінка:

Сторона.

VI. Маркіян Шашкевич:

VII. Микола Устиянович:

VIII. Антін Могильницький:

IX. Амвросій Метлинський:

X. Олександер Афанасєв (Чужбинський):

XI. Михайло Макаровський:

Сторона.

XII. Микола Костомаров:

XIII. Тарас Шевченко:

А. Лірични поезії:

Б. Описи, оповідання, поеми:

XIV. Пантелимон Куліш:

Досвітки:

Хуторна поезія:

Дзвін:

Сторона.

XIX. Яків Щоголів:

XX. Леонид Глібів:

XXI. Степан Руданський:

XXII. Анатоль Свидницький:

Сторона.

XXIII. Данило Мордовець:

XXIV. Олександер Кониський:

XXV. Осип Юрій Федькович:

XXVI. Ізидор Воробкевич:

XXVII. Володимир Антонович:

Спис авторів

(у читанках: V, VI, VII, VIII і XI):

Примітка:

V. (Пята читанка — пяте видання.)
VI. (Шоста читанка — пяте видання.)
VII. (Сьома читанка — пяте видання.)
VIII. (Восьма читанка — трете видання.)
XI. (Одинадцята читанка — перше видання.)

I. Іван Котляревський.

(1769—1838.)

1. Мандрування Енея.

(З I частини Енеїди.)

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но Греки, як, спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;[1]
Забравши де-яких Троянців,
Осмалених, як гиря[2]) ланців,[3]
Пятами з Трої накивав.

Він, швидко поробивши човни,
На синє море поспускав,
Троянців насажавши повні,
І, куди очі, почухрав.
Но зла Юнона, суча дочка,[4]
Розкудкудакалась, як квочка:
Енея не любила — страх!
Давно уже вона хотіла,
Його щоб душка полетіла
К чортам, і щоб і дух не пах.

Еней був тяжко не по серцю
Юноні, все її гнівив:
Здававсь гірчіший їй від перцю,
Ні в чім Юнони не просив;
Но гірш за те їй не злюбився,
Що, бачиш, в Трої народився
І мамою Венеру звав,
І що його покійний дядько
Парис, Пріямове дитятко,
Путивочку[5]) Венері дав.

Побачила Юнона з неба,
Що пан Еней на поромах,[6]) —
А те шепнула сука Геба[4]) —
Юнону взяв великий жах!
Впрягла в ґринджолята[7]) павичку,
Сховала під кибалку[8]) мичку,[9])
Щоб не світилася коса;
Взяла спідницю і шнурівку,[10])
І хліба з сіллю на тарілку,
К Еолу мчалась, як оса.

„Здоров, Еоле, пане-свату!
„Ой як ся маєш, як живеш?“
Сказала, як ввійшла у хату,
Юнона: „чи гостей ти ждеш?..“
Поставила тарілку з хлібом
Перед старим Еолом-дідом,

---

[1]) Тягу дав = утік. [2]) гиря = низько обстриженний. [3]) ланець = обірванець, гільтяй, ледащо. [4]) дуже неестетичні вислови, одначе я не вважав можливим пропускати їх або зміняти в поезії Котляревського. [5]) путивка = порода яблок. [6]) пором = великий човен до перевозу на ріці. [7]) санки. [8]) кибалка = рід жіночого убрання на голову. [9]) мичка = моток прядива, волосся, що вилізло з-під платка. [10]) шнурівка = шнуровиці, корсет.

Сама же сіла на ослін.
„Будь ласкав, сватоньку-старику!
„Ізбий Енея з панталику: [1])
„Тепер пливе на морі він.

„Ти знаєш — він який суціга, [2])
„Паливода [3]) і горлоріз:
„По світу як іще побіга,
„Чиїхсь багацько виллє сліз.
„Пошли на його лихо злеє,
„Щоб люди всі, що при Енеї,
„Послизли і щоб він і сам.
„За цеє-ж дівку чорнобриву,
„Смачную, гарну, уродливу
„Тобі я, далебі, що дам.“

„Гай, гай! ой дай же його
[кату! [4]) —
Еол, насупившись, сказав: —
„Я все-б зробив за цюю плату,
„Та вітри всі порозпускав:
„Борей недуж лежить з похмілля,
„А Нот поїхав на весілля,
„Зефир же, давній негодяй,
„З дівчатами заженихався,
„А Евр в поденщики нанявся,
„Як хочеш, так і помишляй!

„Та вже для тебе обіцяюсь
„Енеєві я ляпас дать; [5])
„Я хутко, миттю постараюсь
„В трістя [6]) його к чортам загнать.
„Прощай же, швидче убірайся,
„Обіцянки не забувайся,
„Бо послі, чуєш, ні-чичирк!
„Як збрешеш, то хоча надсядься,
„На ласку послі не понадься:
„Тоді від мене візьмеш чвирк“. [7])

Еол, оставшись на господі,
Зібрав всіх вітрів до двора,
Велів поганій буть погоді . . .
Як-раз на морі і гора!
Все море зараз спузирило, [8])
Водою мов в ключі забило, [9])
Еней тут крикнув, як на пуп: [10])
Заплакався і заридався,
Пошарпався, увесь подрався,
На тімї начесав аж струп.

Прокляті вітри роздулися,
А море з лиха аж реве;
Слізьми Троянці облилися,
Енея за живіт бере;
Всі човники їх розчухрало,
Багацько війська тут пропало:
Тоді набрались всі сто-лих!
Еней кричить, що — „я Нептуну
„Півкопи грошей в руку суну,
„Аби на морі штурм [11]) утих“.

Нептун іздавна був дряпічка: [12])
Почув Енеїв голосок,
Шатнувся [13]) зараз із запічка:
Півкопи для його кусок! . . .
І миттю осідлавши рака,
Схвативсь на його, мов бурлака,
І вирнув з моря, як карась.
Загомонів на вітрів грізно:
„Чого ви гудете так різно?
„До моря, знаєте, вам зась!“

1) Збити з панталику = збити з путтяя, з дороги, з розуму. 2) драбуга. 3) загорілець, запека. 4) дай же його кату = примівка, що означає досаду або незадоволення. 5) ляпас = ударь в лице, поличник. 6) трістя = тріcця, трясависко, багновище. 7) чвирк = останки при виробі спирту; тоді від мене візьмеш чвирк = тоді я тобі нічого не дам. 8) спузирити = здути, схвилювати. 9) бити цівками, хвилювати (бити в ключі). 10) як би захворів на живіт. 11) буря. 12) здирщик. 13) кинутися.

От тут-то вітри схаменулись,
І ну всі драла до нори;
До ляса[1]) мов Ляхи шатнулись,
Або од їжака тхори.
Нептун же зараз взяв мітелку
І вимів море, як світелку,[2])
То сонце глянуло на світ.
Еней тоді як народився,
Разів із пять перехрестився,
Звелів готовити обід.

Поклали шальовки[3]) соснові,
Кругом наставили мисок;
І страву всякую, без мови,
В голодний пхали все куток.
Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і куліш глитали
І брагу кухликом тягли,
Та і горілочку хлестали,
Насилу із-за столу встали
І спати послі всі лягли.

Венера не послідня шльоха,
Проворна, враг її не взяв,
Побачила, що так полоха
Еол синка, що аж захляв.
Умилася, причепурилась
І, як в неділю, нарядилась,
Хоч би до дудки на танець!
Взяла очіпок грезетовий[4])
І кунтуш з усами[5]) люстровий,[6])
Пішла к Зевесу на ралець.[7])

Зевес тоді кружав сивуху
І оселедцем заїдав;
Він, сьому випивши восьмуху,
Послідки з кварти виливав.
Прийшла Венера, іскрививbшись,
Заплакавшись і завіскрившись,
І стала хлипать перед ним:
„Чим пред тобою, милий тату,
„Син заслужив таку мій плату?
„І он, мов в свинки, грають їм.“[8])

Юпитер, все допивши з кубка,
Погладив свій рукою чуб:
„Ох, доцю, ти моя голубко!
„Я в правді твердий так, як дуб.
„Еней збудує сильне царство
„І заведе своє там панство;
„Не малий буде він панок,
„На панщину ввесь світ по-[гонить,
„Багацько хлопців там на-[плодить
„І всім їм буде ватажок.

„Заїде до Дидони в гості
„І буде там бенкетувать;
„Полюбиться її він мосці
„І буде бісики пускать.
„Іди, небого, не журися,
„Попонеділкуй, помолися, —
„Все буде так, як я сказав“.
Венера низько поклонилась
І з пан-отцем своїм простилась,
А він її поцілував.

---

[1]) До лісу. [2]) світлицю. [3]) тонка дошка. [4]) з двоцвітної матерії, з парчи, тканий сріблом або золотом. [5]) ґальони, що ними кунтуш обшитий. [6]) шовковий. [7]) подарок або данина, що її приносили кріпаки панові на Різдво; іти з подарком. [8]) гра при якій деревяну кульку ганяється по льоду або по землі.

2. В гостях у Дидони.

(З I части Енеїди.)

Еней прочумався, проспався,
І голодрабців позбірав,
Зовсім зібрався і уклався,
І скільки видно почухрав.[1])
Плив-плив, плив-плив, що аж
[обридло
І море так йому огидло,
Що бісом на його дививсь.
„Коли-б, — каже, — умер я в Трої,
„Уже-б не пивції гіркої,
„І марне так не волочивсь“.

Потім до берега приставши
З Троянством голим всим своїм,
На землю з човнів постававши,
Спитавсь, чи є що їсти їм?
І зараз чогось попоїли,
Щоб на путі[2]) не ослабіли,
Пішли, куди хто запопав.
Еней по берегу попхався
І сам не знав, куди слонявся,[3])
Аж гульк — і в город причвалав.

В тім городі жила Дидона,
А город звався Карфаген,
Розумна пані і моторна,
Для неї трохи цих імен:
Трудяща, дуже працьовита,
Весела, гарна, сановита,[4])
Бідняжка — що була вдова . . .
По городу тоді гуляла,
Коли Троянців повстрічала,
Такі сказала їм слова:

„Відкіль такі це гольтіпаки?
„Чи рибу з Дону везете?
„Чи може виходці-бурлаки?
„Куди, прочане, ви йдете?
„Який вас враг сюди направив?
„І хто до города причалив?
„Яка-ж ватага розбишак!“
Троянці всі замурмотали,
Дидоні низько в ноги впали,
А вставши, їй мовляли так:

„Ми всі, як бач, народ хрещений,
„Волочимся без талану;
„Ми в Трої, знаєш, породжені,
„Еней пустив на нас ману.
„Дали нам Греки прочухана
„І самого Енея пана
„В три-вирви вигнали відтіль;
„Звелів покинути нам Трою,
„Підмовив плавати з собою.
„Тепер, ти знаєш, ми відкіль.

„Помилуй, пані благородна!
„Не дай загинуть головам,
„Будь милостива, будь не злобна
„Еней спасибі скаже сам.
„Чи бачиш, як ми обідрались:
„Убрання, постоли порвались,
„Охляли, ніби в дощ щеня!
„Кожухи, свити погубили
„І з голоду в кулак трубили, —
„Така нам лучилась пеня“.[5])

---

1) Очистити галуззя на дереві, вичистити руками одіж з болота, поїхати, втікт куди. 2) в дорозі. 3) хилитися, йти, хилючись. 4) сановник = достойник. 5) бід напасть.

Дидона гірко заридала
І з білого свого лиця
Платочком сльози обтирала:
„Коли-б, сказала, молодця
„Енея нашого злапала —
„Уже-б тоді весела стала,
„Тоді великдень був би нам!“
Тут плюсь Еней, як будь-то з неба:
„Ось, ось де я, коли вам треба!
„Дидоні поклонюся сам“.

Потім з Дидоною обнявшись,
Поцілувались гарно в смак;
За рученьки біленькі взявшись,
Балакали то сяк, то так.
Пішли к Дидоні до господи
Через великі переходи,
Ввійшли в світлицю, та й на піл;
Пили на радощах сивуху
І їли сімяну макуху,
Покіль кликнули їх за стіл.

Тут їли різнії потрави,
І все з поливяних мисок,
І самі гарнії приправи
З нових кленових тарілок:
Свинячу голову до хріну
І локшину на переміну,
Потім з підлевою индик;
На закуску куліш і кашу,
Лемішку, зубці,[1]) путрю,[2]) квашу[3])
І з маком медовий шулик.[4])

І кубками пили сливянку,
Мед, пиво, брагу,[5]) сирівець.[6])
Горілку просту і калганку,[7])
Куривсь для духу[8]) яловець.
Бандура горлиці[9]) бринчала,
Сопілка зуба затинала,
А дудка грала по балках:
Санжарівки на скрипці грали,
Кругом дівчата танцювали
В дробушках[10]), в чоботах,
[в свитках.

Сестру Дидона мала Ганну,
Навспражки дівку, хоч куди:
Проворну, чепурну і гарну, —
Приходила і ця сюди
В червоній юпочці баєвій,[11])
В запасці гарній фаналевій,[12])
В стьонжках, в намисті і ковтках;
Тут танцювала викрутасом
І пред Енеєм вихилясом,
Під дудку била третяка.[13])

Еней і сам так розходився,
Як на аркані жеребець,
Що трохи не увередився,[14])
Пішовши з Гандзею в танець.
В обох підківки забряжчали,
Жижки од танців задріжали,
Вистрибувавши гоцака.[15])
Еней, матню в кулак прибравши,
І не до соли[16]) примовлявши,
Садив крутенько гайдука.

---

[1]) Зубці = страва з опиханого ячменю, наче каша. [2]) путря = страва з вареного ячменю і солодкого квасу. [3]) варене рідке кисло-солодке тісто. [4]) прісні коржики, плящки, политі маком розпущеним у меді. [5]) рід напитку з солоду із проса. [6]) квас із хліба. [7]) калган = рослина Maranta galanga, калганка = наливка на калгані. [8]) для запаху. [9]) „Горлиця“, „Зуб“, „По балках“ і „Санжарівка“ — пісні до танцю. [10]) рід танцю (беруться двоє за руки, станувши проти себе і йдуть у танець). [11]) рід сукна. [12]) фланелевій. [13]) третяк = фіґура в танці. [14]) підірвати собі здоровля. [15]) гоцак і гайдук = танці; садити гайдука = наприсядки танцювати. [16]) Тепер мені не до соли, коли грають на басолі! (з народної сміховинки).

А послі танців варенухи
По филіжанці[1]) піднесли,
І молодиці-цокотухи
Тут баляндраси[2]) понесли.
Дидона кріпко заюрила,[3])
Горщок з вареною розбила,
До дуру всі тоді пішли.
Ввесь день весело прогуляли
І пяні спати полягали,
Енея-ж ледви повели.

Еней на піч забрався спати,
Зарився в просо, там і ліг;
А хто схотів, побрів до хати,
А хто в хлівець, а хто під стіг:
А де-які та так хлеснули,
Що де упали там заснули,
Сопли, харчали і хропли;
А добрі молодці кружали,
Поки аж півні заспівали —
Що здужали, то все тягли.

Дидона рано ісхопилась,
Пила з похмілля сирівець,
А послі гарно нарядилась,
Як би в оренду на танець.
Взяла кораблик[4]) бархатовий,
Спідницю і корсет шовковий
І начепила ланцюжок;
Червоні чоботи обула,
Та і запаски не забула,
А в руки з вибійки[5]) платок.

Еней же з хмелю як проспався,
Іззів солоний огірок;
Потім умився і убрався,
Як парубійка до дівок.
Йому Дидона підіслала,
Що од покійника украла:
Штани і пару чобіток,
Сорочку і каптан з китайки,
І шапку, пояс з каламайки,
І чорний шовковий платок.

Як одяглись, то ізійшлися,
З собою стали розмовлять;
Наїлися і прийнялися,
Щоб по-вчорашньому гулять.
Дидона-ж тяжко сподобала
Енея так, що і не знала,
Де дітися і що робить;
Точила всякії баляси,
І підпускала різні ляси,[6])
Енею тількп-б догодить.

3. Троянки палять кораблі на Сицилії.

(З II частини Енеїди.)

Як пан Еней так забавлявся,
То лиха він собі не ждав,
Не думав і не сподівався,
Щоб хто з Олимпа кучму дав.
Но те Юнона повернула
І в голові так коверзнула,[7])
Щоб зараз учинить ярміс;[8])
Назула без панчіх патинки,
Пішла в Ірисині будинки,
Бо хитра ця була, як біс.

[1] Чашка. [2]) нісенітниці, смішні вигадки. [3]) розпустуватися, вигадки вигадувати. [4]) жіночий одяг на голову. [5]) накраща тканина. [6]) ляси = любі речі, підпускати ляси = говорити любі слова. [7] подумати, пригадати. [8] ярміс = лад, спосіб; учинити ярміс = придумати, що треба зробити.

Прийшла, Ірисі підморгнула,
Черкнули в хижу разом вдвох,
І на ухо щось її шепнула,
Щоб не підслухав який бог;
І пальцем цупко прикрутила,
Щоб зараз все те ізробила
І їй би принесла лепорт.[1])
Ірися низько поклонилась
І в ліжник[2]) зараз нарядилась,
Побігла з неба, як би хорт.

В Сицилію як-раз спустилась,
Човни Троянські де були,
І між Троянок помістилась,
Которі човнів стерегли.
В кружку сердешні ці сиділи,
І кисло на море гляділи,
Бо їх не кликали гулять,
Де чоловіки їх гуляли,
Медок, сивушку попивали
Без просипу[3]) неділь із пять.

Дівчата з лиха горювали,
Нудило тяжко молодиць;
Лиш слинку з голоду ковтали,
Як хочеться кому кислиць.
Своїх Троянців проклинали,
Що через їх так горювали;
Дівки кричали на ввесь рот:
„Щоб їм хотілось так гуляти,
„Як хочеться нам дівувати,
„Коли-б замордував їх чорт!“

Троянці волокли з собою
Старую бабу, як ягу,
Лукаву відьму, злу Берою,
Іскорчившуюся в дугу.
Ірися нею ізробилась
І, як Бероя, нарядилась
І підступила до дівок;
І щоб к ним лучче підмоститься
І пред Юноной заслужиться,
То піднесла їм пиріжок:

„Послухайте лиш, молодиці,
„Я добрую вам раду дам;
„І ви, дівчата білолиці, —
„Зробім кінець своїм бідам:
„За горе ми заплатим горем, —
„А доки нам сидіть над морем?
„Приймімось, човни попалім.
„Тоді і мусять тут остаться
„І нехотя до нас прижаться, —
„Ось так на лід їх посадім!“

„Спасеть же Біг тебе, бабусю!“
Троянки в голос загули:
„Такої-б ради, паньматусю,
„Ми ізгадати не могли“.
І зараз приступили к флоту
І принялися за роботу:
Огонь кресати і нести
Скішки, тріски, солому, клоччя.
Була тут всяка з них охоча,
Пожар щоб швидче розвести.

Розжеврілось і загорілось,
Пішов димок до самих хмар,
Аж небо все зачервонілось,
Великий тяжко був пожар!
Човни і байдаки палали,
Соснові пороми тріщали,
Горіли дьоготь і смола.
Поки Троянці огляділись,

---

[1]) Рапорт, повідомлення про те, що діється. [2]) ліжник = шерстяне покривало на ліжко, одіяло. [3]) без просипу = не приходячи до памяти.

Що добре їх Троянки грілись,
То часть мала човнів була.

Еней, пожар такий уздрівши,
Злякався, побілів, як сніг,
І, бігти всім туди звелівши,
Чим-дуж до човнів сам побіг.
На ґвалт у дзвона задзвонили,
По вулицях в трещотки били,
Еней же на ввесь рот кричав:
„Хто в Бога вірує — рятуйте!
„Рубай, туши, гаси, лий, куйте!
„А хто-ж таку нам кучму дав?“

Еней од страху з плигу збився,[1]
В умі сердега помішавсь
І зараз сам не свій зробився:
Скакав, вертівся і качавсь;
І із цього свого задору
Він, голову піднявши вгору,
Кричав, опарений мов пес.
Олимпських шпетив на всю губу,
Свою і неню лаяв любу,
Добувсь і в рот, і в ніс Зевес.

„Гей ти, проклятий стариґаню!
„На землю з неба не зиркнеш,
„Не чуєш, як тебе я ганю,
„Зевес! — ні усом не моргнеш?!...
„На очах більма поробились,
„Коли-б довіку послїпились,
„Що не поможеш ти мені!
„Чи це-ж таки тобі не стидно,
„Що пропаду, от лиш не видно?
„Я-ж, кажуть люди, внук тобі!

„А ти, з сідою бородою,
„Пане-добродію Нептун!
„Сидиш, мов демон, під водою,
„Ізморщившись, старий шкар-
[бун![2]
„Коли-б струхнув хоч головою
„І цей пожар залив водою —
„Тризубець щоб тобі зломивсь!
„Ти базаринку[3]) любиш брати,
„А людям в нужді помагати
„Не дуже, бачу, поспішивсь.

„І братік ваш Плутон, поганець,
„Із Прозерпиною засів;
„Пекельний, гаспидський ко-
[ханець,
„Іще себе там не нагрів?
„Завів братерство з дяволами
„І в світі нашими бідами
„Не погорює ні на час.
„Не посилкується ні мало,
„Щоб так палати перестало
„І щоб опей пожар погас.

„Та враг бери вас — що хотіте,
„Про мене те собі робіть;
„Мене на лід не посадіте,
„Пожар лиш тільки погасіть;
„Заверeдуйте по своєму
„І будьте ласкаві, моєму
„Зробіте лихові кінець.
„Пустіть лиш з неба веремію
„І покажіте чудасію,
„А я вам піднесу ралець!“

Тут тільки що перемолився
Еней і рот свій затулив,
Як ось із неба дощ полився,
В годину ввесь пожар залив.
Бурхнуло з неба мов із бочки,

---

[1]) З плигу збитись = не знати що робити, обаранїти, розум стратити. [2]) шкарбун = старий зношений чобіт; дід. [3]) дарунок.

Що промочило до сорочки,
То драла врозтіч всі дали.
Троянці стали всі, як хлюща,
Їм лучилася невсипуща,
Не раді і дощу були!

Не знав же, на яку ступити,
Еней і тяжко горював:
Чи тут остатись, чи поплисти,
Бо враг не всі човни забрав.
І миттю кинувсь до громади
Просить собі у ней[1]) поради,
Чого собою не вбагне.
Тут довго тяжко рахували,
І скільки не коверзували,[2])
Та все було, що не оне.

Один з Троянської громади,
Насупившися, все мовчав,
І дослухавшись до поради,
Ціпком все землю колупав,
Це був пройдисвіт і непевний
І всім відьмам був родич кревний,
Упирь і знахарь ворожить:
Умів і трясцю одшептати
І кров християнську замовляти
І добре знав греблі гатить.

Бував і в Шльонському з волами,
Не раз ходив за сіллю в Крим,
Тарані[3]) торгував возами,
Всі чумаки братались з ним.
Він так здавався і нікчемний,
Та був розумний, як письменний,
Слова так сипав, як горох.
Уже в чім, бач, порахувати,
Що розказать — йому вже дати:
Ні в чім не був страхополох.

Невтесом всі його дражнили,
По нашому-ж то звавсь Охрім, —
Мені так люди говорили,
Самому-ж незнакомий він.
Побачив, що Еней гнівився,
До його зараз підмостився,
За білу рученьку і взяв,
І, вивівши Енея в сіни,
Сам поклонився аж в коліни.
Таку Енею річ сказав:

„Чого ти сильно зажурився
„І так надувся, як индик?
„Зовсім охляв і занудився,
„Мов по болотові кулик?
„Чим більш журитися — все гірше,
„Заплутаєшся в лісі більше, —
„Покинь лиш горе і заплюй.
„Піди вкладися гарно спати.
„А послі будеш і гадати:
„Спочинь та вже тоді міркуй“.

Послухавши Еней Охріма,
Укрившись, на полу ліг спать;
Но лупав тільки все очима,
Не міг ні крихти задрімать.
На всі боки перевертався,
До люльки разів три приймався,
Знемігся-ж, мов і задрімав.
Як ось Анхиз йому приснився, —
Із пекла батечко явився
І синові таке сказав:

„Прокинься, милеє дитятко!
„Пробуркайся і проходись.
„Це твій прийшов до тебе батько,
„То не сполохайсь, не жахнись.
„Мене боги к тобі послали

---

[1]) У неї. [2]) роздумувати, придумувати. [3]) риба, Abramis vimbra.

„І так сказати приказали,
„Щоб ти ні трохи не журивсь:
„Пошлють тобі щасливу долю,
„Щоб учинив ти божу волю
„І швидче в Рим переселивсь.

„Збери всі човни, що остались,
„І гарно зараз їх оправ,
„Придерж своїх, щоб не впивались
„І цю Сицилію остав.
„Пливи і не журись, небоже!
„Уже тобі скрізь буде гоже.
„Та ще, послухай, щось скажу:
„Щоб в пекло ти зайшов до мене,
„Бо діло єсть мені до тебе,
„Я все тобі там покажу.

„І по олимпському закону
„Уже ти пекла не минеш,
„Бо треба кланятись Плутону,
„А то і в Рим не доплівеш.
„Якусь тобі він казань [1]) скаже,
„Дорогу добру в Рим покаже,
„Побачиш, як живу і я.
„А за дорогу не турбуйся,
„До пекла навпростець прямуйся
„Пішком, — не треба і коня.

„Прощай же, сизий голубочок!
„Бо вже стає на дворі світ:
„Прощай, дитя! прощай, си-
[ночок!..“
І в землю провалився дід.
Еней зпросоння як схопився,
Дріжав од страху і трусився,
Холодний лився з його піт.
І всіх Троянців поскликавши,
І лагодитись приказавши,
Щоб завтра поплисти, як світ.

К Ацесту зараз сам махнувши,
За хліб подякував, за сіль;
І там не довго щось побувши,
Вернувся до своїх відтіль.
Ввесь день збірались та вкладались
І світа тільки що дождались,
То посідали на човни.
Еней же їхав щось не сміло,
Бо море дуже надоїло,
Як чумакам дощ в-осени.

4. Еней у пеклі.

(З III частини Енеїди.)

Еней в цю путь як-раз зібрався,
Шкапові [2]) чоботи обув,
Підтикався, підперезався
І пояс цупко підтягнув;
А в руки добру взяв дрючину,
Обороняти злу личину, [3])
Як лучиться де од собак.
А послі за руки взялися, [4])
Прямцем до пекла поплелися, —
Пішли на прощу до чортяк.

Еней з Сивиллою хватались,
До пекла швидче щоб прийти,
І дуже пильно приглядались,

[1]) Казань = промова, проповідь. [2]) із кінської шкіри. [3]) лайливе слово, з. личина = чорт. [4]) з Сибиллею.

До пекла двері як найти.
Як ось перед якуюсь гору
Прийшли і в ній велику нору
Знайшли і вскочили туди.
Пішли під землю темнотою,
Еней все щупався рукою,
Щоб не ввалитися куди.

Ця улиця вела у пекло,
Була вонюча і кальна;[1])
У ній і вдень було, мов смеркло,
Од диму вся була чадна.
Жила з сестрою тут Дрімота,
Сестра же звалася Зівота;
Поклон ці перші оддали
Тімасі нашому Енею
З його старою попадею,
А послі далі повели.

А потім смерть до артикулу
Їм воздала косою честь,
Наперед стоя калавуру,[2])
Який у її мосці єсть:
Чума, війна, харцизство, холод,
Короста, трясця, парші, голод;
За цими-ж тут стояли в ряд:
Холєра, шолуді,[3]) бешиха[4])
І всі мирянські, знаєш, лиха,
Що нас без милости морять.

Іще-ж не все тут окошилось,[5])
Іще брела ватага лих:
За смертію слідом валилось
Жінок, свекрух і мачух злих;
Вітчими йшли, тесті скупяги,
Зяті і свояки мотяги,
Сердиті шурини, брати,
Зовиці, невістки, ятровки,
Що все гризуться без умовки,
І всякі тут були кати.

Якіїсь злидні ще стояли,
Жували все в зубах папір,
В руках каламарі держали,
За уха настромляли пір.
Це все десятські та соцькії,
Начальники, пявки людськії,
І всі прокляті писарі,
Ісправники все ваканцьові,[6])
Судді і стряпчі[7]) безтолкові,
Повіренні, секретарі.

Еней хоч сильно тут дивився
Такій великій новині,
Та вже од страху так трусився,
Мов сидя охляп на коні.
Побачивши-ж іще іздалі,
Які там дива плазували,
Кругом куди не поглядиш —
Злякавсь, к Сивиллі прихилився,
Хватавсь за дергу і тулився,
Мов од кота в коморі миш.

Сивилла в дальший путь таскала —
Не баскаличивсь[8]) би та йшов,
І так швиденько поспішала —
Еней не чув аж підошов,
Хватаючися за ягою.
Як ось уздріли пред собою
Чрез річку в пекло перевіз.
Ця річка Стиксом називалась,
Сюди ватага душ збіралась,
Щоб хто на той бік перевіз.

---

[1]) Повна нехарі, грязна. [2]) стоячи наперед сторожі. [3]) струпи на голові. [4]) рожа (запальна недуга). [5]) спинитися на пристановище, поселитися. [6]) не на службі. [7]) адвокат, присяжний. [8]) противитися.

І перевізник тут явився:
Як циган, смуглой[1]) цери був,
Од сонця ввесь він попалився,
І губи, як арап, оддув;
Очища в лоб позападали,
Сметаною позапливали,
А голова вся в ковтунах;
Із рота слина все котилась,
Як повстка, борода скомпилась.[2])
Всім задавав собою страх.

Сорочка звязана узлами
Держалась всилу на плечах.
Попричепляна мотузками,
Як решето, була в дірках;
Замазана була на палець,
Засалена, аж капав смалець;
Обутий в драні постоли,
Із дір онучі волочились,
Зовсім, хоч вижми, помочились;
Пошарпані штани були.

За пояс лико одвічало,
На йому висів гаманець:
Тютюн і люлька і кресало,
Лежали губка, кремінець.
Хароном перевізник звався,
Собою дуже величався,
Бо і не в шутку був божок:
З крючком весельцем погрібався,
По Стиксові, як стрілка мчався, —
Був човен легкий, як пушок.

На ярмарку як слобожане,
Або на красному торгу
До риби товпляться миряне —
Було на цьому так лугу.
Душа товкала душу в боки
І скреготали, мов сороки;
Той пхавсь, той сунувсь, инший ліз,
Всі мялися, перебірались,
Кричали, спорили, і рвались,
І всяк хотів, його щоб віз.

Як гуща[3]) в сирівці іграє,
Шиплять, як кваснуть, буряки,
Як проти сонця рій гуляє —
Гули ці так небораки;
Харона плачучи прохали,
До його руки простягали,
Щоб взяв з собою на каюк;
Но цей того плачу байдуже,
На просьби уважав не дуже:
Злий з сина був старий дундук.[4])

І знай, що все веслом махає
І в морду тиче хоч кому,
Од каюка всіх одганяє,
А по вибору своєму
Потрошечку в човен сажає,
І зараз човен одпихає,
На другий перевозить бік.
Кого не візьме, як затнеться,
Тому сидіти доведеться,
Гляди — і цілий може вік.

Еней з Сивиллою своєю
Не мішкавши[5]) в човен ввійшли;
Кальною річкою цією
На той бік в пекло поплили;

[1]) Смуглої. [2]) зімнялася. [3]) осад у хлібному квасі. [4]) індийський когут, насмішливе = старий дід, старий хрін. [5]) негайно.

Вода в розколини лилася,
Що аж Сивилла піднялася,
Еней боявсь, щоб не втонуть;
Но пан Харон так потрудився,
На той бік так перехопився,
Що нільзя[1]) й оком ізмигнуть.

Приставши, висадив на землю,
Узяв копійку за труди,
За працьовиту свою греблю,
І ще сказав, іти куди.
Пройшовши відсіль гонів з двоє,
Побравшись за руки обоє,
Побачили, що ось лежав
У буряні бровко[2]) муругий,[3])
Три голови мав пес цей мурий,[4])
Він на Енея загарчав.

Загавкав грізно в три язики,
Уже був кинувсь і кусать,
Еней підняв тут крик великий,
Хотів чим дуж назад втікать.
Аж баба хліб бровку шпурнула
І горло глевтяком[5]) заткнула,
То він за кормом і погнавсь.
Еней же з бабою старою,
То сяк, то так по-під рукою
Тихенько од бровка убравсь.

Тепер Еней убрався в пекло,
Прийшов зовсім на инший світ,
Там все поблідло і поблекло,
Нема ні місяця, ні звізд . . .
Там тільки тумани великі,
Там чутно жалібнії крики,
Там мука грішним не мала.

Еней з Сивиллою гляділи,
Якії муки тут терпіли,
Якая кара всім була . . .

Смола там в пеклі клекотіла
І грілася все в казанах,
Живиця, сірка, нефть[6]) кипіла,
Палав огонь — великий страх!
В смолі цій грішники сиділи
І на огні пеклись, горіли,
Хто як за віщо заслужив . . .
Пером неможна написати,
Неможна і в казках сказати,
Яких було багацько див!

Панів за те там мордували
І жарили зо всіх боків,
Що людям льготи[7]) не давали,
І ставили їх за скотів;
За те вони дрова возили,
В болотах очерет косили,
Носили в пекло на підпал.
Чорти за ними приглядали,
Залізним пруттям підганяли,
Коли який з них приставав.

Огненним пруттям оддирали
Кругом на спину і живіт,
Себе що сами убивали,
Яким остив наш білий світ.
Гарячим дьогтем заливали,
Ножами під боки штрикали,
Щоб не хапались умірать.
Робили різнії їм муки,
Товкли у мужчирях їм руки,
Не важились щоб убивать.

---

[1]) Годі. [2]) собака з великими бровами. [3]) темно-сірий з темними смугами. [4]) муругий. [5]) мякушка недопеченого хліба. [6]) нафта. [7]) свободи, пільги.

Всім старшинам тут без розбору,
Панам, підпанкам і слугам,
Давали в пеклі добру хльору.[1])
Всім по заслузі, як котам.
Тут всякії були цехмистри,
І ратмани,[2]) і бургомистри,
Судді, підсудки, писарі,
Які по правді не судили
Та тільки грошики лупили
І одбірали хабарі.

Жінок своїх що не держали
В руках, а волю їм дали,
По весіллях їх одпускали,
Щоб часто в приданках були
І до півночи там гуляли
І в гречку де-коли скакали —
Такі сиділи всі в шапках
І з превеликими рогами,
З зажмуреними всі очами,
В кипячих сіркой[3]) казанах.

Батьки, які синів не вчили,
А гладили по головах,
І тільки знай, що їх хвалили —
Кипіли в нефті в казанах;
Що через їх синки в ледащо
Пустилися, пішли в ні-на-що,
А послі чубили батьків
І всею силою бажали,
Батьки щоб швидче умірали,
Щоб їм принятись до замків.

Були там купчики проворні,
Що їздили по ярмаркам
І на аршинець на підборний[4])
Поганий продавали крам.
Тут всякії були пронози,[5])
Перекупки і шмаровози,
Жиди, міняйли, шинкарі;
І ті, що фиґи-миґи возять,
Що в боклагах гарячий[6]) носять, —
Там всі пеклися крамарі.

Паливоди і волоцюги,
Всі зводники і всі плути,
Ярижники[7]) і всі пянюги,
Обманщики і всі моти,
Всі ворожбити, чародії,
Всі гайдамаки, всі злодії,
Шевці, кравці і ковалі;
Цехи: різницький, коновальський,
Кушнірський, ткацький, шаповальський —
Кипіли в пеклі всі в смолі.

Там всі невірні і християне,
Були пани і мужики,
Була тут шляхта і міщане,
І молоді, і старики;
Були багаті і убогі,
Прямі були і кривоногі,
Були видющі і сліпі,
Були і штатські, і воєнні,
Були і панські, і казенні,
Були миряне і попи.

Гай, гай! . . . та нігде правди діти.
Брехня-ж наробить лиха більш:
Сиділи там скучні піїти,

---

[1]) Дати хльору = випарити, завдати кару. [2]) радники. [3]) сіркою. [4]) фальшивий, неправдивий. [5]) вл'зливець, хитрун, мудрагель. [6]) гарячий напиток з води, меду і коріння. [7]) розпусник.

Писарчуки поганих вірш,
Великії терпіли муки:
Їм звязані були і руки,
Мов у Татар терпіли плін.
От-так і наш брат попадеться,
Що пише, не остережеться . . .
Який же втерпить його хрін?

Якусь особу мацапуру[1])
Там шкварили на шашлику,
Гарячу мідь лили за шкуру
І розпинали на бику:
Натуру мав він дуже бридку,
Кривив душею для прибитку,
Чужеє оддавав в печать;
Без сорома, без Бога бувши
І восьму заповідь забувши,
Чужим пустився промишлять.

Еней як відсіль відступився
І далі трохи одійшов,
То на другеє нахопився,
Жіночу муку тут найшов.
В другім зовсім цих каравані
Піджарювали, як у бані,
Що аж кричали на чім світ;
Оці то галас існравляли,
Гарчали, вили і пищали,
Після куті мов на живіт . . .

Дівки, баби і молодиці
Кляли себе і ввесь свій рід,
Кляли всі жарти, вечерниці,
Кляли і жизнь, і білий світ . . .
За те їм так там задавали,
Що через міру мудрували
І верховодили над всим;
Хоч чоловік і не онеє,
Коли же жінці, бачиш, теє,
Так треба угодити їй.

Пеклись тут гарні молодиці,
Аж жаль було на їх глядіть —
Чорняві, повні, милолиці;
І ці тут мусіли кипіть,
Що заміж за старих ходили
І мишаком[2]) їх поморили,
Щоб послі гарно погулять
І з парубками поводитись,
На світі весело нажитись
І не голодним умірать.

Но це були все осужденні,
Які померли не тепер;
Без суду-ж не палив пекельний
Огонь, недавно хто умер.
Ці всі були в другім загоні,
Як би лошата, або коні, —
Не знали попадуть куди.
Еней, на перших подивившись
І о бідах їх пожурившись,
Пішов другими ворітьми.

Еней ввійшовши в цю кошару,
Побачив там багацько душ,
Вмішавшися між цю отару,
Як між гадюки чорний уж.
Тут різні души похожали,
Все думали та все гадали —
Куди то за гріхи їх впруть?
Чи в рай їх пустять веселитись,
Чи може в пекло пошмалитись
І за гріхи їм носа втруть?

---

[1]) Неповоротний чоловік. [2]) отрута.

Було їм вільно розмовляти
Про всякії свої діла,
І думати, і міркувати
Яка душа, де, як жила.
Багатий тут на смерть гнівився,
Що він з грішми не розлі-
чився,
Кому і скільки треба дать;
Скупий же тоскував, нудився,
Що він на світі не нажився,
І що не вспів і погулять.

Сутяга толкував укази,
І що то значить наш Статут:[1]
Розказував свої проказн,
На світі що робив цей плут;
Мудрець же фізику провадив
І толкував якихсь монадів,
І думав, відкіль взявся світ?
А мартопляс кричав, сміявся,
Розказував і дивувався,
Як добре знав жінок дурить.

Суддя там признавався сміло,
Що з ґудзиками за мундир
Таке перепначив діло,
Що може-б навістив Сибір,
Та смерть ізбавила косою,
Що кат легенькою рукою
Плечей йому не покропив;
А лікарь скрізь ходив з ланцетом
З слабительним і спермацетом[2])
І чванивсь, як людей морив.

Ласощохлисти похожали,
Всі фертики і паничі,
На пальцях нігтики кусали,
Розприндившись, як павичі;
Все очі вгору піднімали,
По світу нашому вздихали,
Що рано їх побрала смерть, —
Що трохи слави учинили,
Не всіх на світі подурили,
Не всім успіли морду втерть.

Еней з Сивиллою попхався
В пекельную подалі глуш;
Як на дорозі повстрічався
З громадою знакомих душ.
Тут всі з Енеєм обнімались,
Чоломкались і цілувались;
Побачивши князька свого,
Тут всяк сміявся, реготався;
Еней до всіх їх доглядався,
Знайшов з Троянців ось кого

Педька, Терешка, Шеліфона,
Панька, Охріма і Харька,
Леська, Олешка і Сізьона,
Пархома, Їська і Феська,
Стецька, Ониська, Опанаса,
Свирида, Лазаря, Тараса;
Були Денис, Остап, Овсій
І всі Троянці, що втопились,
Як на човнах з ним волочились
Тут був Вернигора Мусій.

Жидівська школа завелася,
Великий крик всі підняли,
І реготня де не взялася,
Тут всяку всячину верзли;
Згадали чорт-знає колишнє,
Балакали уже і лишнє,
І сам Еней тут розходивсь.

---

1) Наш статут = Литовський Статут, що за часів Котляревського був законом в Україні: скасовано його 1840 р. 2) спермацет = сало китове, уживалось як ліки.

Щось балагурили довгенько,
Хоч ізійшлися і раненько,
Та пан Еней наш опізнивсь.

Сивиллі це не показалось,
Що так пахолок застоявсь,
Що дитятко так розбрехалось,
Уже і о світі не знавсь, —
На його грізно закричала,
Залаяла, запорощала,
Що аж Еней ввесь затрусивсь.
Троянці так же всі здрігнули
І врозтіч, хто куди, махнули,
Еней за бабою пустивсь.

Ішли, і як би не збрехати —
Трохи не з пару добрих гін,
Як ось побачили і хати,
І ввесь Плутонів царський дім.
Сивилла пальцем указала
І так Енеєві сказала:
„От тут і пан Плутон живе
„Із Прозерпиною своєю,
„До їх то на поклон з гіллею
„Тепер я поведу тебе“.

Ворота сами одчинились,
Не смів ніхто їх задержать,
Еней з Сивиллою пустились
Щоб Прозерпині честь оддать
І піднести їй на болячку
Ту суто-золоту гіллячку,
Що сильно так вона бажа.
Но к ній Енея не пустили,
Прогнали, трохи і не били,
Бо хиріла їх госпожа.

А далі вперлися в будинки
Підземного цього царя, —
Ні гіч, ні гаріля пилинки,[1])
Було все чисто, як зоря:
Цвяховані були там стіни
І вікна всі з морської піни;
Шумиха,[2]) оливо, свинець,
Блищали міді там і криці,
Всі убрані були світлиці, —
По правді, панський був дворець.

Еней з ягою розглядали
Всі дива там, які були,
Роти свої порozзявляли
І очі на лоби пяли;
Проміж собою все зглядались,
Всьому дивились, осміхались,
Еней то цмокав, то свистав.
Отут то душі ликували,
Що праведно в миру живали!
Еней і цих тут навіщав.

І ласощі все тільки їли:
Сластьони, коржики, стовпці,[3])
Вареники пшеничні, білі,
Пухкі з кавяром буханці;
Часник, рогіз,[4]) паслін,[5]) кислиці,
Козельці, терн, глід, полуниці,
Крутії яйця з сирівцем,
І дуже вкусную яєшню —
Якусь німецьку, не тутешню.
А запивали все пивцем.

Велике тут було роздолля
Тому, хто праведно живе,

---

[1]) Ні гіч, ні гаріля пилинки = не було ані порошинки: ні гіч = нічого, гаріль = манісенька порошинка. [2]) позлітка. [3]) тіста з гречаного борошна. [4]) рослина, що росте на болотах Tyhpa angustifolia. [5]) рослина: Solanum nigrum.

Так, як велике безголовя
Тому, хто грішну жизнь веде.
Хто мав к чому яку охоту,
Тут утішався тим до поту, —
Тут чистий був розгардіяш:
Лежи, спи, їж, пий, веселися,
Кричи, мовчи, співай, крутися;
Рубайсь — так і дадуть палаш.

Ні чванились, ні величались,
Ніхто не знав тут мудрувать,
Крий Боже! щоб не догадались
Брат з брата в чім покепкувать;
Ні сердилися, ні гнівились,
Ні лаялися і не бились,
А всі жили тут любязно;
Тут всякий гласно женихався,
Ревнивих ябед не боявся;
Було в-обще все за одно.

Ні холодно було, ні душно,
А саме так, як в сіряках,
І весело і так не скушно,
На великодних як святках;
Коли кому що захотілось,
То тут як з неба і вродилось, —
Отак то добрі тут жили!
Еней, це зрівши, дивувався,
І тут яги своєї[1]) спитався,
Які це праведні були?

,,Не думай, щоб були чиновні", —
Сивилла цей дала одвіт, —
,,Або що грошей скрині повні,
,,Або в яких товстий живіт;
,,Не ті це, що в цвітних жупанах,
,,В кармазинах, або сапянах;
,,Не ті-ж, що з книгами в руках,
,,Не лицарі, не розбишаки;
,,Не ті це, що кричать: ,і паки',
,,Не ті, що в золотих шапках.

,,Це бідні нищі, навіжені,
,,Що дурнями счисляли їх,
,,Старці, хромі, сліпорожденні,
,,З яких був людський глум і сміх;
,,Це — що з порожніми сумками
,,Жили голодні під тинами,
,,Собак дражнили по дворах;
,,Це ті, що Біг дасть получали,
,,Це ті, яких випроважали
,,В потилицю і по плечах.

,,Це вдови бідні, безпомощні,
,,Яким приюту не було;
,,Це діви чесні, непорочні,
,,Яким спідниці не дуло;
,,Це — що без родичів остались
,,І сиротами називались,
,,А послі вбгались і в оклад;
,,Це — що проценту не лупили,
,,Що людям помагать любили,
,,Хто чим багат, то тим і рад.

,,Тут так же старшина правдива,
,,Бувають всякії пани, —
,,Но тільки трохи цього дива,
,,Не кваплються на це вони!
,,Бувають військові, значкові,
,,І сотники, і бунчукові,
,,Які правдиву жизнь вели;
,,Тут люди всякого завіту
,,По білому єсть кілько світу,
,,Которі праведно жили".

---

[1]) Своєї.

5. Наталка-Полтавка.

Українська опера на дві дії.

Дієві люди:

Наталка — українська дівчина.
Горпина Терпилиха — її мати.
Петро — коханий Наталчин.
Микола — далекий родич Терпилишин.
Тетерваковський — возний, жених Наталчин.
Макогоненко — сельський виборний.

Перша дія.

Перша одміна.

Село над рікою Ворсклом. Уподовж сцени улиця до річки: між хатами тут і Терпилишина оселя.

I ЯВА.

Наталка (виходить з хати з відрами на коромислі; дійшовши до річки, поставила відра на березі, а сама ходить задумана, потім співає:)

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться.
О як болить моє серце, а сльози не ллються! . . .
Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тоді і полегша, як нишком заплачу.
Не поправлять сльози щастя, серцю легше буде;
Хто щаслив був хоч часочок, по-вік не забуде . . .
Єсть же люди, що і моїй завидують долі:
Чи щаслива-ж та билинка, що росте у полі?
Що на полі, на пісочку, без роси на сонці —
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці!
Де ти, милий, чорнобривий? Де ти — озовися! . . .
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися! . . .
Полетіла-б я до тебе, та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе з горя висихаю . . .
До кого-ж я пригорнуся і хто приголубить,
Коли тепер нема того, який мене любить? . . .

Петре, Петре! . . . Де ти тепер? Може де скитаєшся у нужді, у горі і проклинаєш Наталку, що через неї утеряв пристанище,

а може . . . (плаче) може й забув, що я живу на світі! . . . Ти був бідний, любив мене і за те потерпів і мусів мене оставити; я тебе любила і тепер люблю . . . Ми тепер рівня з тобою: і я стала така бідна, як і ти, — вернися-ж до мого серця! . . . Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз і навіки закриються . . .

Друга одміна.

IV. ЯВА.

(Терпилишина хата. Мати пряде, а дочка шиє.)

Терпилиха. Ти ізнов сумуєш, Наталко . . . ізнов щось тобі на думку спало? . . .

Наталка. Мені з думки не йде наше безталання.

Терпилиха. Що-ж робити? Три роки вже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити: покійний твій батько довів нас до цього.

Наталка. І, мамо! . . . Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старости, а вмерти бідним . . . він не винуватий.

Терпилиха. Лучче-б була я вмерла: не терпіла-б такої біди, а більш — через твою непокірність.

Наталка (кладе роботу). Через мою непокірність ви біду терпите, мамо?

Терпилиха. А як же? Скільки хороших людей сваталось за тебе — розумних і зажиточних, і чесних, а ти всім одказала, — скажи, в яку надію?

Наталка. В надію на Бога. Лучче посивію дівкою, як піду заміж за таких женихів, як на мені сватались. Уже нічого сказати — хороші люди! . . .

Терпилиха. А чому й ні? Дяк Тахтаулівський чом не чоловік Він письменний, розумний і не без копійки. А волостний писар і підканцелярист Скоробрешенко — чому не люди . . . Кого-ж ти думаєш діждатись — може пана якого, або губерського панича Лучче-б всього, як би вийшла за дяка, — мала-б вічний хліб була-б перше дячихою, а послі й попадею.

Наталка. Хоч би і протопопшею, то Бог з ним! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до їх і коли вони мені осоружні . . . Та і во письменні — нехай вони собі тямляться!

Терпилиха. Знаю, чом тобі всі не любязні: Петро навяз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш: чотирі годи об нім ні слуху нема, ні послушанія.

Наталка. Так що-ж? Адже-ж і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то й він жив і так же памятує об нас, та боїться вернутись.

Терпилиха. Ти не забула, як покійний твій батько напослідок не злюбив Петра і, уміраючи, не дав свого благословення на твоє з ним замужество; так і мого ніколи не буде!

Наталка (підбігає до матері, хапає її за руку й співає:)

Ой мати, мати! Серце не вважає:
Кого раз полюбить, з тим і помірає.
Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, що-день сльози лити.
Бідність і багатство — єсть то божа воля:
З милим їх ділити — щасливая доля.
Ой, хіба-ж я, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі буде мила? . . .
І до мого горя ти жалю не маєш:
Хто прийшовсь по серцю, забуть заставляєш! . . .

О, мамо, мамо! . . . Не погуби дочки своєї! (Плаче.)

Терпилиха (чуло). Наталко, схаменись! . . . Ти в мене одна, ти кров моя: чи захочу-ж я тебе погубити? Убожество моє і старість силують мене швидче заміж тебе оддати . . . Не плач! . . . Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де-ж він? . . . Нехай же прийде, вернеться до нас. Він не лежень, трудящий; з ним обідніти до злиднів неможна . . . Але що-ж! Хто відає — може де запропастився, а може й одружився де, може і забув тебе! Тепер так буває, що одну ніби то любить, а про другу думає.

Наталка. Петро не такий: серце моє за його ручається і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Як би він знав, що ми тепер бідні — о, з кінця світа прилинув би до нас на поміч! . . .

Терпилиха. Не дуже довіряй своєму серцю: цей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться на світі, та й о Петрі так думай... А лучче, як би ти була мені покірна і мене слухала.

Чи я тобі, дочко, добра не желаю,
Коли кого зятем собі вибіраю?
Ой, дочко, дочко! що-ж мені почати,
Де-ж любязного зятя дістати?

Петро десь блукає, може оженився,
Може за тобою не довго журився.
Ой, дочко . . .
По старости моїй живу через силу,
Не діждавшись Петра, піду і в могилу.
Ой, дочко . . .
Тебе-ж без приюту молоду дитину
На кого оставлю, бідну сиротину?
Ой, дочко . . .

Ти на те ведеш, щоб я не діждала бачити тебе замужем; щоб через твоє упрямство не дожила я віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину . . . (Плаче.)

Наталка. Не плачте, мамо! Я покорюсь вашій волі і для вас за первого жениха, вам угодного, піду заміж . . . перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати . . .

Терпилиха. Наталко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе, викинь Петра з голови і ти будеш щасливою . . . Але хтось мелькнув мимо вікна . . . Чи не йде хто до нас? . . . (Виходить.)

V ЯВА.

Наталка (сама). Трудно, мамо, викинути Петра з голови, а ще трудніше із серця. Та що робити! . . . Дала слово за первого вийти заміж: для покою матері треба все перенести . . . Скріплю серце своє, перестану журитись, осушу сльози свої — і буду весела. Женихи, яким я одказала, в другий раз не привяжуться. Возному так одрізала, що мусить одчепитися; більше, здається, нема на приміті . . . А там — ох! . . . Серце моє чогось щемить . . . (Почувши, що хтось наближається до дверей, береться до роботи.)

VI ЯВА.

(Увіходить виборний, а за ним Терпилиха.)

Виборний. Помагай-бі, Наталко! . . . Як ся маєш, як поживаєш?

Наталка. От живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне! . . .

Терпилиха. На нас бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть.

Виборний. Хто-ж тобі винуват, стара? Як би оддала дочку заміж, то й мала-б, хто вас обороняв би.

Терпилиха. Я цього тільки й хочу, так що-ж . . .

Виборний. А що такеє? Може жениxів нема, або що? А може Наталка . . .

Терпилиха. То-то-бо й горе! Скільки не траплялось — і хороші людці — так: „не хочу, та й не хочу!“

Виборний. Дивно мені й чудно, що Наталка так говорить: я ніколи-б од її розуму цього не ждав.

Наталка. Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Терпилиха. Отак все вона — при орками та одговорками і вивертається; а до того, як іще прид ь охання та сліз, то я і руки опущу.

Виборний. Час би, Наталко, взятись за розум: ти вже дівка, не дитя. Кого-ж ти дожидаєшся? Чи не з города ти таку примху принесла з собою? О, там панночки дуже собою чваняться і вередують жениxами: той не гарний, той не багатий, той не меткий: другий дуже смирний, инший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли і воєнний, то щоб гусарин . . . А од такого перебору досидяться до того, що опісля на їх ніхто і не гляне.

Наталка. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебіраю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи вже-ж ви хочете спхнути мене з мосту та в воду?

Виборний. Правда, заміж вийти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, як би чоловік надежний трапився, то-б не треба ні для себе, ні для матері йому одказувати; ви люди не багаті . . .

Терпилиха. Не багаті! . . . Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як дальше й на світі жити.

Наталка. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же . . .

Терпилиха. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх?

Наталка. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому й кусок черствого хліба смачніший од мякої булки, неправдою нажитої.

Терпилиха. Говори, говори! . . . А на старості гірко терпіти нужду і во всьому недостаток . . . (До виборного.) Хоч і не годиться своєї дочки вихваляти, та скажу вам, що вона добра у мене дитина: вона обіщала для мого покою за первого жениха, аби-б добрий, вийти заміж.

Виборний. Об розуму і доброму серцю Наталки нічого говорити, — всі матері приміром ставлять її своїм дочкам; тільки — нігде правди діти — без приданого, хоч будь вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною.

Терпилиха. Наталко! Чуєш що говорять? Жалій послі на себе, а не на другого кого.

Наталка (зітхає). Я й так терплю горе.

Виборний. Та можна вашому горю пособити ... (Лукаво.) У мене єсть на приміті чоловяга — і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Наталка (на бік). От і біда мені!

Терпилиха. Жартуєте, пане виборний!

Виборний. Без жартів, знаю гарного женпха для Наталки ... А коли правду сказати, то я і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилихо.

Наталка (нетерпляче). А хто такий той жених?

Виборний. Наш возний Тетерваковський. Ви його знаєте ... Чим же не чоловік?

Наталка. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитеся надо мною, пане виборний!

Терпилиха. Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірити, щоб була цьому правда.

Виборний. З якого-ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче на їй женитись — що-ж тут за диво? Ну, скажіть же хутенько, як ви думаєте?

Терпилиха. Я душею рада такому зятеві.

Виборний. А ти, Наталко?

Наталка. Бога бійтесь, пане виборний! Мені страшно й подумати, щоб такий пан — письменний, розумний і поважний — хотів на мені женитись ... Скажіть мені перше, для чого люди женяться?

Виборний. Для чого? ... Для того ... А ти буцім і не знаєш!

Наталка. Мені здається, для того, щоб завести хазяйство і семейство, жити любязно і дружно, бути вірними до смерти і помагати одно другому. А пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде їй щирим другом до смерти? Йому в голові й буде все роїтись, що він її виручив із бідности, вивів у люди, і що вона йому не рівня. Буде на неї дивитись з призирством і обходитись з неповагою, — і у пана така жінка буде гірше наймички ... буде крепачкою ...

Терпилиха. Отак вона всякий раз занесе, та й справляйся з нею! . . . Коли на те пішло, то я скажу: як би не годованець наш Петро, то й Наталка була-б як шовкова.

Виборний. Петро? Де-ж він! А скільки років, як він пропадає?

Терпилиха. Уже років трохи не з чотирі.

Виборний. І Наталка так обезглузділа, що любить запропастившогося Петра! . . . І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить рідну свою матір при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж уміраючу од голодної смерти — і не зжалиться над матірю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що може де в острозі сидить, може вмер, або в москалі завербувався! . . .

(Терпилиха й Наталка плачуть.)

Виборний. Ей, Наталко! Не дрочися!
Терпилиха.

Та пожалій рідну
Мене стару бідну, —
Схаменися! . . .

Наталка. Не плач, мамо, не журися!
Виборний.

Забудь Петра-ланця,
Пройдоху, поганця, —
Покорися! . . .

Терпилиха. Будь же, дочко, мні послушна!
Наталка.

Тобі покоряюсь,
На все соглашаюсь
Прямодушно! . . .

Виборний, Терпилиха і Наталка (разом):

Де згода в семействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона:
Їх Бог благословляє,
Добро їм посилає
І з ними вік живе.

Терпилиха. Дочко моя! Голубко моя! . . . Пригорнись до мого серця! Покірність твоя жизні і здоровя мені придасть. За твою повагу й любов до мене Бог тебе не оставить, моє дитятко! . . .

Наталка. Мамо, мамо! . . . Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені Бог поможе осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тільки . . .

Виборний. А все-таки „тільки“?! . . . Вже куди не кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови; ударь лихом об землю, — мовчи та диш! . . .

Терпилиха. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверзеться на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за возного заміж.

Наталка. Так я сказала вже, що все для тебе зроблю, тільки щоб не спішили з весіллям.

Виборний. А на що-ж і одкладувати в довгий ящик? Адже ми не судді! . . .

Терпилиха. Та треба-ж таки прибратися к весіллю: хоч рушники і єсть готові, так іще де-чого треба.

Виборний. Аби рушники були, а за прибори на весілля не турбуйтесь: наш возний — не взяв його кат — на свій кошт таке бундячне весілля уджигне, що ну! . . . Послухайте-ж сюди: сьогодня зробимо сватання, і ви подавайте рушники, а там уже умовитеся собі з паном женихом і за весілля. Прощайте!... Гляди-ж, Наталко, не згедзайся, як старости прийдуть! Памятай, що ти обіщала матері... Прощайте . . . Прощайте! . . .

Терпилиха. Прощайте, пане виборний! Спасеть вас Бог за вашу приязнь.

(Виходить разом з ним.

VII ЯВА.

Наталка (сама). Не минула мене лиха година! . . . Возний гірше реп'яха причепився. А здається, що Макогоненко до всеї біди привідця . . . Боже милосердний! Що зо мною буде? Страшно й подумати, як з немилим чоловіком увесь вік жити... Як нелюба милувати, як осоружного любити! . . . Куди мені діватись? Де помочи шукати? Кого просити? . . . Горе мені! . . . Добрі люди, поможіть мені, пожалійте мене! . . . А я од всього серця жалію об дівках, які в такій біді, як я тепер . . . (Падає навколішки й здіймає догори руки.) Боже! Коли вже воля твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного! Без цього чуда я пропаду навіки . . .

(Встає й співає.)

Чого-ж вода каламутна? Чи не хвиля збила?
Чого-ж і я смутна тепер? Чи не мати била?

Мене мати та не била — сами сльози ллються:
Од милого людей нема, од нелюба шлються.
Прийди, милий, подивися — яку терплю муку.
Ти хоч в серці, та од тебе беруть мою руку.
Спіши, милий! Спаси мене од лютой напасти!
За нелюбом коли буду, то мушу пропасти.

Друга дія.

(Та сама вулиця до річки в селі над Ворсклом.)

III ЯВА.

(Возний і виборний виходять з Терпилишиної хати. У возного рука повязана шовковою хусткою, у виборного через плече старостинський рушник. Микола й Петро одходять на бік. Возний з задоволеним лицем похожає.)

IV ЯВА.

Петро. Це старший у вашім селі?

Микола. Який чорт! Він живе тільки тут. Бач, возний — так і бундячиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злупить!

Петро. А той, другий?

Микола. То виборний Макогоненко, — чоловік і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається: де не посій, там і вродиться. І вже де й чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже.

Петро. Так він штука! Кого-ж вони висватали?

Микола. Я догадуюсь. Тут живе одна бідна вдова з дочкою: то мабуть на Наталці возний засватався, бо до неї багато женихів залицялось.

Петро. На Наталці? . . . Та Наталка-ж не одна на світі . . . Так, видно, Наталка — багата, хороша і розумна?

Микола. Правда, хороша і розумна, а до того і добра; тільки не багата; вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне поживання.

Петро. Де-ж вони перше жили?

Микола. В Полтаві.

Петро (жахається). В Полтаві? . . .

Микола. Чого-ж ти не своїм голосом крикнув?

Петро. Миколо, братіку мій рідний! . . . Скажи по правді: чи давно вже Наталка з матірю тут живуть і як вони прозиваються?

Микола. Як тут вони живуть . . . (говорить, розтягаючи, немов собі на думці розважає час). Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерти Наталчиного батька.

Петро (скрикнув). Так він умер?!

Микола. Що з тобою робиться?

Петро. Нічого, нічого . . . Скажи, будь ласкав, як вони прозиваються?

Микола. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка — Наталка.

Петро (сплеснув руками, закриває ними лице, голову схилив, стоїть непорушно).

Микола (б'є себе по лобі й робить знак, наче щось одгадав). Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюсь, а тільки послухай:

Вітер віє горою,
Любивсь Петрусь зо мною.
Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний ус!
Полюбила Петруся,
Та сказати боюся.
Ой, лихо . . .

А за того Петруся
Била мене матуся.
Ой, лихо . . .
Де-ж блукає мій Петрусь,
Що і досі не вернувсь?
Ой, лихо . . .

Я хоч дівка молода,
Та вже знаю, що біда.
Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

А що, може не одгадав? (Обнімає Петра.)

Петро. Так, угадав! Я той нещасний Петро, якому Наталка приспівувала цю пісню, якого вона любила і обіщала до смерти не забути, а тепер . . .

Микола. Що-ж тепер? Іще ми нічого не знаємо. Може й не її засватали.

Петро. Та серце моє заміраєе: чує для себе великого горя. Братіку, Миколо! Ти говорив мені, що ти їх родич: чи неможна тобі довідатися про сватання Наталки? . . . Нехай буду знати свою долю!

Микола. Чом неможна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Ти скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

Петро. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай буду один горювати і сохнути з печалі. Нащо їй споминати про того, кого так легко забула!

Микола. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скільки я знаю її, то вона не од того йде за возного, що тебе забула . . . Підожди-ж мене тут. (Іде до Терпилихи.)

V ЯВА.

Петро (сам). Чотирі годи вже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тоді, любив Наталку без усякої надії. Тепер, наживши крівавим потом копійку, поспішав, щоб багатому Терпилові показатись годним його дочки; а вмісто багатого батька — найшов матір і дочку в бідності і без помочи . . . Все, здається, близило мене до щастя — і, як на те, треба-ж опізнитись одним днем, щоб горювати всю жизнь! Кого безталання нападе, тому нема ні в чім удачи. Правду в тій пісні сказано, що сусідові удається, всі його люблять, всі до його липнуть, а другому все, як одрізано . . .

У сусіда хата біла,
У сусіда жінка мила;
А у мене ні хатинки,
Нема щастя, нема жінки.

Сусід раньше мене сіє, —
У сусіда зеленіє;
А у мене не орано
І нічого не сіяно.

За сусідом молодиці,
За сусідом і вдовиці,
І дівчата поглядають, —
Всі сусіда полюбляють.

Всі сусіда вихваляють,
Всі сусіда поважають;
А я марно часи трачу,
Один в світі тільки плачу . . .

VI ЯВА.

Виборний (вийшов тим часом на улицю; слухав-слухав, а тоді підходить до Петра). Ти, небоже, і співака добрий . . .

Петро. Не так, щоб дуже — от аби-то . . .

Виборний. Скажи-ж мені, відкіля ти йдеш, куди і що ти за чоловік? . . .

Петро. Я собі бурлака. Шукаю роботи по всіх усюдах і тепер іду в Полтаву.

Виборний. Де-ж ти бував, що ти видав і що чував?

Петро. Довго буде все розказувати. Був я і у моря, був і на Дону, був і на линії, заходив і в Харьків . . .

Виборний. І в Харькові був? Лепський то десь город?

Петро. Гарний город. Там усього доброго єсть . . . я і в театрі був.

Виборний. Де? В театрі? А що це таке театр — город, чи містечко?

Петро. Ні, це не город і не містечко, а в городі вистроєний великий будинок. Туди ввечері зїзжаються пани і сходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на кумедію.

Виборний. На кумедію! Ти-ж бачив, пане-брате, цю кумедію, яка вона?

Петро. Я не раз бачив. Це таке диво — як побачиш раз, то і вдруге захочеться.

VII ЯВА.

Возний (підходить до виборного). Що ти тут, старосто мій, — теє то, як його — розглагольствуєш з пришельцем?

Виборний. Та тут диво, добродію . . . Цей парняга був у театрі та бачив кумедію і зачав був мені розказувати, яка вона, так от ви перебили.

Возний. Кумедія, сиріч, лицедійство . . . Продолжай (до Петра) вашець . . .

Петро. На кумедії одні виходять, — поговорять та й підуть; другі вийдуть, — те-ж роблять; де-коли під музику співають, сміються, плачуть, бються, стріляються, валяться і умірають.

Виборний. Так така то кумедія? Єсть на що дивитись, коли люди убиваються до смерти! . . . Нехай їй всячина! . . .

Возний. Вони не убиваються і не умірають, — теє то, як його — настояще: а тільки так удають іскусно і прикидаються мертвими . . . О, як би справді убивалися, то-б було за що гроші заплатити!

Виборний. Так це тільки гроші видурюють! . . . Скажи-ж, братіку, яке тобі лучче всіх полюбилось, як каже пан возний, лицемірство?

Возний. Не лицемірство, а лицедійство . . .

Виборний. Ну, ну, лицедійство . . .

Петро. Мені полюбилась наша малоросійська кумедія. Там була Маруся, був Климовський, Продиус і Грицько.

Виборний. Розкажи-ж мені, що вони робили, що говорили.

Петро. Співали московські пісні на наш голос, Климовський танцював з москалем, а що говорили, то трудно розібрати, бо цю штуку написав Москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.

Виборний. Москаль? Нічого-ж і говорити. Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою.

Петро. Климовський був письменний, компонував пісні і був виборний козак, служив у полку пана Кочубея на баталії з Шведами, під нашою Полтавою.

Возний. В полку пана Кочубея? Но в славнії Полтавські времена — тее то, як його — Кочубей не був полковником і полка не имів.

Виборний. Так це так, не во гнів сказати: буки — барабан — башта, шануючи Бога і вас.

Петро. Там Продиуса і писаря його Грицька дуже бридко виставлено, що ніби царську казну затаїли.

Возний. О, це діло возможне і за це сердиться не треба. В семї не без виродка — тее то, як його. Хіба есть яка земля праведними Іовами населена? Два плути в селі і селу безчестя не роблять, а не тільки цілому краєві.

Виборний. От то тільки не чепурно, що Москаль, взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повіря нашого . . . Коли не піп . . .

Возний. Полно, довольно, годі буде балакати. Тобі яке діло до чужого хисту? Ходім лиш до будущої моєї тещі.

VIII ЯВА.

Петро (сам). Гірко мені слухати, що Терпилиху зове другий, а не я, тещею. Так Наталка не моя, — Наталка, котру я любив більше всього на світі, для котрої одважував жизнь свою на всі біди, для котрої стогнав під тяжкою роботою, для котрої скитався на чужині і зароблену копійку збивав до купи, щоб розбагатіти і назвати Наталку своєю вічно! І коли сам Бог благословив мої труди, Наталка тоді достається другому! . . . О, злая доле! Чом ти не такая, як у других? . . .

Та йшов козак з Дону, та з Дону додому,
Та з Дону додому, та й сів над водою,
Та й сів над водою, проклинає долю:
Ой, доле-ж моя, доле, доле-ж моя злая!
Доле-ж моя злая, чом ти не такая,
Чом ти не такая, як доля чужая?
Другим даєш лишнє, мене-ж обижаєш,
І що мені миле, і те однімаєш! . . .

IX ЯВА.

(Микола вертається.)

Петро. А що, Миколо, — яка чутка?

Микола. Не успів нічого й спитати. Лихий приніс возного з виборним. Та тобі-б треба притаїтись де-небудь. Наталка обіцялась на час сюди вийти.

Петро. Як же я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

Микола. Я кликну тебе, коли треба буде.

X ЯВА.

(Наталка виходить, Петро ховається.)

Наталка (швиденько виходить). Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидче, бо за мною зараз збігаються.

Микола. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посватана за возного?

Наталка (сумно). Посватана . . . Що-ж робити: неможна більше супротивлятися матері! Я і так скільки одвилювалася і всякий раз убивала її своїм одказом.

Микола. Ну що-ж? . . . Возний — не взяв його враг — завидний жених. Не бійсь, полюбиться, а може і полюбивсь уже?

Наталка (докірливо). Миколо, Миколо! . . . Не гріх тобі тепер надо мною сміятись! . . . Чи можна мені полюбити возного або кого другого, коли я люблю Петра. О коли-б ти знав його, пожалів би і мене, і його.

Микола. Петра? . . .

Що за того Петруся
Била мене матуся.
Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

Наталка (плаче). Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце . . . О, я бідна . . . (Мовчить, потім показує на річку.) Бачиш Ворскло? . . . Або там, або ні за ким . . .

Микола (показує в той бік, де Петро сховався). Бачиш ту сторону? От же і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш.

Наталка. Ти, мені здається, побувавши довго в городі, ошалів і зовсім не тим став, що був.

Микола. Коли хочеш, то я так зроблю, що і ти не та будеш, що тепер.

Наталка. Ти чорт-зна що верзеш. Піду лучче додому. (Йде.)

Микола (не пускає її). Пожди. Одно слово вислухай та й одвяжись од мене.

Наталка. Говори-ж — що таке?

Микола. Хочеш бачити Петра?

Наталка. Що ти — перехрестись! Де-б то він узявся?

Микола. Він тут, та боїться показатись тобі затим, що ти посватана за возного.

Наталка. Чого йому боятись? Нам не гріх побачитись: я ще не вінчана . . . Та ти обманюєш! . . .

Микола. Не обманюю, — приглядайсь . . . Петре, явись!

Наталка (побачила Петра, скрикнула). Петро! . . .

Петро. Наталко! . . . (Обнімаються.)

Микола.
Поблукавши мій Петрусь,
До мене упять вернувсь.
Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний ус . . .

Петро. Наталко! В який час я тебе стрічаю! . . . Для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись . . .

Наталка. О, Петре! . . . Скільки сліз вилила я за тобою! . . . Я знаю тебе і затим не питаюся, чи ти любиш мене, а за себе — божусь . . .

Микола. Об любві поговорите другим разом, иншим часом; а тепер поговоріть, як з возним розвязатися.

Наталка. Не довго з ним розвязуватися: не хочу, не піду, — та й кінці в воду!

Петро. Чи добре так буде? . . . Твоя мати . . .

Наталка (перебиває). Моя мати хотіла, щоб я за возного вийшла заміж затим, що тебе не було; а коли ти прийшов, то возний мусить одступитись.

Петро. Возний пан — чиновний і багатий; а я не маю нічого. Вам з матірю треба підпори й защити; а я через себе ворогів вам прибавлю, а не поміч подам.

Наталка. Петре! Не так ти думав, як одходив!

Петро. Я одинаковий, як тоді був, так і тепер, і скажу тобі, що й мати твоя не согласиться проміняти багатого зятя на бідного.

Микола. Трохи Петро чи не правду говорить.

Наталка. Одгадую своє нещастя! . . . Петро більше не любить мене і йому нужди мало, хоч би я й пропала. От яка тепер правда на світі! . . .

Підеш, Петре, до тієї, яку тепер любиш,
Перед нею мене бідну за любов осудиш.

Петро. Я другої не любив і любить не буду.
Тебе-ж, моє серденятко, по смерть не забуду.

Наталка. Коли-б любив по прежньому, то-б не мав цураться,
Не попустив свою милу другому достаться.

Петро. Люблю тебе по прежньому, не думав цуратися!...
Не попущу мою милу другому достатися.

Наталка. Я жизнь свою ненавижу, серцем не зволадаю.
Коли Петро мій не буде, то смерть загадаю.

Петро. Коли вірно Петра любиш, так живи для його!
Молись Богу, моя мила, не страшись нікого.

Обоє. Бог поможе серцям вірним пережити муку;
Душі наші зєдинились, зєдинить і руки.

Микола. Так, Наталко! Молись Богу і надійся од його всього доброго. Бог так зробить, що ви обоє не счуєтесь, як і щастя на вашій стороні буде.

Наталка. Я давно вже поклялась і тепер клянусь, що окрім Петра, ні за ким не буду. У мене рідна мати — не мачуха, не схоче своєї дитини погубити.

Петро. Дай, Боже, щоб її природна доброта взяла верх над приманою багатого зятя.

Наталка. Петре, любиш ти мене?

Петро. Ти все-таки не довіряєш?... Люблю тебе більше, як самого себе.

Наталка. Дай же мені свою руку!... Будь же добрим і мені вірним, а я навік твоя.

Микола. Ай Наталка! Ай Полтавка! От дівка, що й на краю пропасти не тільки не здрігнулась, а й другого піддержує!

XI ЯВА.

Виходять возний, виборний і Терпилиха.

Виборний. Що ви тут так довго роздобарюєте?...

Возний. О чом ви — теє то, як його — бесідуєте?

Терпилиха (побачила Петра). Ох мені лихо!

Наталка. Чого ви лякаєтесь, мамо? Це Петро.

Терпилиха. Це Петро?... Свят, свят, свят!... Відкіля він узявся? Це мара.

Петро. Ні, це не мара, а це я — Петро, і тілом, і душею.

Возний. Що це за Петро?

Виборний. Це, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин любезний, пройдисвіт, ланець...

Возний. Так ти, вашець, Петро? Чи неможна-б — теє то, як його — убіратись своєю дорогою? Бо ти, кажеться — бачиться — здаеться, між нами лишній.

Наталка. Чого-ж це він лишній?

Терпилиха. І відомо — лишній, коли не в час прийшов хату холодити.

Петро. Я вам ні в чім не помішаю. Кінчайте з Богом те, що зачали.

Наталка. Не так то легко можна скінчити те, що вони почали.

Возний. А по какой би то такой резонной причині?

Наталка. А по такій причині: коли Петро мій вернувсь, то я не ваша, добродію.

Возний. Однако-ж, ваша, прошу, ви рушники подавали, спріч — теє то, як його — ти одружилася зо мною.

Наталка. Далеко ще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

Возний. Не прогнівайся, стара. Дочка твоя — теє то, як його — нарушаєть узаконенний порядок. А поеже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і непринужденнаго єя согласія — бить моєю сожительницею, то в таковом припадці станете пред суд і заплатите пеню і посидите на вежі.

Виборний. О, так! О, так! Зараз до волосного правленія та і в колоду.

Терпилиха. Батечки мої, змилосердьтесь! Я не одступлю од свого слова . . . Що хочете, робіть з Петром, а Наталку, про мене, звяжіть і до вінця ведіть.

Наталка. Не докажуть вони цього. Петро нічого не винуват. І я сама не хочу за пана возного: до цього силою ніхто мене не принудить . . . І коли на те йде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

Микола. Що тепер скажуть?

Виборний. От вам і Полтавка! Люблю за звичай! . . .

Терпилиха. Вислухайте мене, мої рідні! Дочка моя до цього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов (показує на Петра) цей шибеник, пройдисвіт, то й Наталка збожеволіла і зробилась такою, як бачите. Коли ви не випровадите відсіля цього голодранця, то я не ручаюсь, щоб вона й мене послухала.

Возний і виборний (разом). Вон, розбишако, із нашого села зараз! . . . І щоб і дух твій не пах! А коли волею не підеш, то туди випровторимо, де козам роги правлять.

Петро. Утихомиріться на час і слухайте мене . . . Що ми з Наталкою любилися, про те і Богу і людям звісно; а щоб я Наталку одговорював іти заміж за пана возного, навчав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в семї — нехай мене Бог накаже! Наталко, покорися своїй долі: послухай матері, полюби пана возного і забудь мене навіки! . . . (Обертається й утирає сльози.)

(Всі виявляють спочуття до Петра, навіть возний.)

Терпилиха. Добрий Петро! Серце моє против волі за його оступається! . . .

Наталка плаче, возний задумався.

Виборний. Що не говори, а мені жаль його.

Микола. На чім то все це окошиться?

Возний (до Петра). Ти, вашець, — теє то, як його — куди тепер помандруєш?

Петро. Я йшов у Полтаву, а тепер піду так, щоб ніколи сюди не вертатись . . . Іще пару слів скажу Наталці . . . Наталко! Я для тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотирі годи; ми з тобою виросли і згодувалися вкупі у твоєї матері: ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив — усе твоє: на, візьми! (Виймає з-за пазухи завинені в лубок гроші). Щоб пан возний ніколи не попрікнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! Шануй матір нашу, люби свого суженого, а за мене одправ панахиду . . .

Наталка. Петре! Нещастя моє не таке, щоб грішми можна од його одкупитись: воно (показує на серце) тут! Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не поможуть . . . Та бідою нашою не потішаться вороги наші . . . І моєї жизни кінець недалеко. (Схиляється на плече Петрові.)

Терпилиха (підбігає й обнімає Петра). Петре!

Наталка (обнімає Петра). Мамо, кого ми теряємо! . . .

Микола (до виборного). А тобі як він здається?

Виборний. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

Возний (виходить наперед). Розмишлял я предовольно і нашел, що великодушний поступок всякії страсти в нас пересиливаєть. Я — возний, і признаюсь, що од рожденія моего расположен к добрим ділам; но, за недосужностію по должности і за другими клопотами, доселі ні одного не зділав. Поступок Петра, толико усердний і без примісу ухищренія, подвигаєть мене на нижеслідующеє . . . (До Терпилихи.) Ветха деньми! Благословите-ли на благоє діло?

Терпилиха. Воля ваша, добродію! Що не зробите, все буде хороше: ви у нас пан письменний.

Возний. Добрий Петре і бойкая Наталко! . . . Приступіте до мене! (Бере їх за руки, підводить до матері.) Благослови дітей своїх щастям і здоровям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічноє і потомственноє владініє з тим, щоб зробив її благополучною. (До глядачів.) Послику же я — возний, то по привилегії, статутом мені наданной, заповідаю всім: „де два бються — третій не мішайсь!“ — і твердо памятувать, що насильно милим не будеш.

Петро і Наталка (обнімають матір). Мати наша рідная, благослови нас!

Терпилиха. Бог зединяє вас чудом, — нехай вас і благословить своєю благостію . . .

Микола. Отакові то наші Полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хапаються.

Виборний. Наталка — по всьому Полтавка, Петро — Полтавець, та й возний, здається, не з другої ґубернії.

Петро. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимось. Бог нам поміг перенести біди і напасти. Він поможе нам вірною любовію і порядочною жизнію бути приміром для других і заслужити прізвище добрих Полтавців. Заспівай же, коли не забула, свою пісню, що я найбільше люблю.

Наталка. Коли кого любиш, того нічого не забудеш. (Цілує Петра й співає.)

Ой я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка, —
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.

Мої подруги пустують
І зо всякими жартують,
А я без Петра скучаю
І веселости не знаю.

Коло мене хлопці вються
І за мене часом бються,
А я люблю Петра дуже, —
До других мені байдуже.

Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,
Він один владіє нею.

(Співають гуртом.)

Начинаймо веселиться,
Час нам сльози осушить;
Доки лиха нам страшиться?
Не до смерти в горі жить!

Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замишляють,
А Полтавці добре скачуть
І на зло другим гуляють.

Коли хочеш буть щасливим,
То на Бога полагайся,
Переносъ все терпеливо
І на бідних оглядайся!

II. Петро Артемовський.

(1790—1866.)

6. Пан та собака.

На землю злізла ніч . . . нігде ані шиширхне.
Хіба то де-куди крізь сон що-небудь пирхне.
Хоч в око стрель тобі — так темно на дворі:
Уклався місяць спать, нема ані зорі,
І ледви крадькома яка маленька зірка
З-за хмари вигляне, неначе миш з засіка.
І небо і земля — усе одпочива:
Все ніч під чорною запаскою хова.
Один Рябко, один як палець, не дрімає:
Худобу панську, мов брат рідний, доглядає.
Бо дармо їсти хліб Рябко наш не любив:
Їв за пятьох, але те їв, що заробив.
Рябко на панському дворі не спить всю нічку.
Коли-б тобі на сміх було де видно свічку,
Або в селі де на опічку,
Маячив каганець.
Всі сплять, хропуть,
А де-які сопуть.
А наш Рябко, кажу, вже спатки не вкладався.
Знай, неборак, ганя то в той, то в цей куток:
То зазирне в курник, то — дейко до свинок —
Спита: чи всі таки живенькі поросятка,
Индики та качки, курчатка й гусенятка?
То звідтіль навпростець
Махає до овець,
До клуні, до стіжків, до стайні, до обори:
То знов назад чим-дуж, — щоб часом москалі
(А їх тоді було до хріна на селі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.
Не спить Рябко та все так гавка, скавучить,
Що вражий син, коли аж в ухах не лящить!

Все дума: як би то піддобриться під пана?
Не зна-ж, що не мине Рябка обрадованна!
Як гав, так гав, поки свінуло на дворі;
Тоді Рябко простягсь, захріп в своїй норі.
Чому-ж Рябку не спать? Чи знав він, що з ним буде?
Заснув він смачно так, як сплять всі добрі люди,
Що щиро стережуть добра своїх панів . . .
Як ось — трус, галас, крик! . . . ввесь двір загомонів:
„Цу-цу, Рябко, на, на! Сюди Рябка кликніте.“
„Ось-ось я, батечки! . . . Чого ви там? Скажіте.“
Стриба, Рябко, вертить хвостом,
Неначе помелом,
І, знай, дурненький скалить зуби
Та лиже губи.
„Уже-ж, бач“, дума він, „не дурно це в дворі
Од самої тобі зорі
Всі панькаються коло мене:
Мабуть, сам пан звелів віддать Рябку печене
І, що зосталося, варене
За те, що, бач, Рябко всю божу ніч не спав,
Та гавкав на ввесь рот, злодіїв одганяв.“
„Цу-цу, Рябко!“ Ще раз сказав один хитруха,
Та й хап Рябка за уха!
„Кладіть Рябка!“ гукнув . . . Аж ось і пан прибіг.
„Лушіть Рябка!“ сказав: „Чухрайте! . . . ось батіг!“
„За-що?“ спитав Рябко. А пан кричить: „Чухрайте!“
„Ой! йой! йой! йой!“ А пан їм каже: „Не вважайте!“
„Не буду, батечку! . . . За що-ж це честь така?“
„Не слухай!“ пан кричить: „Лушіть, деріть Рябка!“
Деруть Рябка, мов пір'я,
На галас збіглась двірня:
„Що? як? за що? про що?“ — Не знає ні один.
„Пустіть“, кричить Рябко, „не будь я песький син,
Коли вже вдержу більш! . . .“
Рябко наш хоч не бреше,
Так що-ж? Явтух Рябка все знай по жижках чеше.
„Пустіть, швидчій пустіть!“ Пан на ввесь рот гукнув,
Та й з хати сам умкнув.
„Пустіть!“ гукнули всі: „Рябко вже вдоволився.“
„Чим, люди добрі, так оце я провинився?

„За що-ж глузуєте?“ сказав наш неборак.
„За що, знущаєтесь ви надо мною так?
„За що, за що?“ сказав, та й попустив потоки.
Потоки гірких сліз, узявшися за боки.
„За те“, сказав один Рябкові з наймитів,
„Щоб не колошкав [1]) ти вночі своїх панів;
За те . . . але що тут? . . . Ходім, Рябко, лиш з хати;
Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти.
Ходім, Рябко, на двір.“
Пішли.
„Це не пусте.“
Сказав Явтух Рябку: „Оце тебе за те
По жижках, бра Рябко, так гарно пошмагали,
Що пан із панєю цю цілу ніч не спали.“
„Чи винен я цьому? Чи ти, Явтух, здурів?“
„Гай, гай!“ сказав Явтух. „Рябко! Ти знавіснів;
Ти винен, бра Рябко, що ніччю розбрехався;
Ти-ж знав, що вчора наш у карти пан програвся;
Ти-ж знав,
Що хто програв,
Той чорта (не тепер на споминки) здрімає,
Той батька рідного, розсердившись, програє,
Ти-ж знав, кажу, Рябко, що пан не буде спать.
До чого-ж гавкав ти? На що-ж було гарчать?
Нехай би гавкав сам, а ти-б уклавсь тихенько,
Забравшись в ожеред, та й спав би там гарненько.
Тепер ти бачиш сам, що мокрим він рядном
Напався на тебе, і знай верзе притьмом:
Що буцім вчора він грать в карти-б не сідав,
Коли-б сьогодняшню був ніч хоч закуняв;
Що буцім ти, Рябко, та гавкав, як собака;
Що буцім по тобі походить ще й ломака;
Що, бачся, ти йому остив, надозолив,
І, бачся, він тебе за те й прохворостив.
А бач, Рябко, а бач! Не гавкай, не ганяйсь;
Ляж, хирний, та й мовчи, і з паном не рівняйсь.
Чого брехать? Нехай наш пан здоровий буде
Він сам і без собак цю панщину відбуде.“

[1]) Турбував, лякав.

Послухав наш Рябко поради Явтуха.
„Нехай тяжка йому година та лиха",
Сказав: „Щоб за моє, як кажуть, жито,
Та ще мене і бито.
Коли моє не в лад,
То я з своїм назад.
Чи баба з воза, — що-ж? Велика дуже вада!
Кобилі лекший віз, цьому кобила й рада."
Отак сердега наш Рябко поміркувавсь.
Та й спать на цілий день й на цілу ніч поихавсь.
Заснув Рябко, захріп, аж ожеред трясеться:
Рябку й не сниться, й не верзеться,
Що вже москалики в коморі й на дворі
Скрізь нишпорять, мов тут вони й господарі,
Що вовк ягнят, а тхір курчаток убірає . . .
Аж тут і на дворі туж-туж уже світає.
„Цу-цу, Рябко!" Тут всі, повибігавши з хат,
„Цу-цу, Рябко! На, на!" гукнули, як на ґвалт.
А наш Рябко тобі і усом не моргає;
Хоч чує, та мов спить і мов не дочуває.
„Тепер-то", дума він, „мій пан всю нічку спав,
Бо не будив його Рябко і не брехав;
„Тепер-то він мені свою покаже дяку;
Тепер уже не втре мені, як вчора, маку!
Нехай цуцукають . . . мене цим не зведуть,
Поки сами сюди обід не принесуть.
Та ще й тоді, не бійсь, поскачуть коло мене,
Поки візьму я в рот хоч страву, хоч печене!"
„Цу-цу!" сказав іще Рябкові тут Явтух;
„Цу-цу!" задихавшись, мов з його перло дух.
„Ходім, Рябко!"
„Еге, ходім! Не дуже квапся,
Сам принеси сюди."
„Іди-ж хутчій, не бався!"
„Ба не піду, Явтух!"
„Іди, бо кличе пан!"
Сказав та й зашморгнув на шиї він аркан;
„Чешіть Рябка!" гукнув . . . Аж тут їх щось з десяток
Вліпили з сотеньку київ Рябку в завдаток.

„Лупіть Рябка!“ кричить тут пан, як навісний:
Рябко-ж наш тільки вже що теплий та живий.
Разів із шість Рябка водою одливали,
І стільки-ж раз його, одливши, знов шмагали,
А потім перестали.
Рябко спитать хотів, але Рябків язик
Був в роті спутаний, неначе путом з лик,
І кгеркготав щось, як на сідалі индик.
„Постій“, — сказав Явтух Рябкові, — „не турбуйся,
Я правду всю скажу: ото, Рябко, шануйся,
Добра своїх панів, як ока, стережи,
Зарання спать не квапсь, в солому не біжи,
Злодіїв обганяй та гавкай на звірюку.
Не гавкав ти, Рябко, — за те-ж ми бач в науку,
Із ласки, з милости панів,
Вліпили сотеньок із пять тобі київ“.
„Чорт би убив твого, Явтух, з панами батька
За ласку їх!“ — сказав Рябко тут на одріз.
„Нехай їм служить більш рябий в болоті біс!
Той дурень, хто дурним іде панам служити,
А більший дурень, хто їм дума догодити!
Годив Рябко їм, мов болячці й чиряку,
І що-ж за те Рябку?
За службу от таку!
Спороли батогами,
А за вислугу палюгами.
Чи гавкає Рябко, чи мовчки ніччю спить,
Все випада таки Рябка притьмом побить.
Уже мені, бачу, чи то туди — високо,
Чи то сюди — глибоко:
Повернешся сюди — і тута гаряче;
Повернешся туди — і там-то боляче.
Хоч би я тісто виніс псяюсі із діжею,
То-б він розтовк і ту над спиною моєю.
З ледачим все біда: хоч верть-круть, хоч круть-верть,
Він найде все тобі хоч в черепочку смерть.“

III. Григорій Квітка (Основяненко).

(1778—1843.)

7. Маруся.

(З повісти.)

От діждались і Петра, розговілись.

На самого полу-Петра, так вже перед вечером, вбігає Настя в хату, аж задихалась, та й кричить:

— Науме, Науме! либонь старости ідуть.

— До кого?

— Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидче на лаву! А ти, Марусю, біжи хутко у кімнату, та вбірайся.

Маруся, як тільки почула про старостів, то що було у руках, усе попускала, і не стямиться, що й робити, тільки дивиться на матір, а очиці, як жар, так і горять; а сама була румяна, а то почервоніла, як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату, і стала її убірати у нову плахту і усе, що треба, по-дівчачи.

Затим ось стукнуло під дверима палицею тричі. Наум хутко дістав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам труситься, неначе з переляку, і каже собі нищечком: „Господи милосердний! дай моїй дочечці доброго чоловіка: не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.“

От вже стукнули і вдруге, теж тричі палицею.

Наум, одягшись зовсім, ізмів із скатерти, що на столі, і посунувши хліб, що завсігди лежить на столі, к покутю (а затим Настя засвітила свічечку перед богами), сів на лавку в кінці стола і дожидається.

Аж ось стукнули під дверима і втретє, теж тричі.

Тоді Наум перехрестився і каже до них:

— Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи. Насте! іди-ж сідай і ти.

От Настя, затим упоравши Марусю, вийшла і, перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщане, у синіх жупанах, аглицької каламайки поясами попідперізувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ними ввійшов Василь . . . крий Мати Божа! ні живий, ні мертвий, білий, як стіна.

Прийшедши у хату, старости помолились Богу святому, і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) питає:

— Що ви за люди і відкіля, і зачим вас Бог приніс?

Старший староста і каже:

— Прежде усього подозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнущайтесь виелухати нас: і коли буде теє, то ми і онеє; коли-ж наше слово буде не в лад, то ми і підемо назад. А що ми люди чеснії і без худої науки, то от вам хліб святий у руки.

Наум, узявши хліб, поцілував, і положивши на стіл край свого хліба, каже:

— Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, люди добрі! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може і так здалеку ішли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста і каже:

— Ми є люди німецькії, а ідемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалії молодці. Раз дома, у нашій землі, випала пороша. Я і кажу товаришу: „чого нам дивитись на таку шкврю, ходім ськать усякого звірю!“ і пішли. Їздили, слідили, і нічого не получили. Назустріч нам як-раз їде на вороному коню оцей князь (а Василь устав, та й кланяється, бо це про нього говорили). От після зустрічи він каже-говорить нам такії речі: „Ей ви, ловці, добрі молодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу. Ось як-раз попалась мені лисиця, або куниця, а троха чи не красна дівиця. Їсти-пити не бажаю, дістати її бажаю. Поможіте, піймайте: чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирту хліба.“ От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину: ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли: от і кажемо князю: „Не тільки звіря в полі, що куниця, пошукаємо де-инде, найдеться і красная дівиця“. Так наш князь затявсь, при своїй думці зоставсь. „Скільки, каже-говорить, по світу ні їздив, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівиці, не видав.“ От ми усе по сліду ішли, та і в це

село — як зоветься, не знаємо — прийшли. Тут виять пала пороша; ми ловці молодці давай ходить, давай слідить: сьогодня рано устали і зараз на слід напали. Пішов наш звірь, та до вас у двір, і з двора до хати; тепер бажаємо його піймати. Певно вже наша куниця — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю! Чи віддасте, чи нехай підросте?“

Поки староста це законне слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони била, щоб батько віддав її за Василя, а він, сидячи на лавці, скрізь двері дивиться на неї, та тож то зітхне, то з нею переглянеться. Як же усе староста розказав, і прийшлося батькові одвітне слово казати, вона так і припала до дверей і слухає.

От Наум усе, насупившись, слухав; помовчав, а далі і каже:

— Не вмію я до прикладу у цім ділі сказати. Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальної дороги, то може-б випили по чарці?

Маруся як це почула, та в голос; Настя аж об поли руками вдарила, та й крикнула:

— Ох мені лихо! А чому-ж це так?

А Василь так об землю і кинувся, та аж пришів навколішках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче і просить:

— Будьте мені батеньком рідненьким! не гнущайтесь бідним сиротою! . . . Защо в мене душу віднімаєте? . . . Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити . . . Буду усякую вашу волю сповняти . . . Що хотіть, те й робіть зо мною! Дайте сиротиночці ще на світі прожити! . . .

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла теж собі і впала до ніг отцівських і просить і плаче, то кинеться до матері, і руки їх цілує і приговорює:

— Таточку! голубчику, соколику, лебедику! Матінко моя рідnесенька! утінко моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти, дайте мені бідненькій ще на світі пожити! не розлучайте мене з моїм Василечком . . . Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замісць наймички: усяку роботу, що скажете, буду робити, і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки, буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати і шанувати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мені з Василечком прожити, щоб і я знала, що то за радість на світі! . . .

Отак і Маруся і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва повставали і знай полами сльози утирають. Далі старший староста не витерпів і каже:

— Ох, панове-сватове! Не слід мені, бувши у цьому важному чину, лишнє слово говорити: моє діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту: що почуєш, з тим назад іди. Сказано, дати нам по чарці, так вже тут нічого доброго ждати. Одначе, видючи їх сльози і побивання, якось-то ніякаво і нам не сказати чого-небудь. А що пак Олексійовичу? Нігде дітись: благослови діток, нехай Маруся нас повяже.

Наум тільки покрутив головою, обтер слізку рукавом та й впять понурив голову і мовчить.

Староста каже:

— Може стара мати цеє усе вередує?

— О, батечки мої! — зараз каже стара Настя: — чи я-ж би не хотіла щастя своєму дитяті? Адже вона моя утроба. Та де-ж нам лучшого Василя сьскати? Він дитина розумна, покірна: усяк би нам позавидував. Так хіба-ж я не жона своєму мужу, щоб не мала його слухати? У нас іде по-божому та по-старосвітськи: він мені закон, а не я йому. А чому він не віддає, я не знаю; він Василя завсігди любив. Кажи бо, Науме, що це ти робиш?

Тут знова приступили і діти, плачучи, і стара Настя, голосючи, і старости, кланяючись, та знай просять Наума.

Мовчав він, мовчав, тільки знай сльози ковтає, далі устав, зітхнув жалібно, перехрестивсь перед Господом милосердним, та й каже:

— Одна в мене на світі радість, моя Марусенька! Що божий день молюсь, щоб вона була щаслива: так як же, молившись об однім, буду сам робити друге? Молившись об її щасті, сам буду її топити? Прощайте, панове-сватове! Коли хочете, то справді випийте по чарці: коли-ж ні, то не здивуйте, дайте і мені покій, бо . . . Ох, не хотілось було цього казати, та ви мене розжалобили! . . . Бо мені дуже жалко, що рішаюся Василя, та нігде дітись. Прощайте, люди добрі, ідіть собі, не здивуйте.

Тут впять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любиш Василя, так чом не віддаєш за нього Марусі? Маруся-ж так і повисла йому на шию і обмиває його слізоньками, а Василь теж припав навколішки, та гірко плаче, та знай просить.

— Але, чому не віддаю? — сказав Наум зітхнувши, — бо жаль своєї дитини. Не той час: при такому важному ділі, як є сватання, неможна усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, без людей, отут я тобі усе розкажу. Більш нічого і говорити, прощайте! От вам ваш і хліб святий.

Чи хотіли, чи не хотіли старости, узявши хліб назад, вийшли хати з Василем, або так сказати, що повели його, бо він сам не дужав і ітп.

Зоставсь Наум із своєю семею, сів собі і сумує. Маруся аж залилася на піл від сліз, і Настя, плачучи, сиділа над нею і дивувалася: що це старому сталося, що разом загудив Василя? Об вечері ніхто й не думав; нікому було порватись і ніхто не хотів нічого їсти.

От сидів Наум, сидів; думав та думав, а далі і обізвався:

— Годі плакати, Марусю! Устань та слухай, чого я питатиму.

Не той був Наум батько, щоб його мусіла Маруся не послухати. Чи здужала чи не здужала, а коли батько каже без жартів, та трохи ще й не сердитий, то треба устати. Устала і втерла слізоньки і жде, що він їй скаже.

— Ти, бачу, Василя знала ще перш, чим я його привів?

— Знала, пан отченьку! — і затрусилася, як осиковий листочок; опустила свої довгії вії на очі, щоб не бачив батько, як їй стало стидно.

— Як же це було? — спитав він грізно.

Тут Маруся, хоч і запинаючись, а розказала йому усе: як побачила його уперше на весіллі, як їй стало його жалко, як він частувся горішками, як вона його соромилась, і усе, усе розказала: як і на базар ідучи зійшлися, як з базарю верталися, що говорили — нігде було правди діти! — як і цілувалися . . .

— Ну, ну, що дальш; а почин хороший, — каже Наум, а сам видно, що як на ножах сидить.

От Маруся, сплакнувши, веселіше стала було розказувати, як умовилися з ним зійтися у бір на озера і як зійшлися, і як . . .

— Годі, годі! — закричав не своїм голосом з серця Наум. — Се вже розказуй матері, що не вміла тебе берегти і від худа відводити! — а сам, схопивши шапку, хотів було втікати на двір, так Маруся так і вчепилася йому за шию і каже:

— Ні, таточку, ні, мій сизий голубчику! не погубила себе твоя дочка і не погубить. Матіночко моя ріднесенька! лучше мені усяку муку приняти, на смерть піду, а не принесу тобі ніякого безчестя: я памятую ваші молитви, я знаю, що я ваша дочка, так чи можна, щоб я на свою погибель ішла? А ось-як у нас було . . .

Тут вона й розказала, що собі з Василем говорили, і як у них було, і як вона заборонила Василеві ходити до себе і для чого. Розказала й те, як скучала і журилась без нього; усе розказала до послідннього часу, як що було.

Наум ще таки спитався:

— Гляди лишень, чи все цьому правда і чи не потаїла ти чого?

— Усю правду вам сказала і що нічого не потаїла, так коли велиш, тату, щоб побожилась, то як хоч, так і побожусь.

— Гріх великий, — каже Наум, — божитись, а ще пуще, як напрасно: я-ж тобі і без божби вірю. Тепер слухай мене, Марусю: не раз я тобі казав, що дівкою тобі зоставатись неможна, треба заміж іти. Приказував тобі, що тільки кого полюбиш, зараз мені скажи прямо, а я, побачивши, що воно таке є, так би діло і кінчав: коли-б мені не годивсь, то я-б тобі сказав: не треба, не знай його: а коли-ж би годився, то-б йому поперед усього сказав би, щоб і ти не знала: присилай, козаче, за рушниками, затим, щоб поки до сватання, так щоб не було у вас ніякого женихання, бо воно до добра не доводить. Щастя і твоє і наше з Настею, що Василь такий чесний і богобоязний: а другий, і не счулася-б, як би навязав тобі камінь на шию, що й по-вік би його не зняла, хіба-б з мосту та у воду. Як би я знав з самого перщу об Василеві, то я-б тобі сказав, зачим не віддам за нього: і ти-б так не пристала до нього і тобі легше було-б його забувати. А тепер як хоч, так і терпи, бо не віддам.

Тут Маруся, як розказала перед своїми усю правду, то й стало їй на душі веселіше, і на серці полегшало: почала знову просити батька, щоб таки віддав за Василя, а що вона хоч вік у дівках сидітиме, а ні за кого не піде, опріч його.

— Говори! — каже Наум, — а знаєш ти, голово, що батько лучче бачить твоє щастя, ніж ти? Ти молода, дурна! Лягай же, дівко, спати: завтра будеш старіша, ніж сьогодня, а від того й розумніша.

Перехрестив її та й пішов собі від неї.

Ні світ ні зоря, а вже Василь і в Наума. То сяк то так пробули до обід. І варивши обід, і подававши на стіл, Маруся заливалася слізоньками, відгадувавши певно, що в-останнє бачить свого Василечка. Та правду сказати, так і всі невеселі сиділи, а за обідом до страви ніхто й не приймавсь.

От як позбірали з стола, Наум і каже жінці і дочці:

— Ідіть собі або у кімнату, або під комору на простір шити, а нам тут з Василем не мішайте.

От як повиходили вони, Наум і каже:

— Василю! сядь лишень біля мене, та слухай, не перебиваючи, що я тобі скажу. Не по моїй правді, бо у мене опріч гріхів нема нічого, а за отцівські і материнські молитви нагрядив мене Бог мило-

сердний жінкою доброю, роботящою, покірною і несварливою. Батьківщини ми з нею не розтратили, а потроху, Бог благословляє, усе добавляємо. Велика милость божа! Утро, вечер дякую за наше неоставлення, а що-найбільша милость божая до нас грішних у тім, що наградив нас дочкою; та ще якою? Це не чоловік, це янгол святий . . .

— Ох, правда, дядечку . . . — перебив йому Василь, а він його зараз зупинив і каже:

— Цить бо, Василю, мовчи та слухай, і не перебивай мене. Це ти, бачивши її очі або щоки і що вона во всім собою красивенька, та й хвалиш її; а я не про її тіло, я кажу про її душу. Яка-то вона тихая, слухняная; Бога небесного знає і любить, і боїться прогнівити його; нас шанує і бережеться яко мога, щоб ні в чім нас не прогнівити. Жалослива не то що до чоловіка, та аж до манісінької комашечки. Худа ніякого і по духу не знає і боїться самої думки об нім. Яка сама добра і незлобна, так і про усіх думає, усякому повірить, і Бог її сохранив, що вона тебе, а не кого ледачого полюбила; з другим би пропала на віки вічнії. Та й ти її сердешну збив, було, з пантелику; знаю усе. Ох! гріх так робити!

— Дядьку! — обізвавсь, було, Василь.

— Мовчи, племіннику; ти розкажеш опісля. Такую-то дитину нам Бог милосердний дав; хоч я і батько її, а не можу против правди казати. Що-ж ми називаємося за родителі, щоб не думати об щасті свого дитяти? Я-ж кажу: коли-б уже і сяка і така, ну, так би й бути. А за її добрість, за її смирноту, покірність, треба їй такого мужика, щоб їй був як отець, щоб він її кохав, жалував, щоб — не дай Бог! — коли і трапилось якеє худо, чи ділом, чи думкою, так він би її відводив, вчив би її на усе добре, не давав би її кому зря зобиждати: а покірну та смирну, як вона, хто захоче, той і зобидить. Чим нас Бог благословив у цім світі, чи худобинкою, чи скотинкою, усе тут би зосталося зятеві, затим, що я хочу зятя, коли Бог благословить, узяти до себе у прийми. Так це вже не чиє, як моє діло, глядіти дуже пильно, щоб він був хазяїн добрий, щоб хоч-би вже не розтратив і не розтеряв, що від нас прийме, і щоб і її не довів ні до якої нужди; а коли Бог благословить діточками, так щоб і їх до пуття через науку довести і де-що і їм зоставити. Тепер скажи мені, Василю, не правду я кажу?

— Правду, панотче, святу правду ви говорите. Коли-б ваша милость, щоб мене наградили Марусею, я-б усе те сповнив, що ви тепер розказуєте.

— Неможна, Василю; не будеш ти їй таким мужем і хазяїном, як хочеш, бо це не від тебе. Коли-ж я знаю, що цьому неможна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила, злюбивши тебе . . . вона тепер рада за тобою хоч на край світа, іще то Господь її не зовсім покинув, а то думаю . . . крий Мати Божа! (аж скрикнув Наум і перехрестився). От по цьому-то, прошу тебе ласкою, та й приказую, як отець мого дитяти: покинь її, забудь, не ходи до нас і не знай її, хоч би вона тобі де і повстрічалась. Не погубляй її і душі її, та й нас не пхай живих у яму, прошу тебе об цім . . . (сказав і гірко заплакав) дай нам спокійно віку дожити і не доведи нас відвічати за неї на тім світі!

— Та чом же ви, Наум Семенович, думаєте, що я не буду добрим їй мужем і хорошим хазяїном?

— Ти-ж мені розказував про себе. Ти сирота: у дядьків твоїх по два, по три сини, і ти з ними у одній сказці. Сказка ваша девятидушна, дядькові хлопці малі: а як прийде набор, то певно тобі лоб забриють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись: і дядьки скажуть: ми тебе поїли, зодягали і до розуму довели, служи за нашу чергу. А що тоді буде з Марусею? — Ні жінка ні удова; звісно, як салдаток шанують: і ніхто і не вірить, щоб була салдатка та й чесна. Та й трохи чи й не так! Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, попадеться ледачим людям, наведуть на усе злеє. Худобу розтаскають, повіднімають, хто її защитить? Діточки без доглядіння, у бідности, у нищеті, без науки, без усього помруть або, не дай Боже! бездільниками стануть. А вона затим ізстаріється, немощі одоліють, бідність, каліцтво . . . тільки що в шпиталь, до старців!

Сказав це та й заплакав, як мала дитина.

— Не приведи, Господи, і ворогу нашому такої судьби! . . . Так от, Василю, як би я тебе ні любив — а скажу по правді: так я тебе полюбив, так мені тебе жалко, як рідного сина! — а не хочу загубити своєї дочки, і такої, як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, чому не можу тебе зятем приняти.

Довго Василь думав, похиливши голову, а далі аж повеселів, та й каже:

— А як я найму за себе наймщика?

— Наймщика? — подумав Наум, а далі й каже: — А з чого-ж ти наймеш, коли тільки получаєш від хазяїна вісімдесят рублів у год, а батькової копійчини нема.

— Дядьки поможуть.

— Не потурай на те, Василю: поможуть, та не тобі, а собі. До чого дійдеться, тобі за тебе лоб забриють, а наймщик опісля піде за дядькових хлопців. Рад би і я тобі помогти, так усе не те. Як знатимуть, що в тебе жінка багата, то так тягнутимуть, що тільки держись, і усе до кінця не доведуть, усе зоставлятимуть, щоб було за що вчепитись. Коли-б ти сам, своєю копійкою здужав наняти, так би так! Василю! От тобі образ Царя небесного і його Матері Пречистої і Миколая святого! принеси бумагу, що наймщик принят за самого тебе і за твої гроші — от тобі зараз обома руками віддам Марусю.

Як ударить Василь, вислухавши усе, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче, а далі сказавши: „усьому кінець", кинувся на шию, обняв Наума кріпко і каже:

— Прощай, мій . . .! Коли-ж тобі хоч трохи жаль бідного Василя, будь ласкав, будь жалісли́в: поклич сюди Марусю, нехай я при тобі попрощаюсь із нею!

— Добре, Василю, — каже Наум: — та гляди-ж: попрощайся! Чи розумієш?

— Усе знаю і усе зроблю, як мені кажете.

От увійшла Маруся, а за нею і Настя.

Василь, узявши Марусю за руку, і каже:

— Марусенько! Правду, велику правду сказав мені твій батько. Треба нам розлучитись!

— І навіки? — через велику силу спитала Маруся.

— Побачимося . . . і будеш ти моєю, коли не на цім світі, так на тім! Прощай, моя Ма . . . — і не договорив, як вона зомліла і покотилася йому на руки. Він її пригорнув до серця кріпко, поцілував, віддав її нечуственну батькові на руки, поцілував руку йому і Насті . . . і пішов швидко, не оглядаючись . . .

*

Не одні старости заходили і до старого Дрота сватати Марусю: так що-ж?

— Таточку мій ріднесенький! я їм, каже, піднесу по чарці!

Старий було гримне на неї:

— Чи ти дурна та божевільна? чом ти не йдеш? Люди хороші, чесного роду, парень бойкий: чи тобі поповича, чи купця треба? —

— Василя, а коли не Василя, то й нікого! . . . — каже, було, Маруся. Мати її у сльози, а батько, було, аж розсердиться, та й крикне:

Та де того Василя візьмемо? Тепер ти людей цураєшся, а там стануть і тебе люди цуратись і досидишся до сивої коси.

— Дарма, таточку! Без Василя не страшна мені і домовина, не то сивая коса.

Здвигне тільки плечима Наум, подумає: нехай ще до того году, та й замовчить. І йому жалко було, що про Василя не було ніякої чутки; бо він його дуже любив і усе сподівався, що він з собою що-небудь до пуття зробить.

От і мясниці пройшли і усюди пішла слава, що Дротівна Маруся і горда і пишна, за тутешніх парубків не хоче, а жде собі панича із-за моря. Вона про сюю славу знала, сміялась і каже було: „дарма! і підожду". Парубкам же хоч і крішко досадно було, що така красива і багата дівка у лад не дається, та нічого було робити: силою не візьмеш.

Пройшов і піст, відговілись і — слава Тобі Господи! — дождались Воскресення. Маруся у великодну суботу сама учинила паску, положила туди яєчок, імберю, бібків, шафрану, і спеклася паска і висока і жовта, і ще у печі зарумянилась. Полагодила усе, що треба, а на самий Великдень уранці з батраками понесла до церкви на посвященния паску, баранця печеного, порося, ковбасу, крашанок з десяток, сало і грудку соли, і розіславши на цвинтарі у ряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати навчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві божій і молиться.

Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів, не розглядав і сюди і туди, а стояв, як і треба, неначе перед самим Господом, царем небесним, і тільки слухав, що читають і співають. А сьогодня, у такий великий празник, він ще більш молився, і на серці так йому було весело, як і усякому богобоязному, кого приведе Бог діждатись Великодня.

От як він стоїть і молиться, служба божая співається, вийшов насеред церкви читати Апостола . . . і хто-ж? Василь! . . . Наум дивиться, і сам собі не вірить, чи це він, чи не він? Розглядів хорошенько — аж зовсім він! . . . Та він же овсі неписьменний! як же він буде читати? Може навмання, без книжки; може вптвердив напамять? Побачим!

От Василь вже і „Павла чтениє" сказав, та й почав . . . та що за голос важний! Чистий, голосний підбасок, та понятний! . . . От Наум і думає: „Бачив я сліпорожденного, що читав Псалтир, також без книжки; а Василь так у книжку дивиться, хіба чи не

хвастає? Може напамять від дяка переняв, та буцім-то й письменний? Так отже за титлу було зачепився, та й розібрав потроху . . . от і дочитав без помилки: от і Аллилуйю по закладкам знайшов . . . Ні! як-би не письменний, то не зумів би Апостола, та ще й на самий Великдень прочитати!“

Прислухається Наум, Василь співає. Як же почав Херувимську, так таку, що й сам дяк не вмів у лад узяти, а Василь без запинки так усі голоси і покриває, і переводи виводить, сам і кінчає, сам впять і починає. Тоді вже Наум зовсім положивсь, що Василь став письменним: та коли-ж він справивсь і де пробував? Нехай, думає собі, опісля знатиму.

Як вийшов панотець зо христи паску свяченую почитувати і народ рушив з церкви, Наум зупинив Василя та зараз і каже:

— Христос воскресе!

От похристосувавшись з ним, як довг велить, і каже йому Наум:

— Чи ще ти нас, Василю, не забув?

— Нехай мене Бог забуде, коли . . .

— Добре-ж, добре, сину! тепер не до того. Приходь до нас розговітись; а хоч і пообідаєш, коли не підеш додому.

— Ви мені і дім, ви і родителі . . .

— Добре-ж, добре. Приходь же, не забудь; я ждатиму.

Сказавши це, Наум поспішав додому і дорогою собі думає: „Не дуже-ж я добре зробив, що, не розпитавши Василя, що він і що з ним, та й покликав його до себе. Може він вже об Марусі і не думає, а може вже і жонатий, а я тільки потурбую Марусю і знову розважу її тоску. Та хоч би і не те, так може ще він не відкупився від некрутщини, так що тоді робити? Та вже-ж, побачу. Дасть Бог розговітись, а там буду поправляти, що напортив з радощів, що побачив нежданно Василя, та ще й письменного! Відкіля йому Бог таку благодать послав? Правда, дитина розумна, йому-б тільки дяком бути.

З такою думкою прийшов додому і не каже жінці нічого, що кого він бачив. Прийшла і Маруся і принесла усе свячене, і байдуже! бо вона, як не стояла у церкві, а при пасках, то й не бачила Василя. Розстановила усе на столі, як треба, і налагодила, та й дивується з матірю, що батько не сідає розговлятись, а ходить собі по хаті та думає. Аж ось двері — рип! і Василь у хату. Маруся так і не стямилась і крикнула не своїм голосом: „Ох, мій Василечку!“ та й стала, як укопана. Стара Настя теж зрадувалась, неначе Бог знає чому, і кинулась до Василя і похристосувалась. От Наум бачить, що

Василь з Марусею стоять і тільки поглядають, він на неї, а вона на нього, неначе зроду вперше бачаться, от і каже їм:

— Чом-же ви не христосуєтесь?

А Василь і каже:

— Не смію, панотче!

— Чом не сміти? — каже Наум, — закон повелівае христосуватися зо всяким і хоч-би з смертельним урагом. Похристосуйтесь же по закону тричі, та нехай вас Бог боронить від усякої поганої думки! Тяжкий гріх у такому святому ділі думати лукаве!

От і похристосувались гарненько.

Маруся кинулась до нього з розпросами: „Де це ти, Василечку, був?"

— Знай бо уремя, — перебив її Наум, — одно що-небудь: або розговлятись, або говорити. Бог дав празник і паску свячену: дякуючи Бога милосердного, треба розрішати без усяких хлопіт і з веселою душею, а говорити будемо опісля. Сідайте лишень. Господи, благослови!

Стара Настя сіла за столом на лаві, а Маруся біля неї з краю, щоб ближче поратись, Василь сів на ослоні, старий на покуті, а батраки конці стола. От перехрестившись Наум і прочитавши тричі „Христос воскрес з мертвих", зараз відрізав паски свяченої і положив перед усяким по куску. Покуштовавши її беріжно, щоб крихот не розсипати під стіл, усяк перехрестивсь і сказав: „Спасибі Богу милосердному! Дай Боже і на той год діждати!" Тут уже принялися за печене: поїли баранця, поросятини, а кісточок під стіл не кидали, а клали на стіл, щоб опісля покидати у піч. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали, і крашанок облупили і порізали на тарілочці. От цеє скінчивши, Маруся усе прибрала, із стола теж беріжно змела і усі крихти і кісточки і лушпиння з яєць повкидала у піч, та тоді вже стала подавати страву.

Старий Наум випив чарку горілки перед обідом, а Василь не став, бо, каже, ще не починав її пити. От і подали борщ, а далі яловичину покришили на деревяній тарілочці, посолили та й їли — вже звісно що не по-панськи, бо виделок не водиться — пальцями. Опісля подали юшку з хляками, печене було баранина, а там молошна каша, та й годі, більш і нічого.

Маруся чи їла що чи не їла, їй лучче усяких розговін — опріч празника святого — те, що Василь вернувся і жив і здоров. Захиливишись за матір, щоб батько не бачив, як ясочка, дивилась на свого Василечка, а сама наче ложкою дістае з миски, аби-б то неначе і вона їсть. Куди їй уже їсти! У неї одно на думці, як і у Василя!

Так той вже через силу їв, бо біля Наума сидів і неможна було йому злукавнувати, щоб хорошенько подивитись на свою Марусю.

Пообідавши і подякувавши Богу і батькові з матірю, як поприбірала усе Маруся, от Наум і каже:

— А в нас новий дяк сьогодня Апостола читав.

Настя зараз і питається:

— А хто такий і відкіля?

— Осьде він, пан Василь, — сказав Наум, та й всміхнувся.

— Хіба-ж Василь письменний, щоб йому Апостола читати? — спиталася Настя; а Маруся так уха і насторошила, щоб чути усе, що будуть говорити.

— Був неписьменний, а тепер Бог йому розум послав, а як і що? я й сам не знаю. Розкажи мені, зділай милость, Василю: як це тобі світ відкрився? Це мені навдивовижу: ще й году нема, як ти пішов від нас, а навчився письма і співати вмієш, як і сам дяк. Де ти побував?

— Я, дядьку, не був дуже далеко, — став розказувати Василь. — От як ви мені відкрили світ і розтолкували мені, що й я буду пропащий і чужий вік заїм, коли не знайду за себе найомщика, то я думав, думав, і трохи з ума не зійшов. Правду ви казали: що за гроші вісімдесят рублів, що я від хазяїна брав? тільки що на одежу. Що-ж тут мені було робити? Як-то Бог послав на думку: іди до купців, у них хороший заробіток. Прийшов я до залізняка, він мене трохи знав, розказав йому все своє лихо. Він, подумавши, приняв мене за пятьдесят рублів на год з тим, що коли буду у своїм ділі справний, то він мені і більш прибавить і усе буде прибавляти, бачивши моє старання. Я зрадувався, почувши, що більш нічого не треба, щоб гроші заробити, як тільки бути чесним і своє діло, не лінуючись, справляти. З товаришами, хоч усе й Москалі були, зараз поладнав. Тільки бачу, що вони усі письменні, і хто більш чого знає, більш получає жалування. От як сів, як сів . . . і правду вам, дядюшка, скажу, що ніч і день вчивсь і Бог мені дарування послав: і те таки правду сказати, що нашого братчика куди ні піткни, хоч у науку, хоч у яке ремество, то з нього путь буде, не пропащі за нього гроші. Ото я від Спасівки та до Різдва вивчивсь читати і церковне і гражданське, писати потроху вмію, цихвіру знаю, і на щотах хоч тисяч десять пудів у роздроб на фунти, не помиляючись, положу; хурщиків розщитаю і хазяйського добра гляжу, як ока, щоб і копійка нігде даром не дівалась. Товариші, знаєте, охотники на крилосі співати замісць півческої; от і мене, як побачили, що голос є, то й привчили трохи. Поки себе не поставив на путь, неішов до вас.

дядюшка: і як ні тяжко мені було, не бачивши Марусі, та памятаючи ваше слово, сам себе морив і не ходив сюди. І теж таки, що хазяїн, знавши мою чесність, посилав мене не за великими ділами по маленьких ярмарках, а після Хрещення посилав уже і дальш, і я тільки що перед празником оце привіз йому немалу суму грошей. Як же він мене потішив добрим словом і розвів мою тугу, то я вже певно й прийшов до вас на празник, а щоб ви увірилися, що я не зледащів, от і став я на крилосі співати і Апостола прочитав.

Наум, вислухавши його, не стерпів та аж поцілував його у голову, і думає: „Що за премила дитина! Не даром його люблю! Такий не пропаде.“ Далі і питає:

— Скільки-ж ти жалування получаєш тепер?

— Жалування не щот, — каже Василь, — аби-б стало на одежу, а те важніш усього, що хазяїн, знавши мою нужду, чого я боюся і через що ви не віддаєте за мене Марусі, сам хлопоче об мені: тепер посилає мене з хурою у-в Одесу, а відтіля піду у Москву і на заводи, і тільки вернусь сюди ік Пречистій, а він мені синькає найомщика, каже, хоч пятьсот рублів потеряю, у-в осени, як скажуть набор, сам і віддасть, а гроші, каже, будеш одслужувати.

— Нехай тобі Бог помагає! — сказав Наум; а далі, подумавши, й каже: — Чого-ж більше думати? Присилай у вівторок, після завтра, людей, бери рушники; і тобі веселіше буде у дорозі, і Маруся тут світом не нудитиме. Тепер нічого боятись. Це вже певно, що ти найомщика поставиш. Дасть Бог вернешся, у-в осени і весілля.

Неможна й розказати, як зрадощіли і Василь і Маруся! Зараз кинулися аж до ніг батькових, і цілують їх, і руки йому цілують, і сами обнімуться, і знов до нього кинуться, і дякують йому, то до матері, то внять до нього, і не тямлять себе, і що робити — не знають.

Довго дивився на них Наум та все нишком сміється та думає: то-то діти! Далі й каже:

— Годі-ж, годі! Пустіте-ж мене; ми ляжемо з старою спати, бо я усю ніч стояв на Діяниї, аж поки Христа дочиталось; а ви, хочете, дома сидіте або гуляти йдіте до колисок; та тільки сами не качайтесь, бо гріх для такого празника з цею пустотою возитись.

Як вже той день у Василя та в Марусі було, нам нужди мало; бо звісно, чи ходили чи сиділи, а усе об однім говорили: як один без одного скучав, коли, що і як думав; як, ні думано ні гадано, вони побачились; яка це радість буде, як уже посватаються — отаке усе говорили, та голубилися та милувалися.

*

Отже і вівторок настав. Ік вечеру стали дожидати старостів: прибрали хату, засвітили свічечку перед богами; старі нарядилися, як довг велить, а що Маруся прибралася, так вже нічого й казати. От постукали і раз і удруге й утретє, і ввійшли старости і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і поперед цього було.

Зараз Наум — а раденький же такий! — і каже буцім-то з серцем:

— Та що це за напасть така? Жінко! що будемо робити? Дочко! а ходи-ке сюди на пораду!

Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — Господи! почервоніла, що твій мак; і не поклонившись, зараз стала біля печи та й колупає її пальцем.

От Наум і каже:

— Бачите, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть думає тут більш не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуєм куниці та красні дівиці, так ми вас повяжемо і тоді усе добре вам скажемо. Дочко! прийшла й наша черга до прикладу казати; годі лишень піч колупати, а чи нема чим цих ловців-молодців повязати?

Іще не час було Марусі послухати, знай колупає.

От вже мати їй каже:

— Чи чуєш, Марусю, що батько каже? Іди-ж, іди та давай чим людей повязати. Або може нічого не придбала, та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, так вяжи хоч валом, коли і той ще є.

Пішла Маруся у кімнату, і винесла на деревяній тарілочці два рушники довгих та мудро вишитих, хрест на хрест покладених, і положила на хлібові святому, а сама стала перед образом, та й вдарила три поклони, далі отцю тричі поклонилася у ноги і поцілувала у руку, і неньці також; і узявши рушники, піднесла на тарілочці перше старшому старості, а там і другому. Вони, уставши, теж поклонилися, узяли рушники і кажуть:

— Спасибі батькові і матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу вчили. Спасибі і дівочці, що рано уставала, тонко пряла і хорошенькі рушники придбала.

Повязавши собі один одному рушники, от староста й каже:

— Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем молодцем: ми, приведені, не з-так винуваті; вяжіте приводця, щоб не втік з хати.

От мати й каже:

— А ну, доню! Ти-ж мені казала, що на те по п'ятінкам заробляла, щоб шовкову хустку придбати та нею пеню звязати. Тепер на тебе пеня напала, що не усіх повязала.

Винесла Маруся замісць хустки шовковий платок, красний та хороший, як сама. Наум їй і каже:

— Цьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затикай та до себе притягай, та слухай його та шануй, а тепер його й поцілуй.

От вони й поцілувались, а Василь і викинув Марусі на талірку цілкового.

Після цього староста звелів посватаним, щоб кланялись перш батькові у ноги тричі, а як поклонились утрете та й лежать, а батько їм і каже:

— Гляди-ж, зятю! Жінку свою бий і уранці і увечері, і встаючи і лягаючи, і за діло і без діла, а сварись з нею по усяк час. Не справляй їй ні плаття ні одежі; дома не сиди, таскайся по шинках: то з жінкою у нарці і з діточками як-раз підете у старці. А ти, дочко, мужику не спускай і ні у чім йому не поважай; коли дурний буде та поїде у поле до хліба, а ти іди у шинок, пропивай останній шматок, пий, гуляй, а він нехай голодує; та і в печі ніколи не клопочи, нехай павутинням застелиться піч: от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, сами розум маєте, і що я вам кажу і як вам жити, знаєте.

А староста і крикнув:

— За таку науку цілуйте, діти, батька в руку.

Поцілувавши, покланялись матері теж тричі. Мати не казала їм нічого: їй закон велить, благословляючи діточок, тільки плакати.

Далі староста сів і каже тричі: „Христос воскрес!“ А старі йому у-в одвіт теж тричі: „Воістину воскрес!“

Старости кажуть: „Панове сватове!“ А свати кажуть: „А ми раді слухати.“

Старости кажуть: „Що ви жадали, то ми зділали; а за сії речі дайте нам горілки к-речи.“ А старі й кажуть: „Просимо милости на хліб, на сіль і на сватання.“

Після цього посватаних і посадили, як звичайно, на покуть, на посад. Батько сів біля зятя, а мати, звісно, поралась сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годилося з посаду уставати. Старости сіли на ослоні, біля стола.

Поки мати страву носила, батько став частувати старостів. Перший староста покуштував, покрутив головою, поцмокав, та й каже:

— Штьо це, сватушка-панушка, за напитки? Скільки ми по світу ні їзжали, а таких напитків і не чували і не видали і не куштували.

— Це ми таке для любезних сватів з-за моря придбали, — каже Наум і просить: — Ось нуте-ж, усю покушайте. Зверху хороша, а на споді самий гарний смак!

Випив староста, зморщився, закректав та й каже:

— Від цього зразу почервонієш, як мак. Глядіте лишень, сватушка-панушка: чи не напоїли ви нас таким, що може й на стіни поліземо?

— Так що це ви на нас з пенею? — казав Наум, — тут таки, що мудре само по собі, а то ще ось-що: ішла баба від Ляхів, та несла здоровя сім міхів, так ми у неї купили, сім золотих заплатили, та в напиток пустили.

А староста й каже:

— Ну, що мудре, то вже справді мудре! А ну, товаришу, попробуй і ти, та й скажи, чи пили ми таке у Туреччині або хоч і в Німеччині, та і в Рассеї не пивали цієї.

Випив і другий староста, теж прицмокуючи, і теж примовляв, похваляючи.

Проговоривши усі законнії речі, стали частуватись попросту, з своїми вигадками, а далі, тільки що стали вечеряти, і обізвались дівчата, що Маруся ще за-видна просила до себе на сватання, і співали, уходячи у хату, сюю пісеньку:

Та ти душенько, наша Маречко!
Обмітайте двори,
Застеляйте столи,
Кладіте ложечки,
Срібні блюдечки,
Золоті мисочки:
От ідуть дружечки!

От як переспівали, та й поклонились низенько, та й кажуть:

— Дай, Боже, вам вечір добрий, помагай-бі вам на усе добре!

Стара Настя така вже радісінька, що Бог привів її діждати, одним одну дочечку просватати за хорошого чоловіка, та ще їй любязного: землі під собою не чує, порається хутко і де та сила узялася, аж бігає від стола до печи, і страву сама носить і порядок дає. Кинулась зараз до дружечок і каже:

— Спасибі! просимо на хліб, на сіль і на сватання.

Та й усадила їх по чину, від Марусі скрізь по лаві, та й каже:

— Сідайте, дружечки, мої голубочки! та без сорома брусуйте, а ти, старосто, їм батуй!

Так дівчатам вже не до їжі: одно те, що стидно при людях їсти, щоб не сказали люди: „ото голодна! мабуть дома нічого їсти, так бігає по чужим людям, та й поживляється: он, бач, як запихається"; а друге й те, що треба своє діло справляти; та не бравшись за ложечки і заспівали:

Ой чому, чому
У цім новім дому
Так рано засвічено?

Марєчка встала,
Косу чесала,
Батенька поражала:

„Порадь мене,
Мій батеньку,
Кого в дружечки брати?"

— Бери, доненько,
Собі рівненьку,
Щоб не було гнівненько.

Садови, доненько,
І вище і нижче,
А свою родиноньку ближче.

Як же побачили, що стара Настя від такої жалібної пісні, покинувши поратись, стала тяжко плакати, так вони стали співати инших.

Де-ж був селезень?
Де-ж була утінка?
Селезень на ставку,
Утінка на плавку.
А тепер же вони
На однім плавку,
Та їдять же вони
Дрібную ряску,
Ой пють же вони
Холодную воду.
Де-ж був Василько,
Де-ж була Марєчка?
Василько у батенька,
Марєчка у свого.
А тепер же вони
У-в одній світлонці.
Ой пють же вони
Зелене вино,
Та їдять же вони
Дрібнії калачі,
У мед умочаючи,
Маком обсипаючи.

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Марєчка та потопала,
К собі батенька бажала.
А батенько та на бережечку,
Є човничок і веселечко:
„Потопай, моє сердечко!"

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Марєчка та потопала,
К собі матінку бажала.
А матінка та на бережечку,
Є човничок і веселечко:
„Потопай, моє сердечко!"

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Марєчка та потопала,
К собі Василька бажала.
А Василько та на бережечку,
Є човничок і веселечко:
„Не потопай, моє сердечко!“

Далі дівчата, бачучи, що просватані собі сидять і опріч себе нікого не бачуть і нічого, що біля них робиться, не чують, захотіли їх зачепити і повеселити, та й заспівали:

Та в саду соловейко не щебетав,
Тим Василь Марусі не цілував;
Як же соловейко защебетав,
Василько Марусю поцілував.

Тут усі зареготались на усю хату, і Наум напавсь, щоб таки діти поцілувались, а їм те і на руку ковінька! . . . Далі дівчата, буцім-то жартуючи, і заспівали:

Та ти душечко, наша Марєчко!
Ламліте роженьку,
Стеліть дороженьку,
Щоб мягко ступати,
На двір танцювати,
З скрипками, з цимбалами
З хорошими боярами.

Як же вслухався у це Наум, та як розходивсь! Притьмом: давай музику, та й давай! Нігде дітись: побігла моторніша із усіх, от-таки Домаха Третяківна, до скрипника, та й приклпкала його. Батечки! піднялися танці, та скоки, так що ну. Набігла повна хата людей, як почули, що старий Дрот та просватав свою дочку. То ще мало, що у хаті, а то й около вікон було багацько, так і зазирають; а біля хати дівчата з парубками носяться, дівчата дрібушки вибивають, парубоцтво гопака гарцює, батько з матірю знай людей частують: така гульня була, що крий Боже! Трохи чи не до світа гуляли. Тільки Василь та Маруся нікого не бачили і дивувалися, що так швидко народ розійшовся. За голубленням та за милуванням не счулися, як і ніч минулася.

8. Ярмарок.

(З оповідання: „Солдатський патрет“.)

А тим часом позіходилося народу вже чимало! Таки куди оком не глянеш, то усе люди, усе люди, як сарана у полі. І чого-то туди не понаносили або не понавозили! Таки такий ярмарок, що неначе в Харькові об Пречистій: усякого товару, якого тільки подумаєш, усе є. Чи груш? так і на возах груші і в мішках груші, і купами груші: прийди, торгуй, скільки тобі треба, та з якої хоч купи і скільки хоч коштуй, ніхто тобі і не поборонить. А там Москва з лаптями та з ликами: були в них і миски, ложки і тарілки розмальовані; були й решета, і ночовки, діжі, лопати, сівці; черевики, чоботи з підковами і німецькі, тільки гвіздочками попідбивувані. Тут Суздальці з богами та з книжками завалящими; а побіля їх сластьониця згрубкою: тільки спитай, на скільки тобі треба сластьоних, так живо підніме пелену та й зніме стару онучу, що нею горщик з тістом накритий, щоб, знаєте, тісто на холоді не простивало, і затим під пеленою у себе держить; от пальці послинить, щоб тісто не приставало, та й ущипне тіста, та на сковороду в олію, аж шкварчить! та зараз і пряже й подає, а вже олією не скупиться, бо так з пальців і тече, тільки знай обсмоктує. Тут-же біля неї продавалася терта табака і тютюн у папушах, а там залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири, підтіски, ухналі й усе, чого треба. А тут вже лавки з красним товаром для панів: струковатий перець на нитках, родзинки, фиґи, цибуля, усякії сливи, горіхи, мило, медяничкп, свічки, тараня ще по весні з Дону навезена, і суха і солона, кавяр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гаплики і для нашого брата свинина. Дьоготь і в шерітвасах і в мазницях, продавались і самі квачі; а побіля їх стояли бублики, буханці, горохвяники, гречаники, носили у ночовочках печеню шматками покраяну: на скільки тобі треба, на стільки й бери. А там купами капуста, буряки, морква огородна, а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду на нашу голову . . . цур їй! Тут-же був хрін, ріпа, картоплі, що вже швидко хліб святий з світу божого зженуть. А тут з Водолаги горшки, кахлі, миски, покришки, глечики, кухлики . . . та я-ж кажу: нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і як-би грошей до сина, то накупив би усього, та й їв би цілісінький год! А що ще обіддя, коліс, війя, двійла, люшні! Були й свити простого уразівського і мильного сукна; були кожухи, усякі пояси, шапки і козацькі і капловухі. Був і дівчачий товар: стрічки, скиндячки, серги, байові юпки, плахти, шиті рукави і хустки. Жіноцькі

очіпки, серпанки, запаски, кораблики, рушники і шиті з мережками, щітки, гребні, днища, веретена, сіль товчена, глина жовта, запонки головяні, перстні, черевики, аж утомишся, розказуючи. Чого-то там не було.

А проміж такої пропасти товару, що то народу було! крий Мати Божа! Ще трохи чи не більш, ніж на Воскресения у-в утрені, як Христа дочитуються, або на Йордані, так що й протовпитись неможна. Той купує, той торгує, той божиться, той прициняється, той спорить, той товариство склика́є, той на жінку гукає, ті лаються, ті йдуть могоричі запивати; жіноцтво щебече, усі разом розказують і ні одна не слухає; старці співають Лазаря, кобили ржуть, колеса скриплять, той возом їде та кричить: „по-глину, по-глину!" а назустріч йому викрикує: „по-горшки, по-горшки!" Діти, погубивши матерів, пищать, там скавучить собака, там придушили порося, вищить на ввесь базар, а свиня, хрюкаючи, пробірається проміж народом: там перекупки хватають за поли парубків та школярів. „Ходи сюди, дядюшка!" кричать: „візьми в мене, паничельку! От бублики гаряченькі, з мачком! от паляниця легесенька, тільки що з печи!..." та-та-та-та-та й не розбереш, що вони там і кричать, бо усюди гомонять, стукотять, кричать... точнісінько як у млині, як на всі меле і товче! А там чути, скрипка грає з цимбалами: Матвій Шпонь та продав сіль, розщитавсь і грошики вчистив, та й наняв троїсту і водиться з нею по ярмарці. Вже й шапки кат-ма, десь кинув її на когось та й відбіг. Іде і співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака. Забризкався, захлюстався... еге, та не мішай йому! він гуляє. У-в одній руці пляшка, а у другій чарка: кого ні зустріне: „Пий, дядюшка любезний! пий! Матвій Шпонь гуляє! пий у його голову, щоб ти подавивсь! будь здоров на многії літа!" Випє і частує його: коли той не схоче, так додолу горілку виллє, а його лає, лає, та й стане другого частувати: оце-ж ще не зовсім допив з пляшки, зараз пляшку об землю і гукає: „Шинкарю! подавай Шпоню знов. Музика, грай!" та й пішов далі. Іде, побачив дігтярів — шубовсть у шерітвас з чоботями зовсім і кричить: „Дігтярю! не журись! Шпонь відвічає грошима." Та й викине йому з кишені повнісіньку жменю грошей, а сам знову кричить: „Не абедно? Не мішай же! Музика, грай!" Та й стане хлюпатися у дьогтеві, як мала дитина у калюжі. Що то, як чоловік у щасті та у радости! чого то він не видумає! Нічого не жалує і ні об чім не жалкує!

А там чути, ведмідь реве і танцює, а Циган викрикує: „А-ну, Гаврилку, як старії баби пяні валяються?" Циганка ворожить та

приговорює: „і щасливий, уродливий, чорнява молодиця за тобою вбивається: положи-ж пятачка на рученьку, усю правду скажу . . .“ Циганчата танцюють халяндри та кричать не своїм голосом, мов з них чорт лика дере. Старий Циган тудп-ж з своєю шкапою. Знай, божиться і жінкою і дітьми, та проклинає свою душу і батька і матір, а все затим, щоб стару, сліпу, сапату і з вибитою ногою кобилу продати замісць молодої, здорової. Та як обступлять нашого брата циганське навожденння, так не знаєш, що й робити. Як напустять мару, так і сам бачиш, що шкапа трьох денежок не варт, та тільки дивишся та лупаєш очима і не знаєш, куди від них дітись. Той божиться, другий суне тобі у руку оброть з шкапою, третій тягне з твоєї кишені хустку, де гаманець з грошима завязаний, а цей уже і здачі дає, та усі гуртом волочуть тебе під ятку могоричі запивати. Так що, я-ж кажу, поки схаменешся, дивись, хотів своє ледащо продати, а прокляті Цигане всунули тобі в руку таку патику, що й скипками гидко узяти, та за таку ціну віддали, що можна-б, бува, і вола купити: та ще-ж за мої гроші і горілку купували і пили, а далі, замісць дяки, у вічі насміялись: „Шкапа твоя,“ кажуть, „трохи, чоловіче, не добачає: так купи їй окуляри, та й почепи на очі, як паничі у городі носять, то ще потягне . . .“

Отаке-то там було, що й розказати усього неможна. І усякий народ, хто там ні був, що йде, біля того солдатського патрета, усяк шапку зніме, та й скаже або добридень або „здрастуйте, господа служба!“ А служба нічичирк: стоїть собі гарненько, і пальцем не кивне і очима не поведе і усом не моргне. Таки ніхто, ніхто не вгадав, що то намальований. — А Кузьма Трохимович, сидячи у своїй ятці, бачив псе все та й думає: „Добре наше діло: побачимо, що далі буде.“

Аж ось, де узявся солдат, та вже справжній солдат і живісінький, от як ми з вами. Ходить він по базарі, визирає, визирає, — і вже один рушничок у молодички з купи і вчистив і у кишеню запакував: стягнув у чугуївської перекупки бумажну хустку, таку, що гривень шість стоїть, відрізав з воза і вінок цибулі і зараз за півціни й продав, та усе так хитро та мудро зробив, що жаден хазяїн і не счувсь. Далі прийшов, де груші продають: бачить, що при возах самі хлопці, та й ті роти порозззявляли і дивляться на ведмедів. Він таки й положив руку на мішок — ніхто не бачить; потягнув його до себе — ніхто не бачить: положив гарненько на плече — ніхто не бачить . . . та, не озираючись, і чкурнув, куди йому треба! Аж ось кинулось хазяйство, бачуть, що Москаль без спросу узяв повнісінький

мішок груш та й пре його, мов своє, разом гукнули на нього та й побігли за ним у доганю. Не хитрий же й Москаль! Чим би навтікача, а він іде собі любенько, мішок з грушами несе та й мугиче собі під ніс пісеньку; а тут його за мішок сіп! „Нащо ти груші узяв, сякий-такий сину?“ питаються його у-в один голос. Стоїть сердега, очі вивалив, мов баран, далі озирнувсь та й каже: „Нешта то ваші груші-ста?“ — „Адже-ж не чиї, як наші!“ А він як крикне на них: „Ах, ви, хахли безмозґлиї!“ (і зараз лаятись! щоб то перше розпитати, та тоді-б уже і лаявсь, скільки хотів). „А за чим ви,“ каже, „мені тагда не сказали, как я з воза мішок узяв?“ та до них з пенею: „Ви“, каже, „зіваєте по старанам, а я вот ніс, ніс, да вота как умарилса, да амуницю патьор. Вот виш мундер запачкал: давай сюда деньґі на вичистку.“ Наше хазяйство щоб то і сюди і туди, так де-ж! ні приступу, та ще й лає. А далі ухопив за комір, і тягне і кричить: „Давай на вичистку та за праходку; я казьонний мундер патьор і сапаґи таптал, давай та і толька!“ Наші ні відхристяться ні відмоляться: „Цур тобі,“ кажуть, „батечку! Зділай милость, господа служба, візьми собі і груші з мішком, тільки — цур тобі! відчепись і пусти!“ Так де! Так реп'яхом і узявсь і каже: „Менє чужова не нада; не хачу ваших груш, а подай майо!“ Що тут на світі робити? Іще таки подумали сяк-так, щоб виверну тись: хотіли йти до волостного правленія, так Москаль не тії співає: „Вон мая каманда!“ та й показує на солдатський патрет: „Пайдьом ік ньому.“ Наші бачуть, що непереливки, страшно! кинули йому пятиалтинного — так ні: веди до ятки, постав за проходку кварту водки. Нічого робити, поставили, аби-б відчепивсь та не вів до солдата, що з оружжям стоїть. Як же опісля розслухали та роздивились і відгадали, що то солдат мальований, так аж об поли вдарили руками, та — фіть, фіть! посвистали, та й пішли до возів. — А Кузьма Трохимович у своїй ятці сміявсь, сміявсь, що аж качається, а далі каже: „Ох!“ та й сів, зложивши руки, приглядатись, що ще буде за кумедія.

9. Конотопська відьма.

(З оповідання.)

Смутний і невеселий сидів собі на лавці у новій світлиці, що відгородив від противної хати, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха. Хоч парень собі і чепурний був, а тут і у неділеньку святу не брав білої сорочки, та й — прощайте у цім

слові — китаєвих синіх штанів на ніч не знімав, так сердега у них і ночував, рад-рад, що за північ допхався додому; а там чи заснув чи ні, вже його, ще сонце не сходило, збудили. Зараз схопивсь, випозіхався, вичухався, помоливсь Богу, нюхнув разів тричи кріпкої роменської табаки, прослухав, що йому читали, дав порядок і, зоставшись сам у світлиці, сів на лавці. Голова йому нечесана, чуб не підголений, пика невмита, очі заспані, вуси розкудовчані, сорочка розхрістана; край його на столі люлька і гаманець, каламарь, гребінець і повна карватка ще торішньої дулівки, що ще з вечора наточила йому Пазька у пляшку, а він, хоч і насипав у карватку, щоб то, знаєте, з журби випити, та як зажуривсь знову, та й забув, так і ліг та й заснув; та й тепер, уставши, не дуже на ту дулівку квапився, бо ще нове лихо зовсім його скрутило, і він і сам себе з журби не тямив.

Яке-ж то там йому лихо зікналося, і від чого така журба його узяла? Але! тривайте лишень, я вам усе розкажу: і відкіля він так пізно приїхав, і зачим не дали йому добре й виспатись. Ось кете лишень табаки, в кого міцніша, та й слухайте.

Пан сотник Уласович був чесного і важного роду. Таки хто скільки не зазнає, то сотенною старшиною усе були Забрьохи; а діди і прадіди Микитові усе були у славному сотенному місточкові Конотопі сотниками, так від отця до сина так сотенство і переходило. От як і старий Улас Забрьоха, таки сотник конотопський, як помер — і що то жалкувало за ним козацтво! та таки й усі люди, і старе і мале, усі плакали. А як ховали, так труну його несли через усе село на руках, мов дітського батька, та біля церкви й поховали і добре на усіх обідах помянули. Як же відпили сорочини і громада зібралася на пораду, кого начинити сотником, то усі у-в один голос так і гукнули: „А кому-ж бути? Уласовичу, Забрйошенку; якого нам лучшого cькати?“ Отак-то і настановили його сотником і став він із Забрьошенка вже й сам Забрьоха.

От він, поховавши батька, сюди-туди оглядівсь, аж вже йому годів двадцять пять; нігде дітись, треба женитися, треба дівки cькати. Батько бо його, старий Улас, був собі скупенький, і коли було Микита, як візьме його за серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч та й скаже:

— Нехай лишень виясниться, бач нахмарило. Який тепер сякий-такий син жениться? Бач, хліб дорогий, по пять алтин мішок, та й тісно нам буде, як тобі жінку візьмемо: тільки і є, що хата з кім-

натою, та через сіни противна хата, та й годі: де мені вас містити з дітворою, що вже знаю, що так і обсипле. Нехай лишень опісля подумаємо.

То було Микита почухається та з тим облизнем і піде. Тепер же, як старий вмер, йому своя воля. Зараз узявши противну хату перегородив, от йому є й світлиця, є й простір. Далі став дівки cькати, і сів думати. Вже на яку-то він не думав? Перш би то так, що й де! зараз на чернигівську протопопівну закинув, та й сам злякавсь від нерівні: одної одежі на два вози не вбереш, а намиста, кажуть, мірками батько відсипле; та таки і нічого, там і богослови їли печені гарбузи, так нашому братчику нічого туди квапитись. От він і спустивсь нижче; перебірав, перебірав, думав, думав . . . далі як сплесне у долошки, як загомонить сам собі у хаті: „оце так, оце моя! хлопче, сідлай мерщій коня!“ Чи зібравсь чи ні, мерщій наш Уласович сів на коня і, як затупотів, так тільки що оком його зaздриш.

Куди-ж то він так потяг прудко? Еге! колись-то, десь-то на ярмарку бачив він хорунжівну Олену, от що на сухій балці хутір, прозивається Безверхий. Він, дивлячись тоді, дуже дивувався, що дівчинка й молоденька, а купує борошна багацько; а як став розпитувати людей, так йому й розказали, що у неї нема ні батька ні матері, а тільки самий брат, що вона хазяйка невсипуща, сама і коло коров, сама і у полі при косарях і при женцях, а зімою у винниці сама доглядає і це борошно скуповує на винницю. Брат її хорунженко, хоч парень і молодий, та не хоче женитись, а дума у ченці, бо як був недуж, так обіцявсь: „коли,“ каже, „видужаю, то піду у ченці, віддавши сестру заміж.“ От і видужав, і дожидає доброго чоловіка, щоб йому і господарство і сестру віддати, і вже ні до чого йому діла нема, усе тільки книжки читає, а Олена за нього усюди по господарству поворочується.

Отуди-то потяг наш пан сотник Забрьоха. Не взяв же його й чорт на вигадки! Чує кітка, де сало лежить: одно те, що дівка здорова, молода, огрядна, чорнобрива, повновида, а худоби-худоби — так, батечки! свій хутір, лісок, винничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок — так нічого й казати! І усе те їй достається. Затим-то так наш Уласович і поспішає, що й коневі не дасть дихнути, і сам, не обідавши, тридцять семисотних верст, іще з гоном, не спочиваючи, переїхав і як добіг до того Безверхого хутора і устав з коня біля хорунженкової хати, то так і хитається, мов пяний. А я-ж кажу, що він і не обідав нігде.

Поздоровкавшись з паном хорунженком і посідавши у хаті, от наші і розговорились проміж себе і признались, що ще й батьки їх

промеж себе дружили, то і їм треба не цуратись один другого. Далі хорунженко питав пана сотника, що куди його Бог несе і зачим? Зараз наш Уласович і став брехати, бо старі люди кажуть: тільки що ще задумаєш свататьсь, то й станеш зараз брехати, і що без брехні жоден чоловік не сватався. Отже-ж то сотник і каже, що буцім-то йому треба брагу для волів наняти на зіму (а ще де та й зіма? іще тільки петрівка йде), так він почув, що у пана хорунженка у винниці барда добра і добре скотину доглядають, приїхав наняти і сторжитись.

— Не знаю я цього діла і ні в віщо не мішаюсь, про те сестра знає, — сказав йому на одвіт пан хорунженко.

— А де-ж Йосиповна Олена? Може-б, бува, її покликали, то ми з нею і скінчаємо діло, — казав Забрьоха.

— Але! сестра у полі, поїхали там трошки проса посіяти, так вона доглядає, бо вже без неї ніхто нічого не тямить зробити. А ви, Уласович, не скучайте, вона над вечір і буде. Поки вона вернеться — дівко! — а вточи лиш сливянки! — то ми по кухличку, по другому випємо. Та вже ви у нас, пане сотнику, і заночуєте, бо вже не рано, — сказав хорунженко.

— Панська воля! — одвіт дав Микита — і радесенький собі.

От як вицідили вони самотужки глек сливянки, а далі і тернівки покуштували чи-трохи, прибігла і наша Олена з поля. Бачить, що чужий чоловік, зараз мотнулась, звеліла із ставка потягти карасів і загадала вечерю варити: сюди-туди шатнулась і увесь порядок дала, що й назавтра робити і кому, куди і за-чим їхати, а дал одяглась таки любенько, як звичайно панночці, та ще й хорунжівні: до старенької плахти та почепила люстринову запаску, одягла теж шовкову юпку, та на шию дукат на бархатці, та червоні черевички узяла, а на голову хорошу стрічку поклала, та й вийшла і поклонилась панові Уласовичу низесенько.

Наш Забрьоха як побачив таку панночку, що не тільки ще з роду не бачив такої, та вона йому і не снилась така, та аж задрижав і не тямить уже, що йому і казати, та вже хорунженк нагадав, та й каже:

— Отже, пане сотнику, вам і хазяйка: радьтесь із нею, вон усьому голова.

Так що-ж бо наш Уласович? Ні пари з уст. Далі принявся мнявкав, мнявкав, та й начне про воли, а кінчає про голуби, дума об барді, а скаже об тернівці, та як замовк та й замовк, та зна слинку ковтає, дивлячись на таку кралю.

Олена собі дівка бойка була. Хоч пан сотник і сюди і туди загинав, а вона його зараз розчухала, що він таке є і за-чим приїхав, так же й каже йому і говорить:

— Добре-ж, паниченьку; допивайте-ж на здоровя тернівочку, та повечеряєте, та ляжете спати, а завтра дасть Бог світ, дасть і совіт, то й порадимось, що треба робити.

Забрьоха, почувши це, та аж сам не стямився від радощів; думає: от діло і зовсім, завтра тільки рушники брати! та за кухлик, та давай знов смоктати з паном хорунженком, що у ченці збірається, а таки цього діла не кидається і ще й дуже полюбля.

Олена таки частенько до паничів увіходила, так буцім за яким ділом, а тільки щоб більш розглядіти Микиту Уласовича, що воно є: то як увійде та поведе очицями, що як терен-ягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстяний і не поверне його, а сам аж палає. Полагодивши вечерю, вона вже більш і не входила; самі паничі повечеряли і, докінчивши глек з тернівкою, пан хорунженко хотів уже йти спати, аж ось наш Забрьоха поплямкав, викашлявся, поцмокав, потер уси, та й став ту рацею казати, що йому дяк скомпонував вже давненько для такого случаю: от і каже:

— Ось послухайте, паничу Йосиповичу, що я вам скажу: несоразмірно суть чоловічеству єдинопребиваниє і в дому і у господарстві. Всякоє дихание шануеться у двойстві; єдино чоловікові на потребу пояти жону і імїти чада. І аз нижайший возимїх сию мисль і неукротимоє желаниє. Пламень мя раждижает і не отіду, дондеже не совокуплюся з ліпообразною, превелебнішою Кат . . . Та й замовк. Це то йому дяк таке списав, як він, було, думав залицятися до протопопівни з Чернигова, і Забрьоха дочитав до самого кінця так, як було тоді на память витвердив; та як згадав, що хорунжівна не Катерина а Олена, і не превелебна, а так панночка, от того-то й замовк, та ні туди ні сюди.

Хорунженко зовсім, було, дрімав, а на цю рацею прислухавсь, прислухавсь, та й каже:

— Що бо ви, пане сотнику, оце говорите? Щось я нічого не второпаю. Чи не після тернівки оце ви такі стали?

Зітхнув Уласович та й каже:

— Бодай його писала морока! Це мені таке написав наш воскресенський дяк.

— Та що воно таке є? — спитав Йосипович. — Чи це вірша, чи що?

— Але! я й сам не знаю, що воно і для чого, — каже Забрьоха.

— Так нащо-ж ви мені против ночи таке говорите? Мене вже з-за плечей бере.

— Та я-б і не говорив, так лихо припало!

— Та яке там лихо? Кажіть швидче, спати хочу.

— Але! кому спати, а кому й ні, — сказав Уласович, та зітхнувши важко, поклонивсь хорунженку низесенько, та й каже: — віддайте за мене Олену, сестрицю вашу!

— Но! — сказав хорунженко, задумавсь, став чухати потилицю і плечі і спину, а далі каже: — Побачу, що сестра скаже, нехай до завтрього; лягайте лишень спати. — Та й пішов від нього.

Ліг наш Забрьоха спати, так йому і не спиться; жде світа, не діжде, щоб швидче йому почути, що скаже Олена. Ну, сяк-так дождались світа, повставали паничі і позіходились. Зараз пан Уласович і питає:

— А що-ж ви мені, паничу, скажете? Чи наша річ до діла, то я-б побіг мерщій, та з старостами і явивсь сюди закон сповнити. Кажіть бо!

Сопить наш хорунженко і нічого йому не сказав, тільки гукнув у кімнату:

— А ну, сестро! дай нам поснідати, що ти там придбала.

Вийшла з кімнати наймичка, поклонилась, та й постановила на столі перед паном Уласовичем на сковороді . . . печений гарбуз! Як розглядів наш Забрьоха таку шпхву, як скочить із-за стола, як вибіжить з хати! аж тут батрак уже й держить його коня, і вже осідланого; він мерщій на коня, та навтікача по-біля хат, тільки й чує, що люди з нього регочуться: йому ще й більш стидно, ще й більш коня поганяє, та як вибіг з хутора, розглядів: що за недобра мати? щось тиліпається на шиї у коня! Коли-ж дивиться — віръовка: потягнув тую віръовку — аж і тут гарбуз сирий причеплений! Кинув його аж геть, а сам за нагайку, знай коня поганяє, знай поганяє. Одно те, що сором, а тут і такої дівки жалко, та ще-ж ні ївши ні пивши! От уже наш Уласович і додому з гарбузом так біжить, як біг до дівки, думаючи рушники брати. І самому лихо, і кінь морений, так насилу, насилу допхавсь додому аж опівночи і мерщій ліг спати.

10. Перекотиполе.

(З оповідання.)

Іде Трохим так собі, йде, поспішаючи додому, щоб радість їм принести, що Бог щастя дав, і вже верстов з пятьдесят зосталося йти до села свого . . . як зирк: доганяє його . . . хто-ж? Денис! Як

уздрів його Трохим, так і руки і ноги опустилися, і у животі похолонуло, серце так і трепечеться, і душа щось недобре почула. Не зійтись з ним неможна; по одній дорозі йдуть. Піти швидче, щоб не нагнав, поки до села; а у селі можна пересидіти день, поки він далеко зайде; так Трохим бо, стільки пройшовши, вже притомився, і як би не поспішав, Денис його нажене, бо він здоровіший і привичний більш ходити.

Бачить Трохим, що нічого робити, подумав: „Що-ж? Божа воля! не буду з ним іти, буду собі окроме держатись; буду приставати, не поспішаючи з ним, то він і одвяжеться від мене.“

Іде, йде, як ось Денис і наздогнав його; вдарив по плечах і каже:

— Здоров, товаришу! Не втік од мене?

— Здоров, Денисе? де це ти взявся?

— А ти думав, що Денис уже став бездільником, піде на каторгу, так оце швидче біжиш додому розказати про мене, що я попався!

— Господь з тобою! Яка мені нужда до тебе? Я й сам жалкував, побачивши тебе у такій нужді.

— Жалкував? ти?

— Далебі, що жалкував. Ні ти мені нічого, ні я тобі ніколи: так чого-ж нам? Скажи мені на милость, як ти викрутився?

Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задрїжали і в душі похолонуло. Далі і каже:

— Викрутивсь? Коли-ж на мене напрасно сказали! хіба не буває на чоловіка наговорів?

— Як то без того! Ти-ж мене повеселив, що ти не був з ними.

— Хіба-ж я злодіяка який? га? — грізно крикнув на нього Денис.

— Та хто про тебе таке думає? Зглянься на Бога!

І замовкли обидва, і мовчать, і йдуть укупі.

Геть-геть Денис впять і одізвався до Трохима, та таким страшним голосом, неначе зовсім не він:

— Ти думаєш, що я через твої замки пропав?

— Через які замки?

— Через такі, що думаєш, я нічого і не знаю?

— Бог з тобою! Я тільки чув про ці замки, та й забув зараз.

— Забув?! Забудеш і справді. — І впять замовкли.

Ідучи так довгенько, переходили через невелике село. Трохим тут мав знайомого і хотів було зайти відпочити. „Не треба цього!“ вже крикнув на нього Денис, а плохенький Трохим і послухав його, боячись, що як він був проти нього утроє здоровіший, так щоб не зробив якого худа. Так думав собі Трохим: „Не буду його сер-

дити; буду піддаватися, нехай вередує, аж поки до своїх місць дійду; тоді викручусь од нього.“

Перешедши те село, Денис звернув з дороги геть під лісок і Трохима покликав за собою.

— Отут відпочинемо! — сказав Денис, сідаючи під грушу. — Давай, чи є що в тебе? так пообідаємо або пополуднуємо.

— А що в мене є? — сказав Трохим і дістав з торбинки хліба, тарані скільки та огірочків.

Денис дістав із-за халяви ніж престрашенний. Трохим, як побачив його, так морозом обдало. Денис розпорядкує, мов сам усе придбав: хліба відрізав собі попереду, а далі ткнув шматок і Трохимові. Теж і тарані собі луччої узяв, а де-що і огірків кинув, мов собаці, Трохимові. Цей усе терпить і мовчить, та думає: донеси мене тільки, Господи, додому! Цур тобі і зо всим! знати тебе не хочу.

— Знаєш що, пане брате? — наївшись, став казати Денис. — Цур йому удень іти. Будемо удень віддихати: бач, як душно! Ніччю більш пройдемо, і далі станемо. Як оце відпочинемо, а вечерком зорею та холодком ніччю мотнемось, так ми післязавтра і дома будемо. Лягай та спочивай, поки до вечора.

Лягли хлопці. Заснули добре. Над захід сонце: прокинулись, пополуднували — і усе таки Трохимової харчі — і пішли.

— У тебе, бачу, і нема нічого для дороги? — спитав Трохим.

— А де я у чорта що візьму? Коли що й заробив було чого трохи, так ізтряс, у тім анахтемськім острозі сидівши; а заробити більш ти не дав. А було-б і на твою долю; гадки-б не мав!

— Ти мені, Денисе, навдивовижу! Чи такий же ти був у нас у селі? Це ти, ходивши по усіх усюдах, набрався такого духу.

— Цить, мовчи, не твоє діло!

І замовкли, і йдуть.

Через скільки там пройшовши, вже Денис впять і обізвався:

— А що, товаришу? поперед усього жінці розкажеш, а там і до голови підеш, і по усьому селу будеш проповідувати, як Денис Лискотун хотів лавку обікрасти, і як ти остеріг хазяїна, і як Дениса з острога під калавуром водили к допросу.

— Ні, Денисе! не знаєш ти мене. Це страшне діло, щоб про кого таке розказувати. Нехай тебе Бог у цім ділі простить, а ти покаєшся і покинеш скверне таке діло. Що-ж? спіткнувся та й схаменувся. А розказувати не моє діло. Не тільки жінці, я й сам молю Бога, щоб я забув про це: бо, кажу, ти покаєшся.

— А як-же? Вістиме діло, що покаюсь. Так і почну молебні наймати. Так грошей бо нема, не добувся; хіба ти мені даси? А що, Трохиме! скажи по правді: багато тобі хазяїн дав за те, що ти про замки йому обявив?

— Та не я-ж то обявляв, він сам дізнався.

— Та як собі там знаєш, а вже вірно дав таки що-небудь.

— Дав награжденння, відпускаючи, цілкових з пару.

— Та заробітних. Так скільки несеш додому?

— Хто його зна! — казав Трохим, а сам так і труситься, боїться; бо ніч, їх двоє, і Денис здоровіший його. — Я таки гаразд і не лічив: зложив та й пішов.

— Мабуть багато, що ніколи було й перелічити? Чи поділимося-ж зо мною?

— Щоб то як?

— Так як діляться, пополам. Чи може усі віддаси? От сполать би парень був, як-би усі віддав!

— Що це ти, Денисе, говориш? — ледви вже промовив Трохим, бачучи, до чого вже діло доходить.

— Та ну, цур тобі і з твоїми грішми, що мабуть у тебе їх до сина, що так злякався! Ти ще й це розкажеш, що я дорогою мав тебе обідрати!

— Та зділай милость, не думай так про мене, Денисе! Я тобі казав, що нікому не скажу, і побожусь усим і заприсягну.

— А-ну побожись!

І Трохим почав божитися так, що аж страшно було слухати.

— А заприсягни! — каже Денис і подав йому жменю землі: — зїж оцю всю!

Трохим, як з щирим серцем, не боячись нічого, і думаючи таки, щоб нікому ні слова не розказати, зїв жменю землі, усе потроху ковтаючи.

— Ну так, тепер товариш. Тепер певен і я.

Отак-то Денис усе заїдався з Трохимом. Чого-небудь, то й привяжеться. Трохим же, як був собі плохіший, то усе й подавався, і таки не без того, що й боявся його, щоб чого не зробив йому лихого.

Так ішли ніч: ранком скільки пройшли, тут сонечко ще не дуже і піднялося, а вже стало кріпко пекти, то вони звернули у лісок, та й полягали спочивати.

Як піднялося сонечко, що то вже жарило! Ні вітер не дихне і ніщо не колишеться, так-так, що ледви дихати можна. Наші хлопці, хоч і заснули було, так не можна ніяк і улежати! Як припече сонце, так місця не знайдуть. На взліссі сонце є, жарить: так вони за-

йдуть у гущину, так там ще й гірш: ні відкіль прохолоди ніякої, тільки що зверху палить і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не віддіпються: тяжко вже їм і дихати! Викопають кожен собі ямку: приляже туди, то трохи йому і легше, можна холодом трошки дихнути. Зогріються і тут, переходять на друге місце; та так виморились, так знемоглись, що не здужають і поворухнутися. Цілісінький день ні хмариночки-ж то!

Аж ось, уже к вечору, жара затихла трохи, товариші наші піднялись, зітхнули слобідніш, поїли чого було і пішли.

— Як не поліпуємося, — каже Трохим, — то світом і дома будемо. Від цього ліска до нашого села тільки двадцять верстов.

— І велія милость, що будемо, — сказав Денис, — тільки не відставай, ти усе пристаєш. Поспішай.

От як ідуть і верстов сім учистили, з полудня стала показуватися мов стіна чорна; далі від неї стали відділятись, мов клубки, густі хмари з золотими від сонця кругами. Клуби вються, докупи збіраються, і стіна усе вищенько підбірається. Сонечко за тучу сховалось зарання, і птиця стала збіратись і чогось жде на себе. Самчикиззивають самочок і як можна спішать, у кого є діточки, так до них: а которі собі гулящі, так полетіли ховатись. Де далі, де далі усе стихає, ні травка не колишеться, усе чогось жде великого, страшного! Далі стало і гуготіти далеко-далеко, мов клекоче море або гуде великий вітер здалеку або сила велика людей наїжжає, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тільки і показується, а сонечко зовсім зайшло: хмари спустились, так і не видно нічого.

— А що будемо робити? — став казати Денис, — як ми підемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти.

— Аж он маячить лісок! — сказав Трохим, — поспішаймо туди.

— Де лісок? Я ні його, і нічого не бачу.

— Он як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темніше становиться.

Вони поспішають. Піднялася і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисне, то нічогісінько і не бачуть перед собою. Стіна густа, чорна, страшна насунула і простяглася від сходу до заходу сонця, і з усіх місць блискавка знай блискає. Грім гуде з переливом, мов де по городах громадне каміння качають, і инше, мов упаде, стукне, та й замовкне . . . а тут луна і загрехотить по усьому небу, по усіх кутках цієї великої хмари. Замовкне-ж грім, так чути, щось гуде-клекоче, бурлить страшніше самого грому . . . А блискавка безперестанно! І як блисне, так після неї пуще нічого не видно.

— А де ти, Трохиме? — казав, дріжачи, Денис. — Візьми мене за руку та веди, я швидко впаду. Ніг не підволочу!

— Держись за мене! — каже Трохим. — Тут уже недалечко. Он від блискавки видно.

— Та я бо цієї блискавки боюсь. Ох, коли-б швидче до лісу! . . . Бач, яка страсть іде! Ось і дощик . . . Ой швидче, швидче, поспішай!

Зовсім повис йому на руки Денис: і Трохим сам утомився, і його волоче; через велику силу доволік його під густе дерево, і сам звалився . . .

Тут-же і уся туча насунула як-раз над той ліс і усюди небо покрила, як саме чорне сукно; хоч скільки хоч дивися, нічого перед собою не побачиш ніяк! Заревіла престрашенна буря, шумить під небесами, носиться по полю, упірається у ліс, пре його, мов з місця хоче його спихнути і зомняти зовсім: гилякп тріщать, ламаються, падають . . . Тут щось страшно загуло, аж світить на увесь ліс, грім покрило . . . і разом геп! . . . впало, аж земля здрігнула! А тут грім як загремотить, і впять земля задріжала! . . . А тут впять такий-же свист і шум, і впять щось-то впало, затріщало! . . . То буря порається, вікові дуби валяє мов пруття! Як же хлине дощ і вже не йде, а ллє; по лісі шумить, з гори біжить річками, клекоче . . . і від неї, і від бурі, що бушує, і від грому, що так і розривається над головами, шум такий і грохот, що страшно і згадати! . . . А тут блискавка червоним огнем очі засліпляє . . . Імено преставленниє світу!

Денис ні улежить, ні усидить, і не постоїть на одному місці. Ходить, перебігає з-під одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить!

— Трохиме, Трохиме! ти спиш, не боїшся нічого! — так голосно з остраху сказав він.

— Ні, я не сплю, та й не боюсь нічого?

— Грім убє!

— Воля божа! Я це знаю, то хоч і лежу, та молюсь Богу.

— Хіба-ж він і помилує, як йому молитися? . . . Ух! як затріщало у лісі впять!

— Помилує, тільки покайся . . .

— Як покаятись такому грішникові? Як мене Бог може простити?

— А що-ж? Кайся від щирого серця, твої гріхи не які великі! ти так грішен, як і усяк чоло . . . Господи! що це?

Тут вони впали обидва навколішки! . . .

Огненна стріла прорізала усе небо і, як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котрим попереду стояв Денис і оце прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було: його так до половини у дрібну щепу розбило і усі гилля стерло і зм'яло, так що і сліду їх не зосталось.

На-силу піднявся Денис; а це від них, де вони стояли, теж під деревом, було не більш як сажнів з десяток.

Очунявши трохи, Денис ухопив Трохима за руки і став прохати:

— Ходім, ходім відсіля! тут нас Бог поб'є!

— Куди-ж ми заховаємось? — каже йому Трохим. — Бач, яке лихо по усьому лісі? Ото грім запалив дерево; бач, горить? Адже і далеко від нас, та й по усьому лісі така халепа!

— Ой страшно, страшно! А то хто сидить та дивиться на мене?

— Бог з тобою! нема нікого! Молись лучче Богу!

— Мене і Бог не помилує! Ти думаєш, я такий? . . . Ох, лице запалило!

— Помилує, молись, кажу, та кайся!

— Де вже мені покаятись? Я той, що вас обкрадав, не було другого злодія у селі . . . це моє діло! Мене підводили другі . . . Я обкрадав вас усіх . . . передавав Циганам, Москалям . . . брав гроші та багатів . . . лавки обікрав . . . випертівся! Хотів і тебе так, як отого, що сидить і дивиться грізно на мене . . .

Так казав, не тямлячи нічого, Денис, і бючи себе в груди кулаччям.

Тут разом як осяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них впало! . . . обидва впали нечуственно. Трохим, підпливши водою від дощу, трошки опритомнів, бачить: Денис бігає коло нього, руки ламає, блідий, як смерть, і не тямлячи сам себе, кричить:

— Я не тільки злодій, я й душогубець! зарізав нищого . . . мав грошей у нього знайти . . . одежу свою закровавів . . . а він он де свариться . . . Господи! і Ти мене не помилуєш?

І став бігати як не о своєму умі. Спомігся трішки Трохим, піднявся на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов до памяти.

— Ні, — кричить Денис, — мені Бог смерть дасть . . . мене грім уб'є . . . Я злодій! . . . Я прикидався добрим, на других пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку у селі не розказав . . . тепер кажи! Ось-ось мене Бог вб'є; розкажи усім, який я.

— Та Бог з тобою, Денисе! що це ти думаєш? повірь не мені — Богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду держатись присяги і тебе не попрікну ні у чім.

Тут-же Трохим його розважує, а тут грім так і рокотить, а блискавка аж очі палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затріщать дуби, як запалає де верх деревини якої, як шарахнуть гилля, — тут Денис і стане вні-ума і впять своє розказує, що він душогубець, злодій, прикидався добрим і усе таке. Далі уявляється йому старець, що свариться на нього, і він почне розказувати, як убив його, і усе каже Трохимові:

— Усім, усім це розкажи, нехай бережуться мене.

Гремів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик, тільки блискавка не давала нічого розглядіти, далі і та усе потрошку, усе тихше, усе менше, далі вже блискає тільки здалеку.

Роздивився Трохим, аж уже стало на світ займатись.

— Ходім, — каже, — Денисе! вже ми недалечко від свого села. Ходім швидче.

— Братіку, Трохиме! — каже Денис, не сходячи з місця, — боюсь ворухнутись! усе мені чується грім, усе мені бачиться той анахтемський старець!... Трохимочку, голубчику! не розказуй нікому нічого!

Впять Трохимові треба божитися: сяк-так розговорив його, пішли.

*

Що досвітком, що вже й сонечко зійшло, йдуть і усе поспішають. Денис через усю дорогу хоч-би пару з уст пустив, усе, задумавшись, іде; далі як крикне:

— А лучче-б мене грім убив!

— Бог знає що ти сповнпаєш! — сказав Трохим і глянув на Дениса, та аж злякався: очі — як жар горять, і сам розлютований, мов звір який. А усе розговорює його: — Будь веселенький, — каже: — вже тільки пять верстов зосталося, це вже наше поле.

— Тільки пять верстов? Тільки не видно, як з ким-небудь пострічаємся і мене віддаси! Пропадай же ти один! — Та з тим словом і повалив Трохима і насів його.

— Бог знає . . . що ти . . . Денисе, робиш! — сказав, стогнучи, Трохим під Денисом; далі став проситись: — Пусти мене, братіку, голубчику, соколику! Єй, велике слово, нікому нічого не скажу! Візьми собі мої усі гроші, що тут зо мною, тільки не губи душі своєї і моєї! Не сироти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого моя старенька матінка зостанеться? Братіком, батьком рідним буду тебе

цілий вік звати! Не дай мені без покаяння вмерти! Дай же мені хоч часиночку Богу помолитись! . . .

— Помолишся і на тім світі! — лютуючи, як звірь, казав Денис, одною рукою держучи руки Трохимові і коліном його падавивши, а другою рукою дістаючи із-за халяви ніж свій; так як ні поспішає, не справиться однією рукою. А Трохим знай проситься; зітхнув і каже:

— Господи милостивий! . . . Не несе Бог нікого, щоб хто свідком був моєї безвинної смерти!

Тут підкотилося перекотиполе од вітру і до самого його. Він глянув жалібно та й каже:

— Нехай це перекотиполе буде свідком, що ти мене безвинно погубляєш!

— Нехай свідчить, скільки хоче! Знав же, на кого і послатись! — казав, регочучись, Денис і розніімаючи ніж зубами, той ніж, яким усю дорогу краяв Трохимів хліб і пропитувався.

— Господи милостивий! прийми мою душу! . . . Жіночко . . . діточки . . . тату . . .

Денис змахнув рукою . . . хотів щось, регочучись, сказати . . . так янгол божий, щоб не дати йому у цей час насміятись, хлипнув йому у рот братовою кровю і, принявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса.

*

Прибігли двоє пастухів від череди і обявили голові, що у такім і такім місці лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих надежних людей послав, щоб біля того зарізаного калавурили і щоб ні сами до нього не підходили і нікого не допускали; а стане хто навязуватись або що такеє робити або казати, то його, як підозрілого, узяти і до волости привести. Тут же написали лепорт до земського суда об такім случаї, що „скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по имени і прозванию неизвістний, лежить благополучно на тім самім місці, де його смерть постигла.“

Де-які з хазяйства пішли з села на заробітки і ще не вертались додому, та жінки їх і нічого, і нужди нема . . . Трохимова-ж жінка і мати . . . що то! почувши об цім, у-в один голос крикнули:

— Ох, лишечко! це-ж Трохим, певно Трохим! — і заздалегідь стали голосити. Серце звістку подало!

Що то вже вони просили голову, щоб дозволив піти оглядіти, і коли він, так хорошенько його обмити і вбрати, а коли можна, і додому привезти — звісно, жіноче діло: вони не знають порядку. Голова — і не дай Боже нікому і підступити, крішко накріпко заборонив, поки суд не вийде і не розвяже йому рук!

Аж ось на другий день явився у село і Денис. Та що то одягнений! Іще лучче усе собі посправляв, у чім попереду ходив. Веселий, говіркий, жартує з усіма, кого постріча. Бачить, що люди зіходяться усе до волости, і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не втерпів і питається:

— Що-ж його жінка та мати кажуть?

— Чиї? — дивуючись, питає його голова.

— Адже ви . . . чи хто пак казав? . . . що, кажуть, то Трохим?

— Ще не звісно і ніхто з нас об тім і не думав, не те, що казати. Чи мало їх повиходило з села на заробітки? Може ще і не наш.

— Хто ні есть, нехай собі лежить, поки зведемо, — сказав сміючись Денис. — А хто зарізав, свідки скажуть.

Де-які молодці тут були, так аж зареготались і кажуть:

— О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку й приставить. Де-ж так у чистому полі свідки! Вже коли порався, так сам на-сам . . .

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг і зараз крикнув:

— Где мйортвоє тєло?

— На місті, ваше благородиє! — одвіт дав голова.

— Писарь! одбери понятих чесних людей, візьми з них присягу і веди до тєла; я сейчас буду. Голова! йди за мной.

Увівши голову у хату, защепнувся і став його розпитувати, чи нема на кого якого сомнінія, хто що казав при цьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то і не забризкав його. Так і зосталося.

Підїхав і лікарь; заприсягли і поняті. Справник побачив між ними Дениса і каже:

— Зачим же в понятиї та такого молодого парня поставили? Тут надобно добросовістних стариков.

— Це, ваше благородиє, — казав голова, — хоч і молод чоловік, а у нас із стариків нема такого розумного, розсудливого, понятливого і як то усе умно розбере!

Це-ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як же справник, почувши це від голови,

сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: „харашо, подавай його сюда!“ то, це почувши, Денис кріпко поблід, а справник і запримітив, і буцім і нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справник велів понятим свидітельствувати, чи нема боевих знаків? . . .

– Та нема! – гукнув Денис, здалеку стоячи. – Де вони будуть? Тут разом різонуто ножем, та й амінь.

Справник замітив і це і мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що поли у свити на кінцях повирізувані, і як біля того знайшли гривеничок, так і догадались, що у свиті були гроші та вийнято. Як же роззули чоботи і онучі, то і знайшли зашитих аж пять золотих. Тут Денис зовсім забувся та аж скрикнув: „Бач, і не признався!“ Та, сказавши це, схаменувся, зирнув, аж справник на нього пильно дивиться, – так він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід, та швидче між народ . . . Справник ще змовчав.

Як ось настигли жінка і мати Трохимові; за ними учепився і хлопчик його по шостому году. Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка і пізнала і крикнула: „Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!“ і припала до нього з матірю, а хлопчик, звісно дитина, плаче та кругом його облазить та дивиться.

Справник було повелів одвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі і сказав:

– Пускай вони його оплачуть. Кров не вода. Ми своє дело успіємо справити.

І став біля них з лікарем, а Денис, як то привик хвастати, що усе поперед усіх і усе-б то до панів рівнятись, так і тепер став побіля справника.

І як-же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже:

– На кого ти мене, мій синочку, лебедику, покинув, пішедши на заробітки? Хто мене, стару, немощну, догляне? Лучче-б мені смерть заподіяно! – і усе таке. А жінка приговорювала:

– Промов, мій Трохимочку, хоч одно словечко! Дай мені порадоньку: як мені без тебе з дітьми бути? Промов слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свідка, як тебе замучували, як ти душу Господу віддав?

– А це, мамо, що? — крикнуло хлопя, граючись з чимсь, що виняло з батькової руки.

Справник, почувши це, сказав Денисові, що край його, надувшись та на-бакир шапку маючи, стояв:

— Посмотри, што там такоє, і покажи сюда.

Денис пішов, виняв, подивився, здрігнув увесь, зомняв у руці і кинув геть. Сам же то поблід-поблід, як стіна!

— Зачим ти бросив? — крикнув на нього справник. — Што там такоє? Покажи сюда!

— Та це нічого, ваше благородиє! це так . . . бурян, — каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

— Какой бурян? покажи сюда!

— Бурян, так, трава. Мабуть, як покійник вмірав, так за траву ухопився, так вона у нього у руці і зосталася.

— Та какая-ж то трава? Покажи сюда. — Так допитувався справник, бачучи, що Денис ні з того ні з цього усе більш мішається.

— Та так пе . . . пере . . . коти . . . поле, — ледви промовив Денис.

Тут хлопя ухватило перекотиполе, що як на те прикотилося туди їх багацько, та й показує Денисові і каже здуру:

— Ось, дядьку, ще таке! Їх багато коло тата. Вони мабуть бачили усе . . .

— Брешеш! — крикнув Денис, відіпхнувши хлопця від себе, і вже не тямлячи, що й казати! Так-то вже у нього Бог і розум відняв і язик попутав . . .

— Полно! — крикнув справник. — Говори тепер усю правду! Ти знав, що на мертвому побоїв нема; ти жалкував, що він не признався об золотих; тепер боїшся перекотиполя! Говори, чого ти боїшся його? Розказуй, как дєло було!

Денис і сюди і туди, і відбріхуватись би то, так справник на усякому слові так його і піймає, і тільки що покаже йому перекотиполе, то Денис так і затруситься, і помертвіє. А далі — нігде дітись — у-во всім повинився: за віщо, і через віщо, як він зарізав Трохима; як той, сердешний, здався на перекотиполе; як, коли він утікав відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялося йому за ноги перекотиполе. І як-би не воно тепер, та не хлопя з ним у вічі прилізло, то може-б ще і одбрехався.

— Так вот какой он бездільник! — сказав справник, а далі напав на голову, і каже: — Как ти смів, голова, назначити у поняті такого ледачого?

— Що-ж, ваше благородиє! — приступив голова, а за ним і усі поняті, усе старики, сиві та чесні, — він у нас чесна душа, нікому нічого. Коли-б усі такі були, то-б і добре було!

— Не було-ж у вас у селі якої шкоди, і на кого ви думаете? — спитався справник.

— Що-ж? — сказали люди, — хоч часом і була шкода, так це не він. Як обіськували, так він було де сам ворівські вещи знаходив.

— Говори, признайся, ето твоє дело? — крикнув справник до Дениса.

Той як затрусився, і повинився у-во всім, що як почав з курей красти, та бачучи, що грошики перепадають, так він і далі: як спізнався з Москалями, що великі промисли робили і по всіх усюдах крали, та з Циганами, прирожденними злодіями; як і де з ними і кого обікрав, — усе розказав; далі як і старця немошного зарізав, надіючись у нього грішми поживитися; усе дочиста розказав, і як на других пеню зводив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть:

— Хто-ж на нього надіявся, що воно таке ледащо? Ми думали, що його розумнішого, моторнішого і чеснішого і у селі нема; а воно ось-яке виявилось! Самий первий злодій, мошенник і душогуб!

— Хоч люди, не знаючи, і думають про кого, що він є добрий, а коли бездільничає і кінці ховає, то Бог його, хоч нескоро, а завсегда виявить, — сказав справник і велів Дениса припровадити у город.

Досталося-ж Денисові Лискотуну за всі його діла! котузі по заслузі. Полискотав його катюга добре і спроваджено до компанії, до товариства, туди, де козам роги правлють.

IV. Лев Боровиковський.

(1811—1889.)

11. Маруся.

вечера під новий год
івки пустували,
біглали на город,
вікна підслухали.
тіста бгали шишечки,
пиво топили,
ухали собак, в пустки
івніч вихрили;
ск топили на жарку
з водою в черепку
лю виливали;
гали на шлях вони,
приказками в комині
жених питали.

мно. Місяць над ліском
хмари загорнувся . . .
игорнувшись під вікном,
мала Маруся.
и-ж, сестриченько, чого
нами не співаєш?
д віконечком кого,
дкіль виглядаєш?
тань, голубко, не журись,
йди з хати, подивись:
каганчик світить,
дтіль буде милий твій . . .
д віконечком постій,
ухай, хто одвітить!"

„Ох, сестриці, як мені
З вами ворожити?
В дальній милий стороні,
Як без його жити?
Рік минув, а все не чуть,
Де, чи жив мій милий?
Дні, неділеньки пливуть,
Світ гіркий, остилий . . .
Слова, вісточки нема,
А без милого сама
В горю я горюю.
Де-ж мені його знайти,
Що робить, куди піти?
Куди помандрую?"

В хаті каганець блищить,
Жар під піччю тліє;
Повна мисочка стоїть:
Віск Маруся гріє.
Ну, Марусю, загадай!
Віск на воду вилий:
Що там виллється, пізнай,
Як живе твій милий!
Чи живий він, чи мертвець?
Чи з тобою під вінець
Піде з старостами?
Звяжуть руки рушником,
Коло столика кругом
Обведуть з свічками? . . .

Віск розтав, а в серці тьох . . .
К печі підбігає,
І хопила черепок,
В воду виливає.
Тихо в хаті, під кутком
Раз цвіркун цвірінькнув . . .
Північ, тричі під вікном
Півень кукурікнув.
А Марусенька дріжить:
Страшно, страшно ворожить!
Труситься, небога.
Слуха, мов щось в хату йде,
Мов балака, мов гуде —
Рипнуло в порога . . .

Що-ж Маруся? На воді
Плитка воску плава,
І дівчинонька тоді
На ній розібрала:
Домовина, хрест, свічки,
Заступ, дві лопати,
Поле, яма, рушники,
Мари, склеп дощатий . . .
„Горе, милий мій мертвець!“
Загасила каганець, —
Лихо дівка чує . . .
Сіла бідна у вікна,
Серце бється, серце зна,
Серце щось віщує.

Цсс! Під хатою скриплять
Сани на причілку;
В двір бояре гомонять,
Їдуть сватать дівку.
Тихо дверечки скриплять,
Молодий ввіходить.
„Піп нас жде, свічки горять“ —
Дівчині говорить.
„В церкві вже ревуть дяки,
Ждуть світилки, ждуть дружки,
Ждуть хустки весільні!“
За городом сани ждуть,
Коні-змії з серця рвуть
Поводи ремінні.

Сіли в сани, коні мчать,
Аж искрять ногами;
Полозочки аж шумлять,
Сніг летить клочками.
Ззаду так, як дим, курить,
Степ кругом синіє,
Місяць із-за хмар блищить,
Тільки-тільки мріє.
Серце в дівчини тремтить.
„Що-ж мій молодий мовчить?
Озовися, милий!“
Ні пів слова, все мовчить
І, насупившись, сидить,
Наче крейда білий.

Коні по-полю летять, —
З поля вітер віє . . .
А на відшиб гоней з пять
Церква бовваніє.
Двері вихор відчинив,
Люди в церкві; тліють
Ставники, а від кадил
Тільки-тільки мріють,
Серед церкви чорний гріб,
І над ним співає піп:
„Буде вічна память!“
Гірше дівчина тремтить;
Коні мимо; все мовчить
Блідий милий в санях.

Завірюха піднялась,
Рветься сніг клочками;
Чорний ворон раз-у-раз
Кряче над санками.
Чорний ворон не добро

івчині віщує:
ихо в душу залягло,
ихо серце чує.
а полі огонь блищить,
іж заметами стоїть
уторець чималий . . .
оні швидче понесли,
им ногами підняли,
хутору примчали.

рилетіли до дверей
упинились, стали, —
оні, сани, молодий —
к у воду впали!
иплє сніг, мов з рукава,
рутить завірюха,
полі вітер завива,
адуває фуга.
і вернуться? Шлях пропав!
т каганчик заблищав —
перехрестившись,
вері тихо одвела,
оподумала, ввійшла,
огу помолившись.

Іо-ж знайшла? Мертвець лежить,
головах у тіла
вічка воскова горить . . .
івка обомліла.
еред мертвим на столі
браз — Божа Мати . . .
грашно в хаті буть самій,
грашно кидать хату.
полі вітер не свистить . . .
івка блідая стоїть, —
огу помолилась . . .
грашно. Підійшла к столу,
еред припічком в углу
ихо притулилась.

Вітер стихнув, все мовчить,
Фуга утихає.
Свічка тільки-що мигтить,
От-от догоряє.
Темно в полі, в хуторку
Змовкло, заніміло . . .
Сумно в хаті. Це в кутку
Щось зашелестіло,
Мов би вітер зашумів . . .
Глядь! із покуття злетів
Голубок біленький.
Крилечками замахав,
Дівчині на груди впав,
Пригорнувсь легенько.

Вмовкло все ізнов кругом . . .
Блідая Маруся . . .
Глядь! під білим полотном
Мертвий повернувся.
Впало полотно, мертвець —
Тварь темніша ночи —
Звівся, на лобі вінець,
Розплющились очі . . .
Хоче ноги розвести,
Хоче мертвий розплести
Руки, як обценьки . . .
А Марусенька? — тремтить . . .
Лихо близьке, а не спить
Голубок біленький.

Стрепенувся, розвернув
Крилечка легенько;
К мертвому на вид пурхнув
І присів тихенько.
Застогнав, заскреготав
Білими зубами,
На Марусю заворчав
Тихими словами.
Знову мертвий побліднів;
Голубок з стола злетів, —

Дівка пригляділась:
Хто-ж? О, Боже мій святий!
То Марусин молодий! . . .
Ох! — і пробудилась.

Де-ж? На лаві у вікна,
В хаті, де гадала,
Де, задумавшись, вона
Вчора задрімала.
День сіріє, за ліском
Жовтий місяць зникнув;
Тричі ранній під вікном
Півень кукурікнув.
А Маруся не встає,
Їй покою не дає
Сон, що серце чує.
„Ох, чого-ж то ждать мені?
Жив мій милий, чи в землі?
Що цей сон віщує?“

Наче вкопана, сидить
Під вікном небога,
І в кватирочку глядить
В поле на дорогу.
Скрізь густий туман наліг
На широке поле,
А в садочку иней ліг
На дерево голе.
Коли через мерзлий сніг
Сани мчать, з-під кінських ні
Дим піднявся білий . . .
Їдуть, їдуть до воріт!
В санях парубок сидить . . .
Хто? Марусин милий.

Що-ж, Марусенько, твій сон?
Суженнй з тобою!
Із далеких він сторон
З щирою любовю
До дівчини прилетів:
„Піп нас обвінчає.
Вибірайте старостів!
Хай музика грає!
Русу косу розплітай,
Хусточки заготовляй!“
Під вінець ідіте!
Заготовте рушнички,
Заспівають вам дяки
В церкві: „Многа літа!“

12. До друкаря.

Друкарю! не дрімай: де треба — точку став,
Щоб мокрим нас рядном злий критик не напав;
Бо є й такі: не найде толку — буде тихо;
Не найде-ж точки — лихо . . .

13. Крила у вітряка.

Раз крила в вітряка гуділи й джерґотали,
Що все село вони насушним годували;
А камінь, пятірня і колесо . . . мовчали.

Приказують, що хто мовчить,
Той двох навчить.

14. Метелик.

З гусениці — метелик став
Хороший, золотий, аж сяяв, аж блищав,
І на других гусениць не дивився . . .
А ти-б, метелику, не дуже то гордився,
Бо ти недавно сам з гусениці вродився.

15. Будяк.

Хваливсь коровяку, надувшися, будяк,
Що на троянду він походить колючками.
А коровяк
Сказав чванькові так:
Не колючками будь похожий, а квітками.

16. Багатий-бідний.

У Прокопа обід, у Прокопа хрестини,
У Прокопа бенкет, весілля, іменини:
За те-ж у Прокопа куми і побратими,
І всякий Прокопові сват,
І всякий Прокопові брат,
За Прокопа усякий рад
І в воду, і в огонь скакать! . . .
Аж глядь —
У Прокопа пожар, все в Прокопа згоріло,
Насилу виніс сам з огню з душею тіло! . . .

Що-ж рідні та куми —
В пожежі помогли?

Не дуже: родичі його й не пізнавали —
До Прокопа й стежки в бурян позаростали!

Недаром люди гомонять:
Поки багат,
То пoти й сват.

V. Евген Гребінка.

(1812—1848.)

17. Цап.

,,Мабуть, нема вже на світі правди;
Мабуть, вона уже за море утікла!
Чим я од Муцика поганший справді?
А пані те щеня учора привезла,
Сьогодня вже йому і дзвоник почепили.
Та як моторно він бряжчить,
Як Муцик, бубличком задравши хвіст, біжить
Та гавкає на мір, що сили!"
Так навіжений цап на ввесь окіл гукав.
Хазяїн, річ таку почувши
(А по-цапиному він де-що розмишляв), —
Йому дзвінок на шию намотав.
Здурів скажений цап, ріжки назад загнувши,
Махнув борідкою, замекав, заскакав
І геть-то честію такою запишнився.
Та швидко став її й не рад:
Бо тільки цап стрибне у панський сад,
На шиї дзвін: дзень, дзень! народ заворушився
І гостя в тришия в кошару мусять гнать.
Прийшлось бідасі пропадать,
Пройшло йому те время, що, бувало,
Махнув, не здумавши, куди-б то не попало,
Поїв, пообгризав — і слід пропав,
А вибіга і долинки і гори,
Де був — то пожививсь; ніхто того не знав.

Еге, я правду вам казав:
Нащо було Паньку прохаться в прокурори!

18. Лебідь і гуси.

На ставі пишно лебідь плив,
А гуси сірії край його поринали.

„Хіба оцей біляк вас з глузду звів?“ —
Один гусак загомонів:
„Чого ви, братця, так баньки повитріщали?
Ми попеласті всі, а він один між нас
Своє пиндючить пірря біле!
Коли-б ви тільки захотіли,
Щоб разом, стало-бить, вся беседа взялась,
Ми-б панича цього як-раз перемастили.“

І завелась на ставі герготня,
Гусине діло закипіло:
Таскають грязь і глей зо дна,
Та мажуть лебедя, щоб пірря посіріло.

Обмазали кругом — і галас трохи стих;
А лебідь плись на дно — і випурнув, як сніг.

19. Ведмежий суд.

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попеластий віл
На панській винниці пив, як мошенник, брагу,
Їв сіно, і овес, і сіль.

Суддею був ведмідь, вовки були підсудки.
Давай вони його по-своєму судить
Трохи не цілі сутки!

„Як можна гріх такий зробить!
Воно було-б зовсім не диво,
Коли-б він їв собі мясиво.“

— „А то він сіно їв!“ — вовки завили.

Віл щось почав був говорить,
Та судді річ його з початку перебили, —
Бо він ситенький був, — і так опреділили

I приказали записать:
„Понеже віл признався попеластий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласти, —
Так за такі гріхи його четвертувать
І мясо розідрать суддям на рівні части,
Лисичці-ж ратиці віддать.

20. Пшениця.

Я бачив, як пшеницю мили:
То що-найкращеє зерно
У воду тільки плись, як раз пішло на дно;
Полова-ж, нависна, пливе собі по хвилі.

Привів мене Господь побачить і панів:
Мов простий чоловік, там инший пан сидів,
Другі, задравши ніс, розприндившись, ходили,
І здумав зараз я, як тільки поглядів,
Що бачив, як пшеницю мили.

21. Сонце та хмари.

Ось сонечко зійшло, і світить нам і гріє,
І Божий мир, як маківка, цвіте!
На небі чистому ген хмара бовваніє, —
Та хмара надулась і річ таку гуде:
„Що вже мені це сонце надоїло!
Чого воно так землю веселить?
Хоч я насуплюся, воно таки блищить.
Я полечу йому назустріч сміло,
Я здужаю його собою затемнить.“
Дивлюсь — і хмарами пів неба замостило,
На сонечко мов ніччю налягло.

А сонце вище підплило
І хмари ті позолотило.

22. Маківка.

У лузі маківка весною зацвіла,
Проміж других квіток, як жаром червоніла;
До її раз-у-раз літа бджола,
Бабок, метеликів над нею грає сила
Пройшов день, два і з неї цвіт опав,
І маківка осиротіла;
Бджола на инший квітці сіла,
Ту погань метелів, мов би лихий забрав.

Дівчино серденько: жартуй, поки є время,
Жартуй, та не глузуй із бідних парубків;
А то мине весна твоїх годів,
Покине і тебе дияволове племя.

23. Рожа та хміль.

Охриме, дядечку! будь ласкав, схаменись:
Ти чоловік і з хлібом, і з волами,
І грошики у тебе завелись —
Який тебе лихий ізніс
І побратав з панами?
Покинь їх, хай їм цур! із ними не водись.
А то, коли к тобі не заверну у хату —
Ти з благородієм сидиш за панібрата.
І чарка каторжна гуляє по столі.
Чи то в село лихий примчить якого
Паничика, мовляють, судового —
Та сарана живе на твоєму добрі.
Або і возний сам, червоний, ніби квітка,
Деньків по пятеро кружляє у тебе;
А коней калічі повнісінька повітка
Твоє сінце скубе.
Тим часом хліб давно у полі половіє:
Його і птиця бє, і вітер марно сіє;
А дядько мій гуля!
З письменними по чарці та по чарці,
Останній шаг витрушує шинкарці;
Рівняться з ними нам сам Бог не позволя;

Бо сказано — пани, щоб день-у-день гуляли,
А ми, неграмотні, щоб хліба заробляли.
Охриме! не зробись сміховищем села,
Покинь, кажу, панів, водиться з ними годі!
Ось слухай. У мене недавно на городі
Червона рожа зацвіла,
І треба-ж, на біду, край неї хміль пустився!
І спершу гарно страх з сусідкою він жив,
Дивлюсь, аж приятель за гильку зачепився,
А трохи згодом глядь — всю рожу обповив.

I бідная вона змарніла,
Поблідла, далі пожовтіла;
А проклятущий хміль, як рута, зеленів.

24. Віл.

„Мабуть, на небі звісно стало —
(Про себе віл в кошарі гомонів) —
Про те, що ввесь мій вік я все за двох робив,
Та й витершів таки чимало, —
Що в плузі силкувавсь, копиці волочив,
Із ранку у ярмі до півночи ходив,
Іще що дня бував я битий!
Хазяїна не раз я проклинав...
Тепер зовсім не той хазяїн став:
У мене вдовіль їсти й пити,
Несуть мені і соли і крупів,
Овса і висівок; наїстись трьом би стало.“

Аж тут хазяїн шасть у хлів,
І, взявши за роги вола, під ніж повів,
Бо сказано — його годовано на сало.

*

Ти з малку так любив мене, як пугу пес...
Чого-ж так лащишся тепер до мене, Йване?
Чи знаєш, що як ти чоломкаться ідеш,
Чогось мене морозить стане?

25. Злий кінь.

Учора мій сусід купив собі коня
Із табуна, татарського презлого,
Такого жвавого, такого вже баского...
Дивлюсь: сусід і вся його семя
Уздечки не напнуть на його.
Сусід сусідів кликать став
І могорич пообіцяв,
Щоб тільки помогли йому коня упорать.
Народ зійшовсь та гук такий підняв,
Мов цілину пять плугів орють,
А кінь жахається та рже,
На дибки спиниться та гривою мотає,
То піде бокаса, то бється і кусає.
Котрий сміливий був, то вже
Від коника тікає.
Прийшлось сусідові, мовляв, хоч сядь та й плач,
Аж дивляться, іде Петро Деркач —
Розумний чоловік і в конях силу знає —
Іде і здалека чуприною киває.
Прийшов — і ввесь базар нікчемний розігнав
І сміло до коня побрався потихеньку,
Все свістючи, повагом, помаленьку,
Все гладив, подивлюсь — уже і загнуздав.

*

Пани! чи чули, як Деркач коня піймав?

VI. Маркіян Шашкевич.

(1811—1843.)

26. Веснівка.

Цвітка дрібная
Молила неньку,
Весну раненьку:
— „Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай мені долю:
Щоб я зацвіла,
Ввесь луг скрасила,
Щоби я була,
Як сонце, ясна,
Як зоря, красна,
Щоб я згорнула
Ввесь світ до себе!“

— „Доню голубко!
Жаль мені тебе,
Гарная любко!
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде;
Краса змарніє,
Личко счорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки знониш,
Жаль серцю буде.“

27. Безрідний.

Кому Бог в груди дав серце мягеньке
І дав вродитись в добрую годину,
Щастя, як літом сонечко тепленьке,
В життю му всяку огріває днину.
Й світ йому милий і солодка нічка,
Мислі веселі і серденько грає,
Як у діброві тихенька криничка
Днина за днинов так йому спливає.
Лиш хто в посестру взяв тяжку недолю,
Що давить серце, як відьма кощава,
Хто вражій нужді попався в неволю,
Кому з журбами і сон і забава:
Тому ні місця ані супокою,
Нудить си світом, нудить і собою;

Туга до серця, як гадь, ся вселила,
Ззідає мислі, як змія зірочки,
Груди зсушила, здоровля знорила,
Хліб му не милий, не терпить сорочки.
Ще-ж то хто може із серця сплакати,
Чи у куточку, чи за углом хати,
Чи в груди брата, чи хоч в жменю друга,
Хоть на часочок сплине з серця туга.
Лиш коли сльози в грудях скаменіли
І в тяжку скелю над серцем ся збили,
Разів із десять що-день рад би вмерти:
Годі і годі!... потіхи ні смерти!...

28. Підлисся.

Іуми, вітре, шуми, буйний,
а ліси, на гори,
ою журну неси думку
а Підлиські двори.

ам спочинеш, моя думко,
зеленій соснині,
урбу збудеш, потішишся
лихій годині.

м ти скаже дуб старенький
один і другий,
: там жив я ще маленький
з журби, без туги.

м ти скаже та соснина
всяка деревина,
: там грало моє серце,
італа година.

У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденькі.

Там колодязь студененький,
А дуб воду тягне;
Не так щастя, тої води
Моя душа багне.

Підлисецька горо біла!
Як тебе не бачу,
Так ми тяжко, так ми сумно,
Що трохи не плачу.

Веселая сторононько,
До серця припала!
Душа тебе, як милого,
Мила забажала.

Там то любо, там солодко,
Весело і мило!
З миленькою у любощах
Вік би ся прожило...

29. Лиха доля.

Ох ти, доле, лиха доле,
Гадино їдлива!
Переїла-сь моє щастя,
Гіренька годино!

Запустила-сь в мою душу
Журбу і розпуку,
Учинила-сь мому серцю
З гараздом розлуку.

Ой, місяцю, місяченьку,
Тихенько думаєш,
Мою тяжку недоленьку
Відай ти не знаєш.

Ой не знаєш, ой не знаєш
І не будеш знати,
Як то тяжко сиротоньці
В світі загибати!

Сам не знаєш, ні сестричка
Звізда ти не скаже,
Як то гірко, як недоля
Світ милий завяже!

Тобі тільки хіба смутку,
Що хмара насуне;
А радощів з зіроньками
З-межи вас не труне.

А мені ось на цім світі
Своє серце їсти,
Бо з недолею боротись —
Як під воду плисти.

Десь за морем, за горами
Мій гаразд здрімався,
Десь з безвістей, з лісів темни
Мій смуток пригнався.

Ой пригнався, та й вороном
Надо мнов літає,
Бє ми серце тяжким крилом,
Радість розбиває.

Вчора вечір чорна хмара
Мені говорила:
„Чудуєшся, побратиме,
Де ся доля діла?

Твоя доля то я була,
Я тя не минаю;
Вкривалам тя чорнов мраков
І тепер вкриваю.

І над гробом твоїм мраки
Ще мої повиснуть!“ —
Ой надія!... таку долю
Най то громи тріснуть!

30. Туга.

Крутий беріг, по березі трава зелененька,
Серед трави край берега калина червенька.
Своє гилля буйненькеє сумна в воду клонить,
Своє листя дрібненькеє по водоньці ронить.

Скоро смеркнесь, голуб сивий сюди прилітає,
Нічку гуде, нарікає, ранком ізлиняє;
Нічку плаче, жалкується, рясні сльози ронить,
На розсвіті ізлиняє, в темні ліси гонить.
На темнії ліси гонить та й зворами блудить,
Там горює, униває, тяжко серцем нудить.
Весна одна перецвіла, минула і друга,
Вже і третя засияла, не минає туга.
І все голуб прилітає, на гиллі сідає,
І головку к листю тулить, плаче і ридає.

31. Вірна.

Зашуміла дібровонька, листом зашуміла,
Затужила дівчинонька, серцем затужила.
Тужить нічку, тужить нічку, тужить і день білий,
Бо із війни за три роки не вертає милий.

На могилі-верховині милого прощала,
Біле личко цілувала, слізьми провожала.
„Не плач, не плач, ластівонько, дасть Бог звоювати,
Я прилечу соколоньком до твоєї хати.

Не плач, не плач, голубонько, не плач, не журися,
Подай ручку біленькую, додому вернися.“
Вдарив коник у копита, задзвонив станлями,
Лишилася сиротонька з журними гадками.

Вдарив коник у копита, на вітр пустив гриву,
За лісами, за горами лишив чорнобриву.
Край діброви на горбочку всипана могила,
Там дівчина із зорями що-день виходила.

Виходила із зорями, стояла до ночи,
Свої чорні за миленьким видивила очі.
Ой ходила, ой бродила зімами, літами,
Витоптала биту стежку білими ногами.

32. Болеслав Кривоустий під Галичем 1139.

Не згасайте, ясні зорі,
Не вій, вітре, вниз Дністра,
Не темнійте, красні зводи:
Днесь, Галиче, честь твоя!

Гей, хто Русин, підлітайте
Соколами на врага,
Жваво в танець засшівайте
Пісня веселу: гурра-га!

Побарися, облак тьмистий,
Ще годинку, ще постій:
Тобі прийде розповісти
Славний руський з Ляхом бій.

Від Бескида аж до моря
Пісня весела загула,
Від запада, аж де зоря,
Чути голос: гурра-га!

По-край Дністра, край бистрого
Ясний сокіл там жене,
Ярополка київського
Скоропадний кінь несе.

Гей, хто Русин, за ратище,
В крепкі руки меч ясний,
Шпарка стріла най засвище:
Гордий Ляше, день не твій!

Не один ти город красний
Лютим мечем розметав,
Руки не один нещасний
По родині заломав.

Нині щезла пуста слава,
Скверний розірвавсь вінець,
Сорок-восьма крвава справа
Гидкий дала ти кінець.

Бач, Болеслав гордовитий
Поклоном низеньким впав,
Враг, напастник сановитий
На чужім коні втікав.

Радість, радість, Галичане, —
Не загостить більше враг!
Греми, Дністре, шуми, Сяне:
Не прискаче вовком Лях!

———

VII. Микола Устиянович.

(1811—1885.)

33. Осінь.

Сумно, марно по долині,
Почорніли білі цвіти,
Пожовк лист на деревині,
Птах полетів в инші світи.

Від запада сиві хмари
Цілу землю заливають,
Чагарами нічні мари
Із вітрами розмовляють.

А на горі калинонька
Головоньку нахиляє,
А над Дністром дівчинонька
Сльозами ся заливає.

„Чого тужиш, калинонько,
Головоньку нахиляєш?
Чого плачеш, дівчинонько,
Сльозами ся заливаєш?

Чи тя доля покинула?
Чи не маєш матусеньки?
Чи ти краса загинула?
Чи говорють вороженьки?"

— „Ні мня доля покинула,
Ні не маю матусеньки,
Ні ми краса загинула,
Ні говорють вороженьки.

Йно ми тужно за весною,
Що так борзо перецвіла:
Куда гляну мисленькою,
Нема того, що-м любила!"

34. Наддністрянка.

Дитино красна, голубко тихенька,
Котору мати в нещасній годині
На світ родила, промов, що-сь живенька,
Промов до світа і к милій родині!

Глянь оченьками на твої сестриці.
Кожна ся власнов пісеньков радує; — -
О твоїй долі хіба на гряниці
Ворон закряче, зозуля закує . . .

Не так то в тебе колись-то бувало:
І твій то голос колись небесами
На буйних крилах взносився немало,
Не так і в тебе бувало віками! . . .

Шумів колись-то Дністер-Славутиця,
Славою наші гремотіли гори,
Любо співала Лада краснолиця
І дівиць гарних ясенькії збори.

А нині сумно, глухо як в темниці . . .
Скажи, рідненька: що ти стисло груди?
Хто оніміти казав красавиці?
Хто велів роду зрікатись з облуди?

Скажи, небого: чом твої річеньки
Так сумно, глухо серед гір дрімають?
Чом, рідна, плачеш жалібно з тугеньки?
Скажи сусідам, най тя раз пізнають!

Заспівай світу тими голосами,
Що-сь переймила від красной природи;
Збуди від віка лісами, горами
Гомін загиблой слави і охоти!

Покажи світу, що ти ні Татаре
З білого личка красоньки не здерли,
Ні бісурмани поганьскої пари,
Ні враги чорной душиці не вперли! . . .

А колись може дитина вірненька
Згане о тобі, згане . . . подумає . . .
Слізоньку вронить, як любяща ненька,
І вікам далі порозповідає . . .

35. Верховинець.

Верховино, світку ти наш!
Гей, як у тебе так мило!
Як ігри вод плине тут час,
Свобідно, шумно, весело.

З верха на верх, а з бору в бір
З легкою в серці думкою,
В чересі кріс, в руках топір,
Буяє леґінь тобою.

Ей що ми там Поділля край!
Нам полонина Поділля,
А бори степ, ялиця май,
А звіря голос весілля!

Не вабить нас барищів лесть,
Коли-б лиш порох та цівка,
У Бога світ, у людей честь,
Та овець турма, сопівка.

Та коли-б шире хребет із від
І медвідь щибнув лісами,
Завіяв юг, заграв Бескид,
Черемош гукнув скалами:

То ми то час, то ми то піснь,
Молодче, нуже в розтвори!
Овечці сплав з кучерей плісень
І далі, далі на гори!

Літом цілим, як ніч так день,
Хлопці гуляють там наші:
Свобідна там вода, огень,
Довольно ліса і паші.

Там пан не клав ланцюгом меж,
Ворог не станув стопою;
Буйная там землі одеж,
Плекана пісней росою.

Там то бренить трембіти звук,
Щебече любо сопівка;
А як звіря завиє гук,
В челюсти плюне му цівка.

36. Пісня опришків.

Гей, братя опришки! долийте горівки,
До ватри прикиньте ще дров:
Настрійте ми горло голосом сопівки,
А я вам співати готов.

Де гори і бори, яруги скалисті,
Там наша єсть кріпость, наш дім:
Не страшний нам жовняр, як маєм що їсти,
Не страшна нам буря і грім.

Безпечні ми, поки земля ще зелена
І листям вкривається ліс;
По гущах сплетених, де сосна звалена,
В яругах не знайде нас біс.

Як птицям грабіжним, так в скалах нам діри,
Там спимо спокійно до звізд:
Як сумрак наляже на люди, на звіри,
Ми з наших спускаємся гнізд.

Веселімся, братя, доки іще можем,
Як довго нам жити дадуть;
Як сніги нас зрадять, голови положим,
Не будем співати вже тут.

37. Рекрутка.

По горах ходила,
Дитятко носила,
Дитятко, ягідку дрібную,
І цвітки збірала,
І пучки вязала,
І клала му в ручку малую.

„Цить, ах цить, дитятко!
Поверне наш татко,
Поверне — говорять: мир буде.
Принесе дитині
Колачик в гостині,
І мамку притисне до груди.“

Ходила і ходить:
Нім день ся розвидить.
Садить в полонину високо,
І бистрі соколи
Спускає на доли
По шляхах рекрутка широко.

І тулить дитину,
Голодну пташину,
Бо тоска, журиця, корм спила:
І плаче, ридає,
Себе проклинає,
Що бідну на світ цей родила.

„Цить, ах цить, голубко!
Поверне наш любко,
Принесе колачик дитині."
Взараня до ночи
Леліє і очі
Внуряє по шляхах в долині.

Замріло на путі,
Вертають рекрути,
Заблисли рекрутки соколи;
Бє в грудях серденько,
Палає личенько,
Головка ся крутить в роздоли.

„Дитятко, дитятко!
Вертає наш татко!
Вертає нам сонце до хати!
Обмиймо росою
Личенька свіжою,
Щоб стались милїші для тати!"

І личка обмила,
І цвітку заділа
В головку обоїх русую;
І скоро помчала
Настрічу, і стала
При путі на скалу строму́ю.

І взнесла високо
Дитя, і глибоко
Востхнула, бо в серці щось тисне:
„Ах, сину, мій сину,
Споглянь на долину
І в ручки на татка заплесни!"

Надходять рекрути:
„Гей, братця! чи чути,
Де друг мій? чи може він з вами?"
„Жено, Бог з тобою!
Твій друг упав в бою
Ай там, під Маджентп мурами."

Невіста вздрожала,
Поблідла, взридала,
Притисла до серця дитину,
І в небо соколи
Вознесла поволі,
І верглась з ягідков в глибину.

38. Хлібороб.

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, що плугом святу землю оре,
Золоте зерно на ній засіває,
З пустарей творить царинне море?

Гей, хто пожитки чесніше відносить,
Як той, що літом старанно на полі
Серпом, косою буйні ниви косить
І божий даток звозить до стодоли?

Хто несе більшу прислугу для світа,
Для своїх братів, як той, що віками
Голодним хліба подає досита,
Кормить держави своїми руками?

39. Месть верховинця.

(З оповідання.)

Та де садиш, біснуватий!
Ні там людей, ні там хати.
М. Шашкевич.

Поранок розвився вже цілком. В селі утишилося внеобав, лише кілька людей стояло ще над селом під пригірками, гомонячи і показуючи якомусь молодикові дорогу в бори . . .

Полегко яв політати дрібненький сніжок. Молодик держав рушницю перед собою, глядаючи старанно то в цей то в той бік ніби якогось сліду, спішив чим-раз далі і далі в бори. Здалеку можна його було бачити, як спускався з одного верха на другий і то в одну то в другу звертав сторону, і то щезав з очей у дебри, то знов появлявся на вершку. І знов щез десь у ярових, і знов показався на стрімкім пригірку, і садив далі, не спочиваючи ані цятинки. Потому наново спустився в пропасти, і наново появився як би маленька дитина під старинними борами. Тут став на хвилю, оглянувся, зняв з себе сіряк, що звисав йому з плеча, повісив на першій ялиці під лісом, та й посадив далі. Але тяжка туди дорога! Що крок то колодця, що сяг то пропасть, як би лихий — не снився-б! з весіллям туди через всі віки гонився. Тут лежать вихорем розтріскані зломи, там повалила буря горі корінням страшні уверти; тут нагромадила хвиля цілі стоси молодої ялини, а там підгризла старість розложистого бука і грянула ним, мов непотрібом, до сирої землі. Але нашого молодика не спиняли ті перепони; сміло садив він через завалища, що всяким перехрестям стояло йому що крок в дорозі, і то підлазив вужом попід поспинане гиляччя, то, діткнувшись лежачого пня, кидав собою,

мов олень, через доми, і спішив чимраз далі і далі. На малій ніби полянці задержався хвильку, глянув на всі сторони, приложив ухо к землі, та й посадив в такі страшні звори, де хіба лише звіреві путь. І знов запав ніби в безодню і знов викрятався горі стрімкими стінами на верх, а з верха посунувся в нову дебру, а з дебри на свіжий хребет. Часами стане і прислухається, прикладаючи ухо к землі, часами ухватить за невідступного свого товариша, за безпечну подвійку, верже оком, натягне курок, і знову спустить, і посадить цінко в звори, а з зворів чимраз далі в нові безвісти. Утомився уже, з чола текла, мов зо стріхи, краплями вода, але на відпочинок ані гадай. Вже минув і Бердо, прошумів і Погари, добився аж під самі Секули, і ще нема кінця путі. Уже і дня проминуло спoро, і перехилилося вже к вечеру, а він ще садить і садить у безвісти, куди ще може ніколи нога людська не ступала. Аж під самим верхом Секулів, де дика природа сама перед собою лякається, а первовічні кедри та ялиці шумлять пісню суму, став, як ражений, верг оком вліво, похилив голову долі, і тихцем, скочивши скоренько вправо, став за велитну колоду, що верх грудей йому сягала, положив на неї подвійку, натягнув курок, зложився, вліпив око в сторону к дебрі, та й жде хвильки, аж буде можна випалити з неї цільно.

Тим часом з другого боку хто-ж став за ним з рушницею в руках, і приглядається нашому ватажчикові? Знайомий він нам добре: есть то Продан, котрий гонить за своїм давнім товаришем, за ненависним Федором, за тим-то самим, що приладившися на ведмедя стоїть о сто кроків, ані гадаючи, що його власне життя в руках ворога, Продана. В самий час догнав він його, прослідуючи всіми зворами і пропастями: в самий час, аби пометитися за свою Молану.

По всіх жилах заграла йому кров, мов з нових нор, скоро його взяв на око, а в гарячім серці розпочалася страшна буря. Счорніла Молана, і ще чорніше діло, до котрого забірався, стали йому на хвильку перед очі. Чисте сумління і пекельна гадка, життя і смерть, небо і пекло стрітилися в його души. Але не пора думати, розважати. Заледви заглянув він у цілу пропасть, що розкривалася під його ногами, заледви душа його шибнула по цілім образі наміреного діла, аж тут уже заблисло з Федорової подвійки, вистріл грянув громом по борах, і страшний рик ведмедя розлягся під найвищі небеса. Радісно скаче ватаг на колоду і поглядає долів; але ще скорше порває назад за подвійку, стає мигом ока на своє місце, складається, палить: та друга цівка, замочена, на панівці може каплею поту з чола, відмовляє, а в тій самій хвилі мечеся ведмідь к колоді, підноситься, поражений

в крижі, останніми силами на задні ноги, пориває одною лабою за подвійку, а другою Федора, і безсильний, пересадитись на другий бік колоди, аби одним утиском роздавити противника, розкриває, пащу, аби страшними зубами задати смерть своїй жертві. Та ще скорше, і жаркий стрілець блискавицею зриває з голови кудлату кучму, і дайже цілою силою в пащу звіря. Але-ж без діла! Сильно хватає лютий звір стрільця за руку, грухоче на мязгу, збірає всі сили і береться послідній удар задати противникові. Аж тут підскакує о кілька кроків Продан, в которого гарячім але чеснім серці боротьба не довго велася. „До Бога належить суд, і в його руках месть,“ шепнув йому янгол його душі, „а тепер жде нещасний ратунку.“ — Федоре! — крикнув: — вправо з головою! — і приложив, потис, заблисло, а страшливий звір, ударений кулькою межи самі очі, завив страшенно і грянув назад за колоду, аж земля під ним затряслася.

Гарно зійшло в мясопустну неділю золоте сонечько над верхами Тухольщини, і освітило і гори і бори в снігових перлах. Весело тиснувся люд Рожанки до церковці божої. З хати Кожана заграли скрипки, заладкали свахи, і двоє молодят, хороші, як божа весна, в зеленім барвінку вийшли на подвірря, а з подвірря посунулися к церкві. Був то наш Продан і Молана, що спішили до престола божого присягати собі любов і віру аж до смерти.

А Федір? Федір держав у кривій руці червону хоруговку з дзвінком і, будучи дружбою, приспівував охоче:

Ой, нема то як у горах вірнії дівчата!
Ой, нема то як у горах чесні легінята!

VIII. Антін Могильницький.

(1811—1873.)

40. Скит Манявський.

(Піснотвір епичний, оснований на народних повістях.)

а) Заспів.

I.

Кому-ж не знана Підгірська країна,
Де по-над ровень Бескид ся спинає,
Де крута Клива і Попадя синя
З боків норами дві річки пускає?
Дві річки чисті, близькі, як сестриці,
Дно мають срібне, кришталеві лиці,
З матері лона чим борше втікають,
По оболоннях, по лугах гуляють,
Потім, злучені в одну, дві Бистриці
З Дністром синеньким сердечно сь стискають.

Кому-ж не знана Маняви долина,
Красов удачнов здібна від природи,
Де з скель, шумячи, стрімко летять води,
Ватажків піснями дзвенить полонина?

Кому-ж незнаний над Манявки струєв
Бовдур, що сумно в долині стремить,
Що всіх дивує, вабить згадков своєв,
Ще з-межи звалищ знакомитий Скит?
Що то за мури, тесані з опоки,
Де в-пів дзвіниця і башта ціла?
Де штука — річки муром сперті боки
Камінним мостом до купи звела!
А решта в грузах! Келії, пивниці
Густо гадючий вигрівають плід;

Без вікон, дверей, без стріхи світлиці,
З божого місця мхом зарослий слід!
З-межи них густо бурян виростає,
Де-коли сумно пугач загуде,
Ніби ся мертвих розвалин питає:
„Чи тут вже давнє життя не буде?“

Щось подорожній думає глибоко,
Сперся на звалищ примшений поріг,
Вліпив, цікавий, в мертві грузи око,
Чей би ся з них що довідати міг!
Але надармо! камінь не промовить,
Грузи не скажуть уплинувших літ,
А думка давнє життя чи відновить,
Як стертий напис на пристінках з плит?
Потік сріберний, що мури полоще,
Щось гомонить і мерчить к берегам,
Але нам правду сказати не хоче,
Сумний лишає округ мурів сам!
Сосни, смереки, буки і ялиці
Ведуть шумящий з вітром розговір,
Але слова їх тайні небилиці,
Не освітлять нам в тьмі занерший двір!
То вже-ж навіки це величне діло
Має покрити непрозрінна тьма?
То вже навіки в сумраці ся скрило,
Вже до тих таїн приступу нема?

Таку я думку в тій думав долині,
І сльозним оком докола повів;
А в-тім під гущев в зеленій ліщині
Схилену-м постать чоловіка взрів.
Веремя було погідне і мило:
Гей би позлітков небо прикрасив,
Сонце ся звільна к вечеру хилило,
Сумрак з долини горі ся взносив.
Лиш горбів щити ще ся румяніли,
Гомін по лісі сумно сь розлягав,
Бо птички в гнізда з пісеньков летіли,
З думков в кошару скот ватаг зганяв!

Зближусь — з поклоном старця повітаю;
Красно відрікши, голову схилив.
З лиця і з ока щирість му читаю,
І милість правди з простодушних слів.
Старість глибока к землі го схилила,
Костур зівялі кости підпирав,
Ріденький волос снігом побілила;
Що рече слово, тяжко віддихав.

б) Галич.

Іноки наші путь свій продовжили,
По руці правій мавши сині гори,
Побіч з Дністровим ложищем гостили
Помежи сигли, опіля і бори;
Аж там, де дочка Бескидів, Лімниця,
З Дністром злучає кришталеві струї,
Простерся Галич, Підгірря столиця,
Привітав гостей, приняв в нідра свої.

в) Старинний Галич.

Тодішній Галич, великий багатий,
Обіймав пространь на пять годин ходу,
Вбірався в красні, золотії шати,
Багатством ткані з гори аж до споду,
Котрим сияли церкви і палати
І тверда кріпость князівського роду,
І Владимирка двір озолочений
При нім греміли вічеві собори,
Храброй дружини полк вооружений
Підпірав сильно аж угорські гори!
Стіл Осьмомисла золотокований
Поміщав раду пресвітлих бояр,
Переговори і мира і брані,
І всяк домашній тихомирив свар!
Його торгівлю, ніби густі хмари
Вкривали купці з розличних сторон,
Переповняли багатством базари,
І несли місту золотий полон!

До його княгинь приїзжали свати
Від царів можних, і несли поклін,
Посли далекі і римські легати
Гостили часто серед його стін!
Твердим залізом покриті рицарі,
Своїм заслона, а ворогам страх,
Розполошили супостатів хмари,
Били султанів в далеких землях.
Землі столиця, щит межи містами,
Сіяв прекрасно, як поранна зоря,
Підпірав сильних князів раменами,
Владів землями від Сяна до моря:
Красний і теплий, як нова сукмана,
Величав, красив і грів свого пана.
Нині сукмана здерта, самі лати —
Яке дно було, тяжко відгадати!

г) **Нинішній Галич.**

Не той то Галич, що то видиш нині:
Кілька цегляних хаток з ліпянками
Порозкиданих по вузькій долині,
Три місця божі і жидівські крами!
Не той то князів укріплений замок,
Давньої слави руської відламок!
Бо на первої кріпости звалище
Котрийсь поставив ляхівський вельможа
В віках пізніших невдачне замчище.
З двох сторін висять у його підніжжі
З пруття і глини поклеєні хижі,
Як ластівочі гнізда із болота,
Слабко ся чепять до сухого плота.
Хоч його тини в грузи ся розпали,
Ще посилають згадку потомности,
І свідчать явно, чим колись бували,
Як обнажені з тіл — велитів кости!
Обдерті з блеску, сили і подоби,
Туги заслонов густо сь облікають,
Минувшой слави вічнотрвалі гроби
Днесь до правнуків сумно промовляють:

Що днешне племя від предків виродне,
Глипить нуждежно при отців могилі,
Майже самого імени негодне,
Як черв дрібненький в мертвім трупа тілі!
Лиш Дністер, свідок загиблой старини,
Останки міста сумно обливає;
Як стара ненька пустої дитини
Поступки гидні сльозами змиває!

Бо не тоті днесь світлі Галичане,
Бояре в раді і лицарі в брані,
Руської творці голосної слави,
Що крив їх скрання колпак собольовий,
На нозі чобіт жовтий, сапяновий,
Гожі, веселі, прекрасні, як пави!
З пурпури, шовку, прибрані в ферезі,
В шовковий пояс і в сині сукмани,
Китицев жовтов жупан густо тканий —
Золото, срібло двигали в чересі,
Ніби князята, вельможі, гетьмани!
Часто в далекі країни гостили,
То на торгівлю, то на храбрі брані,
І рука в руку з князями ходили, —
Не тоті нині світлі Галичане!
Нинішнє племя — з зерна стоколоса,
Де сапян був, не раз пята боса!
Де здобив скрання колпак собольовий,
Днесь, малпуючи загряничну моду,
Дивним прибагом штукують уроду —
В чужій прикрасі удачні, як сови!
Де тяжкий черес і пояс широкий
З дорогих шовків, з гладкої китайки,
Золотом шитий, опережав боки,
Там нині звязка з ременю чи крайки!
Де були футра дорогі при шаті,
Перли, рубіни, шмараґди, коралі, —
Наготу криють хустини і шалі,
Много пустого дешевого плаття:
Так світлость жила пітьмою обнята!
Но тьма густіша духа прилягає:

З велитів славних — нечемні карлята;
Чим були предки, мало з них хто знає:
На отців гробах сплять сини виродні,
А гніздо власне огидне валяють:
Хоч їх святого імени негодні,
Однак ся мови вітцівськой стидають,
Чужим похопні смішно сь величати,
І бесїда їх чужа паплянина;
Аж би-сь забувся! тяжко відгадати:
Чи Лях, чи Німець, чи руська дитина?
Чи там коли ще давна доля блисне?
Перерву слово — бо жаль серце тисне!

В тім урочищу минувшої хвали
Стоїть ще нині дорогий забиток:
Ніби списаний діл тодішних звиток,
Щоб то потомні племена читали, —
Стоїть ще церква, Рождественський храм,
Котрої стіни з твердої опоки,
Золоті вершки, мальовані боки,
Тоді вже в повній красоті сияли,
Коли з дороги наші два іноки
Радісним серцем Галич повітали,
Богу подяку жертвували там!

IX. Амвросій Метлинський.

(1814—1870.)

41. Степ.

Їдемо з батьком степом серед ночи.
То як мій коник заграє, заскаче,
Зараз чогось мому батькові в очі
Сльози навернуться, мов він заплаче...
　　„Чи не спитав,
　　Чого плаче
　　Він, козаче?“

Ох, чи знаєш, каже, хлопче,
Який степ твій коник топче?
　　„Що-ж він каже,
　　Коли зна вже?“

Хто тут бився, в степу мчався?
Хто втікав, кого лякався?
　　„Отже й чули,
　　Та забули...“

Чув, чиї оце могили,
Чув, чого тут вовки вили?...
　　„Бач, од чого
　　Він, небого — “

Колись, мій синку, ми тії могили
Трупом та трупом начиняли;
Колись, мій синку, ми в тії могили
Злих ворогів було спати клали...
　　„Бач, од чого
　　Край могили
　　Вовки вили!“

42. Гетьман.

В туман зіроньки поховалися,
І місяць у хмари заплив;
Річки дощовії снувалися,
Старий Дніпр шумів, гомонів.

Високо на замці в цю ніченьку
Наш гетьман вельможний стояв.
Чи він любувався на річеньку,
Чи слухав, як дощ порощав?
Він голову сиву схилив, як билину,
І пильно орлом позирав на Вкраїну.

„На сторожі моє ухо;
А все тихо, а все глухо!
Чи козак і кінь умер?
Чи орел без крил, без пер?
Вже край втихомирився: чую од моря до моря
Не пахне вже ворога дух,
Немає вже вражого трупу...
Як на гробовищах в ніч глупу,
Де смерть все розсипала в пух,
Все, чую, тихо од моря до моря...
Чи орел без крил, без пер?
Чи козак і кінь умер?
Все і тихо, все і глухо...
Даром на сторожі ухо!“

Прислухався, глянув ще раз на Вкраїну,
Схеливсь, як билина, і сам в домовину.

На замок дивлюся: вже в ніченьку
Пан гетьман либонь не стоїть,
І сльози не каплють на річеньку,
Й не слуха, як дощ порощить!...

У хмари зірки поховалися,
І місяць заплив у туман,
Річки дощовії снувалися,
І Дніпр гомонів, як гетьман.

43. Козача смерть.

Де недавно козак гомонів,
Його кінь тупотів,
Як на Ляха козак налітав,
В нього спис запускав:
Там тихо по білому степові сивий
Туман розлягається,
Ясний місяць то із-за хмари погляне,
То в хмару ховається.
Степ-земля рідну й нерідну кров допиває;
А проміж трупами стогне, мов розмовляє:
То старий козак із сином віку доживає
І порубаний з посіченим він розмовляє...

— „Батьку, батьку! мені душно, мене пече,
В горлі засихає!“
— „Синку, синку! біля мене все кров тече,
Водиці немає!“

— „Батьку, батьку! хто по нас в степу заплаче,
Хто нас поховає?“
— „Чуєш, синку? чорний ворон вється, кряче,
За дяка співає!“

— „Батьку! із-за плечей мороз подирає,
В серці стине, стине...“
— „Трупом вкрийся, кровю вражою умийся,
Й їх не трохи гине!“ —

Отак розмовляло, далі застогнало,
А далі й замовкло, тільки кров дзюрчала...

Де недавно козак гомонів,
Його кінь тупотів, —
Ворон крякав, літав
І спускався й на трупах сідав:

Чуєш, як і вітер засвистів, загомонів?
Плаче, оплакує козаків, своїх братів!
Кости по степах в пісках ховає,
Пісню поминальную співає...

44. Козак, гайдамак, чумак.

На воронім коні їхав козак
Горою, долиною,
Проміж калиною;
Він розмовляв з милою дівчиною.

На своїх двох лісом йшов гайдамак:
Проміж ліщиною
Йшов він з дубиною,
З лісом гукав, з своєю родиною.

Чвалав за возом чумак неборак
Низом, травиною,
З своєю скотиною,
Та й балакав з лихою годиною . . .

„Дівчино, прощай!
Гей, не гайся! на ворогів, коню!“
— „Ох, прощай, козаче! та обороняй
Мати Україну й мене, її доню!“

„Дубино, махай!
Шукай, добувай мені долю!
Кого хоч, моя дубино, зачіпай:
В лісі, в пущах маємо ми свою волю!“

„Синку, поганяй!
З нікчемного краю та до моря...
Почвалаємо ми на чужий лиш край:
Може в морі втонем, там не стільки горя...“

45. Козак та буря.

Як то в бурю по небові галас повстане,
В чорних хмарах так грякне, що страх!
І за хвилею винирне хвиля та й гряне,
Й озоветься в лісах, на горах:

Чи не той то козак, що де стане,
І земля там потане?
Чи не той то козак, що де гляне,
І трава там зовяне?

Чи по степові з вітром гарцює не той то козак,
Од якого тікає Татарин і Лях?
Чи не він то гука, перескакує гору й байрак,
І на вражі полки сипле кару і жах?

Як же то вранці
В червоній хмарці
Сонце випливає,
Чи не з чужини
То до дівчини
Козак приїзжає?

Не одсувайте кватирки в вікні,
Не обступайте широких воріт,
І старі і дівки й молодиці!
Бо вже не грає козак на коні,
Бо вже не стогне земля од копит:
Вже умер чорнобривий, умер білолиций!

Як він вертався з краю чужого в свій дім,
Та як він їхав в долині,
Буря повстала, загуркотіло, і грім
Впав, повалився в долині!

Як розігнало-ж ті хмари і геть понесло,
Глянуло сонечко, знову усе процвіло!

Що-ж то в долині? чи дуб рясний ліг?
Ні, козаченько найкращий поліг!...

46. Підземна церква.

Випитував я де-кого з старих,
Котрі ще Ляха й Унію видали,
Як діялося, що колись було...
А що, миряне, слухати-б бажали?

Казав мені один чернець ось-так:
„У Київі всьому, всьому зачало:
Та і старий, старий же він козак!
Того ще й не було, те підростало, —

Давно, давно вже Київ панував:
Його церкви аж хмари зачіпали,
І шапку хоч би хто йому здіймав,
Так далі слави вже йому не стало!
Та на Дніпрі-ж таки була і Січ,
Так споминать не дуже-б то пристало;
Та не к цьому таки наша і річ,
А річ про те, як церківця запала.

Поки жили козак, списи й шаблюки,
Не добував нічого даром Лях.
Вже стерпів і козак чимало муки,
Вмірав на палях він і в кайданах . . .
Так і в чужій крові пополоскав він руки,
Й попанував в лісах і по степах.
Далі — не стало списа і рушниці,
Прийшлося здать і стіни і бійниці!
— Що міркувать! чи доля чи недоля
(Мовляв народові з ченців один),
Од Бога все . . . —

Аж сумно . . . далі з церквою шарах!
Пішли під землю дзвони і пропали . . .
Та й досі, кажуть, як умре козак,
Гудуть ті дзвони, плачуть, мов з печали,
А иншого, так диво! за життя
Ще на світі ті дзвони поминали . . .
Є чутка: вже не жди з того пуття,
Кого отак ті дзвони поминали:
Таких без слави й жалю, як сміття,
З-проміж людей смерть вічна вимітає,
Нема про нього на світі чуття,
Нема й могили — в землю западає!"

47. Пішли на втікачі.

Світив місяць, світив з-поза хмари . . .
Два козаки на кониках утікали:
Вони-ж ото з України утікали,
Пильно з України, мов від кари.

Дібрівонька над водою, знай, шуміла,
Щось Дніпр-воду дуже колихало:
Чи то вона, та діброва, гомоніла,
Чи козаки з Дніпром розмовляли?

„Не покидайте рідную, дітки, мати,
Не беріте далекого шляху;
Бо нікому на ворогів буде стати,
Бо достануся Татару й Ляху!

Найдуть ворога на мене чорні хмари,
Литимете кров на чужім краю!
Мене вже ховати застимуть на мари,
Спатимете на тихім Дунаю!

Коли-ж ззіла уже ржа списи й шаблюки,
Вам огидло ходить за волами,
Зруйнували й віру вороги-гадюки, —
Не втікайте, козаченьки, сами!

Візьміть лишень нашу славу ви з собою.
Нехай буде про нас чути й за горами“...
Гомоніло, гуло над Дніпром-водою,
Тупотіло горами й долами.

48. Ніч.

Мені в памятку ніч, як
Сіли в човен старий — дяк.
Дяк та я, та й махнули.
Та і тихий лежав
Тоді Псло,
І гладенький блищав
Як би скло;
Верст за пять либонь чули,
Як шубовсне весло,
І, мов срібні зірки,
Заблищать крапельки,
І притихне впять Псло...

Дяк казав,
(Бо читав
Вже книжок він доволі
І у церкві і в школі;
Бо на те вже і дяк,
Щоб книжки ті читать!) —
Він казав: отже, бач, глубоченько на дні
Мов маленькі рибки
Ті ясненькі зірки!
Та ще з ними і місяць, вони не одні!
Воно й чудно, хто з розумом гляне!...
Отже он-що: як сніг на весні
Ще деньок поблищить, та й розтане:
Як трава в-осени на землі
Зелененька, а завтра й зовяне;
Снігу літом, зімою трави вже немає,
Хоч де хоче нехай чоловік пошукає:
Колись світ так зовяне, розтане!
А хто вмер, той устане, погляне:
Уже сонця немає,
І землі вже немає!
Тільки те, що він на світі діяв,
Коли доброго що там посіяв,
Зійде в небі й зіркою засвітить,
І до Бога стежечку освітить...
Хто посіяв лихо, тому лихо зійде:
Темно, темно... і до Бога він не дійде!
Йому вічно блукать,
Дарма раю шукать.
В серці пекло нести,
І літать і брести,
І брести і літать,
В серці пекло нести,
Дарма раю шукать,
Йому вічно блукать!
Отже, чув ти? божий світ розтане і зовяне,
Як трава у-в осінь вяне, сніг весною тане;
Хто що в світі діяв, в Бога ся зостане:
Бог так каже... як Він каже, так і стане!

49. Вязонько.

Ой, вязоньку молоденький,
Чому рано опадає,
Чому по полю літає
Твій листонько зелененький?
Та чи вже-ж то роса з неба не спадає,
Чи сонечко землю вже не пригріває?

А є вязи вже й старії,
А ще на їх зеленіє,
Й вітер по полю не сіє
Їх листи уже сухії:
Чи то вітер на їх одних з-тиха віє?
Чи їх роса поливає, сонце гріє?

„Ні, братіку! й мене роса мпє,
Й мені сонце тепло посилає;
Не те, щоб долі мені немає!
Та в чужині серце мені ниє...
Того-ж бо то і лист рано опадає,
Хоч, братіку, мене й вітер не хитає!“

X. Олександер Афанасєв (Чужбинський).

(1817—1875).

50. Гребінці.

Скажи мені правду, мій добрий козаче.
Що діяти серцю, коли заболить?
Як серце застогне, і гірко заплаче,
І дуже без щастя воно защемить?

Як горе, мов терен, всю душу поколе,
Коли одцуралось тебе вже усе,
І ти, як сухеє перекотиполе,
Не знаєш, куди тебе вітер несе?

Е, ні! кажеш мовчки: скосивши билину,
Хоч рано і вечір водою полий, —
Не зазеленіє; — кохай сиротину,
А матері й батька не бачити їй.

Отак і у світі: хто рано почує,
Як серце заплаче, як серце зітхне,
Той рано й заплаче... А доля шуткує —
Поманить, поманить та й геть полине...

А можна-ж утерпіть, як яснеє сонце
Блисне і засяє для миру всього,
І гляне до тебе в убоге віконце?
Осліпнеш, а дивишся все на його.

51. Ой, у полі.

Ой, у полі на роздоллі
Шовкова травиця;
Серед неї, край тополі,
Чистая криниця;

Тільки туди кониченька
Мені не водити,
Із тієї криниченьки
Водиці не пити.

Трава звяне, травка зсохне
Коню вороному,
Отрутою вода стане
Мені молодому.

На тій шовковій травиці
Багато отрути,
А з тієї криниченьки,
Пив мій ворог лютий.

XI. Михайло Макаровський.

(1783—1846.)

52. Весілля.

(З поеми „Наталя“.)

Ще в четвер, як тільки сонце глянуло з востока.
Де взялася і спустилась на току сорока;
Відтіль плиг та плиг і миттю к покуттю добралась.
Обізвалась і з віконцем мов поцілувалась;
Полетіла на ворота, борсалась, скакала,
Скреготала, скреготала й невидима стала.
„От же, доню, гості будуть“, — каже добра мати:
„Мабуть баба Василина прийде погуляти,
Або станова з Окрайця привезе роботу,
Бо про те давно квилила, та і в цю суботу.
Затопи-ж, вари обідать, я повимітаю,
Прихвачусь мерщій до тіста, пироги побгаю.“
Не виходили із церкви (день той малось свято).
Тут-же все було готово і горілки взято.
Стіл дубовий покривала біла скатертина;
Поверх його паляниці склала Харитина;
Засвітила з воску свічку, Богу помолилась,
Сіла мовчки біля полу і в вікно дивилась.
Як ось — стук! Пилок піднявся, кінськії два вози
Їдуть в дворик. У Наталі навернулись сльози.
В першім возі Опанас був з татусем Уласом:
В другім Тупотун Омелько з Гнатом Чукутасом.
Опанас в жовтинцях нових і в новім жупані,
Молодик чорнявий, гарний, митий мов у бані:
Стьожка гарна голубая на грудях лежала,
Шапка кримськая головку любо накривала.
А чуприна, мов шовкова, слалась по-над ухом:
З люлькою Панас не знався, як з нечистим духом.
Не вживав він і табаки, і не пив горілки.
З нуду грав на балабайку, брався до сопілки.

От і встали, отрусились і пустились в хату,
Чепурну, веселу, гарну, тільки небагату.
Положивши хліб, як треба, рядом садовились,
На Наталю молодую залюбки дивились.
Ця, як ластівка, літала в сінцях і в коморі,
Прибірала коло столу, поралась на дворі.
Й Харитина, що ніколи кривди не любила,
Сала кус самий любіший зараз подробила,
Наламала паляниці, рядову підносить,
Пити й їсти так, як дома, пообідать просить.
Гості хліба не цурались: вже не стало сала;
Пирогів стояла миска, та мов не бувала;
Згас і борщ: почавши юшку, старости провадять:
„От які то мабуть страви і панам не вадять.
Ну! . . . уміли готувати і на стіл давати!
Знать тімахи коло печи і дочка, і мати!“
Кононенко усміхнувся, як-же вдовольнився,
Рушником обтер парсуну і перехрестився, —
Встав з Панасом із-за столу, кашлянув тихенько:
„Слухай, — каже, — Харитино, чутко та пильненько!
От, як бачиш, сина маю; ти — дочку Наталю,
Дівку чесну, роботящу і хазяйку й ткалю,
Помолімось-же ми Богу і звяжім їм руки,
Та і ти іди до мене, щоб не знать розлуки;
Будем вкупі їсти, пити, будемо робити,
Діточками веселиться і Христа хвалити.“
Як почула Харитина од Уласа речі,
Червоніла, то блідніла, стоя коло печи:
І дитини молодої, і себе жаліла, —
Вік свій з нею коротати і оддать хотіла.
Тричі говорить приймалась, тричі оставлялась:
Так, як риба проти шуму, довго умудрялась,
І нешвидко, положивши хрест святий на груди:
„Слухай, — каже, — пане Власе, чуйте, добрі люди!
Коли Бог вже показав вам до мене дорогу,
То нехай-же так і буде, як угодно Богу.
Повінчаєм діток наших, та аж в ту неділю,
Щоб зібратися, як треба, вам і нам к весіллю.
А за мене не турбуйтесь, маю вам сказати,
Що й на крам не проміняю дворища і хати;

Буду жити, як Бог судить, і свою дружину
Поминать не перестану, поки тут-же згину.“
Як сказала, гульк у хату баба Василина,
А за нею Харитинин дядько Солонина,
Рідний брат Яцько Шеверя, діверь Забувайко,
Кум Каленик Оселедько, та Свирид Безпалько,
Сестри — Луцька Полозиха, Катря Чемеричка,
Попадя Онастасія, писарька Куличка.
Рушники дають, горілка й варенуха ллється;
Гомін, співи, гук і регіт в хаті роздається.
Пють та пють, насилу к ранку унялась розмова:
Инші пяні повалялись по двору, як дрова:
Кононенко-ж з старостами в повітку забрались:
Там постіль Наталя слала, там і спать уклались.
Гості спали, а Харина, вставши до схід сонця,
Поглядала на повітку часто із віконця;
Заходилась коло печи, Талю розбудила;
Поколола поросята і діжу підбила.
А за тим настигли сестри, куми та зовиці;
Залюбки книші побгали, стульні й паляниці;
На столі постановили чарку і горілку,
Три перепічки на маслі, ковбаси тарілку,
Другу — сала; і Харина знову виглядає,
Свата й зятя з старостами в хату дожидає,
Як ось гомін обізвався: Влас устав з Панасом,
Вийшли старости до коней тим-же самим часом:
Потім в хату позбірались, принялися снідать;
Мали їхать, та зостались тут і пообідать;
Та аж к вечеру од свахи ледви улизнули,
А тутешні, окрім Талі, пянії поснули;
Ця мерщій ложки, посуду перемила й склала,
А сама заснуть хотіла, та і не дрімала:
Думи думала, сердешна, про дівоцьку долю;
Охрестилась і на Божу положилась волю.
Та до серденька вязалось і добро, і лихо;
Заридала молодая та й говорить тихо:
„Все гаразд, та як то рідну матіньку зоставить?
Хто їй питочки і їстки без мене поставить?
Хто на ниві буде з нею, і в лиху годину
Зайде з ласкою, як доня, в бідную хатину? . . .

Та і я . . . куди пустилась? Що із мене буде
Там, де зроду не бувала, де чужії люди,
Де словечко не озветься, оченьки не глянуть,
Що тепер мене голублять, там-же перестануть . . .“
І замовкла, теплі сльози знову полилися.
Сонні всі заворушились, потім підвелися,
І додому плазували. Невсипуща-ж мати
Стала думать, що к весіллю треба готувати:
Зараз образи купила, шовку жмут і стьожок,
Два очіпки гризетові, пояс, пару ложок,
Чоботи — одні жовтинці, а другі юхтові,
Гарну плахту, дві намітки, три запаски нові,
Юпку байкову, червону, із достатку шиту,
Кожух добрий котельвянський і ягнячу свиту.
Скриня вже була готова і гаразд набита;
Там були полотна всякі і одежа шита,
Рушники, платки, серпанки, скатерті з хустками,
Пряжа біла і крашена, в мітках і клубками.
І тепер скажіть, панове, чи то-ж всяка мати
Так уміє, як Харина, доню споряжати?
Цій Пречиста в кревній праці явно помагала,
І на ниві, і на кладці руб за шаг давала.
Все у неї всім на диво, мов із шовку бгалось:
Дві свині, гусей десяток зерном годувалось;
Солод був уже готовий і пшениця мита.
Чемеричка побивалась, мов несамовита:
Наскликала прать і мазать, шити і білити,
Сіять борошко, вчиняти і діжу місити.
Харитина-ж так, як пані, тільки старшувала,
Що в господі не найшлося, зараз купувала;
Наямлила груш сушених, терну, слив в базарі,
Меду й перцю на варену; пінно і без згарі
Сім відерок опалила суще коронської
Оселедців по три сотні і сеньги донської,
Це-ж робилось в понеділок, а в вівторок мати
Заходилась всякий посуд мить і добувати:
Попадя дала їй кухву і нове барило,
Шаплики й годящі похви — староста Курило.
Брагу зараз зарядили; в середу зарані
Затопили піч варисту так, як на майдані.

Хліб пекли; в четвер кришили локшину дівчата,
Вибірали для зарізу гуси й поросята;
В пятницю до діла лежні з гурту поробили,
Та шишки і перепійці в піч посадовили;
Коровай-же споряди вши в самую суботу,
Посадить його впросили Кирила Голоту.
Одспівали „Кучерявий“, танцювали-ж зуба,
Бо музики не діждались — Дороша Безгуба;
Та й полинули дівчата, — нанесли красолі,
Рожі, пижма, чорнобривців і зірок доволі;
Турбувались, побивались залюбки для діви:
Наряжать її взялися весело, під співи.
Старша дружка, Сердюківна, косу розплітала,
А гребінкою Оксана Цибівна чесала,
Горбанівна обкладала голову стрічками,
А Педоря Соболівна всякими квітками.
Одягнулась молодая та й мелькнула з хати
На весілля, де веліла матінка, прохати.

XII. Микола Костомаров.

(1817—1885.)

53. Верба.

Ой, вербице зеленая,
Вербонько моя!
Під вербою зеленою
Дівочка сиділа
І бідную головоньку
Долі похилила.

Ой, вербице зеленая,
Вербонько моя!
І на груди положила
Білі рученята,
І сльозами заплакали
Карі оченята.

Ой, вербице зеленая,
Вербонько моя!
І на білеє каміння
Слізоньки падали,
І холодне каміннячко
Сльози пробивали.

Ой, вербице зеленая,
Вербонько моя!
Вийте вінки, дівчатоньки,
Збірайтесь в таночок;
Мені буде з зеленої
Вербоньки віночок!

54. Весна й зіма.

Ходив весною я по квітчаній долині,
За кожним ступнем зілля урожало сонце.
І я згадав, як по зімі в моїй хатині
Мороз мережками вицвяхує віконце.

Тепера по зімі сижу в своїй хатині,
Мороз мережками вкрасив усе віконце.
І я згадав, як по весні у тій долині
За кожним ступнем зілля урожає сонце.

55. Клятьба.

Дармо просишся, ізрадник,
Не пущу тебе ніколи,
Вічно буду катувати,
Мучитиму без одривки.
І хоча-б за відпочиння
Ти мене увів у царство,
Я-б і царства одцурався
За потіху, щоб із тебе
Глузувати, наругаться
І тобі чинити напасть.

Були злодії великі:
Небо і земля лякались
Од їх вчинків, жалкувались
Перепалені країни;
Їх менами наругались
І бажали, щоб у пеклі
Вони такечки страждали,
Як страждали бідні люди,
Що од їх ізнапастились.
Але шкода, що зробив ти,
Не зрівняється із їми.

56. Переяславська ніч.

(З траґедії.)

Дієві люди:

Переяславський староста.
Анастазій, священик.
Семен Герцик.
Петро Корженко.
Опанас, його племінник.
Чужестранець (Лисенко).
Жид Оврам.
Зацвилиховський, польський офицер.
Марина, сестра Лисенкова.

Козаки. Переяславці. Польські жовніри. Хор.

Діється в 1649 р. в Переяславі під Великдень.

VI сцена.

Лисенко виходить, Марина біжить до його.

Марина. Де він? де він?
Лисенко. Тут, сестро, тут.
Дивись на його, коли ще признаєш . . .
Моя безщасниця! моя голубка!
У шпонах в рябця . . . Ох, моя миленька! (Цілує її.)
Марина. Мій Боженьку! Чи це ще ти, мій брате?
Каліка, старець! Ох, моя головко! . . . (Припадає йому до грудей.)

Лисенко. Не приторкайся, сестронько, лицем
До моїх грудей: ляцькі кулі щоки
Тобі замулють . . . Кости вийшли з мясом,
Лице твоє біленькеє надавлють . . .
Марина. Дозволь, мій брате! Чи не змиють сльози
Шрамів твоїх . . . Губами висмокчу
Ввесь гній із ран тобі . . . Ох, Боже!
Не має ока! . . . О мій брате любий!
Хоч-би одно у мене можна вибрать
І вставить в ямку! Я-б була раднїша . . .
Лисенко. О, не кажи цього! . . . Не плач, мій янгол . . .
Бо швидко й я не втерплю і заплачу . . .
Марина. Мій брате!! (Плаче.)
Лисенко. Не плач же, сестро! хоч тепер не плач:
Бо плакать ніколи. Я на часинку
Зійшовся тут з тобою. Треба діло
Налагодить . . .
Марина. О знаю, знаю, серце!
Щоб вороги тебе не назирили.
О, я тебе сховаю!
Лисенко. Ні, сестрицю!
Не об схованні річ . . . Тебе з неволі,
З позора визволить, і цілий город
З-під бусурманської кормиги. От
Чого прийшов сюди я. Вранці будем
Ми вже свобідні. Ввечері сьогодня
Ні один Лях від кари не втіче . . .
Різати, пекти,
Знущатись, наругатись над Ляхами
Ми будем усю ніч. Твому злодію
Таку вже кару вигадаєм вкупі,
Що й чорт злякається . . . Чого-ж ти, сестро,
Поблідла так? чого ти затруситась?
Ей, баба, баба! Що то вже за рід
Жіночий ваш! Ну, добре: тим, сестрицю,
Оце тебе я викликав, щоб часом
Чого й тобі у чварі не зробили.
Побіжимо, скоріш к Дніпру до мене:
Там я тебе сховаю . . . Чом ти блідла?
Не бійсь! . . . Там знайдеш ти свого Семена.

Марина. Як, зараз?!
Лисенко. Зараз, зараз. А, тепер я бачу,
Чого жахнулась ти! Ти пригляділась,
Що в мене правої руки нема,
І що, коли твій злодій навздогін
Пошле по тебе, я не в силі буду
Оборонить тебе. О ні, кохана!
Не дасть ще ліва ганьби. А й хоч ліву
Згублю, у зуби застромлю шаблюку,
А все таки сестри не дам в поталу.
Марина. Брате, брате! . . .
Лисенко. А-ну тебе! Ходімо швидче . . .
Марина. Мій братоньку! Убий мене, заріж —
Я не піду з тобою.
Лисенко. Що це, сестро?!
Марина. Семена я ніколи не любила.
Тобі сказали дурно, що і досі
Я убиваюся за їм душею.
Тобі сказали, що я поневолі
Живу у старости, що він мене
Украв, одняв . . . Ох, брате мій! Для чого
Не тріснуть груди в мене, щоб з послідним
Диханням вилетіло страшне слово! . . .
Бий, ріж мене — я старосту люблю.
Бий, ріж мене — я по любві до його,
Щоб відвязатись од Семена, перейшла . . .
Я, родом Руська, Ляха недовірка,
Як душу, полюбила, і за його
Радніша йти на смерть, на катування!
Лисенко. Ти?
Марина. Я!
Лисенко. Моя сестра!
Марина. Твоя сестра.
Лисенко. Лисенкова?
Марина. Лисенкова сестра.
Лисенко. Іди за мною.
Марина. Не піду.
Лисенко. Не підеш?
Марина. Ні, не піду.

Лисенко. Так я тебе насильно
Візьму, заставлю позабути Ляха
Свого, заставлю вийти за Семена.
Марина. Насильно не заставиш і не візьмеш.
Лисенко. Чом?
Марина. Перш, ніж ти мене із місця здвинеш,
Я кровю розплинусь перед тобою!
Лисенко. Ах ти, змія! Ти ще мене лякати?!...
Іди, кажу тобі, зо мною зараз!
Марина. Я вже тобі сказала — не піду.
Лисенко. Так я тебе убю на оцім місці.
Марина. Бий. Вбить себе я дамся, тільки
Іти в неволю — ні.
Лисенко. Ох ти, паплюга!
Так це тобі у козаків неволя,
А у Ляхів так воля?!
Марина. Так!
Мені і воля і свобода з милим...
Я вже тобі сказала раз, мій брате,
Що не насильно затягнув мене
До себе староста, що я сама
Злюбилась з їм. Та ти-б таки подумав:
Коли-б і справді він мене в неволі
Держав, як полюбовницю свою,
Чи я-б оце до тебе вийшла?... Він би
Так і глядів за мною, куди-б я
Ні повернулась. Я його невіста,
Не полюбовниця; у мене досить
Ще є душі на це. Ти дуже мало
Пізнав свою сестру... Ні, брате! Перш
Обняв би він моє холодне тіло,
Ніж взяв за теплу руку, коли-б так,
Як полюбовницю схотів, нелюбий,
Мене держати біля себе... Він
Мене не силував — сама прохалась,
Щоб защитив од Герцика мене.
Коли-б ти не прийшов сюди з Ляхами
За прежнє розплатитись, чесним шлюбом
Ми-б спарувались після свят. Тепера
Вже нам не жити на світі у-купі...

Як вірна заручена, ляжу з їм
В одній могилі.

Лисенко. Гаспид! дявол!
Не ляжеш з їм в одній могилі! Зараз
Мечем тобі я груди рознесу;
Його-ж живого спечемо уранці . . .
Здихай! (Замахується на неї шаблею, і бачучи, що вона сміло стоїть і ні трошки не ворушиться, остановивсь.)
Ти не боїшся смерти?

Марина. Не боюсь.

Лисенко. Ну — ти Лисенкова сестра!

Марина. Його.

Лисенко. Ти скажеш полюбовнику свому,
Ти все йому повідаєш зарані
І визволиш його від смерти?

Марина. Ні,
Цього не буде! Визволять од смерти
Не буду я Ляхів. Святую помсту
Моїх братів не зражу я. Я руська!
За глуми, за наругу, за неволю,
За кров, за сльози рідних ти прийшов
Із ворогами розплатиться глумом,
Наругою, неволею і кровю;
Прийшов защитить од посміху віру,
Позбавить рідних горя, із родини
Сміття чужеє вимести . . . Багато
Терпіла й терпить бідная родина!
Як грішників у пеклі дяволи —
Катують нас католики . . . Але
Господь рішив: родина слобониться,
І ляцька кров із неї рідну змиє . . .
Ох, брате мій! душа ще в мене руська,
І руське лихо дуже, дуже серце
Мені ворушить . . . Ти за це не бійся!
Не зражу вас; не тільки що не зражу, —
Того, котрого я люблю, як душу,
Як божий світ, як, братіку, тебе —
Я не спасу його! Я нишком не скажу
Йому: біжи, тебе убити хочуть . . .
Сама вам помагатиму. Не дурно

К йому приходив пан Зацвилиховський
І щось казав, щоб він берігся! Може
Він поміча; бо щось вже турбувався,
Почувши, що народ чогось стовплявся . . .
Я відведу його од стереження:
Я заведу його сюди, як смеркне,
И сама тобі коханка передам! . . .
І вкупі з їм, обнявшись кріпко, кріпко —
Під братиною шаблею загину . . .

Лисенко. Як смеркнеться й почнуть дзвонить в костьолі.
Щоб ти була з їм тут і дожидалась.

Марина. Буду.

Лисенко. Та ти ізрадиш? . . .

Марина. Ні, не зражу!

Лисенко. Добре.
Будь проклята од мене і од Бога!!

(Обоє виходять.)

*

ХОР.

Перша половина.

Славим великую силу кохання!
Чудне й предивне твоє панування,
Над усе ти на світі сильніш!
Те, що і доля сама розлучає,
Те, що натура забороняє,
Ти паруєш докупи й мириш.

Друга половина.

Славим велику любов до „родини!“ [1])
Ти зогріваєш те серце, що стине,
Холодиш, що пала чим другим!
Ти розриваєш, що доля звязує,
Нівечиш те, що натура вказує,
Приязнеє ти робиш гидким.

---

[1]) Отчизни.

Перша половина.

Серце коханням у їй загорілось,
Все воно з милим своїм розтопилось;
Нерозривнеє вічне кохання його.

Друга половина.

Менння „родина“ для їй не новеє,
Серце в їй руськеє, а не чужеє:
А „родина“ для Руського вище всього.

*

VII сцена.

Ніч. — Марина з Старостою ідуть укупі.

Староста. Коли-б не твої чорні очі, дівко,
Що так на мене глядючи, либонь
Аж тягнуть за собою, побожусь
Всіми святими, не поплівсь би дурно
Сюди я. Люди наші в церкву йдуть,
А староста, що влітку не видали
Ніколи пішого, блукає ніччю
По вулицях! . . . Куди мене ведеш?
Марина. Сюди. Бач, ти казав, що мене любиш,
А вже й пеняєш!
Староста. Душко ти моя! . . .
Хоч би у річку ти мене вела,
Я-б і туди радніш! Но, ради Бога,
Що ти задумала оце такеє?
Марина. Послухай, мій Франціпку: аж ти Поляк?
Староста. Я твій коханий, твій жених . . .
Марина. Е, ні!
Кажи мені, що я в тебе питаю:
Ти Поляк?
Староста Нащо споминати те,
Що я радніш був сам забути часом?
Марина. Ти Поляк, а я Руська.
Староста. Ох, не рви
Ти мого серця бідного! . . . Що хочеш,

Проси в мене, кажи мені . . . Але
Оце що ти вигадуєш? . . . Марино!
Марина. — Руська!
Староста. Ти янгол божий, з неба
Злетівший, Руська дла народу тільки,
Як я для його Поляк, а між нами
Немає ріжниці, ми дружка дружку
Не станем попрікати. Наші душі
Одна перед другою, як перед Богом.
Я знаю, що ти вірно мене любиш,
Як я люблю тебе: от з нас і годі!
Марина. Ти мене любиш! я люблю тебе!
Одначе — все ти Поляк, а я Руська.
Ти мене любиш, як і я тебе!
Хіба це нам що-небудь запевняє? . . .
Та хто мене запевнить, що, словами
Ласкавими годуючи мене,
Ти не ховаєш в серці злої думки? . . .
Ти може хочеш обманить мене,
Погратись, як із дівкою простою,
А потім — поглумитись і прогнати! . . .
А може що і гірше . . . Хто запевнить
Тебе у тім, що я одною
Рукою обіймаючи тебе,
Тим часом другою не вихопляю
Ножа із пазухи? і може в чарці,
Що коли піднесу тобі з вином,
Усипані отруї? . . . Спать без ляку
Не мусиш ти, коли у одній хаті,
Під одной стріхою з тобою, спить
Душа вкраїнська! Ти на себе скажеш:
Я так божився, коли їй казав,
Як я її кохаю, так по щоках
Лилися сльози, я кохаю вірно . . .
Хіба сльозам та клятьбам мусить вірить
Од Поляка Вкраїнець? Де, скажи,
Зосталась на Вкраїні одна церква,
Де-б Лях із Руським не клялися дурно,
Обманюючи Бога і себе? . . .
Скільки разів, цілуючи Вкраїнця,

Для його гибель Поляк зготовляв? . . .
Ви вмієте і плакать і божитись,
І раді стать навколішки, і Бога
Призвати дурно, тільки-б ворога
Лукаво обманити й загубити . . .
Чи не погибло ціле військо наше,
А вслід за їм увесь народ наш бідний,
Як клятьбами, божінням і сльозами
Опутали Остряницю Ляхи? . . .
З тії години кожний поцілунок,
Що Лях Вкраїнцеві дає, похожий
На той, що Юда Господу давав . . .
Дарма і клятьби й сльози! Я не вірю
Твоїм сльозам і клятьбам! Ти на мене:
Вона божилась, скажеш, так по щоках
Її лилися сльози; ні, вона
Мене кохає вірно . . . А хіба
Як Руські так Ляхам і не платили
Тим, чим Ляхи їх жалували? Сльози
І клятьби Руського для Ляха те-ж,
Що клятьби й сльози Ляха для цього . . .
Хіба Лисенко, той Лисенко самий,
Що ви недавно тільки перестали
Лякатись, він, кажу, хіба не клявся
Й не плакав перед вами для того,
Щоб лучче погубляти вас? Лисенко
Робив з Ляхами те, що й думать страшно:
А я Лисенкова сестра! . . . Францішку!
Чи чуєш? Я Лисенкова сестра.

Староста. Марино.

Марина. Погляди на город
Оцей. Чи так він устрівав Великдень
Перш, ніж лиха година нанесла
Вас, злодіїв? . . .

Староста. Марино! мила, люба!
Коли хоч трохи ти мене кохаєш,
Змилуйся, не нагадуй; хоч і мусиш
Нагадувать: я не один в цім винен.
Не я старший, не нарікай на мене
Одного . . .

Марина. Ти в цім винен, ти в цім винен!
Бо ти старший у всім Переяславі.
Між тим в Переяславі жидова
На одкупі церкви святії держить,
Ксьондзи на людях їздять до костьолу,
І кожний день десятки неповинних
В тортурах або з голоду здихають . . .
Весь Переяслав стражда і бідує,
А ти старший у всім Переяславі!!
Староста (кидається навколішки). Марино, пошануй! . . .
Марина. Ви шанували
Нещасних Руських, як у вас прохались?
Пошанував сьогодня ти ту жінку,
Що привели до тебе? І за те,
Що бідна нишком напекла пасок,
Ти на три дні її всадив у льох . . .
На три дні празників! . . . Пошанував!
Староста. Марино! Лихо! . . .
Біда мені! мороз дере! . . . Пусти!
Пусти . . . ходімо швидче! . . .
Марина. Стій, Францішку!
Ще, я тобі скажу, за чим сюди
Тебе я привела. Вночі сьогодня
Лисенко, брат покійний, появився
І став над постіллю моєю. Страшно
Текла із його кров: увесь на ранах,
Посічений, опалений, без ока,
Став він передо мною. Я злякалась,
Підняла крик . . . Він підійшов до мене
І так казав: „Не бійся, сестро! Сором
Твій знаю; але не прийшов того,
Щоб попрікать тебе. Цієї ночи,
Коли задзвонять у костьолі, ти
Свого коханка приведи до Альти:
Там покажусь йому“. . .
Староста. А от і дзвонять!
Ні, мабуть він пожартував з тобою:
Немає, бач, і досі! Ну, ходімо!
Марина (вихоплює у його шаблю і біга, махаючи нею).
Так! Дзвонять, дзвонять, дзвонять!! Гей, злітайтесь

Ви, чорні ворони, на Переяслав!
Тут добра вам потала буде! Дзвонять!!
Це дзвонять ще до церкви . . . Католики
Збіраються молитись Богу тихо . . .
А що, як инколи задзвонять инак,
Задзвонять так, що в кожного Поляка
Волосся настобурчиться?! А, бачиш,
Дзвонили так, ти сам казав, по инших
Вкраїнських городах . . .
Староста. Ох, що це, що це?
По всіх церквах вже й руських дзвонять . . .
Марина. Дзвонять! (Регочеться.)
Буває страшний дзвін, як разом з дзвоном
Скрізь понесеться: „смерть Ляхам!“
Галас. Смерть ворогам!! (Пожар. гук. крик. плач.)
Староста. Ізрада! чвара!
Марина. Ні! розправа, помста!
Багато лиха Руські одбували,
Нехай тепер поплатяться й Ляхи! . . .
Староста. Марино! Шаблю, шаблю! . . .
Марина. Ні! Не дам
Тобі я шаблі! (Кидає в річку.) В Альту! Хай
Лежить вона на память нашим внукам! . . .
Так, милий мій, коханий мій Францішку!
Нема надії, ми загинем разом,
Загинем разом! День страшний настиг:
Лисенко встав із домовини, грізно
Гукнув-крикнув на грізного Кравчину . . .
Уранці Переяслав слобониться;
Сьогодня пощитаються з Ляхами.
Староста. Марино! що це?
Марина. Помста і свобода!
Староста. Куди мені втікати? що робити?
Пожар! різня! . . .
Марина. І помста і свобода!
Староста. Змія! Я задушу тебе! Ти перша
Ізгинеш . . .
Марина. Перша із тобою вкупі.
Ось зараз налетять сюди козаки,
Лисенко й Герцик. Тут, обнявшись кріпко,

Ми згинем вкупі. Я тебе кохала
І за кохання згину.
Староста. Мати Божа!!
Марина. Молитись — дарма! Божий суд настигнув!
Староста. Марино, серце! Що ти робиш?
Марина. Те, що
Робить мушу. Як дівчина руська —
Я помогла братам своїм і Ляха
Старшого привела на згубу Руським;
А, як твоя коханка, — вкупі згину
Під руськими шаблюками.
Староста. Я чую — -
Сюди біжать . . . в мене немає шаблі . . .
Немає бережіння . . . Лихо! смерть! . . .
Марино! Що ти наробила? . . .
Марина. Серце
Моє! мій милий! мій коханий! мій
Францішку вічно любий! . . . Чую, чую!
Йде смерть до нас! . . . О, серце! дай, прилипнем
Губами дружка к дружці і загинем! . . .
(Кидається йому на шию і цілує його.)

VIII сцена.

Лисенко, Герцик, козаки із списами, з ліхтарнями, шаблями прибігають товпою.

Лисенко. Тут, тут вони! Сестра не обманила!
Герцик (кидається з шаблею на старосту.)
А, злодій! . . . А! . . . Добравсь до тебе! . . .
(Хоче його ударить, та побачивши, що Марина його обіймає, остановився.)
Марина. Бий . . . Що-ж ти став, Семене? Бий нас двох!
Герцик. Марино! Що це? Ти його цілуєш?!
Марина. А що-ж таке, що я його цілую?
Коли його забєш, я жить не хочу!
Бий нас обох! . . . Бий, ласкав будь, Семене!
Герцик. Чи я оце зустріти думав? . . . Боже
Мій милий! . . . Ти, моя Марина люба,
Моя невіста, котру я кохаю
Одну на світі, для котрої чвару
Почать рішився! . . .

Марина. О, душо нікчемна!
Не за отчизну шаблю піднімаєш —
За дівчину, паскудний бахур! . . . Знай же,
І ви всі знайте, добрі люди. Правду
Скажу вам перед смертю. Я Семена
І не люблю, ніколи і не хочу
Любить! От мій Франціпюк милий, любий:
Із їм радніша вмерти. Брате, чуєш?
Я діло сповнила своє, сповняй же
І ти своє! (Обіймає Франціпіка.)
Убийте нас укупі!
Лисенко. Гей хлопці! Розлучіть їх!

57. Хмельницький і польські комисари.
(Українська сцена з 1649-ого року.)

Входять: Хмельницький, Виговський, Немирич; полковники: Вешняк, Чорнота, Джеджала, Адамович і другі; Кисіль, його небіж, ксьондз Лептовський, Мястковський, Позовський і инші Поляки.

Хмельницький. Будьте гостями милими та любими, шановні панове, просимо найнижше бідну мою хатину навідати і хлібом-сіллю не побрезґувати.[1]) Що Бог нам дав, полагаємо од чистого серця. А що було, то нехай не вертається; візьмемо приклад з семї: де ворог чоловіческого рятунку розпітить огонь ворожди і брати спираються, сваряться, а иноді й подеруться між собою, а на потім помиряться, заїдять та запють свою свару і знову вкупі братами живуть. А що добро, що красно, аще не жити братії вкупі! Так і ми вчинимо. Наша свара — домова; ласкавий король пробачить нам виступки наші, дасть нам охранні привилеї, а жінка наварить борщу та поставить горілки на стіл: так ми заїмо й запємо усю першу колотню, та й житимемо щирими приятелями. Знаєте, панове вельможні, у нас здавна єсть такий обичай, що коли миряться після колотні, то жінка наварить страви і тою стравою заїдають лихо, та більш уже не поминають старого, як добре говорять Москалі, що кто старое помянет, тому ґлаз[2]) вон. Оце прохаючи ваших милостей на обід, я заказав,[3]) щоб не наймичка і не стряпка[4]) готовила страву, а жінка моя сама своїми руками. Так вельмо поважаю я ваших милостей, бо ви єсть вістники нам ласки короля нашого.

---

[1]) Погорджувати, цуратися. [2]) Око. [3]) Замовив, наказав. [4]) Кухарка.

Кисіль. In principium[1]) подобає вашой милости, пане гетьмане Війська його королевської милости Запорожського, урожоний значний пане Богдане, сполне[2]) зо всім Військом його милости Запорожським gratiam agere[3]) найвищому маєстату Божому, же conservat vos[4]) в нерозірваному союзі з Речю Посполитою, terra libertatis,[5]) де латво[6]) було вам домовитися, що в вас боліло, де вольность процвітає, як неможна того налізти[7]) нігде ні в християнстві ні в поганстві, — бо всюди неволя, сама тілько Корона Польська вольностію слине.[8]) В єдиній Короні Польській ваша милость моглесь[9]) од найяснішого короля його милости такую consuetudinem одібрати.[10])

Джеджала. Та король, як король, але ви, королевенята, броїте багато і наброїли. А ти, Киселю, хоч не хвали своєї Польщі, бо то не годиться. Ми знаємо, що ти єси кість од костей наших, а тепер одщепився і пристав до Ляхів.

Мястковський. Пане полковнику запорожський! Шануючи вашу милость, повинні-сьмо занотувати[11]) вашей милости, що річ його милости воєводи не до пана полковника, а до пана гетьмана належить.

Кисіль. Ваша милость, ясновельможний пане гетьмане, знаєш, що я єстем твоїй милости з давних літ найщирший amicus.[12]) Я того доказав. Син — в справі отцевській, servus fidelis[13]) в панській так щире non possit[14]) ходити, як-єм я ходив у тій нещасливій колотні Війська Запорожського з Речю Посполитою, як я diebus et noctibus[15]) правдиве працюючи, аби illam iridem[16]) нового життя in coelum patriae evocare,[17]) проводив — у тім Бога найвищого testem facio,[18])а що я pativi[19]) в тей традиції не тільки в Польщі, але в чужих краях, то тим єдине утішал-єм-ся, же все то для інтересу отчизни і віри нашої православної передсявзято,[20]) которую віру купно[21]) зо мною ваша милость приймаєш і для prosperitatem[22]) Війська Запорожського, на той конець, жеби не прийшло in postremum exitium.[23]) Любо тож мене omnes опачно шецовали,[24]) а я cum gaudio[25]) з Варшави виїхал-єм і тих їх милостей панів, которих мені колеґами дали, з собою маючи, до вашої милости поспішали-сьмо, приносячи пробачення прешлих виступков вашої милости, libertatem videbis religionis грецької,[26]) авкцию[27]) реєстроваго війська,

[1]) Перш усього. [2]) Разом. [3]) Зложити подяку, подякувати. [4]) Зберігає вас. [5]) Землею свободи, волі. [6]) Легко. [7]) Найти. [8]) Славиться. [9]) Міг. [10]) Дістати звичку, спосіб життя. [11]) Заявити. [12]) Найщиріший приятель. [13]) Вірний слуга. [14]) Не міг би. [15]) Днями і ночами. [16]) Ту дугу, веселку. [17]) Ввести в небо отчизни. [18]) Беру за свідка, свідчуся Богом. [19]) „Pativi“ = хибна форма, повинно-б бути: „passus sum“ = я витерпів. [20]) Предприняте, зроблено. [21]) Враз. [22]) Добра. [23]) До останньої загибелі. [24]) Тож хоч мене всі невірно оцінювали. [25]) З радістю. [26]) Бачитимеш свободу грецької релігії (віри). [27]) Побільшення.

restauratione[1]) давних прав і свобод запорожських і вашей милости дозор і обмишлевання з належачими signis,[2]) туркусовою булавою і червоною хорогвою з написом Johannis Casimiri regis nominis.[3]) Приймаючи такі великі упоминки[4]) од його милости короля, пана своего, aequum est,[5]) пане гетьмане, жеби вдячним parere,[6]) з Татарами foedus nefandum[7]) розірвати, хлопов од розляння крови утримувати, не приймуючи тих colluvies,[8]) которі по нині perfidissime sanguinem nobilem прагнуть,[9]) під свою protectionem,[10]) але розказуючи їм послушенство панам і на горло караючи ребелянтов,[11]) ad arandum vulgus insanum reddere,[12]) нарешті до комісії з нами, комисарами його милости Речи Посполитой, celerrime[13]) приступити.

Джеджала. Це, пане Киселю, що ви попривосили з собою оці клейноти, булаву та червону корогву та грамоту, то це все, вибачайте на цім слові, цяцьки, а більш нічого. Ми не діти і не дурні, і тямимо добре, що ви хочете нас приборкати, щоб ми ярмо панське з себе скинувши, та внять наділи на шию. Нехай зелизнуть ваші солодкії дари: шаблею розправимось, а коли щире хочете мира, то майте ви собі свою Польщу, а нам козакам Україна нехай зостаеться.

Хмельницький. Пане полковнику! пане полковнику! Чи ви пошаліли сьогодня, панове, що наперед старшого суетесь та у мене одвіт з голови вибиваете? За таку великую ласку, що мені його милость найяснійший король оказав і уряд над військом дав і прошле преступство мое пробачив, за те дякую найнижче. А що до комісії, то вона зараз зачатися і одправуватися не може; війська в загаенню немае, пани старшина далеко, а без намови з ними я не мушу і не смію нічого учинити. — Та й нащо у цей веселий і любезний для мене час об тім рахувати? Усе добре буде. У нас з старовини так водилось, що гостя спершу нагодують, а потім уже розпитують: відкіль він і пощо прибув. Вибачайте, пани комисари, коли не до ладу. Сідайте та випемо по чарці. Ганно! почастуй лишень з своїх білих рук дорогих гостей горілкою, як звичайно добрій господині подобае. (Ганна угощуе гостей горілкою; вона частуе з золотих чарок; за нею Настя з великою фляшкою.)

Хмельницький. Вибачайте, панове: чим багаті, тим раді. Ми люди прості і не дуже виховані, пемо горілку просту сивуху, а з кубків золотих, бо то нам дае шабля, як правдивим воінам належить. Та у нас есть таки й венґерські і німецькі вина: давно ми цього не

[1]) Приверненвя. [2]) Відзнаками. [3]) Імени короля Яна Казимира. [4]) Дарунки. [5]) Ялося, личить. [6]) Повинуватися, скоритися. [7]) Поганий союз. [8]) Збиранина (шумовиння), голота. [9]) В найбільш лукавий спосіб благородної крови бажають. [10]) Опіку. [11]) Повстанців. [12]) Відіслати знову до плуга шалену черпь. [13]) Як найхутче.

знали, а як Бог став особливе благословляти наше оружжя, то ми і ґрунтовніше і багачче почали жити. Просимо панів за стіл. (Сідають.) Я разом радий і нерадий, що отримав таку честь, що ваші милости не побрезґували увійти у мою козацьку хатину і моєї хліба-соли покуштувати. Радий я тим, що од ваших милостей таку прихильність бачу, а нерадий тим, що ми, по своїй простоті, не уміємо ваших милостей належите приняти. Сами бачите, як у нас все просто, похлопськи. Дяка Богу, що поборов за нами на Пилявецьких полях, де панове Ляхи в страху порозгубили дорогії креденси та кубки та ложки срібні й золоті, а то-б прийшлось таких шановних дорогих гостей з дерева частувати. Нехай же наша щира призязнь доповняє нашу простоту.

Молодий Кисіль. Добрий антіспаст![1])

Кисіль. Ваша милость, ясневельможний пане гетьмане, рачив би доповнити ту простоту, на котору ся так ускаржаєш, щирим наперед послушенством Речи посполитой, вірним захованням в повинности своїй, оддаючи запомнінюᐧ[2]) як було перед тим, взаємні долегливости.

Хмельницький. Істинно так, пане воєводо. Давайте-ж нам на стіл, жінки, все що припасли. (Подають страви.)

Кьсондз Лентовський. Шануючи вашу милость, ясневельможний пане гетьмане, і всіх вас, панове старшина козацькая, повинен я на quidquam[3]) одважитися, як смиренний служитель олтаря божого. Хоча веходня греческа віра і не належить до єдиної святої апостольської церкви, однак ми згодимся з вами in dogmatibus,[4]) але завше повиннісьмо оддалитися од богомерзких єретиків, апостатів, наслідовцов проклятого Арія. Мабуть, добре ненавидите ви нас, козаки, що навіть побратимство тримаєте з ворогами нашої і вашої церкви. Чи знаєте ви, кого до себе приняли in persona[5]) Юрія Немирича, которого з великою скрухою вижу перед собою? Цей зополний[6]) зрадник віри і костьола і отчизни, кривоприсяжник, розсіванням насіння душевредного на ниві Христовій наволок[7]) на себе праведний суд костьола, котрий присудив його, як члена зловонного і прокаженого, одсікти для спасенія вірних, а він, як зрадник, утік і пристав до вас. Ви жахнетесь, козаки, коли я скажу вам, у чім його преступство. (Всі слухають з дивуванням. Немирич спускає очі.)

Хмельницький. Коли його виступок костельний, то до нас не належить, бо ми не духовного чину люди і не час і не місто нам

---

[1]) Опірний, противник. [2]) Забуттю. [3]) Де-що. [4]) В доґмах. [5]) В особі. [6]) Повний, цілковитий. [7]) Накликав.

об тім теперче диспутувати: бо ваша милость не суддею до нас прибув еси.

Лентовський. Не суддею, але обличителем. Немирич! Перед шановною громадою козацькою я кажу, що ти haereticus, apostata,[1] наслідовець Арія[2] проклятого. Я читал-ем твою libellam,[3] де ти написалесь, що більш et clarius[4] Бога познаєш in natura quam in libris sanctorum patrum:[5] що Ісус Христос страждав за свою doctrinam,[6] а не як victima irae coelestis,[7] тим-же spiritu veritatis[8] натхнутий, которий і sapientiae humanae causa erat,[9] і же для спасенія чоловіка не суть necessariae[10] обрядки і церемонії костьола святого. Тебе присудили спалити, а ти утіклесь і присталесь до козаків, розносячи всюду venenum foetidum haeresiae.[11] Каждий правовірний християнин повинен з тобою nec edere,[12] non dignus es голови своєї піднести coelum ac solem videre;[13] non debet земля кости твої accipere:[14] pulvis tuus буде in potentia infernali,[15] імя твоє — поношеніє hominibus, а genus коли fuerit, semen diaboli буде per saecula saeculorum.[16] Кажи при панах козаках: віруєш у святую Тройцю?

Немирич. Не тобі, пане ксьондже, мене питати, не мені тобі одвіт давати, але скажу тобі ради козаків, братів своїх.

Джеджала. Це, пане Немиричу, вилами писано, який ти брат козакам; нам здається, що ти ближчий брат цьому ксьондзові, що так на тебе озвірився.

Немирич. Коли, панове, я не варт того, щоб називатись вашим братом, то все таки я ваш слуга. Бо, здається, я був під Львовом і під Замосьцем, і може хоч за цю перевязану руку дасте ви мені і заборонитись і наречитися вашим слугою.

Молодий Кисіль. З пана — слугою! O tempora, o mores! o perfidia![17]

Немирич. А пан Ісус Христос не зробився хіба слугою усім? Панове ксьондзи добре знають святе письмо і на кожний случай приведуть textum,[18] а од того пильно уникають, що їх милостям очі виїда. Ти питаєш, пане Лентовський, чи вірую я у святую Тройцю?

---

1) Єретик, відступник. 2) Арій = священик у Єгипті, що не признавав Ісуса правдивим Богом. 3) Книжечку. 4) Ясніше. 5) В природі, ніж у книгах святих отців (церкви). 6) Науку. 7) „Жертвенне звіря“ (ягня) небесного гніву. 8) Духом правди. 9) Був причиною людської мудрости. 10) Необхідні. 11) Смердячу отрую єресі. 12) Не повинен з тобою їсти. 13) Ти негідний . . . піднести, дивитися на небо й на сонце. 14) Не повинна земля кости твої прийняти. 15) Твій порох (тлінні останки) буде під владою пекла. 16) Імя . . . людям, а твоє покоління, коли буде яке, насінням чорта буде по всі віки. 17) О що за часи, о що за звичаї! (Відомі слова Ціцерона. Перша мова проти Катиліни); perfidia — лукавство (перфідність). 18) Текст.

Вірую, та ще хочу, щоб і на землі була imago[1]) тої Тройці у трьох видах: перший вид тої imaginis[2]) — то правда, і ви цього не приймаєте, бо завше говорите неправду і sensum verborum[3]) Христа перевертаєте за-для вашої користи, ошукуючи незмисленії люди: другий вид тої imaginis — то братолюбіє, і ви цього не приймаєте, бо клянете і гоните братів ваших і направляєте брата на брата, народ на народ, землю на землю; третій вид тої imaginis — то розумна воля, і ви цього не приймаєте, бо втісняєте слабих і кланяєтесь сильнішим од вас, і других тому навчаєте. А козаки — те знають і те приймають, бо встали за правду, за братство і за свободу, і тепер раді з вами, як вольнії з вольними і рівнії з рівними, побрататися, — а ви не хочете!

Хмельницький. Що пан Немирич сказав, то все справедливо. Коли ваша святая інквізиція,[4]) знайшовши у його книжці, которої ми не читали, щось геретицьке, присудила його спалити живцем, а він, того уникаючи, до нашої восточної віри утік, то такеє вибавення Божій волі приписати маємо. У нашій святій восточній церкві ніколи не було й не буде інквізиції, ми нікого не палимо, а хто, по немощі розума, зблудить з правого путі, того ми відсилаємо до пастирів наших чесних, самі по простоті своїй у те не уступаючи. А вашу милость пане ксьондже, повторне і найнижче прошу — тую розмову перервати, бо і мені і всім нам вона не подобна.

Лентовський. Єднак, ясневельможний пане гетьмане, розваж ваша милость, чи подобно слухати богопротивнії речі мені, который єстем membrum ecclesiae...[5])

Хмельницький. Пане ксьондже, я тут господарь! Утретє і останнє кажу вашій милости мовчати.

Вешняк. Мовчи, попе! Твоє то діло нам те задавати. Їж пиріг з грибами, а язик держи за зубами, а то — ходи-но, попе, на двір, там я тебе поучу запорозьких полковників шанувати!

Хмельницький. Тихо, полковнику!

Виговський. Пане полковнику! Ти всю нашу справу нівечиш!

Вешняк. А що він убравсь сюди, як свиня у двір, та ще й носом риє!

Лентовський. Правий Боже, будь нашим свідком! Чи це-ж на новії кривди і інорії[6]) ми до вас приїхали, козаки? Чи це-ж нам recompensum[7]) за те, що ми отримали стільки праць і нещастя,

[1]) Образ. [2]) Того образу. [3]) Значіння слів. [4]) Інквізиція = суд над еретиками, що їх карано вязницею, забранням майна або смертію (палено на огнищі). [5]) Член церкви. [6]) Кривди, зневаги. [7]) Відплата.

поки прибули до вашої милости, аби принести вашій милости пробачення і ласку од короля, пана вашого?

Хмельницький. Пане ксьондже! Вашій милости не подобало починати тії защіпки. Ваша милость знаєш, що народ у нас простий, звичаїв лагідних не знає, а ваша милость — чоловік учений і розсудний: нащо-ж чепляти простоту і налізати на свару. Пане полковнику! За кривду, що учинив єси панові ксьондзові, повинен єси пробачення прохати, або виходити зараз з хати.[1])

Вешняк. Прохати пробачення у ксьондза! Та запорозький козак не погне спини навіть і перед самим митрополитою. Я піду лучче з хати. А ти, вражий ксьондз, не хочеш іти зо мною? Я-б тобі дав там доброго прочухана! (Виходить.)

Хмельницький. Тепер покуштуємо вина оцього, що мені прислав його милость Ракочі, мій щирий приятель. Гарне вино, столітнє. Жінко, піднось панам! (Ганна частує вином.) Випємо перший кубок на здоровя нашому найяснішому королеві, панові нашому милостивому!

Киcіль. Нехай панує згода і мир між Русю і Речю Посполитою! За ціле Його королювання, і нехай далекії потомки зо сльозами радости читають в історії про день цей, початок тревалого покоя і щастя обоїх людів!

Молодий Кисіль. Як то мило, як то любо пити за здоровя свого пана в домі у того, з ким постановляється мир, а звлаща[2]) з рук гарної господині.

Хмельницький. Дякую за похвальбу моїй жінці вашої милости. Істинно, вона для мене великий скарб на світі.

Лентовський. І добрий малжонок для жони теж найвищий скарб на світі. Пані Хмельницька тим найбарзій щаслива, що у приязни малженській з вашею милостю знайде одраду од недавнього горя, що її милость постигло.

Хмельницький (зо вздержуваним гнівом). Про якеє недавнє горе ваша милость говориш?

Лентовський. Про нещасливу смерть отця її милости, старого пана Здешанського, которого окропно замордували козаки в Барі, коли він не схотів приняти вselectходньої віри, fidelis filius matris suae verae Ecclesiae Romanae.[3]) (Ганна упускає тацу з чаркою і закриває очі руками. Всі порушаються. Немирич підбігає до Ганни і говорить щось до неї, а потім випроваджує її.)

Хмельницький. Не турбуйтесь, ясновельможнії панове комисари: моя жінка — баба. Будемо пити!

---

[1]) Хмельницький стає тут в обороні гостя, ображеного в його домі. [2]) А головно ще. [3]) Вірний син своєї матері правдивої римської церкви.

Кисіль. Жалко, що пан ксьондз при своїй ерудиції не відає leges hospitalitatis.[1])

Позовський (тихо до ксьондза). Немирич приємну офіцію[2]) виконує у козаків cicisbeo galante[3]) молодої гетьманової.

Лентовський (тихо до Позовського). Добра пара: апостата з чужоложницею.[4]) Немиричу fas est Хмельницького gloriosissima facta cornibus coronare.[5])

Хмельницький. Здається мені, що жінці моїй горе об отцю добавила притомность його милости пана Лентовського, ксьондза римської віри: бо того не можна забути, як мою жону, мою душу, мою Ганну, заручену зо мною, ґвалтовне хвачено за шию в костьол і примушено до слюбу з тим пяницею польським, розбишакою українським. Того і я не забуду, бо того не забудеш, хоча-б і хотів, що дуже вгризлось у серце. Ха, ха, ха! Чи можна, панове Ляхи, забути Україні всі рани й болісти, що од вас терпіла вона, бідна, обшарпана сирота? Чи можна навіть дальнішим потомкам забути поношення імени нашого, наругу над вірою нашою, окропні муки і тортури наші, священиків божих посажених на паль, дітей в казанах зварених... Ні, ні! (бє рукою в стіл) швидче огонь з водою поєднаються, ніж Русь наша з Польщею вашою!

Кисіль. Ежели в Речи Посполитої єсть люди, которі чинили вашій милости кривди і тепер незичливі, то найбільше таких, которі щире жадають здоровя і сполного[6]) мира і згоди вашій милости і весьому Війську Запорозькому. Ціла отчизна неповинна за одного або за кілька зухвальців. Полецаймося[7]) на Бога і на Пречисту Матер Його, жеби нам з неба одібрати такую мисль і скруху, щоб могло все то ся в лінше обернути. Я не апробую поступков тих, которі до вашей милости нєгрешні. Lavo manus meas[8]) і прошу найнижче умурити справедливії афекти,[9]) позираючи на нас комисаров, як на щирих приятелей вашей милости, приносячих згоду отчизни, которої вірним сином ваша милость бути маєш.

Хмельницький. Шкода говорити! Все, що ви говорите, то все на вітер іде. Ваші трактати і комісії пальцями на воді пишуться. Знаю я вас, Ляхів, добре: коли вас лиха година пристигне, то ви тоді до нас padam do nóg, całujemy rączki;[10]) а як скоро біда

[1]) Законів гостинности. [2]) Обовязок. [3]) З італійського: чит.: „чічізбео ґалянте" = (італійське:) Приятель дому і товариш замужньої жінки. [4]) Хмельницька = тодішня друга жінка Хмельницького мала бути вдова чи таки ще жінка шляхтича Чаплинського. [5]) Ялося увінчати рогами найславніші діла Хмельницького (наложити комусь роги на голову = звести комусь дружину). [6]) Спільного. [7]) Уповаймо, віддаймо себе в опіку. [8]) Умиваю свої руки. [9]) Вибухи почувань. [10]) Паду до ніг, цілуємо ручки (польське привітання).

минула, то ми у вас psia krew,[1] найпослідніші з тварі, хуже собаки. Просто реку, пане воєводо: ви приїхали не для того, щоб щире мир і згоду постановити, а на те, щоб нас одурити. Где об здорові нашім і цілости всеї руської нашої отчизни на дальнії потомки і годи, того легко важити неможна. Ваша милость ладно мовиш о пробаченні королевськім та споминаєш про наші преступства: а об тім ані слова, щоб нас удовольнити. Бо Реч Посполитая повинна оказати нам справедливість на всіх наших ворогах і злочинцях. Не скажу про Чаплинського, то мій власний ворог, але наприклад пан Вишневецький: він-то найбільша причина розлитія крови, бо скоро ми розгромили кварцяне військо[2] і стали у Білій Церкві шукати примирря і заспокоєння од короля, князь, його милость, почав тріложити козаків, священиків лупив, мучив, на палі вбивав, свідрами очі викручував і инші муки задавав. Треба конешне, щоб його скарали за те, і не буде нічого доброго, коли його не скарають. Винен і пан краковський, що на мене наступав, коли я in angustiis Borysthenis[3] свою душу уносив, але той одібрав своє: винен і пан хорунжий і всі, що козаків, молодців, заслужених Речи Посполитої, у хлопів обертали, лупили, волосся таргали, у плуги запрягали. Треба, щоб над усіма їми суд нарядили і всіх винних скарали. От і тепер: ви приїхали з комісією, а в Литві Радзівіл кров ллє: з одного боку нас лагодними листами та комплиментами обсипають, а з другого на нас наступають. Нещиростю, панове Ляхи, нічого не зробите. Коли хочете мира, так миріться так, щоб уже ніколи не було повадки[4] нас запрягати, а коли ви то сеє то онеє, то будемо лучче воювати: або мені зо всим Військом Запорозьким пропасти, або всій Польщі і всім дукам, королькам і шляхті згинути.

Кисіль. Вздихнувши de profundis cordis mei,[5] мушу я слухати тії орації, так незгодні з тим, що перед цим за годину ваша милость мовив єси. Защо ваша милость докоряєш мене нещиростю? Чим dignus sum[6] тей ганьби? Тим хіба, що терпів од своїх і од чужих обелги[7] і кривди! Боже милостивий! Чи мало ще мені хреста цього поносити? Козаки спалили мої маєтки, хлопи мої власні, приставши до ребелії,[8] шукали життя мого, без притулу profugus et pulsus,[9] неміючи де голови приклонити, прийшов я до своїх братів, урожоного шляхетства: там мене vocabant[10] зрадником; докоряли мене за те, що я говорив їм о згоді з козаками, а я все терпів, все переносив,

---

[1]) Собача кров. [2]) Кварцяне військо = стале військо в Польщі, удержуване для оборони з четвертої части (кварти) доходу з королівських дібр. [3]) У Дніпровій кручі (проваллі). [4]) Повадка = звичай, привичка. [5]) З глибини серця моего. [6]) Гідний я. [7]) Зневаги, образи. [8]) Повстання. [9]) Вигнанець і скиталець. [10]) Звали, кликали.

все одно тільки verbum[1]) було на устах моїх: мир і згода! А чого не набрались ми ідучи до вашої милости по розруйнованій і спаленій країні — і холоду і голоду, і кілька разів приходилось мені за душу свою tremolare,[2]) — я все запомнив, скоро, приїхавши до тебе, почув од тебе ласкаве verbum pacis et fidelitatis![3]) Ах, не на довго! Ти докоряєш нещиростю нашу комісію: чому-ж перед цим не спитав єси: в чім буде та комісія? Чи можна осуджувати те, quid fuerit?[4]) Приступи до трактатів, тоді й говори, чи щиро чи нещиро ми прибули до тебе.

Хмельницький. Шкода говорити, пане Киселю! Знаємо ми ваші комісії! Не Павлюк я вам і не Остряниц! Я наперед знаю, що з цеї комісії нічого не буде. Война! война у тих трьох або чотирьох неділях! Виверну я вас всіх Ляхів догори ногами і потопчу так, що будете під моїми ногами, а на остаток вас цареві турецькому у неволю оддам. Король королем буде, щоб вільний був собі та стинав шляхту, дуків, князів. . . Согрішить князь, уріж йому шию; согрішить козак, і йому те-ж зроби! Я собі лихий, малий чоловік, але мені так Бог дав, що я тепер єдиновладний самодержець руський. Не схоче король королем вільним бути — як ся йому видить. Скажіть це королеві і всім станам вашої Речи Посполитої. Що? Чи не Шведами мене застрахаєте? І ті мої будуть; а хоч би й не були, хоч би їх було пятьсот тисяч, не переможуть вони руської запорозької і татарської мочи. Бог покарає, окропно покарає вашу Польщу! Згине Польща, згине Польща — і Русь буде панувати на цілий світ!

Кисіль. Пане Богдане, урожоний, почтивий гетьмане Війська Запорозького! Хоча я і чую од вашої милости таку мову, одначе приписую її афектові, властивому найбарзій великим душам, которії, скоро обачуться, латво[5]) приходють ad meliorem mentem.[6]) Будучи здавна щирим твоїм приятелем і найнижчим слугою, не смію помислити, щоби-сь ваша милость оддав в руки поганих без причини не тільки ляцьку і литовську землі, але і віру руськую, всходнюю, і церкви святії, тим найбарзій, що король його милость і Реч Посполитая поляцають[7]) нам докінчати з вами mitiores conditiae.[8]) Єжели вашой милости кривда сталася од Чаплинського, уже одібралесь того з лихвою, ставши головою і гетьманом Війська Запорозького; єжели Військо Запорозьке жалується на личбу[9]) албо на ґрунти, то король його милость обіцує удовольнити вас у тім: нехай козацького війська буде

---

[1]) Слово. [2]) Дрижати, боятися. [3]) Слово мира і вірности. [4]) Що буде? [5]) Легко. [6]) До кращої думки. [7]) Доручають. [8]) Корисніші умови (повинно-б бути „condiciones“). [9]) Число, лічба.

не тільки десять але і дванадцять тисяч, навіть і пятнадцять; од вашої милости то єдине потребується, жеби ваша милость розірвав звязок з Татарами, природженими ворогами народу руського, вернув бранців польських, узятих козаками в час замішання, одступив од черні, щоб хлопи орали, панам своїм слугували; коли хочете, лучче йдіть на Турків або на Татар: Реч Посполитая в тім вам не запинає. Ліпше поганих бити, ніж християн. На такі кондиції пан гетьман запевне позволить?

Хмельницький. Шкода говорити! Ще раз скажу: шкода говорити! Було у той час трактувати зо мною, як мене Потоцькі ганяли за Дніпром і на Дніпрі, і після Жовтоводської й Корсунської играшки, — тепер уже часу не маєш, тепер я уже зробив те, об чім і не мислив, зроблю тепер те, що замислив: вибю із ляцької неволі народ руський — увесь! Перше я воював за шкоду і кривду свою, тепер воюватиму за віру православну нашу: допоможе мені вся чернь по Люблин, по Краків; я од неї не одступлю, бо то права рука наша, щоб ви, хлопства не знесши, у козаків не вдарили. Двісті, триста тисяч своїх матиму; вся орда прийде на поміч, Ногайці стоять на Саврані, мій Тугай-Бей, брат мій, душа моя, єдиний сокіл на світі, готов все учинити, що я схочу: вічна наша козацька приязнь, світ її не розірве. За границю війною не піду, шаблі на Турків і Татарів не підніму: буде з мене місця на Україні, на Поділі, на Волині, досить мені часу й достатку в землі і княжестві своїм — по Львів, по Холм, по Галич. А ставши над Вислою, повідаю дальнім Ляхам: сидіте, Ляхи, мовчіте, Ляхи! Дуків, князів ваших туди зажену; а будуть за Вислою кричати, я їх і там знайду; не зостанеться мені жадного князя ні шляхтюка на Україні, а который схоче з нами хліба їсти, нехай-же Війську Запорозькому послушний буде, а на корм не брикає.

Джеджала. Уже минули ті часи, коли нас сідлали Ляхи нашими людьми християнами. Були нам сильні драгунами, тепер ми їх не боїмось; дізнали ми під Пилявцями, що то за Ляхи: не ті вже це Ляхи, що перед тим бували та били Турка, Москву, Татарів, Німців, не Жолкевські, не Ходкевичі, не Конецпольські, не Хмілецькі, але Тхоржовські та Зайончковські, діти в залізо поубирані. Померли од страху, скоро нас узріли: не було нас в середу тільки три тисячі, а коли-б до пятниці почекали, ні один би Лях живцем до Львова не утік!

Хмельницький. Мене патріярх у Києві на цю війну благословив і з жінкою моєю дав мені слюб і гріхи мої розрішив і кінчати Ляхів розказав. Як же мені його не слухати, великого старшого голови нашого, гостя любого? Уже я й полки обіслав, щоб коні кормили та

у дорогу були готові, без возів, без гармат, — знайду я то у Ляхів. А хто-б з козаків взяв одну колясу на війну, кажу йому голову стяти. Не візьму і сам з собою жадної, хіба юки та сакви.

Позовський (тихо до Лентовського). Ото зажарта бестія!

Лентовський (до молодого Киселя). Що то за патріярх такий? Чи то його милость митрополит київський?

Молодий Кисіль. Ні, то proscriptus[1]) якийсь, excommunicatus ob gravia scelera:[2]) мотавсь по світу, нігде його не приняли, а в Україні найшов собі овечок.

Хмельницький. А що ви говорите, щоб я відпустив бранців ваших, того не буде. Нехай того і сам король не думає. Бо то реч завойована.

Мястковський. І погане, пане гетьмане, звикли бранців одпускати на знак приязни доброї. Через мене самого, літ тому з девять, Ібрагим султан, отоманський цезарь, дарував королеві його милости кількасет вязнів з ґалер і сараю свого. А ваша милость, пане гетьмане, будучи підданий короля його милости і слуга, взявши булаву і хоругов од пана, не хочеш слуг панських і дворян рукодайних панові своєму оддати, не шаблею, не на плацу битви, але кондицнями, трактатами забраних; не хочеш через нас, послів і комисарів, одіслати, але їх в тяжкім голоді і неволі тримаєш: що-ж ми об твоєй зичливости і послушенстві розуміти маємо?

Хмельницький. Я їх пущу тоді, коли мені жадної защіпки не буде од Ляхів, і тепер би навіть пустив би їх, бо я чоловік милосердний, але панове Ляхи хочуть виманити у мене своїх братів на те єдино, щоб безпечніше наступати на нас. От пан Потоцький молодий заїхав місто моє Бар на Поділлю; от я послав йому сказати, коли не послухається, то пошлю війська і кажу його живцем до себе привести. Тоді одного брата поставлю на палі на однім кінці города, а другого на другім: нехай дружка на дружку дивляться!

Мястковський. А хіба козаки того не роблять? В Київі мало що за час замішання скільки побито шляхетського стану! І тепер Нечай, полковник брацлавський, як звірь, лютує, Ляхів останки шукають навіть під землею, і неповинна кров струменями тече у Дніпр, взиваючи до Бога, як кров Авеля.

Хмельницький. Не казав я неповинних забивати, але тих, котрі над вірою православною знущалися. Мій Київ, я князь і воєвода київський, бо мені його Бог дав навіть і без шаблі.

[1]) Проскрибований, призначений на смерть. [2]) Виклятий за тяжкі злочини.

Кисіль. Пане гетьмане запорозький! Non vides[1]) пришлих речей, coecus[2]) фортуною настоящою, которая скоро кому почне над міру ludere,[3]) того скоро і відступить: ad vitrum[4]) подобне, котороє, скоро упадне, то і розібється. Рач дати fidem[5]) зичливости моїй, коли Війську Запорозькому хочеш добра. Уже досить маєш фортуни; не спущайся на децизію війни,[6]) покинь contra Polonos,[7]) розгніваних consiliares, iram et spem victoriae,[8]) не усилуй[9]) Польщу згубити, Русь хотячи tollere.[10]) Одступи Татарів. Чи ти думаєш, що ради піднесення віри руської і народа руського вони вам помагають? Вони на розлучення наше сами сподівають. То для них bonum,[11]) коли Ляхи, Литва, Русь, козаки будуть inter se[12]) битися і один другого губити, а вони всіх sparsim[13]) заберуть. Розваж, пане гетьмане, і те: тепер король його милость з тобою cum gratia цертує,[14]) а коли ти його ласку постпонуєш,[15]) то рушить на тебе військо всею силою. Повірь, пане Хмельницький, коли погордуєш моєю радою, нічого не знайдеш, тільки одну згубу віри і народу руського, і неповинне кров пролита упаде на твою душу.

Хмельницький (зрушений). Пане воєводо! На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружіє і поти його держатиму, поки життя мого стане і поки вольности не дібюся. Ліпше голову положити, ніж у першу неволю повернутися. Знаю, що фортуна[16]) слизька, але надію певну полагаю на справедливість своєї справи і вірую, що Бог потягає за правду. Короля, як пана, шануємо; панів і шляхту ненавидимо, і ніколи одні другим не будемо приятелями. Однак завтра я подаю вашим милостям пункта до трактатів: коли щиро схочете на те шлюбування позволити, то і замиритись нам не трудно буде, а коли ні, то я не устану од упертої війни, а зрадливого миру — не хочемо!

58. Українці і Москалі.

(Дві руські народности.)

З історичного огляду ріжниць, які виникли за далекої давнини межи двома руськими народностями, українською і московською, можна бачити, що в характері українського народу відзначається особливо перевага особистої свободи, а в московським переважує загальність.

---

1) Не бачиш. 2) „Coecus“ = сліпий, засліплений. 3) Бавити, забавляти. 4) До шкла. 5) Fidem dare = повірити. 6) Рішення війни. 7) Проти Поляків. 8) Гнів і надію на перемогу. 9) Намагайся. 10) Піднести. 11) Добре. 12) Між собою. 13) Одних тут, других там. 14) Веде спір прихильно настроєний. 15) Маловажиш, відкинеш, погордиш. 16) Щастя, доля.

Після корінного поняття Українця звязь людей основується на взаємній згоді і може розпадатися через їх незгоду; Москалі намагалися установити конечність і нероздільність раз установленої звязи, а саму причину цього установлення зложити на божу волю, отже тим і вияти з-під людської критики. В однакових стихіях громадського життя ті переймали духа, ці намагалися дати йому тіло: в політичній сфері ті були спосібні творити серед себе добровільні товариства, звязані настільки, наскільки до цього спонукувала конечна потреба, і тривалі настільки, наскільки істнування їх не вадило незмінному праву особистої свободи; другі намагалися утворити тривале громадське тіло на вікових основах, проникнуте одним духом. Те вело до федерації, але не уміло вповні витворити її; друге повело до монархії і міцної держави, довело до першої і збудувало другу. Намагання Українців показалося кілька разів неспосібним до монархичного державного життя. В старину воно панувало в руських землях, а коли прийшла неминуча пора або згинути або тісно злучитися, воно мусіло мимоволі зійти зо сцени і уступити першенство другому. Московський елемент має в собі щось величенне, будуюче, духа ладу, свідомість єдности, панування практичного розуму, котрий уміє перестояти трудні обставини, вхопити час, коли треба ділати, і покористатися ним, наскільки потрібно . . . Цього не показав наш український народ. Його свобідна стихія приводила або до розкладу громадських звязків або до коловороту побудок, котрі крутили народним історичним життям. Такими показала нам ці дві руські народности наша минувшість.

*

В своїм намаганні до утворення тривалого, чутного, дотикального тіла для признаної раз ідеї, московський народ все виявляв і тепер виявляє нахил до матеріялізму і уступає українському народові в духовій стороні життя, в поезії, котра у цього розвинулася без порівнання ширше, живіше і повніше. Прислухайтесь до голосу пісень, приглянтеся образам, утвореним уявою одного і другого народу, словесним творам обох народів. Неможна сказати, щоб у московських піснях не було поезії: в них високо поетичною являється особливо сила волі, сфера діяльности, іменно те, що так доконче потрібне для виконання завдання, для якого призначив себе цей народ в історичнім ході політичного життя. Найкращі московські пісні ті, де виставляється, як душа збірає свої сили, або де описується її тріюмф або неудачі, котрі однако-ж не ломлять внутрішньої могучости. Для того так всім подобаються розбійничі пісні: розбійник — це герой,

що йде боротися і з обставинами і з громадським ладом; його живло руїна, але за руїною мусить наступити відбудування. Це виявляється вже в збіранні розбійничих шайок, котрі представляють сяке-таке громадське тіло. І для того нехай не буде дивно, коли ми будемо бачити в розбійничих піснях те саме живло громадянства, те саме змагання до утворення державного тіла, яке знаходимо у всіх проявах історичного життя московського народу.

Москалі народ практичний, матеріялістичний; він підіймається до поезії тільки тоді, коли виходить з кола щоденного життя, в котрім працює, працює, не запалюючись, не заманюючись, приміряючись більш до подробиць, до осібностей, і через те спускаючий з очей образовий ідеал, котрий есть душею споетизування кожного діла, кожної речи. Тому-то московська поезія так часто рветься до того, чого не обіймеш, що виходить по-за межі натуральної можливости, а знов часто спадає до простої забавки і розривки. Історична спомпнка зараз заходить в епопею і переміняється в казку, коли, навпаки, в піснях українського народу вона більш тримається дійсности і часто не має потреби підіймати цю дійсність до епопеї на те, щоб блищати силою роскішної поезії. В московських поезіях есть туга, задума, але майже нема тої фантазійности, що так поетично очаровує нас в українських піснях, уносить душу в світ фантазії і огріває серце неземним, нетутешнім огнем. Участь природи в московських піснях мала, а в наших надзвичайно велика; українська поезія нероздільна від природи, вона оживляє її, робить її спільницею радощів і горя людської душі: трави, дерева, птиці, звірі, небесні світила, ранок і вечір, весна і сніг — все дихає, мислить, почуває разом з людиною, все відзивається до неї чарівним голосом, то участи то надії то присуду. Чуття любови, звичайно душа всякої народної поезії, в московських піснях мало коли підноситься над матеріяльність; в наших воно досягає до найвищого одуховлення, чистоти, висоти побудок і ґрації образів. Навіть матеріяльна сторона любови в жартівливих піснях виставляється з тою анакреонтичною ґрацією, котра закриває тривяльність і саму похіть одуховлює, облагороднює. Жінка в московських піснях мало коли підіймається до свого людського ідеалу, мало коли краса її підноситься над матерією; мало коли любовне чуття може в ній цінити що-небудь, окрім тілесної краси, мало коли згадується про гарні прикмети і вартости жіночої душі. Коли-ж знов українська жінка в поезії нашого народу духово така красна, що і в самім упадку своїм виявляє поетично свою чисту натуру і стидається свого пониження. В забавних, жартивливих піснях гостро визначується супро-

тивність вдачи обох народів. В українських піснях виробляється краса слова і виразу, доходить до правдивого артизму: людська вдача, відпочиваючи, не вдовольняється простою забавою, але почуває потребу дати їй добірну форму, щоб не тільки бавила, але й підносила душу; веселість бажає обгорнути її стихіями краси, освятити думками. Навпаки, в московських піснях цього роду визначається тільки змагання утомленого від прозаїчної праці роботяги забутися на хвилину яко-небудь, не ламаючи голови, не зворушаючи серця, не займаючи фантазії; ця пісня істнує не для себе самої, але для побічної декорації иншого чисто матеріяльного вдоволення, і для того часто доводить до цинізму.

*

В житті Москаля, і в громадськім і в домашнім, більше або менше видко брак того, що становить поезію українського життя, як і навідворот, в останнім мало того, що становить душу, силу і вартість першого. Москаль мало любить природу: у селянина дуже рідко можна подибати на городі квітки, котрі знайдуться майже при кожнім домі нашого хлібороба. Та цього ще не досить. Москаль має якусь ненависть до рослин. Я знаю приклади, що господарі вирубували дерева біля своїх домів, погано збудованих, думаючи, що дерева псують красу вигляду. В скарбових селах, коли начальство зачало намовляти людей, щоб садили верби біля хат, надзвичайно трудно було спонукати їх, щоб підливали ті дерева, доглядали їх і не давали знищити. Коли в двадцятих роках цього століття уряд наказав обсажувати дороги деревами, то це видалося народові таким тягарем, що жалі і нарікання відбилися в народних піснях, зложених надзвичайно тривяльно. В Московщині є, що правда, багато садів, але майже всі овочеві, розведені для продажу; мало де подиблеться лісова деревина, як безпожиточна для матеріяльного життя. Рідко можна здибати такого Москаля, котрий би спізнавав і відчував красу місцевости, любувався огляданням небесного зводу, вдивлявся безпамятно очима в дзеркало озера, освіченого сонцем або місяцем, або в блакитну далечину лісів, заслухався в хор весняних птиць. Все оце майже завсігди чуже Москалеві, зануреному в щоденних рахунках, в мілкій калабані матеріяльних потреб. Навіть у освічених людей, скільки мені доводилося завважати, остається той самий холод до краси природи, прикритий, де-коли дуже неудачно і смішно, наслідуванням західної чужоземщини, де, як відомо — кому з досвіду а кому від людей, — добрий тон вимагає показувати любов і співчуття до природи.

*

При убожестві фантазії є у Москалів дуже мало забобонів, але зате надзвичайно багато пересудів, і вони тримаються їх уперто. Українці показуються, навпаки, за першим поглядом надзвичайно забобонним народом, особливо на західнім краю української землі це дуже впадає в очі (може внаслідок віддалення від московського впливу). Майже в кожнім селі є поетичні оповідання про те, як приходять мерці з того світу в найріжніших постатях: тут мертва мати приходить викупати свої дрібні діти, там страшний упир опівночі розпинається на могильнім хресті і диким голосом кличе: „мяса хочу!" З гробами, розсипаними в такім числі по багатім історичним життям краю, лучаться перекази про давноминулі часи мрачної старини, а в тих переказах пробиваються крізь ріжнобарвну сітку промінів народних вигадок сліди давнини, яка не ввійшла в писані літописи. Чари з своїми чудними звичаями, світ духів в найріжніших постатях і страшилах, від котрих аж волосся стає на голові то знов регіт бере аж до гикавки, — все те убірається в стрійні оповідання, в прегарні малюнки. Народ де-коли сам мало вірить в дійсність того, що оповідає, але не розлучиться з цим оповіданням, доки в ньому не згасне почуття краси, або доки старе не відновить свого поетичного змісту новими формами.

Цілком инакше в Московщині: там, як ми сказали, самі тільки пересуди. Москаль вірить в чортів, в домові відьми, тому що переняв цю віру від предків, вірить тому, що не сумнівається в їх дійсности, вірить так, як би вірив в істнування електричности або тиснення повітря; вірить тому, що віра потрібна для пояснення незрозумілих появ, а не для догодження намаганню піднестися з низини матеріяльного життя в сферу свобідної творчости. Взагалі фантастичних оповідань у нього мало. Чорти, домовики у них дуже матеріяльні: сфера замогильного життя, світ духів мало цікавить Москаля, і майже нема у нього оповідань про появу душі по смерти; а як коли знайдеться, то взяте з книжок і нових і старих, і скорше в церковнім обробленні, а не в народнім. Зате Москаль, відповідно духові своєї нетерпимости, далеко більш уперто стоїть за свої пересуди. Я був свідком дуже характерного випадку, як одного пана обвинувачували в безбожности і богохульстві за те, що він висловився зневажливо про віру в істнування чортів.

Межи тими людьми, котрі що іно вступають в книжкову сферу, можна наглядати, якими книжками особливо цікавиться Москаль і на що саме він звертає увагу в тих книжках. Наскільки мені удалося завважати, то це бувають або поважні книжки, але тільки такі, що

прямо відносяться до заводу читача, і навіть тільки те з них, що може придатися до найближчого ужитку, або речі легкі, забавні, що служать до хвилевої розривки без розглядання укладу, без пізнання ідеї. Поетів читається або з ціллю розважитися (і в цім разі подобається в них те, що може злегка перебігати по нервах своєю ріжноманітністю або незвичайністю ситуації) або для того, щоб показати, що читач настільки освічений, щоб розуміти те, що уважається гарним. Часто можна стрічати людей, котрі навіть розпливаються над красою поезії, але справді, як добре вимацаєш їх душу, то побачиш, що тут грає не правдиве чуття, тільки афектація. Афектація — це знак, що нема правдивого розуміння поезії. Афектація у московської інтелігенції це річ аж надто звичайна; тому-то, бачиться, у Москалів така симпатія до Французів, далеко більша, як до других народів, бо цей народ показався мало поетичним, а література і мистецтво, вчасти навіть і наука у нього покладається на афектах.

Коли у Москалів був справді великий, геніяльний, самостійний поет, то це Пушкін. В своїм великім, безсмертнім Євгенію Онєгіні він змалював тільки одну половину московської народности, так званої світської інтелігенції. Були вправді вдатні описувателі звичаїв і побуту, але це не творці-поети, котрі-б заговорили мовою всього народу, сказали-б те і так, за що гаряче схопився-б весь народ, як мимоволі мусів би сказати кожний з того народу, і сказати голосом поезії, а не прози. Але, повторяю, я далекий од того, щоб московському народові відмовляти поетичного елементу, противно, може бути, що він у них глибший і вищий, як у нас; він звернувся не в сферу фантазії і чуття, він заховується для сфери волі і світлої думки. Московські пісні довго не подобаються; треба їх вивчити, перенятися їх духом, щоб зрозуміти ту вельми оригінальну поезію, котра і через те зразу недоступна, що чекає ще на великих майстрів, котрі прибрали-б її в артистичні твори.

*

В релігійній сфері ми вже виказали гостру ріжницю української народности від московської в тім, що в Українців зовсім нема розколів і відступництв од церкви за-для обрядів і формул. Було-б цікаво розвязати питання, звідки взявся у Москалів той оригінальний настрій, те змагання спорити за букву, надавати догматичну вагу тому, що становить часто не більш, як граматичне питання або обрядову справу. Бачиться, що це походить від того самого практичного матеріяльного характеру, котрим взагалі визначається московська вдача. В самій

речі, розглядаючи московський народ у всіх його верствах, ми стрінемо не раз людей правдиво християнської моральности, котрих релігійність звернена на практичне виконування християнських добрих діл, але в них мало внутрішньої побожности, пієтизму. Ми стрічаємо святохів, бузовірів, строгих виконавців зовнішніх правил і обрядів, але також без внутрішньої побожности, в більшій части холодних до религії, виконуючих зовнішню сторону її з привички, мало здаючих собі справу, чому це робиться. Нарешті знаходимо в вищій клясі, в так званій інтелігенції, людей, що або мало вірують або й зовсім не вірують, не в наслідок якоїсь праці розуму і духової боротьби, але затуманені, тому що невіра видається їм ознакою освіти. Справді побожні люди — це виїмки, а побожність, духова роздума у них це признаки не народности, не того, що є спільне у вдачі народу, але їх власної окремішньої індівідуальности.

В Українців ми знайдемо зовсім противну вдачу: у цього народу саме багато того, чого нема у Москалів. У них є міцне почуття всеприсутности божої, душевна ревність, внутрішня розмова з Богом, тайне роздумування про божий промисел над собою, сердечний потяг до духового, незнаного, таємничого і радісного світа. Українці сповняють обряди, поважають формули, але не піддають їх критиці; їм і на гадку не прийде, чи треба два або три рази співати алилуя, чи цими чи иншими пальцями мається робити знак хреста; а коли-б виникло таке питання, то для розвязання його досить би було пояснення священика, що так установила церква. Коли-б потрібні були які-небудь зміни в зверхніх формах богослуження або в перекладі книг св. письма, то Українці ніколи не повстали-б проти того, їм би не прийшла гадка підозрівати яке-небудь нарушення святости. Вони розуміють, що зверхні речі установляє церква, котру представляють її керманичі, і що ці керманичі постановлять не перепначуючи самої істоти, то миряне повинні без суперечки за тим іти; бо коли тільки та чи инша форма виявляє ту саму істоту, то сама форма не має такої ваги, щоб можна за неї сперечатися. Нам траплялося говорити з релігійними людьми одної і другої народности: Москаль показує свою побожність в крутанині слів над зверхніми речами, над буквами; коли він строго православний, то православя його лежить особливо в зовнішній стороні; Українець стане виливати своє релігійно-моральне чуття, мало коли зачне розправляти про богослуження, про обряди, про празники, а скаже своє побожне враження, яке на нього робить богослуження, урочистість обряду, високе значіння празника і т. д. Зате у нас і інтелігенцію не так легко захитати в вірі, як Москалів,

невіра вселяється в нашу душу тільки після довгої, глибокої боротьби: противно, ми бачили московських молодиків, вихованих, як видко, від дитинства в строгій побожности, в виконуванні приписаних церковних правил, але вони, за першою легкою зачіпкою, і не раз од кількох дотепних слів, кидають прапор релігії, забувають те, що їм вложено в дитинстві, і без боротьби, без постепенности, стають скрайніми невірами і матеріялістами. Український народ це глибоко релігійний народ, в самім широкім значінні того слова; чи так чи инакше зложилися обставини, чи так чи инакше він був вихований, він захове в собі релігійні основи доти, доки істнуватиме сума головних признак, котрі складають його народність: це неминуче при тім поетичнім настрою, яким визначається його духовий склад.

XIII. Тарас Шевченко.

(1814—1861.)

А. ЛІРИЧНІ ПОЕЗІЇ.

59. До Основяненка.

Бють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив . . .
Нема Січи, пропав і той,
Хто всим верховодив.
Нема Січи! Очерети
У Дніпра питають:
„Де-то наші діти ділись?
Де вони гуляють?“
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
„Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніteся! Дивітеся!
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса [1]) шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червоніла.
Верніteся! . . .“
— „Не вернуться!“
Загуло, сказало
Синє море: „не вернуться,
Навіки пропали!“

Правда, море, правда, синє:
Такая їх доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля;
Не вернеться козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани, —
Обідрана, сиротою
По-над Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється.
Смійся, лютий враже,
Та не дуже, бо все гине, —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі.
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня

[1]) Висока степова трава.

Не вмре не загине . . .
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Чи так, батьку-отамане?
Чи правду співаю?
Ех, як-би то!... Та що й казать, —
Кебети [1]) не маю.
А до того — Московщина,
Кругом чужі люди.
„Не потурай!“ може, скажеш;
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами;
Насміються! — Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся-б і я, може,
Як-би малось сили;
Заспівав би, — був голосок,
Та позички ззіли.
Отаке-то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в снігах та сам собі:
„Ой не шуми, луже!“
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш, —
Тебе люди поважають, —
Добрий голос маєш.
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили;
Про старину, про те диво,
Що було, минуло . . .
Утни, батьку! Щоб нехотя
На ввесь світ почули,
Що діялось в Україні,
Защо погибала,
Защо слава козацькая
На всім світі стала!

Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу;
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
„Гриця“ заспіває;
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині!

Петербурґ, 1839.

60. Заспів.

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?

---

[1]) Здібність.

Бо вас лихо на світ на сміх породило.
Поливали сльози — чом не затопили?
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали-б люди, що в мене болить,
Не питали-б, защо проклинаю долю,
Чого нужу світом . . . „Нічого робить!“
Не сказали-б на сміх . . .

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав? Може, і вгадав.
Може, найдеться дівоче
Серце, карі очі.
Що заплачуть на ці думи, —
Я більше не хочу,
Одну сльозу з очей карих,
І — пан над панами!
Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову;
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі.
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині.
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збірать на пораду.
Нехай душі козацькії
В Украйні вітають:
Там широко, там весело
Од краю до краю . . .
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилась, гарцюва́ла
Козацькая воля,
Там шляхтою, Татарами
Засівала поле;
Засівала трупом поле,
Поки не остило . . .
Лягла спочить; а тим ча́сом
Виросла могила,
А над нею Орел Чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають.
Все співають, як ділось,
Сліпі небораки —
Бо дотепні. А я? . . . а я
Тільки вмію плакать,
Тільки сльози за Украйну,
А слова — немає . . .
А за лихо — та цур йому!
Хто його не знає?!
А надто той, що дивиться
На людей душою —

Пекло йому на цім світі,
А на тім . . .

Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю . . .
Нехай злидні живуть три дні
Я їх заховаю:
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється . . .
Нехай думка, як той ворон,
Літає та кряче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче —
Нишком — люди не побачуть,
То й не засміються . . .
Не втирайте-ж мої сльози,
Нехай собі ллються.
Чуже поле поливають
Що-дня і що-ночи,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі.
Отаке-то! А що робить?
Журба не поможе.
Хто-ж сироті завидує,
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де-ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
По-під тинню сиротами,
А я - - тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу . . .

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

Петербург, 1839.

61. Вітер в гаї.

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля: того лама,
Того нагинає,
Мене котить, а де спинить,
І сама не знає!
У якому краї мене заховають?
Де я прихилюся, навіки засну?
Коли нема долі, нема талану,
То нікого й кинуть. Ніхто не згадає,
Не скаже хоть на сміх: „Нехай спочиває!
Тільки його й долі, що рано заснув! . . .“

Петербург, 1840.

62. Н. В. Гоголю.

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга — роздирає,
А третяя тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може й Бог не бачить.

Кому-ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже! . . .
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже! . . .

А що вродить з того плачу?
Бурьян, мабуть, брате!
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати;
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.

Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві! Себ-то, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові, „отечеству“
Та Німоті плата . . .
Нехай, брате! А ми будем
Сміятись та плакать.

Петербурґ, 30. XII. 1844.

63. Не завидуй багатому.

Не завидуй багатому: багатий не має
Ні приязни, ні любови, — він все те наймає;
Не завидуй могучому, бо той заставляє;
Не завидуй і славному: славний добре знає,
Що не його люди люблять, а ту тяжку славу,
Що він кровю та сльозами виллє на забаву.
І молоді як зійдуться, то любо та тихо,
Як у раю, — а дивишся — ворушиться лихо . . .
Не завидуй же нікому, дивись кругом себе:
Нема раю на всім світі, хіба що на небі!

Миргород, 4. X. 1845.

64. Минають дні.

Минають дні, минають ночі,
Минає літо, шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить;

І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замірати,
І гнилою колодою
По світу валятись,
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні, то проклинать
І світ запалити!

Страшно впасти у кайдани,
Умірать в неволі;
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого! Однаково —
Чи жив, чи загинув . . .

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Вюнища, 21. XII. 1845.

65. Заповіт.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій;
Щоб лани широкополі
І Дніпро і кручі
Було видно, — було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, — отоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кровю
Волю окропіте!
І мене в семї великій,
В семї вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим, тихим словом!

Переяслав, 25. XII. 1845.

66. Мені однаково.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині
Однаковісінько мені!

В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не помяне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись.“

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні . . .
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять . . .
Ох, не однаково мені!

Петербурґ, у цітаделі, 1847.

67. Чи ми ще зійдемося знову.

Чи ми ще зійдемося знову,
Чи вже на віки розійшлись,
І слово правди і любови
В степи-вертепи понесли?
Нехай і так! Не наша мати,
А довелося поважати.
То — воля Господа! . . . Годіть,
Смирітеся, молітесь Богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть,
Любіть її! . . . Во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

Петербурґ, у цітаделі, 1847.

68. Невільницькі думи.

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині!
Прилітайте, сизокрилі
Мої голубята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти
З Кирґизами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі, та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте-ж, мої любі!
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

Орська кріпость, 1847.

69. Сонце заходить.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну;
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори;
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре! — і сльози кануть —
Чи ти зійшла вже і на Украйні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

Орська кріпость, 1847.

70. Не гріє сонце на чужині.

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло;
Мені не весело було
Й на нашій славній Україні;
Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого,
Блукав собі, молився Богу,
Та люте панство проклинав,
І згадував літа лихії,
Погані, давнії літа,
Тоді повісили Христа,
Й тепер не втік би син Марії!
Нігде не весело мені,
Та мабуть весело й не буде.
І на Украйні добрі люди, —
Отже такі й на чужині!
Хотілося-б (та й то для того,
Щоб не робили Москалі
Труни із дерева чужого),
Аби хоч крихотку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли . . .
Та й більш нічого! Так-то, люди,
Хотілося-б, та що й гадать!
Нащо вже й Бога турбувать,
Коли по-нашому не буде!

Орська кріпость, 1847.

71. Самому чудно.

Самому чудно. А де-ж дітись?
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинать —
Не варт, їй-Богу! Як же жити
На чужині, на самоті,
І що робити в заперті?
Як-би кайдани перегризти,
То гриз потроху-б . . . Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо гартували,
Щоб перегризти. Горе нам,
Невольникам і сиротам,
В степу безкраїм за Уралом!

Орська кріпость, 1847.

72. Добро, у кого є господа.

Добро, у кого є господа,
А в тій господі є сестра.
Чи мати добрая! Добра,
Добра такого таки з роду
У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось . . .
. . . .
І довелось колись мені
В чужій далекій стороні
Заплакать, що немає роду,
Нема пристанища, господи . . .
. . . .
Ми довго в морі пропадали;
Прийшли в Дарю, на якор стали;
З „ватаги“ письма принесли,
І всі тихенько зачитали.
А ми з колеґою лягли,
Та щось такеє розмовляли.
Я думав: де-б того добра,
Письмо чи матір, взять на світі?
„А в тебе єсть?“ — „Жона
і діти.
І дім, і мати, і сестра,
А письма нема, нема . . .“

Кос-Арал, 1848.

73. Як-би зустрілися ми знову.

Як-би зустрілися ми знову,
Чи ти-б злякалася, чи ні?
Якеє тихеє ти слово
Тоді-б промовила мені?
Ніякого! І не пізнала-б!
А може потім нагадала-б,
Сказавши: снилося дурній . . .
А я зрадів би, моє диво,
Моя ти доле чорнобрива,
Як-би побачив, нагадав
Веселеє та молодеє
Колишнє лишенько лихеє.
Я заридав би, заридав
І помоливсь, що не правдивим,
А сном лукавим розійшлось,
Слізьми-водою розлилось
Колишнеє святеє диво.

Кос-Арал, 1848.

74. Не для людей, тієї слави.

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я
Для себе, братія моя!
Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одиноку душу
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я, і веселий,
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю:
Нехай летять додомоньку
Легенькії діти .
Та розкажуть, як то тяжко
Було їм на світі! . . .
І в семї веселій тихо
Дітей привітають,

I сивою головою
Батько покиває,
Мати скаже: „Бодай тії
Діти не родились!“
А дівчина подумає:
„Я їх полюбила!“

Кос-Арал, 1848.

75. І виріс я на чужині.

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї,
То одинокому мені
Здається — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна.
Аж бачу, там тільки добро,
Де нас нема. В лиху годину,
Якось недавно довелось
Мені заїхать в Україну,
У те найкращеє село, —
У те, де мати повивала
Мене малого, і вночі
На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкії бючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину . . . Добре, мамо,
Що ти зарані спать лягла,
А то-б ти Бога прокляла
За мій талан.
Аж страх погано
У тім хорошому селі:
Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалялись;
Стави буряном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!
. . . .
І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві. Гинуть, гинуть
У ярмах лицарські сини.
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани . . .
. . . .
Погано дуже, страх погано
В оцій пустині пропадать;
А ще погане на Украйні
Дивитись, плакать, і — мовчать.

А як не бачиш того лиха,
То скрізь, здається, любо, тихо,
І на Україні добро.
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любується
На всю Україну;
А по-над ним зеленіють
Широкії села;
А у селах у веселих
І люди веселі.
Воно-б, може, так і сталось,
Як-би не осталось
Сліду панського в Украй-
ні! . . .

Кос-Арал, 1848.

76. Не так тії вороги.

Не так тії вороги,
Як добрії люди —
І окрадуть, жалкуючи,
Плачучи, осудять,
І попросять тебе в хату,
І будуть вітати,
І питать тебе про тебе,
Щоб потім сміятись,
Щоб з тебе сміятись,
Щоб тебе добити.

Без ворогів можна в світі
Як-небудь прожити;
А ці добрі люди
Найдуть тебе всюди,
І на тім світі добряги
Тебе не забудуть!

Кос-Арал, 1848.

77. Ой чого ти почорніло.

Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
— Почорніло я од крови
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка,
На чотирі милі,
Мене славні Запорожці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили з півночи —
Клюють очі козацькії,
А трупу не хочуть . . .
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю;
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетеся на волю,
Будете орати
Мене стиха, та, орючи,
Долю проклинати . . .

Кос-Арал, 1848.

78. І широкую долину.

І широкую долину,
І високую могилу,
І вечірнюю годину,
І що снилось, говорилось
    Не забуду я.

    Та що з того? Не побрались.
Розійшлися, мов не знались.
А тим часом дорогії
Літа тії молодії
    Марне пронеслись.

Помарніли ми обоє,
Я — в неволі, ти — вдовою:
Не живем, а тільки ходим
Та згадуєм тії годи,
    Як жили колись.

Кос-Арал, 1848.

79. І знов мені не привезла.

І знов мені не привезла
Нічого почта з України!
За грішнії, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом. Не мені
Про теє знать, за що караюсь:
Та й знать не хочеться мені! . . .
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись.
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без сліз, роси тії святої.
І довелося знов мені
Людей на старості . . . Ні, ні!
Вони з холери повмірали —
А то-б хоч клаптик переслали
Того паперу . . .
. . . .

Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю по-над морем,
Та розважу своє горе.
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить і розважить,
І правдоньку мені скаже.

Кос-Арал. 1848.

80. Хіба самому написать.

Хіба самому написать
Таки посланіє до себе,
Та все дочиста розказать,
Усе, що треба, що й не треба!
А то не діждешся його,
Того писанія святого,
Святої правди ні од кого,
Та й ждать не маю од кого.
Бо вже-б, здавалося, пора:
Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я „Кобзаря“,
А їм неначе рот зашито:
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене!
Не похвали собі, громадо, —
Без неї може обійдусь —
А ради жду собі, поради;
Та, мабуть, в яму перейду
Із москалів, а не діждусь . . .

Мені, було, аж серце мліло,
Мій Боже милий, як хотілось,
Щоб хто-небудь мені сказав
Хоч слово мудре, щоб я знав,
Для кого я пишу, для чого,
За-що я Вкраїну люблю?
Чи варт вона огня святого?
Бо хоч зостаріюсь затого,
А ще не знаю, що роблю;
Пишу собі, щоб не міняти
Часу святого так-на-так,
Та иноді старий козак
Верзеться грішному — усатий,
З своєю волею мені

На чорнім вороні-коні.
А більш нічого я не знаю,
Хоч я за це і пропадаю
Тепер в далекій стороні . . .
Чи доля так оце зробила?
Чи мати Богу не молилась,
Як понесла мене, що я,
Неначе лютая змія,
Розтоптана, в степу здихає,
Заходу сонця дожидає?
Отак-то я тепер терплю,
Та смерть із степу виглядаю . . .
А защо? Єй-Богу, не знаю!
А все таки її люблю,
Мою Україну широку,
Хоч я по їй і одинокий
(Бо, бачте, пари не найшов)
Аж до погибелі дійшов.

Нічого, друже! не журися!
В дулевину себе закуй,
Гарненько Богу помолися,
А на громаду хоч наплюй —
Вона капуста головата!
А в-тім — як знаєш, пане-брате:
Не дурень — сам собі міркуй!

Кос-Арал, 1849.

81. І золотої й дорогої.

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодої.
А иноді така печаль
Оступить душу — аж заплачу!
А ще до-того, як побачу
Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось од гиллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині . . .
Мені здається, що це я,
Що це-ж та молодість моя;
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки! Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа,
Що він не знатиме, де дітись
На цім широкім вольнім світі,
І піде в найми; і колись,
Що-б він не плакав, не журивсь,
Що-б він де-небудь прихиливсь, —
То оддадуть у москалі . . .

Кос-Арал 1849.

82. Лічу в неволі.

Лічу в неволі дні і ночі
І лік забуваю!
О, Господи! Як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забірають за собою
І добро і лихо;
Забірають — не вертають
Ніколи, нічого. —
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

Каламутними болотами
Між бурянами, за годами
Три годи сумно протекли;
Багато де-чого взяли
З моєї темної комори,
І в море нишком однесли;
І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро —
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі —
Тії незримії скрижалі,
Незримим писані пером . . .
І четвертий рік минає
Тихенько, поволі, —
І четверту начинаю
Книжечку в неволі
Мережати. Змережаю
Кровю та сльозами
Моє горе на чужині.
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Нігде на світі! Нема слів
В далекій неволі!
Немає слів, немає сліз,
Немає нічого;
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити!
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу? . . .
Не варт вона того жалю!
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може, ще я подивлюся
На мою Украйну . . .
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами;
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все-таки не ті люди,
Що на цій чужині.
Гуляв би я по-над Дніпром
По веселих селах,
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О, Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже, —
Я за неї гину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як иноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси-ж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу! Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою;
Бо серце холоне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
На чужині, і ці думи
Зо мною сховають,
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

А може, тихо за літами,
Мої мережані сльозами

І долетять коли-небудь
На Україну, і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє,
Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою
І буде плакати зо мною,
І може, Господи, мене
В своїй молитві помяне!

Нехай, як буде, так і буде!
Чи то плисти, чи то брести!
Хоч доведеться розпястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

Оренбурґ, 1850.

83. Як-би ви знали, паничі.

Як-би ви знали, паничі,
Де люди плачуть, живучи,
То ви-б ідилій не творили,
Та марне Бога-б не хвалили,
На наші сльози сміючись.
За-що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм:
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села:
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло . . . Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую, — у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині . . . а ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили,
А сестри! . . . Сестри? Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах виросли, чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете.

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.
Такії, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
А в Тебе другого благаєм.
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо,
І їх сльозами поливаєм.

А може й те ще . . . Ні, не знаю,
А так здається — сам єси . . .
(Бо без Твоєї, Боже, волі
Ми-б не нудились в раї голі!)
А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами,
Та може радишся з панами,
Як править миром?! Бо дивись:
Он гай зелений похиливсь,
А он з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть по-над ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти . . . Правда, рай?
А подивися та спитай,
Що там твориться у тім раї!
Звичайне, радість та хвала
Тобі єдиному святому,
За дивнії Твої діла . . .
Отим-бо й ба! Хвали — нікому,
А кров, та сльози, та хула, —
Хула всьому! Ні, ні! нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли . . .

Оренбурґ, 1850.

84. Доля.

Ти не лукавила зо мною;
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала; ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До пяного дяка в науку.
„Учися, серденько: колись
З нас будуть люди,“ — ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала!
Які з нас люди? . . . Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, — у нас нема
Зерна неправди за собою . . .

Ходімо-ж, доленько моя,
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше; дальше слава,
А слава — заповідь моя!

Нижній-Новгород, 9. II. 1858.

85. Я не нездужаю.

Я не нездужаю, — нівроку. —
А щось такеє бачить око,
І серце жде чогось. Болить,
Болить і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: царь Микола
Її приспав, а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі, небога,
До суду божого страшного!
А панство буде колихать,
Храми, палати мурувать,
Любить царя свого пяного
Та византійство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого!

Петербурґ, 22. XI. 1858.

86. Мій Боже милий!

(Прочитавши XI псалом.)

Мій Боже милий! Як то мало
Святих людей на світі стало!
Один на другого кують
Кайдани в серці, а словами,
Медоточивими устами
Цілуються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтарь повезуть?...
А ти, о Господи єдиний,
Скуєш лукавії уста,
Язик отой велерічивий,
Мовлявший: „Ми — не сує́та!
І возвеличимо на-диво
І розум наш, і наш язик . . .
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так і говорить?“
— „Воскресну я“, — той пан вам
скаже:
„Воскресну нині ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих. Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.“

І поничє,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова.
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о Господи, такії.
Розкинь же їх, Твої святії,
По всій землі! І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти.

Петербург, 15. II. 1859.

87. Радуйся, ниво неполитая!

(Прочитавши главу XXXV у Ісаії.)

Радуйся, ниво неполитая!
Радуйся, земле, не повитая
Квітчастим злаком! Розпустись,
Рожевим крином процвіти!
І процвітеш, позеленієш,
Мов Іорданові святії
Луги зелені, береги.
І честь Кармилова, і слава
Ливанова, а не лукава,
Тебе укриє дорогим
Золототканим, хитро шитим,
Добром та волею підбитим,
Святим омофором своїм.
І люди темнії, незрячі
Дива Господнії побачуть.
І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті.
Радуйтеся, вбогодухі!
Не лякайтесь дива!
Це Бог судить, визволяє
Довготерпеливих
Вас, убогих, і воздає
Злодіям за злая.

Тоді, як, Господи, святая
На землю правда прилетить,
Хоч на годиночку спочить, —
Незрячі прозрять, а кривії,

Мов сарна з гаю, помайнують,
Німим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебр-пустиня неполита,
Сцілющою водою вмита,
Прокинеться, і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.

Оживуть степи, озера, —
І не верстовії,
А вольнії, широкії,
Скрізь шляхи святії
Простеляться; і не найдуть
Шляхів тих владики.
А раби тими шляхами,
Без ґвалту і крику,
Позіходяться докупи,
Раді та веселі,
І пустиню опанують
Веселії села.

Петербурґ, 25. III. 1859.

88. Сестрі.

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав: де-ж я прихилюсь
І де подінуся на світі?
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь, —
Сияє батько та горить!
Дивлюсь: у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдиная сестра,
Многострадалиця святая,
Неначе в раї спочиває,
Та з-за широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.

І їй здається: виринає
З-за хвилі човен, доплива
І в хвилі човен порина . . .
— „Мій братіку! Моя ти доле!“
І ми прокинулися: ти —
На панщині, а я — в неволі!...

Отак нам довелося йти
Ще змалечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог поможе перейти.

Черкаси, 20. VII. 1859.

89. Осії глава XIV.

(Подражаніє.)

Погинеш, згинеш, Украіно,
Не стане знаку на землі!
А ти пишалася колись
В добрі і роскоші! Вкраіно,
Мій любий краю неповинний!
За-що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана,
Та за скаженого Петра,

Та за панів отих поганих
До краю нищить. покара,
Убє незримо . . . І правдиво!
Бо довго довготерпеливий
Дивився мовчки на твою.
Гріховную твою, утробу,
І рек во гніві: „Потреблю
Твою красу, твою оздобу;
Сама розіпнешся! Во злобі
Сини твої тебе убють
Оперені, а злозачаті
Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчата.
І плача, матернього плача
Исполню гради і поля,
Да зрить розтлінная земля,
Що я — держитель і все бачу!"
Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату, опочий!
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи.
Спочивши, скорбная, скажи,
Прорци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони лихі,
Що їх безчестіє і зрада
І криводушіє огнем,
Крівавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах;
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий царь,
Їх кроткий, пяний господарь!
Не дасть їм пить, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам охляп сісти
Та утікать; не втічете
І не сховаєтеся! Всюди
Вас найде правда-мста, а люди
Підстережуть вас, на то те-ж
Уловлять, і судить не будуть:
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім, без ката
І без царя, вас, біснуватих,
Розтнуть, розірвуть, розіпнуть,
А кровю вашою, собаки.
Собак напоять! . . .
І додай.
Такеє слово їм додай,
Без притчі; вискажи: зробили,
Руками скверними створили
Свою надію, й речете,
Що царь — наш Бог, і царь — надія,
І нагодує і огріє
Вдову і сирот . . . Ні, не те!
Скажи їм ось-що: брешуть боги,
Ті идоли в чужих чертогах!
Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхеє, не древлє слово
Розтліннеє, а слово нове
Між людьми криком пронесе,
І люд окраденний спасе
Од ласки царської.

Петербург. 25. XII. 1859.

90. Ой, діброво, темний гаю!

Ой, діброво, темний гаю!
Тебе одягає
Тричі на рік . . . Багатого
Собі батька маєш.
Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом, —
Аж сам собі дивується
На свою діброву.

Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую

І сповиє дорогою
Білою габою, —
Та й спать ляже, втомившися
Турбою такою.

Петербург, 15. I. 1860.

91. Молитви.

I.

Царям, всесвітнім шинкарям,
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли!

Робочим головам, рукам,
На цій окраденій землі
Свою Ти силу нізпошли!

Мені-ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердечний рай,
І більш нічого не давай!

Петербург. 24. V. 1860.

II.

Царів, крівавих шинкарів,
У пута кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй!

Трудящим людям, всеблагий,
На їх окраденій землі
Свою Ти силу нізпошли!

А чистих серцем — коло їх
Постав Ти янголи свої,
Щоб чистоту їх соблюли!

Мені-ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

Петербург, 25. V. 1860.

III.

Злоначинающих спини,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй!

А доброзиждущим рукам
І покажи і поможи,
Святую силу нізпошли!

А чистих серцем? — Коло їх
Постав Ти янголи свої
І чистоту їх соблюди!

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли!

Петербург, 27. V. 1860.

IV.

Тим неситим очам,
Земним богам, царям —
І плуги й кораблі,
І всі добра землі,
І хвалебні псалми
Тим дрібненьким богам!

Роботящим рукам,
Роботящим умам —
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждать,
І посіяне жать —
Роботящим рукам.

Добросердним, малим,
Тихолюбцям святим,
Творче неба й землі,
Долгоденствіє їм
На цім світі, — на тім
Рай небесний пошли!

Петербурґ, 30. V. 1860.

Все на світі — не нам,
Все богам тим, царям:
І плуги й кораблі
І всі добра землі,
Моя любо, а нам
Нам любов між людьми!

92. Л. [1])

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу:
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті.
Та в одині-самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселая присниться мати,

Петербурґ, 27. IX. 1860.

Давне-колишній та ясний
Присниться сон мені... і ти!...
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся! У малий
Райочок мій з-під-тиха-тиха
Підкрадешся, наробиш лиха,
Запалиш рай мій самотний.

93. Минули літа молодії.

Минули літа молодії . . .
Холодним вітром од надії
Уже повіяло. Зіма! . . .
Сиди один в холодній хаті:
Нема з ким тихо розмовляти,
А-ні порадитись, — нема,
А-нікогісінько нема!
Сиди-ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє,
Морозом очі окує,

Петербурґ, 18. X. 1860.

А думи гордії розвіє,
Як ту сніжину по степу . . .
Сиди-ж один собі в кутку,
Не жди весни, — святої долі!
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить,
І думу вольную на волю
Не прийде випустить . . . Сиди
І нічогісінько не жди! . . .

94. Як-би з ким сісти.

Як-би з ким сісти, хліба ззісти,
Промовить слово, то воно-б,
Хоч і як-небудь, на цім світі,
А все-б таки якось жилось.
Та ба! Нема з ким! Світ широкий,
Людей чимало на землі,
А доведеться одиноким
В холодній хаті кривобокій

[1] Ликері, що до неї сватався Шевченко.

Або під тином простягтись! . . .
Або... Ні, треба одружитись,
Хоча-б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одуріти
В самотині... Пшениця, жито
На добрім сіялось лану,
А люди так собі пожнуть
І скажуть: „Десь його убито,
Сердешного, на чужині . . .“
О горе, горенько мені!

Петербурґ, 4. XI. 1860.

95. Бували войни.

Бували войни й військовії свари:
Галагани і Кисілі, і Кочубеї-
Ногаї;
Було добра того чимало!
Минуло все, та не пропало
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба.
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть; і без сокири,
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира.
Людськії шашелі! Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане идола святого,
І вас не стане! Будяки
Та кропива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом!
І стане купою на купі
Смердячий гній, і все те, все
Потроху вітер рознесе;
А ми помолимося Богу
І небагатії й невбогі.

Петербурґ, 26. XI. 1860.

96. Зійшлись, побрались, поєднались.

Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, підросли;
Гайок, садочок розвели
Кругом хатини, і пишались,
Неначе князі; діти грались,
Росли собі та виростали . . .

Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали . . .
А ми неначе розійшлись,
Неначе брались — не єднались.

Петербурґ, 5. XII. 1860.

97. Чи не покинуть нам, небого.

Чи не покинуть нам, небого.
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать,
Та заходиться рештувать
Вози в далекую дорогу?
На той світ, друже мій, до Бога
Почимчикуєм спочивать . . .
Втомилися і підтоптались,
І розуму таки набрались,
То й буде з нас! Ходімо спать.
Ходімо в хату спочивать . . .
Весела хата, щоб ти знала!

Ой не йдімо, не ходімо,
Рано, друже, рано!
Походимо, посидимо,
На цей світ поглянем.
Поглянемо, моя доле!
Бач, який широкий,
І широкий та веселий,
Ясний та глибокий!
Походимо-ж, моя зоре!
Зійдемо на гору,
Спочинемо . . . А тим часом
Твої сестри — зорі
Безвічнії, по-під небом
Попливуть, засяють . . .
Підождімо-ж, моя сестро,
Дружино святая,
Та нескверними устами
Помолимось Богу,
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу.
Над Летою бездонною
Та каламутною
Благослови мене, друже,
Славою святою!

А поки те, та це, та оне,
Ходімо просто — навпростець
До Ескулапа на ралець:
Чи не одурить він Харона
І Парку-прялку? . . . І тоді,
Поки-б химерив мудрий дід,
Творили-б, лежа, епопею,
Парили-б скрізь по-над землею,
Та все-б гексаметри плели,
Та на горище-б однесли
Мишам на снідання . . . А потім
Співали-б прозу — та по нотам,
А не як-небудь . . .
Друже мій!
О, мій сопутниче святий!
Поки огонь не захолонув,
Ходімо лучче до Харона —
Через Лету бездонную
Та каламутную
Перепливем, перенесем
І славу святую —
Безвічнюю, молодую . . .
Або — цур їй, друже!
І без неї обійдуся, —
Та як буду здужать,
То по-над самим Флеґетоном,
Або над Стиксом у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю, предвічному гаю,
Поставлю хаточку, — садочок
Кругом хатини насажу:
Прилинеш ти у холодочок, —
Тебе, мов кралю, посажу;
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах
І веселенько засміваєм . . .

Петербург, 15. II. 1861.

Б) ОПИСИ, ОПОВІДАННЯ, ПОЕМИ.

98. Причинна.

Реве та стогне Дніпр широкий.
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав, —
Неначе човен в синім морю,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А, може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіцявся вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькії очі,
Не вимили біле личко

Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки ззіли
Така його доля!

Дарма що-ніч дівчинонька
Його виглядає . . .
Не вернеться чорнобровий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не завяже;
Не на ліжко, — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля . . . О, Боже мій милий!
За що-ж ти караєш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі? Прости сироту!
Кого-ж їй любити? Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли-ж Ти їй долю, — вона молоденька, —
Бо люди чужії її засміють.
Чи винна-ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого-ж сиротина, кого запитає?
І хто їй розкаже, і хто теє зна,
Де милий ночує: чи в темному гаю?
Чи в бистрім Дунаю коня напува?
Чи може з другою, другую кохає,
Її чорноброву уже забува?
Як-би то далися орлинії крила —
За синім би морем милого знайшла;
Живого-б любила, другу задушила,
А до неживого у яму-б лягла!
Не так серце любить, щоб з ким поділиться,

Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
„Журись!“ каже думка, жалю завдає.
О, Боже мій милий! Така Твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить;
А з неба місяць так і сяє:
І над водою, і над гаєм
Кругом, як в усі, все мовчить . . .
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти сміючись.
„Ходімо гріться!“ — закричали:
„Зійшло вже сонце!“ (Голі скрізь,
З осоки коси, бо дівчата.)
„Чи всі ви тута?“ кличе мати:
„Ходім шукати вечеряти.
Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
„Ух! ух!
Соломяний дух, дух!
Мене мати породила
Нехрещену положила.
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий,
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі!
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам! . . . Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить!

Ух! ух!
Соломяний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.“

Зареготались нехрещені . . .
Гай обізвався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба . . . ні-чичирк!

Схаменулись нехрещені,
Дивляться: мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото-ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гиллячці
Стала — в серце коле.
Подивилась на всі боки,
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали,
Взяли її сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду . . .
Треті півні: „кукуріку!“
Шелеснули в воду.

Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубі сидючи;
Защебетав соловейко.
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатирь співає.
Чорніє гай над водою,
Де Ляхи ходили;

Заснiли по-над Днiпром
Високi могили;
Пiшов шелест по дiбровi,
Шепчуть густi лози;
А дiвчина спить пiд дубом
При битiй дорозi, —
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лiчить, чи довго жить:
Знать, добре заснула.

А тим часом iз дiброви
Козак виїзжає;
Пiд ним коник вороненький
Насилу ступає.
„Iзнемiгся, товаришу!
Сьогодня спочинем:
Близько хата, де дiвчина
Ворота одчинить.
А, може, вже одчинила
Не менi, — другому . . .
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспiшай додому!“

Утомився вороненький,
Iде, спотикнеться; —
Коло серця козацького
Як гадина вється.
„Ось i дуб той кучерявий . . .
Вона! Боже милий!
Бач, заснула, виглядавши,
Моя сизокрила!“
Кинув коня та до неї:
„Боже ти мiй, Боже!“
Кличе її та цiлує . . .
Нi, вже не поможе!
„За що-ж вони розлучили
Мене iз тобою?“
Зареготавсь, розiгнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають, ідучи,
Як провожала сина мати,
Як бивсь Татарин уночі.
Ідуть . . . Під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякать;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікать !

Збіралися подруженьки —
Слізоньки втирають;
Збіралися товариші,
Та ями копають.
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони;
Поховали громадою,
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі;
Нема кому запитати,
За-що їх убито.
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Що-ніч щебетати; —
Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

Петербурґ, 1838.

99. Гайдамаки.

а) Інтродукція.[1])

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані; —
Мірялася з Москалями,
З Ордою, з султаном,
З Німотою. Було колись . . .
Та що не минає?
Було, шляхта, знай, чваниться,
День і ніч гуляє
Та королем коверзує, —
Не кажу Степаном,
Або Яном Собієським:
Ті два незвичайні. —[2])
А иншими . . . Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіди мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає:
Niepozwalam! niepozwalam![3])
Шляхта репетує,
А маґнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над Ляхами
Понятовський жвавий.[4])

Запанував, та й думав шляхту
Приборкать трошки, — не зумів;

---

1) Вступ. 2) Король Стефан Баторій (1576—1586); про нього думали, що він дав початок козацькому товариству. Ян Собєський (1674—1696). 3) Не дозволяю! В польському сеймі міг хоч би один шляхтич крикнути: не дозволяю і нiщо не виходило з усіх постанов сейму. Через це в Польщі було велике безладдя. 4) Станислав-Август Понятовський був останній польський король за часів цариці Катерини. За його панування сусіди пошматували Польщу, і Катерина взяла од Польщі правобічну Україну.

Хотів добра, як дітям мати,
А, може, й ще чого хотів.
Єдине слово „niepozwalam“
Хотів у шляхти одібрать,
А потім . . . Польща запалала,
Шляхта сказилася, — кричать:
— „Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит Москаля!“
На ґвалт Пулавського і Паца
Встає шляхетськая земля,
І — разом сто конфедерацій.[1])

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися, та й забули
Волю рятувати,
Полигалися з Жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили . . .
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

б) Титарь.

„У гаї, гаї
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько, —
Я виглядаю,
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко!

[1]) Конфедерація — це була спілка людей, найбільше шляхти звичайно, на те, щоб обороняти віру. Але ці оборонці віри звичайно грабували й руйнували свого ворога. (Пулавський і Пац — польські привідці.)

Та поворкуєм.
Та посумуєм:
Бо я далеко
Цю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
Моє серденько,
Поки близенько,
Та поворкуєм . . .
Ох, тяжко, важко!"

Отак, ходя по-під гаєм,
Ярема співає,
Виглядає, а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють, серед неба
Світить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледви, ледви ходить,
Не дивиться, не слухає.

„Нащо мені врода,
Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі — стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть.
Так і мене люди не знають, де діти.
За що-ж одцурались? Що я сирота?
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась!"
І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
„Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром

Ляжу головою. А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася, — другого шукай!
Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти — титарівна . . . Кращого вітай!
Вітай, кого знаєш, — така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь, не журись!
А коли почуєш, що на чужім полі
Сховали Ярему, — нишком помолись, —
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!"
Та й заплакав сіромаха,
На кий похилився!

Плаче собі тихесенько . . .
Шелесть! . . . коли гляне:
По-під гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув, побіг, обнялися . . .
— „Серце!" — та й зомліли.
Довго, довго тільки — „серце!"
Та й знову німіли.
— „Годі, пташко!"
— „Ще трошечки,
Ще . . . ще сизокрилий!
Вийми душу! Ще раз, ще раз . . .
Ох, як я втомилась!"
— „Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!"
Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.
— „Сідай же й ти коло мене!"
Сів, та й обнялися.
— „Серце моє, зоре моя,
Де це ти зоріла?"
— „Я сьогодня забарилась:
Батько занедужав, —

Коло його все поралась."
- „А мене й байдуже?"
- „Який бо ти, ей-же Богу!"
І сльози блиснули.
- „Не плач, серце, я жартую."
„Жарти!"
Усміхнулась.
Прихилилась головкою,
Та й ніби заснула.
„Бач, Оксано, я жартую.
А ти й справді плачеш!
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш;
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано!
Завтра вночі у Чигрині
Свячений достану;
Дасть він мені срібло-злото,
Дасть він мені славу;
Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву,
На дзиґлику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду . . .
Поки не вмру — дивитимусь."
„А може й забудеш?
Розбагатієш, у Київ
Поїдеш з панами,
Найдеш собі шляхтяночку,
Забудеш Оксану!"
- „Хіба краща є за тебе?"
- „Може й є, не знаю."
„Гнівиш Бога, моє серце:
Кращої немає!
Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем
Нема кращої од тебе!"
— „Що це ти говориш?
Схаменися!"
„Правду, рибко!"
Та й знову, та й знову.

Довго вони, як бачите.
Між мови-розмови
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Їй Ярема розказував,
Як жить вони будуть,
Як окує всю в золото,
Як долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло, слухаючи,
Далебі, дівчата!
„Ото який! Мов і справді
Обридло!“
А мати
Або батько як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаєте, —
Гріха на всю губу!
Тоді, тоді — та цур йому!
А дуже цікаве!
А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою над водою,
Обнявшись, сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує,
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
„Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!...“ Аж верби нагинались
На такую мову.
Ото мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,
Не розкажу против ночи.

А то ще присниться;
Нехай собі розійдуться
Так, як і зійшлися:
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі! Може ще раз
Вони на цім світі
Зустрінуться. Побачимо . . .

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що-то там твориться?
Треба глянуть, та розказать . . .
Бодай не дивиться!
Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить!
Боронять, прокляті![1]) Будь проклята мати,
І день і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельнії діти!
У печі пала
Огонь і світить на всю хату;
В кутку собакою дрiжить
Проклятий Жид; конфедерати
Кричать до титаря: „Хоч жить?
Скажи, де гроші!"
Той мовчить.
Налигачем[2]) скрутили руки,
Об землю вдарили: нема,
Нема ні слова.
„Мало муки.
Давайте приску! Де смола?

[1]) Про конфедератів так розказують люди, котрі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта, з honorem (з гонором) без дісципліни; робити не хочеться, а їсти треба (Примітка Шевченка.) [2]) Налигач — воловід.

Кропи його! Отак! Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? Скажеш, шельмо? . . . І не стогне!
Завзята бестія! Стрівай!"
Насипали в халяви жару . . .
– „У тімя цвяшок закатай!" [1])
Не витерпів святої кари,
Упав сердега, — пропадай
Душа без сповіди святої!
– „Оксано, дочко!" та й умер.
Ляхи задумалися стоя,
Хоч і запеклі.

– „Що-ж тепер?
Панове, ради! Поміркуйте!"
— „Тепер з ним нічого робить,
Запалим церкву!"

— „Івалт! рятуйте!
Хто в Бога вірує!" — кричить
На дворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли. — „Хто такий?"
Оксана в двері: — „Вбили! вбили!"
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомлілую . . .

Де-ж ти,
Яремо? де ти! Подивися!
А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з Ляхом бився.

Ляхи пропали: нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають, та й замовчать.
Біліє місяць; люди сплять,
І титарь спить . . . Не рано встане:

[1]) Закатати — запхати, забити.

Навіки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,
Погасло . . . Мертвий мов здрігнув,
І темно, сумно в хаті стало.[1]

в) Треті півні.[2]

Ще день Украйну катували
Ляхи скажені; ще один.
Один останній сумували
І Україна і Чигрин.
І той минув, день Маковія.
Велике свято в Україні,
Минув, — і Лях і Жидовин
Горілки, крови упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші. уночі
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили злі люди;
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.

Дрімають, навіки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядать
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, що вони моторять,[3]
Щоб Богові вранці про те розказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить, — а чи бачить, мою сиротину,

[1]) Помилка: титаря замучили зімою, а не літом, і не у Вільшані, а у Мліїві. Шевченко сам добачив цю помилку, але не виправив її скрізь. [2]) Треті півні — сиґнал (гасло). Розказують, що Залізняка есаул, не діждавши третіх пивнів, запалив Медведівку, містечко меж Чигрином і Звенигородкою. (Прим. Шевченка.) [3]) діють, роблять.

Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, иншої заграю:
Лихо, — не дівчата, — буде танцювать!
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте-ж, щоб дітям потім розказать, —
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла, —
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А унуки? Їм байдуже,
Жито собі сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Ґонти могила,
Мученика праведного
Де похоронили?
Залізняк де, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко-важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла.
І день і ніч ґвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену:[1]) і там розлилось,
Не знать за що, крови широкеє море.
А тепер що буде? Сховайся-ж за гори;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакать.

Сумно, сумно серед неба
Сяє білолиций.
По-над Дніпром козак іде,
Може, з вечорниці.
Смутний іде, невеселий,
Ледви несуть ноги.
Може, дівчина не любить
За те, що убогий?
І дівчина його любить,
Хоч лата на латі;
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.
Чого-ж смутний, невеселий
Іде, чуть[2]) не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче
Чуле серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо . . . Кругом його
Мов вимерли люди.

---

[1]) Тарасова і Варфоломієва (у Франції) ночі — одна другої варт, на стид Римської тіяри (папи Римського). (Примітка Шевченка.) [2]) Мало що.

А-ні півня, ні собаки.
Тільки із-за гаю
Десь далеко сіроманці
Вовки завивають.

Байдуже! Іде Ярема.
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досвітки,
До Ляхів поганих
У Черкаси. А там третій
Півень засшіває.
А там, а там . . . Йде Ярема.
На Дніпр поглядає.

„Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови, — ще понесеш, друже!
Червонив ти синє[1]) та не напоїв;
А цю ніч упється. Пекельнеє свято
По всій Україні цю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крови. Козак оживе,
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинеться доля; козак засшіва:
„Ні Жида, ні Ляха!“ А в степах Украйни —
Дай-то Боже милий — блисне булава!“

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
Підняв гори-хвилі, а в очеретах
Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.

[1]) Синє море — Чорне море.

„Там Оксана, там весело
І в сірій свитині:
А тут, а тут . . . що ще буде?
Може ще загину!“
А тим часом з-за байраку
Півень „кукуріку!“
„А, Черкаси! Боже милий,
Не вкороти віку!“

г) Лебедин.[1])

„Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька Ляхи замучили,
А мене — боюся.
Боюсь згадать, моя сиза!
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла . . .
Ох, як-би я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову,
Вдвоє, втроє-б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може я грішила;
Може Бог за те й карає,
Що я полюбила, —
Полюбила стан високий
І карії очі,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі, —
Ні, бабусю, а за його,

[1]) Лебедин — дівочий манастирь між Чигрином і Звенигородкою. (Прим. Шевченка.)

За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказать: я думала
Занапастить душу.
Як-би не він, може-б . . . може
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
„О, Боже мій милий!
„Він сирота, хто без мене
„Його привітає?
„Хто про долю, про недолю,
„Як я, розпитає?
„Хто обійме, як я, його?
„Хто душу покаже?
„Хто сироті убогому
„Добре слово скаже?“
Я так думала, бабусю,
І серце сміялось:
„Я сирота, без матері,
„Без батька осталась,
„І він один на всім світі
„Мене вірно любить;
„А почує, що я вбилась,
„То й себе погубить.“
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде!
Одна я осталась . . .“

Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.
„Бабусенько!
Скажи мені: де я?“
„В Лебедині, моя пташко!
Не вставай: ти хвора.“
„В Лебедині? Чи давно я?“
„Ба ні, — позавчора.“
„Позавчора? . . . Стривай, стривай! . . .

Пожар над водою . . .
Жид, будинок, Майданівка . . .[1])
Зовуть Галайдою . . .“
„Галайдою Яремою
Себе називає
Той, що привіз.“
„Де він, де він!
Тепер же я знаю!“
„Через тиждень обіцявся
Прийти за тобою.“
— „Через тиждень? через тиждень!
Раю мій, покою!
Бабусенько, минулася
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема! . . .
По всій Україні
Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила: кати Ляхи
Трусилися, мліли,
Як хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І кого шукає!
Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на світі,
Як весело стало!
Через тиждень, бабусенько! . . .
Ще три дні осталось.
Ох, як довго! . . .
„Загрібай, мамо, жар, жар,
Буде тобі дочки жаль, жаль . . .“
Ох, як весело на світі!
А тобі, бабусю,
Чи весело?“

1) Майданівка — село недалеко од Лисянки. (Т. Ш.

— „Я тобою,
Пташко, веселюся."
— „А чом же ти не співаєш?"
— „Я вже одспівала . . ."
Задзвонили до вечерні!
Оксана осталась,
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
„Ісаія ликуй!" Вранці
Ярему вінчали;
А ввечері мій Ярема
(От хлопець звичайний!),
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану:
Ляхів конча; з Залізняком
Весілля справляє
В Уманщині, на пожарах.
Вона виглядає,
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися, сподівайся
Та Богу молися!
А мені тепер на Умань
Треба подивиться.

ґ) Епільоґ.

Давно те минуло, як мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Ґонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, — малими ногами

Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.
Молодеє лихо! Як-би ти вернулось,
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю . . .
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Мінею,[1]
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Ґонта Ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі, сяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як Ляхи конали, як Сміла горіла . . .
Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакать. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її унукам тепер розказав.

Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так навманя розказую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!
А я за ним. Не знав старий,
Що письменні люди
Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю,
Нехай лають! А я поки
До своїх вернуся,
Та доведу вже до краю,
Доведу,   спочину.

[1]) Четьї-Мінеї, або Житія святих на кожен день.

Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами,
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли, —
Трохи не рік шляхетською
Кровю напували
Україну, та й замовкли:[1]
Ножі пощербили.
Нема Ґонти! нема йому
Хреста, ні могили;
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакать!
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі;
Та й той — почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили,
Залізняк заплакав
Вперше зроду, сльози не втер,
Умер неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила[2]:
Така його доля!

[1]) Коліївщина була не рік — тільки всього два місяці в 1768 р. — [2]) Зрадою взяли Ляхи Ґонту і страшно замучили. Привезли його в кайданах в польський лаґер недалеко Балти з одрізаним язиком і правою рукою: Б[раніцкий], польський ґенерал, так велів зробити, щоб він чого-небудь не сказав на його. Потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на гарячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шкури. Ґонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою, — і розняли Ґонту на четверо, розвезли тіло і поприбивали на середохрестних шляхах. Залізняк, почувши, що так страшно Ляхи замучили Ґонту, заплакав, занедужав, та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися. (Т. Ш.) [По-правді невідомо, де вмер Залізняк. Його засудили на Сибір, але на дорозі туди дня 1 падолиста 1768 він в Слободі Котельві (в харківській ґубернії) виломався з вязниці разом з 52 товаришами. Вони відобрали зброю від конвоя і втікли, але вже 19 грудня Залізняка і 36 його товаришів знов спіймали.]

Сумно-сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали, насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.
Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. „Спочинь, батьку,
На чужому полі!
Бо на своїм нема місця,
Нема місця, волі . . .
Спи, козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає.“

Пішов степом сіромаха
Сльози утирає.
Довго-довго оглядався,
Та й не видко стало;
Одна чорна серед степу
Могила осталась.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла, —
Кривда повиває . . .
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає.
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть, завивають:
„Поховали дітей наших,
І нас розривають!“
Ревуть собі і ревтимуть,
Їх люди минули;

А Україна — навіки,
Навіки заснула.

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така божа воля!

Тільки часом увечері,
По-над Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:

„А в нашого Галайди
Хата на помості!
Грай, море! Добре, море!
Добре буде, Галайда!“

д) Передмова.

По мові передмова, — можна-б і без неї. Так ось бачте що: все, що я бачив надрукованого (тільки бачив, а прочитав дуже небагато), всюди є передслово, а в мене нема. Як би я не друкував своїх „Гайдамаків“, то воно-б не треба й передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба й з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: „От який! хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія!“ Так, далебі так, вибачайте! треба предисловія! Так як же його скомпонувати, щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було й правди, а так, як всі предисловія компонуються? Хоч убий, не вмію; треба-б хвалити, так сором, а гудити не хочеться.

Начнем же убо начало книги сице: весело подивитися на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухати його, як він заспіває думу про те, що давно

діялось, як боролися Ляхи з козаками. Весело, а все-таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ А надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми Словяне. Серце болить, а розказувати треба: нехай бачуть сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря словянськая земля!

Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей: надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда в половину видуманий, а смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще є люди, которі його знали. Ґонта і Залізняк, отамани того кровавого діла, може виведені в мене не так, як вони були, за це не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде! коли зачинає розказувати що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то сперш скаже: „Коли старі люди брешуть, то й я з ними.“

(1841.)

100. Розрита могила.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндрували,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
— „Молилась я, турбувалась,
День і ніч не спала,
Своїх діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —
Панувала і я колись
На широкім світі;
Панувала . . . „О, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю! . . .
Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала,
У колисці-б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, Німоті!
Сини мої на чужині,
На чужій роботі;
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
А могили мої милі
Москаль розриває.
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає . . .
А тим часом перевертні
Нехай підростають,
Та поможуть Москалеві
Господарювати,

І з матері полатану
Сорочку знімати! . . .
Поспішайте-ж, недолюдки,
Матір катувати!

На четверо розкопана,
Розрита могила . . .
Чого вони там шукають?
Що там схоронили
Старі батьки?
Ех як би то,
Як би то знайшли те,
Що там схоронили,
Не плакали-б діти,
Мати-б не журилась . . .

Березань, 9. X. 1843.

101. Чигирин.

М. С. Щепкину.[1])

Чигрине, Чигрине!
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
Високі могили,
Твоя слава; і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв, —
І на сміх не скаже!

За що боролись ми з Ляхами?
За що ми різались з Ордами?
За що скородили списами
Московські ребра? Засівали,
І рудою поливали,
І шаблями скородили,

[1]) Михайло Щепкин — був славетний російський артист. Грав він і в українських комедіях. Був великий приятель Шевченка.

Що-ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута,
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Вкраїна,
Буряном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

А надію
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.
Нехай же вітер все розносить
На неокраянім крилі,
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний!
Проспав-єси степи, ліси
І всю Україну!
Спи-ж, повитий Жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Поростуть — гетьмани.

Помолившись, і я-б заснув . . .
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.

Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово;
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло,
І в тяжкі упруги,

Може, зорю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози, —
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть,
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крови,
Чистої, святої.
Може, може . . . а між тими,
Між ножами — рута
І барвінок розівється,
І слово забуте,
Моє слово тихе, сумне,
Богобоязливе
Згадається, — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,
І мене згадає . . .
Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на цім світі!

Петербурґ, 19. II. 1844.

102. Сон.

Дѹхъ истины, его же міръ не можетъ пріяти, ꙗкѡ не видитъ его, ни-же знаетъ его.

Іоан. гл. XIV, ст. 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,

Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину:
Той тузами обірає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата:
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки, —
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка:
А той, щедрий та роскішний,
Все храми мурує,
Та „отечество“ так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його сердешного
Кров, як воду, точить!...
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: „Нехай!“ каже:
„Може так і треба!“

— Так і треба! бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На цім світі бажаєте...
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменіться:
Усі на цім світі, —
І царята і старчата, —
Адамови діти!
І той, і той... А що-ж то я?
— Ось-що, добрі люди:

Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень:
А вам нудно, жалуєте —
Єй-Богу, не чую!
І не кричіть! — Я свою пю,
А не кров людськую.

I.

Отак, ідучи по-під тинню
З бенкету пяний уночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать
І жінка не лає, —
Тихо, як у раї,
Усюди божа благодать,
І в серці і в хаті.
Ото-ж я ліг і спати:
А вже підпилий як засне,
То, хоч коти гармати,
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, на причуд дивний,
Мені приснився:
Найтверезіший би упився,
Скупий Жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива;
Та чорта з-два!
Дивлюсь: так, буцім-то сова
Летить лугами, берегами,
Та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею.

— „Прощай, світе! Прощай, земле,
Неприязний краю!
Свої муки, свої люті

В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову
На розмову тиху, сумну,
На раду з тобою;
О-півночі падатиму
З чистою росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога станут.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток: жива правда
У Господа Бога!“

Лечу . . . Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє;
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились;
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою,
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає, —
І нема тому почину,
І краю немає.
Ніхто його не додбає
І не розруйнує.

І все-то те . . . Душе моя!
Чого-ж ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?
Чого тобі шкода?
Хіба ти не бачиш?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо-високо за синії хмари:
Немає там власти, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь! У тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обуть
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину, —
Єдину надію! — в військо оддають.
Бо його, бач, трохи . . . А он-де під тином
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш? Очі, очі!
На що ви здалися?
Чом ви змалку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка по-під тинню
З байстрям шкандибає:
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають:
Старці навіть цураються . . .
А панич не знає:
З двадцятою, недолюдок,
Душі пропиває.

Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помага,
Як і оті гори
Предковічні, що политі
Кровію людською! . . .

Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!
Упємося отрутою,
В крizі ляжем спати.
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на цім світі
Катам панувати?
Лети-ж, моя думо, моя люта муко!
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась: їх тяжкії руки
Тебе повивали; бери-ж їх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти!
Нехай чорніє, червоніє,
Полумям повіє,
Нехай знову рига змія,
Трупом землю криє.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю,
А тим часом пошукаю
На край-світа раю!

II.

I знов лечу по-над землею,
I знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.
Лечу, лечу, а вітер віє;
Передо мною сніг біліє;
Кругом бори та болота;
Туман, туман та пустота,
Людей не чуть, — не знать і сліду
Людської страшної ноги . . .

„I вороги й не-вороги,
Прощайте! В гості не приїду.
Упивайтесь, бенкетуйте!

Я вже не почую,
Один собі навік-віки
В снігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще єсть країна
Неполита слізьми, кровю,
То я одпочину,
Одпочину...“

Аж слухаю
Загули кайдани
Під землею. Подивлюся . . .
О, люде поганий!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні! Вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі! За що-ж кара?
За що мені муки?
Кому я що заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили
І галичі силу —
Думи розпустили?

За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
А коли я спокутую?
Коли дїжду краю?
Не бачу й не знаю.

Заворушилася пустиня . . .
Мов із тісної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не зариті,
Не суда ідуть просити;
Ні, то люди, живі люди,
В кайданах забиті,

Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому. То каторжні! . . .
А за що? Те знає
Вседержитель, а може ще
Й він не добачає!
Он-де злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбійник катований
Зубами скреготе, —
Недобитка, товариша,
Зарізати хоче;
А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Царь всесвітній, царь волі, царь
Штемпом увінчаний.[1])
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне:
Раз добром налите серце
В-вік не прохолоне.

А де-ж твої думи, рожевії квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому-ж ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці заховав?
Ой не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть і ростимуть і вийдуть з них люди.

Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно, —
Мороз розум будить.

III.

І знов лечу. Земля чорніє,
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлюся: хати над шляхами, —
То город із стома церквами;

---

[1]) Шевченко має тут на думці борця за волю і правду, письменника-поета, котрого за сміливе слово загнали на каторгу і посадили разом із злодіями та розбійниками.

А в городі, мов журавлі,
Замуштрували москалі.
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруються. Далі гляну, —
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє:
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий . . . Долітаю, —
То город без краю.
Чи то турецький?
Чи то німецький?
А може те, що й московський!
Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!
Смеркалося. Огонь . . . огнем
Кругом запалало, —
Аж злякався. — „Ура! ура!
Ура!“ закричали.

„Цу-цу, дурні! схаменіться!
Чого це ви раді?
Що орете?“ — *„Экой хохол!*
Не знает параду!
У нас парад. Сам изволит
Сегодня гуляти.“
— „Та де-ж вона, тая цяця?“
— *„Вон — видишь палаты?“*
Штовхаюсья; аж землячок,
Спасибі, признався,
З цинковими ґудзиками:
„Гдѣ ты здѣсь узялся?“
— „З України.“ — *„Да как же ты*
Й говорить не вмѣешь
По здѣшнему?“ — „Ба ні, кажу,
Говорить я вмію,
Та не хочу.“ — *„Экой чудак!*
Я всѣ входы знаю;
Я здѣсь служу; коли хочешь,

В дворец попытаюсь
Ввести тебя. Только, знаешь,
Мы, брат, просвыщенны, —
Не поскупись полтинкою!"
„Цур тобі, мерзений
Каламарю!"

І зробився
Я знову незримий.
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!
Так от де рай! Уже нащо
Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і сам.
Високий, сердитий,
Виступає. Обік його
Жіночка небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще й на лихо сердешна
Хита головою.
— „Так оце-то та богиня?!
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяцю, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам!
Ото дурний! А ще й битий!
На квиток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!"

За панами — панства, панства
У сріблі та златі!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті,
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може, вдарять,
Або дулю дати
Благоволять хоч маленьку.

Хоч пів-дулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі у ряд поставали,
Нібп безязикі.
А-ні телень! . . . Царь цвенькає,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.

Довгенько вдвох похожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
(Здалека не чути) —
Об „отечестві“, здається,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новіших;
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиґлику.
Дивлюсь: царь підходить
До найстаршого, та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо —
Аж загуло! . . . А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той — меншого,
А менший малого,
А той дрібних; а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити,
Та верещать, та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а!“

IV.

Зареготався я, та й годі!
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом

Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По кутках стогнали,
Та стогнучи, за батюшку
Господа благали.
(Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся я:
Палати, палати
По-над тихою рікою,[1])
А берег обшитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамовитий:
Як то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво! Отут крови
Полито людської
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,[2])
Мов та швайка загострена, —
Аж чудно дивиться,
І дзиґарі теленькають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки, якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто-ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі[3]) наковано:
„Первому Вторая“
Таке диво поставила.

---

[1]) Над Невою. [2]) Петропавлівська кріпость з Церквою Петра і Павла. [3]) На памятнику.

Тепер же я знаю:
Це той Первий,[1]) що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая[2]) доконала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України...
Стою, заміраю.
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:

„Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,[3])
А мене послали
У столицю з козаками
Наказним гетьманом.[4])
О, Боже мій милосердний!
О, царю поганий!
Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними кістками!
Поставив столицю
На їх трупах катованих
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив

---

1) Московський царь, Петро Первий. 2) Катерина II. 3) Царь Петро заставляв українських козаків сипати вали та копати рови на границі з Татарами. 4) Царь Петро вислав на північ більш 20.000 козаків з наказним гетьманом Павлом Полуботком, щоб вони копали канави та розчищали на болоті місце під столицю Петербург. Більша частина цих козаків там і лягла трупом у тому болоті.

У кайданах...[1] Царю, царю!
І Бог не розсудить
Нас з тобою: кайданами
Скований зо мною
Навік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою!
України далекої,
Може, вже немає . . .
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море? розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милий!
Зжалься, Боже милий!"

Та й замовкло. Дивлюся я:
Біла хмара криє
Синє небо; а в тій хмарі —
Мов звір в гаї виє.
То не хмара, — біла пташка
Хмарою спустилась
Над царем тим мусянжовим,[2])
І заголосила:

„І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю

---

[1]) Наказного гетьмана Павла Полуботка Петро посадив у Петропавлівську кріпость і він там помер. [2]) Бронзовим.

В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!"

V.

Розлетілись, розсипались.
Сонечко вставало,
А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.

От і братія сипнула
У сенат писати,
Та підписувать, та драти
І з батька, і з брата.
А між ними і землячки
Де-де поглядають:
По-московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що з малечку
Цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі! . . .
Пявки, пявки! Може батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови! . . .
Україно, Україно!
Оце, твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом политі,
Московською блекотою
В німецьких петлицях
Замучені. Плач, Вкраїно,
Бездітна вдовице!

Піти лишень, подивиться
До царя в палати:
Що там робиться? Прихожу —
Старшина пузата
Стоїть рядом, сопе, хропе
Та понадувалась,
Як пиндики, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились —
Неначе з берлога
Ведмідь виліз. Ледви-ледви
Переносить ноги,
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих, —
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
Він випучив баньки з лоба, —
І все затрусилось,
Що осталось. Мов скажений,
На менших гукає, —
І ті в землю. Він до дрібних, —
І ті пропадають;
Він до челяді сунеться, —
І челядь пропала;
До москалів, — москалики
Тяжко застогнали,
Пішли в землю! Диво дивне
Сталося на світі!

Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій ведмедик. Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де-ж ділася
Ведмежа натура?
Мов кошеня — такий чудний! . . .
Я як засміявся!
Він і почув, та як гикне, —

Я перелякався,
Та й прокинувсь.

Отаке-то
Приснилося диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Сниться юродивим
Не здивуйте,
Брати мої милі:
Я не своє розказував,
А те, що приснилось.

Петербург. 8. VII. 1844.

103. „Єретик“ або „Іван Гус“.

Камень, егоже небрегоша зиждущіи, сей бысть во главу угла; ѿтъ Господа бысть сей, и есть дивенъ въ очесѣхъ нашихъ.

Псалом CXVII, ст. 22, 23.

I.

„Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
А на апостольськім престолі,
Чернець годований сидить;[1])
Людською кровію торгує
І рай у найми оддає.
О, Боже! Суд Твій правий всує,
І всує царствіє Твоє!
Розбійники, людоїди,
Правду побороли,
Осміяли Твою славу
І силу і волю!
Люди стогнуть у кайданах,
Немає з ким взятись,
Розкуватись, — одностайне,
Односердне стати
За евангеліє правди,
За темнії люди.
Нема кому! Боже, Боже!
Чи то-ж і не буде?
Чи настане великий час
Небесної кари?
Чи розломим три корони
На гордій тіярі?[2])
Розломимо! . . . Благослови
Не на месть і муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердії руки!
І слово тихеє! О, Боже!
Чи вони-ж почують? . . .“
. . . .

[1]) На апостольськім престолі чернець годований сидить — розпустний і захланний Йоан XXIII, котрий наданням відпустів збірав доходи. Але по-при нім були рівночасно ще два папи: Венедикт XIII (з резиденцією в Авіньоні) і Григорій XII. [2]) Тіяра це-б то папська мітра, що складалася з трьох корон, одна поверх другої. Гус виступив против надмірної власти пап.

Отак
У келії своїй правдивий
Іван Гус думав розкувать
Народ замучений, і диво,
Святеє диво показать
Очам незрячим.

„Поборюсь!
За правду Бог! Да совершиться! . . .“
І в Вифлеємськую каплицю[1])
Пішов молиться вірний Гус.

IV.

У Празі глухо гомонять.
І цесаря, і Вячеслава
І той собор тисячеглавий
У голос лають, — не хотять
Пускать в Констанц Івана Гуса.
— „Жив Бог! Жива душа моя!
Брати, я смерти не боюся!
Я докажу отим зміям,
Я вирву їх несите жало!“
І Чехи Гуса провожали,
Мов діти батька...

Задзвонили у Констанці
Рано в усі дзвони.
Збіралися кардинали,
І прелатів лава,
І три папи, і баронство,
І вінчані глави.
Зібралися, мов Іуди
На суд нечестивий
Против Христа. Свари, гомін,
Те реве, те виє,
Як та орда у таборі,
Або Жиди в школі . . .
І — всім разом заціпило!...

Мов кедр серед поля
Ливанського, — у кайданах
Став Гус перед ними
І окинув нечестивих
Орліми очима.
Затрусились, побіліли,
Мовчки озирали
Мученика.

— „Чого мене
Чи на прю позвали?
Чи дивиться на кайдани?“
— „Мовчи, Чеше смілий!“ —
Гадюкою зашипіли.
Звірем заревіли.
— „Ти еретик! ти еретик!
Ти сієш розколи!
Усобища розвіваєш.
Святішої волі
Не приймаєш!“

— „Одно слово!“
— „Ти Богом проклятий!
Ти еретик! ти еретик!“
Ревіли прелати:
„Ти усобник!“

„Одно слово!
— „Ти всіми проклятий!...“
Подивився Гус на папи
Та й вийшов з палати.

— „Поборолп! поборолп!
Мов обелеиіли:[2])
„Автодафе! автодафе!“[3])
Гуртом заревіли.

---

[1]) Так називалася каплиця в Празі, в котрій Гус мав проповіді. [2]) Наїлися белени (блекоти, отруї . ошаліли. [3]) Автодафе (auto da Fé = actus fidei) так називали в Еспанії виконання на еретиках кари, присудженої інквізицією.

V.

I цілу ніч бенкетували
Ченці, барони; всі пили
I, пяні, Гуса проклинали,
Аж поки дзвони загули.
I світ настав. Ідуть молиться
Ченці за Гуса. З-за гори
Червоне сонце аж горить:
I сонце хоче подивиться,
Що будуть з праведним творить?!

Задзвонили в усі дзвони
I повели Гуса
На Голгофу у кайданах.
I не стрепенувся
Перед огнем, став на йому
I молитву діє:

„О, Господи милосердий,
Що я заподіяв
Оцим людям, — твоїм людям?
За що мене судять?
За що мене розпинають?
Люди! Добрі люди!
Молітеся, неповинні:
I з вами те буде!
Молітеся! Люті звірі
Прийшли в овніх шкурах
I пазурі розпустили:
Ні гори, ні мури
Не сховають. Розіллється
Червонеє море
Крови, — крови з дітей
вашних . . .
О, горе! о, горе!
Он-де вони, — в ясних ризах...
Їх лютії очі...“
— „Пали! пали!“
— „Уже крови . . .“
— „Пали! пали!“
„Крови, крови хочуть,
Крови вашої!...“

I димом
Праведного вкрило.
„Молітеся! молітеся!
Господи, помилуй,
Прости Ти їм, бо не знають...“
Та й не чути стало!
Мов собаки, коло огню
Кругом ченці стали:
Боялися, щоб не виліз
Гадиною з жару
Та не повис на короні
Або на тіярі.

104. Великий льох.[1])

(Містерія.)

I. Три душі.

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві. — „Бог
простить:
Ми пташки-душі, а не люди!

[1]) Великим Льохом люди прозивають Богданів льох, де ніби то заховано багато усякого добра Богданового. За часів Шевченка розказували так люди, що як би Москва докопалася до того Великого льоху, то вже до-краю знівечила-б Україну.

А відсіля видніше буде.
Як розкопуватимуть льох.
Коли-б вже швидче розкопали!
Тоді-б у рай нас повпускали.
Бо так сказав Петрові Бог:
„Тоді їх в рай ми повпускаєм,
Як все Москаль позабірає,
Як розкопа Великий льох.“

Перша душа.

„Як була я людиною,
То Прісею звалась:
Я отутечки й родилась.
Тут і виростала.
Отут було на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
З тим Юрусем гетьманенком
У піжмурки граюсь:
А гетьманша, було, вийде
Та й кликне в будинок.
Он-де клуня: отам мені
І фиґ і родзинок,
Всього мені понадає
І на руках носить.
А до гетьмана як прийдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють, було, за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує...
Отак-то я в Суботові
Росла-виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й кохали,
І нікому я нічого,
Ні-же злого слова.
Не сказала. Уродлива
Та ще й чорнобрива!
Всі на мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене, як на теє-ж,
І рушники ткались.
От-от була-б подавала,
Та лихо зустріло.

Вранці-рано, в Пилипівку,
Як-раз у неділю,
Я йшла за водою.
(Вже й криниця тая
Засунулась і висохла,
А я все літаю!)
Дивлюсь — гетьман з старшиною . . .
Я води набрала,
Та в-повні шлях перейшла їм:
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
І вже ледви я не-ледви
Донесла до хати
Оту воду. Чом я з нею
Відер не побила? . . .
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за-що караюсь,
От за-що мене, сестрички,
І в рай не пускають!“

Друга душа.

„А мене, мої сестрички,
За те не пустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.

Я була ще недоліток,
Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля[1]) убила,
І старого і малого
В Сеймі потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних. Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявшися,
Зо мною лежали.
І насилу то, насилу
Мене одірвали
Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище:
Насилу я сховалася
На тім пожарищі.
Одна тільки і осталась
В Батурині хата;
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертався з-під Полтави.
Я ішла з водою
Повз хатину, а він мені
Махає рукою:
Звелів коня напоїти.
А я й напоїла;
Я й не знала, що я тяжко.
Тяжко согрішила.
Ледви я дійшла до хати.
На порозі впала...
Царь поїхав в Московщину.
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А на завтра й вона вмерла
І зотліла в хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На вугілля попалили, —
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю;
А за-що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила,
Що цареві московському
Коня напоїла."

Третя душа.

„А я в Каневі родилась;
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові,
А ми з матірю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи може що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,

[1]) Чечель, полковник гетьманської ґвардії Мазепи, боронив Батурина проти московського війська.

І ґалєру золотую
Мені показала.
Мов будинок: а в ґалєрі
Князі і всі сили, —
Воєводи, а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.
От защо, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За що мене на митарства
Й досі не пускають!

Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця?

Смеркається. Полетімо
Ночувати в Чуту:[1])
Як що буде робитися,
Відтіль буде чути."

Схопилися білесенькі
І в ліс полетіли,
І на гилоньці на дубі
Ночувати сіли.

105. Суботів.

(Могила Богданова.)

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України
Широка, глибока.
Ото церква Богданова:
Там-то він молився,
Щоб Москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталось:
Москалики, що зустріли,
То все очухрали, —
Могили вже розривають,
Та грошей шукають;
Льохи твої розкопують
Та тебе-ж і лають,
Що й за труди не находять . . .
Отак-то, Богдане!
Занапастив-єси вбогу
Сироту Вкраїну.
За те-ж тобі така дяка . . .
Церкву-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила,
Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли.
Отаке-то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже!
Кажуть, бачиш, що „все-то те
Таки й було наше,
А що ми тільки наймали
Татарам на пашу
Та Полякам." Може й справді!
Нехай і так буде!

[1]) Чута — ліс коло старої Січи.

Так сміються-ж з України
Сторонниї люди . . .
Не смійтеся, чужі люди!
Церква-домовина
Розвалиться, а з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти.

Миргород, 21. X. 1845.

106. Кавказ.

(Якову де Бальмену.)

Кто дастъ главѣ моей водꙋ и очамъ моимъ источникъ слезъ, и поплачꙋся день и нощь побіенныхъ.
Іеремія гл. IX, ст. 1.

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Спокон-віку Прометея
Там орел карає,
Що-день божий довбе ребра
Й серце розбиває;
Розбиває, та не випє
Живущої крові, —
Воно знову оживає,
І сміється знову.
Не вмірає наша правда,
Не вмірає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прю з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:
Нам тільки плакать, плакать, плакать,
І хліб насущний замісить
Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша пяна спить!

Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений,
І нам даси жити?
Ми віруєм Твоїй силі
І Слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки.
А поки-що течуть ріки,
Кровавії ріки! . . .

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі!
Отам-то Милостиві Ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю,
Та й цькуємо . . . Лягло кістьми
Людей муштрованих чимало.
А сліз, а крови! утопить
Всіх цариків би стало,
З дітьми й внучатами, втопить
В сльозах удових . . . А дівочих,
Пролитих нишком серед ночи,
А матерніх гарячих сліз,
А батьківських, старих, крівавих —
Не ріки, — море розлилось,
Огненне море! . . . Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам царям!
Слава!
І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,
Богом незабуті!
Борітеся, — поборете!
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда святая!

„Чурек і сакля[1]) все твоє, —
Воно не прошене й не дане,
Ніхто не візьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
У нас . . . На те письменні ми,
Читаєм божії глаголи,
І од глибокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті — і голі.
До нас в науку! Ми навчим,
По-чому хліб і сіль по-чім . . .
Ми не погане, —
Ми настоящі християне:
Храми, ікони,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона у вас стоїть,
Не нами дана? Й чом ми вам —
Чурек же ваш та так не кинем,
Як тій собаці? Й чом ви нам
Платить за сонце не повинні!
Та й тільки-ж то! . . .
Ми малим ситі! — А за те,
Як-би ви з нами подружились,
Багато-б де-чого навчились.
У нас же й світа! . . . Як на те
Одна Сибір неісходима!
А тюрем? люду? Що й лічить!
Од Молдованина до Фінна
На всіх язиках все мовчить . . .
Бо благоденствує! . . . У нас
Святую библію читає
Святий чернець і научає,
Що царь якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив — тепер на небі!
Ось бачите, які у нас
На небі!

[1]) Чурек по-черкеському: хліб; сакля — хата.

Ви ще темні,
Доґматами непросвіщені!
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай,
І прямо в рай,
Хоч і рідню всю забери!
У нас — чого то ми не вмієм?!
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм, продаєм
Або у карти програєм
Людей, — не Неґрів, а таких
Таки хрещених, та — простих:
Ми не Гішпане! Крий нас, Боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті Жиди: ми по закону! . . .

По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Жінці на патинки,
Собі-ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого-ж Ти розпинався,
Христе, Сине божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини? чи, може,
Щоб ми з Тебе посміялись?
Воно так і сталось!
Храми, каплиці і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомимії поклони
За кражу, за війну, за кров, — —

Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар Тобі приносим
З пожару вкрадений покров . . .

Просвітились . . . Та ще хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям.
Все покажем, — тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як носить їх і як плести
Кнути узловаті, —
Всьому навчим. Тільки дайте
Взяти свої гори, —
Останнії, бо взяли вже
І поле і море!

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, — не чорну, довелось запить
З московської чарки московську отруту.
О, друже мій добрий, друже незабутий!
Живою душею в Украйні витай;
Літай з козаками по-над берегами,
Розриті могили в степу наглядай,
Заплач з козаками дрібними сльозами,
І мене з неволі в степу виглядай!

А поки-що — мої думи,
Моє люте горе,
Сіятиму: нехай ростуть
Та з вітром говорять . . .
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Тії думи аж до тебе.
Братньою сльозою

Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш, —
І могили, степи, гори,
І мене згадаєш.

Переяслав, 18. XI. 1845.

107. Холодний яр.

У всякого своє лихо,
І в мене те лихо;
Хоч не своє, — позичене,
А все-таки лихо.
Нащо-б, бачся, те згадувать,
Що давно минуло?
Будить Бог-знає колишнє?
Добре, що заснуло! . . .

Хоч би й яр той! Вже до його
І стежки малої
Не осталось, і здається,
Що ніхто й ногою
Не ступив там, — а згадаєш,
То була й дорога
З манастиря Мотриного[1])
До Яру страшного.
У Яр колись сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином,
І брат з братом,
Одностайне стати
На ворога лукавого
На лютого Ляха.
В Яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища стругали.

Де-ж ти дівся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху?,
Чи сам заріс темним гаєм?
Чи то засадили
Нові кати, щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими, —
Новими Ляхами?
Не сховаєте: над Яром
Залізняк вітає,
Та на Умань поглядає,
Ґонту вижидає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона
І не кличте преподобним
Лютого Нерона!
Не славтеся царевою
Святою війною,
Бо ви й сами не знаєте,
Що царики коять!
А кричите, що несете
І душу і шкуру
„За отечество!“ Єй-Богу,
Овеча натура!
Дурний шию підставляє
Й сам не знає, за що.

---

1) Мотрин чи Мотронівський манастирь стоїть серед лісів в чигиринському повіті. В цих лісах Залізняк зібрав гайдамаків у 1768 році і розпочав повстання.

Та ще й Ґонту зневажає,
Ледаче ледащо:
„*Гайдамаки — не воины,*
Разбойники, воры,
Пятно въ нашей исторіи! . . .“
Брешеш, людоморе!
За святую правду, волю
Розбійник не стане;
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розібє живе серце
За свою країну!
Ви розбійники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться-ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо! Дуріть дітей
І брата сліпого,
Дуріть себе, чужих людей,
Та не дуріть Бога:
Бо в день радости над вами
Розпадеться кара,
І повіє новий огонь
З Холодного Яра!

Вюнища, 17. XII. 1845.

108. Калина.

„Чого ти ходиш на могилу?“
Насилу мати говорила:
„Чого ти плачеш ідучи?
Чого воркуєш уночі,
Моя голубко сизокрила?“
— „Так, мамо, так!“
І знов ходила,
А мати плакала, ждучи.

Не сон-трава на могилі
Вночі процвітає, —
То дівчина заручена
Калину сажає,
І сльозами поливає,
І Господа просить,
Щоб послав він дощі вночі
І дрібнії роси,
Щоб калина прийнялася,
Розпустила віти:
„Може пташкою прилине
Милий з того світа:
Зовю йому кубелечко
І сама прилину,
І будемо щебетати
З милим на калині:
Будем Бога вихваляти,
Тихо розмовляти,
Будем в-купочці уранці
На той світ літати.“

І калина прийнялася,
Віти розпустила,
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте . . . Не сон-трава
Вночі процвітає, —
То дівчина з калиною
Плаче-розмовляє:

„Широкая, високая
Калино моя!

Не водою до схід сонця
  Поливаная!
Широкії сльози-ріки
  Тебе полили, —
Їх славою лукавою
  Люди понесли.
Зневажають подруженьки
  Подругу свою,
Зневажають червоную
  Калину мою.
Калиночко червоная,
  Світе мій ясний!
Повий мою головоньку,
  Росою умий,
І вітами широкими
  Од сонця закрий!

Петербурґ, у цітаделі, 1847.

Вранці найдуть мене люди,
  Мене осміють:
Широкії твої віти
  Діти обірвуть."

  Вранці рано на калині
Пташка щебетала:
Під калиною дівчина
Спала — не вставала:
Утомилось молодеє,
Навіки спочило . . .

  Вставало сонце з-за могили,
Раділи люди, встаючи:
А мати й спати не лягала,
Дочку вечерять дожидала
І тяжко плакала ждучи.

109. До мертвих і живих і ненарожденних земляків моїх,
в Україні і не в Україні сущих, моє дружнєє посланіє.

Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ ложь есть.
Соборн. посланіє апостола Іоанна, гл. IV, ст. 20.

I.

І світає, і смеркає,
День божий минає,
І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає:
Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,

І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засівають . . .
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!

Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну;
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі . . .
В своїй хаті — своя й правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого, волі, волі,
Братерства братнього . . . Найшли,
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого . . . Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонялись;
А хилитесь, як і хилялись,
І знову шкуру дерете
З братів незрячих, гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії,
Претеся знову. Як-би взять

І всю мізерію з собою.
Дідами крадене добро,
Тоді-б зоставсь сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, як-би то сталось, щоб ви не вертались.
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали-б діти, мати не ридала,
Не чули-б у Бога вашої хули;
І сонце-б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі:
І люди-б не знали, що ви за орли,
І не покивали-б на вас головою . . .

Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде:
Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори,
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших; і не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки проклянетесь
Своїми синами.
Умийтеся! образ божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать.
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко-глибоко . . .
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,

Та й засудять, — і премудрих
Немудрі одурять.

II.

Як-би ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя;
А то залізете на небо:
„І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, і все знаю:
Немає пекла, а-ні раю,
Немає й Бога, тільки я.
Та куций Німець узловатий,
А більш нічого . . .“
— „Добре, брате!
Що-ж ти такеє?“
— „Я не знаю —
Нехай Німець скаже!“

Отак-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: „Ви Моголи.“
— „Моголи, Моголи!“ —
Золотого Тамерлана
Онучата голі!
Німець скаже: „Ви Словяне.“
— „Словяне, Словяне!“
Славних прадідів великих
Правнуки погані!
І Коляра читаєте
З усієї сили,
І Шафарика і Ганку,
І в славянофили
Так і претесь, і всі мови
Словянського люду —
Всі знаєте, а своєї
Дасть-біг! — „Колись будем
І по-своєму глаголать,
Як Німець покаже,
А до того й історію
Нам нашу розкаже.
Отоді ми заходимось!“

Добре заходились
По німецькому показу,
Та й заговорили
Так, що й Німець не второпа,
Учитель великий,
А не то, щоб прості люди!
А ґвалту! а крику!
„І гармонія, і сила,
Музика та й годі!
А історія? — Поема
Вольного народу!
Що ті Римляне убогі!
Чорт-зна що — не Брути!...
У нас Брути і Коклеси,
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори клала,
Степом укривалась!“
Кровю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!...

Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу, та читайте
Од слова до слова;
Не минайте а-ні титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть, та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чиї сини? яких батьків?
Ким, за що закуті?
То й побачите, що ось-що
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!
Чого-ж ви чванитеся, ви,

Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як діди ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили! —
Може чванитесь, що братство
Віру заступило,
Що Синопом, Трапезунтом
Галушки варило?
Правда ваша: наїдались,
А вам тепер вадить,
А на Січі мудрий Німець
Картопельку садить;
А ви її купуєте
Й їсте на здоровя,
Та славите Запорожжя.
А чиєю кровю
Оця земля напоєна,
Що картоплю родить?
Вам байдуже, — аби добра
Була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!
Правда ваша: Польща впала
Та й вас роздавила.
Так ось як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

III.

Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше Ляха свої діти
Її розпинають;
Замісць пива, — праведную
Кров із ребер точать, —
Просвітити, бачиш, хочуть
Материнські очі
Современними огнями,

Повести за віком,
За Німцями недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати!
Показуйте! За науку —
Не торгуйтесь! буде
Материнська добра плата:
Розпадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих . . .

Учітеся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужого научайтесь, —
Свого не цурайтесь:
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люди цураються,
В хату не пускають,
Свої діти — як чужії,
І немає злому
На всій землі безконешній
Веселого дому.

Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла!
Як-би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину!
Отака-то наша слава,
Слава України! . . .
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились

Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли
Й за що розпинали? . . .

Обніміте-ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати!
Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній,
Новий засияє . . .
Обніміться-ж, брати мої,
Молю вас, благаю . . .

Вюнища, 14. XII. 1845.

110. Сон на чужині.

Гори мої високії!
Не так і високі,
Як хороші, хороші,
Блакитні здалека —
З Переяслава старого,
З Виблої могили, —
Ще старшої, мов ті хмари,
Що за Дніпром сіли.[1])

Іду я тихою ходою,
Дивлюсь, аж он передо мною
Неначе дива виринають:

[1]) Вибла могила — дуже висока могила коло Переяслава.

Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А долі сивий наш козак —
Дніпро з лугами виграває;
А он-де, он-де за Дніпром,
На пригорі, ніби капличка, —
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом.[1])

Давно стоїть, виглядає
Запорожця з Лугу,
З Дніпром своїм розмовляє,
Розважає тугу;
Оболонками старими,
Мов мертвець очима
Зеленими, позирає
На світ з домовини.
Може чаєш оновлення?
Не жди тії слави!
Твої люди окрадені,
А панам лукавим
На що здалась козацькая
Великая слава?

І Трахтемирів геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з долею лихою,
Мов пяний старець торбинки.
А он старе Манастирище, —
Колись козацькеє село.[2])
Чи те воно тоді було?
Та все пішло царям на грище:
І Запорожжя, і село,
І манастирь святий, скарбниця —
Все, все неситі рознесли,

[1]) В Трахтемирові, за часів козаччини, був козацький манастирь і шпиталь за-для калік. (Трахтемирів село коло Переяслава.) [2]) Козацький манастирь зруйновано 1665 р. Після того козацьким манастирем став Межигорський Спас.

А ви, — ви, гори, оддали! . . .
Бодай ніколи не дивиться
На вас, проклятії. Ні, ні!
Не ви прокляті, а гетьмани,
Усобники, Ляхи погані . . .

Простіть, високії, мені,
Високії і голубії,
Найкращі в світі, найсвятії!
Простіть! Я Богу помолюсь . . .
Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю!

Над Трахтемировим високо
На кручі, ніби сирота
Прийшла топитися в глибокім,
В Дніпрі широкому, отак
Стоїть одним-одна хатина.
З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
Сидить . . . А сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить, і дивить ся, і дума,
А сльози капають. „Гай-гай!“
Старий промовив: „Недоуми!
Занапастили божий рай!
Гетьманщина! . . .“ І думнеє
Чоло похмарніло:
Мабуть, щось тяжке-тяжкеє
Вимовить хотілось,
Та не вимовив . . .

„Блукав я по світу чимало.
Носив і свиту і жупан.
На що вже лихо за Уралом
Отим Киргизам, отже й там,

Єй-же Богу, лучче жити,
Ніж нам на Украйні!
А може тим, що Киргизи
Ще не християне? . . .
Наробив Ти, Христе, лиха,
А переиначив
Людей божих? Котилися
І наші козачі
Дурні голови за правду,
За віру Христову,
Упивались і чужої
І своєї крові . . .
А получчали? Ба, де то!
Ще гіршими стали!
Без ножа і авто-да-фе
Людей закували
Та й мордують . . . Ой-ой, пани,
Пани християне!“

Затих мій сивий, битий тугою,
Поник старою буй-головою,
Вечірнє сонце гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепин[1]) сяє-біліє,
Батька Богдана могила мріє;
Київським шляхом верби похилі
Требратні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта[2]) між осокою
Зійшлись, зєднались, мов брат з сестрою, —
І все те, все те радує очі,
А серце плаче, глянуть не хоче!

Попрощалось ясне сонце
З чорною землею;
Виступає круглий місяць
З сестрою зорею,
Виступають із-за хмари;
Хмари звеселіли.

---

[1]) Вознесенський собор у Переяславі збудував гетьман Іван Мазепа. [2]) Трубайло і Альта — річки коло Переяслава.

А старий мій подивився, —
Сльози покотились:
„Молюсь Тобі, Боже милий,
Господи великий,
Що не дав мені загинуть,
Небесний владико!
Що дав мені добру силу
Пересилить горе,
І привів мене, старого,
На ці святі гори
Одинокий вік дожити,
Тебе восхвалити,
І Твоєю красотою
Серце веселити,
І поховать побитеє
Гріхами людськими
На горах оцих високих,
І витать над ними!“

Утер сльози нехолодні,
Хоч не молодії,
І згадував літа свої,
Давнії, благії:
„Де, як, коли і що робилось?
Було що справді, а що снилось?
Які моря перепливав?
І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сияв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв.
І все то, все то в Україні!“
І усміхнувся сивий дід:
Бо, може — ніде правди діть —
Було таке, що й женихались,
Та розійшлися, не побрались;
Покинула самого жить,
„В хатині віку доживати.“
Старий мій знову зажуривсь;

Ходив довгенько коло хати,
А потім Богу помоливсь,
Пішов у хату ночувати,
А місяць хмарою повивсь.

Отакий-то на чужині
Сон мені приснився!
Ніби знову я на волю,
На світ народився.
Дай же, Боже, коли-небудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених,
У маленькій хаті;
Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах!

Орська кріпость, 1847.

111. Иржавець.[1])

Наробили колись Шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави;
А за ними й Гордієнко,
Кошовий із Січи,
Веде своїх недобитків
Та плаче ведучи, —
Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати?
Ой пожали-б, як-би були
Одностайне стали,
Та з Хвастовським полковником[2])
Гетьмана єднали.
Не стреміли-б списи в стрісі

[1]) Иржавець — село Прилуцького повіту у Переяславщині. [2]) Семеном Палієм.

У Петра у свата,[1])
Не втікали-б із Хортиці
Славні небожата,
Не спиняв би їх прилуцький
Полковник поганий,[2])
Не плакала-б Матір Божа
В Криму за Украйну.

Як мандрували день і ніч,
Як покидали Запорожці
Великий Луг і матір-Січ,
Взяли з собою Матір Божу,
А більш нічого не взяли,
І в Крим до хана понесли
На нове горе — Запорожжя.[3])

Заступила чорна хмара
Та білую хмару,
Опанував Запорожцем
Поганий Татарин;
Хоч позволив хан на пісках
Новим кошем стати,
Та не зволив Запорожцям
Церкву будувати;
У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися...

Боже мій з тобою,
Мій краю прекрасний, роскішний, багатий!
Хто тебе не нищив? Як-би розказать
Про якого небудь одного маґната
Історію-правду, то перелякать
Саме пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.
І все-то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже-ж йому любо людей мордувать?

---

[1]) У царя Петра І. [2]) Полковник Іван Ніс зрадив Мазепу та оддав Москалям Батурин, козацьку столицю. [3]) Запорожці покинули Січ, бо царь Петро зруйнував її за те, що Запорожці помагали Мазепі, а не йому. Вони пішли нижче по Дніпру і заснували Січ у Алешках (біля Херсона) у татарській вже землі.

А за що сердешну мою Україну?!
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?!...

Кобзарі нам розказали
Про войни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття,
Про лютії кари,
Що Ляхи нам завдавали,
Як нас розпинали.
Що-ж діялось по Шведчині, —
То й Ляхи-б злякались,
Онімили-б з переляку
Пяні небораки!
Отак її воєводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли... І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,[1])
З гармати ревнули,
Як погнали на болото
Столицю робити,
Як плакали по батькові
Голоднії діти,
І як потім на Орелі
Лінію копали,
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули Запорожці
З далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,
Неповинно гине;
Чули, чули, небожата,
Чули та мовчали,
Бо й їм добре на чужині
Мурзи завдавали.
Мордувались сіромахи,
Плакали, — і з ними

[1]) Дзвонили у Глухові, як вибірали нового гетьмана після Мазепи. Глухів, відколи зруйновано Батурин, став козацькою столицею.

Заплакала Матір Божа
Сльозами святими;
Заплакала Милосерда,
Неначе за сином.
І Бог зглянувсь на ті сльози
І на Україну:
За козацькі і за тії
Пречистії сльози
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися Запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої;
Поставили у Иржавці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками.

Орська кріпость, 1847.

112. Неофіти.[1])

Сїѧ глаголетъ Господь: сохраните сѹдъ и сотворите правдѹ, приближисѧ бо спасенїе мое прїити, и милость моѧ открытсѧ.

Ісаія, глава LVI, ст. 1.

(М. С. Щепкину на память 24. XII. 1857.[2]))

Возлюбленнику муз і ґрацій![3])
Ждучи тебе, я тихо плачу
І думу скорбную мою
Твоїй душі передаю.
Привітай же благодушне
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,[4])
Мій друже єдиний!
Привітаєш: убогая,
Сірая,[5]) з тобою
Перепливе вона Лету,
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю,
І притчею стане
Розпинателям народним,
Грядущим тиранам.

---

[1]) Неофіти = новохрещенці. [2]) Щепкину на память 24. XII. 1857. = Шевченко написав цю поему в днях 4—7 грудня 1857 р. в Н.-Новгороді, дожидаючися приїзду Щепкина з Москви; цей приїхав 24 грудня і після того поет дописав цю дату посвяти. [3]) По віруванню Греків і Римлян були три ґрації, богині краси та чарів. [4]) Так називає Шевченко Щепкина як знаменитого актора-артиста. [5]) Сірий = церковно-словянське слово, по-нашому: сирота.

Прольоґ.

Давно вже я сижу в неволі, [1])
Неначе злодій взаперті,
На шлях дивлюся та на поле,
Та на ворону на хресті
На кладовищі, — більш нічого
З тюрми не видно; слава Богу
Й за те, що бачу! Ще живуть,
І Богу моляться, і мруть
Хрещені люди.

Хрест високий
На кладовищі, трохи збоку,
Златомальований стоїть.
(Невбогий мабуть хтось
лежить!...)
І намальовано: розпятий
За нас Син Божий на хресті.
Спасибі сиротам багатим,
Що хрест поставили. А я —
Такая доленька моя! —
Сижу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрми...
Дивлюсь, дивлюся, помолюся,
І горе, горенько моє,
Мов нагодована дитина,
Затихне трохи, і тюрма
Неначе ширшає; співає
І плаче серце, оживає,
І в Тебе, Боже, і в святих
Та праведних Твоїх питає:
Що він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той Син єдиний
Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм? І за що,
Його святого мордували,
Во узи кували,
І главу його честную
Терном увінчали,
І вивели з злодіями
На Голгофу-гору
І повісили між ними?
За що?

Не говорить
Ні сам сивий Верхотворець,
Ні його святії
Помошники, поборники.
Чи не за те, що й ми тепер
(Сам себе питаю)
Отакими злодіями
Тюрми начиняєм,
Як і Син оцей Марії?
Ми не розпинаєм,
Як ті люті фарисеї,
На хресті живого
Праведного чоловіка;
Ми молимось Богу,
І на храмах його честний
Хрест златокований
Поставили, та й молимось,
Та бємо поклони.
А то були фараони,
Кесарі, — то погань,
Погань лютая, без Бога,
Сказано — дракони!
А Назорей милосердий
Назвав їх братами, —
За те й повісили його,
Неначе злодія...

Не знаю,
Для чого, справді, ми читаєм
Святую заповідь Його!

[1]) В Нижнім-Новгороді, звідки Шевченко, приїхавши з заслання 20 вересня 1857 р., не міг віддалитися, аж 1 марця 1858 дістав дозвіл жити в Петербурзі.

Честную кров Його пємо,
Мов у шинкарки меду чарку...
О, суєслови![1]) На Жидах? . . .
Не на Жидах, — на нас
лукавих,
На дітях наших препоганих
Святая кров його!... Кати!
Собаки без очей, скажені, —
Ви і не бачите! Земні
Бєте поклони, за хрести
Ховаєтесь од сатани,
І просите стиха
Супостатам християнам
То чуми, то лиха,
То всякого безголовя —
І все по закону . . .
А, бодай вас!
Та цур же вам,
Новим фараонам
І кесарям людоїдам!

Перелечу во время оно,
Як той мерзений Рим з Нероном
В паскудних оргіях[2]) конав,
А новий день із тьми-недолі
На Колізей і Капітолій
Уже світив, уже сияв;
Уже огненнії язики
Із краю в край, по всій землі
Святеє слово пронесли,
І никли гордії владики
Перед святим його хрестом.

Перенесись во время оно,
Душе моя, і стоном-дзвоном,
І трубним гласом возгреми
Із мурів темної тюрми!

Благословенная в женах
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летючі літа марне тратить,
Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки — море
Сльози кровавої лила,
Так як і Ти, і приняла
В живую душу світ незримий
Твойого розпятого Сина.
Ти, матір Бога на землі,
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила. Ридаю,
Молю, ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, — Божеє кадило,
Кадило істини! Амінь.

I.

Не в нашім краї, Богу милім,
Не за гетьманів і царів,
А в римській ідольській землі
Це беззаконіє творилось:
Либонь, за Деція[3]) царя,

---

[1]) Пустослови. [2]) В давній Греції і Римі обряди в честь де-котрих богів, імено в честь бога вина Бакха, сполучувалися, особливо в пізніших часах, з піятикою і розпустою. [3]) Децій = римський цісарь в рр. 249 — 251, гонитель християн.

Чи за Нерона — сподаря,
Сказать запевне не зумію;
Нехай за Нерона!

Росії

Тоді й на світі не було,
Як у Італії росло
Мале дівча, і красотою,
Святою, чистою красою,
Як тая лилія, цвіло.
Дивилася на неї мати
І молоділа, і дівчаті
Людей шукала, і найшла;
Та помолившись Гіменею[1])
В своїм веселім ґінекею,[2])
В чужий веселий одвела.
Незабаром зробилась мати
Із доброго того дівчати:
Дитину-сина привела.
Молилася своїм пенатам[3])
І в Капітолій принесла
Немалі жертви! . . . Ублагала
Капітолійський той синклит,[4])
Щоб первенця її вітали
Святії идоли. Горить
І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати:
В Алкида син її росте.
Росте . . . лицяються гетери,[5])
І перед образом Венери
Лямпади світять.

II.

Тоді вже сходила зоря
Над Вифлеємом, — правди слово,
Святої правди і любови,
Зоря всесвітняя зійшла,
І мир і радість принесла
На землю людям. Фарисеї
І вся мерзенна Іудея
Заворушилась, заревла,
Неначе гадина в болоті,
І Сина божія во плоті
На тій Голгофі розпяла
Межи злодіями. І спали,
Упившись кровію, кати,
Твоєю кровію! А ти
Возстав од гроба! Слово
встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

III.

Тоді-ж ото її Алкид,
Та ще гетери молодії,
У гаї гарно забавлялись.
Аж гульк! іде святий Петро,
Та йдучи в Рим благовістити,
Зайшов у гай води напитись
І одпочити. — „Благо вам!“
Сказав апостол утомлений,
І орґію благословив.
І тихим, кротким, добрим словом
Благовістив їм слово нове:
Любов, і правду, і добро,
Добро найкращеє на світі —
То братолюбіє. І ситий,
І пяний й голий Фавн отой,
І син Алкид твій, і гетери —
Всі, всі упали до землі
Перед Петром, і повели
До себе в терми на вечерю.
Того апостола...

---

[1]) Гіменей — бог шлюбу у давніх Греків. [2]) Ґінекей — жіноча кімната в давньому грецькому будинку. [3]) Пенати — хатні боги у давніх Римлян. [4]) Синклит = синод, гурт найвищих духовних осіб. [5]) Гулящі дівчата.

IV.

І в термах[1]) оргія. Горять
Чертоги[2]) пурпуром і златом,
Куряться амфори[3]); дівчата,
Перед Кипридою[4]) у лад
Співають гимн. Приуготован
Веселий пир, і полягли
На ложах гості. Регіт, гомін!...
Гетери гостя привели
Сивобородого . . . І слово
Із уст апостола святого
Драгим єлеєм потекло, —
І стихла оргія. А жриця
Киприди, оргії цариця,
Поникла радісним чолом
Перед апостолом, і встала,
І всі за нею повставали,
І за апостолом пішли
У катакомби.[5]) І єдиний
Твій син Алкид пішов за ними
І за апостолом святим,
За тим учителем своїм.

А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати
Свого Алкида. Ні, нема!
Уже й не буде! Ти сама
Помолишся своїм пенатам,
Сама вечерять сядеш в хаті, —
Ні, не вечерять, а ридать,
Себе і долю проклинать,
І сивіть, кленучи! І — горе! —
Умреш-єси на самоті,
Мов прокаженна!

V.

На хресті
Стрімглав повісили святого
Того апостола Петра;
А неофітів в Сиракузи,
В підземнії страшнії узи
В кайданах одвезли. І син,
Твій син Алкид, твоя дитина,
Твоя єдиная родина,
Любов єдиная твоя,
Гниє в неволі, у кайданах.
А ти, прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає, —
Ідеш шукать його в Сибір,[6])
Чи теє... в Скифію. І ти, —
І чи одна ти? Божа мати,
І заступи вас, і укрий!
Нема семі, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі,
Або в далекій стороні,
В британських, ґальських леґіонах,
Не муштрувались... О, Нероне,
Нероне лютий! Божий суд
Правдивий, наглий серед шляху
Тебе осудить; припливуть
І прилетять зо всього світу
Святії мученики — діти
Святої волі; круг одра,
Круг смертного твого предстануть
В кайданах, і... — тебе простять:

---

[1]) Терми = публичні заклади з купелями та з кімнатами і місцями до забав і до ґімнастики палац. [2]) Роскішні покої. [3]) Амфора = старогрецький жбан з двома ухами. [4]) Киприда = Венера, від острова Кипру, на котрім любила пробувати. [5]) Підземні цвинтарі, коритарі з гробами; в римських катакомбах сходилися перші християне на спільні молитви, щоб хоронитися перед гоненнями цісарів. [6]) Шевченко в цій поемі під видом римського царства представляє Росію, отже Нерон — російський царь, леґіони — українські полки, що стоять залогою в далеких ґуберніях, і т. д.

Вони — брати і християне,
А ти — собака, людоїд,
Деспот скажений! . . .

VI.

Аж кишить
Невольника у Сиракузах
В льохах і тюрмах, а Медуза[1])
В шинку з старцями пяна спить;
От-от прокинеться, — і потом
І кровю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шукала
Дитину мати; не найшла,
І в Сиракузи поплила,
Та там уже його в кайданах
Найшла, сердешная, в тюрмі.
Не допустили й подивитись!
І мусіла вона сидіти
Коло острога, ждать і ждать,
Як Бога з неба, виглядать
Свойого сина, — аж поки-то
Його в кайданах поженуть
Бульвар мести.

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск народу,
Зо всього царства воєводи,
Преторіяне і сенат,
Жерці і ліктори стоять
Круг Капітолія, і хором
Співають гимн і курять дим
З кадил і амфор. І з собором
Іде сам кесарь; перед ним
Із бронзи литую статую
Самого кесаря несуть.

VII.

Непевне видумали свято
Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим ледащо вихвалять;
Так заразом щоб доконать,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто кесаря назвать
Самим Юпітером — та й годі!
І написали воєводам
По всьому царству: так і так,
Що кесарь — бог, ще більш од
бога,
І майстрові дали кувать
Із бронзи кесаря; до того,
Так нота-бене, додали,
Що бронзовий той кесарь буде
І милувать. Сердешні люди,
Неначе в вирій, потягли
У Рим на прощу. Приплила
Із Сиракуз і та небога,
Благати кесаря і бога.
І чи одна вона? Мій Боже!
Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло здалека . . .

Горе з вами!
Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? І кого,
Кого благаєте, благії,
Раби незрячії, сліпії?
Чи-ж камінь милує кого?
Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,

---

[1]) Медуза — страшна баба-язя з гадюками на голові замісць волосся; хто глянув їй в лице, перемінявся в камінь.

А більше на землі нікому
Не поклонітесь! Все брехня:
Попи й царі! . . .

VIII.

Перед Нероном.
Пред тим Юпітером новим,
Молились вчора сенатори
І всі патриції, — і вчора
Лилася божа благодать:
Кому чи чином, чи грошима,
Кому — в аренду Палестину.
Преторіяне помолились, —
Преторіянам дав указ,
Щоб все, що хочуть, тей робили, —
А Ми помилуємо вас.
І ви, — плебеї-гречкосії,
І ви молилися, — та вас
Ніхто не милує: не вміють
Вас і помилувать гаразд . . .

IX.

На третій день уже пустили
Молитися за християн.
І ти приходила, молилась, —
І милосердий істукан[1])
Звелів везти із Сиракузів
У Рим в кайданах християн.
І рада ти, і весела,
Кумирові[2]) знову
Помолилась. А кумир той,
Юпітер той новий,
Ось побач, якеє свято
Буде завдавати
В Колізеї! А тим часом
Іди зустрічати
Свого сина, та не дуже
Радій лиш, небого:
Ще не знаєш ти нового
Ласкавого бога!

X.

А поки-що з матерями
Алкидова мати
Пішла його зустрічати,
Святих привітати
На березі. Пішла-єси,
Трохи не співаєш,
Та кесаря-Юпітера
Хвалиш, — вихваляєш:
„От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвати
Юпітером. А я, дурна,
Ходила благати
У Афини Юпітера . . .
Дурна, — більш нічого! . . .“
І нищечком помолилась
Кесареві-богу,
Та й пішла по-над болотом,
На Тибр поглядає.
А по Тибру із-за гаю
Байдак випливає,
Чи ґалєра. На ґалєрі
Везуть твого сина
З неофітами в кайданах;
А твоя дитина
Ще й до щогли прикована:
Не неофіт новий,
А апостол великого
Христового слова . . .
Отакий-то він! . . . Чи чуєш?
У путах співає
Твій мученик:
„Псалом новий Господеві
І новую славу

[1]) Істукан — статуя божка, болван. [2]) Кумир = болван, божище.

Воспоєм честним собором,
Серцем нелукавим;
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословять,
Хвалять імя боже;
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізнії пута,
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять;
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І во-віки стане слава,
Преподобним слава!“

XI.

А ти на березі стояла,
Неначе темная скала,
Не слухала і не ридала
І „Аллилуя“ подала
За матерями християнам.
Мов дзвони, загули кайдани
На неофітах; а твій син,
Єдиний твій, апостол новий,
Перехрестившись, возгласив:
„Молітесь, братія, молітесь
За брата лютого! Його
В своїх молитвах помяніте:
Перед гординею його,
Брати мої, не поклонітесь!
Молитва — Богові! А він
Нехай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає!
Уже внучата зачались;
І виростуть вони колись:
Не местники внучата тії —
Христові воіни святії!
І без огня і без ножа
Стратеги[1]) божії воспрянуть,[2])
І тьми[3]) і тисячі поганих
Перед святими побіжать!
Молітесь, братія!“

Молились,
Молилися перед хрестом
Закуті в пута неофіти,
Молились радісно. Хвала,
Хвала вам, души молодії,
Хвала вам, лицарі святії,
Во віки-віки похвала! . . .

XII.

І в Рим ґалєра приплила.
Минає тиждень. Пяний кесарь,
Постригши сам себе в Зевеса,
Завдав Зевесу юбілей.
Ликує Рим. Перед кумиром
Везуть возами ладан, мірро,
Женуть гуртами християн
У Колізей... Мов у різниці,
Кров потекла. Ликує Рим . . .
І ґлядіятор і патриций —
Обидва пяні, — кров і дим
Їх упоїв; руїну слави
Рим пропиває, тризну править
По Сціпіонах. Лютуй, лютий,
Мерзений старче! Роскошуй
В своїх гаремах! Із-за моря

¹) Полководці. ²) Прокинуться, схопляться. ³) Тьма (церк) — десять тисяч.

Уже встає святая зоря.
Не громом праведним, святим,
Тебе убють, — ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Убють обухом!

XIII.

Другий день
Реве арена; на арені
Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,
В болото крови замісивсь;
А Сиракузьких Назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привела.
Арена звірем заревла . . .
А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив, —
І пяний кесарь, мов скажений,
Зареготавсь. І леопард
Із ями вискочив на сцену . . .
Ступив, зирнув, — і полилась
Святая кров. По Колізеї
Ревучим громом пронеслась
І стихла буря . . .
Де-ж була?
Де ти сховалась? Чом на його,
На кесаря свого святого,
Не кинулась? Бо стерегли:
Кругом в три лави обступили
Зевеса ліктори; за ним,
Твоїм Юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,
Одна-однісінька на дворі.
І що ти зможеш? — „Горе! горе!
О, горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся?“ . . . І небога
Кругом зиркнула, — і о мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму.

XIV.

З позорища увечері
У терми сховався
Святий кесарь з лікторами;
Колізей остався
Без кесаря і без Римлян, —
І ніби заплакав;
Сполохнувшись, сумно-сумно
Над ним ворон крякав.
Одинокий, мов гора та
На полі, чорніє
Колізей той серед Риму.
Тихо-тихо віє
Із-за Тибру, із Альбано
Вітер по-над Римом;
А над чорним Колізеєм,
Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций, —
І мир первозданний
Одпочив на лоні ночи.
Тільки ми, Адаме,
Твої чада преступнії,
Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспанім раї;
Гриземося, мов собаки,
За маслак[1]) смердячий,
Та ще й Бога зневажаєм,
Праотче ледачий! . . .

[1]) Кістка.

XV.

Трохи одпочила
Стара мати недобита,
Живущую силу
Сила ночи оживила;
Встала, походила
Коло замкнутої брами
Та щось шепотала:
Чи не кесаря святого
Нишком проклинала?
А може й так... Тихесенько
До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала —
Якесь слово... І нищечком
Коло брами сіла
Й зажурилась. Незабаром
Брама одчинилась,
І на возах, на колесницях,
Із Колізея, із різниці
Святії вивезли тіла,
І повезли на Тибр, — тілами
Святих убитих годували
Для царського таки стола
У Тибрі рибу.

Встала мати,
Кругом оглянулась, взялась
За биту голову руками,
І тихо, мовчки за возами
Марою чорною пішла
На Тибр. А Скифи сіроокі,
Погоничі, рабів раби,
Подумали: сестра Морока[1])
Із пекла вийшла провожать
У пекло Римлян. Поскидали
У воду трупи та й назад
З возами Скифи повертали.

І ти осталася одна
На березі, і ти дивилась,
Як розстелялися, стелились
Круги широкії над ним,
Над сином праведним твоїм...
Дивилась, поки не осталось
Живого сліду на воді,
І усміхнулася тоді,
І тяжко-страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас Розпятому.

І спас
Тебе розпятий Син Марії,
І ти слова його живії
В живую душу приняла,
І на торжища[2]) і в чертоги
Живого істиного Бога
Ти слово правди понесла!

Нижній-Новгород, 8. XII. 1857.

[1]) Скитський бог підземного світа. [2]) Торговиця.

XIV. Пантелимон Куліш.

(1819 — 1897.)

ДОСВІТКИ.[1]

113. Заспів.

Удосвіта встав я . . . темно ще на-дворі;
Де-не-де по хатах ясне світло сяє,
Сяє ясне світло, як на небі зорі . . .
Дивуюсь, радію, у серця питаю:
„Скажи, віще серце, чи скоро світ буде?“

— „Ой, скоро світ буде,
Прокинуться люди,
У всяке віконце
Засияє сонце . . .“

Ой ударю-ж зразу
У струни живії:
Прокиньтесь, вставайте,
Старії й малії!

Віщуванням новим
Серце моє бється, —
Через край із серця
Рідне слово ллється . . .

114. Солониця.

(1596.)

Іду полем чистим,
Гляну оком бистрим —
Хвилюються жовті ниви
Житом колосистим.

Уродило жито,
Та нікому жати:
Пішли наші хлібороби
Списами орати, —

---

[1]) Досьвітки, думи и поэми П. Куліша. Петербурґ, 1862.

Списами орати,
Трупом засівати . . .
Ой які-то будем жнива
З того сіву мати!

*

Буйні вітри, буйні,
Осипалось жито:
Добра доля тим судилась,
Що з гармат побито!

Нежатії ниви
Внівець обернулись:
Тяжке лихо тим судилось,
Що з войни вернулись!

Сумно дощі, сумно
Зерно прибивають:
Ой без батьків маленькії
Дітки виростають.

Виростайте, дітки,
В щасливу годину,
Ой рятуйте-визволяйте
Ще раз Україну!

115. Дунайська дума.

(1648—1654.)

Тихо Дунай, тихо
Несе чисту воду;
Задивилися діброви
На свою уроду.

Тихо Дунай, тихо
Жовті піски миє.
Погляну я по берегах —
Моє серце ниє:

Де, Дунаю батьку,
Твої рідні діти,
Що розійшлись-розтеклися
По білому світі?

Одні на Вкраїні,
Другі в Московщині,
Споминають тебе, батьку,
При лихій годині.

„Нехай споминають
І в піснях співають,
І до мене доріженьку
В знегідді верстають.“

Вернулись до тебе
З України діти:
„Всюди, батьку, однакова
Недоля на світі.

Будемо, Дунаю,
Твою воду пити,
А по тобі, Україно,
Серденьком тужити.

Будемо, Дунаю,
Твоє жито жати,
А про тебе, безталанна,
У піснях співати.“

116. Давнє горе.

(Дума.)

Василеві Михайловичу Білозерському.

Чом, Дунаю, став ти мутен,
Став ти мутен, каламутен?
Ой чи вітри тебе збили,
Чи лебеді білокрилі,
Чи коники вороненькі,
Чи козаки молоденькі?

Чого, серце, ти сумуєш?
Чого ниєш-заниваєш?
Чи ти нове горе чуєш,
Чи давнєє споминаєш?

„Ой хоть чую — не боюся:
Я крівцею розіллюся,
Розіллюсь по ріднім краю
Од Есмані до Дунаю.
І з крови уродять квіти, —
Звеселяться малі діти,
Уквітчаються дівчата,
Радітиме стара Мати.
Я сумую давнім горем,
Що зросло над синім морем
І, в безщасную годину,
Обняло всю Україну, —
Як зіновать розрослося,
В серце глибоко впилося;
Я сумую, що не знаю
І не бачу йому краю.“

На далекій Україні
Не одна, не дві дівчині
Раді мене привітати,
До серденька пригортати,
В речах душу виливати,
Братом, татом називати.
Ой дівчата, пишні квіти,
Безталанні мої діти!
Лучче мене не вітайте,
Та сліз ревних мені дайте;
Лучче мене не цілуйте,
Та зо мною посумуйте.
Нехай сум наш по Вкраїні,
Як та мати по дитині.
Плаче — стогне — вбивається,
В сонні душі вривається.
Нехай всяке тепле серце
Нашим болем іздрігнеться,
Нашим болем, нашим горем,
Що зросло над синім морем.

117. Lago Maggiore.

Хожу берегами,
Та й не нахожуся;
Дивлюсь на сади зелені,
Та й не надивлюся.

Сади-виногради
В воду поринають;
Поуз берег ясні смуги
Як срібло сияють.

Шукаю-питаю
Зеленої рути,
Щоб тебе, мій рідний краю,
Навіки забути.

В тобі, рідний краю,
Люди туманіють;
По степах твоїх розлогих
Бодяки красніють.

Тобі, рідний краю,
Не дав Господь долі;
Розкинулась твоя доля
Могилами в полі.

Зійду на могилу,
Гляну на Вкраїну . . .
Помандрую в чужі землі
Та там і загину.

118. Брату Тарасові на той світ.

(Замісць епільоґа до поеми „Настуся".)

У пахарській хаті
Україна мати
Обох нас родила;
У чистому полі
На одному лоні
Обох нас пестила;
Однакові пісні
Обом нам співала,
На єдине діло
Обох споряжала.
Розійшлись ми різно
Дітьми молодими,
Зустрілися пізно
Між людьми чужими.
Вкупі працювати
Брат із братом брався;
Що одна в нас мати,
Ти не догадався.
Братався з чужими,
Радився з чужими,
Гордував словами
Щирими моїми.
І на той світ вибравсь
Із семї чужої . . .
Зоставсь я без тебе
Круглим сиротою.

Що-ж мені чинити?
Як у світі жити,
Щоб душі живої
Не занапастити?
Чи мені по тобі
Сумом сумувати,
Чи твою роботу
Взяти докінчати?

Докінчаю, брате,
Не загину марне, —
Втішу Україну,
Матір безталанну.
Усміхнеться, брате,
Заплакана Мати,
І любо їй буде
Дітей спогадати:
„Різно діти, різно
В світі пробували,
Та єдину душу
У двох вони мали.
Різно діти, різно
По світу блудили,
Та на одно діло
Душу положили."

ХУТОРНА ПОЕЗІЯ.[1])

119. До кобзи.

Кругом тіснота і неволя,
Народ закований мовчить...

Шевченко.

Кобзо, моя непорочна утіхо!
Чом ти мовчиш? задзвони мені стиха.
  Голосом правди святої дзвони,
  Нашу тісноту гірку спомяни.

Може чиє ще не спідлене серце
Важко забється, до серця озветься,
  Як на бандурі струна до струни.

Хто не здоліє озватись ділами,
Хай обізветься німими сльозами:
  Ти-ж своє слово дзвони-промовляй,
  Душам братерським заснуть не давай.

Хай недовірки твої туманіють,
Хай вороги твої з жалю німіють;
  Ти рідну семю докупи ззивай.

Гей, хто на сум благородний багатий,
Сходьтеся мовчки до рідної хати,
  Та посідаймо по голих лавках,
  Та посумуймо по мертвих братах.

Темно на дворі, зоря не зоріє,
Вітер холодний од Півночи віє,
  Квилять вовки по степах-облогах.

Кобзо! ти наша відрада єдина...
Поки із мертвих воскресне Вкраїна,
  Поки діждеться живої весни,
  Ти нам про нашу тісноту дзвони.

Стиха дзвони, нехай мучене серце
Важко забється, до серця озветься,
  Як на бандурі струна до струни.

[1]) П. А. Куліш. Хуторна Поэзія. Львів. 1882.

120. Псалтирна псальма.

Народе мій! що нам тепер почати?
Невже во віки будеш спати й спати?

Народе мій! прокинься на хвилину.
Та подивись по-людськи на Вкраїну.

Народе мій! зорім очима поле,
Нехай на нім не корениться горе.

Ми думками те поле заволочим,
Од Висли до Кубані слізьми змочим . . .

А що-ж ми там для правнуків посієм,
Коли й шептать одно 'дному не смієм?

121. Божий суд.

Про зелені сади,
Про пахущі цвіти
Ми бувало під кобзу співаєм:
А тепер мовчимо,
Мов сном вічним спимо:
Ні охоти, ні гласу не маєм.

Коли-ж чує від нас
Хто сумний, тихий глас, —
В наших співах грізне щось таїться.
Мов на кришах сичі
Завивають вночі,
Мов голосить Минервина птиця.

Хто кого не злюбив,
Хто кому зло зробив,
Віщі струни на те не вважають:
Мов ворожу ходу,
Вони чують біду,
Серце шумом і жалем сповняють.

О, великий нам жаль
І на серці печаль!
Тяжко, важко Вкраїна сумує,
Що темноти полки
Облягли двір царський,
А просвічена правда німує . . .

Заговорить вона,
І до самого дна
Переверне лукаву споруду . . .
А поки до война,
Ти нам, кобзо, дзвони,
Та приближуй день Божого суду.

О, настане, страшний!
І, мов дзвін голосний,
Заговорить наш край вележюдний.
Од кінця до кінця
Стрепенуться серця,
І покинуть свій сон безпробудний.

Хто кого не злюбив,
Хто кому зло зробив,
Зрозуміє багатий і вбогий,
І огонь правоти
Осияє хати,
І церкви, і царськії чертоги.

122. Молитва.

Присвячена Докторові Пулюєві, на спомин зорявої ночи на Вкраїні в Хуторі.

Всевишній! я Тобі молюся,
Молекул космоса Твого . . .
Де ти, хто ти, — даремно бюся,
Ні, не збагну вовік цього!

Вовік науці не обняти
Всього, що Ти создав єси . . .
Даремно розум наш крилатий
Шукає краю небеси!

Знемігшися, на ту пилинку
Спускається, що ми звемо
Вселенною, — що на хвилинку
Її в імперії рвемо.

І тут безодня животвору,
І тут премудрість без конця . . .
Однаково горі і долу
Сияє світ Твого лиця.

Молюсь, не дай мені з розпуки
Зректися розуму мого:
Нехай не гасне світ науки
В промінням сяєва Твого.

Нехай мій дух, в земній юдолі,
Не знижується до звірят;
З Твоєї пресвятої волі
Нехай вовіки буде свят!

ДЗВІН.[1])

123. Яке нам діло то того?

Was geht das uns an?
Das geht uns gar nichts an.
Пісенька.

Яке нам діло до того,
Що дикий злюка козакує?
Аби не руйнував добра мого,
А ближнього нехай собі руйнує.
Яке нам діло до того?

Яке нам діло до того,
Кого хто хвалить-прославляє?
Аби не підманив синка мого,
А всіх нехай із глузду позбиває.
Яке нам діло до того?

Яке нам діло до того,
Хто кров та пожарища любить?
Аби не запалив житла мого,
А цілий світ нехай собі погубить.
Яке нам діло до того?

---

[1]) Куліш Олелькович Панько. Дзьвін, староруські Думи і Сьпіви. Женева, 1893.

124. Чолом доземній моїй-же таки знаній.

(Епильоґ до: „Думи-Кавки про діда й бабу, про курочку рябеньку і надібку золотеньку.)

Я знав тебе маленькою, різвою,
І буде вже тому з півсотні літ.
Ми бачили багацько див з тобою,
Ми бачили і взнали добре світ.
Боролись ми не раз, не два з судьбою,
І в боротьбі осипався наш цвіт.
Од світу ми прегордого відбились,
Та в старощах ще краще полюбились.

Скажи, коли-б вернувсь ізнов той день,
Як бачились уперве ми з тобою,
Чи знов би ти співала тих пісень,
Що по світах летять, було, за мною?
Чи знов би ти, зачувши дзень-дзелень,
На мурозі лягала головою
І слухала музику тих копит,
Що до твоїх несли мене воріт?

О, знаю, що коли-б еси із раю,
Кінця й вінця усіх земних розлук,
Почула, що доріженьку верстаю
До тебе крізь дими пекельних мук
І серденьком на силах знемагаю,
І падає знеможений мій дух,
Позичила-б ти крил у серафима,
І ринулась к мені світ-за-очима.

І в морок зла зі світу чистоти
Метнулась би одним-одна душею . . .
Перемогла-б нечисту силу ти
Пречистою потугою своєю,
І в-парі ми в чудовні висоти
Знялись би знов по-над життя грязею,
І після всіх трівог і завірух
Були-б — один блаженно тихий дух.

29. VII. 1891.

125. До кобзи та до музи.

Моя ти втіхо, кобзо тихострунна!
Одна ти в мене із утіх зосталась,
Як жизнь важка, гірка, великотрудна
До вічного спочивища добралась.

Заграй мені, мов той Еол воздушний,
Озвись, голубко, забуркукай стиха,
Ачей козак, нетяга прямодушний,
Позбудеться хоч на часину лиха.

Жене його із краю в край, тімаху,
Людське лукавство та єхидство кляте.
Завидує він степовому птаху,
Не маючи й могили, щоб ізпасти.

Заграй же згорда голосом величним,
На сором злюкам, що тебе плямують,
Загрімай на лихих докором вічним,
Нехай тебе віки грядущі чують.

А ти, моє надихання спасенне,
Моя ти Музо, в образі любови!
Покинь бідаху на життя злиденне,
Іди собі на береги Дніпрові.

Там люди в темряві сидять глибокій,
Ти їх освітиш сяєвом небесним.
Я-ж тут од мук спочину, одинокий,
Дознаю щастя прахом безсловесним.

126. Рай.

Привѣтствую тебя, пустынный
уголокъ. Пушкинъ.

Вітаю глуш твою, куточку мій затишний,
Де я ховаюсь од лихих людей,
Що гайдамаками осіли „город пишний“,
Хвалителями гидосних страстей,
Через котрі наш край у-в Азію подався,
Пустинею ума і людськости зістався.

Я тут мов у раю. Кругом живуть панки,
  Такі-ж байдужні до самоцізнання,
Як їх хавтурники, їх судді й мужики . . .
  Благословенний край розумування!
Погляну з захисту — воли, воли й воли,
Безмовні, як і їх батьки й діди були.

Я тут новий Адам: свій тихий рай обхожу,
  І всім скотам даю іменування,
Скотам і гадам, що в которого знахожу,
  На споминку, на вічне памятання,
Що пробував колись в цім краї чоловік,
І між німих звірят прожив блаженний вік.

Як праотець Адам, хожу я тут за плугом,
  В поту лиця свій хліб насущний їм,
І нікого мені назвати братом, другом,
  Або слугою не-лихим своїм.
А все-ж ми з Евою щасливші над звірята.
Над всі воли, осли, телята, поросята.

Як праотець Адам, я знаю звягу хатню
  Із Каїном без чести й без ума,
Та, молячись, дивлюсь на Еву благодатню,
  І не подужає мене ворожа тьма.
Смію́сь на хуторі і з темного хижацтва,
І з велемудрого письмацтва-гайдамацтва.

Благословен Господь за всі його дари!
  Благословен: сподобив мене раю . . .
Працюю від зорі до пізньої пори
  І на погану погань не вважаю.
В затишному раю „я води Лети пю“,
Та тихострунную настрою мою.

127. Покобзарщина.

Не славте кобзаря словами золотими:
Повісьте ви над ним його тридцятиструнну,
Нехай між липами пахущими-густими
Із вітерцем веде розмову тихо-думну.

Нехай Еол її тихесенько гойдає,
Як із сестрою брат про нього розмовляє,
Обнявшись, шепче їй і душу розважає.

І, хлипаючи, вона про все йому розкаже:
Якого щастя з ним і горя вдвох дознали,
Як ополчалося на них єдинство враже,
Як мерли обойко і знову воскресали.

І буде він її тихесенько гойдати,
Як із сестрою брат й про нього розмовляти,
Обнявшись, плакати і тугу розганяти.

Не славте кобзаря піснями голосними:
Дзвонить йому хвалу його тридцятиструнна.
Колись він заблищить між душами ясними,
І зникне вся хула ворожа нерозумна.

І буде дух його із віку в вік сияти,
Серця сцілющою водою покропляти,
І рани гоїти, і сльози обтирати.

128. Поетові.

Поэтъ, не дорожи любовію народной. Пушкинъ.

Кобзарю! не дивись ні на хвалу темноти,
Ні на письменницьку огуду за пісні,
І ласки не шукай ні в дуків ні в голоти:
Дзвони собі, співай в святій самотині.

Не ярмарку тебе гучному зрозуміти
Серед своїх трівог або пустих утіх.
Нехай турбуються чи граються, мов діти:
Ти на високий лад не перестроїш їх.

Їх небеса — базар, їх божество — мамона;
Купують, продають, міняють крам на крам,
І буквою свого житейського закона
Готові зруйнувать духовний правди храм.

Готові, і не раз на торжищах великих
„Розпни, розпни його!“ вигукує тиран;
Та не смущається твій дух од криків диких:
Ти — невмірущий царь, ти й над царями пан.

129. Серце моє тихе.

Серце моє тихе,
Пташко полохлива!
Ой про що я народилась
Бідна, нещаслива?

Людям щастя-доля,
А мені — неволя . . .
Ні заїсти, ні запити
Бідування-горя.

Дайте мені рути,
Щирої отрути,
Щоб мені мого нелюба
Серденьком забути.

Ой не хочу жити,
Нелюбу годити!
Лучче тобі, моє серце,
На ножі кипіти . . .

130. Квіти з сльозами.

Квіти з сльозами,
Сльози з квітками
Не розлучаються, сестро, ніколи.

Скроплюють сльози
Пишнії рози,
Свої роскішні, величні престоли.

Благоухають,
Землю скрашають
Пишні престоли праведних сліз розп.

Їм же відрада,
Вища награда —
Чисті та щирі, та праведні сльози.

131. Шукання-викликання.

Ще любо дивляться на мене карі очі,
І біла рученька в моїй руці тремтить,
І від річей моїх, серед німої ночи,
Дівоче серденько і мліє і болить.

Дівчино, горлице! шкода твого кохання,
Шкода ночей без сну, зітхання, сумування:
Живу я розумом, а серце тихо спить.

Минули любощі; душа моя жадає
Кохання иншого . . . Глянь, крале, на орла,
Як вітром на його від півночи бурхає,
А він дзвенить пером, Зевесова стріла.

То дух мій, горличко, то розум мій буяє . . .
Кого-ж він по світах шукає-виликає?
Орлицю сміливу, крилатшу над орла.

132. Видіння.

Я помню чудное мгновенье:
Передо мной явилась ты,
Какъ мимолетное видѣнье,
Какъ геній чистой красоты.
Пушкинъ.

Я згадую той день і час благословенний,
Як дух твій молодий мене з землі підняв,
І побут хуторний, захмарений, буденний,
Огнем твоїх очей живущих осияв.
Що та вода в казках живуща і сцілюща?
Жизнь у тебе в очах, блаженна-невмируща.

Так, жив я на землі, і ти з небес прийшла,
На крилах юности до старощів спустились;
Ти з раю пахощів з собою принесла,
І світом божества душа твоя світилась . . .
Ні! не мечта свята — небесний херувим:
Бо дух мій загорівсь огнем твоїм живим.

Воскрес я, і земля тепер мені тісна . . .
Ти зникла, і тебе не між людьми шукаю,
Прокинувсь духом я від жизни, як від сна,
Мов олень до води, до божества жадаю.
Всим серцем вірую в іcточник битія,
Де в Бозі зачалась душа свята твоя.

133. Соловейко.

Його ніколи на полі не чути,
А сад що-дня мов чарами сповняє.
Про те одно й живе, щоб бути
Утіхою душі, що споминає
Про тихий рай в тихі свої минути,
Як серце в любих мріях оддихає.

Легесенький, малесенький, боїться
Буйного вітру на широкім полі.
Нехай буяє з вітром инша птиця,
Ненаситна в своїм жаданню волі;
Він никне, мовкне, знітившись, таїться,
Як серце кволе в нещасливій долі.

Затихне вітер, сонечко засяє,
Солодким духом рози подихають . . .
Поетом він з гніздечка вилітає, —
Пісні хвалу їх пишну вихваляють.
Душа про давнє щастя споминає,
І райські мрії серденько сповняють.

134. Степ о півдні.

Блакитне небо, мов дугасте море,
Безоднею самітною стоїть.
Під сонцем степ, козацьке Дике Поле,
Огнем переливається, жахтить.

Гарячий вітер хилить-нахиляє
Траву хвилясту стиха до землі,
І в прозірній золоченій імлі
Даль степова мов тоне-поринає.

По-над зелом-травою жар німий,
Переливаючись, пливе високо;
Розтоплюється воздух осяйний,
Тіснить у грудях дух і сліпить око.

Дивлюсь кругом: не фарбами, огнями
Картина світоискрява горить,
Над нею любо по-під небесами
Музика, мов срібло тонке, дзвенить.

То жайворонок, лірник одинокий,
Зайняв відрадну серцю вишину,
І звеселяє світ шумноширокий,
Співаючи про волю та весну.

Німує степ: йому ні на що воля.
Це немовлятко сонне в сповитку:
Судилась велетню дрімлива доля,
На довгому байдужному віку.

Закутавсь у свої зелені шати,
Пахущі мовчки нюхає квітки;
Над ним по вітру носяться крилаті
Метелики, як марево легкі.

135. Ніч у степу.

На небі пожежа західна палає,
Земля червоніє принадним румянцем.
Заснула вродлива, весела, щаслива,
І небо над нею темніє . . . стемніло.

І по-над сонною красою стиха
Повіяло холодним вітерцем,
І блискавка німа, очей утіха,
Десь засвітилася і згасла. Манівцем

Простує повновидий . . . вище, вище,
І лямпою посеред неба став,
І тихим, любим світом засияв
Над мовчазною рівнявою степовою.

О степова картино ночи,
Сияння неба, сну землі!
Береш ти красотою очі,
Чаруєш чувства й помисли мої.

Як степ розкинувся широко,
Заснув у сивім тумані,
Так я спокоюсь одиноко
В чужій, сумній, незнаній стороні.

Покину палицю старечу,
Та й годі хати вже шукать!
Забуду жизни колотнечу,
І в тихій самотині ляжу спать.

Травою вітер не колише,
І в пишній, свіжій красоті
Земля, як мати, легко дише,
Голубить кволе серце сироті.

Квітки на ложе одиноке
Ллють-видихають свіжий мед,
А небо зоряве високе —
Над ним золотоискрявий намет.

136. Україна.

Чи згадуєш, земляче, край той пишний,
Де річеньки блищать сріблом текучим;
Де, мов кармазин, червоніють вишні,
І дишуть медом пасіки пахучим;
Де гарбузи в цвіту по лісах вються,
І яблуні під яблуками гнуться?

Туди, туди що-день душею лину;
Там знаю любе, затишне кубельце,
І згадую квітчасту Україну,
І знов цвіте, знов молодіє серце.
Отам би жити, Господа хвалити!
Та ні, шкода про це і говорити.

Нещасний край! в йому куточки дикі
Людей благають: „Пощадіть, не псуйте!
Ідіть собі у городи великі,
І там доми під небеса муруйте,
Мене-ж пустим покиньте сумувати,
І людям щирим очі дивувати.“

Коханий край, край волі і недолі!
Сміюсь до нього, сміючися плачу.
Роблю, працюю на чужому полі,
І радуюсь, що вже його не бачу.
В моїх руках понуро кобза дзвонить,
Останні мрії й радощі хоронить.

137. Гадання-віщування.

Петрівочка, нічка тепленька, ясненька,
Мов жемчугом сипле зірками дрібненько.
В воді круглолиций пливе-поринає,
В саду соловейко голосить-співає.
Рибалочки плавлють з огнем під погоду,
І тихо-тихенько несе річка воду.

Ось пісня дівоча дзвенить-розляглася,
Огнем над водою земля зайнялася.
Вродливі на воду віночки пускають;
Човни з дівоньками під сяєвом сяють.
Пускають-гадають про щастя й пригоду,
І тихо-тихенько несе річка воду.

„Віночку мій любий, рясний, зелененький!
Пливи за водою, мов човник легенький;

Скажи, що за доля обом нам судилась:
Чи будемо в парі, з ким я полюбилась?"
І дивляться в воду на красу, на вроду,
І тихо-тихенько несе річка воду.

„Красо моя, вродо! яка твоя доля?
Чи щастя судилось мені, чи неволя?"
З піснями і регіт і лемент і крики:
Кому з вінка втіха, кому жаль великий.
„Втону, як вінок мій, далеко від роду . . ."
І тихо-тихенько несе річка воду.

„Світи, білолиций, ясненько-гарненько!
Пливи, мій віночку, по річці струмненько!
Пливи, не крутися і вирви не бійся,
У морі, в любові, в коханні втопися!"
Жартують, віщують, питають природу,
І тихо-тихенько несе річка воду.

ЕПИЧНА ПОЕЗІЯ:

138. Україна.[1])

(Од початку Вкраїни до батька Хмельницького.)

Девята дума.

Ой у нашій у славній Вкраїні
Бували колись престрашнії злигодні, бездольні години,
Бували й мори й військові чвари.
Ніхто Вкраїнців не рятував,
Ніхто за їх Богові молитов не посилав,
Тільки святий Бог наших не забував,
На великі зусилля, на відповідця держав,
Тільки Бог святий знав,
Що він думав, гадав, замишляв,
Як невзгодини на вкраїнську землю посилав.

Ой то-ж була найгіршая, найстрашніша чвара,
Що з Ляхами та за віру православну стала.

---

[1]) Украина. Зложивъ П. Кулѣшъ. Одъ початку Вкраини до батька Хмельницького. Київ 1843.

Задумали нечестивії Ляхи церкву православну руйнувати,
    Унію на Вкраїну впроважати,
    Благочестіє скореняти,
Народ християнський у віру католицьку ввертати.
    Але наші на те не приставали,
Мечем свою предковічну віру од Ляхів і ксьондзів обороняли.
Тоді окаяннії Ляхи гетьмана нашого Косинського піймали,
    У камінний стовб замурували,
    А на Вкраїну жовнірів наслали,
По церквах з голими шаблями порозставляли,
    Щоб вони ґвалтом народ християнський
    Молитись по-лядськи примушали;
Попів наших православних із вілтаря проганяли,
Підсипканих ксьондзів на їх міста у престола поставляли.
    Отак Ляхи над святою вірою глумились,
        Бога не страшились,
        Людей не стидились!

А тим часом велено жовнірству в городи українськії вступати,
    Вибрать нового гетьмана не давати,
    Народ силою в католицтво повертати.
Але наші у городі в Чигрині раду собірали,
        Думали й гадали,
        Довго, довго рахували,
На гетьманство Павла Наливайка, хороброго лицаря, обірали,
        Богу помолились,
Із Ляхами биться безустанне за святую віру зговорились.
Ой не день і не два Ляхи Вкраїну плюндрували,
    Ні на часиночку одпочиння не мали,
    Коней навзаводах день і ніч держали,
    До гетьмана Наливайка дорогу верстали.
А гетьман хоробрий Наливайко що він думає-гадає,
Що він за долю товаришів своїх замишляє?
        Тілька Бог святий знає,
    Що йому на поміч помагає.

    Із-за гори хмара виступає,
        Виступає, вихожає,
    До Чигрина громом вигрімляє,
    На вкраїнську землю блискавицею лискає.

То Поляки через три ріки три переходи мали
Та й біля третього переходу станом стали,
Пустили коней на попасання,
Сами собі дали на три години одпочивання.
А що гетьман Наливайко думає-гадає?
Що він на незгоду Ляхів замишляє?
Тільки Бог теє святий знає,
Що йому на поміч помагає.

То не хмари по небу громом святим вигрімлюють,
То не святих вони до Бога провожають:
То Ляхи в бубни вдаряють,
У свистілки та в труби виграють,
Усе військо своє докупи в громаду скликають,
Щоб ішли всі до громади на послухання,
Слухати гетьмана Жолковського оповідання.
Ото й прийшли, усі рядом стали,
Усі рядом стали та й замовчали,
Гетьманську оповідь слухати зачали,
А послухавши, коней сідлали,
Через Білу річку переход великий мали,
Мости мостили,
Греблі гатили,
Кілля забивали,
Горзину та дряницю клали,
Через Білу річку переход великий мали.
А перейшовши, огороди та шанці робили.
У-в окріп гармати становили,
А перед гарматами три хрести вколотили:
А що первий хрест, то Сомино висить,
Сомино висить, барзо голосить.
А що другий хрест, то Богун висить,
Богун висить, шаблюкою лопотить.
А що третій хрест, то порожній стоїть,
Усіх инших козаків до себе піджидає,
Козаків піджидає, козаків оглядає:
Хто первий підійде,
Того гармата вбє;
Хто другий добіжить,
Того самопал цапне;

Хто третій підскочить,
Той хреститься буде,
Хреститься буде й молиться стане:
Що хрест з осоки, то його надбане.

А козаки гляділи, у вічі вбачали,
Проміж себе буркували-рахували,
Три корогви на забачення Ляхам становили,
На корогвах уговор-рядну писали:
„Вірному православному християнству миром мир,
А Ляхам-ворогам пекельний шир!
В кого хрест, на того й хрест!“

Оце-ж і пішли Ляхи
На чотирі шляхи,
А козаки Ляхів на всі сторони по всім хрестам колотили.
Ляхи опрощення просили, та не допросились:
Не таківські козаки, щоб опрощення дали,
Не таківські-ж і Ляхи, щоб напасть забули.
Ой не забули своєї пригоди прокляті Ляхи, не забули,
Вони все теє козакам спомянули,
Як козаків під кормигу свою лядськую знову підвернули.
А тепер, побачивши, що з козаками худа справа воюватись,
Стали на хитрощі підійматись:
Ніби то примирря з гетьманом Наливайком брали,
Хрест цілували,
Покинути всяку вражду на евангелії присягали.
Але незабаром знов свою присягу поламали,
Гетьмана Наливайка та полковника Лободу
Та сотника та суддю
До Варшави лестно зазивали,
У темницю похапали,
А на другий день у мідного вола посадили,
Огню йому під черевом розложили,
Та й усіх тих трьох мучеників у тім волу попалили.

Отоді-то Вкраїна дуже засумувала,
Що найкращих своїх лицарів, Наливайка й Лободу, втеряла,
Що защитники віри й волі такою смертю постраждали,
Якою од початку світа люди не вмірали.

Отоді-то вже Вкраїна сумувала,
За сироту себе мала,
На Бога єдиного всю надію покладала.
А бандурники та кобзарі пісні тоді, на втіху й на жаль людям,
Про гетьмана Наливайка прокладали,
Великії діла його вихваляли,
Люту смерть його оплакали,
Людям у серце вічну вражду на Поляків клали:

„Ой у городі Могилеві димом потягнуло,
Як те військо запорозьке з гармат та ревнуло.

Ой у городі Могилеві та сталося пусто,
Як повіяли козаки з самопалів густо.

Ой у городі Могилеві орли та гадюки,
Лядським тілом годуються, лядську тілу радуються.

Ой у городі Могилеві що пні та колоди:
Прилучилося, бач, лихо лядській породі.

Не такеє іще-б лихо, як тая позора,
Що ходить по білу світу з двора та до двора.

Не так тая позора, як козакам порада,
Що Кравчину шануючи, Ляхам далась зрада.

Далась Ляхам зрада із самого рана
Од гетьмана Наливайка, шановного пана.“

Київ, квітень 1843.

139. Настуся.

(З поеми.)

Що-ж було за добре, що-ж було за любо
У старій, дідизній Морозовій хаті,
Як серцем-душею раділа-дивилась
На молоду пару Морозиха мати!

Що-ж було за щастя, що-ж була за втіха
Обушисі-тещі, вдові одинокій,
Як зрана в неділю приїде одвідать
Родину єдину, доню яснооку!

Посідають любо за столом дубовим,
Стара господиня ставить кінву меду.
Широку, квітчасту козацьку-лицарську
Зачинає Гуня з Морозом беседу.

Гарні-ненаглядні діди сивоусі,
Мов голубів пара, сивих волохатих,
Буркочуть-говорять, мов у дзвони дзвонять.
Ззирається мовчки із матірю мати.

Гарні, наче в срібних образи віночках,
Батьки військовії на покуті сяють.
Поважне обличчя, святії розмови,
І очі, мов зорі, тихо, любо грають.

*

Голубко Настусю,
Не кажи матусі,
Яке горе твоє серце чує . . .
Чує воно, ниє,
Та сказать не вміє,
Що йому недоленька готує.

Хай мати не знає,
Що вже в тихім раю
Під квітками шелестить гадюка;
Хай вона забуде,
Яка тобі буде
Неминуча, невимовна мука, —

Невимовна мука —
Із милим розлука,
Розставання — серця розривання;
Розмова ночами
З німими стінами;
На постелі — в домовині спання.

*

Діди сиві, говірливі
Голубоньки буркотливі!
Буркочете, говорите, —
Яке-ж лихо ви творите!
Живе слово ви сієте, —
Яке-ж лихо тим дієте!

Коло жінки Морозенко
Не сідає вже близенько;
Не дивиться Морозенко
В очі карії пильненько;
Із ослона зривається,
За рушницю хапається;

Обтирає він рушницю,
Заглядає в ладівницю,
Чи всі кулі, всі набої . . .
Озирне ясную зброю,
Сяде мовчки, крутить вуса,
Не спогляне на Настусю,
Понуриться, вийде з хати,
Стане свистом коня звати:
„Ой, коню мій, Бусурмене!
Нудьга тобі жити в мене,
По леваді похожати,
З річки воду попивати.
Годі, коню, смутно ржати,
Підковами землю рвати!
Тобі нудно на отаві,
Мені нудно жить без слави,
Ой без слави козацької,
Без заслуги лицарської:
Що без слави серце мляве,
Без заслуги серцю туга.
Тобі тісно у леваді,
Мені душно жити в хаті.
Ой пора нам погуляти,
До козацтва завітати.
Розплету я тобі гриву —
Всім козаченькам на диво;
Уберу я тебе, коню,
В щирозлоту, ясну зброю.
На степах ми виростали,
По-над морем ґрасували,
В орла крил ми позичали,
В моря сили здобували.
Приленули на Вкраїну, —
Будем битись до загину!
Не загине наша слава:
Добємося до Варшави,
А в Варшаві нашу славу
Ми посадимо на лаві;
Нехай шляхту вона судить,
Наших предків з гробу будить
І, признавши перед пани,
Поскидає з них кайдани, —
Поскидає з них кайдани
І залічить в душах рани.
Люба жінко! рідна мати!
Годі жити з вами в хаті!
Треба шляхту добивати,
Предкам рани заживляти.
Нехай предки сплять без болю
На крівавім ріднім полю,
Нехай слава провожає
Чисті душі їх до раю.
Наша слава, наша правда
Нехай буде їм награда
За ті муки, що терпіли
Від колиски до могили!“

*

— „Ой що-ж це ти, милий,
Думаєш-гадаєш?
Мабуть мене молоденьку
Покинути маєш?

Коня обнімаєш,
За гриву хапаєш;
Кличу тебе серденятком —
Ти не дочуваєш.

Моє серденятко,
Кохання єдине!
На край світа за тобою
Пташкою полину.

Ой рубайся, бийся,
Боєм веселися,
А на мене, молоденьку,
Хоч раз озирнися.

Будеш кров ворожу
Із піском мішати,
А я буду хустиною
Тобі піт втирати.

Будеш серед бою
Згагою томитись, —
Я подам тобі з криниці
Водиці напитись."

*

Навернулась в Морозенка
Теплая сльозина,
Пригорнулася до його
Вірная дружина.

Пригорнулась . . . „Розступися,
Наша мати, земле!
Я дознала в світі щастя, —
Буде, буде з мене!

Краще мені заніміти,
В домовині тліти,
Ніж кохання, мою душу,
Із рук упустити!"

*

Ой не сокіл з високости
Низенько спустився:
Морозенко в карі очі
Любо задивився.

„Ой чи вам же, оченята,
Слізьми заливатись?
Лучче-ж маю гречкосієм
На ввесь вік остатись!

Занедбаю для вас славу,
Завзяття лицарське.
Величайся, кому любо,
У піснях кобзарських;

А я з милою зостанусь,
Мов у тихім раю,
І коня на круторогі
Воли проміняю!"

*

Молодосте-чарівнице!
Хто тебе не знає?
Чого-ж серце заміраєс,
Як тебе згадає?

Тепле, тепле кубелечко
Ти йому звивала,
В Божім раї квіти рвала,
Його чарувала.

Зачароване, заснуло, —
Сни чудовні снились . . .
Чом же вони не справдились,
Як очі одкрились?

Не для тебе, Морозенку,
Воли круторогі!
Нехай орють, гречку сіють
Брати твої вбогі.

А ти будеш Україну
Орати списами
І по полю сіять волю
Вражими тілами.

Будеш сіять, поки ляжеш
В полі спочивати.
Буде битись в сиру землю
Старенькая мати:

Розірветься з болю-жалю
Серце голубине;
Заспіває-заридає
Уся Україна.

140. Магомет і Хадиза.[1])

(Поема.)

Перша пісня.

Аравія . . . Це тут єгипетські божища,
  Онуфиси та Мневиси забулись;
Це тут, скитаючись без хатнього жилища,
  Жиди до Господа свого вернулись.
Тут, на горі, гремів крізь тучі голос Бога,
  Єдиного предвічного владики;
Тут полумям вночі значилася дорога;
  Тут сяєвом сияв пророк великий,
І покорявсь йому в пустині камінь дикий.

В землі, рекомій Уц, мудрець тут проявився,
  Що Бога звав на суд за горе жизни,
І перед ним умом і серцем покорився,
  Як полились величні укоризни.
Упавши ниць, тремтів од слова, як од грому,
  Все твориво в души одмалювалось,
І Богу вишньому, єдиному, святому,
  Безсмертна в серці пісня озвалась,
Народам і вікам насліддям вічним сталась.

Аравіє! ти, мов той ум фундаментальний,
  На камені твердому оснувалась.
Ти маєш строгий вид, задумливо печальний,
  І Каменистою в сусід назвалась.
За те-ж тебе лихі сусіди оббігали,
  Не товпились в суху твою пустиню.
Твої джиґітарі тиранії не знали,
  Хранили волю й правду, як святиню,
Творили сильним суд, а вбогим милостиню.

Аравіє! ти, мов той Бедуін ревнивий,
  Камінням та піском обгородилась,
Сховалась од чужих у затишок щасливий,
  Над морем, як над дзеркалом, схилилась.

---

[1]) П. А. Куліш. Магомет і Хадиза. Львів, 1883.

Там раєм пишним ти, барвистим зеленіла,
  Про твій оазис мореходи знали,
До тебе паруси носили їх, мов крила;
  Щасливою вони тебе прозвали,
І про тебе казки дивовижні казали.

З тебе, Аравіє, з твого двойного лона,
  Як з древньої Юдеї й Самарії,
Повинен в мир прийти новий творець закона,
  Возвишений, як оний Син Марії . . .
Вже він прийшов, пророк, пустині просвітитель,
  І шествує, незнаний ще нікому,
Ні родичам близьким, од них далекий житель,
  Ні рідній неньці, ні собі самому,
Спасенних задумів поету мовчазному.

Не ключа журавлів по-над степом неслася,
  Не з вирію летіли сірі гуси,
Не низка байдаків по морю простяглася:
  То степові човни плили по суші.
Безпарусні човни, безвесельні ґалєри,
  Гуськом плили і, пливучи, хитались:
Двугорбі вючаки, цибаті дромадери
  В піску глибокому немов купались,
І порохи стовпом за ними підіймались.

Це з Мекки караван до Сирії прямує,
  Із здобиччю морських пучин глибоких,
Щоб накупить всього, що женщину чарує,
  І нарядить Арабок світлооких.
Коралі дорогі та жемчуги Цейлонські,
  З бальзамами, алоєм, камфорою,
Навючать караван блаватусом Сидонським,
  Кармазином, серпанками, тафтою
І білою, як на Ливані сніг, габою.

Та Магомет не мав у всьому каравані
  Ні зернятка. Це все було Хадизи,
Багатої вдови, між паніями пані,
  Що торг вела від Інда до Тавризи.

Він — хлопець молодий, її підпарубочий,
  Вдовиченко убогий, та вродливий,
Псував, не знаючи, солодкий сон дівочий . . .
  Високий був, румяний, чорнобривий;
Мов та Полярниця, ясні блищали очі.

А голос — водоспад, гучний, дзвінкий, грімучий,
  В саду в Хадизи, у раю земному,
Що рине кришталем з нахиленої кручи
  І по піску шумує золотому.
Ніхто в Аравії на дикій кобилиці,
  Що в табуні залигано арканом,
На вихрі степовім, блискавконогій птиці,
  Не мчавсь таким орланом-гурриканом:
Так тільки смерти дух летить над океаном.

Ніхто стріли в орла так не пускав високо,
  Не здобував його з-за хмар літучих;
Ніхто не поринав у море так глибоко,
  І в герці не являвсь, так гордо звучи.
В розмові-ж і діди його остерегались,
  Щоб не довів до сорома стареньких,
А друзі розумом живим його пишались,
  На нього надились дівчачі неньки,
І бігали за ним хлопята молоденькі.

Хлопят любив, з дітьми, мов сам дитина, грався.
  Вони йому здавалися пташками;
Їх реготом та скоками втішався,
  І веселивсь забутими піснями.
А послі пустотні впадав у сум глибокий,
  Під пальмами ховався мовчазливий,
Скитавсь по камяній пустині одинокий,
  Мов заходень, стратенець нещасливий,
Серед чужих людей безлюдник боязливий.

То не була журба, що він малий і вбогий
  Поміж великими багатирями;
Що цілини йому не орють круторогі,
  Не ходять коні в нього табунами;

Що чабани отар у нього не пильнують;
Що не його верблюди караваном
Од моря Красного до Чорного прямують;
Що не зовуть його великим паном,
Ні шейхом-дідичем, ні князем, ні гетьманом.

Журився він, чого його народ кумирам,
Мов Господу живому, покланявся!
Чому славетникам, тим шейхам, тим емирам,
Так як йому, Бог жизни не являвся!
Про Бога жизни він, ще хлопчиком маленьким.
Чував у Бозрасі, фортеці грецькій,
Як в Сирію ходив із дідусем старенким
Та гостював в обителі чорнецькій,
І снивсь йому той Бог в землі його отецькій.

Там, в Мекці городі, над водянистим лугом,
В найстаршому зо всіх старих святилищ,
Стояло годовим, чи повсякденним, кругом
Три сотні шістьдесят гидких страшилищ;
А серед них лежав, замісць живого Бога,
Бездушний камінь, що упав із хмари
І назначив що-дня чудовища святого,
Щоб честь йому і шану воздавали,
Творили молитви, акафисти співали.

Гордуючи дурним, паскудним суєвірством,
Заводив Магомет про нього мову,
Та, за рахованим попівським лицемірством,
Перепято дорогу його слову,
І названо його недовірком проклятим,
Що по дідах наслiддя не шанує,
Що, догоджаючи вольнодумцям завзятим,
Перекази спасенницькі руйнує,
І розумом мирським гріховно коверзує.

„Во імя Бога, ви, що звище просвітились,
Ви, що з небес премудрість осягнули,
Що для громадського спасення народились,

I ввесь народ у темряву втягнули!"
Промовив Магомет жерцям серед Кааби:
„Візьміть меча Дамаського ясного,
Що на його клинок не впало око баби,
I виберіть бойця найголінного,
Котрого чествують по всій землі Араби.

Я, сирота малий, убогий і незнаний,
Що в Бозі вся моя надія й сила,
Піду з шаблюкою на первого між вами,
I Асмодею обрубаю крила.
Коли ці камяні боги очима бачуть,
Коли ці глушани ушима чують,
Нехай вони тому кінець із нас призначуть,
Кого жерці безбожним іменують,
Недовірком зовуть, кощунником плямують."

Тоді счинився гук в святилищі страшенний,
Всі кулаки угору підіймали.
Заверещав народ, завив, мов пес скажений,
Жерці одежу на собі подрали.
Сто рук жорстких, міцних вхопило Магомета,
I волокло із капища на страту.
Кипіла клекотом попівська ворожнета,
Без суду віддавала в руки кату,
I обіцялась дать з Кааби щедру плату.

Під цей безумний час Хадиза з улемами
Несла в святилище дари великі,
Щоб караван жерці своїми молитвами
Перевели через пустині дикі.
Побачивши свого коханця молодого
В руках у душманів лихих, запеклих,
Мов у стальних кліщах, і ледви вже живого,
Озвалась у словах ніжних та теплих,
Через приятелів і слуг своїх дотепних.

Як віск од сонечка, так змякнули від злота
Лихі жерці. Пригасла ворожнета,
I навіженая, розлючена темнота

Покинула душити Магомета.
І, вирвавши із рук попихачів жерецьких,
Хадиза в караван його послала,
У Сирію, до городів торгових грецьких,
І йти через сухі степи казала,
І так слугу свого від смерти рятувала.

Синаю, горо славна і свята вовіки!
Чи чуєш, хто це, в образі смиреннім,
Наблизивсь до тебе? Це знов пророк великий,
Крушитель ідольства в вертепі темнім,
В вертепі, де попи прославились розбоєм,
І „чорну дань“ на всіх нас наложили,
І повеліли нам, щоб ми крівавим боєм
І ядом підступу людей душили,
А їм, із віку в вік, сліпуючи служили.

Згледівши твою священную вершину,
З верблюда зсів слуга Хадизи дивний,
Розкинув подрану в Каабі жупанину,
І сотворив намаз, обряд старинний.
Крижем простершися, облобизав ту землю,
Що вождь Ізраїльский топтав ногами,
Як пищу з небеси випрошував даремню
І воду з каменя точив річками,
І напував народ з верблюдами й биками.

Був ранок, і земля ще тільки нагрівалась
Під подихом нічної прохолоди.
Крізь прозирний туман гора Синай здавалась
Ковчегом золотим, вінцем природи, —
Ковчегом тим святим, що двоє херувимів
Таінственними крильми осіняли,
І безтілесного Владику серафимів
У сяєві своїм ізображали
Перед тілесними Ізраїля очами.

„Якою був єси ти силою натхнений,
Пророче Божий, духу яснозрячий?“
Промовив Магомет в душі своїй смиренній,

В душі на правду і любов гарячій:
„Чого жезлу твойму і камінь покорявся,
І небо слухало твого глаголу?
Як ти над всі гріхи Ізраїля піднявся?
Як серед блискавиць зійшов на гору
І удостоївся із Вічним розговору?“

Стояли всі кругом і дивом дивувались
Тому намазові серед дороги,
Поклонам тим земним, що з ними вирывались
Слова якісь душевної тревоги . . .
„Ось слухай, Магомет“, — сказав отаман сивий:
„Ми бачимо, що ти, через ту сварку
З жерцями в капищі, зробивсь мов юродивий,
А був ти хлопець дуже добрий змалку,
І бачити тебе таким химерним жалко.

Та ще-ж Хадиза нам, кохана наша пані,
Наказ дала — тебе, як око в лобі,
В дорозі берегти. Святе її бажання:
Бо так тебе терзали там жорстоко
(Оці самі слова мені вложила в ухо),
Що, дивлячись на тебе, вся тремтіла,
Коли-б не визівнув єси між злюк і духа . . .
І відойти додому не хотіла,
А все тобі у слід, мов синові, гледіла.

Ще вельми молода, сестра тобі літами,
Та не було дітей в її старого,
То й ми, отамани, їй здаємось синами.
Пожалься Боже віку молодого!
Казав мені факир, що хоче йти в черниці
І все добро на манастирь оддати.
Такої другої й не знаю молодиці,
Вона не пані нам, а рідна мати:
То мусимо їй всяк служити і вгождати.

Встань, Магомете: ось колодязь при дорозі,
Що людям не дає від згаги вмерти.
Хтось викопав у помислах о Бозі:

Надписано: „Благотвори й по смерти.“
Тут буде нам гаразд верблюди попасати.
Поснідаймо: бо ти вже цілі сутки
Не їв, не пив води, мов хочеш поміратн.
Тебе гнітуть якісь таємні думки . . .
Молись, то й закінчиш із совістю рахунки.“

„Рахунки з совістю! . . . Ось подивись на зорю,
Як перлами лелію обсипає,
Або на лебеді, як плещуться на морі:
Так дух мій перед Господом сияє.“
І Магомет устав, і виріс перед ними.
Товариші його не впізнавали . . .
Якимись дивними, усім немов чужими,
Його і постать і обличчя стали.
Всі оступилися, ззирались і мовчали.

„Господь мене кріпить не хлібом, иншим брашном.
А напоїв водою благодаті:
Трапезуватиму під небесами смашно
На тій горі, мов у царській палаті.“
І пішки він пішов степом од каравана —
Ніхто не смів його впинять словами, —
І в мареві світивсь, мов серед океана
Сияє молодик над облаками.
Дивились йому в слід, розводячи руками.

„Хлопята!“ — обізвавсь аґа, отаман сивий:
„Візьміть ви по шматку павидла з медом,
Сідайте на свої бахмати довгогриві,
І їдьте назирцем за Магометом.
Луки і ратища заздалегідь готуйте:
Бо в тій горі непевно по байраках.
Мов на розбійника, на звіря там чатуйте . . .
Не знає Магомет із роду страха:
То ви гледіть, щоб як не згинув бідолаха.“

Розлігся караван при степовій дорозі,
На вколішки попадали верблюди.
Мов у чумацькому укладистому возі,

Харчів у вюках повно і посуди.
„Нехай в Едемі той, мов пальма, процвітає,
Хто викопав колодязь цей спасенний!“
Рече старий аґа, і брашно розділяє:
Финики, смокви, в маслі сир праженний,
Павидло медове і кофій лікарственний.

Коли-ж курить-летить до них щось по пустині,
Мов стровус той цибатий, довгоногий.
„Це з Мекки шлють до нас якісь нові новини . . .
Коли-б не надали печалиґ та трівоги!“
Прибіг їздець, як жар. Коняка важко дише;
Ввесь піною, мов корабель, окрився;
Боками, мов той міх у коваля, колише;
В пісок ногами по борідки врився.
Знеможений їздець на гриву похилився.

Це від Хадизи лист, довженний, крючковатий . . .
По чорному червоним написала.
Не кожен би й факир зумів його читати.
В тому листі так до аґи казала:
„Благополучен будь у пищі і в напої,
Отамане аґо, довік щасливий,
І догоди мені в моїй вельможній волі,
Хадизі, господжі твоїй правдивій.
Бувайте й юнаки із ним щасливі й живі!“

До серця руку всі, як личить, прикладали,
Хилили голову к землі смиренно;
Як бодяки верблюд, слова з письма ковтали,
Від повісти-ж в очу робилось темно.
„На морі синьому в-ві сні я опинилась.
Ревли, мов бугаї, страшенні хвилі,
Одним одна звізда на небесах світилась.
Вітри вовками скиглили та вили,
І з Магометом ми, мов два листки, тремтіли.

Нехай мене простить: бо він не знає страху.
Так снилось. Аж дивлюсь, його не стало . . .
Його нещасного, блідого бідолаху,

Морське чудовище вхопило й розтерзало.
Я гірко плакала, і слізьми доповняла
Ревуче море, глибиню бездонну,
У груди билась, на собі одежу рвала...
Розбуджено мене плачущу-сонну,
І я тоді свою судьбу благословляла.

І знов заснула я; знов сон мені приснився:
Сиділи ми удвох із ним над морем;
У море-дзеркало небесний склеп дивився,
І дух, утомлений недавнім горем,
Відпочивав. Аж ось вода заколихалась,
І з-під води чудовище страшенне
На беріг лапами дереться. Я перелякалась,
А він: „Не бійсь нічого коло мене:
Дивись, як лащиться це чудище мерзене.“

І справді приповзло воно; мов пес ласкавий,
Хвостом виляло і заговорило:
„Ти — світ землі новий, новий архангел слави,
Ти — віковічне правоти світило...“
Тут море заревло, земля заколихалась,
І все під небесами стрепенулось;
Морська вода з огнем в хаос перемішалась...
Я серцем, як дитя мале, вжахнулась,
І з криком і плачем, трепещучи, проснулась.

Тепер, подумавши над цими снами
І всі видіння важивши глибоко,
Я бачу, що не спить, а світиться над нами
Аллахове всевидящеє око.
Аллах, його це Бог, єдиний, безконечний...
Не раз я чула, як він озивався
Серед людей сліпих, на істину безпечних,
Як духа в них свого влить силкувався,
І той Аллах мені у сяєві являвся.

Нехай же Магомет над вами старшинує.
Я мушу і сама йому коритись:

Він на своїй главі десницю Божу чує,
Владикою дав Бог йому родитись.
Корітеся йому, і що він вам накаже,
Моя під тим рука і підпись власна.
Да не смущається цим словом серце ваше:
В моїм добрі я самовластна.
Нехай же служить вам в дорозі доля щасна!“

На світі не одна Марія Маґдалина
Пророчими очима прозирала,
Що в нужденнім лиці сияла Божа сила,
І на віки віків мир озаряла.
Хадиза сталася звіздою на Востоці,
Новоявленною зорею правди:
Не помилилася вона в своїм Пророці,
Благовістителі любви й одради,
Гонителі в людях олжи, лукавства, зради.

Та де-ж те серденько жіноче, повне жару,
Що-б наскрізь не пробив його меч лютий,
Що-б не досталося тревогам на поталу,
Котрих йому й на небі не забути?
Хадизо! ти в-во сні заваготіла горем;
Під серцем будеш ваготу носити;
Гарячих виллєш ти не річку, ціле море,
І будеш смерти в Господа просити,
Щоб цю страшну на світ дитину не родити.

Де-ж Магомет, отаман каравана,
Новий пророк, посвячений любовю?
Тепер за нього всі, як за свого гетьмана,
Готові йти до смертяного бою.
Далеко вже забравсь у степ: бо він ходою
Був другий Митридат Понтійський,
Що насміявсь не раз над кінською ступою,
Як уганяв за ним диктатор римський
За той, що дався нам в знаки, півостров Кримський.

Жива від серця річ небесну силу має:
Бо женщина — пророк нової віри.

Не так, як письмаки, вона ум обертає,
  Не так слова кує, як лицеміри.
Хадизина душа у слуг її вселилась,
  І Магомет для них преобразився,
Немов з-перед очей завіса відслонилась,
  Немов їх розум зразу просвітився,
Або в перепутті їм херувим явився.

„Не дармо звірь приснивсь Хадизі милостивій!“
  Рече старий аґа в тяжкій тревозі.
„Коня мені, коня!... О часу нещасливий!“
  І стровусом помчався по дорозі.
Як серце закипить чи радостю чи горем,
  Він старість, мов одежу, з пліч скидає,
І дух його палкий широким грає морем
  І полумям у голову бурхає...
Такий Араб, таким його вселенна знає.

Арабе, посланцю святої правди з неба!
  Ти, чистий ключу чести і свободи!
Красо високих дум, квіток ясного Феба,
  Короно чоловіцької природи!
Ми, дзеркало німе народів благородних,
  Твій образ носимо в душі убогій,
І, серед всіх твоїх забутків инородних
  На манівцях вселенської дороги,
Найвиразніш твій тип ховаєм чистий, строгий.

Тим я один дзвоню у струни золотії
  Про те, що вороги твої лукаві
Осміюють-хулять, мов дуросвітські мрії, —
  Твої культурні праці величаві,
Коли-б хоч стих один з бандури мовчазної
  З вітрами залетів у славну Мекку,
Він може-б доторкнувсь крилом душі чуткої,
  Мов той зефир у полуденну спеку,
І спогадали-б там про родичку далеку...

141. Маруся Богуславка.

(Поема.)

Шоста пісня.

„Чого ти, паньматусю, так зітхнула,
Мов радощі згадала молодії,
Або в той край душею позирнула,
Де зникли в нас надії дорогії?
Чого очиці так позападали,
І голосочок твій перемінився?
Чи підданки досадне що сказали,
Чи може сон страшний тобі приснився?
Із чим від мене ти, матусенько, таїшся?“

— „Моя ти зоре в тумані густому!
Моя ти квітко пишна на морозі,
Гірка сльозино в кубку золотому,
Тиха надіє в праведному Бозі!
Так, я літа згадала молодії,
І в край сумний душею позирнула,
Де тліють кісточки його святії...
До нього-б я і в пекло полинула...
О, лучше-б я про це не знала і не чула!“

„Про що-ж ти чула, серденятко рідне,
Мій дорогий розколений кришталю,
Моє ти щастя несказанно бідне,
Гірка потіхо і солодкий жалю?
Про що дознались? Вже-ж ми в домовині,
І ні печали нам ні воздихання!
Там, у земному раї на Вкраїні,
Про нас ні чутки ані споминання!
Не плач, матусенько, моя ти росо рання!“

— „Про татуся я, доню, перечула.“
„О мамо!“
— „Так, нема його на світі...
Нема вже сонця; хмара обгорнула
Ввесь світ. Пора й мені туди летіти.“
„Умер?“

— „Згорів із церквою святою.
Сьогодня Товстогуба я зустріла . . .
Піймавсь і він Татарам у неволю . . .“
I не скінчила речи, обомліла,
I очі заплили холодною сльозою.

То не роса з очей, гірка отрута,
Мов та смола з проклятого анчару,
Що нею жаль сліпий і помста люта
Намазують кинджала яничару.
Вже не тече сльоза, ні! капле тихо,
Як мертва кров, холодна, почорніла.
Не дознає від неї пільги лихо:
Бо серце сукроватою ’бкипіло,
I в болістях своїх зотліло й заніміло.

Обнявшись літо плакало з зімою,
Мішалися гарячі з ледяними . . .
Якою-ж ти здавалася сумною,
Царська палато, із гостьми своїми!
О, не на те великі будівничі
Твої цяцьки із мармуру тесали,
Щоб у тобі від серця щирі речі
Не винами, сльозами запивали,
I „память вічную“ замісць пісень співали!

— „Сьогодня я була на тім базарі,
Де кобзарі по-нашому співають . . .
I бачила . . . як двох вели у парі . . .
О, не питай, куди! . . . Вони й не знають,
Хто дивиться на них! На голім тілі
Пошарпані жупани. Бородаті
Обидва, мов ченці, і білі, білі,
Як віск: бо, видно, все сиділи в хаті
З віконечком малим, в темниці тій проклятій . . .“

„Матусю? хто-ж це був?“
— „Ох, Товстогубий! . . .“
„Мій Боже! то це він і був?“

— „Як чуєш . . .
А другий . . . другий був . . . козак твій любий . . .
Що-ж ти мовчиш? чом дивом не дивуєш? . . .
О, Боже! хилиться! Рятуйте! пробі!“
На крик страшний збігаються Туркені,
Грекині, Ляхівки, і, як особі
Великій, служать бідолашній нені,
Сераля пишного невольниці мизерні.

*

Нездужає Хасеки Хуррем, і султана
Два різанці безвусі сповіщають.
Серальські лікарі із Лехистана
Книжки лікарські, суплячись, гортають.
Іде султан, покинувши в Дивані
Башів та визирів широкомовних,
І до Марусиної почивальні
Шле наперед рабинь своїх безмовних,
А сам стоїть сумний, хмурний, як у тумані.

Його не хоче бачити Маруся,
І лікарів до себе не пускає.
Над нею молитви святі матуся,
Немов би вже над мертвою, читає . . .
Священик сербський править одходную . . .
Вона лежить, як цвіт лелії пишний,
Косою скошений. Печаль німую
Світ у-в очах виявлює огнистий
Та вираз на лиці понуро-урочистий.

Велить Осман покликать Кантемира,
І, зачинившись, радиться з ним довго . . .
На другий день ґалєрою Заіра
Пливе з Скутар до Рогу Золотого.
До мармурів причалює барвистих . . .
Іде переддвірком . . . Її стрічає
Новий баша у шатах позлотистих,
І на її питання обявляє,
Що вже Абаз-баша десь инде пробуває.

Донесено про нього падишаху,
Що він очам цариціним нелюбий,
І зараз фирманом його, тімаху,
Відставлено від осяйної служби.
„Як з неба й грім гремить і сонце сяє,
Так гнів і милость в оці у цариці.
До неї вся вселенна притікає,
Мов караван в пустині до криниці . . .
Щасливить поглядом і поглядом карає.“

Перед цариціним блискучим ліжком
Навколішки Заіра припадає,
Недужній щось на ухо шепче нишком . . .
Румянець на лиці в цариці грає.
Обнявши лікарку, в уста цілує,
Зове матусю, плаче і сміється.
„Він жив“, рече, „і серце моє чує,
Що жизнь його, як нитка, не порветься . . .
О мамо-зіронько!, як любо серце бється!“

— „Так, жив, і я не з тим явилась,
Щоб тільки вас про це оповістити . . .
Ні, в нас тепер страшна труса зробилась . . .
Ви мусите велике щось вчинити . . .
Велике і страшне, коли з неволі
Своїх братів вам любо рятувати:
Коли вам любо, щоб у чистім полі
Вони могли, мов соколи, літати,
По Морю Чорному човнами знов гуляти.“

„Заіро!“ — прорекла тоді Маруся:
„Нема нічого так мені страшного,
Щоб я сама і дорога матуся . . .
Кажи, Заіро, просто . . . Я готова
Ступити зараз на Мосток Мертвецький,
І на гаку залізному висіти,
І мучитись, як Байда Вишневецький,
І пси голодні тілом накормити,
І в морі потопать і на огні горіти!“

Заіра по покою позирнула,
Послухала з минуту під дверима,
Від серця сумовитого зітхнула,
І стелю й стіни обвела очима.
„Чи піп у вас сьогодня був?“ спитала.
„Був!“
„Слухайте-ж: при нім ні слова!
Щоб і крилом і вітром не торкала
Цієї речи перед ним розмова:
Попівський бо язик — всім злам земним основа.“

— „Не розуміємо тебе, Заіро.“
„Мій муж із Кочубеєм рідне браття.
Ваш Кочубей Левко — брат Кантемира.
Одно у них обличчя і завзяття,
Одна на світ їх мати породила.“
Маруся дивиться на матір . . .
— „Доню!“
Промовила старенька: „це Заіра
Говорить щиру правду. Ми з тобою
Не знали, що Левків отець та був невіра . . .

Його малим ухоплено в Нагаях,
І за Порогами у християнстві
Згодовано і в рицарських звичаях.“
— „То мій Левко родивсь у мусульманстві? . . .
О, хто-б ні був його отець і мати,
За кожну искру жизни дорогої
І за одно слівце його віддати
Готова я мої царські палати
І жизни сотню літ щасливої земної!“

„Коли готова, то й віддай, царице,
Як оддала-б і я за Кантемира.
На небесах твій дух возвеселиться“,
Рече поважним голосом Заіра.
„Готова, о готова, сестро! . . . Боже!
Ти чуєш з неба . . . О, Пречиста Мати!
Нехай твоя свята рука поможе
Мені Левка з неволі рятувати!“
І знявшись, почала солодкими ридати.

„Моя царице!“ каже їй Заіра:
„Година дорога. Я сповістити
Про все негайно мушу Кантемира,
Щоб діло починав своє робити.
Учора він просив, благав султана
Подарувати жизнь йому Левкову,
Та не вблагав завзятого Османа:
Звелів собі на блюді козакову
Прислати голову у баню Мармурову.

Та не блідній, не сціплюй рук, царице!
Він піде в баню ще аж завтра вранці,
А ввечері, як Геспер загориться,
На волі вже з Левком всі будуть бранці.
Їх сорок душ самого отамання
Сидить у Чорній Башті над водою,
Ждучи свого страшенного карання.
Попливемо туди удвох з тобою,
І будеш ти сама Левковою судьбою.“

„Як це, Заіро? Я не розумію!“
„Ось як! Історія це вже давняшня,
Та розказати добре не зумію . . .
Розмова мужа із царем вчорашня
Йому відкрила на Османа очі:
Що він у нього не гетьман великий,
А парубок малий, підпарубочий,
І ганьбою було-б йому навіки
Для нього розливать крови людської ріки.

Не хоче більш Османові служити,
А ввійде в мир і лад із козаками,
І вкупі будуть Москаля душити,
Ляха й Волоха бити й плюндрувати . . .“
— „Як?!“ прорекла на це старенька мати:
„Цього вовік не може бути й статись,
Щоб нам на християн із вами встати,
І вкупі у людській крові купатись! . . .
То чим же нам тоді, яким народом зватись? . . .“

„А станеться“, відказує Заіра:
„Бо не дадуть Ляхи самим вам знятись,
І без Орди страшної Кантемира
Від ворогів своїх оборонятись.“
— „Марусю! вибірай, моя дитино:
Чи в Київі царицею назватись
І рідну ущасливити країну,
Чи від вінця царського відказатись
І християнськую прийняти тут кончину?“

„Я вибрала, матусю, ясна зоре!
Не знаю, що з того братерства буде:
Чи людям щастя, чи велике горе,
Чи славитимуть, чи клястимуть люди
Мого Левка і з ним невіру брата.
Я знаю тільки те, що жизнь і волю
Йому даю, обороню від ката,
І він помститься за свою неволю;
Про те-ж не думаю, що станеться зо мною!“

„О, серце пресвяте!“ рече Заіра:
„На диво Бог явив тебе народу . . .
Не для одного, бачу, Кантемира
Він дав таку в печалях осолоду.
О, сестро рідная! ти не цариця:
Ти, сестро, вища всіх цариць великих!
Імя твоє на небесах святиться,
І янгольські тебе прославлять лики . . .
Покинь цей грішний мир, сумний, крівавий, дикий!“

І сльози добрі, перла многоцінні,
Живущою, сцілющою водою
Лились, природи дар святий, безцінний,
І обіймалася сестра з сестрою . . .
„Покину, о покину, як терновий
Вінок, і там на небі панотцеві
Скажу: „Ти був премудр і свят у слові . . .
Бери мене на ручки і Отцеві
Небесному хвались: ‚ось мій вінець лавровий‘!

А ти, матусю, ти, мов голубиця,
Мов дух святий на небо вознесешся.
І засяєш і возвеселишся,
І сміхом херувимським возсмієшся:
Бо породила душу чесну, чисту,
Що не схотіла грішно царювати . . .
Побачу там я і Христа й Пречисту,
І припаду їй до подолу шати:
Ти, ти мене любить навчила і страждати!“

„О, раю! де ти? що ти? як ти сяєш?“
Промовила статарена Русинка.
„Коли ти так цвітами процвітаєш,
Як на землі любовю вірна жінка.
Воістину ти диво невимовне,
Ти — добрости Господньої пучина,
І як стебло кадила благовонне,
До тебе лине ця свята людина . . .
Це чисту дань дає Аллаху Україна.“

142. Байда, князь Вишневецький.[1])

Драма (1553—1564).

Прольоґ.

Три сотні й два десятки літ минуло,
Як згас у муках дух правдивий Байди,
А серце в нас лицарське не заснуло:
Так само на землі жадає правди.

Боронючи народну Гиппокрену,
Духовну зброєю без утоми носим,
І це на лицедійную арену
Свою борьбу за правду переносим.

---

1) Перша драма — драмованої трильоґії (Петербурґ, 1884). Друга драма: Петро Сагайдашний (Харків, 1900). Третя драма: Цар Наливай (Харків, 1900).

О, музо Мельпомено, правди мати!
Дай нам тобі достойно послужити,
Народний дух з занепаду підняти,
Гасителів його посоромити.

Нехай велика, люба нам тінь Байди
Од нас лиця свого не одвертає,
Нехай признає в нас героїв правди
І на борьбу святу благословляє!

Дієві особи:

Байда, — князь Дмитро Вишневецький.
Тульчинський Самійло, — його чура, а потім побратим.
Дворяне-побратими.
Посел московський.
Посел турецький.
Панцерний боярин.
Козаки-нетяги.
Козаки-дуки.
Радько Гузир, на прізвище Турецький Святий } козаки-нетяги.
Хома Пиндюр, на прізвище Плахта } козаки-нетяги.
Ґанжа Андибер, — гетьман запорозький.
Костир, — безрукий козак-характерник.
Козаки січовики, козаки-зімовчаки, козацькі чури, громадські мужі, кобзарь, посланці й вістовці.
Великий визір.
Сераскир.
Капудан-баша.
Беґлербек.
Замковий аґа.
Княгиня Вишневецька, — Байдина мати.
Катруся, — її небога.
Настя Горова, шинкарка степова.
Настині наймички.

Сцена в місті Вишневці над Горинню, на степу Вишневецькому, в Цариграді, на Босфорі і в Великому Лузі.

Пятий акт.

Друга сцена.

У Вишневці на замку крестова світлиця з предківськими портретами. Увіходить княгиня Вишневецька в чернечій одежі.

Княгиня. Залізний лист мені приснився ранком...
Вертається з Московщини мій сокіл.
Король йому баницію прощає.
До служби кресової закликає... (Павза.)
Ох... Десять літ, — ні, десять сотень років...
Як серця нашого стає!... О, синку!
Де ти?... Розмаявши ворожу хмару,
Ти сам узявся хмарою і зникнув.
Тобі було противно дяку слухать;
Нелюбі стали й ті пісні хвалебні,
Що кобзарі тобі на честь складали,
Твоє велике діло вихваляли.
Пилами й туманами обгорнувся,
На матір, на сестру не озирнувся.
Не нам, жінкам, лицарське серце знати,
В печалі й тузі словом розважати.
Ми за гріхи якихсь незнаних предків
Покутувати сотні років мусим...
Чернець... Заковане в залізо серце
Для жінки і для матері не бється.
О, скільки вас докупи тут зібралось,
(дивлячись на предківські портрети)
І вдачею лицарською зєдналось!...
Олегу, й ти, чубатий Святославе!
Зоставили наслїддя ви кріваве.
А ви, наслідниці княгині Ольги!
По ній зостались вам одні тревоги,
Безсонні ночі, сльози одинокі,
Зітхання, мов церковний склеп, глибокі.
Це мабуть вища присудила воля,
Щоб їм лягати трупом серед поля,
А нам над ними думками літати,
Кріваві рани слізьми обмивати.
(Увіходить Катруся в чернечій одежі.)
Катрусю, дорога моя дитино,
Єдина втіхо, споминко єдина

Про ті літа, як я, щаслива мати.
У парі вас надіялась вбачати!
Сьогодня десять літ, як ми вернулись
У Вишневець із-за лихих Порогів.
Де Печеніги дикі загніздились
І в дикарів нових переродились.
Ти десять літ одежу чорну носиш,
За матір Господа благаєш-просиш,
І маєш тихую надію в Бозі,
Що вже вона на райському порозі;
Що з раю прабабки її вітають,
Твоє подвижництво благословляють,
І дякують пречистих душ цариці,
Що прийняла дівочі обітниці.

(Увіходить Тульчинський оддалеки.)

Вволи-ж тепер мою сердечну волю,
Осолоди гірку самітну долю
Тому, хто став бездітниці за сина,
Ким захистилась наша Україна.
Він десять літ до тебе не лицявся,
Про любощі ні словом не озвався.
Невольник мовчазний твоєї волі,
Чатує з козаками в Дикім Полі;
З окритою залізом головою,
Стоїть готовий день і ніч до бою.
Що мовчки ти для матері чинила,
Те мовчки він чинив для побратима.
Вас двоє в світі, двоє душ високих,
Сердець на дружбу і любов глибоких.
Такими душами цей світ держиться,
Імя Господнє на землі святиться.

Катруся. Княгине мамо! я не без користи
Покутувала за своє рождення:
З моїх очей дівоцька луда спала,
І я цей світ, який він, розпізнала.
Гірка це чаша, що нам жизнь підносить
Під назвою кохання та роскошів.
Я на життя жіноче надивилась
І в драних хатах і в царських палатах.

Страшне воно під карбачем козацьким,
Страшніше під евнушеством султанським.
І ті, що в цих чертогах князювали,
Чернечі рясники понадівали.
Наділа й я: тепер шкода здіймати
І весну жизни в гості завертати.

Княгиня. У гості! ні, моя леліє пишна:
Весна твоя цвіте ще повним цвітом,
І серце молоде жадає щастя,
Що з серця дружнього любовю рине.
Не говори, що ти його не любиш,
Що не діймаєш віри козакові.
Козак цей — лицарь, воїн чесnородний:
Козацьке варварство йому противне.
Він дику, люту силу войовничу
До подвигів спасенних нахиляє.
Він дише правдою, святої правди,
Завіту лицарства достерігає.
Одна у нього хиба — нововірство;
Та, слухавши його оповідання,
Сама в чернецтві ти вже не вбачаєш
Людської жизни вищого призвання.

Катруся. Так, не вбачаю, мамо: бо черниці,
За мур від горя жизни заступивши,
Про власне, манастирське горе дбають,
Для світу-ж нібп справді вмірають.
Тим часом ні в гаремах мусульманських,
Ні по улусах степових татарських
Біди й наруги більшої не знають,
Яку жінкп козацькі в нас приймають.
Оце-ж до віку буду дівувати,
Жінок нещасних в тузі розважати,
Покинутих сиріток доглядати,
На добру путь, на розум наставляти.

Княгиня. Моя голубонько! хіба-ж неможна
Круг рідної семї сиріт збірати
І тим козачкам нещасливим тугу
В їх бідолашній долі розбивати?

Катруся. Неможна: бо семя — душі зневага,
Це — рвання серця, матінко княгине:

Однаково і лицарь і нетяга
Свого часу дітей і жінку кине.
Ось ряд черниць, сумний, як склеп підземний.
Це женщини гіркі, з мечем у грудях...
Наш вік — жіноцької журби вік темний,
Біди, невиданої ще на людях.
В тебе пронизане в самої серце
Мечем крівавим, як огонь жерущим.
На горе всім, хто горнеться до тебе,
На радощі ненавидникам злющим.
Княгиня. О, бідний побратиме мого сина,
Найкраще серце, розуме найвищий!
Чи не була-б дочка моя щаслива,
Коли-б не знала, чим це время дише?
Твої нововірні оповідання
Про світ широкий, про науку правди,
З дівочого веселого кохання
Зробили сум без пільги, без одради.
Тульчинський (наблизившись). Княгине!
Княгиня. Ох! ти тут, мій орле сизий?
Тульчинський. Я тут, і чув сердечну, щиру мову.
І перебить не смів: бо ви снували
Найвищого життя тонку основу.
Та край наш мріями низькими дише...
Колись, читавши, будуть дивувати,
Що він собі руїнне право пише
І все з землею надиться зрівняти.
Княгиня. Як? що?
Тульчинський. Вернувся Андибер з неволі.
І зветься Куксою: бо без руки вернувся.
Він хоче на сріблянниках помститись
За те каліцтво, що в Орді здобувся.
Княгиня. Хто-ж провинив йому в його нещасті?
Тульчинський. Князь Байда.
Княгиня. Тим, що вдарив, мов із хмари
Нежданий грім?
Тульчинський. Ні, тим, що судню раду,
Мов череду, обскочили Татаре.
Княгиня. То син мій провинив своїм лицарством.
А Ґанжа мститься над сріблянниками?

Тульчинський. Сріблянники у нього всі, хто між козацтвом
Живе порядними будинками й хатами.
І перш усіх — княгиня Вишневецька:
За нею він погрожує Острозьким,
Сангушкам, Радивилам, всім княжатам,
Що не в ладу з гультяйством запорозьким.
Княгиня. Погрожує... на що-ж він уповає?
Де в нього військо? в чім його потуга?
Тульчинський. На ярмарку до Кукси пригорнулась
Уся голота, що не любить плуга.
Орда ця на Вкраїні з давніх-давен
Проміж людьми дбайливими вгніздилась;
Тепер вона знаряддям небезпечним
В руках лихих комишників зробилась.
Учора Кукса в гунці, без сорочки
Пришкандибав; сьогодня гетьманує,
І хто не викотить йому горілки бочки,
Того дере, плюндрує, в пень руйнує.
З горілкою, мовляв, уся вселенна
Під нашим присудом козацьким буде,
Почезне панська сила навіжена,
І раюватимуть всі вбогі люди...
Княгиня. Єхидна проповідь!
Катруся. Що-ж нам робити?
Тульчинський. Те, що робили предки: зачинитись,
До себе всіх статечних прилучити,
І з Печенігами новими битись.
Наш замок повен живности і зброї;
Сердець прихильних маємо доволі...
Не нам лякатись челяди пяної
Там, де блищали славою герої.

Катруся. Княгине мамо й ти, козаче правий,
Справдешній лицарю серед козацтва!
Додасть підмоги вам дівча без слави,
Без імени, без батька, без багатства.
Як пухли з голоду козацькі діти,
Конали в недузі та в холоднечі,
Я звикла по холівах тих ходити,
Що не зосталось ні вікна ні печи.

I не одну безматірню дитину
Від болести тяжкої рятувала,
Збірала сиріт в затишну хатину,
Сорочечки біленькі надівала.
Вертаючись нетяги у холіви,
Своїх дітей в черниці пізнавали,
І на шпиталик дітський із поживи
Своєї пай нескупо відділяли.
Такі нетяги будуть наші люди:
Бо люба й дорога отцю дитина...
Тульчинський. Ні, ясна панно! так воно не буде:
Любіша їм і над дітей руїна.
Завзявшись битись із сріблянииками,
В пяних піснях зачнуть того хвалити,
Хто вирізав отецькими руками
Прихильні до панів козацькі діти.

Третя сцена.

Там-же.

Увіходить вістовець.

Вістовець. Пресвітлая княгине! я заїхав,
Далеко з Шляху Чорного звернувши,
Щоб ви про новину щасливу знали,
Котра сповнить веселостю ваш замок.
Є над Дніпром село Манастирище,
Село козаче на землі чернечій;
Туди везу я князю лист залізний...
Княгиня. Залізний лист? Мені сьогодня снилось,
Що син мій із Московщини вернувся
За цим листом чи ґлейтом королівським.
Вістовець. Вернувсь, княгине: сон правдивий снився...

Увіходить Байда, увесь сивий.

Байда. Правдивий сон, і ось я сам...
Княгиня. О Боже!
Припав метелицею серед літа!
Байда. Це не метелиця, — зіма московська...
Московські лаври це мене вкривають:
За правду инших там не заробляють.
Княгиня. О, синочку! (Хоче його обняти).

Байда (припавши на одно коліно). Благослови, матусю,
На поприще нове шукання правди.
(Цілує руку.)

Княгиня. Ще в тебе поприще нове?!

Байда. Велике.
Це в мене тільки й щастя і одради.

Княгиня. Хіба-ж тобі, мій сину, мій герою,
Не ввірилась земля московська люта?

Байда. О, добре ввірилась! Там погибає
Все, що встає за правду...

Княгиня. То про що-ж ти
Вбивавсь із літа в білу зіму, синку?

Байда. Там воювать за правду стоїть праці.
Земля — як море-океан широка.
Кипить вона і рибою і звірем;
Кипить і грає силою-снагою,
Удачею, одвагою людською.
Там тільки-б велитням на світ рождатись,
На всю вселенну доблестю пишатись.
Та глибоко в ту землю кривда вїлась,
В серцях підлиз царських закоренилась.
Вони обстали трон високим муром,
Премудрого зробили самодуром.
Крізь золоті самодержавства ґрати
Рикає лев цей, — трусяться палати,
А можновладство підступного слова
Все дужчає, мов гидра стоголова.
Воно й мою правицю притомило,
Погнуло і мою лицарську силу.
Та до мене ввесь цвіт землі зібрався:
Ті, що з царем Казань завоювали;
Ті, з ким він Астрахані допевнявся;
Ті, що Сибір широкий здобували...
(Чути труби, жоломійки, тулумбаси.)
Самусю брате! дай себе обняти.
Катрусю! дай себе поцілувати.
Це не зіма московська вас вітає:
Московська Русь до себе прикликає.
Не в труби це, не в жоломійки грають:
Серця правдиві до сердець гукають.

Царська земля неправдою болів...
За мною йде, в кім искра правди тліє,
І кличе покликом до всіх великим,
Хто не піддавсь у нас жаданням диким:
„Гей, люди щирі! правди, правди, правди!
Нема без правди ні в чому одради!
Рятуймо Русь і Київську й Московську,
І вольну Новгородську й славну Псковську!
Бо Татарва нова по ній нуртує,
Століття кривди й мороку готує."

Княгиня. Мій сину орле! я не розумію
Твого завзяття й задуму нового.
Не Русь од кривди мусиш рятувати,
Своє гніздо від рарогів спасати.

Байда. Чув, бачив, знаю й добре розумію
Пяну й безрозумну хижацьку мрію.
Я-б Ґанжу-Куксу розтоптав ногами,
Та всобитись не хочу з козаками.
Сьогодня козаки — знаряддя зради,
А завтра — воїни святої правди.
Сам Кукса, що хотів нас руйнувати,
Мені в поході буде помагати.

Княгиня. Куди-ж це знов поход у тебе, сину?

Байда. На Задністрянську, нене, Україну...

Княгиня. В Волощину?

Байда. Що об Дунай обперлась,
Від гір до Моря Чорного простерлась,
Дністром од польського меча прикрилась,
Щитом нам від Турещини зробилась.
Шукав я правди по світах широких,
Коло престолів золотих високих;
Та бачу, що шкода її шукати
Окрім своєї взброєної хати.
Я збройну хату за Дністром збудую,
Повз ріки й Море башти помурую.
Тоді правицю простягну цареві,
А ліву руку — панству й королеві.
Хто-б ні озвався правду боронити,
Всім рівно будуть козаки служити,

Нехай живе по нас вовіки слава,
Що иншого ми не жадали права.
Княгиня. Мій сину орле, соколе мій ясний!
Великі в тебе, вікопомні мисли;
Та чує серце матерне безщасне —
Побє недоля ці надії пишні.
Байда. А ти, Самусю, друже мій між друзьми!
Чи віруєш в мою лицарську долю?
Тульчинський. Поки я вільно дихатиму грудьми
І ненавидітиму тьму й неволю!
Байда. Це наша заповідь свята козацька,
Це наша віра праведна лицарська.
Нехай ми всі за неї трупом ляжем, —
Ми свій завіт потомству перекажем.
Орлице нене, соколихо ясна!
Не плач, утри залиті слізьми очі.
Недоля ваша над всі долі щасна:
Бо дух наш родиться в души жіночій, —
Дух повен жертви, повен занедбання
Себе самого для добра людського:
Нема в людей святішого призвання,
Нема й у Бога кращого нічого!
Княгиня. Катрусю, чуєш? Ось де нововірство
Із вірою старою понялося,
Ось чим козацтво предківське наслідство
Хранити для потомків завзялося!
Нам, кажеш, серце наскрізь меч проймає...
Не бійся гострого, моя дитино,
Як не боїться воїн, що лягає
У полі трупом за свою країну.
Тульчинський. Достойне слово матері героя,
Достойне й діло огняного слова...
Нехай же і моя перед тобою
Озветься мовчазна, несміла мова...
Байда. Ні, брате! десять років німування
Промовили за тебе більше правди,
Ніж співи трубадурного лицяння
І струни голосної серенади. —
Катрусю! по всьому широкім світі,
Де лицарство з неправдою воює,

Нема нікого в мене на приміті,
Хто женщину так високо шанує.
І не знайти довіку в християнстві
Такого доблестного паладина,
Що десять літ був сироті за брата,
А побратимській матері за сина.
Пишалась би й великая цариця
Таким преславним лицарем-слугою,
Що чатував у полі й на бойницях,
Готовий по всяк день і час до бою.
Та не до всякої цариці сватом
Прибуде Байда з тими, що під лавром
Московським срібним на ввесь світ сияють
І правду над багатства прекладають.
Я врізав би свого живого серця,
Віддав би раю цілу половину
Тому, хто для коханого кубельця
Вбезпечує, як муром, Україну.
Ми, люди правди, родимось для жертви,
Ми кривду жертвою одоліваєм;
Без нас були-б людські діяння мертві,
Ми їх безсмертним духом надихаєм.
Нехай же над твоєю головою
Вінець у Бога жизни возсияє:
Жіноча жертва нарівні з мужською
Грядуще царство правди приближає.
Дай, сетро, лицарю без плями руку
На трудну жизнь, як героїня жизни,
На всяку жертву і на всяку муку,
Що-б ні судилося твоїй отчизні!

Катруся. Мій братіку! твоє велике слово
І погляд божеський на наші муки
Освічують, мов сонечко весіннє,
Мою захмарену сиріцтвом душу.
Убога розумом і млява серцем,
Не мушу в вас по-заду зоставатись:
От вам обом рука, що до загину
За правду жизни буду подвизатись!

(Дає Тульчинському правицю, а Байді ліву руку. Байда цілує Катрусю в уста. Тульчинський, припавши на одно коліно, в руку.)

Княгиня (надіваючи молодим перстні).

Благослови-ж, Всевишній, вірну пару,
І дай їй вік новий благовістити!

Байда. Далекий може вік святої правди,
Спасенних душ надії і одради!

(Заручені цілуються. Спускається завіса. Чути весільну музику, та вона переходить у плач.)

143. Дівоче серце.

(Ідилія.)

I.

Ой у неділю рано, по-раненьку,
Ой то-ж не у всі дзвони дзвонили,
Як у вдовинім дому гомоніли...

Єсть така пісня, і дуже жалібна вона. Було, як співає наш кобзарь Архип, то й сам плаче. Отже, як-би не вмер Архип, то ще-б зложив може й жалібнішу пісню про нашу вдову, на прізвище Загірню, як у неї в дворі одного ранку гомоніли селяне, а вона сама крізь людський гомін голосила. І селяне-ж були хороші! бодай їх доброму чоловікові ніколи в себе в господі не бачити!...

Десятники з сотськими та з писарем, — он хто гомонів у вдовиному дворі! Уже-ж вони не з добром завитали до вдови Загірньої, бо ці людці де купою зберуться, з того місця втікай скоріше, — добра не побачиш і не почуєш.

Коли-б знав Ігнат удовиченко, що й його батьківського двора не мине ця халепа всемирна, то певне й вітер би його в полі не випередив. А то хто-ж би подумав, що одного в матері сина візьмуть у москалі?... Вдова Загірня вбезпечилась, що в неї син одинчик, і молилась Богові тільки, щоб він послав її Ігнаткові хорошу пару.

Сам Ігнат був ще молодий козак, — саме тільки чорний вус почав пробиватись. З парубками літати навзаводи, скакати через купалове огнище, або перемахати сажнями Дніпро, — ото були його забавки. На вулицю ходив пісень співати, жартував з дівчатами похлопячи, а любощі йому ще не дуже в серце впивались. Недоліток зовсім іще був Ігнат удовиченко, тільки що батьківський зріст і хода, і якась повага в очах, бо сказано — господарь на своїй батьківщині, — от його що ніби дорослим парубком удавало. А найбільш, як іде було в неділю з матірю до церкви: вона в старосвітському

кунтуші, а він в батьківській киреї — високий та рівненький собі, мов ясенок. Ще-ж до того звичайний був і богобоязливий, справді йшов до церкви молитись, а не ґави поміж людьми ловити; то здававсь ніби вже не парубком або підпарубочим, — статечним чоловіком здавався. Ото-ж ми хвалимо було його гарний зріст і батьківські звичаї — його й батько був чоловік хороший і богобоязливий, а тії харцизяки мабуть свою думку дбали: „Нехай, нехай доростає міри, — буде з його ще кращий некрут, ніж на селі козак."

Воно то і в пісні співають:

Ой у вдови один син,
Та й той пішов під аршин . . .

Пісня — правда, вона тобі не скривить ні словечка, та коли-ж це таке беззаконство чинилось на Вкраїні? Може тоді по селах порядку ніякого не було, або що, а тепер же в нас на всяку хату по начальнику, що й чарки горілки не вип'єш без догляду . . . Еге! тим-то мабуть і громада з великого чоловіка сталась малим, що знай стрічаєш по селу людей з паличками. Оці то люди, сидячи там собі і по буднях, наче в свято, без роботи в управі, балакають знечевля про всячину, та й домізкувались, що у вдови Загірньої суть не один син, а іменно і всеконечно — два, бо старший брат Ігнатів помер, чумакуючи в дорозі, і про те нігде не явлено і не записано, а товариство його недавно оце в холеру повимірало: то їх і значиться два сини у вдови Загірньої Катрі, і як старший на литцо не состоїт і вже годів ізо три без вісти одсудствуєт (це вже писарь старший слибизує), то й упадає некрутська черга на його, Ігната, которому, каже, сповнилось восімнадцять літ.

Так-то вони собі там гуторять, а вдова небога, встаючи й лягаючи, поклони б'є перед образом: що не доведи, каже, його Мати Божа до лихої години, до невірної дружини, до злої дичини, а пошли йому пари до вподоби, до любої розмови, до господарювання в дому, до чести й жалоби між добрими людьми. Як би-ж хто сповістив удову безталанну, що отака й така річ, — може-б вона кинулась в управу, звієць полотна однесла писареві, а старшині поставила пів відра горілки, бо вони звикли там начальницьким робом бенкетувати: впоївши й випровадивши ісправника чи окружного, сами недоїдками й недопивками по-начальницькій контентуються, — це вже в них діло законнє. Не то в празник, та і в будень, з селян збірають харчове, що ось ніби становий, чи який там нечистий, прибіжить. Той же й не думає про їх управу, маючи собі вволю де їсти й пити і руки нагрівати, а вони балі собі в управі справляють. То нехай би вдова Загірня

кинулась у цей кагал з поклонами і дарунками, — воно-б нічого. Сам писарь і записав би і свідків познаходив би, що імено помер Ігнатів старший брат, чумакуючи, і що він є один, як око, син у матері. А то вона собі молиться безпешне і на часточку раз-по-раз отцю Петрові подає, ще й молебні в його наймає, а той — звісно піп — собі радіє, що яка-то спасенна душа ця Катря Загірня! Тим часом старшина, наговорившись та нарадившись у своїй раді лукавій, вибрала день — святу неділю, що вже імено знає — дома Ігнат вдовиченко. Худоба про цей случай пасеться в його за вишнячком у пастівничку, а сам він, гарно вмившись і голову змивши щолоком, бо мати держала його чисто, як панську дитину, вбереться гарно до церкви і піде обруч із пані-маткою слухати святого співу і читання.

Ото-ж іще й великий дзвін не бовкнув, а у вдовиному дворі, ти-б сказав, у-во всі дзвони дзвонили. Ведуть Ігната під руки до розправи, гукаючи й регочучи, наче вовка або що живцем доскочили; а мати-ж то, бідна мати, за ними наче по-мертвому голосить! Мій Боже милий! хоч би-ж він не такий хороший та вродливий здавався... А то трошки зблід на личеньку, то чорні брови й молодий вус наче шовком йому те свіже молоде обличчя закрасили. А очі сумні і ніби якісь горді зробились. Дві сльози, мов кришталеві искорки, викотились та й зупинились під очима. Сором, бач, козакові заплакати, — переміг свою тугу бідолаха.

Оце-ж його ведуть, мов молодого князя бояре, а сусідня дівчина Оленка, те-ж недоліток, та тільки гарна-ж на личеньку, як та зоря Господня, вирядившись до церкви у квітки і в білі пишні рукава, саме мчала повні відра од колодязя, поспішаючи матері води до порання наносити, тоді й до церкви підбігцем бігти. Як побачила-ж вона його в такій громаді, то й відра в неї по землі покотились. Вона його любила, молодого, вродливого Ігната, та й рідній матері не призналась. А тепер на ввесь куток заголосила, і до вдови Загірньої, до Катрі, на шию кинулась. Оце-ж може й пара Ігнатова, бо й він не видержав її плачу ревного, — затрусивсь увесь і захлипав: не міг себе перемогти.

Ще-ж як на те дав Господь ранок тихий, ясний та любий, літній. Колос у ячмені ще не налився, то соловей висвівував остатні пісні свої — прощавсь із весною. Тут його ведуть, того Ігната; тут його мати, обнявшись із Оленкою, голосять, а соловей на вербі під той гомін та плач аж лящить — співає. Золоті хмарки наче вплинь пливуть по чистому небу. Скрізь широко видно аж геть по-за цариною. Вітряки на горбах понасторощували крила і сяють проти сонця, мов

башти золоті. А що вже хрест на дзвіниці новий, що поставив своїм коштом Ігнатів таки панотець, — аж сипле промінням. А тут саме й до церкви благовітувати прийшла година. Отець Петро тихою ступою вийшов із свого двору, то паламарь, побачивши його із дзвіниці, й бовкнув у великого дзвона. Свято вчинили всі гуртом удові бідолашній — на все життя свято! . . . Як була в новому очіпку, що саме збіралась наміткою голову до церкви обвивати, так і пішла за сином до розправи.

Ховайся-ж тепер, Оленко, од людей, не йди й до церкви, бо всі сусіди взнали, кого ти, молода, покохала! І квітки ти свої розгубила по дорозі, підбіраючи відра. Парубки, йдучи до церкви, квітки твої, сміючись, позбірали. Тепер у тебе на всім селі немає вірної душі, щоб твоє горе зрозуміла. Батько й мати гримлять на тебе, мов ти не знать яку велику незвичайність серед людей учинила. Ота вдова хіба тебе зрозуміє і до серця пригорне, що вирвалась од тебе і побігла за сином.

Отже вони й коло розправи — тії пявки людськії. От вони привели вродливого вдовиченка перед пана. Не малий же й пан нагодивсь у село під цей час, — не дурно ще вчора з вечора курей по сідалах полохали — готовити йому вечерю. Сам окружний, Бреус Ілья Семенович, це він учора з дзвоником набіг у село. От і стоїть, у боки взявшись, саме тільки налигавсь чаю з перегінною; тепер у холодку коло розправи потягує здоровенну люльку. Мордатий він собі пан і, правду змовити, поганий; і ґудзики його блискучі не красять. Блищать ті ґудзики на йому, мов жабячі очі, тільки що страшно, а краси нема ніякої. Отже не подивилась бідна вдова, що він і зростом — карапуз, і лоб йому мабуть іще змалку приплющено, і ноги в його чогось криві. Як прибігла, так і впала йому в ноги і обхопила ті криві ноги руками, а сама голосить:

— Паночку, лебедику! може-ж і в вас є діти! не губіте мого Ігнатка: дайте-ж йому й мені па світі пожити!

А в його справді, в того окружного, діти були маленькі, все дочки; до церкви, таки до нас у Буртища, пані його, окружна, було їх возить повен віз. Та що-ж йому про те? і як проста баба сміє свою дитину до його дітей рівняти?

— Геть! — от він що одвітував, — ти мене повалиш! Азьміте бабу проч!

Так і вхопили стару Катрю Загірню ті прислужники, із наших таки людей харцизяки, і одволокли геть, бо й справді на кривих ногах окружний захитався. „Чаво табє нада?“ закричав на вдову

безталанну, і її вже держать під руки, не пускають. І сина держать коло неї, щоб не влизнув, бо знало все село, що його й конем не доженеш.

Вона тільки плаче, і дух її захопило. Звісно материн плач!

Хто-ж мене, паночку, догляне, хто мою старість запоможе? хлипаючи, насилу промовила.

Він, хоч по-нашому й не говорить, а зрозумів її та й каже:

Работніка найдьош сабє, старуха. Ти вдова баґатая.

І вона-ж, дармо що зовсім збожеволіла од напасти, постерегла, супротив чого він її закинув.

Коли-б я, каже, була багата, я-б тебе, пане, озолотила! Оце-ж у мене і все багатство і ввесь скарб, що ви в мене забрали.

А вони окаянні все було плещуть, що Катря Загірня багатирка на все село: ото-ж і окружного на її нацькували, що прижмом, кажуть, за душею в неї єсть гроші. Сама ходить, як кукла, в церкві од неї аж світить поміж людьми, а син у неї — мов той панич, чистий та митий, мов огірок. І хата, кажуть, у неї, як віночок. То й певен був окружний, що вона зараз капшук розвяже.

Пане мій, голубе мій! благає вона окружного (а він до голуба такий був схожий, як підсвинок) маю два волики й корову: забери їх до господи, а мені верни мого сина, моє сонце!

Що то проста жінка, сказано! Їй здається, окружний все одно, що той Татарин; а він у нас такий був, брав самими грішми подарунки. Приїде й поїде, ніхто нічого не бачить і не знає. Розлютувався-ж на Катрю за її слова дуже, аж посинів!

Сказилась баба, што-лі? промовив, та аж мукнув, що — всі злякались: — Лашадєй!

Де тії й коні взялися! мабуть нечистий їх позапрягав на ту минуту, так і вискочили перед ґанок, мов із землі виросли. Тільки дзелень-дзелень-дзелень той дзвоник на дузі. Аж дві тройки вродилось їх разом. І як він із тими кривими ногами так хутко у візок упхнувся, враги його душу знають, того окружного, Бреуса того. Пашол! і мов чортяки його на крила підхопили. Тільки пилом занесло вдову бідолашну. Протерла очі, аж і сина вже немає вже обидві підводи коло царини. Бігом бігти за ними, криком кричати: „Синочку! Ігнаточку!“ . . . Шкода, вже не почує, і матери крізь ту страшенну куряву не побачить.

II.

Як ізійшла вечірня зіронька, та повечерявши старі люди спать повкладались, сельська молодь почала через широкий став перегуку-

ватись. Соловії з обох боків ставу по вербах висвистували: озвалася вода стома голосами. Зорі наче потонули в ставу і поуз беріг тремтіли, розпливались искорками, та й знов у глибину порпнали і тихо в глибині сяли, ти-б сказав розмовляли з небесними зорями. Ізійшлися докупи парубки з дівчатами, почали своє кохання у піснях виспівувати. Тільки й нема між ними Ігната вдовиченка та молоденької Оленки. Далеко тепер десь Ігнат сидить, знайомого голосу не чуючи: а Оленка лягла спати, та й підплила гарячими слізьми в коморі. Довго вона плакала, слухаючи співи соловіїні та дівоцькі пісні; серед ночи встала, тихесенько викралась із комори, тихесенько перейшла через двір, майнула білими рукавчатами на перелазі, втонула в вишневому садку, вирнула з садової темряви коло хати вдови Загірньої. Не спала бідолашна мати, почула, як Оленка в віконце стукнула, обізвалась, упустила її в хату.

— Матінко моя рідна! — каже Оленка, обхопивши її плечі, — люблю твого Ігнатка, як свою душу. Я пропаща без його на світі. Благослови мене, матусю, іти за ним на край світа. Нехай він не мучиться між чужими людьми самотою. Я його люблю, він мене любить, — нам обом буде легше, як ми побачимось що-дня хоч на часиночку.

— Голубонько Оленко! що оце ти видумала? У тебе-ж батько й мати, у тебе брати й сестри: як їх покинути?

— Нема в мене тепер ні батька ні матері, паньматусю! Ти мені батько й мати, а твій Ігнатко вся моя родина. Не зможу я без його в світі прожити, у сиру землю піду. Чи лучче-ж їм на столі мене побачити?

— Ні, моя доню, коли йти кому за Ігнатком, то лучче мені, одинокій матері.

— У тебе, ненечко, худоба на руках і батьківщина Ігнатова: тобі неможна всього кинути . . .

— Неможна, неможна, — промовила вдова плачучи, а то-б я вже й у дорозі була, я-б за ним зозулею летіла.

Довго вони вдвох говорили, довго впиняла вдова Загірня Оленку, лякала її світом широким, людьми чужими, пригодами несподіваними. Не злякалась нічого молода Оленка; на вічні найми себе обрекала: „Годитиму, служитиму, нігде не загину. Бог нам поможе, твої молитви, нене, з усякої пригоди нас визволять.“ Такі слова вона промовляла, мов пісню співала. Раділо гірке материне серце, що її синові, мов із-за чорної хмари сонечко присвічує. Жаль їй було тільки дитини молодої, у чужій чужині не бувалої. Боялась вона, щоб з цього не

вийшло ще більшого лиха, як слідом за її сином згине й чужа дитина. Не знала, що Оленці казати, замовкла, журячись. Далі ще каже:

— Ти-ж подумай, моя кришечко Оленко, як тобі село покинути, коли в тебе ніякого паперу немає? Та тебе всяка судова погань заарештує, ганьбу тобі велику зробить, до віку сорому не збудешся.

— Я вже про це думала, ненечко: у мене ще з весняної доби єсть такий пашпорт, щоб мені вільно було по людях служити. Ти знаєш, яка в мене старша сестра недобра, яка злюща. Вона мені була прачем руку перебила: а мати її дуже жалує і од панотця обороняє, так я випросила в панотця такий пашпорт, щоб мені дома не жити. Він і лежить, той пашпорт, за образом. І пішла-б таки я з дому, та зосталась, що Ігнат близенько, щоб з Ігнатом твоїм що-вечора побачитись, а тепер мене ніщо не зупинить.

І радіє і боліє душею старенька мати.

— Доню моя! — каже, — не нарікай же на мене, як — не доведи Боже — инше воно станеться, ніж ти собі міркуєш.

— Вкупі з Ігнаточком не страшне мені ніяке горе! — скрикнула Оленка, обнімаючи і цілуючи бідолашну матір. — Нема мені життя на світі без його і не буде.

Довго вони ще розмовляли, довго прощались і плакали. Вернулась Оленка у свою комору і тихо, перед світом любо заснула. У-ві сні побачилась із своїм Ігнатком десь на чужій стороні, приголубила його, заспокоїла, мов дитину, журливе його серце заколихала.

III.

Чужа стороно, далека земле холодна не плодюча, плугом не орана, купям засіяна! Прокляли-б ми тебе великою клятьбою, запалась би ти на віки од нашого слова гіркого, од наших ревних сліз: та живе в тобі не одна душа спасенна, товчуться в тобі наші земляки, як той Марко по пеклу. Нема в тобі ясного неба нашого, — вони любим, жалібливим поглядом на ввесь мир християнський тебе освічують. Нема в тобі нашого дерева густого, кучерявого, наших трав шовкових, наших квіток дібрівних, — вони серцем багатим тебе, убогий краю злиденний, мов пишний сад іскрашають. Не чути в тобі соловейка весняного, — вони своєю мовою солодкою твої зрадливі вітряні пустині наповняють . . .

Таємнича доля судила Олені опинитись на чужій стороні хутко: мов у-ві сні вона у великий, пишний город перелетіла, у той-то город, де, мовляв, тільки церкви та палати та пани пузаті, і ні однісінької хати. Зустріли її в наймах добрі люди, що в цьому городі неволею

проживали і на Вкраїну на короткий час, мов у вирій, завітали. Молоді люди, пан із панією, і діточок у них двоє — дві дівчинки. Звались вони скрізь по селу, де вона наймичкою в козака служила, пан Іван і пані Ганна; більш їх ніяк не звали, ані прозивали. Любили їх козаки і козачки і козача дітвора дуже, що вони з простої хати у пани вийшли, і всякими мовами вміли з чужоземцями розмовляти, та й не пишались тим перед сельською громадою, і одежу нашу просту носили, і звичаї наші рідні шанували. Бачуть вони наймичку в козака, молоденьку, моторну й працьовиту, розпитали, що вона за людина, довідались, що вона дитина отецька та ради свого кохання пішла по людях служити. Порадились пан Іван з панією Ганною, видумали, як їй подать руку у її долі тяжкій. На шлях непевний молоде дівча вийшло, сподіванками тільки шлях міряло. Знали вони, що то за міра: бачили світу багато, то вжахнулись тії долі, що ждала нашу Оленку десь у далекому тумані. От почали її до себе закликати. Панія Ганна вміла розмовою любою, ласкавою журливе серце її собі зєднати, мов дитину, її до себе принадила.

Тут і Ігнат Загірній, той бідолашний вдовиченко, стояв із своїм полком; і його вони до себе в хату закликали. Кохана пара, мов у батька в матері, в їх гостювала. Понятливий був Ігнат з-роду, хисткий, проворний, то його ще в москалях і не бито: та й шанував себе козак, то вже все переймав, згнітивши серце, чого там його учено, і старший похваляв його на муштрі. Ще-ж як на те, трапилось так, що старший над Ігнатом був молодесенький офицерик. Прозивався він Кавун, і як назве було капитан Кавуновим, то він і просить, щоб його так не величав, „бо, я, — каже, — свого отецького прізвища не цураюсь.“ Як же дочувсь про це пан Іван од Ігната, — „це-ж,“ — каже, — „наш!“ та й заговорив до його по-нашому в церкві. Офицерик трошки спік рака, що одвик по-своєму розмовляти, бо його змалечку на столицю заслано, і недавнечко, мов пташку з клітки, випущено; а проте любе йому було слово пана Івана, і зайшов він до його з церкви на отче-наш. Це-ж тільки для звичаю так його запросив до себе в гостину пан Іван, а тут уже й обід неділешній поспів. Багато до пана Івана козацтва зібралось. Тут і Ігнат із своєю голубкою. От, розговорились трапезуючи з офицериком Кавуном і нарадились, як би Олені по селах за полком не ходити, бо всякі люди між хазяїнами бувають, то щоб не дознала вона наруги за своє щире кохання; та й що з того кохання далі буде? Постановили громадою застільньою так: щоб узяти добрим панам Оленку з собою до дітей за няньку, а тим часом молоденький Кавун офицерик

порадіє Ігнатові, щоб його, як моторного, зростом високого, обличчям гарного москаля, вибрано в ґвардію. От Оленка і не ходитиме більш із села в село: буде вона проживати між хорошими людьми-земляками, дарма що на далекій чужині, а там уже якось доля її зладнається: час і діло покажуть, як їй краще в світі прожити. Ще такі добрі люди були той пан Іван і пані Ганна, що й до батька-матері Олenчиних поїхали і їх заспокоїли і Оленку до батька-матері привезли і благословення їй випросили.

Звеселилась не одна душа з того благого учинку столичних наших земляків, що мов нехотя панами звались, а були душею і словом прості і чесні, мов зроду із села із рідної хати не виходили; а не хто вже, як удова Загірня раділа. „Святе добро!“ — рекла вона, з радощів плачучи: — „кажуть люди, що тебе в світі немає. Ні, ти-ж таки єсть на світі, тільки що рідко тебе чоловік грішними очима зуздрить!“ Так вона проректа, мов проспівала, здіймаючи до неба руки. І що то вже Оленку цілувала! як її до матерного серця горнула! І рідна мати оступись перед нею, бо велике діло непорочна печаль в одинокому серці.

Левади рідні, голосні, співучі! стави з шумливими вербами! дівочі ігрища незабутні! Покидає вас вродлива дівчина, краса всього села, материна втіха, батькова осолода, веселість усіх добрих громадян. Кохання їй голубине крилля дало: знялась, полинула далеко-далеко. Нехай буде темрява в чужому краї, — світить у неї в душі невгасиме світло. Нехай лютують морози, — у неї в серці весняні квіти процвітатимуть.

IV.

Живе наша Оленка в далекому городі — надією дише: хутко, хутко побачиться з своїм Ігнатом. А Ігната нема: не так воно легко робиться, як доброму чоловікові думається. Не переводять Ігната в ґвардію. Багато було-б розказувати, чом, та й нащо?

Нема мого миленького,
Нема мого сонця,
Ні з ким мені розмовляти,
Сидячи в віконця.

Оце наша річ. Сумувала-б може Оленка й тяжко, так надія-ж її, мов співоча пташка, розважала. Минуло з пів року. Що-ж із дівочим серцем сталося? Певне зсохло, зав'яло . . . певне змарніла на чужині Оленка? Так би воно, здається, й мусіло бути, та не так воно в Божому світі діється. Розірви зразу молоде віття, що докупи

сплелося, — порвеш живі листочки, завянуть: замре з великого болю серце дівоче, перестане битись часом і навіки. А нехай буйний вітер гойдає довго їх на сонці, дивись — і розплелися, розійшлися, красуються і хиляться туди й сюди в пишному зрості.

Нема мого миленького,
Нема його тута;
Посходила по слідочках
Шелвія та рута.

Почала рута проростати й поміж сумуванням нашої Оленки. Як же це сталося? — Ось як.

Не нянькою була Оленка в панії Ганни, а рідною сестрою. Зараз почала її пані Ганна письма учити, і сама здивувалась, що то за понятлива людина та Оленка! Не минуло й місяця, а вже вона своєю рукою до Ігната лист написала. Що-ж то був за лист, коли-б ви прочитали! Пісня піснею. Бідолашний! Лучче-б тобі його ніколи не бачити . . . Другий лист написала Оленка до свого любого парубка через місяць, і вже в тому листі не було пісні. Все в йому було: і кохання дівоче, тепле, святе, і жалощі рідної сестри, тільки не було пісні. Гарним письмом засіяла Оленка другий лист: усяке-б здивувалось, що так недавнечко ще вона письменною стала; а от же перший лист був квітка весіння, пахуча, красна, ненаглядна против його. Розкрилися широко в Оленки очі. Припала вона до книжок, наче до вікна високого, що з його далеко-далеко, широко-широко по світах видно. Ще-ж би це нічого, а то до книжок прибавилась іще дружня розмова з земляками. Знала вона в себе в селі парубків багато. Були між ними і на вид хороші, і на слово дотепні, та не було кращого над Ігната. Бачила вона й людей статечних і дідів сивоусих, чувала їх розмови поважні і пісні старосвітські. Здавалось їй, що й на світі таких гарних людей немає. Перелетіла, мов на крилах, у чужу землю, озирнулась навкруги себе, освоїлась . . . це-ж рідна громада на чужині! Зберуться в пана Івана гості, — це-ж рідні селяне, тільки мов якесь инше сонце їх осияло! Вже про те й говорити нічого, що на їх одежа українська краща од сельської, — така одежа, наче вернулись ті часи давні, що, було, стара бабуся маленькій їй розказує . . . Коли в кого жупан, то сама чиста саєта. Коли сорочка з мережками, то аж очі бере! А що вже дівчата й молодиці, то сяють у шовках та в пишних рукавах, та в намітках біліших од снігу самого, та в квітках і широченних стрічках, наче ті бразолі, маки та лелії. Нехай же-б вони самою одежою очі Оленці чарували, а то-ж розмова в них тиха та люба, речі дружні, щирі та

розумні. Скільки чоловіків, стільки й дядьків або братів рідних. Скільки молодиць і дівчат, стільки тіток і сестер. Всяке, здається, тільки й дивиться, як би її словом ласкавим приголубити, як би її на добро наставити. Одкрився їй світ у книжках, а ще більш у розмовах. Що ні почує, як та громада поміж себе розмовляє, вона й спитає в кого-небудь, — і ширшає, ширшає її память. Иноді і в-ві сні прокинеться та все думає про те, що в день бачила й чула. Ще-ж треба, що мов із усієї України сюди пісні що найкращі позлітались. У селі було заспіває инший хорошу старосвітську пісню, одну і другу, а більше вже й не памятає, а що хлопці, так по-московськи незнать-що иноді варнякають: а тут як заведуть, то цілісінький вечір співають. Одна гарна пісня, а друга ще гарніша; одна старосвітська, а друга ще давніша. І то їй диво було, тій Оленці, що діди сивоусі в селі, було, згадують про старовину дідову або прадідову, а тут, і без сивого уса, давні часи мов на долоні тобі покажуть. Та ще чого дізналась наша Оленка: їй здавалось у селі, що книжки з неба падають, — так їй і мати казала, а тут побачила й самих людей тих, що книжки своїм розумом компонують. Иноді, було, як прочитає Катерину або Тополю, то й не йме віри, щоб це компонував той ласкавий дядько, що в чорній кучмі волохатій ходить та все її серденьком зве. Менше всіх він здавався письменним, та більше од усіх мав у голові розуму. Все було тільки й говорить, що про зелені левади над водою, про селян простих, про ігрища дівочі, — хіба николи згадає, як козаки лукаву шляхту товкли, і очима, що тими зорями, блисне . . .

V.

Хутко-ж ти, Оленко, між чужими людьми оговталась, та й сумувати по своєму Ігнатові почала менше. Дорікаєш сама собі, як ляжеш спати, чом рідше почала його згадувати. „Чи не зледащіла це вже я поміж панами?“ иноді думаєш . . . Які-ж вони пани? що вбогих сіряг і грубих сорочок не носять? Тепер ти вже й сама міркуєш, що не то пан, хто хорошу одежу на собі має, а то, хто дбає тільки про себе та про своїх родичів, а на вбогий люд хіба через плече озирнеться. Ці-ж — глянь, як тебе, дівчину просту, привітали! Ти, мов пташка з Божого раю, до їх у чужу сторону залетіла. Ти їм наче садових пахощів з України з собою занесла. Зраділи всі тобі, ти-б сказав, рідну родину побачили. Ні, серденько, не зледащіла ти між ними, і дурно себе турбуєш доріканнями. Засипай з упокоєм: присняться тобі не ледачі повабн, — не такі, як тому сняться, хто

тільки манить себе, зачаровує собі серце гарними словами. Велика Україна тобі, Оленко, у-ві сні присниться, з усіми муками людськими од Наливайка та аж до того часу, як ти в селі з Ігнатовою матусею плакала. Розкриються перед тобою тайни святії, і забється серце твоє Божою правдою, наче новим, вищим коханням. Глянь, хто це по диких степах викоренює ледачу зіновать і колосисту пшеницю засіває? Це твої діти не нарожденні. Зникло твоє село, і старий батько з матірю і любий Ігнат байдуже тобі: ти задивилась на ті кріваві мозоляві руки, що в дикому степу працюють, загляділась, мов на райські квітки. Пташкою по-над тим степом вешся, і серце твоє якусь нову пісню співає. От твої сни, моя втіхо! Не зледащіла ти: не між панами ти, а між людьми опинилась.

Чого-ж посходила рута по тих споминках любих, що ними тільки й жила ти? Тяжко мені вимовити, та вимовлю. Любила ти Ігната за те, що в його очі такі ласкаві, що в його ніжне слово, що на вроду і на вдачу і на пісні і на танці нема над його парубка в селі: за те любила, що вкуші з ним соловейка слухали, вечерніми зорями під вербою стояли, що він про твоє життя розпитував, сумував із тобою. Як же ті споминки тепер перед тобою затуманились, мов справді кучерявою рутою вкрились! Вдруге ти на світ народилась, на широкий ясний світ. Не ті в йому смутки, не ті й радощі, що знала ти змалку. Виростають у тебе що-дня крила, більшають, ширшають, дужчають, і вже з твоєї високости рідне село здається тобі маленькою крапинкою. Безталанний Ігнат! Чим же він тобі тепер здається?... Темним, убогим, задавленим братом, та й годі. Напише до тебе чужою писарською рукою лист, прочитаєш його, та й загадаєшся, сумуючи. Жаль тобі Ігната, мов рідна сестра по його долі серденьком тужиш, а якось тобі дивно з ним побачитись, мов з того світу має він прийти до тебе.

Ой, Оленко! не хочеш ти сама собі признаватись, що в твоїм серці діється. Пів року минуло, як ти розлучилась із своїм коханком. Багато води втекло за ці пів року: пішли за водою і твої сельські думки, твої надії, твої молоді жадання. Не пів року, пів віку ти прожила між чужими людьми, і вони тобі здались ріднішими од рідної матері, а всіх рідніший, всіх ближчий став тобі Павло Піддубень, молодий, гарний козак, брат панії Ганни. Дивом великим здався тобі Павло Піддубень, скоро ти його почала знати; та не заглядувалась ти на його вроду козацьку, пишну навдивовижу вроду: не вона тебе чарувала. Чарували тебе його братні речі, що він з тобою, як брат із сестрою, розмовляв і мислі твої засівав, наче якими зорями. Прийде що-вечора Павло Піддубень до пана Івана, і наче для його нема

тут людей опріч тебе: все він з тобою розмовляє та співає. Голос у його тихий та гарний. Часом бувало й заплачеш, слухаючи його пісню: а він тебе й розважить, книжки гарні тобі читає і до книжок докладає своє розумне слово. Чого-ж ти почала задумуватись після тих вечорів любих? Ти його речі до одного слова згадуєш: і в-ві сні вони тобі сняться, і прокинешся ранком — перше всього вони тобі на память приходять. Це-ж ти вже не своєю душею живеш, Оленко: у твоєму серці та ясна душа козацька звила собі кубелечко. Тобі страшно й подумати, щоб його день або два не бачити. Як же це може статися? День-у-день, вечір-у-вечір заходить він до своїх родичів: з тобою поговорить, дітей приголубить; хоч на годинку забіжить, і твою душу, наче сонцем, освітить. Отже сталося. Нема Павла і день і два, — занедужав Павло! Ти, заміраючи, про його болість довідуєшся. Ти сама за два дні змарніла, мов од тяжкого недуга. Соромишся ти прохати панію Ганну, щоб узяла й тебе з собою, як поведе дітей одвідувати їх любого дядька. Три дні, тиждень ти кришся . . . Вже в тебе всі питають, чого ти з личенька спала. Загоришся часом на таке питання, та й замовкнеш. Так, нічого, я, слава Богу, дужа й здорова, — більш од тебе нічого не дізнались. Пильно на тебе дивиться пані Ганна: знає вона, чого тобі треба. Вона тебе ні в чому за руку не веде, вона тільки твій розум засилює, щоб сама ти свій шлях познала і, куди тобі треба, добре прямувала. Чи Ігната всим серцем любитимеш, чи кого иншого виберешь, про неї байдуже, аби ти була щаслива. Така в їх у обох думка, ні в віщо вони своєю волею по-атаманськи не ввіходять.

— Оленко! — каже раз ранком пані Ганна, — пише до мене Павло Петрович, що він подужчав, просить прийти до його з дітьми і тебе взяти з собою.

— І мене? — промовила тільки Оленка.

— Пише, що скучив, довго тебе не бачивши.

Ой пані Ганно! Чи гаразд же ти зробила, що таке слово промовила? . . . Уже-ж чи гаразд чи ні, а Оленка в тебе на шиї. Що за тиждень смутку в серці набралось, все те сльозами тепер розмилося.

Мов сестра сестрі, пані Ганна обтерла сльози з карих очей дівочих, пригорнула до серця, поцілувала, чогось зітхнула, і нічого не сказала. Пішли до Павла Піддубня. Не йшла Оленка, на крилах летіла.

Вже давно її думки над тією камяницею носилися, де живе її кохання: як там у його? що там у його? У його хаті мусить бути, мов у раю.

І справді, гарно в Павла Піддубня у його затишку! Зелено-червоними плахтами стільчики повкривані, шиті рушники гостинці з України висять на кілочках. Між ними бандура тридцятиструнна виблискується. Це його діда-Запорожця бандура. Гарним малюванням стіни обвішані, і всюди наша рідна Вкраїна вималювана. Там купальні дівчата в вінках скачуть через огонь з хлопцями полумя з искрами, з димом темне дерево застеляє, під небо веться, а небо аж вороне од того світу, тільки далеко збоку місяць червоний із-за левади вирізався, осияв хмарки легенькі і по ставу золотими смугами грає. Там — козаки їдуть по крівавому полю, через кістяки страшенні, а Самко Мушкет попереду, „коня удержує, до себе притягує, думає-гадає.“ Там під хатою кобзарь на кобзі грає, а круг його старе і мале слухають, де-які плачуть, а сонечко, заходючи, червонить білу хату і людську тінь по зеленому рясту чорними смугами кидає. Книжки лежать, папери купами: Павло Піддубень дуже тямущий чоловік, всяку старовину молодою головою знає . . . Простора в його хата, чиста. Малювання, німуючи, розмовляють проміж себе, а тиша в хаті, не чути гласу, наче в ченця в келії, тільки годинник, стоячи на столі, цикає. Кинула Оленка оком на одно, на друге малювання, дивується, мов на Вкраїні опинилась, аж зирк! у дверях, мов жива картина, стоїть сам Павло, мовчки на неї дивлячись. Як побачила-ж вона його худого, блідого, з веселим поглядом блискучим, і сама не знала, що з нею сталося: кинулась до його, як дитина, обняла і пригорнулась, а Павло обняв і поцілував її від щирого серця.

— Серденько Оленко! — питає, горнучи до себе, — так ти мене любиш?

Вона мовчки його поцілувала.

— Моя вона! — сказав Павло, протягуючи руку до панії Ганни; а пані Ганна наче знала, що буде: вона дітей удержала, щоб не кинулись перше Оленки до коханого їх дядька. Обвисли-ж вони коло його тепер, ухопившись рученятами за руки, за пояс. Оленка, сама не своя, обох дітей цілує, із великих радощів плаче. Зачарував її Павло Піддубень якимись недовідомими чарами. Все на світі вона забула; в його слові, в його тихій розмові вся її душа. Умер Ігнат навіки в дівочому серці. Єсть про його спомнинки, є жаль, а кохання, мов пташка в вирій, одлетіло. Таке дівоче серце, таке його кохання. Цвіте, сияє, пахощами райськими вабить, і звідкіля йому світ світить, туди воно і повертається. Жаль було і панії Ганні бідолашного Ігната, та знала вона, що людської натури не переможеш. Нехай так буде,

як мусить бути. Нехай дівоче серце само своєї долі шукає. От її розум: такий же розум і в її пана Йвана.

Не помилилась же Оленка, покохавши Павла Піддубня. Він наче ждав її з України: нікого ще не любив, любив тільки свої книжки та малювання, та голосну бандуру. З перших вечорів постеріг він, що то за сонце, живе серце у вродливої дівчини. Радіючи душею, взявся він освітити науковим світлом ту головку, що дивом йому здалася, що мов усі Фидії вкупі з Рафаелями її видумали, а тим часом серце його першим коханням занялося. Чужа вона — ця думка його зупиняла. Слова ніколи про себе їй не промовив, та серце його мовчки з дівочим серцем понялося. І вона йому не признавалась, що з нею діється: все він думав, що душа її живе з Ігнатом. Потп з собою козак боровся, поки аж занедужав. Тоді сестра довідалась, яке лихо сталося, почала за Оленкою пильно дивитись, довідалась, збагнула жіночим серцем і вилічила брата розмовою і розвагою.

Инше тепер стрітила Оленка Павла Піддубня, як прийшов він у кохану його семю. В раю вона тепер жила і раєм його осяла.

— Оленко серденько! — каже Павло, — коли ти мене вірно любиш, то у всьому мене послухаєш.

— Як батька-матері! — каже Оленка. — Ні, — більш! Ти мені й батько й мати, ти моє все!

Дівоче слово кохане! Хто тебе чув замолоду, до самої смерти тебе не забуде.

— Поїдьмо зо мною на край світу, Оленко!

— Поїдьмо, полетимо в парі! — каже Оленка.

— У мене, хвалити Бога, є достаток; облетимо з тобою ввесь світ, а потім вернемось на Вкраїну, з батьком-матірю побачишся, та й будемо жити в мене в дідовому хуторі.

Після ції розмови, мов тільки крильцями голубята стрепенули. Назавтра вже вони летіли далеко, далеко в вирій, де літо й зіму одні квітки осипаються, а другі зацвітають . . .

VI.

А бідолашний Ігнат тим часом до столиці, мов до божого раю, прямує. Прийшов, розпитався пана Йвана. Тяжко було пану Йванові його стрічати, — мов сам йому гіркої наготовив. Чи знав же то він, як воно складеться, завозячи Оленку на чужу сторону? І рідний брат не оборонив би Ігната од його долі.

— Де моя Оленка?

— Умерла! — от що мусіли безталанному москалеві сказати, бо й справді вона для його вмерла.

Поблід Ігнат, затрусився, поник до землі, як підкошена папороть, засумував тяжко; у лазареті з місяць пролежав, а потім і не ходив більш до пана Йвана, і не питав про Оленку. Москалем він одиноким вік звікував, мов той дуб суховерхий.

Не всі тії сади цвітуть,
Що весною розвиваються . . .

144. Чорна Рада.[1]

(З повісти.)

Розкажемо-ж тепер, що діялось у дому в Ґвинтовки, як отак працював наш паволоцький Шрам. Мабуть тоді вже така година була, що й тут якось не було ладу ні між жінками, ні між чоловіками. У жіночій громаді не йшла в лад ота княгиня, жона Ґвинтовчина. Одно, що вона пані великого коліна, а друге, що з діда, з прадіда вона Ляшка й католичка, так уже тут як ні підходь, а не потовариших щиро.

А в чоловіків вийшло своє безладдя. Череваневі було якось дивно, що Ґвинтовка наче иншим чоловіком зробився. Знав він його замолоду добре. Жвавий був козак. Як було пустить Хмельницький по Польщі загони, то вже ніхто дальш його не проберється; і говорять було козаки: „О, далеко наша Ґвинтовка досягає!“ І вже чи в компанії чи що, так Ґвинтовка друзяка та й годі. Тим-то й полюбив його Черевань, і сестру в його засватав. Отже й тепер він, бачся, той-же, та ні: усе в його стало якось хистко, і слово його, хоть і бойке, та не таке тверде й щире, як правдиво-козацьке слово. Простий був чоловічина Черевань, а й йому стало розумно, що тут щось та не так.

— Як оце, Михайле, в вас учинилось, — питається Ґвинтовка в Череваня, — що ти свою Лесю заручив за гетьмана?

— А чом же, брате, — каже Черевань, — чом нам не заручити дочки хоч би й за гетьмана? Хіба-ж ми зроду з гетьманами хліба-соли не їли?

— Хто-ж це говорить? — сказав Ґвинтовка. — Дочка моєї сестри зуміє показати себе на всякому місті; тільки що зробили ви діло спішно, та коли-б воно не вийшло смішно!

---

[1]) Чорна Рада. Хроника 1663 року. Петербург 1857.

— Проти чого це ти закидали? — питає Черевань.

— Против того, що тепер, під цю завіруху, того й гляди, що спіткнешся . . .

— Нехай, братіку, — каже Черевань, — спотикаються наші вороги, а не пан Сомко!

— Ге-ге! — Івинтовка йому, — спотикались і луччі од твого Сомка. Виговський, здається, добре сидів на гетьманському столі, — отже Гадяцькі пункти і того зіпхнули. А кажуть, що Сомко хоче теж із Москалем по Гадяцьких пунктах торгуватись. Коли-б свого не проторгував! От Іван Мартинович лішше видумав, що без торгу береться до гетьманства. Тим-то й царь його, кажуть, у великому пошанованню має.

— Іванцеві, брате, — Черевань Івинтовці, — нічого торгуватись: він давно вже чортяці душу запродав, так йому тепер чи Турок, чи православний — усе одаково. Ось побачиш, коли він од царя перейде до Турка!

Не ждав Івинтовка од свого зятя такого одвіту. Нічого однак-же не промовив. Буцім і не він, повів свого гостя оглядувати господарство. Там токи, повні збіжжя, там овечі кошари, там млини з ставами, там по лугу ходить табун коней: усього надбав собі Івинтовка, на всю губу був пан. Дивувавсь, розглядуючи все те, Черевань, який-то його шуряк учинивсь дука! а сам собі подумав: „У мене нема ні таких гаїв, ні таких широченних лугів, ні таких вешняків; та зате жаден міщанин київський не подивиться скоса на Хмарище, і поки стоятиме на маґістраті башта з дзиґарями, поти ніхто не скаже, що Черевань не по праву заняв Хмарище. За готові лядські дукати купив я його в маґістрата, і всяке знає, що за ті дукати збудовано маґістратську башту.“

Огледіли: вернулись. Аж ось приїхав із Ніженя сотник, Гордій Костомара.

— Що ти, — каже, — тут, пане осауле, сидячи дома, робиш? Там у місті коїться лихо!

— Яке-ж там у вас лихо? — питає повагом Івинтовка.

— Міщане, — каже, — гуляють з козаками.

— Ну, братіку, — озвавсь Черевань, — дай Боже і по вік такого лиха!

— Та підожди, добродію, — каже Костомара, — через що й як гуляють? Бивсь на шаблях молодий Домонтовиченко з війтенком, та Домонтовиченко війтенка й одолів.

— Ну, так і амінь йому дурню! — каже Івинтовка.

— Амінь? Ні, ще цьому ділу не скоро скажуть амінь. Ось слухайте лиш. Міщане повикочували на улицю бочки з пивами, з медом, з горілкою, роблять війтенкові поминки на ввесь хрещений мир; так козацтво поскуплювалось, як бджоли до патоки, та загуло так, що аж слухати сумно. Пють та лають усю городову старшину.

— Ну, так що-ж? нехай собі лають, — каже Івинтовка.

— Отак! . . . а це як тобі здається, що всі значні люди, що понаїзджали на раду в Ніжень, бояться носа за ворота виткнути? Козаки блукають купами по місту та буяють, як тії бугаї в череді, хочуть двори ламати та грабувати старшину.

— А що-ж ваш полковий суддя робить? — спитав Івинтовка.

— А суддя й собі звонтпив, пане осауле. Страх хоть кого візьме. Коли-б ще під цю завіруху, під цю чорну раду, якого лиха не счинилось.

— Що буде, те й буде, — каже понуро Івинтовка.

— І тобі оце байдуже, добродію?

— А що-ж би мені робити?

— На коня та гамувати козаків!

— Отака! гамуй йому козаків, коли полковницький пернач у судді!

— Та що по тому перначеві! — каже Костомара. — Козаки судді і ухом не ведуть, а тебе і без пернача послухають. Поїдьмо, Бога ради, поїдьмо!

— Послухають, та не тепер, — каже Івинтовка, моргнувши якось чудно бровами. — Буде час, коли вони мене послухають, а тепер, коли пернач не в мене, так я й не полковий старшина. Нехай там хоть догори ногами Ніжень перевернуть. Моя хата з краю, я нічого не знаю.

— Еге-ге! — каже потиху сотник Костомара, — так мабуть не брехня тому, що люди пронесли . . . Пане осауле полковий! побійся Бога. Мені здається, що ти щось недобре на нашого пана полковника компонуєш.

— Пане Гордію сотнику! — каже засміявшись Івинтовка, — побійся Бога. Мені здається, що ти щось недобре на нас із зятем компонуєш. Ось обід на столі, а ти розвів не знать яку розмову. Сідаймо лиш та підкріплімось, то чи не повеселішаємо.

Сів сотник Костомара обідати, та й страва йому в душу не йде. Пробував то так, то сяк закидати оддалеки крючка, щоб вивідати, що в того Івинтовки на думці, так той-же не таківський: зараз і переверне його речі на жарти. Одїхав назад до Ніженя ні з чим.

— Послухай, братіку мій любий! — озвалась тоді Череваниха, — як говорив ти з Костомарою, то в мене чогось наче мороз по-за шкурою пішов.

— Ось лихо! — каже, обертаючи тее в жарт, Ґвинтовка, — чи не пристрів тебе, сестро, Костомара? У його, кажуть, ледачі очі: гляне на коня, завидуючи, то й коневі не минеться.

— Од пристріту, братіку, я дала-б собі раду: а од твоїх річей голова в мене завернулась.

— Бо не жіноче діло до них дослухатись! — сказав понуре Ґвинтовка.

— У такому, братіку, великому случаю, як оця рада, що громада, те й баба. Не перебивала я ваших річей козацьких за обідом: а зоставшись на самоті, не во гнів тобі скажу, що мені чогось страшно зробилось. Ми-ж ізмалечку, брате, навчені закону Божого... Душа в чоловіка одна, що в козака, що в жінки: занапастивши її, другої не добудеш...

— Що то значить жити під самим Київом! — перебив її Ґвинтовка: — зараз і видно черничу науку. А в нас у Ніжені так жінок розумні люди учать: жіноча річ коло припічка!

Та й вийшов із світлиці.

Стало вечоріти. Вернувсь ото Петро Шраменко. Розказує й цей, що бачив у Романовського Куті. Череваниха-ж із Лесею вжахнулись і поблідли на виду, та й Черевань понурив голову, а Ґвинтовка, слухаючи, тільки всміхається. Дивиться Череваниха на брата і не йме очам своїм віри: що звідусюди надіходять непотішнії вісти, усяке тріввожиться, сумує, а йому про все байдуже, йому мов у казці кажуть про тих зрадливих Запорожців та про тії чвари.

Чом же оце — тепер спитаюсь я — чом оце Петро і Леся не зійдуться і не поговорять? То було таки, хоч і стереглись одно одного, та все таки й повітаються й погуторять де про що, як брат із сестрою, а тепер бояться й очей звести одно на одного. Е, шкода й питати! Єсть у їх, у обох, якась думка, тайна, невимовна. Раді-б вони ту думку задавити, як гадюку-спокусницю, а тим часом проти волі голублять її в серці. Тим-то вони й не сходяться до купи, тим бояться й очей звести одно на одного...

Засумувала дуже Череваниха, а Черевань, дивлячись на неї, і собі мабуть щось порахував: смутний сидів за вечерею, смутний устав і з-за столу. Тільки княгиня не змінила своєї постави: як та плакуча береза, що клонить і в дощ і в погоду зелені віти додолу, так і вона — чи хто сміється, чи хто плаче, у неї з серця не сходить туга.

На другий день, скоро повставали та повмивались Петро з Череванем, як ось іде козак од Ґвинтовки: „Казав пан — надівайте білі сорочки та жупани лудані, бо сьогодня буде рада: а пані прислала вам по новій стьонжці до ковніра. Уже тут і бояре царськії, і Сомко, і наш полковник з старшиною.

Здивувавсь Петро і звелів зараз собі коня сідлати.

А Черевань міркував про стьонжку, що княгиня прислала: „Блакитна: чом же не червона? Козак звик червону стрічку в ковнірі носити, а це вже мабуть польська мода. Дармо, надінемо й польську: однаково вже тепер на Вкраїні усе почалось вестись по-лядськи.“

Коні були вже посідлані. Сіли козаки і поїхали спішно. Василь Невольник за своїм паном.

Ґвинтовка, обернувшись, тільки сказав:

— Гляди-ж, сестро, — ти в мене тепер господиня — щоб доволі було всячини на вечерю: бо я вернусь із ради не без гостей.

Виїхали на узлісся, аж людська юрма усе поле вкрила, а найбільш чернь-мужики. Мужики-ж і міщане валять купами, а козацтво йде лавою під місто. А під містом розіпято царський намет, і московське військо з боярами стало. З правого боку суне з своєю стороною Бруховецький, а з лівого Сомкове військо виступає. Тільки-ж, за тими купами люду, мало що можна було й розглєдіти. Хіба по корогвах можна було розпізнати, де Запорожці, а де городові. У Запорожців на білих корогвах тільки червоні хрести, а в городових орли і всяке малювання з золотом. Гомін чинивсь по полю скрізь такий, мов підступає орда. Одно конем їде, друге піхом: той у кармазинах, а тії в личаках та в семрягах. Поперед себе звелів Ґвинтовка їхати чотирьом козакам, а то-б і не протовпивсь до намету.

— Дорогу, дорогу пану осаулу ніженському! — кричать козаки.

— Е, це князь наш! — гукне один у личаковому кунтуші. Тривай лиш, не довго верховодитимеш!

А другий зупинив його:

— Не дуже, — каже, — гукай супроти цього пана: я де-що чув про його од Запорожців.

— Що-ж ти чув?

— Чув таке, що не дуже гукай на його, от-що!

Це-ж з одного боку. А з другого, поки пробрались трохи проміж людом, чує Петро таку розмову:

— Як ти думаєш? чия візьме?

— А чия-ж, як не Йвана Мартиновича?

— Е, пострівай лиш! он у Сомка, кажуть, у-в обозі доволі гармат і чорного проса, є чим у вічі заглянути; а він то не таківський, щоб оддав доброхіть булаву з бунчуком.

— Будуть наші й гармати, як Біг поможе. Вже козакам давно обридло стояти в старшини в порога. Хто не в кармазинах, то й за стіл не посадять.

Проїхали ще трохи.

— Чи правда бач, — питає один бурлака в другого, — що вчора ховали війтенка?

А той йому:

— А як же? похорони простяглись через увесь Ніжень, од Біляківки до Козирівки. Зроду ніхто таких похорон не зазнає.

Знов зупинивсь поїзд: зустрів Ґвинтовка знайомого якогось пана. Той почав правити про Сомка й Іванця, як вони зустрілись у князя Ґаґина. Князь іще раннім ранком зазвав козацьку старшину на пораду, і там-то було послухати, як привітав Іванець Сомка!

— О, Іванець — собака! — каже, знизивши голос, Ґвинтовка, — як уїсться в кого, то вже свого докаже. Як же зложили бути раді? по-нашому?

— А вже-ж!

— І Сомко згодивсь?

— Згодивсь поневолі. Тільки бач: Бруховецький, по уговору, пішо і без оружжя веде свою сторону, а Сомко на конях, шатно і при оружжю. Хоче, кажуть, з гармат бити, як не по його рада станеться.

Ґвинтовка тільки засміявсь.

— Нехай, — каже, — бє на здоровя!

Розїхались. Гляне Петро, аж і коваль якийсь тут вештається, з молотом на плечах.

— Ти запорозька сторона, Остапе? — питає в його вівчарь з ціпком.

— Щоб вони, — каже, — виздихали тобі всі до одного, тії Запорожці!

— Як! за що це?

— За що? є за що! . . .

Проїхали й мимо цих. Що ближче к царському намету, то все трудніш було пробіратись. Коло намету бють у бубни, а тут проміж народом ходять окличники та все кричать: „У раду! в раду! в раду!“ хоть народ і без окличників звідусюди, мов плав, пливе. А найбільш преться того мужицтва.

— Ну вже, брате, — каже инший, — з порожніми киптенями до жінок не вернемось!

А другий, сміючись:

— Заробимо лучче, ніж на косовиці! Бач, у яких пани кармазинах, які тиляги під золотом та під сріблом понадівали! Аж хряптить! Усе наше буде!

— Та й коло крамних комір руки погріємо! Казали Запорожці, що все порівну між миром поділять.

Гляне Петро, аж тут між мужиками тиснеться й Тарас Сурмач.

— І ти, — каже, — оце супротив Сомка й панотця?

А той:

— Спасибі вельможному пану Сомкові! спасибі й твоєму панотцеві! ви звикли обірати гетьмана тільки козацькими голосами, а тепер і наш міщанський речник чогось на раді стоїть! — та й потяг далі.

Ось уїзджають наші у саме колесо віщове. Узяли козаки од їх коні. Тут уже були самі козаки, так зараз і дали Ґвинтовці дорогу, а за Ґвинтовкою й Петро з Череванем пробравсь. Инші, зустрівшись, тисли Ґвинтовку за руку. Він, тільки всміхаючись, кланявсь.

Гляне Петро, аж поміж старшиною козацькою тільки де-не-де видно у комірі червону стрічку: усі повпускали голубії. Опибло його страхом: тут щось недобре скомпоновано!

І Черевань щось поміркував. Обернувсь до Василя Невольника:

— От, бгате Василю, яка тут чудна мода завелась на стьожки! У нас червоні, а тут — дивись — усе блакитні!

А той похитав головою та тільки:

— Ох, Боже правий, Боже правий!

Пробравсь Ґвинтовка у саму першу лаву, між полковники, сотники та осаули, судді полкові та обозиії з хорунжими: тут і писарі стояли з каламарями й білим папером. Посеред колеса — а колесо одзначили таке, що з одного краю до другого ледви можна було що почути, як би перекликнутися, — так посеред колеса стояв стіл під турецьким килимом. На столі лежала булава Бруховецького, з бунчуком і корогвою. Сам Бруховецький стояв у голубому жупані перед своїх Запорожців. Тут уже він був не той, що в Романовського Куті: позирав гордо, по-гетьманськи, і тільки всміхавсь, узявшись у-боки.

Аж ось крізь царський намет увійшов і Сомко з своєю старшиною — усі в панцерах і мисюрках, з шаблями й келепами, як до бою. У руках Сомко держить золоту булаву Богданову; над ним розпустили хорунжі і бунчукові військову корогов і бунчук. Два тимпанники стали перед його з срібними бубнами.

„Гордий, пишний і розумом високий гетьман!“ — подумав Петро — „та на кого ти опіраєшся, коли-б ти тільки відав! Диявол давно вже одлучив од тебе вірнії души... По тонкій кризі ступаєш ти на свого ворога... Жаль мені тебе, золота голово, хоть ти і перепинив мені дорогу!“

Так думав Шраменко, стоячи позад Ґвинтовки. А кругом радного колеса крик і гомін такий, мов Чорне море йграє. Однак почув Сомко, як закричали йому Бруховці: „Положи й ти булаву! положи бунчук і корогов, переяславський крамарю!“

Сомко звелів ударити своїм тимпанникам у срібні бубни. Ущухнув трохи галас. Він тоді, голосом чистим і поважним, мов у золоту трубу протрубив:

— Не положу! нехай скажуть мені мої підручники (і поглянув гордо на обидва боки). А вас, голодранців, я не знаю, звідки ви втерлись між козацьке лицарство!

Боже! як схопиться ґвалт! Инші вже совались із колеса наперед, щоб счинити бій: бо січовики, хоч прийшли й без оружжя, як сказав їм князь, та принесли по кийку під полою. Може-б без бучи й не обійшлось, та сивії діди, батьки січовії, стоячи перед братчиків, зупинили.

— Стійте, — кажуть, — діти, стійте, ладу ждіте!

А з боку Сомкового старий Шрам, стоячи у першій лаві, поглянув на обидва боки, на своєї сторони старшину, та й каже:

— Бачте, діти, з ким нам довелось важитись за гетьманство! Чи достойні-ж ці буії вепри Дніпровії, щоб трактувати з ними по-людськи? Шаблею ми з ними розправимось! шаблею та гарматами протверезимо цих пяниць нікчемних!

Петро хотів би пробратись до панотця. Знав добре, що тут без лиха не минеться, так хотів заздалегідь пристати до невеличкої купки вірних, що стояли круг старого Шрама, з червоними стрічками. Та вже неможна було тепер жадним побитом протиснутись. А круг його стоять усе тії окаяннії зрадці, у блакитних стьонжках та в голубих жупанах, і, вже не боючись, голосно розмовляють.

— Ну, брате, — каже один, — дождали ми свого празника: будемо панами на Вкраїні! нехай усяке козака знає!

— Над ким же ми пануватимем, — питає другий, — коли всяка душа буде рівна?

— Хто тобі сказав?

— А як же? он, бач, тепер між козацькою старшиною бовваніють, наче гриби в траві, товстопикії бурґомистри од міщан, а он порозззявляли роти на раду і мужицькі виборнії.

Ге-ге-ге! не знаєш же ти Івана Мартиновича. Я не таке чув, гуляючи вчора з його джурою. „Один," каже, „тому час, що батько'в плахті. Нехай повеличаються, як порося на орчику, а там доволі з їх буде й греблі гатити. Буде кому панувати на Вкраїні і без мугирів. Іванові Мартиновичу аби козацтво пригорнути до свого боку."

Як ось — ударили голосно в бубни, засурмили в сурми. Виходить із царського намету боярин, князь Ґаґин, з думними дяками. У руках царська грамота. Його підручники несуть царську корогов козацькому війську, кармазин, оксамит, соболі од царя у подарунок старшині з гетьманом. Усі посли, по московському звичаю, з бородами, у парчевих соболевих турських шубах; на ногах у князя гаптовані золотом, виложені жемчугом, сапянці. Поклонились обом гетьманам і козацтву на всі чотирі сторони. Усі втихли, що чутно було, як бряжчали в бояр шаблюки на золотих ланцюгах коло пояса. Перехрестивсь князь великим хрестом, од лисини аж за пояс, потряс головою, що порівнялись сиві патли, підняв грамоту високо — два дяки йому руки піддержували — і почав вичитувати царське імя.

Як ось, по-за Бруховців, сельська голота, не чуючи нічого, що читають, почала гукати:

— Івана Мартиновича волимо! Бруховецького, Бруховецького волимо!

А Сомкове козацтво задне собі, чуючи, що оглашають гетьманом Бруховецького, почало гукати:

— Сомка, Сомка гетьманом!

І по всьому полю счинивсь галас несказанний. Тоді й передні, бачуть, що всі байдуже про царську грамоту, почали оглашати гетьманів — усе ближче, все ближче, аж поки дойшло до самої першої лави.

— Бруховецького!

— Сомка!

— Не дíжде свиноїзд над нами гетьманувати!

— Не дíжде крамарь козацтвом орудувати!

— Так от-же тобі!

— Візьми-ж і ти од мене!

І зачепились. Хто шаблею, хто києм, хто ножакою.

— Стійте, стійте лавою! — крикне Сомко на своїх. — Даймо шаблями їм отвіт!

Хто-ж виймає шаблю та горнеться до гетьманського боку, а хто, ніби з ляку, тиснеться назад, кричучи:

— Не наша сила! не наша сила! До табору! втікаймо до табору!

А Запорожці схопили Іванця на руки та вже й на стіл сажають, і булаву й бунчук до рук дають. Зопхнули й князя з думними дяками, як поперлись.

— Гетьман, гетьман Іван Мартинович! — кричать на все горло.

— Діти! — крикне на своїх старий Шрам, — так оце ми потерпимо таку наругу? Спихайте Іванця к нечистій матері!

І кинулись купою до стола. Січуть, рубають Низовців, сажають на столець Сомка. А Запорожці, як злії оси, не боячись нічого, з одними киями та ножаками, лізуть і бють Сомкову сторону. Вирвали в Сомка бунчук і переломили на двоє, одняли й булаву.

Оглянеться Сомко, аж при йому тільки зо жменю старшини.

— Ей, — каже, — годі! нема тут наших!

Старшина гляне, аж кругом самі Запорожці. Іванець, махаючи булавою, кричить:

— Бийте, небожата, крамаря! шапку червонців за добру руку!

Тоді Сомкова старшина бачить, що лихо, скупилась тісно, плечем коло плече, та назад до намету. А инші там-же поклали голови. За наметом стояли їх коні. Може-б і тут не влизнули, та московське військо, що прийшло з Ґагиним, пропустивши до намету Сомка з старшиною, заступило їх од Запорожців.

Тим часом Черевань усе окрикував Сомка гетьманом.

— Що це ти, вражий сину, репетуєш, стоячи між нашими? — крикнуть на його Запорожці.

— А що-ж, — каже, — братці? я свого зятя на всякому місті оберу гетьманом.

— Еге! — закричав отаман, — це крамарів тесть! Бийте його, кабанячу тушу!

Тут де-які поточились до Череваня і, може-б там йому й капут був, та Василь Невольник пізнав ватажка.

— Пугу, пугу! — закричав, — пугу, Головешка! Гаврило! хіба не пізнав Василя Невольника! Не чіпай цього пана: він на моїх руках!

— Еге, ось де зійшлись! — каже той, пізнавши Василя. — Угамуйтесь, братчики, — каже до своїх, — багацько нам тепер роботи й без його.

Та й поперлись до столу, бючи всякого, хто не з блакитною стрічкою.

А Гвинтовка тим часом, сївши на коня, проїхав сюди-туди, піднявши в гору срібний пернач (де він його взяв, ніхто не знає): на перначі повязана широка блакитна стьожка.

— Гей, — каже, — козаки, не порожні голови! хто не забув держатись за Ївинтовку, до мене! за мною! — та й поїхав з ради до табору, держачи високо над головою пернач із блакитною стьонжкою. А за ним повалило козацтво, як за маткою бджоли.

Козацтво-ж просте рейстрове собі, а старшина, значні козаки, собі. Хто оддалеки забачить срібний пернач, так і прилучається до боку ніженського осаула. Поки переїхав поле до Сомкового табору, назбірав за ним такий поїзд, як і за гетьманом. Сомко-ж із своєю купою на конях прибуває у табор до полку переяславського, а Ївинтовка до полку ніженського.

Покликне Сомко на своїх козаків:

— До шику! до лави! Пушкарі, риштуйте гармати! піхота з пищаллю поміж гарматами, а комонник по крилах!

Поїхали ґенеральнії старшини з полковою старшиною по всіх полках, по всіх сотнях шикувати до бою військо. Сомко, увесь палаючи, поблискує поміж лавами своїм срібним панцером. Одна в його думка — ударити на Іванців табор, розметати, як полову, тії гайдамацькі купи, силою вирвати бунчук і булаву в харцизяки, коли не стало ні розуму ні правди на Вкраїні!

Іще-ж не пошикувала старшина полків, іще не крикнув він рушай, а вже полк ніженський з табору й рушив.

— Е, Васюта не звик слухати старших! — каже Сомко. — Ну, дармо, нехай бе перший, а ми підопремо його.

Коли-ж прибігає сам Васюта конем:

— Біда, пане гетьмане! отепер ми посіли!

— Що? як?

— Отепер-то в нас кобила порох поїла! Не я вже полковник ніженський, а Ївинтовка! Дивись, як перначем над козаками посвічує!

За Васютою біжать де-які й з старшини ніженської. Сотник Костомара кричить:

— Пропала справа! без ніженського полку, як без руки правиці!

Іще Сомко не наваживсь, що в таку трудну минуту чинити, як ось козаки, підскочивши до війська сторони Бруховецького, наклонили сотня за сотнею корогви, та одвернули, та зараз і почали вози своїх старшин жакувати — тих, що до Сомка прихилились. А з другого крила Сомківці теж заворушились.

— Якого, — кажуть, — чорта чекатимем, поки нас візьмуть шаблею з безбулавним нашим гетьманом? — та, похапавши кожна сотня корогви, і собі рушили на поклон Бруховецькому.

Бачить тоді Сомко, що зовсім лихо, побіг з старшиною на конях до царського намету, до князя. Уходять у намет, а Іванець там од князя царські дари приймає. Круг Іванця Вуяхевич і инші значні Сомківці з Запорожцями.

— Га-га! — крикнув клятий на радощах, — от яка рибка в сак ускочила!

А Сомко, нічого не слухаючи, до князя:

— Що це ти, князю, дієш? хіба на те послав тебе царь на Вкраїну, щоб ти потакав запорозьким бунтам?

А князь стоїть, мов торопленний, бо ще й до себе не прийшов за великим ґвалтом поміж військом. У Московщині він зроду такої фуґи не бачив.

А Сомко:

— На що-ж ти й військо з Москви на наш хліб привів, коли воно стоїть, не ворухнеться? Не доведе вас до добра така політика, щоб меншого на старшого підпірати! Давай мені свою воєводську палицю — я одібю твоїми стрільцями голоту од табору!

Князь тільки переступав з ноги на ногу.

Як тут гукне Бруховецький:

— Властю моєю гетьманською бороню тобі, князю, втручатись у наші справи! Козаки сами собі судді: два з третім що хотя роблять. А візьміть, небожата, та вкиньте в глибку цього бунтовника!

— Так нема нігде правди? — каже Сомко, — ні в своїх, ні в чужих?

А Іванець:

— Єсть правда, пане Сомко, і вона тебе покарала за твою гордість! Візьміть його, братчики, та залийте в кайдани!

— Пане гетьмане! — каже вірна старшина, обступивши Сомка, — лучче нам положити усім отут голови, ніж оддати тебе ворогу на наругу!

Заплакав тоді Сомко, поглянувши на своє товариство.

— Братці мої, — каже, — милії! що вам битись за мою голову, коли погибає Україна? Що вам думати про мою наругу, коли наругавсь лихий мій ворог над честю й славою козацькою? Пропадай шабля, пропадай і голова! Прощай, безщасна Україно! — і кинув об землю свою шаблю.

Усі круг його теж покидали свої шаблі. Щиро заплакали вірні козаки.

— Боже правосудний! — кажуть, — нехай же наші сльози упадуть на голову нашому ворогу!

Дуже звеселивсь тоді Бруховецький. Зараз ізвелів Сомка, Васюту і всю їх вірну старшину взяти за сторожу, а Вуяхевичу — на Москву листи писати, що ось нібито Сомко з своїми підручниками на царя козацтво бунтує, Гадяцькії пункти ознаймує людям, радячи царського величества одступати.

А князь Ґаґин собі компонує, як би тих нещасних іще більш притушкувати, щоб не спливла наверх неправда, що, взявши од Іванця великі подарунки, його неситій злобі потурає. Тим часом повів нового гетьмана з старшиною в соборну ніженську церкву до царської присяги. А вийшовши з церкви, гетьман запросив князя з послами до себе на обід, у двір до бурмистра Колодія. Там міщане наготовили бучний бенкет Бруховецькому з старшиною.

*

Мізкує собі ледачий Іванець, ходячи по світлиці, аж ось увійшов вартовий:

— Якийсь чоловік має про негайне діло ясновельможного сповістити.

Дозволив гетьман позвати перед себе. Увійшло якесь опудало. На голову насунув кобеняк, тільки очі видно, а сам у широкій семрязі: на спині чималий горб. Бруховецький сам не знав, чого злякавсь: так уже грішна душа його трівожилась.

— Хто ти такий?

— Той, кого тобі треба.

У Иванця пішов мороз по-за спиною.

— Кого-ж, — каже, — мені треба?

— Тобі треба такого, щоб заворожив на впокій гетьманщину, бо он усюди, кажуть, купляться круг панів люди та компонують, як би Сомка на волю визволити; та й ніженські міщане шепотять про Сомка, як Жиди про Мусія.

— Що-ж ти за чоловік?

— Я чоловік собі мізерний — швець із Запорожжя, та як пошию кому чоботи, то вже других не треба буде.

— Як же ти заворожиш гетьманщину?

— А так. Піду тільки та розкажу Сомкові твій сон; зараз усе і втихомириться.

— Дияволе! — скрикнув Бруховецький, — звідки ти мій сон знаєш?

— Од усатого пацюка знаю.

— Буде-ж тому пацюкові!

Угамуйсь, пане гетьмане, на цю годину: лучче подумай, як од свого ворога скоріш одкараскатись, щоб через тебе та й усім нам не було — сьогодня пан, а завтра пропав.

Довгенько помовчав Бруховецький.

— Одкрий, — каже, — голову: я подивлюсь, чи не нечистий справді до мене присусікується.

— Нечистому багацько діла й по манастирях, — одвітує той, та й одкинув відлогу.

Бруховецький аж одшатнувсь.

— Кирило Тур!

— Цить, пане гетьмане! буде й того, що ти знатимеш, хто був Сомкові катом, — каже Кирило Тур, і накривсь ізнов відлогою.

— Невже ти оце візьмешся за таке діло? — питає Бруховецький.

— А чому-ж? — каже. — Хіба в мене руки не людські?

— Ти-ж, кажуть, був трохи свій із Сомком!

— Так як чорт із попом. Я вже давно на його чигаю, і в Київі — сам здоров знаєш — трохи не доказав йому дружби. А наші дундуки подякували мені киями. Отака в світі правда!

— За що-ж ти на його злишся?

— Я то вже знаю, за що! У мене своя приключка, а в тебе своя. Я в тебе не питаю, не питай і ти в мене. Не гай мене, пане ясновельможний, та коли хочеш, щоб я тобі подякував за сотницький уряд, що настановив мене сотником, скажи мені тільки, як до його добратися.

— От як, — каже. — Візьми ти оцей перстень. Пропустять тебе з ним, куди схочеш.

— Гарна каблучка, — каже Кирило Тур. — Ще й сагайдак із стрілкою на печаті вирізано.

А Бруховецький:

— Це, коли хочеш знати, той самий перстень, що покійний Хмельницький зняв у сонного Барабаша. Я сам їздив із цим знаком і в Черкаси до Барабашихи. Покійний гетьман подарував мені його на памятку.

— Еге! — каже Кирило Тур, — що-то з доброї руки подарунок! так от він на добро й здався, — та й вийшов із світлиці.

Іванець сам провів його за двері, а він йому шепче:

— Лягай спати, не турбуйсь. Перед світом приснивсь тобі сон, перед світом і справдиться.

Пішов Кирило Тур, похилившись, у своїй відлозі з горбом. Ніхто-б не пізнав тепер його молодецької ходи, ні високого стану. Так собі, наче горбатий дід. Уже на-дворі стемніло. Ось добірається він до Сомкової глибки. Зараз у надвірніх дверей стоїть козак із ратищем. Наставив супротив Кирила Тура ратище: „Геть!“

— А це що? — каже йому потиху Кирило Тур, показуючи на руці перстень.

Скоро взрів сторож гетьманський знак, зараз і одчинив двері.

За тими дверима ще двері. Ізнов коло дверей козак . . . Каганчик стоїть у стіні на віконці. І той пропустив мовчки, як побачив перстень. За тими дверима ще треті двері, і третій козак при дверях сторожем. Узяв Кирило Тур у його каганчик і ключ од глибки.

— Іди, — каже, — до свого товариша. Я буду сповідати вязня, так може таке почуєш, що лучче-б тобі на цей час позакладало.

А той йому:

— Та я й сам рад звідси заздалегідь убратися. Знаю добре, на яку прийшов ти сповідь.

— Ну, коли знаєш, то й лучче, — каже Запорожець. — Гляди-ж, не входь сюди до самого ранку. Він після сповіди засне.

— Засне після твоєї сповіди всякий! — бурчав, зачиняючи двері, сторож.

Він же виходить у одні двері, а Кирило Тур входить у другі. Увійшов і зараз запер двері. Гляне, посвічуючи по глибці каганцем, аж у кутку сидить на голому ослоні Сомко. Одним залізом за поперек його взято і до стіни ланцюгом приковано, а другі кайдани на ногах замкнуті. У старій подраній сірячині, без пояса і без сапянців. Усе харцизяки поздирали, як узяли до вязення; тільки вишиваної сріблом та золотом сорочки посовістились ізнімати. Вишивала ту сорочку небога Леся; і по ковніру, і по пазусі, і по ляхівках широких рукавів повиписувала голубонька сріблом, золотом і блакитним шовком усякі квітки й мережки; а Череваниха подарувала її безталанному гетьманові на памятку гостювання в Хмарищі. Так оця тільки сорочка зо всього багатства йому осталась; і чудно і жалісно було-б усякому дивитись, як вона у тій мізерній глибці із-під старої сірячини на гетьманові сияла!

Постановив Кирило Тур на вікні каганчик, а сам зблизивсь до понурого вязня. Той дивиться на його мовчки. Достав Запорожець із-за халяви ножаку і показує Сомкові. Той ізвів до неба очі, охрестивсь:

— Що-ж? — каже, — роби, що тобі сказано робити.

А Кирило Тур сипким, гугнивим голосом:

— Хіба-ж тобі не страшно вмірати?

— Може-б мені, — каже Сомко, — й страшно було, як-би не було написано: Не убойтесь от убивающих тіло, души же не могущих убити...

А Тур каже:

— Так це ти так мізкуєш, поки не почув заліза за шкурою. Ось ке лиш, я трошки різону по грудині...

— Адова утробо! — крикне тоді Сомко, — невже тобі мало моєї крови? ти ще хочеш навтішатись моїми муками! Бачу по твоєму голосу, що ти, як паскудний черв'як, живучи під землею, звик іссати кров християнську! Так упивайся-ж, гадино, у моє тіло! не почуєш ти, пакосний, як Сомко стогне!

— Добре, єй-Богу, добре! — каже тоді Кирило Тур своїм голосом, ховаючи ніж за халяву. — Єй-Богу! — каже, — мені здається, що я смик, а всі люди скрипки: як поведу, так вони й грають! Не життя я на світі коротаю, а весілля справляю.

— Що це! — каже Сомко, — невже я од нудьги починаю з марою розмовляти? Скажи на імя Боже, чи справді ти Кирило Тур, чи це вже моя голова починає з печалі туманіти?

Запорожець зареготав.

— Ще й питає! А яка-б же шельма, опріч Кирила Тура, пробралась до тебе через три сторожі? Тільки він один зачарує всякого так, що й сам не тямить, що робить.

— Що-ж ти мені скажеш?

— А от що я тобі скажу. Давай лишень міньга на одежу, та виходь із цієї пакосної ямки. Тут тільки-б гадині жити, а не чоловікові. Уподобав же чорт знає що! Там тебе під Бугаєвим Дубом жде такий-же дурень, як і я: паволоцький піп із попенями. Уже вертавсь у Паволоч, думав, що ти попавсь навіки чорту в зуби, так їхав рятувати Паволочан. Тетеря, бач, пронюхав, що тут коїть супротив його Шрам, та пронюхавши, і давай тиснути Паволочан — притьмом хоче зруйнувати місто; так їхав Шрам рятувати. А я послав козака навперейми: „Пострівай,“ кажу, „попе, ще може вернемо сокола з клітки!“ А тут і поміж миром пустив таку поголоску, що Сомко вже на волі, так куптесь і ждіте гасла. Ти, може, не знаєш, сидячи тут, що вже розжували усяк харцизяку Іванця. Тепер тільки гукнеш по Вкраїні, так тисяча тисячу попихатиме та до тебе бігтиме. Піднімуться й тії, що не були на раді; бо на раду позлазилась до

Йванця тільки сама погань з України, а добрі люди не поняли гольтіпакам віри. Тим-то Іванець із поганцями таке лихо і вкоїв! А з Запорожжя теж тільки самі паливоди на Вкраїну вийшли, а що зосталось доброго, те все тепер за тебе, тільки озвешся, руку потягне і допомогу дасть. Що-ж ти мовчки слухаєш, мов я тобі казку кажу?

— Того слухаю мовчки, — одвітує Сомко, — що з цеї бучи пуття не буде. Багато розлив християнської крови Виговський за те нещасне панство та гетьманство; багато й Юрусь погубив земляків, добиваючись того права, щоб над обома берегами гетьманувати: невже-ж не уйметься плисти по Вкраїні кров християнська ні на часину? Оце я ще почну одного супротив другого ставити, і за своє право людську кров точити! Бо Іванець з козаками стоїть тепер міцно: щоб його збити, треба хіба усю Вкраїну надполовинити: а навіщо? щоб не Бруховецький, а Сомко гетьманував!

— Отже ні, коли хочеш знати! — каже Кирило Тур, — не на те, щоб Сомко гетьманував, а на те, щоб правда узяла верх над кривдою!

— Візьме вона верх і без нас, брате Кирило. Може це тільки на науку мирові попустив Господь Україну в руки харцизякам. Неможна мабуть инше, як тільки горем та бідою, довести людей до розуму.

— Так оце ти зрікаєшся свого гетьманського права? — питає Кирило Тур.

— А що-ж би ти робив? Уже коли в мене були й други й приятелі, були й полки й гармати, та не благословив мені Бог властвувати: друзі мої і іскреннії мої оддалече мене сташа і чуждахуся імене моєго: так чого-ж мені тепер супротив своєї долі пручатись?

— Старий Шрам не так думає, — каже Кирило Тур.

— Думав і я гордо та неситно, поки смерть не заглянула мені в вічі.

— Ну, дармо, — каже Запорожець, — нехай воно буде собі, як хотя; тільки все-ж таки у тебе в голові зосталось, думаю, доволі мізку, хоч і заглянула смерть у вічі. Нічого тобі ждати обуха у цих різницях, коли тобі одчинено настіж двері. На лиш надінь відлогу, та ще оцей перстник про запас візьми, то прийдеш крізь огонь і воду.

— А кайдани? — спитав Сомко.

— Що нам кайдани? я призапас такої розрив-трави, що тільки притулю, так ік нечистому й порозпадаються. Ке лиш сюди ноги.

— Підожди, брате, — каже Сомко, — скажи перше, а ти-ж як звідси вийдеш?

— Що тобі до мене? Іди лишень ти, а я знайду собі дорогу...

— Е, ні, мій голубе! цього не буде. Нехай той гине, на кого Господь показав перстом своїм! Чужою смертю я волі купувати не хочу.

— Смертю! — засміявшись, каже Кирило Тур, — ка знає що городить! Мабуть тут од вологости в голові тобі завернулось. Може, думаєш, я тут довго сидітиму? Найшов дурня! Ще до схід сонця опинюсь на волі...

— Як же ти вирвешся звідси?

— Як? так, як Бог дасть... мені вже про те знати. Хіба не чував ти про наших характерників, що намалює углем на стіні човен, сяде та й попливе, неначе по Лиману? А Кирило Тур хіба вже дурніший од усіх, щоб і собі чого такого не видумав?

— Дивно мені, — каже Сомко, — як у тебе достає охоти жартувати, одважившись на смерть!

— Ех, пане мій милий! — одвітує Кирило Тур, — хіба-ж уся жизнь наша не жарти? помаже по губах медом, ти думаєш: отут-то щастя! аж глянеш — усе одна омана! Тим-то й кидаєш її за ні за що. Та що про те балакати! ну лиш, давай мінька на одежу.

— Ні, мій голубе сизий, цього не буде!

— Як не буде? так оце я перед Шрамом брехуном зостанусь? А щоб же ти цього не діждав! Я тільки й радувавсь, що отже — кажу — старий буркун побачить, що й наш брат, Запорожець, не зовсім ледащо: а ти в мене й послідню радість однімаєш!

— Невже оце, щоб тільки оправдить Запорожжя перед Шрамом? — питає Сомко.

— А то-ж якого мені ще біса? — каже Кирило Тур. — Ти ще подумаєш, що в мене на умі, як там кажуть, отчизна! що от би то визволю своєю головою Сомка, — він тепер більш потрібен... Ка знає що! Так робить тільки, хто й того не розшолопає, що своя сорочка до тіла ближче. То як-би прийшлось положити голову за дітей, або що, так це було-б святе діло, бо сказано: який батько дітей не жалує? А то підстав під обух голову за химеру! Ні, мій добродію, у нас на Вкраїні таких божевільних не дуже густо! а я-ж хіба виродок?

— Ох, голово ти моя мила! — каже Сомко, — ти і в темницю приніс мені утіху! Тепер мені легше буде за правду постраждати, що правда не в одного мене живе в серці, і не загине вона на Вкраїні! Попрощаймося-ж, поки побачимось на тім світі!

Запорожець насупивсь:

— Так ти справді хочеш зостатися у цій різниці?

— Я вже сказав, — одвітує Сомко, — що чужою смертю не куплю собі волі; а що раз сказав Сомко, того й по вік не нарушить.

— Так? — питає Кирило Тур, пильно дивлячись Сомкові в вічі.

— Так! — одвітує гордо Сомко, дивлячись на його.

— Будь же проклята оця година! — каже тоді Запорожець. — Хто в неї народиться, або зачне яке діло, щоб не знав ні щастя ні долі! нехай човни топляться на морі! нехай коні спотикаються в воротях! а як кому Бог пошле чесную смерть, нехай душа вертається до мертвого тіла! Проклята, проклята однині і довіку! Прощай, брате мій рідний! не загаюсь і я на цім мізернім світі!

Обнялись, і обидва заплакали.

Вийшов Кирило Тур із сірої глибки, скинув із себе відлогу і швиргонув сторожам. — Нате — каже, — вам, Иродові діти, за вхід і вихід! Знайте, що не кат Іванців, а Кирило Тур приходив одвідати праведну душу!

Ізнов, ідучи мимо надвірнього сторожа, кинув подушку, що була в його за спиною замісць горба: — Візьми, — каже, — собако, щоб не спати на соломі, стережучи неповинну душу!

І пійшов із замку. Усі по перстню його пропускали.

Незабаром знайшов свого побратима. Той дожидавсь його з кіньми під ветхою дзвіницею. Побратим не знав, що було на думці в Кирила Тура, як оставляв він тут його з кіньми: бо Кирило Тур сказав тільки: „Прийде до тебе чоловік і скаже: „Шукай вітру в полі!“ так сажай його на мого коня і проведи до Бугаєвого Дуба, а я вже знатиму, де з тобою злучитись.

Смутно було тепер Кирилові Туру сідати на коня, що для Сомка наготовив, а ще смутніш їхати до старого Шрама та розказувати, що вже Сомко між козацтво не вернеться.

А Шрам бідаха жде, не діждеться його під Бугаєвим Дубом на Бабичівці. Загледівши оддалеки двох козаків, аж не встояв на місті, — скочив на коня і підбіг назустріч. Як же побачив, що Сомка немає, то й голову повісив. І питав би, і питати боїться, та вже насилу зміг промовити:

— А де-ж Сомко?

— А ти справді поняв мені віри? — каже Кирило Тур. Отак мороч людей, то будеш Запорожцем!

— Кирило! — каже Шрам, — годі юродствувати! бо й голос тебе не слухає. Коли не вдалось, то хоч скажи, чому?

А от чому, — каже Запорожець, — Сомко, коли хочеш знати, такий-же дурень, як і ми з тобою. — Чужою смертю волі купувати не хочу! — Уже я йому й отчизну, уже я йому й правду під ніс тикав, а він своє та й своє. Сказано — дурному хоч кіл на голові теши! З тим його й покинув, бодай лучче покинув свою голову! . . . Прощай!

145. Чого стоїть Шевченко як народний поет.

(Третій лист з хутора.)

Чуємо й ми по хуторах, що вмер Тарас Шевченко. Тяжке горе, що немає вже на світі великого поета, і свята перед Богом усяка сльозина, що пала на його домовину: своїми слізьми зложили ми ціну подвижникові рідного слова, котре одно становить нашу народну силу, нашу народну славу, — одно дає нам право на дільницю між иншими народами. Поки між нами жив Шевченко, оддавали ми йому шанобу, як високому поетові, й очі одвертали від усякої його хиби; яке-ж велике було його діло, що він зробив для нас, Українців, і що були-б ми без Шевченка, — це вже тепер тільки уповні нам одкрилося.

Занедбали здавна вже письменні городяне наш сельський неписьменний люд з його недрукованою мовою: до чужих людей розумом пригорнулися, до тих людей, що серед великої громади темного люду невеликою купою держаться і сами тільки один одного, мов у кагалі, розуміють, і байдуже їм, що покинули далеко позад себе несчисленні тисячі неписьменних. Слідом за ними й наші письменники поплентались і вкупі з ними узялись до роботи — книжки академичним якимся складом писати і вже своєю славою величалися, що одну книжну академичну мову од моря до моря, мов який невід, на людські душі закинули. Великим цим писателям і строїтелям речи книжної було байдуже, що ввесь наш простий люд, крізь той невід здавався недорікою, байдуже й на те, що не було цьому людові иншого ходу в письменство, як тільки мусів рідного, простого і виразного свого слова зріктися. Оддаючи тоді в школи дітей, наші хуторяне все одно, що в москалі оддавали, бо через те письменство химерне меншало в нас людей, которі по-нашому розмовляли і по-нашому на божий мир дивилися, і по-нашому між селянами обертались.

Тут же нам городяне здоровий розум і чистий смак своїми книжками каламутять, а тут — сусіль! увійшов до нашої простої хати

чоловічок, по-нашому прибраний, наших ніби й звичаїв, нашої й мови, та й почав якісь вірші про якогось Енея слебезувати. То-то-б, здається, треба нам зрадіти! по-нашому чоловік віршує! Та ба! бодай так і не віршувати! Зараз де-котрі постерегли, що воно за проява. „Придивітесь лишень,“ кажуть, „до цього чоловіка зблизька: це городянський панок по-нашому прибрався. Гляньте: у його й панська хода і вся удача панська, а своєю мовою він тільки нас передражнює і на сміх підіймає. Це він глузує з наших звичаїв, із нашої простоти, що ми бач панських присмаків не знаємо, та панських фухів не заводимо, та панських річей солодких цураємось. Гляньте: в його Еней про рідну матір перед громадою такі речі говорить, що хоч втікай із хати; слухайте, як він нашими звичаями ганьбує, як він українське слово перековерзує. Це нам пани таке дзеркало подарували, що, як погляне в його простий чоловік, то й сам себе не пізнає.“

Отакий дали тому віршуванню суд наші розумні люди, і одвернулась усяка ясна душа од перекуйовдженого не знать по якому Енея. Аж тут Маруся Квітчина до нас у хату завітала. Серденько кохане! яке-ж ти любе та поважне нам після того Цигана троянського здалося! Це наша душа на божому лоні по-нашому заговорила. Це перша була книжка, котора тим же духом, що й слово Учителя благого, дихала. Тим самим поглядом Квітка на нас, простих людей, подивився, що й той великий чоловіколюбець. Здивувалися ми, як ясно засяяв народний образ дарма, що на йому пахарський піт густим пилом припав. Глибоко глянули ми з Квіткою в душу свого простого люду і сами загадалися, звідкіля в його та глибина несказанна . . . Загадались, аж тут Шевченко голосно на всю Україну озвався, мов усі народні співи і всі людські сльози разом заговорили. Підняв він із домовин німу нашу память, визвав на суд нашу мовчазну старосвітщину і поставив перед нею Українця, яким він есть тепер, яким він через свою історію стався. Хто-ж би тут не домислився, або душею не почув, що викупавшись у своїй крови, перебувши несчисленні руїни і пожежі мусіли наші предки багато у свою душу од давніх часів зачерпнути. Намалювавши самого себе у своїх думах, намалювавши старого Перебендю, батька й матір Катерини та й саму Катерину з її щирим коханням і великими муками, Шевченко зараз явив високий історичний спосіб словесної живописи: бо й його власний образ духовий і вся та семя рідних йому душ — всі вони були історичні чада нашої старосвітщини. Узяв він голос і склад своєї речи високої од тих пісень і дум, що вже тільки ми, хуторяне, слухали і серцем розуміли; душа поезії нашої народної, не письменних, сталась душею його музи. Широко

він обняв Україну, з її крівавими могилами, з її страшною славою, і співану народну річ обернув на живопис того, що було і що єсть на Україні. Його устами ввесь наш народ заспівав про свою долю: тим його слово голосною луною розлягалось усюди, де лилась наша кров, де лежать наші кости, — усяке серце од його співу стрепенулося.

Квітка перший зрозумів поезію наших народних звичаїв, яко семї благої, праведно людської, Шевченко нам явив поезію нашої народної жизні; Квітка здивував нас усіх, показавши велику героїчну душу в тихому смирному образі пахарському, в сельському простому житті. Шевченко дав нам збагнути її таємничу глибину; визвав він перед наші очі забуту українську давнину, і побачили ми, що ця душа смиренна не днями, не годами, а цілими віками, в бідах і напастях пробувала, та й не знікчемніла, не знітилась, нечестивій волі слугою не вчинилася, а глибоко сама в себе входила і, понуро серед лукавих людей стоячи, своєї пори, своєї долі мовчки виглядала. Отже, як осяла Квітку, з його простодушними творами, огненная поезія Шевченкова, тоді розумно нам стало, що Наум Дрот — той же Кишка Самійло народний, бо видержав він пробу не меншу від Самійлової, живучи дома на чужині, і вік за віком бідуючи, не погнувся, не знизився твердим і високим.

Шевченко наш поет і перший історик. Шевченко вперше всіх запитав наші німі могили, що вони таке і одному тільки йому дали вони ясну, як боже слово, одповідь. Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосвітщина славна і за що проклянуть її грядущі роди. Так, як йому самому народна пісня дала тон до високої речи, так і він дав нам усім праведний тон, як нам своє слово строїти. Високо над нами підняв Шевченко поетичне своє світло — і стало видно по всій Україні, куди з нас кожен мусить простувати. При цьому світлі всякому стало розумно, який справді славетний та величний у своїй простоті той сельський мір, з которого Квітка вибрав свою Марусю з її поетичною семею. При цьому світлі всяке побачило, що наші народні звичаї — та-ж сама історія народного нашого духа, що й народна пісня, що й народна дума; тільки не всякому, а вищому, поетичному поглядові одкриваеться їх краса і повага. Всяке розумне зрозуміло, що нам у своїй словесности ні за ким слідом іти, як тільки за своїм народним ґенієм, который мовчить у наших панських та черничих літописях, нишком живе в звичаях і голосно говорить тільки в народній думі та пісні.

Був у світі Кониський — і своєю Історією Русів, мов якою завісою мальованою, закрив од нас старосвітщину, аж поки Шевченко

не розідрав, не розпанахав тієї завіси. Прийшов слідом за ним Котляревський — і своєю Енеїдою зробив із нашої простої жизні, з її розумними звичаями, мов би якийсь смітник за панським задвірком. Одвернулися од того смітника обидва наші поети і появили наших Українців з Українками в Марусі, в Сердешній Оксані, в Козирь-Дівці, в Катерині, Наймичці і в инших праведних поетичних творах.

Квітка перший довів Українців до сліз українською мовою і тим нам показав, що ми ще не звелись на ні на що; єсть бо в нас що розказати, по-своєму, єсть над чим заплакати. І великого, мабуть стоїть наш простий народ у своїх домотканних свитинах, коли ввійшовши в його семю найрозумніший, найученіший з нас має собі ту семю за свою рідну — самий могущий і прославлений з нас, самий високий і чистий духом не одцуравсь би Марусю рідною сестрою звати і її матір — рідною матірю, і її батька — рідним батьком. От таким-то людом убогим і смиренним наш Квітка перед усим світом похвалився: чи є мов такий другий на всьому великому світі?

Скупились ми коло Квітки, скільки нас було тоді одної віри, одного розуму. Мало було нас, бо инших невірна городянська наука знівечила, а тих нужда до землі прихилила; а все-ж почули ми глибоко в серці, що ми — ми, і справив це велике діло Квітка. Шевченко застав нас уже готовими слухати його смутні думи, і до невеликої громади нашої почав земляків зо всього світу скликати.

Озвались до кобзаря з рідним вітанням на Кавказі, на Сибірі, за Бендерами, за Случчю й за Дунаєм. Що тільки живе було з українського роду по всьому світові, все стрепенулося, наюрошило уха і в серце прийняло благовіствування своєї народности. Шевченко став мов-би високим корогвом серед розпорошеного на тисячах миль нашого люду, і з того часу всі в нас поділились на живих і на мертвих, та й довго ще ділитимуться. Його животворяще слово сталось ядром нової сили, про котору не думали й не гадали за Котляревського найрозумніші з наших земляків, а та нова сила — народність. Вона нас родичами поміж собою поробила, у братню семю зєдинила і нашу українську суть на віки вічні утвердила. Шевченко чистим подвигом словесним докінчав діло, за которе гетьмани наші нечистим серцем бралися. Шевченко, воздвигши з упадку голосну українську мову, назнаменав широкі грянниці нашому народному духові. Тепер уже не мечем наше народне право на вражих твердинях зарубане, не шпарґалами і печатьми супроти людського лукавства стверджене: у тисячах вірних українських душ воно на самому дні заховане і тисячолітніми споминками запечатане.

Слово, не що инше, як рідне слово, вернуло нам повагу між народами і нову підвалину під нашу історичну жизнь підкинуло. Взяв бо Шевченко свою чудотворну річ не з городів великих, не з академій самопрославлених, не зміж товариства блискучого і всевладного: все те минув він, занедбав і покинув, тільки хуторська й сельська мова йому до його великого діла здалася: тільки по селах, по простих хатах, шукав він для своїх поем людей великих духом, чистих серцем, поважних, високих. Через цих то людей, через їх поетичні, праведні душі, вся тайна в нашій старосвітщині йому одкрилася; ці то люди, забуті панською історією, надали йому сили древні могили розкривати і по скрівавленій землі, як по перґаментах, святу правду виписувати. Їх самостійним духом виріс він до тих високих творів, що без друкарні по всьому світі ширяться, що на всіх щирих українських серцях огненними словами надруковані. Вони дали йому крила піднятись над землею якимся образом ні-сьогосвітним, величним і з вишини всі людські душі оглядати і оплакати. Вони — наша жива історія, наші голосні літописи — поставили перед його очима й Прометея, в которого кріваве серце щогодини вмірає і що-години оживає. Їх нескінчено живі душі навчили його говорити і до мертвих, і до ненароджених.

Провівши нашу історію через простий, здоровий народний розум, він дав їй новий образ, — не той, що в Кониського, а провівши наш народ по його історії, не тим він нам його явив, що в Котляревського. Очистив він історію од усякої омани правдивим і високим народним духом, і старосвітськими споминками перед розумними людьми вповажнив. З того часу новую жизнь почала Україна, і хто брався до громадської роботи не слідуючи, той добре знав, з якого боку вхопитись і куди простувати. Широким ходом пішло наше народне діло — не казав би то во імя всіх земляків, — во імя всіх вірних українських душ. Під Шевченковим корогвом ми ніби вернулись до святої домівки з чужої чужоземщини, і рідна словесність сталась для нас службою Господу правди. Після його величної, святої речи, Котляревщина зневагою святині нашої здалася, і благенькі вірші наших пустоцвітків тільки той лепетав, мов дитина, кому не страшно дрібний свій гомін піднімати серед народної молитви. Замовкла була наша словесність на якийся час, прислухаючись до поважного благовіствування поезії Тарасової, і благодатна була тиша, серед которої поет давав нам нові закони українського слова. Не мале творив він діло тим благовіствуванням: він іззивав забутих у рідну семю, між ті люди, которих ми праведно людьми величаемо. Слово було пробою забутим, чи достойні вони такого товариства, чи воскреснуть із свого сну.

котрим вони мусіли спати десятки і сотки років. Слово було їх правом віковічним на володіння тим, чого, мовляв, ніхто не додбає і не розруйнує. Словом скріплявсь новий братерський союз, нова українська семя . . .

Ото-ж Шевченкове діло, ото місто Тарасове в нашій народности. Поставивши собі за найвищий взір творчости велику народну душу, назнаменав він нашим письменним людям просту дорогу, ні в кого не питану. Тепер уже тільки той у нас буде робітник не нікчемний, хто йтиме вперед великої народної громади, знаючи її духову нужду, маючи її чистий смак, дивлячись її праведним поглядом. Тим-то ніхто, як хуторяне і селяне, знають і чують душею, чого стоїть Шевченко. Він їх вивів, наче Ізраїля, із книжної неволі, в котору були городяне взяли всякий розум письменний: він скинув із них ганьбу всесвітню, що вони люди — ні до чого: він возвеличив їх образ духовий і виставив його на взір перед цивілізованим миром: дивітесь, землі і панства просвіщені: тисячу років цей люд убогий себе памятає, і тисячу років, у своїй темноті і недостатках, тільки громадському мужу він корився; хто з його вгору вибився і панською пихою од людей одріжнявся, він йому не кланявся: він його, мов порчену кров, ізвергав із себе; він тільки громаду величав „великим чоловіком“. Це возвістив я людям, цим простим і вбогим, слово велике, праведне, во віки і віки не похибне, і вони його зрозуміли, гарячими своїми слізьми його скропили, освятили, і слово моє станеться в них силою непоборимою. Не збавить йому сили ніяка земная сила і поки світу сонця, поти воно не забудеться. Підуть колись у непамять славні діла і тріюмфи великих городів, що з високої високости на вас, мої сиротята, позирають, а ваш образ духовий через моє слово ніколи не забудеться. Сотворив я вам словом своїм вічную память, а самих вас учинив собі самому вічною памяттюміждо живими.

Так промовляє сумній душі нашій душа Тарасова. Його смерть якусь нову, свіжу силу надала його поезії, і в нас по хуторах і селах почали її наново читати. Усяке слово тепер якимся новим світлом сияє, і дивом нам здається, що такий поет недавнечко ще жив між нами. Не велика книжка з його писання вийде, а про ту книжку можна вдесятеро більше написати. Нехай же цю працю візьмуть на себе дотепніші люди, а з нас буде й того, що ми як думали, як серцем чули, так про Тараса попросту й написали. Слава тобі, Тарасе, поки на Вкраїні хоч одно дівча рідну пісню співатиме, поки хоч один батько не чужим словом про давні могили синові говоритиме!

XV. Олекса Стороженко.

(1805—1874.)

146. Вуси.

Літ сорок назад, а може й більш, вибрали мене в засідателі. Замолоду служив я в воєнній, в кавалерії ще, так знаєте — не хотілось мені зробитися тим крюком. Ну, дворянство стало прохати: „послужи — кажуть — громаді, годі тобі сливи сушити, та солити, та наливати.“ Сміються, бачите: бо я з Опошні; а тут ще жінка присікалась: „лучче — каже, — служити, ніж байдики бити та з Марією Уласовною в маряжа грати!“ (Була у нас сусідка така, знаєте, як співають: „Іду собі, підскакую“ . . .) Нічого було робити, от я й згодивсь.

Через неділь дві прислали мені повістку, що ґубернатор утвердив вибори, і щоб я „неукоснительно, з полученія сего, прибув в город Полтаву для принесенія достодолжной присяги“. Виняла жінка з скрині мій міліціонний козакин: що порвалось — позашивала, та швиденько й випровадила, і з Марією Уласовною не дала попрощатися; і в голову вона собі не клала, яке лихо мене там стерегло . . .

В неділю, після служби, присягали, і з собору прямісінько поїхали до нашого предсідателя „учинить явку“. А предсідателем тоді був той . . . що прозвали: „велике діло — опеньки“. Не хочу його й згадувати, бо вмер, — цур йому, щоб ще й не вилаяв! — Приїздимо, ввійшли в передню; на дверях стоїть лакей в каптані, в німецьких галаньцях, не з наших, — з предсідателем з Москви приїхав.

— А що, — питаємо, — чи приймає?

— Нікакс нєтс, — каже, — єго превосходительство не ізволять принимать, не угодно ли вам розписаться? — І показує пальцем на книгу, що лежить на столі в зелених палятурках.

Глянули ми один на другого, здвигнули плечима, та й стоїмо як вкопані: не знаємо, що й робити. Тоді не було ще у нас того звичаю, що як розвозять ту гаспидську „визиту“ та приїде менший до старшого, то не дає билетика, а тільки розписується.

— Что-ж, господа, — каже лакей, — роти пороззявляли? Ізвольте записиваться.

— На біса-ж? — питаєм.

— Так угодно, — каже, — єго превосходительству.

Стали совітуватися, що воно за нечиста мати ця книга. Один каже: „це може той альбом, що на память вірші пишуть та пробиті стрілами серця малюють.“ Другий каже: „може схотілось предсідателеві побачити, який у кого почерк . . .“ А лакей так над душею й стоїть: „пишіть та й пишіть!“ От Кирило Онуфрієвич Пищи-Муха, як письменніший між нами, й каже: „може він думає, що ми й писати не вміємо?“ — взяв перо, трошки подумав та й начеркав:

„При сей вѣрной оказіи, спѣшу выразить душевное мое прискорбіе и сердечное сокрушеніе, что по непредвидимымъ обстоятельствамъ лишенъ щастя лично засвидѣтельствовать мое глубочайшее уваженіе и преданность, съ которыми почтеннѣйше честь имѣю пребыть Вашего Превосходительства всепокорнѣйшій . . .“ Та й закрутив . . . (Де-б то йому не написати: сам терся по тих Петенбургах!)

Дає перо, — так всі од нього, як од чорта, жахаються. Один другого штовхає: „бери ти!“ — „ні, ти бери!“ Далі до мене; „починай, — кажуть, — як тобі не вигадати? ти-ж на всю Опошню брехун!“ — Взяв я те прокляте перо, думаю: що-б мені написати йому на память? Встромлю в чорнилицю, налагожусь писати, і знов стромляю: нічого в голову не лізе! А тут ще кругом обступили, дивляться, а лакей трохи в потилицю не штовхає. Примірявсь-примірявсь, а далі й думаю: нехай же посміється, — взяв та й надрочив:

„І учора куліш, і сьогодня куліш:
Прийди, прийди, серденько, мою душу потіш.“

Підписався та ще й закарлюгу загнув, як хвіст у хорта. Тут уже за мною й другі почали, хто написав:

Спробувать пера й чорнила,
Що в йому за сила.
Так перо пише,
Як муха дише.“

Хто розмазався тим „глубочайшим,“ а покійник Назар Семенович Тупу-Табунець Буланенький, „при сей вѣрной оказіи“, ще й жалобу на свого сусіда написав, що ззів у його „многоплодного“ индика. Отак записуємось, а диявольський лакей аж морду набік гне та регочеться.

— Не скажеть вамъ, — каже, — его превосходительство за это писанье спасиба!

— А що-ж? — кажу, — як вміли, так і написали; йому-ж схотілось нашого писання, — нехай і читає по суботах.

Після цього розїхались гарненько по кватирях і ні гадки собі. Аж увечері приніс до мене палатський сторож бомагу. „Прочитайте,“ — каже, — „і розпишіться.“ Що за вража мати! — думаю, — яку моду вигадали! так бачите воно й легенько розписуватися! Прочитав, — тільки й написано:

„Его превосходительство, господинъ статскій совѣтникъ и разныхъ орденовъ кавалеръ, предлагаетъ гг. членамъ всенепремѣнно явиться къ нему завтрашняго числа въ десять часовъ по полуночи.“

Це, думаю собі, на закуску приглаша, та взяв і розписався: „буду: хліба-соли не цураюсь.“ Хто його в біса й сподівавсь, яка там хліб-сіль буде!

На другий день, як-раз в десять годин, зібрались ми до председателя. Ходимо по залі; вже й одинадцять прокукало, — ні сам не виходить, ні закуски не приготовляють, а вже пора-б і червяка заморити. Отак додержав нас до дванадцятої години; далі лізе з кабинету в мундирі, в білих штанях, щось на шиї теліпається, ще й перстінь на палець настромив. Тільки виткнувся з дверей, так на мене й витріщивсь, посатанів, аж з виду зблід. Тут йому кланяються: хто бубонить: „честь имѣю явиться;“ а він, ні на кого не глянувши, прямісінько до мене, — як крикне:

— Къ кому вы явились?

Дивлюсь на його: чи не здурів? — думаю: чого це він так гримає? А він вдруге дужче:

— Я васъ спрашиваю, къ кому вы явились?

— Къ вамъ, — кажу.

— А я кто такой? — питає і сам чортом на мене дивиться.

— Хведор Іванович, — кажу.

— Не Ѳедоръ Ивановичъ, а ваше превосходительство, — знов затріщав, — господинъ предсѣдатель, вашъ начальникъ, милостивый государь мой! — аж запінивсь з серця.

Тю на твого батька! думаю собі, чи ти сказився, чи натріскався кукульвану? . . . А він скільки глотки своє: къ кому вы явились?

— Къ вашему превосходительству, — кажу; нехай, думаю, потвоєму буде.

— А какъ вы явились? — знов репетує, — отвѣчайте, милостивый государь мой! Какъ вы явились?

Що за напасть така? не знаю, що йому й казати.

— Съ достодолжнымъ уваженіемъ, — кажу.

— Развѣ въ такомъ видѣ, — кричить, — являются къ начальству съ достодолжнымъ уваженіемъ? Посмотрите вы на себя!

Оглянувсь я на себе: „все обстоїть благополучно“: медалі висять, червоний пояс і шаблюка біля боку. Далі обернувся до товаришів та й питаю:

— Чи не знаєте хоч ви, чого од мене треба його превосходительству господину предсѣдателю, нашому начальникові?

Як розсердиться-ж, так Боже мій милостивий! підскакує, як зінське щеня, і прискає — неначе сукно мочить!

— Вы, милостивый государь мой, — репетує, — не имѣете должной атенціи къ начальству, не исполняете установленныхъ формъ, нарушаете государственныя узаконенія! я васъ въ двадцать четыре часа предамъ суду!

— Як буде за що, — кажу, — то можна й зараз передати суду . . . Позвольте, — кажу, крутнувши вуса, — і мені вас спросить: чого вам од мене треба? Хіба, кажу, дворянство на те мене вибрало, щоб на мене кричали, як на лакея?! — Та це кажучи, ще й шабелькою стукнув. Досадно-ж, їй-Богу, стало! що за чортова мати, думаю: прилип до мене, як шевська смола до чобота. Так куди! Піп своє, а чорт своє!

— Молчать! — кричить, — вы еще осмѣливаетесь разсуждать! Посмотрите въ зеркало, въ какомъ видѣ вы явились къ начальнику!

Підвів мене до дзеркала: дивлюсь: козакин мій защіпнутий на всі гаплики, медалі висять, і прочеє де розірвалось — позашивано: все обстоїть благополучно . . .

— Что, — питає, — видите?

— Нічогісінько, — кажу, — не бачу, чого вам од мене схотілось!

— Какъ — чего! — знов закричав, — на какомъ основаніи вы осмѣлились явиться ко мнѣ въ усахъ? Вы теперь состоите въ гражданской службѣ, а потому право ношенія усовъ на васъ не распространяется.

— З цього-б і почали, — кажу, — як не розпространяється, то й виголюсь. Нічого було й кричати, як на живіт: це-б, — кажу, — і ґубернатор і сам міністр так глотки не драв!

— Прошу не разсуждать, — каже, — а исполнять, что вамъ приказываютъ; чтобы сего же дня выбрили усы, а не то — я васъ подъ арештъ посажу!

Далі визвірившись на прочих і каже: „Я васъ призвалъ, милостивые государи, чтобы выразить вамъ крайнее мое неудовольствіе за то неуваженіе и непростительную дерзость, которую вы учинили вчерашняго числа вашимъ неумѣстнымъ поступкомъ!“

Позвольте узнать, ваше превосходительство, — почав Пищи-Муха, — въ чемъ заключается неумѣстный нашъ поступокъ, учиненный вчерашняго числа, изъ котораго можно бы усмотрѣть неуваженіе къ вашему превосходительству и непростительную съ нашей стороны дерзость?

Какъ — изъ котораго? — крикнув, — а какъ вы могли позволить себѣ писать въ визитной книгѣ такую дичь: и галушки, и куліші, и жалобы записывать, словно на почтовой станціи, — когда вамъ слѣдовало только записать ваши фамиліи . . . Это просто бунтъ противъ правительства! . . .

Наши именные списки, — знов почав Пищи-Муха (а він вже такий був, що хоч кому носа втре), — доставлены уже вашему превосходительству: слѣдовательно, мы никакъ не могли предполагать, чтобы вамъ предстояла надобность въ нашихъ фамиліяхъ, а полагали, что ваше превосходительство интересовались болѣе нащотъ нашихъ почерковъ и словосочиненія, а потому каждый изъ среды насъ, по мѣрѣ силъ своихъ, потщился выразить свои чувства и мысли, никакъ не предполагая, чтобы ваше превосходительство . . .

Ну, довольно, довольно! (допік таки його Пищи-Муха!) — ви, — каже, — як маятник в часах: торкни вас раз, то ви десять раз завиляете. Теперь, господа, — каже, повертаючись на всі сторони, — извольте отправляться: на первый разъ я васъ прощаю, но въ другой — будьте осторожны: я не люблю шутить! А вы, милостивый государь, — каже, глянувши на мене, — чтобы сію минуту обрились! понимаете?

— Як не понять! — кажу, — у мене є дурень, що сливи стереже, так і той вас пойме.

На це хотів був він обізватися, та попирхнувсь: скоріш в кабинет, і зачинивсь: обридло вже й йому гримати, прискати і підскакувати. Стали й ми виходити, похваляєм ту гаспидську закуску, а секретарь наш, Тома Петрович, де не взявся, до мене й собі:

— Як можна, — каже, — в гражданській вуси носи́ти!

Та хоч ви мовчіть, — кажу, — чорт батька зна, з чого таку куру підняли! Не то вуси, — і борода ділу не поміха!

— А в визитній книжці і на обявительному листу, — каже, — що ви написали?

Поцілуйте мене сьогодня, — кажу, — а я вас завтра.

Не став з ним і розговорювати, і без його гірко на душі, так досада й розбірає, так і повертає назад, щоб хоч вилаяти Иродового сина. Скільки на світі живу, а ніхто на мене не кричав, ні з ким

не лаявсь, тільки де-коли з жінкою; а тут і не встерігсь, відкіля та й сварка вирвалась, бодай йому до смерти так підскакувати та прискати!

Прийшов на кватирю, зараз дістав з шкатулки бритву, намиливсь, черк, вдруге . . . так мої уси, неначе скошена трава, і впали на рушник. Як глянув же я на себе в дзеркало, так батечки! . . . аж злякавсь, сам себе не пізнав, чорт батька зна, на кого й похожий: і рот кривий, і щоки позападали, і ніс похнюпивсь, зовсім не я, а Німець Адам Іванович Фрік, що в Кременчуку шльонку розбірає! . . . щоб мені до завтрього не дожити, коли брешу! В перший раз, як живу на світі, довелось мені зголити уси, лучче-б було і не дожити до цього лиха! Як-би знав, що зроблюсь таким паскудним, то Бог мене побий, коли-б збрив, хоч би не то що під суд, — хоч би жили з мене тягли! І кому з того прибуло, що я без усів? . . . кому вони мішали: чи їсти, чи пити, чи, як кажуть, вірою й правдою служити? . . . Як я теперички до жінки вернуся? Як я гляну в вічі Марії Уласовні? . . . Згадав я й літа мої молодії: не одна, було, глянувши на мої уси, збірала губки на оборочку, не одна і цілувала і милувала їх! . . . Отак журюся, а сльози кап-кап! . . . Здається, і за старшим сином так не вбивавсь, як помер! . . . Мій Боже милий! — подумав, ударивши себе в груди, — за що ти мене так люто покарав? . . .

Нічого було робити більш у Полтаві, бо в должность велено вступати тільки через тиждень, от я й поїхав додому. То було як їдеш, то знай гукаєш на кучера: торкай, хлопче, торкай, — а теперички сижу собі, схиливши голову, неначе мене на шибеницю везуть, пари з рота не пущу; хіба як швидко побіжить, то озвешся: не жени коней, потомиш! — Так вже наровлю, щоб мені уночі приїхати, бо жінка, як гляне на мене, та злякається. Підїзжаю до свого двору, — уже зовсім смерклось, і в будинку не світиться; вилажу з брички, а тут як загавкають на мене собаки! Тю, дурні! — кажу, — хазяїна не пізнали! — Хотів був погладити, так бісові собаки глянули на мене, та врозтіч. Ввійшов тихенько в сіни . . . так якось чудно, матері його біс, ніби й не я, — здається й хата не моя, їй-же Богу правда! . . . Ото-ж, кажу, як загавкали собаки, жінка й прокинулась; чує — хтось увійшов.

— Хто там? — питає.

— Це я, — кажу.

— На кого-ж там собаки гавкали?

— Не знаю.

— Та йди-ж, — крадешся!

А в мене такий звичай був, що, було, як прийду додому, то зараз, хоч і вночі, всіх розбуркаю: з дітьми граюсь, з жінкою цілуюсь, бабусю Оришку, що за дітьми приглядує, зачіпаю; а теперички як тать, мов той злодій крадусь, — не знаю, на яку й ступити. Підійшов до ліжка, а жінка протягує до мене руки цілуватися. Поцілувались, а вона:

Хто це? — та мене рукою по губах . . . Як наробить репету: „Ой лишечко! Злодій! . . . Оришко, вогню, вогню!"

Я її уговорюю, — так куди! не слухає: і руками й ногами від мене.

— Не підступай! — кричить, — не підступай!

Всіх дітей переполошила, та вже Оришка прибігла з свічкою. Витріщились на мене, дивляться . . . здається й я, так не я-ж: нема вусів!

— Що це з тобою сталось? — питає жінка, — чи ти живий чи мертвий? — а сама аж пополотніла, труситься, неначе трясця її трясе.

— Тим то й моє лихо, — кажу, — що живий!

— Що з собою зробив? — питає, — оглашенний!

— Це-ж — кажу, — дяка тобі: тепериньки вже не буду байдики бити та з Марією Уласовною в маряжа грати!

— Нащо-ж ти вуси збрив? — питає.

— Тепер состою в гражданській, — кажу, як і мені казали, а потому право ношенія усов на мене не розпространяється.

— Чи він пяний, чи здурів? — каже жінка, глянувши на Оришку; та як заголосить, як вдарить себе в груди, а за нею дітвора й Оришка, а бісові собаки почули, ну й собі: і виють і скиглять, так що, Боже мій милостивий, такий гвалт підняли, хоч з хати, — та що з хати! — з села тікай . . . просто кінець світа наступає.

Отак цілісіньку нічку рюмали, і я з ними: сижу та плачу. До крови губи собі подряпав: хочу, знаєте, вус крутнуть, хап за губу, — нема нічого, і вдряпну . . .

На другий день така напала на мене нудьга, хоч крізь землю провалитися. Що кому не скажеш, ніхто мене не слухає: діти од мене одвертаються, жінка хлипає, ні один дворовий собака, матері їх біс, до рук не йде. Думаю собі: що мені на світі робити? . . . А тут стали сусіди навідуватися, і Марія Уласовна прийшла, а я од них ховаюсь, та лице закриваю, неначе — ка-зна що таке . . . Їй-же Богу правда! На третій день зовсім таки ослаб — ледви дишу: груди мені заложило, живіт підвело (за три дні шматка хліба в роті не було):

не знаю вже, чи голова в мене на плечах, чи може кавун. Жінка побивається, діти пищать! Зовсім таки налагодився вмірати, хоч за попом посилати! . . .

Коли, на моє щастя, — так уже Бог милосердний не схотів посиротити моїх діточок, — приїздить Григорій Григорович Захарченко, отой, може чули, що й в чорта виграв би тяжбу, — так, кажу, приїздить; як глянув на мене — і назад одступив.

— Що це з тобою, братіку? — питає.

— Пропадаю, — кажу, — це моя за мною прийшла!

— Та не бреши, — каже, — тебе ще й поліном не добєш. Тільки, — каже приглядуючись, — дуже спаскуднів: чого це?

— Хіба вам повилазило? — кажу.

— Вуси зголив?

— Еге!

— На біса? — питає.

— Нечиста мати в гражданську понесла, так теперички право ношенія усов на мене не розпространяється.

— Хто це тобі вигадав?

— Його пре . . . теє, — кажу, — щоб йому добра не було!

— Брехали його батька сини та й він з ними, — каже, — ти-ж з мундиром в одставці?

— Так що?

— Так коли мундир на тобі, — каже, спасибі йому, — так і вуси при тобі! . . .

— Їй Богу?

— Побачиш, — каже, — я тобі й указ дам.

— Батьку мій рідний, — кажу, — на світ ти мене народив! — Як скочу з ліжка, ну його обнімати та цілувати, а він мене одпихає.

— Ну тебе к бісу, — каже, — як шпильками шпигаєш! — Бачите, одросли трошки вуси, так щітина й колеться.

Теперички, спасибі їм, понасилали тих томів: що треба, хоч не скоро, а налапаєш, а тоді — скоріш скарб ізнайдеш, як чого тобі треба. Не у всякім повіті були такі й люди, як цей — що розказую — Захарченко: шукають, було, шукають, та й плюнуть . . . Таке лихо було, не повірите: коли скажуть, що право ношенія — не то вусів — голови на твоїх плечах не розпространяється, то не турбуйсь шукати, — чи воно правда, чи брехня, стинай голову, та так і ходи . . . Щоб я пропав, коли не правда!

Ну, як почув я од Захарченка про той указ, то де в мене й сила та взялась! повеселів, як на світ народився. Зараз жінка поставила нам закуску, випили по чарці, по другій, старої, бутилки зо дві, сливянки, а тим часом запрягли мені бричку, та скільки видно й заторохтів з Захарченком. Дорогою, щоб мене не побачили, обвязався платком, тільки очі й блищать. Хто не стрінеться, пізнає мене по конях, і питає: „Чого це ти обвязався?“

— Бишиха, — кажу, — нарядилась.

Приїхав до Захарченка. Як дав він мені той указ, то неначе рідного батька побачив! . . . Ну, теперички, думаю ваше пре . . . тес . . . чий чорт буде старший!

Вернувся додому і два місяці висидів в карантину, поки вуси не повідростали так, що вже й жінка зо мною цілується, і люди слухають, і собаки на мене не гавкають. Вже й з Марією Уласовною в маряжа граємось, а тут така піднялась переписка! З Полтави повістка за повісткою: „неукоснительно, съ полученія сего, имѣете явиться.“ — А я їм в одвіт: „по случаю приключившейся внезапно болѣзни!“ — Ще з місяць підождав, так як вже стали закручуватися, поїхав в Полтаву.

Тільки приїхав, зараз натяг на себе козакин, причепив шаблюку та й пішов у палату, цеб-то „вчинить явку“. Вхожу в присутствіє . . . Як гляне на мене г. предсідатель, так його й зжолобило, аж носом закрутив.

— Что это, милостивый государь мой, — крикнув, — вы уклоняетесь отъ службы и вторично осмѣливаетесь явиться ко мнѣ въ усахъ!

— Це, — кажу, — ще не вуси, а усики, а от як виростуть, то будуть усища! — А сам держусь за той указ, як сліпий за поводача.

І! . . . як закричить, та підскоче, та присне: я васъ, милостивый государь мой, въ двадцать четыре часа . . .

— Не гарячіться, — кажу, — кров спортите, а ось подивіться! Та тиць йому в руки указ. Дивись, думаю, хоч повилазять . . .

Прочитав, — якось чудно лупає очима, губи дріжать . . .

— То . . . Тома Пе . . . Петровичъ! — каже, запиняючись, — что это такое?

Хома наставив око:

— Височайший, — каже.

— Без вас знаю, — каже предсідатель, — а распространяется ли право ношенія усовъ?

Хома крут-верть, сюди туди, нічого робить.

— Распространяється, — каже.

Товариші дивляться на мене, переляклись, думають собі: буде мені халепа! А я дивлюсь на супротивників, так їх очима й їм, та вуси кручу. Предсідатель глянув на секретаря, повертілись вдвох сюди-туди, та й посідали тихенько; ні один і пари з рота не пустив. Що, думаю собі, піймали облизня?

Так отака-то чудасія була з моїми вусами! Як-би не той указ, то може-б довелось і пропасти! Згадуючи минуле, не раз думав: правду люди кажуть, що за Богом молитва, а за царем служба ніколи не пропадає. За пятнадцятилітню безпорочну вислужив таки собі те, що теперички ніяке превосходительство на світі не зголить мені вусів, — от що! . . .

147. Не в добрий час.

Мене ще маленьким узяли у двір; то поки був хлопятком, веселе було мені життя: пані годувала бубликами, а з паничем було цілісінький день граємось: по клунях деремо горобців, у мяча бавимось; я тікаю, а панич улучає; де-коли так учистить, що аж підскочиш; та і в коней було як станемо бігати, то здорово лупив мене по жижках пугою. Панич, спасибі йому, дуже мене любив і жалував! . . . Як же підросли, то панича одвезли у школу, а мене віддали у столярі. Був я і в ткачах, та й там не довго насидівсь; така морока з тими нитками: до якої не доторкнешся, так вона бісова волосінь і ввірветься! Тільки було й оддишеш трохи, як підеш коней почистити. Не знали вже, куди мене пхнути, а конюхи, спасибі їм, і стали прохати, щоб віддали мене на конюшню; так ото пан і питає:

— Данилку, чи маєш охоту коней чистити?

— Як, — кажу, — не мати? Усякий чоловік має охоту коней чистити! . . .

— Брешеш, — каже пан, — я перший не маю охоти коней чистити.

Може він жартував, бо як на мене, то цілісінький би день чистив коней. Було, нікому не дам і одного коня вичистити, сам усіх вишкребу: а конюхи, спасибі їм, ніколи за це на мене не сердились. Хотіли були, щоб я за хварейтора їздив, так раз, як повезли паню до церкви, кучер Дмитро і гукнув: „держи у праву руку,“ а я якось повернув у ліву, та й перевернули бричку і дуже таки забили паню . . . Так

з того часу тільки вже коней чистив, аж поки не вернувся з школи панич і не довелось мені везти його у Київ. Раз прийшов він на конюшню та й каже:

— Чи не хочеш, Данилку, їхати у Київ?

— Чом не хотіти! — кажу.

А моя тітка Горпина ходила у Київ, то було як почне розказувати про ті церкви, золотом вкритії, про печери, про Дніпро, що неначе море розлилося, то здається і коней би покинув та помандрував у Київ. Пошили мені свитку, дали й нові чоботи і шапку, і звеліли налагодити візок і пару коней. Налагодив я візок, та й думаю собі: чи ще й втрапимо у той Київ? бо як живу на світі, ніколи мені не доводилось виїздити із Савинець.

Як уже зібрались їхати, трохи були мене не зоставили. Прийшов до пана прикажчик Свирид Хролович та й каже:

— Чи не Данилка посилаєте з паничем?

— Данилка, — одказує пан, — а що?

— Та він, — каже, — де-небудь переверне панича, у його й коней покрадуть; та що коней! — шапку з голови вкрадуть, і в буцегарню запруть, та ще й випарють; хіба-ж ви не знаєте, — каже, — що він навіки дурний?...

Я слухаю та мовчу, а пан мене й питає:

— Чи справді ти такий дурний, як Свирид Хролович каже?

— Не знаю, — кажу, — тільки-ж і з того не будеш розумним, що у Свирида Хроловича дуже багацько того розуму.

— Бачиш, — каже пан, — не взяв його кат; нехай же побачить світу, то він ще порозумнішає!

Ну, не бісового-ж тобі сина й син, диявольський прикажчик!... Який йому гаспид надав оце казати!... Як-би мовчало чортове опудало, то нічогісінько-б і не було; бодай йому отак напророчили наглу смерть, як він мені, не в добрий час, напророчив усе те лихо!...

Не одїхали ми од Савинець і пяти верстов, як — Бог його зна, від чого — звернули коні з дороги, та ка-зна куди й завезли. Може панич і спав, а я — так ні, хоч заприсягти: сижу собі та думаю, які то там у Київі церкви та печери; коли разом беркиць, так і бебехнулись у рівчак. Підняли візок, панич розсердився, гримає, щоб на дорогу виїздив; дивлюсь, аж нема тієї й дороги: кругом степ та рівчаки. Довгенько таки попоїздили, ще раз перевернулись, поки натрапили на шлях, і приїхали у превелике село. Тільки одпріг я коней, а панич і гукнув:

— Піди лишень, Данилку, на базар та купи до чаю бубликів. Та гляди, не заблудись; ось бач, — каже, — у нашому трахтирі нові ворота під повіткою.

— Бачу, — кажу, та й пішов.

Ну, та й базар же у тому селі! Такий майдан — з наші Савинці і ввесь вкритий народом; чого там не було: і скотини і старців, ще й кацап з богами розташувався. Купив я вязку бубликів, причепив до пояса та й пішов у трахтир; коли зирк, — аж ведуть ведмедів. Люди кругом обступили, дивляться; і я дивлюсь, та так задивився, що й забув, де наш трахтир. Став згадувати — мені й здалось, що моя вуличка пішла у праву руку: от я і потяг — йшов, йшов, та й з села вийшов. Вернувся, пішов другою вуличкою, здається — от-от недалечко, та й знов на базарі опинивсь. Тим-то, думаю, багацько й люду того на цім базарі, що хто-б куди не йшов, то так його й виведе на майдан. Знов потяг, усе село обійшов, один будинок неначе зовсім наш — і ворота такі-ж під повіткою, так біля воріт же стоїть віз, а біля наших того диявольського воза не було. Отак водило трохи не до вечора: то вийду з села, то знов на базарі опинюсь, та вже з паничем стрівся.

— Що ти тут робиш? — питає. — Я вже думав, що тебе чорти вхопили!

— Може-б, — кажу, — і вхопили, коли-б не прийшли вирятувати! Анахемська, — кажу, — мара водила!

— Це тебе, — каже панич, — дурна твоя голова водила! Та ще якою проявою по містечку ходиш: де твоя шапка?

— Як, де? — кажу, — на голові!

— А подивись!

За шапку, — чорт-ма, тільки чуб і налапав . . . Що за біс, думаю!

— А бубликів купив? — спитав панич.

— Купив, — кажу.

— Де-ж вони?

— Ось, — кажу.

Коли зирк, аж тільки один мотузок теліпається біля пояса. Мабуть, як задивився на ведмедів, бісові циганчата (а там їх до чорта вешталось) і бублики обтрощили, і шапку зняли. Дойшли до нашого трахтирю, дивлюсь, — аж це той самий будинок, де віз стоїть! І поставила-ж його нечиста мати, щоб чортяка поставила її до гори ногами! . . .

Купив мені панич шапку, та не знаю вже, на яку голову її й пошито, — велика-превелика; тільки трюхне, то вона, бісова тварюка, так тобі й хуркне аж до самісінького рота; морока мені була з нею! Ну, так ото поки мене водило, і коні одпочили; запріг, і поїхали вже по стовбовому шляху, рівчаками пообкопуваному, щоб часом, як

звернути коні з дороги, не ка-зна де перекидатися та шукати того шляху. Мабуть щось розумне вигадало! . . . Ще раз переночували, та й поїхали вже по камяному шляху. Як їм не обридло його й робити! понабивано каміння дрібно-дрібно, неначе горохом вислано.

Сонечко вже височенько стояло, як ми доїхали до слобідки, що на цім боці Дніпра, проти самого Київа. Мій Боже милий! . . . Не знаєш, на що й дивитися, чи на Дніпро чи на Київ! . . . По всій горі, та й гора не аби-яка, так і виприщило церквами: а дзвіниця аж до самісінького неба, не знаю вже, хто й збудував її таку високу.

Було це у саме половоддя, як Дніпро розлився верст на вісім завширшки. Коли таке й море, то велике! . . . (Люди кажуть, що море від того таке велике, що скотина не пє з його води.) Не дуже й гаялись, зараз поставили візок з кіньми на пором і відчалили. Довгенько таки тягнули лоцмани пором побіля берега, та бачать, що вподовж Дніпра ніяк не перепливуть, от вони за весла, та й перехопились на той бік. Ну, та й гора-ж у тому Київі, насилу звезли сердешні коні, аж засапались . . . Вже як вибичувались на рівне, так трошки оддихали і побігли підтюпцем. Тільки зїхали на місток, що йде під башту, а москаль і гукає:

— Ей ти, хахол, їдь шагом!

Тягну за віжки, тпрукаю, — нічого не вдію. Як напував коней, і забув позагнуздувати; а москаль знай грима:

— Шагом, кажу тобі!

— Тпрукніть, — кажу, — господа служба, може вони вас послухають; бачите, не позагнуздувані коні!

А москаль мене палицею, палицею!

— Нуздай, — каже, — безмозкий хахол, нуздай!

Гемонська шапка насунулась на очі, нічогісінько не бачу, а москаль так і трощить палицею! . . . Та вже панич, спасибі йому, оборонив. Тільки вихопились з-під башти, я й підняв шапку . . . Батечки! . . . як глянув, аж затрусився: так мені й блиснула у вічі печерська лавра, вся в золоті аж сяє; здалось мені, неначе на небі її побачив. Тутечки недалечко від неї й на кватирі стали.

На другий день, на Миколая, пішли ми з паничем у лавру. Ну, та й до біса-ж там тих чортів! Куди не глянь, скрізь по мурах намальовані; може і в самому пеклі нема їх стільки! . . . Усе скаляться до угодників, а ті їм дулі показують. Як задзвонили у всі дзвони (та й здорово-ж гудуть, здається, й ти з ними гудеш), стали миряне находити, дивлюсь — ідуть попи з китицями, а плечі неначе соняшниками понакривані.

— Що це за люди? — питаю панича.

— Це, — каже, — ґенерали.

— Що-ж воно таке — ґенерали?

— Найстарші, — каже.

Уперше побачив тих ґенералів, бодай не довелось удруге їх і бачити!... Досталось мені од них на горіхи, і теперички вони мені ще сняться!... Довгенько таки ми простояли на бабинцю: панич усе поглядує на панночок, а мені так і кортить у церкву; далі, як пройшло чимало таки народу, і ми увійшли. Батечки!... Як глянув я, що там діється, то й себе забув: і на канастасі святі, і скрізь по стінах святі, од низу аж до самісінького верху... Не счувсь, як і до царських врат дійшов. Іду собі та все шукаю, де ті печери. Коли тільки що намірившсь перехреститися, а мене хтось за руку хап! Озирнувсь — аж ґенерал, увесь у синьому і білі соняшники на плечах; дивлюсь ще ґенерал, за другу руку хапа, та й повели з церкви.

— Будьте ласкаві, — кажу, — виведіть лишень до мене і мого панича, бо я з ним разом прийшов.

—А хто твій панич? — спитали.

— Яків Олександрович, — кажу.

Отак розмовляю з ними, та й вийшли на бабинець; коли разом як затопить мене по потилиці! Не знаю вже, як і голова моя вдержалась на плечах; озирнувсь, аж то третій ґенерал, теж у синьому; дав я від його драла, одбіг з пів гонів та й став. Стою собі та й думаю: що-б він таке сказав, як-би його спитати, за що мене вдарив?... Не знаю вже, що-б він таке вигадав!... Як скінчилась служба, почали миряне виходити із церкви, кого не спитаю:

— Чи не бачили мого панича?

Усі мовчать, неначе у них повен рот води; витріщиться тільки на тебе, та й іде дальш, буцім не його й питають. Чи вони дурні, чи їм позакладало?... Коли чую, хтось гукає: „Данилку, Данилку!“ Озирнувсь, аж панич.

— Чом тебе, — питає, — не було в церкві?

— Е, чом; синій ґенерал, — кажу, — такого дав мені потилишника, що й досі слухаю чмелів!

— Ти-б, — каже, — ще у вівтарь заліз!

— Та я, — кажу, — шукав печери...

— Печери не в церкві, — каже, — а під землею; завтра туди підемо; тільки гляди, не одставай, а то як заблудишся, то вже звідтіля й не вийдеш.

— Це, — кажу, — й тітка Горпина мені казала.

Так-ото на другий день і пішли ми у ті печери: обійшли по-за муром, де чорти намальовані, та й стали сходити по східцях. Народу сила, ледви продерешся, так я держусь за панича, як сліпий за поводатиря. Уходимо у церков, аж дивлюсь — стоїть біля дверей синій ґенерал: от, думаю, вдарить або прожене, — та щоб його як-небудь умилостивити, вклонився йому та й кажу:

— Бувайте здорові, господа служба, з понеділком!

Та з ляку й випустив паничеву полу: туди, сюди, хіп-хіп, і вхопивсь за чужу, — думав що паничева: тільки смикнув, а той мене за руку.

— Калавур, — репетує, — злодія піймав!

— Та це я, — кажу, — Данилко з Савинець . . .

— Брешеш, — каже, — ти хотів хустку з кишені витягти! . . .

— Тю на твого батька! — кажу, — я й не знав, що в тебе й хустка є в кишені!

А тут де не взявсь синій ґенерал, — їм, бач, до всього є діло, — хап мене за комір, та й вивів на двір, де москаль стоїть з палицею.

— Озьми, — каже, — та одведи його у часть.

Узяв мене москаль за рукав й повів. Я йому кажу, щоб він мене пустив до панича, а москаль мене штовхає, та й вивів за окопи.

— Пустіть, — кажу, — я не хочу з вами гуляти . . .

Не пускає диявольський син, ще й ляпаса дав. Що тут на світі робити? . . . Утік не втік, думаю, а побігти можна, а я дуже прудкий: — рванувсь та навтікача, біжу, а тут рівчак: я плиг, а гемонська шапка аж до самісінького рота так мені й наскочила, неначе арканом мене накинуло; поки стяг — і москаль нагнав: за чуб, та так і в буцегарню привів.

— Озьміть, — каже, — рештанта, та пильнуйте, бо він втікачка.

Увели мене в буцегарню: дивлюсь — три москалі в дурня грають, і народу чимало таки зібралось: де-які в хаті сидять, а другі із-за риштовання хижо дивляться, неначе вовки із-за тенет. Сижу й я: вже-б і обідати пора, їсти хочеться, аж шкура на тобі тріщить, так не випускають і нічогісінько мені не кажуть. Та й досадно-ж стало, матері їх біс! Здається, отак би узяв та й перевернув диявольську буцегарню!

— А що, — спитав, — чи довго мені тутечки сидіти?

— Поки не випустять, — одказують москалі.

— А коли-ж випустять? — питаю.

— Тоді, як випустять, — кажуть, а сами регочуться.

Бач, ироди, ще й кепкують!

— Пострівайте, — кажу, — я на вас паничеві пожалуюсь!

А вони регочуться, аж за животи хапаються. Досадно мені стало.

— Не смійтеся, — кажу, — як розсердите мене, то я вам і вікна повибиваю!

— Попробуй, — кажуть, — то ми тебе звяжемо і під нари кинемо!

Ще справді, думаю собі, звяжуть: я один, а їх до-чорта. Нічого робити, — терпи, Даниле. Однак знайшовся добрий чоловік, одвів мене в куток та й каже:

— Мовчи, чоловіче: тутечки силою нічого не вдієш, а підожди старшого.

Став мене розпитувати, відкіля я і за що посадили. Розказав йому усе, як диявольський прикажчик, не в добрий час, напророчив мені сидіти в буцегарні: от, — кажу, — мене й посадили.

— Ну сількись, — каже, — я тебе навчу, що робити, щоб швидче випустили.

— Навчіть, будьте ласкаві, — кажу, — я за вас Богу помолюсь!

— Як прийде, — каже, — старший, та спитає, чи тутечки двірник графа Кишкевича, то ти й обізвись, от тебе зараз і випустять.

Дав мені, спасибі йому, й шматок хліба. На другий день, тільки що прокинулись, москаль і тикає мені у руки мітлу.

— Вимети, — каже, — рештанську.

— Щоб тому руки повідсихали, — кажу, — хто й местиме вашу буцегарню! Нехай вона вам на радість завалиться!

— Мети, кажуть тобі, — гукнув москаль, — у нас такий звичай, щоб рештанти мели.

— Наплювати мені, — кажу, — на ваші звичаї!

А тут той чоловік, що мене навчав, і каже:

— Ке лишень мітлу, я вимету.

— Ну, тривай же, мугирь, — каже москаль, оддаючи чоловікові мітлу, — хіба Господь не приведе, а вже-б ми тебе знатно прохворостили! . . .

— І батько ваш лисий, — кажу, — не діжде цього!

Коли тут двері рип, — лізе якась товста та червона пика, а очі зелені, як пляшка, так і блищать. Москалі повишнились, рештанти повставали, і я устав, — зарав догадався, що це мабуть старший.

— Тутечки, — спитав, — двірник графа Кишкевича?

— Тутечки, — кажу.

— Ти? — каже, витріщившись на мене.

— Еге, — кажу.

— Ходи-ж сюди, — каже, — коли ти.

Перейшли через сіни і увійшли в другу хату. Дивлюсь, стоять чоловіка з шість москалів, посередині на помості прослане ряденце, а деркачів — різок — і на два вози не забереш.

— Ляговись, — каже мені старший, показуючи на ряденце.

— За віщо? — кажу.

— Не знаєш? — каже, — за те, що не слухаєш економа.

— Якого економа? перехрестіться! — кажу, — у нас у Савинцях і не чули про того економа; тільки й є отой диявольський прикажчик, що запроторив мене у вашу гаспидську буцегарню.

— Е, так ти ще, — каже, — супротивлятися і одбріхуватися?...

— Та він, ваше благородіє, — каже той москаль, що неволив мене вести, — хотів ще втікати!...

— І вікна намірявся повибивати! — каже другий.

Далі всі заговорили:

— Грубіянствував, не слухався!

— Ляговись, ляговись, — гримнув старший, — от я тебе, сякий, такий!

— І батько твій лисий, — кажу, — не дійде цього, щоб я ліг!...

Як затупотить же та закричить:

— Беріть його, кладіть!

Схопили мене, беркиць так, як жабу, на ряденце, і розплатали... Я кричу: „хто в Бога вірує, рятуйте!“ а вони з обох боків шмагають. Вже я й просився й молився, так тільки й чуєш: „перемініть деркачі,“ та „дужче бийте!“ Як його на світі дужче й бити!... хоч сто чортів приведи, та й ті-б дужче не били. Нівечили мене, нівечили бісові жироїди, поки не вперло з мене духу!... Як вже вдовольнились, вивели мене з буцегарні та й пхнули. Пішов я, ледви дибаю, а тут ще анахемська мара водити почала. Не знаю, як би я й на кватирю втрапив, коли-б не побачив наших коней, як вели напувати: так ото вже з ними й я прийшов. Тільки вгледів мене панич, ну мене лаяти.

— Та не гримайте, — кажу, — хоч ви: ось подивіться лишень, що мені було!

Розказав йому, та як показав, так він аж злякався.

— Я, — каже, — цього їм не подарую: як вони осмілились мого чоловіка бити!

За шапку та в буцегарню.

— Глядіть, — кажу, — як стануть вас намовляти, щоб казали, що ви дворник графа Кишкевича, то крий Боже, не кажіть, а то й вам ще буде те-ж саме, що й мені.

Не забарився панич, приїхав та й каже:

— Чом ти не сказав, що ти мій чоловік, а вигадав якогось двірника?

— Е, чом! — кажу, — теперички й я вже знаю, чом!

— Там тебе, — каже, — дурня одурили!

— Може й одурили, — кажу, — так не багацько-ж треба мати розуму, щоб вибити чоловіка! Бог з ними!... Нічогісінько-б не було, — кажу, — як-би не диявольський прикажчик!... Та й заплакав.

Панич їздив жалуватися і до найстаршого, та вже хоч до чорта з рогами їдь, а не виколупаєш того, що тобі всипали... Увечері як вогнем мене всього запалило, зо всіх мурів, що бачив у лаврі, позлітались чорти, так і лізуть мені у вічі: так ще не так чорти, як ті сині ґенерали, особливо ота товстопика мацапура, так над душею з деркачем і стоїть, та знай гукає: „ляговись, ляговись!“ На четвертий день ледви опамятувався, вже думали, що вмру. Так ото, кажу, як одужав трошки, і прийшов до панича:

— Тікаймо звідсіля, — кажу, — а то як тутечки поживемо ще який час, то не доведеться нам і Савинці побачити: вони, ті сині ґенерали, нас з світу зженуть!

Мабуть і панич злякавсь, бо того-ж дня й поїхали: та на превелику силу вибрались із Київа: ніяк не допитаєшся, де та дорога у Савинці; та вже панич став розпитувати, куди виїхати на перевіз, так сказали. Ну, та й легенько-ж зітхнув, як перехопились на той бік Дніпра; аж тричі перехрестився!

Однак, я думав, що як втікли з Київа, то вже і лихо обминули, аж бачу — ні. Така спіткала нас біда, од якої нехай Бог оборонить усякого чоловіка: коней покрали, от-що! Та ще як і покрали, сміх та й тільки! Привів я до колодязя напувати коней, дивлюсь: нема цебра, нічим в корито натягати води; а циган стоїть біля колодязя та й каже:

— Ке лишень мені коней, подержу, поки ти збігаєш за відром.

Я йому, як доброму чоловікові, і віддав коней, а сам мерщій за відром, швиденько й повернувсь, дивлюсь — нема ні цигана ні коней! Метнувся сюди, туди, шукаю анахемського харциза, розпитую людей, — нема. Ніхто й не бачив, неначе чорти його вхопили!... Я скоріш до панича:

— Біда, — кажу, — коней покрали!

— Отакої ще! — каже панич, ударившись руками об поли. — Ну, що-ж ми теперечки будемо робити?

— А що, — кажу, — робити! Посидьте тутечки, а я збігаю у Савинці за кіньми.

— Дурний! — каже: — до Савинець більш як сто верст; поки доведеш коней, то знов у тебе їх покрадуть. Я, — каже, — підводу найму.

Та ото на тій підводі і додому приїхали. Як побачив я наші Савинці, то аж заплакав з радощів. Та вже-ж і сердився на мене пан, — не так за те, що мене випарили в буцегарні, як за те, що коней покрали.

— Як би, — кажу, — їх і не вкрали, коли Свирид Хролович не в добрий час напророчив? Усі-ж, — кажу, — їздять у Київ, і тітка Горпина ходила, а нікому-ж ніякої кривди не було, а мене і били, і коней покрали, шапку з голови вкрали! . . . Ну, сами подумайте, — кажу, — як таки з живого чоловіка шапку вкрасти?

Так чого вже панові не казав, як не завіряв, не йме віри та й не йме. Та дарма, що вони пани, а багато де-чого й за нашого брата не знають: ну, як таки й цього не знати, що де-коли чоловік напророчить тобі, та як не в добрий час, то вже що ні роби, як ні стережись, а так саме здіється, як воно тобі набріхано! . . . І чом би йому, дияволському прикажчикові, не сказати, щоб чорти похапали отих котолупів, і щоб спалилась з деркачами ота гаспидська буцегарня! Не один би добрий чоловік сказав йому за це велике спасибі!

148. Матусине благословення.

Отцевська-матчина молитва зо дна
[моря виймає,
Од гріхів душу визволяє,
На полі й на морі на поміч помагає.

Народна дума.

Мені частенько доводилось, клопотавшися ремонтом, кидатись туди-сюди по Вкраїні до кінських табунів.

По дорозі із Ромна до Прилуки, все, було, становлюся на ніч у селі К* на візднім дворі знайомого мені козака, Тараса Самсоновича Коротая, діда розумного, письменного і добре собі заможного. Повиводивши дітей у люди, він поділив худобу свою, достаток добрий, зоставив собі тільки самий двір уїздний і тихо доживав віку з своєю дружиною, доброю та клопітною бабусею.

Тарас Самсонович доживав сьомого десятку літ, а ще бравий був, кремезний дідок, з поглядом бистрим, а волосся йому, біле, як цвіт на садах, трохи до плечей не спадало. На виду здававсь через те ще свіжіший. Маряна Онуприєвна, дружина його, весела, привітна,

грубенька з стану бабуся, ходила по-міськи, так, у каптанку, і зав'язувалась чорною габовою хусткою низько на лобі. Старі жили собі в любій згоді по старосвітському звичаю; у розмовах з собою звали одно одного по йменю й батькові, та усе на „ви", а не инако.

Старіший син вислуживсь на ґуберського секретаря, молодший в роменські купці написався, а дочка, то на панстві вже жила, за дворянином. Тарас Самсонович, чи то з похвалки він, чи так якось на жарт, а все було старшого дражнить Его Благородіє, меншого — Господа Купець, а дочку прозвав Німкинею — через те мабуть, що вона у сукнях ходила, в модних уборах.

Старий був дуже гострий на язик, — важний з нього був гадула, охоту мав пореготати, а иноли й підсміяти кого, та все примовками смішними, і що бовкне на глум, ти бери собі на ум, а скажеш слово — на все в його найдеться приказка. Був у всіх на повазі і на ймовірности. Селяне в сварках і розправах не йшли до судів і до земського начальства, а все до його удавалися, і його вирік приймався без озву й апеляції. Навіть вже паничі судові, і ті його опасувались: не одного опентав він перед громадою і на чисту воду вивів. Більш двадцятка год служив за голову; гаразд умів законів і доброго ладу доводив справам.

Господа Тараса Самсоновича ділилася скрізними сінцями на дві половині — одна оддавалася для проїзжачих під номері, у другій жив сам.

У мене душа раділа на порозі цього не бучного, але до-велика чепурного, захистного житла. Гарно побіляні стіни викрашалися образками заграничної літоґрафії. Вишарований, вигебльований поміст лощив, як новий; замісць лавок розставлено стільці і канап під баєвими клітчастими чохлами. В кутку, під божничкою, на столі, окрім книжок церковних, лежали ще „Письмовникъ Курганова, Проповѣди Леванды, Лѣствица на небо" і другі того-ж розбору книжки, а з-під щотів дивилась здорова купа губерських Відомостей; а божничка-ж то уквітчана васильками, канупером, аглицькою мятою, — так і розливалися з їх пахощі по покоях.

Од уїздного двору одлягала широка левада з ставком, садком, городом, баштаном, а в-кінець левади стояв хольварок, з хазяйством Маряни Онупрієвни: пасіка, обора і птишня для дробини, з кучками, чи то койцями.

Раз, на сході серпня, зранку, коло одинадцятої години, бричка моя стала під цим-же віздним дворцем. Тарас Самсонович сидів на лавочці біля дверей і дуже зрадів, мене побачивши.

— Занято, не приймаю! — гукнув. — Шукайте иншого підїзду! На що це похоже? — приїхали не ночувати, а тільки попасувати.

— Пильне діло, Тарасе Самсоновичу, — казав я, вилізаючи з брички, — нужда закон переміняє.

— Ну, Бог з вами! на цей раз вибачаю; а вдруге, далебі, не пущу!

Я обняв старого і по-друзьки з ним чмокнулись.

— Як же тебе Бог милує? — питаю.

— Дякувати Богу — добре. Навідали нас недавнечко наші. Господа Купець привозив жінку молоду показувати; а під той час і Його Благородіє з семею, і Німкиня з чоловіком нагодились; спасибі їм, з тиждень прогостювали. От було весело! Зате-ж, віри не дасте, яка тепер нуда! Після ярмарку і торгу нема! Сам собі сижу, як бачите.

— А Маряна Онупрієвна?

— Зовсім здуріла. Узяла до себе на розвагу онука. Бачте, не мала баба клопоту, та купила порося — і возиться з ним, як кіт з оселедцем. Бавиться, грається в коні. Сказано — старе, як мале. А він, собачий син, пудить стару без милости, що їй уже й так запал і шпат вкинулись! Он-он — подивіться: ну, не здуріла-ж на старість?

Тарас Самсонович показав на Маряну Онупрієвну, що саме вискочила з-за причілку. Хоч яка була вморхана, хоч як задихалась, а голова набік, та звивається, як тая орчикова, стрибає та брикає; а жвавий хлопчик при здорові, шостачок на года, тягнув її за поямски, пришпилені до капота.

— Боже милостивий, — казав далі Тарас Самсонович, хитаючи головою, — яке навісне серце — у тих бабок! Та годі мордуватися, — гримнув дід: — подивіться лишень, якого гостя Бог нам послав!

Стара припинилась. Насилу дух зводила — так збігалась. Угледівши мене, затулила вид руками і миттю кинулась у двері. На порозі посіяла черевика, аж плюхнувся на рундуці.

— Просимо милости до хати.

Переходивши сіни, ми чули дзвінкий голос Маряни Онупрієвни, як вона опоряжала в пекарні, загадуючи наймичкам:

— Ріж каплуна, запарюй тісто, біжи по раки, унеси масла зо знімок.

Тарас Самсонович приймав мене за гостя і ніколи не хотів плати за обід та попаси коней, а щоб не бути винним йому, я що-разу

привозив гостинчика: книжечку, образочок, або цигарки; на це він був здорово ласий і звав їх головешками. Той раз я привіз розмальовану літоґрафовану картинку штурму Варшави та скриньочку лихеньких цигарок. Старий любував картинку, да чогось усе стогнав і куливсь, згадуючи, що я не зостанусь в його ночувати.

— Не любі мені ваші подарунки й трохи, — говорив мені з жалем; — год не бачились, а заїхали на часок; а мені-б треба багацько з вами побалакати, та де-що й розказати — тепер нічого не почуєте!

Поки-ж що, старий не вгавав, і час нечутно близився до обіду. Хазяйка увійшла до нас з розжеврілим від огню лицем і завітила нас до садку, де вони літнього засшіль часу обідали.

Обід був споряжений під гиллястим дубом, таким, що може його трьом не обняти. Навкруги дуба грядочка квасолі та бобу, котрих паростя, посплітавшися на тичках, роскішно повились буйноярою зеленню мало-що не до верховини, і тим ще більший робило холодок коло дуба. День був душний, соняшне проміння наче спікало усю землю, а під дубом було свіжо, просторо і відрадостно. Межи двома дерновими лавами стояв накритий стіл, заставляний мисками, горшками, макітрами.

— Оце наше гульбище, — промовив старий. — Тут літом сидимо увесь день, а в хату тільки спати йдемо.

Старий прочитав голосно Отче наш, та й узялись ми до смашного обіду.

На закуску натрусили глив, дуль, грушок бергамот, сливок з дерева, яке було поблизу, наносили з баштану динь та кавунів.

— А вам, бачу, — сказав сміючись хазяїн, — наш дуб сподобавсь . . ., по всій околиці такого не знайти.

— Чудовий! що ви йому лічите років?

— Двісті год класти: ми його звем Матусине Благословення; та падькаємось коло його, коли-б ви знали, мов коло малої дитини.

— Через що ви його звете — Матусине Благословення?

— Зостаньтесь ночувати, то розкажу; а по вашому сказавши, історія його дуже гарна, і не казка або вигадка, а щира правда.

— Другим разом почую.

— Коли не забуду. Я збірався розказати про його Гоголишиному паничеві Миколайкові, та оце й досі розказую.

— А ви й того знали?

А то-ж! з самого малку, як ще його возили до ніжинських шкіл. Все бувало в мене становляться. Розумний був хлопець. Він тепер про нас пише щось, та й дуже, кажуть, добре пише.

Мені пробі закортіло почути про того дуба: хоч і пильна нужда була їхати, то думаю собі — звернути на нужду.

— Що-ж, кажу, Тарасе Самсоновичу? Нужда і закон зміняє. Зостанусь — розказуйте.

Маряна Онупріевна пішла по господарству, а наймичка догадлива унесла нам подушки: ми простяглися на дерновій лаві.

Тихесенький вітрець, пролітаючи крізь листя, повінув на нас пахощами резеди, гвоздиків, та й ми, по добрім обіді, не счулися, як поснули, і про дуба байдуже. А прокинувшись, зараз не про що, як про Матусине Благословення завели річ. Старому, бачу, теж кортіло. Старовина — довге життя — тії спомники. Кому не любо довго на світі жити?

— Я буду вам так розказувати, як чув од свого діда, — почав старий, закуривши головешечку, — а дід чув од прадіда, а мого пращура. Діялося це тоді, як Богдан Хмельницький рятував батьківщину. Піднялась разом уся Вкраїна, — хто здужав Ляха з лука, з оружини підцюкнути, або києм оперезати.

Не диво, що в такій гурбі люду та в такій справі святій проявилося стільки полковників, старшини, лицарства, і такі діялися діла, що нечувано перш ніколи та вже ніколи мабуть і не почуємо. По корсунській потребі, як збурені Ляхи розбіглися по своїх замочках, гетьман, щоб не дати їм схаменутися, послав на їх несчисленну лічбу охочого козацтва, що било і грабувало на-умір шляхту і негондлів. Під той час, між козаками і між самим простим народом, обралися такі ватажки, що, постягавши охочого товариша, аж на Волинь і на Поділь ходили господарити. Тоді-то вплявився коло Лубень славний по всій Україні лицарь, которого за лютість та силу прозвали Вовгурем — то-б то вовк. Такий був дуженний, що коли розказувати теперечки, як вже вовки . . . звелись на ягнят, то повернуть, гляди, ще в казку: а тим часом, як віри не поняти? Той Вовгур здержував у млині шістерню, перекидав через Сулу двох-пудову гирю і десять раз обносив коло своєї хати два камені млинових, у десять пудів камень.

Охотника приймав до гурту не инако, як з проби. Хто навкруг хати тричі обнесе каменя, той йому товариш, а хто шість, той брат. У тому-то товаристві, в тих Вовгурівцях, був і мій пращур, Самсон Коротай, — правий Самсон. Великий, широкоплечий і страшенно

дужий, дарма що молодий козак ще тоді був. Він обніс круг хати каменя шість раз, забрався був і сьомий раз нести, та Вовгур вже не дав, з опаски, щоб хлопець не ввередився.

Набравши таких собі сотнягу лицарів, Вовгур погнався з своїм загоном на Волинь. Йому страх як манулось захопити у свої руки князька Ярему, що здорово держався проти козацтва, та з тим не так-то було швидко справитись. Ярема був сам лицарь, і військо мав добірне. Скрізь, де він перейшов з жовнярами своїми, усе огнем та мечем поплюндрував, не жалувавши ні старої голови, ні малятка.

Раз, після січи з князем, загон Вовгуревий становивсь на нічліги під пущею, а мого пращура послано на чати, доглядати, чи не було де Ляхів у захисті. Вже над вечір, зїзжає він до криниці, і бачить — набірає воду висока ставна дівчина, і така вже гарна-прегарна, — хоч воду з лиця пий; тільки чогось бліда, як той мрець, і очі заплакані.

— Що ти тут робиш, небого? — спитав мій пращур.

— Воду, — каже, — беру для матусі.

— Де-ж твоя матуся?

— Тутечки, у лісі: слабує, помірає. Жовнярі спалили наше село, убили мого панотця, брата, матусі ратищем бік прокололи, і нам була би смерть неминуча, та ми поховалися в пущі і ось четвертий день ріски в роті не було.

Пращур мій, хоч і Вовгурянець, а був чоловік чулий і богобоящий: дістав із торби шматок хліба, подав дівчині і каже:

— Веди мене до своєї матусі: може я чим-небудь їй у пригоді стану.

Так, з пів верстви перейшовши, застановилися біля дуба. Під тим дубом лежала, доходила бабуся — Боже мій — покрівавлена, з попеченими ногами . . . лихо таке, Боженьку! Вгледівши пращура, неначе оджила, очі їй засяли радісно.

— Козаче! — мовить глухим голосом, а ще виразно, — не по своїй волі ти сюди нагодився, сам Бог тебе заніс до нас порятувати сиротину оцю безпорадну (скинула оком на дочку). Ми, козаче, не простого роду, і були здавна багаті, та ті ксьондзи видерли в нас добро наше все: одного найдорожчого скарбу не забрали — віри нашої святої благочестивої. Гіркої випила я за свій вік: ще тижня не вийшло, як усю до дна спила. Перед моїми вічми вбито мого чоловіка, замучено сина мого . . . (Страдальна душа до землі припала, на землі заридала.) Дожидала я смерти, і за одно Бога прохала, —

він милосердний почув мою молитов: ти не покинеш сиротини, міцна правиця божа підсилить тебе, одякує.

— Панїматко! — сказав мій пращур. — я буду твоїй дочці за рідного брата.

— Будь її дружиною, тоді будеш за батька, матір і за брата.

— Нехай же воля божа буде над нами! — сказав пращур, і вклонились з Марусею (так звалась дівчина) до ніг матусі.

Лапала наперсного хреста на грудях, щоб ним благословити, а його вже немає: десь на втіках загубила.

— Чим же, — стала тужити, — благословлю я вас, дітки? що на незабудь зоставлю? — А далі схопила жолудька, та й проректа: нехай же над вами, діточки мої, благословення боже спочиває... Візьміть оцього жолудька, посадіть у землю, виросте з його дуб високий, і доти, докіль він стоятиме на землі, доки коріння його не струхне під землею, і ви і рід ваш увесь будете щасливі, чесні, довговічні.

Стара зговорила це слово таким твердим духом, наче сам Бог промовляв її устами. І схилившись на руки до Марусі, віддала Богу дух. Маруся злила своїми слізьми тіло матусине, а пращур викопав яму їй шаблею. Помолилися над замученою, поховали, посіяли на могильці жолудьків. А в тій пущі крився невеличкий хуторець, моєму пращурові відомий. Він завів туди Марусю, припоручив її якійсь бабі і поїхав.

Щось днів після того не в скількох пращур мій повертався, з попом уже, справить над матірю похорон християнський. Маруся кинулась на зустрічку до його з щирою великою радістю. Як поглянула на його своїми ясними очима, та простягнула білі ручента, то в мого пращура наче душа загорілась і вперве тоді застукало його серце вірним коханням.

Пішли на матусину могилу, запечатали небіжчицю. Маруся зняла з себе дукачик з Божою Матірю і почепила на мого пращура.

— Це, — каже, — тобі заступниця: нехай Пречиста оборонить тебе від усякої напасти!

Прощавшись з Марусею на довгі часи, предко мій подарував їй тугий черес з червінцями, надратими од Ляхів. Війна ще точилася з чотирі роки, і на ввесь той час Господь видимо боронив мого пращура. Одного разу Вовгур послав на розвід чоловіка десять із свого загону: мій пращур був в тих десятьох. Одлузавши верст з двадцяток і не наскочивши ніде Ляшків, вони ні гадки — становилися на почлігах у лісі, та ще, знаєте, по добрій чарці проти сну

викотили та й поснули бецьком. Опівночи як наче хто обудив потихеньку мого пращура. Він — зирк! бачить, що перед ним висока жінка, уся в білому, як мара стояла. З остраху він намірився кричати, так вона поманула йому рукою, щоб за нею йшов; мусів послухатись, пішов. Завела його з пів верстп, а позаду їх стугом застугоніла кінська тупа, вдарила пальба, галас піднявся. Тут жінка зникла, не скажи — у землю ввійшла. Сторопілий, здеревянів предко мій і не знав, що йому й почпнати. Аж чує, щось у кущах затупало, затріщало, перед ним став, як укопаний, Гнідко, його кінь і вірний товариш. Тоді вже предко догадавсь, хто це його порятував. Не довго думавши, скочив на Гнідка та гукнувши на ріжні голоси, помість то він не сам, порвався виручати своїх. Жовнярп подумали, що то підмога козакам, та й кинулись урозтіч. Таким побитом пращур мій вирвав од неминучої погибелі пятьох товаришів своїх, а четвірко наложили таки головами.

Чотирьохлітня розлука не прохолодила в моєму пращурові кохання, і як усе утихомирилось, він, часу не гаявши, поїхав до своєї Марусі. Доїздить до того хуторця, де він її покинув, аж і сліду його не бачить: все вигоріло до пня і розпитатися ні в кого. Зажурився мій пращур і поїхав на могилу до матусі. Тільки вона йому й зосталася. На могилі стояв високий хрест і жолудьки рясним кущем розрослися, а навкруг знати слід засохлих грядок, де-не-де на їх ще квіточки поростали. Видко було, що те місце зоставлено і вже з дві літі стоїть без догляду. Помолившися, ударивсь питати Марусі. Куди приїде, скрізь погорпджа: не було села, хоч хутора, цілого від огню. Поїздивши кілько днів, надибав він якогось сотника і од того назнав, що всі жительці тогобочні виселились за Дніпро. Там було тоді просторо і безпечніше. Мій пращур цілий рік виїздив по новосілках, уступав до кожнісінької хати, скрізь розпитувавсь.

Одного разу заїздить він до хутора новосілянців: бачить, на одшибі стоїть така славна хатка, а круг неї одоране від левади просторе місце. Війшов у сіни, — нікого нема; він через другі двері вийшов на город, — там дівчина якась поле грядки.

— А чия це хата? — спитавсь він.

— Хазяйчина, — одмовила дівчина.

— Де-ж твоя хазяйка?

— Пішла до Києва на прощу.

От він уже йти дума, аж угледів на стороні молоденький дубок, загорожений лозою; а навкруги його розпложений городчик. Мого пращура наче що торкнуло.

— А чого це, — каже він, — дубок цей в такій у вас шанобі?

— Не скажу, — вона йому, — що-бо хазяйка його зве Матусине благословення.

Тоді він догадавсь і почав розпитувати, яка з лиця хазяйка, дівчина чи молодиця?

— Дівчина, — розказує наймичка, — і гарна така, що на всю околію другої нема такої: багацько, славлють, до неї людей слалося, і не прості, а осаули та сотники, та вона і дивитись на їх не хотіла: все когось чекає.

Почув це пращур мій, та й зомлів од радости.

— Ну, — промовив, — приймай же мене за хазяїна: я той самий, що вона жде.

Вступив до хати: чистенько, біленько, аж дух радіє. Дивиться: в кімнатці помощена постіль на двох, на жердці віспть козацька одежа, сорочки тонкого полотна з вишиваними комірами; на припічку чоботи червоні, на кілку шапка, а на вікні люлька, не сказав би — тут жив козак, а не дівчина. Предко мій понурив голову: для кого-ж це вона зладнала одіж? Це, певно, сужений у неї! . . . Так-то ти вволила останню волю матусину! так оце памятуєш обітню клятьбу на непростиглому ще тілі матерньому! Дак не бувати-ж сьому! не моя, так і нічия! Вирву з коренем Матусине благословення, що його ти не варта; розкину хату і задавлю тебе під нею, як люту гадину! . . .

Зірвався з серцем до того дуба і руку вже простяг, щоб його викорчить, та миттю запинився.

— Пять років, — погадав, — ми були в розлуці, може вона лічила мене за загиблого, а як побачить, що живий, то жениха свого одцурається. А проте, коли вона його лучше любить, то Бог з нею: я стану їй за брата.

Потім того встромив своє ратище біля дубка та й каже на наймичку:

— Як твоя господиня вернеться та побачить це ратище, то сама пізнає, хто його поставив. Скажи тільки їй: коли вона мене ще не забула і любить, то нехай привяже до ратища червону короговку; коли-ж ні, то нехай чіпляє білу.

Сам поїхав на пущу і звідти визирав на леваду. Сидить день, сидить другий день, не їсть, не пє, не спить; на третій знемігся — заснув. І присниться йому матуся, буцім попровадила його з-під високого дуба по зеленій оболоні до церкви. Ледви ступив на поріг церковний, назустріч йому Маруся, убрана, як до вінця, обійняла

його, поцілувала. Прокинувсь він, дивиться — червона короговка грає з вітром: серце в його заколотилось, трохи не вискочить; сів на коня, та й дмухнув до Марусі. Стріла його на порозі з хлібом, з сіллю, склонилася до землі, заговорила:

Орле мій, з-під темної хмари від Бога мені насланий, матусею призначений, серцем моїм нарекований! защо це ти поневіряєш наші любощі? . . . Все, що бачив у світлиці, все то для тебе, мого голуба сизого, наготовано: про тебе тільки я й думала і Бога благала, щоб повернули тебе до мене. Уступи-ж до своєї хати, господарю мій любий! стань мені спротині татом, мамою і братіком ріднесеньким.

Тут мій працур ще не мав і часу гаразд огледітися з тих радощів великих, а тут Бог несе старенького діда, проситься обночувати. Роздивились — той самий панотець, що ховав матусю.

Назавтра-ж їх перевінчав і вже не пішов далі.

Поблагословив їх Господь сином одиначком, щасливим та довгим віком. Працур мій вмер на сто і першім році, а працуриха на девятьдесять третім. Обидва перестави́лись на одному тижневі, як за руки побрались.

Після того всі мої предкове переживали за девятьдесять год, тільки батько мій вісімдесять пять жив, і то того, що молодого віку багацько приняв горя.

Через стільки годів, молитвами нашої матусі, Бог нас не зоставляє: ми щасливі, довговічні і не було в нашім роді ні одного нещасливого чоловіка. Що вже в ту холеру! як вона скрізь по світу душила без милости людей! до нас і не доторкнулась.

Шануємо велико нашого дуба і кожне з нашої семї, виряжаючись в далеку дорогу, Богу помолившися, приходить поклонитися Матусиному Благословенню і, для одводу од себе напасти, бере з собою жолудька.

Дякував я старому за його оповідання, а тут і сонечко, як то кажуть, примерхло — лучченько стало їхати холодком. Попрощались ми. Поїхав я і все думав, яка то наша гарна старовина була! що то за люди, що то за душі були в нас під ту велику руїну! Та де-ж воно ділося? на що попереводилось, що тепер мало таких людей задержалось на світі, простих і щирих і богобоязливих, як оцей Тарас Самсонович. Тільки й жити нам споминками. Ну, та дарма. Хоч один дуб зоставсь, та багато на йому жолудів . . . Матуся наша, Вкраїна, не покинула нас без свого благословення.

Проїхав я скільки верстів; думки влежались: сонце сіло; і в голові в мене тихий поморок заліг, — тільки щось несказанне на души

любо мені сяло. Не хотячи оглянувся назад: село ховалось за могилами, окриваючись пилом вечірнім, а ще зорів велично вкрай неба дуб той старенний — „Матусине Благословення“.

149. Марко проклятий.

Товчеться, як Марко по пеклу.
(Українська приказка.)

(З поеми.)

Було в Петрівку. Зелена по пояс трава вкривала степи, вихрилась, слалась і, як море, грала; набіжить вітерець, покотиться хвилею, нахилить, розібє її, і вона зажовтіє, заголубіє і зачервоніє квітами. На синьому небі ні хмарки: сонце зверху накрива теплом і широким промінням, як золотим дощем, кропить кожен листочок, кожну билинку, а з трави обдає, свіжить пахучим холодком. Дишеш, не надишешся, як буває в Спасівські жароти, після довгої путі, не наситиш жадоби, допавшись до холодної криниці. Здається тільки й видко небо й землю, а скільки ще наокруги тебе тієї твarі божої! Куди не глянь, під кожним кущиком, листочком, кишать коники, комашня, як розмальовані метелики, мигтять з квітки на квітку; а високо, під ясним небом, вються орли, хмарою літають дрохви, журавлі, хохітва; кобчики, неначе гвоздиком прибиті, на однім місці махають крильцями, виглядаючи здобичи. Деколи залопотить, розляжеться трава, і сайгак, злякавшись свого-ж шелесту, летить як на крилах, схиливши на спину довгі свої роги. Кругом тебе усе живе, усе дише, дзиркотить, висвистує, а оддалі, не-віть відкиля, виявляються озера, буцім чарами наливаються, мріють, котять хвилю за хвилею і, як море, вкривають землю. Тільки де-не-де синіють, неначе острови, оточенні могили; і знов як не було, мання розвіялось, рознеслось, і знов зелена трава скрізь стелеться по степу. Весело глянути на ці степи запорозької України; усе очі до себе пригортають, а серце мліє, смутні думки летять в невідомий край, а за ними рветься й душа, бо нема для неї притину на землі, як нема чоловікові захисту на широкому степу.

Жар починав стухати, сонце близилось до землі, оточившись довгими паростями проміння, неначе підняло сто рук, щоб обняти степи на добраніч. Вітер, як з лісу, повівав холодком і розносив квітчані пахощі. У свою чергу озвались вечірні пташки: підпідьомкали перепели, деркотіли деркачі, висвистували овчарики, кигикали і кви-

лили, літаючи, чайки. Аж ось в траві неначе искра блиснула, і виявивсь, як з землі виріс, на вороному коні січовик, в червоному жупані і в кабардинці на бакир. Ремінний пояс врізався в його тонкий стан, за поясом і в кубурах стреміли пистолі, біля боку висіла шабля в срібній піхві, а за плечима мотався булдимок. Січовик був ще молодий, тільки вус вирівнявсь; ясно гляділи його карі очі, а уста ніби усміхались; усякий би пізнав по його юнацтву і безсумному погляду, що не ввірився ще йому світ, не почало й лихо. Їхав він тихою ходою, озираючись по сторонах, ніби гуляв собі: то закурникає піснею, то нахилиться з коня, зірве квітку, втішається нею і, побачивши кращу, кине і зриває другу.

Вже завечоріло. Широкі тіні простяглись і мережили степ; захід сонця занявся полумям і насупроти обдав ярким світом гребень гори з могилами. Січовик скинув очима у даль, шукаючи, на якій би йому могилі заночувати. Дивиться, на самій вищій могилі щось мріє, чорніє: сперщу здалось йому за шульпіку, а як зблизився, побільшало, неначе орел; ще проїхав кілька гонів, роздивився, аж то чоловік, і сидів він нерухомо, неначе камяна баба на могилі.

— От і добре, — пробубонів про себе січовик, — послав мені Господь на ніч товариша.

Спустившись в балку, він зупинився біля криниці, набрав в баклагу води, напоїв коня і повів його в поводу. Зійшов на гору, вже і до могили зблизивсь, а чоловік сидить собі, не ворухнеться, неначе закляк, не оглянеться на січовика і не чує шелесту од його важкого поступу. З виду він і по одежі не гевал, не бурлака, а щось не просте: татарська кучма насунулась йому на очі, ніс закандзюбився, як у кобця, а довгенні сиві вуси аж до грудей доставали. На плечах у його був накинутий чорний подолянський кобеняк і в верзунах, як обуваються в Карпатських горах Гуцули. Не видко було при йому ніякої броні, тільки в руці держав він ціпок і біля боку лежала торба.

Зблизившись до могили, січовик одпустив коневі попруги, приарканив, дивиться, а чоловік усе сидить, не оглянеться і не поворухнеться.

— Бач, як замислився, — прошепотів січовик, заходячи збоку, — а мене і не бачить: постривай же, я тебе сполохну, — та скільки духу й крикнув: пугу! — аж луна по степу покотилась.

Однак од цього покрику чоловік не сполохнувся, не притьма озирнувся він і хижо з-під лоба глянув на січовика. Страшно горіли вірлоокі його очі, неначе искри з них посипались. Січовик хотів було

ще вдруге пугукнути, та й припинивсь, бо як списом шпигнуло його тим поглядом, неначе холодна жеретія обвилась і здавила йому серце. І не схаменувся він, як, знявши кабардинку, низенько вклонився, буцім самому кошовому, і з повагою промовив:

— Добрий вечір, чоловіче!

Чоловік зміряв січовика очима і, не промовивши слова, одвернувся. Нахмурився і січовик: заграла молода кров, заіскрились очі: розсердила його та зневага.

— Слухай, чоловіче, — озвався січовик, — за поздоровкання мусиш оддякувати, а не одвертати пику і чорти батька-зна куди стромляти свої волові очі, як кішка в каганець!

Чоловік мовчав, усе дивлячись пильно у ту-ж саму сторону, як і спершу дививсь.

— Чи чуєш, що я тобі кажу? — знов гримнув січовик, підступаючи.

— Не позакладало, чую . . . — пробубонів чоловік, не ворухнувшись.

— Чого-ж мовчиш?

— Нічого казати: коли я тобі не подобавсь, іди собі дальш, степи просторі.

— Не я до тебе прийшов, а ти забрався в чужу солому та ще й шелестиш! Степи наші, запорозькі. От що!

— Хто це тобі казав?

— Я тобі кажу!

— Коли ваші, чом же ви їх не орете, не засіваєте, не користуєтесь ними?

— Січ не пшеницею степи засіває, а кріпостями, паланками, от що!

— Погані-ж будуть ваші жнива: не собі дбаєте: правда твоя, мине вік, другий, і ці степи ригнуть золотом, сріблом, та не буде вам з того ніякої користи. Не подякують тих, хто кровю своєю їх поливав і своїми кістками огорожував! . . . Так не кажи мені, козаче, що степи ваші: Божі вони і того, кому Він дасть ними користуватися!

— Поки хвалько нахвалиться, будько добудеться! Уставай же, та йди собі ік уражій матері за те, що ти цураєшся мого товариства; не хочу з тобою на одній могилі ночувати, от що! . . .

— Як не хочеш на одній, так шукай собі иншу . . .

— Вибачай, чоловіче, — гримнув січовик, — у мене такий звичай, що куди-б я не прийшов, то вже відти не піду, поки сам не схочу.

— Такий саме звичай і в мене . . .

— Вставай же, кажу тобі, — скрикнув січовик, — не то я тебе по-запорозьки підведу!

— Чи не схотілось тобі, козаче, тичка подути? — спитав чоловік, зареготавшись на ввесь степ, неначе само пекло зареготало.

— Я тебе так подму, — гукнув січовик, ще гірш розсердившись, — що аж на тій могилі опинишся.

— Гляди, козаче, не то мене не зведеш, та й торби моєї не підіймеш . . .

— Брешеш, підійму, і потилицю ще тобі нею натовчу!

Січовик справді хотів було затопити по гамалику, ухопивсь за торбу, та сюди-туди, і з місця її не зворухнув: попробував обома руками взяти, аж заморивсь від натуги, а все таки не зворухнув.

— Що там таке в торбі? — бубонів січовик, поглядаючи то на чоловіка, то на торбу, — який там біс сидить? . . . Я-ж таки не аби-який, підкови розгинаю, коня підіймаю, а гемонської торби і з місця не зворухнув . . . Скажи мені, чоловіче, — спитав він, — що ти таке на світі: чи який характерник, чи може сам чорт?

— Не характерник і не чорт, — одказав чоловік, схиливши на груди голову, — тільки чортова у мене доля . . .

— Яка-ж у чорта доля?

— Не така, як у людей!

— Це й не питаючи знав . . . А ти мені скажи, який там біс сидить у твоїй торбі, що вона така важка?

— Подивись . . .

Січовик розвязав мотузок, засунув руку в торбу і витяг голову старої бабусі. Аж звомпив він, глянувши на неї, і трохи з рук не впустив. Як вчора одрубана: біле волосся було скуйовдано і облито запеклою кровю, брови нахмурились, не закриті очі грізно дивились, ріт розкривсь, страшно було глянути на вид старої: здавалось, буцім вона в останній час кого проклинала.

— Чия це голова? — спитав січовик, пронизливо поглядуючи на чоловіка.

— Матчина . . .

— Хто-ж її одчесав?

— Я! . . .

— Ти? . . . рідну неньку?! . . . Мій Боже милий, чом же Ти не затримав такої грішної руки?! . . . — скрикнув січовик, опускаючи голову в торбу. — Що-ж там ще у тебе? — спитав він, дивлячись на чоловіка.

Подивись . . .

Січовик знов поліз у торбу і витяг другу голову, молодої, дуже гарної дівчини. Джерегелі і дрібушки ще не порозплітались, тільки довга коса, чорна як гайворон, позлипалась запеклою кровю. Очі були трошки прищурені, а устонька, як терен, синії, одкриті і зубки, неначе перли нанизані, біліли і блестіли.

— Мій Боже милий, яка-ж гарна! — скрикнув січовик. — і на таку піднялась рука?! . . .

— Піднялась, коли одрубана . . .

Чия-ж це голова?

— Сестрина.

— Чи не ти і цю одчесав?

Одгадав!

— Знаєш, чоловіче, — зітхнувши промовив січовик, — на усьому світі нема нещасливішої твари, як ти, — от що!

Чоловік швидко повернув голову і пильно глянув на січовика, ніби хотів роздивитися, од кого почув цю річ.

Козаче, сказав він журливо, — не тобі першому показував я ці голови, не тобі одному і признавався: всі-ж од розумної голови казали, що нема на світі і звіря лютішого від мене, — і не брехали вони: однак ти од щирого серця сказав святу правду: на усьому світі нема нещасливішої твари, як я! . . . Од мене усе одцуралось: і небо, і земля, і саме пекло! . . . Мене проклята мати, прокляв і батько з того світу, — я Каїн! . . . А тобі мене жаль, як побіденного, нещасливого . . . Спасибі тобі, козаче, дай руку, побратаємось! Чоловік простягнув руку як лопату, обвинуту товстими жилами, неначе віръовками.

— Вибачай, чоловіче, — одрізав січовик, — хоч мені тебе і жаль, а почварі, Каїнові, руки не подам і побратимом не буду.

Чоловік аж з місця скочив, так його уразила ця одповідь: хоч нижчий він од січовика, а як роздрочився, так страшно і глянути на його постать: плечі і груди як башта, кулаки як дві довбешки, пополотніє, очі кровю поналивались. Не звомпив же і січовик, на пядь не одступив, і сміло дивиться чоловікові в очі . . .

Як! гримнув чоловік, заскреготівши зубами. — ти гребаєш моєю рукою, моїм товариством? . . . Чи ти знаєш, блазень, що колись і я був січовиком, колись за велику увагу ставили моє товариство?

Може колись, перехопив січовик, — та не теперечки . . .

Так виймай же шаблю і боронись: за цю уразку я визиваю тебе на чесний поєдинок! . . .

— Не чесний буде поєдинок битися з шаблею проти голих рук, а давай чим здужаєм! — січовик згорнув кулаки і став на готові.

— Не бійсь, і з шаблею не порівняєшся!

— Боюся тільки нечесної смерти: Бог нас порівняє, а розсудить совість! — одказав січовик, наступаючи.

Як од води стухає полумя, так остання одповідь січовика припинила ярість чоловіка: не здержав він і його смілого погляду, понурився і назад одступив . . .

— Совість . . . совість . . . — глухо прогомонів він, — ні, ні, не мені, проклятому, брататись з тобою: не тобі простягати і руку суцізі! — Чоловік приник до землі і важко застогнав, здавалось, і могила з ним стогне . . .

— Не сердься, чоловіче, за мою шпарку одповідь, — з жалем промовив січовик, — як будеш гинути, я од тебе не одцураюсь і обидві руки тобі простягну.

Чоловік підняв голову і глянув на січовика.

— Ти з Січи? — спитав він стиха.

— Еге, — одповів січовик, сідаючи поруч з чоловіком.

— По волі, чи недоля туди тебе запроторила?

— Не знаю, як тобі і казати. От слухай, не багацько розказувати. — Закохався я в дівчину, в нашому таки селі, і хотів одружитись, так батько моєї суженої не згодивсь. Дівча, каже, ще молоде, та й ти молодий, іди собі у кіш, повештаєшся тамечки років зо три, покуштуй гіркої, і коли Господь приведе вернутись, то ми тоді вас і одружим. Моя ненька, — батька у мене нема, вмер, — дуже вбивалась, однак не одмовлювала: „іди, каже, синку, коли так треба, нехай тобі Бог помагає, бо й батько твій там був; придбаєш і ти собі козацької слави". Так ото теперечки і повертаюсь додому, придбав, як кажуть, і тиєї слави: так запорожці, — матері їх ковінька, нехай здорові будуть! — таке прізвище приложили, не знаю як і неньці казати: *Кобзою* прозвали, от що! . . . Вже було почали Підковою звати, бач, підкови розгинаю, а тут мені на лихо нечиста мати кобзаря принесла: співав, співав, та й поклав кобзу, а я не доглядівся де вона, сів на неї та й потрощив диявольську личину: от мене і прозвали Кобзою. Отаке, бач, прилучилось.

— Не журися, козаче, не прізвище прославляє чоловіка, а чоловік прізвище; не за горами і той час, як розкинеться широкий простор за-для козацького герця.

— Була така чутка і у нас в коші перед моїм виїздом: прибіг з Чигирина військовий писарь Хмельницький, лагодились збірати раду... Хотілось і мені зостатися, так дівчина-ж, козацьке слово . . .

— А дуже ти кохаєшся в своїй дівчині?

— Як би не дуже, який би його біс і покинув Січ!

— А хто тобі поручиться, що вона і досі тобі вірна, і досі тебе кохає? . . . Вернешся, а вона ще краща стала, вирівнялась, як біла тополя, тільки вже не твоя, а другому досталась . . . Що ти тоді робитимеш? . . . Кажи! . . .

— Тоді-ж то й буду казати.

— А буває, що сама-ж ненька нараїть сужену свого сина одружитись з другим . . . Що-б ти тоді зробив, як би з тобою скоїлось таке лихо? . . . га? . . .

— Неподобне вигадуєш: де-ж ти чув, щоб рідна ненька втопила долю своєї дитини! та й дівчина, котра кохає свого суженого, скоріше вмре, як з ким иншим одружиться. Лучче ти мені скажи, який там бісяка сидить у твоїй гемонській торбі, що вона така дуже важка? Здається, дві голові не багацько заважать?

— Що в мене в торбі? — озвався чоловік, піднявши голову, — нечистая моя совість! . . .

— Совість? . . . Отаке ще вигадай!

— Совість тяжкая, важкая, невсипущая, що не дає мені спокою, гризе мене і день і ніч, вже більш, як пів віка, ношуся з нею і до кінця світу, до страшного суду буду носитися, поки не зробиться вона легенька, що й мала дитина її підійме . . .

— Коли-ж вона полегшає?

— Тоді, як добрими ділами покрию превеликі і тяжкії мої гріхи, а без цього не прийме мене ні земля, ні само пекло . . .

— Шкода, бачу, — пробубонів Кобза. Потім, з перегодом, спитав: — Здавалось, казав, що й ти був січовиком?

— Був.

— Як же тебе там звали, чи не чув чого про тебе й я?

— Так звали, як піп охрестив, другого прізвища мені не прибрали.

— Яким же іменням тебе піп охрестив?

— Марком.

— Те-те-те, чув, багато де-чого чув! — казав Кобза, витріщившись на чоловіка, — чи не той ти Марко, що товкся по пеклу?

— Той самий . . .

*

Піднялась роса і як серпанком вкрила степ: небо потемніло. зорі вияснились: ніч тепла та пахуча простягла чорні крила і всю землю пригортала і тулила, неначе ненька свою дитинку до грудей. Все живе затихло, промовкло, тільки сови та пугачі літали над головами Кобзи і Марка, скиглили, пугикали, та й ще більш додавали суму. На темному небі чорним обрисом виявлявся збоку Марків вид, і видко було, як підіймались його груди, і чутно, як важко він дихав. Боязко глядів на його Кобза, в його душі змінялись то жаль, то погордження: здавався він йому і харпаком і нобіденним. Задивившись на його, забув він і голод і свою втому.

XVI. Марія Марковичка.

(Марко Вовчок.)

(1834—1907.)

150. Два сини.

I.

Чоловік умер, двоє діток мені покинув, два сини. Треба мені заробляти, треба своїх діток годувати. Не справлюсь сама. Те продала, те продала усе попродала. Важко нам убогим своє добро збувати, що воно в нас кровю обкипіло!

Збула . . . клопочуся, бідкаюся з ночи до ночи. Ніколи гаразд і діточками втішатись . . . А дітки ростуть, уже й вються коло мене і щебечуть, мої соловейки.

II.

Андрійко був у мене повновидий, ясноокий, кучерявий; веселий був хлопчик, жвавий. Було за день добре мені впечеться своєю пустотою, а ще лучче розважить. І посварюсь і поцілую його. Він був старшенький.

А що вже Василько тихий, сумирний: і в хаті не чути і на дворі не видно. Був якийсь задумливий змалку: чи те, що він у таку тяжку годину народився, хутенько після мого чоловіка, чи таку вдачу йому Бог дав.

Андрійко село оббіжить, вернеться червоний, сміючися, пустуючи; а цей, гляди, під хатою де-небудь сидітиме: землею пересипається, або зілля всякі вишукує; розкопує щось — хробачка вигребе, або метелика вловить, дивиться, думає . . . Гукне Андрій, він увесь іздрігнеться. А коли, то було ляже в садку, та цілісінький день і пролежить нерухомо, мов прислухається до чого.

— Що це задумався, сину? — спитаю.

— Який це світ великий, нене!

Ще хлопям був, приземком, а всі вже зілля знав: і як зветься і де й коли процвітає і яким цвітом; і коли пташки у вирій одлітають і коли прилітають з вирію усе він теє знав.

— Це йому так Бог дав! — було мені кажуть люди. — Нехайте його, — це йому Бог дав!

III.

Ото було тими вечорами довгими осінніми, як уже стомить мене робота, заберу обойко до себе на коліна, та почну на добрий розум навчати: як вмію, так і навчаю . . . Розказую їм і про те і про друге — толкуюся з ними. Отже, мій Андрійко хутко і заскучає; так він і вариться: очі собі тре і позіхає і зітха. „Пустіть вже, мамо!“ — проситься. А скоро пустив, чого не загадає! І гомонить і пустує, поки й сон зможе. А Василько буде хоч цілечку ніч тую довгу ізо мною сидіти, мене слухаючи та мені в очі пильнесенько дивлячись. Поснемо. Вночі прокинешся — не спить Василько мій.

— Сину! чому не спиш?

— Так . . . Не хочу! . . . Чого, мамо, ніч темна — невидна?

— Так Бог дав, дитино, що темно уночі . . . Спи! — кажу йому, — спи!

Він і змовкне . . . Тільки довго ще неспокійно ворочається.

Було, як місяць у віконечко засвітить, Василько дивиться, очей не зводячи. А я од людей чула, що не добре, як на сонних дітей місяць сипле промінням, — то й укриваю було їх і наказую Васильковi: „Не дивись, Василечку, на місяць — не годиться!“ Він і зітхне . . . то вже вряди-годи упаде така нічка, щоб він спочив тихим духом, — або зовсім нема йому сну, або-ж сни неспокійні сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря занялась, вже й сонечко зійшло, а він міцним сном висипається, розкидався-розгорівся . . . Як його звечора трудно упорхати, так і підняти уранці. А прокинувся він, мій пустунчик, — і гуком його в хаті аж сохи движать! Ну бігати, гомоніти, гайнувати, аж усе піде жужмом! А само таке радеє, веселеє, миле! . . . Та то вже, хоч жалко, не жалко, а треба випинити: і пострахаєш було і покрикнеш на його . . .

Василько менишенький, а навчає старшого брата. Андрійко скорий був, палкий як искра, — то було тричі на день і більш посвариться з дітьми на улиці, а то й побється за яку пустоту.

— Андрійку! — каже тоді Василь, — а що ти невеселий?

— Бивсь, от що!

— Ото-то й бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі й не минулось; а як би ти не заводивсь, то й не смуткував би і тепер й не стидно-б було, що тебе побито!

А Андрійко йому своє:

— І так сидіть нудно!

Та знов югне з хати — і слід загинув! . . .

Тихий був Василько, розсудливий. Хто його й на розум добрий наставляв, Господь його знає! Чи піде було, чи не піде до товариша, вже й повернувсь, вже й дома: не засидиться, не заграється нігде. Так і зріс на самоті сам із собою. Не говіркий був, не сміливий. У кого вже він удався такий!

Андрійко, то всіх дівчат на селі знає. Робить і діло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на гуляння парубоцьке! Цей же, як до чого став, — і очей не зведе і думки ні на що не зверне — уся душа його в роботі.

IV.

Діти мої, діти мої!

Пройшла в нас чутка — некрутчина сього року буде. Як я почула, наче мене холодом обняло.

Поглянула на своїх парубків — що то за хороші, за молоді, Боже мій добрий!

Одного ранку — бодай такого ніхто не оглядав! — сказано мені, що на черзі Андрійко у некрути . . .

Збіраю останнє, споряжаю його . . . Яково то свою дитину на лихо, на біду виряжати! — Хто того не знає, нехай же мене спитає! . . . А він, то на моїх очах уже привяв . . . Де той погляд молодецький, де той усміх веселий!

Чи мені-ж те оповідати, що не одная ненька стара хлопцеві серденько слізьми вялила? Плакали і молоді очі за ним, за його гарною вродою! Любо він пісні виспівує було ясними зорями. Голос його по усьому селу розлягається. Отже і виспівав собі дівчину любу та гарну. Літньої пори, тихими та теплими ночами, лежу було довго без сну, — думаю та горую і чую було розмову їх тиху та любу . . . Сподівалась я невісточки, як ластівочки, собі на втіху . . . Пішла моя сподіванка за некрутами! . . .

V.

Казано в суботу везти новобранців по обіді. Сижу я та дожидаю тії години, — коли вбігає мій Василько задиханий, блідий і за ним два чоловіки в хату.

— Паніматко! Спорядіть обох: пан звелів і Василя брати.

Я віри не йму їм.

— Не буде сього! — таки на їх кажу. — Адже-ж пан сам людина божа!

— Ні, мамо, — промовить Василь, — так воно дійсне єсть, як вони тобі сказали! . . .

І всі мене вмовляють, а в мене серце наче замерло, і чую, що говорять і бачу їх, а до серця ніщо мені не доходить.

VI.

Виїздили три тройки. Усе новобранці. За ними рід іде, провожає. Сіла й я між своїми синами, їду. Шлях мигтить; гаї та поля на очі набігають . . .

І так мені сталося, наче я дитина мала: не розумію нічого, не знаю, не памятаю. Тільки як гляну на дітей, то страшно стане.

Приїхали до прийому, повели їх, а ми стоїмо, ждемо. Мене мов сон хибить, та будять мене — хто плачем, хто риданням. Перших вивели моїх . . . Господи, Боже мій! Ти-ж у нас великий, ти-ж милостивий! Лучче-б я у землю поховала їх обох! . . .

VII.

Привели мене у темну якусь хатину — землянка, чи льох, чи що воно таке, не скажу. Якийсь москаль сидить: головач, розкошланий, невмиваний, під щітиною увесь, як їжак. Це буде їх старший дядько . . .

Кланяюсь, прошу: „Не оставте ласкою вашою, добродію, і моїх синів!“

Даю йому, що змоглась, грошенят, а то полотна і на діток де що . . .

— Не журись, старушка! — прохрипів, — трошки ваші сини поскучають — без того неможна в світі, а там злюбиться — молодці будуть, от як і я, приміром кажучи!

Поглянула я тоді зпильна на його: червоний, обдутий якийсь він, очі в його якось померхли . . . Боже-ж мій! . . . А мої сини, мої голуби сизі! Що у їх душа тепереньки свята і погляд ясний і любі обличчя квіткою процвітають! . . .

VIII.

Попрощалися. Провели мене діти за місто . . .

От іще й досі, як виберется літом день гарячий, душний, то й згадаю собі те прощання наше: от ідемо містом . . . позачинювані

будинки, зачиняні вікна скрізь; за містом соснина темна, далека заступила шлях піскуватий: суне перед очима по піску ришливий віз, на небі сонце пекуче . . .

IX.

Зосталась я сама-самісінька, недугуючи. Ні сну мені, ні одпочинку. Роблю через силу, нічого не знаю, не чую . . .

Минає рік і другий і пятий . . .

Обняла мене мов хмара чорна: тільки й світяться мені, як дві зіроньки темної ночи: то дітоньки мої!

По Різдві, сижу я одного вечора, так уже у пізні лягови, пряду . . . На дворі завіруха, аж у вікна бє і світло мигтить . . .

Коли — стук-стук! Одчиняю — Василь!

— Василечку, синочку мій! А Андрійко де?

— Нема вже, мамо, Андрія! Ліг Андрій, мамо, та й не встане вже! . . .

А я наче знала: я його що-дня в Бога, що-ночи оплакала! . . . А жити-б такому, та жити! На виріст і на силу й на личко у батька удавсь: отже за батьком і на той світ погнався! . . .

— Зстаріли ви, ненько! . . . Як вам тут жилося? Нужди приняли? . . .

— А так мені жилося: устаю — плачу і лягаю — плачу, так мені жилося!

— Я, мамо, до вас умірати прийшов! . . .

Придивлюсь до його, — лишенько моє! . . . Воно й молоде, та вже надломлене! . . .

— Синочку мій! Бодай би я не діждала твого слова почути!

Отже то щира правда була, що він сказав.

Тане й тане мій Василько, як свічка. Полежав, похирів — та на весні й перестався. Де йому жити було! Воно й росло так, аби слава, а тії виправки та походи силу з його усю вибрали . . .

— Не на те народивсь, моя мати, щоб мені людей на війні тратити! — було каже. — Не для таких, як я, війна і войовник з мене не жвавий!

Як уже в тяжкому недузі лежав, то все, було, дума та дума собі.

— О, Боже, Боже! — заговорить, — який у тебе світ красний! А я й не наживсь у світі, а я й не навчився, я й не знаю нічого! . . .

І в останню годину промовив:
— Не жив я, мамо, на світі, тільки збірався жити! . . .
Молоде, то як косою скосило . . . А я зосталася . . .

X.

Тільки мені й потіхи, що коли присняться мої дітки. Та все сняться вони маленькими, а парубками ніколи не присняться.

І, як живії, вони стоять перед душею моєю: Андрійко веселий, кучерявий, ніби по хаті бігає та гомонить, а в хаті ясно-ясно! Василько над квітками та зіллями сидить, задумався . . .

Прокинусь — пусто! Робота дожидає: треба жити, треба діло робити, треба терпіти горенько . . .

Живу . . . Дивлюсь, як хата валиться; чую, що й сама я пилом припадаю, — якось туманію, наче жива у землю вхожу.

151. Сестра.

I.

Мати вмерла — я ще малесенькою була, добре й не запамятаю. Тільки мені наче сниться, що хитав мене хтось у колисці і співав надо мною тихесенько.

Як поховали паніматку, батько не хотів удруге оженитись. „Не буде вже над мою першу милу, — було каже. — Коли Господь її приняв, нехай уже діточки господарюють!“

Батько наш був дуже добрий: жалував нас обох рівно — і брата, і мене. Жили ми при достатку, всього було доволі, й що було собі задумаю, те й зроблю: все мені вільно було. Що яке то моє дівування було роскішне і веселе, то й згадати любо! Нехай мій батенько царствує!

Погуляла дівчиною років зо три: сватають мене. Я все не хочу, а батько не силує, хоч там які були й багаті, і пишні женихи. Аж ось послав і мені Господь до пари й до любови. Мій жених був хороший такий, Господи! Чорнявий, ставний . . . Так то вже я його сподобала! Тільки й на думці, що Павло: як би то хутче побачитись! А він не з нашого села був, геть із чужого. Побачу — й веселенька, а не побачу, то такий уже сум мене візьме, такий жаль обійме, що й світ мені не милий! Спізниться він на гуляннячко, я й очі виплачу. — Може, думаю, в його друга є дівчина. — Коли так по Семені, другого дня, і не сподівалась, і не снилося

мені, та й посватавсь він. Батько поблагословив. Дарма, що чужосторонній, та господарь був добрий, хазяйствував, то й на стороні його всяке знало.

Привіз мене чоловік на своє господарство. Боже мій милий, як то жили ми любенько! Та не дав йому Господь довгого віку . . . Тільки всього два роки була я за ним. Такий він був любячий до мене! В хату, то й заглянути весело, як у віночку. Сидимо, робимо, чи так говоримо, усе собі вкупці.

Коли тут — лихо мені тяжке! — align незанедужався Павло мій. Кидалась я й до знахарів, і до лікарів — ніхто нічого не врадив! Смерти, кажуть, не відперти . . . помер Павло . . .

Приїхав за мною батько та й узяв до себе. Чоловікову хату продали і худобу всю.

— Живи в мене, дочко! Чого ти маєш у чужому селі одинока сидіти? Хіба ти сирота, нехай Бог милує!

II.

А брат мій тими часами оженився, узяв таки з нашого села дівчину: моторна така, чепурна, що й годі! І дитинка в їх була, дівчинка, як ясочка, свіжа й повна, як гурочок.

Не поплакала я ще й півроку за своїм Павлом, а тут і батька ми поховали. Кажуть люди: як одна біда йде, то й другу за собою веде; то не дурно й кажуть! До якого часу ми добре жили; далі зубожів мій брат: то хліб йому не вродив, то худоба вигинула; а пятеро діток Бог дав, дві дівчині й три хлопці. Журиться так брат, аж вяне. Невістка смутная ходить, і дітки навіть посумніли. Таке вже настало, що й хліба ні за що купити.

— Сестро! — каже брат, — коли твоя ласка, позич мені грошей! Як буду жив, зароблю — віддам, а вмру, то Бог тобі віддасть!

Я й позичила йому ті гроші, що за хату й за худобу взяла, та неби в нас і в хаті повеселішало: і брат заговорить, і братова всміхнеться, й дітвора бубонить, регочеться. Я радію: „Слава Господеві, що і в нас, як і в людей, благодатно!“ Купив мій брат худобу, став потроху розживатися.

Ми з братом щиро любилися зроду, змалку. Щоб посваритись, або скривдити одно одного — крий Боже! Вже як там не погодимось на чому, то подаруємось.

І небожата мене дуже жалували, аж за мене було змагаються між собою: „Це моя тітка!“ — а той собі тягне: „Моя!“ — Та

як учепляться цілувати, то було й роботу з рук вихоплять і хустка з голови спаде . . .

Тільки братова багацько гордувала. Вже-ж я й годила, як малій дитині, та ні, не вгодила! — „Братова, серце! — було раджу їй, — зробимо так та отак, то добре буде.“ — Там чи купити що, чи продати, — зроду-віку не послухає; хоч шкода з того видима буде, вона свого докаже. Перед нею затихну, поплачу нишком, та й годі, не хотіла брата турбувати; знов до неї з ласкавою мовою підійду.

Якось розсаду з нею садимо в городі. Я говорю до неї, вона, мов не чує, одійшла собі геть. Важко мені на серці — заспівала собі; співаю, а сльози так з очей і ллються . . . Коли чую: — „Боже помагай, і день вам добрий!“ — Дивлюсь — це наша сусіда. Перехилилась через тин, вітає нас.

Я хутенько втерла сльози. — Добридень, кажу, сестрице!

— А я оце до вас іду . . .

— Та милости-ж вашої просимо!

— Чи не продали-б ви мені розсади трошечки?

— То вже для чужого продати, а для сусіди треба й так дати.

— Коли ваша ласка, серце! — і простягає мені глечичка.

Я набрала скільки там у глечичок, та й дала їй. Подякувала та жінка та й пішла собі.

Братова на мене й накинулась: „Це, — каже, — як усі господарюватимуть, то й господарство моє рознесуть чисто! Таки й золоту гору розімчать!“

Як почала, як почала . . . Мати Божа милостива! Я тільки слізьми вмиваюсь . . .

— Братова! — кажу, — не жалувала я для вас нічого, поки що мала! Гріх вам буде, що ви мене хліба куском тепер дорікаєте! — Покинула робити й вийшла з города.

Тяжко й важко мені. Узяла собі таку думку: „Покину їх, піду служити!“ — Зібрала своє добро: що в клуночок склала, а що — покликала братових дівчаток та їх обділила. У мене було всякої одежини й не злічити, а все добра, нова. Скільки полотна було, хусток, плахот, юпок! Діти радіють; зараз дівчатка і почали вбіратись. — „А чи мені гарно, тітусю? — А мені? — Як віддамся, то завяжу оцю червону хустку,“ — говорить, а сама ще така, як узлик. Джергочуть коло мене, а мені вже так жалко, що й словечка не скажу: за слізоньками світу божого не бачу! І діти помітили — жалують мене: — „Тіточко-любочко! Чого ви журитесь? Може хто

вас напаяв? Може ви нездужаєте?" — Обсіли мене, як дрібні пташенята. — „Не плачте", — вмовляють та мені рученятами очі затуляють.

III.

Чую, так над вечір брат іде. Я оступилась та й сіла в кутку. Він веселий увійшов: — „Здорові, діточки, і ти, сестро!" — За ним і братова в хату. Посідали вечеряти вони й діти.

— А ти чому не йдеш, сестро?

— Спасибі, братіку, не хочу.

Він подививсь на мене пильно і жінці в очі, похитав головою. — „О, жінко! — каже, — це вже бачу, твої примхи! Не обіжай сестри, гріх тобі буде!"

— Оце мені лиха година та нещаслива! Хіба-ж я в тебе наймичка, що мені не вільно й слова сказати! Ганю я твою сестру, чи що? Я тільки правду сказала!

Покинула вечеряти і з хати пішла.

А старшенька дівчинка до батька. — „Чого це, тату, тітка все плаче? Так плаче, що Господи! Що мати їй сказала?"

Брат змовчав, тільки по головці дівчинку погладив.

По вечері зблизився до мене, сів поруч зо мною, та: „Сестро моя, — каже, — не журись, голубко! Досі жили з тобою любенько, треба-б так і звікувати. Нас тільки двойко в світі . . . Подаруй моїй жінці яке там незвичайне слово, зроби мені таку велику ласку, сестро моя рідненька!"

— Братіку мій, голубчику! Нехай же мене Господь милосердний боронить, щоб я з тобою в сварку заходила, — кажу. — Що твоя жінка мене обидила, я їй те дарую, тільки важко мені на серці, братіку мій! Нехай поплачу — полегшає.

— Не плач, сестронько, годі!

— Я, брате, хочу вас покинути.

— Він так і стрепенувсь: — „А де-ж ти будеш?"

— Піду служити!

— Що це в тебе за думки такі, сестро! Зглянься на Бога! — почав мене вговоряти та вмовляти, і жінку привів — і вона просить: — „Не кидай нас!"

Почули діти. Боже, як кинуться до мене та в плач! — „Тіточка наша любенька хоче нас кидати! Не кидай, ми тобі будем годити, ми тебе шануватимем!"

Що против кого, а проти дітей я й не зговорю. Пригорнула малих до серця та тільки плачу.

А брат думає, що то вже я роздумалась, дякує! — „Спасибі, сестро, що ти моїх діток жалуєш! Та вони без тебе посиротіли-б, як без рідної матері.“

Полягали спати. Я й очей не звела: обняли мене думки та гадки, та журба пекуча. Трудно було й здумати, що десь наймичкою маятимусь! Мала й худобу і господарство своє, зросла в роскоші, а доводиться служити за хліба шматок, та годити, може, і лихому, і ледачому кому! Треба й правду й неправду терпіти, треба привикати! Зазнаю чужої сторони, яка вона є! Перебуду всякого горя й лиха! Ніхто мене не пожалує; ніхто не сяде, не зажуриться коло мене, ані слівця любого та щирого не промовить! Звісно, чужі люди хоч і добрі, та не знатимуть, яка я; а я їх не знатиму.

IV.

Ранісінько-ранісінько схопилась. Усі сплять: іще на зорю не займається — імла. В-останнє глянула на діток, на брата. І братової жалко стало. Взяла свій клуночок та тихенько й вийшла з хати.

Іду, іду і не оглядаюсь. От і велика могила, що геть за околицею зеленіє. Зійшла на могилу, та й глянула тоді на своє село: а сонечко саме сходить . . . Село — як на долоні, так мені в очах і замигтіли білі хати, колодязне цямриння, розквітлі садки й городи. Побачила й батьківське подвірря, і ту вербу кучеряву, гillясту, що малою ще дівчинкою під нею гралась. Стою і з місця не ворухнуся — задивилась. Що мені там кожна стежечка, кожний кущик знайомісінькі, дивлюсь туди та дитинство й дівування своє роскішне, і заміжжя щасливе, і вдівство гірке — все мов по-писаному вичитую.

Куди мені йти? Нікого й нічого не знаю, і неспокій мене обіймає. Чула колись іще од батька-покійничка, що в Демянівці живуть якісь родичі наші, матусина небога була оддана туди за коваля Ляща. — Піду собі до їх, — думаю, — все мені буде охотніше служити, де мій рід ведеться.

Іду шляхом — боюся так, що Мати Божа! Раденька вже, як хто назустріч мені береться. А шлях не спить: то той стрінеться, то инший, то возом їде, то іде. Вже скільки сел минула, і козачих і панських, не забарююсь і не дуже в речі захожу: розпитаюсь дороги в Демянівку, подякую за хліб-сіль та й далі.

Другого дня притомилась я дуже, та й сіла спочити в холодку під вербою. Округи мене то жито половіє, а в житі купка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься, оддалеки гайок синіє, пісочаний шлях угору закручується, як золота нитка; день Бог дав жаркий, і вітерець не дмухне — тихо; тільки якась пташка сама собі щебече, наче моя душа бідолашна, та гудуть бджоли по-над пахучою гречкою.

Коли дивлюсь — ідуть якісь люди гурмою, і старі, й молоді, і дітвора; зблизились до мене й на добридень дали. — „Добридень! — кажу й собі. — Садовіться та одпочиньмо трохи.“ — Бачу, що дуже вони потомлені.

— Звідки вас Господь несе? — питаю чорноброву, хорошу молодицю, що дитинку на руках тішила.

— На прощу ходили, у Києві були, — каже. — А вас куди Мати Божа та добра доля веде?

— У Демянівку, коли знаєте.

— Оце-б то не знати, коли сами з Демянівки! Це нам один шляшок із вами, то разом і підемо!

— А чи не знаєте там коваля Лящa?

— Лящa? Який же коваль Лящ? Ні, серце, не знаю й не чула. Є в нас Лящі, так то не ковалі, а так собі хлібороби, як і ми.

— Спитай мене, молодичко! — озвалась стара бабуся, обділяючи діток, що обсіли її, хлібом і поглядаючи на мене ласкаво. — Я зазнала ще того коваля Лящa і жінку його знала, — нехай над обома земля пером! Добрячі були люди покійнички!

— А давно-ж вони померли, бабусю?

— Давненько, моє серце! Вже років із девятнадцять буде. На одному тижні й померли; як щиро любилися, так одно без одного й не жило. Перше він переставився, а за ним і вона; вкупі поруч і поховали їх. Хата спустіла, бо не було в їх ні роду, ні плоду. Це, мабуть, чи не до них ішла? Може, родичка — бо вона була здалека взята?

— До них, бабусю, та лиха моя доля!

— Нехай Господь милує! Що-ж тобі за пригода така, серце?

— Іду служби шукати, то думала, що родичі, то службу мені нараять, а тепереньки, головко моя бідна, не знаю, що й робитиму!

— Шкода журитись, молодичко! Журбою поля не переїдеш! Ось я тобі службу нараю. Іди до нашого отця Івана служити. Я в його й хрестилась, і вінчалась, і досі живу, та, мабуть, і вмру в його. Що то за добрячі люди, старосвітні, прості! Їх тільки

двойко, обоє старенькі вельми. Була дочка, оддали заміж, та не довго й погосподарювала — вмерла. Дівчинка зосталась, то старі при собі держать унучечку. Славне таке дитятко, що годі! Отець Іван уже дуже старий і темний років із девять, а служби Божої не кидає. Дізнався був владика, що сліпий старець чинить у божому домі одправу, і заборонив. Так люди виходили усенькою громадою просити за його, щоб оставлено. „Люди добрі, — рече їм владика, — коли він такий вам любий, то я не бороню йому стояти при престолові божому й до кончини його віку: треба тільки мені вивірити на свої очі, що темний сліпець благоподобно службу Божу одправляє." Наїхав владика і хвалу Богові оддав, що так твердо й непомилешно темний править службу божу, і хрестом його благословив . . . Іди до них, молодичко! Роботи буде небагацько. Здужатиму, то й я поможу.

— Спасибі вам, бабусю моя ласкавая! Нехай же Господь дає вам усе добре!

— Ну, тепереньки полуднуймо, та й поберемось далі. Сьогодня й дома заночуємо, коли Бог дасть!

V.

Демянівка та в долинці, мов у зеленому гніздечку лежить. Село велике й багате. Дві церкви, одна мурована висока, друга деревяна й давня сильне, аж у землю вросла й похилилась. Отець Іван жив за мурованою недалечко: мав собі домочок і садок, і город — невеличке, та хороше хазяйствечко.

Над вечір увійшли ми в село і розбрелись прочане улицями. Кожне до своєї господи поспішається, а я за старою бабусею іду. Так мені чогось сумно й боязно, аж моє серце мре. Як перше було, коли іду куди, то весело й залюбки, а тут і очей не смію піднести. Увійшла та й стою сама не при собі. Чую, що стара за мене одповіщає.

— Увійди та одпочинь, дитино, — промовив хтось тихо й поважно.

Звела очі, аж проти мене, на липовій лавці, старий-старий дід. Очі йому незрячі, і така в тих очах тиша та добрість, що я ніколи й не бачила. Борода біла нижче пояса кучерявиться: сидить він у тінку, тільки вечірній промінь сонячний, наче золотом червоним, його обсипає.

Як почула я такі слова ласкаві, аж за серце мене вхопило. Сльози ринули мені з очей, а він простяг руку та й поблагословив

мене. Бачу, й вона увійшла: старесенька, малесенька, ледви од землі видно, а ще чуйненька, говірка.

— Оставайся в нас із Богом, молодичко! — каже. — Ти молоденька, то й хату нашу звеселиш, і внучечку мою втішиш. Біжи лишень сюди, Марусечко, до нас! ходи, не соромся! . . . Така вже в нас сором'лива, мов засватана.

Взяла за ручку невеличку дівчинку, гарненьку, чорнявеньку, що все з-за дверей блискотіла оченятами, та й увела в хату. — Пожалуй же, Марусенько, молодицю, вклонися й пошануй! . . .

От воно і вклонилось і привітало мене чепурненько. А я думаю собі: „Як то тепереньки небожата мої кохані? Чи згадують мене?“

Осталась. Живу в їх місяць, живу й другий, добре мені, так що годі; так мене жалують, як свою дитину. Ото було впораюсь у хаті, пообідаємо, та й посідаємо всі в садку під черешнею. Панотець тихенько собі сидить та думає, або молитви шепче, а то псальми співає — так хороше, Господи! Старенька і паніматка гомонять, то те, то инше; я коло них тулюся та слухаю. І внучечка качається по садку білим клубочком, і до нас прискочить, і знов у гущавині зеленій зникне. Тихенько і любенько день мине, що так, здається-б, і вік свій звікував. Отже все мені туга невсипуща! Вони й розважають, і розговорюють. — „Не сумуй, — кажуть, — то гріх великий. То дитина плаче, бо нічого не розуміє; а доросла, то повинна собі раду дати. Нехай помислить, що, може, трапиться й добре ще в світі; а здоровля втратиш — яке вже буде життя! Годі, серце, послухай нас, старих! Он поглянь, який Господь вечір дав!“

А сонечко заходить. Річка тече, як щире золото, між зеленими берегами; кучеряві верби купають у воді віти; цвітуть-процвітають маки городні і високоверхі коноплі зеленіють; де, коло білої хатки, червоніє рясне вишення, чи високий кущ калини стріху підпірає, закриваючи всю білу стіну; а хатина-ж у розквітлому городі, як у віночку ховається. І зелено й червоно, і голубо й біло, й синьо і рожево коло тії хатки . . . Тихо й тепло, і скрізь червоно — і на небі, і на згіррях, і на воді. Господи! . . .

— Цей світ, як маків цвіт; як то на тім буде! — каже було стара, похитуючи головою.

— Боже мій, Боже! — промовить паніматка стиха.

А панотець підведе темні очі в гору: „Слава Господеві!“ — рече.

IV.

Одного дня раненько іду з водою, коли назустріч мене чоловік. Глянула — та це-ж Трохим Рибець, із нашого села! Боже мій! мало коромисла не впустила, і слова не промовлю — зраділа. А він: — Так це справді ви тут? Ми чули, та віри не няли. Брат ваш дуже за вами журиться: „Їдеш у Демянівку (а я, бачте, за колесами), може, сестру побачиш, — каже мені, — то скажи, що засмутила вона мене сильне, і прошу я її милою прозьбою, щоб до нас вернулась.“

— Та чи здорові-ж вони там? — питаю, плачучи. — А діточки як? Мабуть, забули мене?

— Де вже забули! І досі плачуть, що ви їх покинули. Що-ж маю вашому братові казати?

— Кажіть йому, що дуже мені жалко й його, і діток, і серце моє вяне . . . а вже до його не вернусь! Шкода мене вмовляти, а силувати — то-ж не знаю, хто мене присилує.

— А тут же вам добре?

— Так то добре, що й сказати неможна! — та й розповідаю йому, де я служу.

— Зайдіть лишень, — кажу, — то я небожатам якого гостинця дам. Скажете, тітка прислала.

От там узяла кільки грошенят, то те купила, то те, — шлю їм. Провожу того чоловіка за село та плачу-плачу!

— Скажіть, що я їх до самої смерти кохатиму, а згадую щогодини, що-хвилини. Куди гляну, що заговорю, то все їх згадаю!

— Та добре-ж, добре. Чому не сказати? Прощавайте! Нехай вам Господь помагає із вашими господарями! Які то люди добрячі! Привітали мене заїзжого, як семянина. От люди!

— Так то вже їм Бог дав, що всі їм любі й милі, — кажу йому.

— То вже правда, що божі люди! — одказує чоловік, радіючи.

Провела його за село, того чоловіка, поплакала . . . Минуло з тиждень. У суботу білю хату, коли біжить моя Марусенька: „До вас гості наїхали!“

— Які? — питаю, а саму як огнем обхопило.

— Та там якийсь чоловік такий чорнявий, високий, і молодиця гарна, і діточки з ними. Питаються вас.

Я й не схаменусь — стою. Коли бачу — брат у хату з жінкою і з дітьми. Боже мій! світе мій! так й зомліла: одно, що радість велика — побачила, а друге — згадала своє горе й лихо.

Почали мене усі прохати: „Їдь та їдь із нами. Не послухаєш нас із жінкою (і вона просить, тільки сама невесела), то діток наших послухай, вони за тобою що-дня плачуть.“

А дітки як очепились за шию мені, то й не вступаються, цілують та просять: „Їдьте з нами, тіточко наша кохана, їдьте!“

— Ні, не поїду.

Вони й заплакали, мої голубята: так слізочки з очей і капають.

Як припали вони, то неможна й одхилити від себе. Одмовлялась я, одмовлялась, та й мусіла послухатись.

Пішла, попрощалась із господарями, подякувала їм за милость і за ласку. Вони радіють, хоч і жалко, що відхожу від них, та за мене радіють, що Бог мені дав — і знов до брата їду, у свою хату. Проводили мене хлібом-сіллю, поблагословили, а Марусенька, то й плакала за мною, що покидаю її саму.

Увійшла я знов у ту хату, що в їй і росла, й дівувала. Здається, що кожний куточок веселенько мені всміхається, і я наче відмолоділа: з дітворою кручусь по дворищу та бігаю; то на улицю, вигляну, то в садок кинусь, це-ж бо я й дома! . . . Та не довго раділа.

Почала мені братова знов допікати. Вже тепер і ступити мені не дасть; уже нема мені й промитої води: та те не добре, та це не гаразд! та на свою голову прикликали собі біду! Як почне — Боже, Твоя воля! що я й обїла їх і обпила; та якось і про гроші мої згадала, що я їм позичила: „Ти думаєш, ми тобі гроші винні? Іще з тебе треба-б узяти; ти вже більш хліба в нас іззіла, ніж тих грошей було!“

А я віддала братові всі до копієчки, що взяла за худобу, а в мене були й воли хороші — не одна пара, й корови, і овечок отара велася, й хату продала, — то усі, всі йому віддала.

— Ну, — кажу, — коли вже ззіла я свої гроші, то Бог із вами! Нащо-ж ви мене вмовляли вернутись? Там мені було добре, як у рідного батька!

Вона втихла; бачить, що вже дуже мене скривдила, та, мабуть, побоялася, щоб брат не сварився.

VII.

Я таки того-ж дня й пішла від них, не прощаючись. Брата й дома тоді не було. — Вже як там тяжко не буде, думаю, а вдруге не вернусь! Піду світ за очі, щоб мене й не знайшли, і не просили! — Бо таке в мене серце хибке, що й не встою, як знов проситимуть та молитимуть. І надумалась іти в Київ.

Заходила в Демянівку. Хоч і не в завороті мені була, та дуже бажала я побачити своїх перших господарів. Поплакала там, і вони зо мною посумували.

— Піду до Київа, — кажу їм. — Як далеко буду, то про мене забудуть, та чи не забуду й я свого лиха.

— Нехай Господь помагає, іди з Богом. А коли схочеш до нас вернутись, вертайсь! Ми раді тобі будемо, приймемо тебе, аби живі були.

Вийшла я від них веселіша теплим ранком. Пішла собі дорогою.

Перехожий, проїзжачий — що їх там на шляху не кидалося в очі, ніхто мене не заняв, спасибі Богу! І москаль пройде мине, і крамарський віз простугонить, і пан четвернею пробіжить тільки тебе курявою обнесе, та й знов з поля вітрець повіне і зазеленіють тобі гаї й степи; де-коли озеро заблищить, чи річка розвивається. А що валка чумаків не одна наверталась на очі, та втішно мені було добре слово почути! „Магайбі!“ або дороги розпитаться: то-ж усе з наших, з простих людей, що горя зазнало і дома, і в дорозі, то й душі живої не цураються.

За тиждень прийшла в Київ. Красний, Боже, який! А що вже святі церкви, то й не сказати! А людей, людей! без ліку, та все мов чужі — минають і не глянуть на тебе. Спочила коло святої Лаври та й пішла собі служби питати. Хожу, хожу, тільки улиці і заулки перехрещую. Увійшла в базарь, цей таки точок Подольський, стоїть купочка молодиць і дівчат. — „Боже помагай!“ — кажу.

— Спасибі! — А сами оглядають мене — яка й звідки.

— Чи не знаєте, — кажу, — де-б тут помістя можна знайти?

— Еге! Ми й сами ждемо, молодичко!

А це вони, бач, вийшли, чи не найме хто; так уже тут заведено.

— Коли ваша ласка, — кажу, — то я й собі коло вас стану.

— Становіться, ми не боронимо.

Стою я та дивлюсь: люд, як та комашня копошиться, одно на одного наступає, сходяться, гомонять, кричать, — і люди, й пани, і міщане: стукотить, гуркотить. Той своє продає, той приціняється до чужого. Дві молодички гарненько цокотять у двійці, а тут дітвора змагається — чогось не поділили. Перекупка, як жар червонолицяї стала проти сонця, бряжчить коралями та вигукує: „Е, е! корал, добрі! дивіться-ж бо, молодичко! Ось купи, моя любочко, купи, приміряй до лиця! ну-ж бо, ну, не соромся!“ — звивається вона коло повновидої, гарної молодиці у білій сорочці і зеленій хустці. Молодиця не хоче, а вона таки зачепила їй за шию намисто та кричить: „Дивіться, дивіться, добрі люди, що в мене молодиця, як калина, як яблучко, як дівочка, як паняночка!“

— Та пустіть мене, Бог із вами! — одбивається молодиця. — Я й ваше намисто порву! Оце справді! чого це ви на мене напались? — А сама засоромилась, почервоніла, як ягідка, і досадно їй, очиці блищать, і сміється.

Москаль, що якесь старе залізо продавав, задивився, стоїть і всміхається, і не чує, що жвавий міщанин у чемеріці штовха його: „Москва, Москва? чи продаєш залізо?“

Постояли ми там годину, а може й більш. Якась пристаркувата пані до нас іде.

— А чи нема тут такої молодиці, щоб місячно згодилась?

— Чому нема? — кажуть усі. — Можна й на місяць ізгодитись.

Та й почали договорятись. Каже та пані: — роби мені й те й те, і друге й третє, і все: і біли, і вари, і ший. Дам тобі на місяць карбованця!

— Шукайте собі де-инде! — кажуть їй, відступаючи від неї. А вона до мене: чи не згожуся я?

— Добре, пані!

Та й пішла за нею. — „Вже, — думаю, — що-небудь запрацюю собі. Роботи не боюсь: треба жити, то треба й робити, щоб не було від Бога гріха, а від людей сорома. Нема ніде хліба лежачого.“

VIII.

Привела мене пані до своєї господи. Невеличкий будиночок; кімнатки низенькі, похилі, і завіси на віконцях, і дзеркальце висить, хоч там таке, що як подивитись у його, то й себе не пізнаєш:

так тобі перекривить обличчя . . . Стріла нас панночка, вже доросла й огрядненька собі, нівроку.

— Що, мамко, — питає, — наняли?

— Ось іде за мною. Якась селючка нагодилась.

— Оце, мамо! Що зробите, то все не до ладу! На що вам селючка здалась? Вона нічого не вміє, ані плаття вигладить, ані вслужити догодне. Хіба будемо на неї дивитись, як на мальовану!

Стукнула дверима, аж стільчики всі скакнули, як живі, і вийшла.

Бачу, що мені не добре тут буде . . . Де-ж таки хто чував, щоб дитина так незвичайно з питомою своєю матінкою поводилась?

А стара й слова дочці не промовила.

— Вари, — каже, — обідати, молодице! — Розказала мені всі там порядки і навчила, що й як, та й покинула мене саму в хаті.

На обід прийшов і чоловік її з крамниць, — такий високий, чорнявий, у синій чемерці, очі йому веселі й бистрі. Поклонивсь мені, та й каже: „Гляди-ж, молодичко, шануйся, то будемо сватами і братами!“

Спаспбі йому, розважив мене трохи тим словом добрим. Тяжко робила я, — Боже, як тяжко! Цілісінький день у роботі: одно ще не скінчу, вже друге мене дожидає. Стара й сама годинки не посидить дурно; а дочка була вже така вигадчиця, що нехай Господь боронить! Сходить сонечко — вона вередує, і зайде — вередує. І те не добре, і те не до ладу, і не так говориш, і не так ходиш . . . Та коли-б же на мене одну, а то й на свою рідну матір гримає: „Чому, — каже, — в нас не так, як в Іваненковських панів, що в їх усе по-панськи, любе й миле, а в нас усе по-мужицькому? Я, — каже, — так жити не можу!“ — Та й сяде плакати. Мати вговорює, аж падає коло неї: „Не плач, дочко, не плач! Бог дасть, і в нас по-панськи буде!“

А батько таки просто було каже: „Ой, дочко, не дурій! Що це ти химеруєш, якісь панські роскоші все вертяться в тебе на думці. Гляди, щоб з тебе добрі люди не сміялись!“

Вона розгнівається й вибіжить.

— А що? — каже було до жінки, — Бог нас покарає, що ми так дитину розпустили! Не буде їй добра у світі, коли такою вередницею зостанеться. Не потурай їй, жінко, бо каятись будеш! Чому ти її на розум не навчиш! Ти-ж мати, ти перша порадниця. Вона в тебе увесь день божий сидить та ґави ловить, і за холодну

воду не візьметься. Ти все за багатшими пнешся: придивись лишень, то й побачиш, що ні за чим гнатись. Так повелось тепер, що аби на передніх колесах добре, а на задніх і не знати що . . . Коли жалуєш дитину, то навчай грозьбою, коли не можна прозьбою.

А дочка не дуже то й слухає матері: загне голову, як муштровий кінь, та й вийде з кімнати.

Послав Бог їм лихо: захорував господарь та хутко і вмер. Як умірав, покликав дочку, та й каже: „Доню моя мила, доню моя люба! Багацько ти мене журила, та нехай тобі Господь подарує! — Послухайся мене хоч тепер, не пнися в пани, не гордуй своїм родом. Твій рід хороший і величний: не плодив ні злодіїв, ні душогубців, як инші багаті роди. Живи, доню, як Бог тобі дав, шануй стару неньку. Нехай би ти коло неї впадала, а не вона на старости літ коло вередливого дівчати . . . Послухайся, доню!

Вона тільки плаче та в руку його цілує. Поблагословив її та знов питає: „А що, доню, памятатимеш мій завіт тобі?“

— Памятатиму, татоньку милий!

Поховали його на Скавиці. Народу зійшлося, міщан, що нігде було й орішку впасти. І не чула, щоб хто лихим словом обніс нашого покійника; всі царства божого йому жадають: такий добрячий був чоловік!

IX.

От дівчина й схаменулась була трохи: і матері поможе в чому, і до мене по-людськи заговорить. А там, як почали вчащати якісь приятельки, верхоглядки та верхоумки, то й звели її ні на що: і дома не сидиться, і робити вже годі, — все-б у гостину, та щоб убрання все нове та хороше на їй було. Як дома, то до півдня буде вбіратись, та начіпляє на себе всього, що треба, а чого й зовсім не треба, як на кілок у коморі. Аби трохи в матері забряжчало в калиточці, зараз і почне вимагати; а мати така, що послухає і оддасть, та потім нікому так гірко, як мені, бо стара хоче те у хазяйстві навернути, що дочка витратила, — та й тхнути мені не дає: роби, та й роби, та й роби!

Дав Бог весну, віє теплом, із стріх вода капле, сонечко веселенько світить, тане сніг, задзюрчали по улицях струмочки, садки зазеленіли . . . Стали на прощу люди сходитись. Звідки вже не тягнуться у той Київ що-весни! Прийшли і з нашого села: якось у базарі вгледіли мене і пізнали.

— Як же Господь милує? — питаються. — А твій брат дуже на тебе гнівається. Їздив за тобою у Демянівку, та там дознавсь, що ти аж у Київі. — „Коли вона така, — каже, — що мене кидає, як лихого пана, що їй не жалко, то й я одцураюсь її!“

— А як вони живуть? — питаю. — Чи здорові, чи живі усі діточки? Чи гаразд у них у господі?

— Де там! Такі стали голі, як турецькі святі! Чогось не ведеться їм, — Господь їх святий знає, що то таке! Може то ваші сльози їм одливаються. Зубожіли так, що часом і хліба позичають.

— Земляки мої любі, — кажу їм, — як би то мені вас іще побачити? Чи не зайдете до мене? Я маю де-що братові переслати, то будьте ласкаві, візьміть.

— Добре, — кажуть, — на ранок наготуй, то візьмемо.

— Я вже пять карбованців грошима загорювала та ще скриньку: то хустку купила, то сорочок справила кільки. От узяла я ті гроші в калиточку, чотирі карбованці братові послала, за пятого купила то намистечка дівчаткам, то сережечки, то хрестики хлопцям, то персники, і стрічок, і спідничку старшенькій небозі, — нехай мене згадують, кохані діточки!

Провела земляків, та й з думки мені не йде братова біда. — Боже мій милий! Може, справді це йому мої сльози одливаються. Нехай же Мати Божа прощає мене грішну, що я своєму рідному братікові лихо наплакала! Та й плакати мені не гоже; є й нещасливші од мене, і убогі й недужі, та живуть, а я й здужаю, дякувати Господеві, і зароблю собі хліба шматок і сорочку. Це мене й Господь не помилує, коли впаде хоч слізка з моїх очей за себе самую. Коли вже плакати, то за брата, що в його й жінка, й дітки дрібненькі.

Надумалась я — та ніби мені й працювати веселіше стало. Як вже гордувала, як орудувала мною панночка, а перетерплю. — Може ласкавостю своєю та покірливостю втихомирю її, — було думаю; та не така то вона вдалася! Бачить, що корюся, та ще гірш мене зневажає, а далі й бити вже порвалась.

— Бог із вами! — кажу, — нехай хто инший вам служить, а я не хочу. Мене зроду ніхто ще не бив, та Бог мені дасть, що й не буде бити ніхто, поки віку мого!

— А ми тобі грошей не дамо! Добудь місяця. Не дослуживши, не смієш кидати: ми грошей не дамо!

— Та ви з моїх грошей не забагатієте; а я бідна не буду. Не віддасте, то мені Бог віддасть.

Стара почала вмовляти: зостанься, — бо жалувала мене, що я її щиро робила, не лінувалась і слухняна була, — от як той товкач: що мені загадають, те й зроблю.

X.

Коли ми тут сваримось і миримось, у ворота хтось возом уїзжає. Глянула та й очам своїм віроньки не йму. Це-ж мій братічок ріднесенький!

Вибігла до його: „Братіку мій, соколе! А мені казали, що ти дуже вгнівивсь на мене!“

— Ні, сестро моя рідна! — говорить. — Так уже я звівся, що ані гніватись, ані жалкувати ні на кого не маю! Нужда мене зостаріла і звялила.

Бачу я з першого погляду, що він зовсім із лиця спав, аж почорнів. А який же то парубком був! І веселий, і повновидий, як місяць . . . Так мене й облили сльози.

— Чого тебе Господь приніс, брате?

— Здумав собі та й поїхав. Дуже вже сум великий мене напав. Хотів тебе побачити і світу божого повидати.

Сіли ми в брамі та й говоримо собі, журимось, і час нам не змигнеться. Він мені оповідає, яке в його убожество настало, і як жінка, хоч і любить, та неспокійна дуже, як діточки ростуть і мене згадують. Почули від людей, де я і що, як проживаю, то раділи так, що Господи!

Я й кажу йому: „Братіку мій коханий! Ти в мене один у світі: ти в мене й батько, і дитина. Поки здужаю працювати, працюватиму для тебе та для твоїх діток. Нема в мене тепер нічого, тільки два карбованці заробила в панів, та не знаю, чи віддадуть, а хочу я згодитися на рік. Вони мене вмовляють остатись, то нехай дадуть мені наперед гроші . . . От візьмеш, та й справиш собі, що там найхутче тобі треба.“

— Спасибі, сестро! — А сам аж руки зламує.

Я пішла до панів. Тільки на поріг, а стара й питає: „Чи останешся? Що те лихо згадувати! — каже. — Моя дочка ніколи тебе обижати не буде: це вона так щось із нездоровля.“

— Та коли ти обижаєшся, — промовила дочка, — то я й не доторкнусь до тебе.

— А як же мені, панночко, не обижатись? Хіба це ви мене пожалували, чи що, щоб я вам дякувала?

— Та вже годі! — перебиває стара. — Годись на рік. Що схочеш?

— А я хочу двадцять карбованців, — кажу. — Дасте, то зостанусь, а ні, то піду де у друге місце служити. І гроші хочу всі наперед.

Вони почали торгуватись: і дуже дорого, і гроші неможна разом. А я, як сказала, то й не відступаюся свого слова.

— Ну, — кажуть, — нічого з тобою робити! Дамо двадцять рублів, тільки не всі разом. Дай свою бумагу, а тобі ось пятнадцять карбованців.

— Візьму, — думаю собі, — хоч пятнадцять: йому тепереньки дуже потрібно. — Віддала ту бумагу, що панотець мені дав, узяла гроші, подякувала та й до брата.

— На, — кажу, — братіку мій! Нехай тобі на добре поживання будуть!

Побув він зо мною два дні. Весело було й прокинутись, що побачу його, поговорю. Що то рідне та своє!

Служу таки в тих самих панів. Іще два місяці мені до року зосталося. Важко, Боже, як — ледачому годити! Та вже-найнялась, як продалась, — треба служити! А добуду року, то може дасть мені Господь, що добре місце натраплю собі. Аби схотів, то знайдеш на свої руки муки!

152. Козачка.

I.

Жив у нас у селі козак Хмара; багатирь був! Що було в його поля, худоби, що всякого добра! Не дав йому Господь діточок купочки, уродилась дівчинка одна-одним, як сонечко в небі. Випестили її, викохали хорошу й чепурну, і на розум добрий навчили. Уже шіснадцятий годок минає Олесі, вже й свати почали в хату навертатись. Старі дякують за ласку, частують, а дочки не змовляють: „Ще нехай погуляє, то буде чим дівування згадати. Ще не час голівку молоденьку на господарстві клопотати: нехай погуляє дівчиною.“

А що вже женихів було, Боже мій милий! Де вона пройде, то як рій гуде! Та й дівчина-ж була! Величка, хороша, до всякого привітна й ласкава: і заговорить, і засміється, і пожартує; а де вже помітила що незвичайне, то так гляне, наче холодною водою зілле, і одійде собі геть.

Жила в батька-матері, не знаючи горя, ані лиха. Сказано, як молоде, то й гадок не має; тільки й думки, як би погуляти весело. Та вже як там хороше й роскішно не жилося, треба було й їй свого лиха одбути. Занедужала перше мати, таки вже старенька була; похиріла неділь зо дві та й переставилась. За ненькою й батько помер з нудьги та жалю за вірним подружжям, що з нею молодий вік ізвікував.

Осталась Олеся сиротою. Плакала-плакала, та треба було привикати. Добрі люди її не забували: то стара тітка прийде, розважить, то дівчата прибіжать, нащебечуть; а коли, то й за собою витягнуть. Дождали осени. Свати й не переводяться в Олесиній хаті: одні за двері, другі на поріг. А вона все дякує та одмовляється то тим, то цим.

— Чому не йдеш заміж, Олесю? — питає стара тітка. — Женихів у тебе, хвалити Бога, як цвіту в городі, хоч греблю гати. Чого-б то тобі гордувати? Парубки-ж у нас, як орлята: жваві, молоді. І старече серце радіє, поглядаючи на них, а щоб то молоде дівоче німіло й до жадного не хилнуло — я вже й не знаю, який це тепереньки світ настав!

— Тітко-сердечко! нехай я ще погуляю.

— Пора, пора, моя дитино! Послухай старечої суворн. Самій тобі веселенько, в двох із любим чоловіком іще веселіше буде. А що хазяйствечком будеш клопотатись, того не бійся: робитимеш не для кого, як для себе, любо буде й поклопотатись. Ти, дякувати Господеві, не крепачка: твоя праця не загине дурно.

— Не крепачка! Нібн то вже, як крепачка, то й світ завязаний! Живуть же люди!

— Живуть, Олесю, та таке їх і життя!

— Як пани добрі, то й людям добре.

— Та що з того, що пани добрі? Які ще паненята будуть! Та й добрим треба годити, і в добрих загорюєш для себе хіба три ступні землі на домовину, а в лихих . . . то нехай Господь не доводить і чути! . . . Годі й згадувати таке! . . . Послухайся, Олесю, та й на весіллі погуляєм. А що вже мені втішно та мило буде, як пощастить тебе Господь семею, що коло тебе діточки, як бжілочки коло повного цвіту загудуть!

— Я ще погуляю дівчиною, тіточко! — та й годі.

II.

Аж ось шле свати Іван Золотаренко. Олеся пошанувала любих гостей і рушники подавала.

А цей Іван Золотаренко та був крепак. Такий то виходився хороший, моторний — і не пізнати його, що в гіркому крепацтві зріс.

Догадались тоді вже всі, кого Олеся дожидала, та так і забурчало по селу, мов у джерелі: „Як то можна! Та де це видано! Та хто таке чув, щоб вільна козачка за крепака віддавалась!“

Почула стара тітка та і вдарилась в поли руками: „Бодай же я була не дождала таке чути! Дитино моя, Олесю! Схаменись! Та як би жив був твій батько або мати, краще-б вони тебе в глибокій криниці затопили! Та їх і кісточки струснуться в землі з великого жаху та жалю! Що це ти задумала? Та це тобі якісь чари давано!

Так то вже вмовляє стара Олесю, і просить, і плаче.

— Ні вже, тіточко моя люба, — говорить Олеся, — нічого не поможеться: буду за Іваном!

Стара до Петра Шостозуба. Нема, поїхав на ярмарок. — Лихо! . . . А той Петро Шостозуб та був первий чоловік у громаді, — вже старезний такий, Боже! як молоко, білий.

До Андрія Ґонти — нема. До Михайла Дідича — нема: усі в ярмарку.

— Ой лиха моя година та нещаслива! Кинусь хоч до Опанаса Бобрика!

Цей дома був. Лежить у садку під грушею, люльку пихкає. Побачивши Олесину тітку: „Здорові, — каже, — були і Богу милі! Чи не на погориджу біжите?“

— Нехай вам Бог помагає, пане Опанасе! Прийшла до вас за радою. Порадьте мені, — несподіване лихо спобігло! Зберіть раду!

— Оце! Щоб то для жінок раду скликати! Вже-б то й громада була, як синиця, без глузду! Зберіться сами, та яка всіх перекричить, тії й правда буде.

— Ой, пане Опанасе! Це не жіночі примхи: велике нещастя нам сталось!

Та й оповістила йому все чисто. Нащо вже веселий, нежурбливий, та й він заклопотався тією подією.

— Еге! — каже, — що то дурне дівча, сказано вже! Коли й вимага якого лиха, то не другому кому, тільки собі власне.

— Ходіть, пане Опанасе! Може, вона вас послухає. А не послухає, то звелимо послухати! . . . Ось і шапка, рушаймо!

Ідуть, а на всіх улицях люди так і снують, аж не потовпляться, і все до Олесиної хати, — і старі, й молоді, і малі навіть собі біжать. Всі вмовляють та просять: „Не йди за крепака, не йди! Як такого ходу, то лучче з мосту та в воду!“

А парубки оступили хату: „Не дамо дівчини, — гукають, не дамо! Нехай вільна козачка не закріпощається людям на сміх, а своєму селу на сором!“

Та що не вмовляли Олесі, нічого не помоглось. Тільки гірш дівчину засмутили. Слухаючи їх щирої й розсудливої ради, хоч і одмовляла їм, що не вповає ані на худобу, бо має й сама, ані на вільність: „Що — каже, — по тому, що буде вільний, коли не буде любий?“ — а проте сльози так з очей і ринуть.

— Тебе, дівчино, як я бачу, і за рік не переговориш, а за два не переслухаєш! — каже Опанас Бобрик. — Сказано: жіноцький розум на що добре здатний? От любий, любий та й годі! А любого того які обсіли, на все не вважаєш! Та що я маю слова дурно тратити? Вона і не слухає! Бувайте-ж здорові та, не спитавши броду, не суньтесь у воду, бо втопитесь!

Це зговоривши, потяг старий до своєї господи, під грушу.

Далі й люди почали розходитись. Осталась в Олесиній хаті тільки стара тітка плачуща.

III.

Вже й ніч землю обіймає; зійшов місяць і вдарив ясним промінням по білих хатах. Олеся, смутна й неспокійна, одчиняє віконце, дивиться — парубки обсіли кружалом її хату; инші гомонять, а декотрі понурі сидять і голів не зводять. Подивилась Олеся, подумала, зачинила віконце і вийшла, а тітка за нею.

Стала Олеся на високому порозі, та словами промовляє до козаків: „Панове молодці, — каже, — змалечку зазнаю, що ви були у всякому ділі звичайні і обачні; не сподівалась я від вас, козаків, таку собі наругу мати! Що ви мене, як вороги стережете, в неславу сироту вводите! Коли-б із рівним змагались, а то з безпомішним дівчам! . . . Не заживете собі на цьому слави, панове!“

— Не сподівались і ми, Олександро, — озвавсь, виступаючи, огрядний, високий парубок, — не сподівались, щоб старого Хмари дочка та з крепаком понялася!

— Коли наші парубки тобі не до любови, було сказати, — почав другий козак, гарний, як искра, — ми-б тобі знайшли сами: усю Вкраїну виїздили, та знайшли-б!

— Шкода шукати, коли мені Бог уже послав такого, що й до сподоби й до пари. Яка мені доля судилась, така й буде, не жалкуватиму ні на кого. Хоч рік стерегтимете мене, я на другий віддамся таки не за кого иншого, як за Івана Золотаренка. Розходьтесь,

панове-козаченьки, прошу я вас прозьбою, не засмутіть гірше мене молодої! Послухайте моєї тітки, її старечої та розсудливої мови!

— Розходьтесь, соколи мої ясні! — промовляє стара плачучи, — вже нашому лихові нічого не вдієш! Попуст божий, діти!

Парубки погомоніли-погомоніли та й розійшлись.

А Золотаренкові старости собі розгнівались: „Цього не чутно й зроду в добрих людей, — кажуть, — подавали рушники, змовились, — чи годиться-ж розраювати? Козаки, а звичаю не знаєте! Ми хоч і крепаки, та за себе заступимось!“

— Хто-ж і подарить сироту, — одказують старі козачки, — як не ми? Це-б нам од Бога гріх був великий, коли-б її не відмовляли од цього лиха. Не послухала — Господь із нею! Буде гірко каятись нерозумна дівчина; тоді згадає нас!

IV.

Уранці йде Олеся дружок збірати; куди вступить, усюди одмовляють, инші аж плачуть. Котрих дівчат то матері й не пустили в дружки, котрі й сами не пішли, а які і йдуть, то все зітхаючи та жалуючи Олесі: „Не веселий дівич-вечір у нашої молодої!“

От і повінчались: ходять по селу та на весілля запрошують. А тут проти їх саме ідуть люди, — з ярмарку вертаються. І Петро Шостозуб, і Андрій Ґонта, і Михайло Дідич, і ще скільки людей. Петро з сивою паровицею рушає попереду. Це був дід дуже старий, білий, а про те чуйний, високий і прямий, як явір; очі йому блискучі, як зорі; іде собі поквolom та й питає стрічного чоловіка: „А що це за весілля в нас скоїлось?“

— А це, — каже той, — покійного Хмари дочка звінчалась із Іваном Золотаренком.

— Із Золотаренком? Та який же то Золотаренко?

— Крепак, пане Петре! От — Сухомлинського пана підданий.

Засмутився старий Шостозуб, дуже засмутився і не сказав нічого, а другі так і покрикнули з жалю та з досади.

Тут молодії порівнялись; треба було вже перше всього привітати їх, як Бог велів. Вони поклонились, на весілля просять.

Петро підняв високу шапку. „Боже вам помагай! — рече. — Нехай Господь щастить долею, щастям і здоровлям!“

Молоді дякують. „Просимо-ж, добродію шановний, на весілля!“

— Ні, молода княгине, не піду до тебе на весілля: не подоба-річ мені, старому, по весіллях гуляти. Дякую за ласку!

А Ґонта Андрій, чоловік добрячий, тихий був, і каже молодому: — Ой Іване, Іване Золотаренку! Що ти зробив, мій друже? Хіба в тебе розум дівочий, що вповав на теперішнії часи, а що навпослі буде, не подумав еси та й запропастив і дівчину, і усе її племянащадок? Тим то кажуть: сирота — вільно і втопитись.

Та й похитав сивою головою.

— А чому-ж на весіллі не погуляти! — озвавсь Опанас Бобрик, узявшись у боки. — Жаль, та не вернеться! Хоч погуляймо!

— Стара необачна голово! — каже Петро, — схаменись! Ти-б приступив гуляти й там, де добрі люди сумують і плачуть вельми!

— Та що-ж, пане брате! Плачеш-плачеш, та й чхнеш!

— Не звичайно жартувати, пане Опанасе, — гукнули всі разом, — коли таке діється! Ти свою сиву голову пошануй, коли не шануєш козацтва!

— А нуте лиш, годі вам! От справді розгримались, як на дурного! Не іти, то й не іти — і не піду; а дочка козача, треба-б і танців козачих; та з вами не зговориш — шкода!

Молоді стоять і очей не зведуть.

— Нехай-же Господь дає долю добру і талан. Щоб були здорові, як вода, а багаті, як земля! І вік вам довгий, і розум добрий, красні молодята!

Поклонились старі та й рушили собі до домівок, а молоді своєю дорогою пішли.

Засмутились голубята. Ізглянулись між собою: він поблід на лиці, в неї очиці отяжали слізьми, — і пригорнулись одно до одного.

— Кохання моє! — озвався він стиха, — така в мене думка, що я тобі світ завязав!

— Милий мій, моє подружжя дороге! — одповідає Олеся, — що нам Бог дасть, те й буде! Аби в парі з тобою вік ізвікувати!

V.

Другого дня пішли панам поклонитись. Не почула Олеся ні привіту, ні совіту, ані любого та веселого погляду не побачила. Пани такі якісь сердиті, а горді — аж надимаються. — „Будь покірна, — наважують, — та до роботи панської щира!“ — І чудно, й сумно було Олесі таке слухати! А далі й страшно стало. Це справдешня невільниця вона буде! . . . І марно її літа молодії перейдуть, марно пишная краса зівяне в щоденній тяжкій роботі — у неволі! . . .

Ідуть до господи вулицею, — як же глухо та сумно по селу, Боже милий! Спомянула Олеся: було вона в своєму селі йде — той привітає, другий на здоровля спитає, де-котрий пожартує, инший стане та свій смуток-жаль повістить; і старі гомонять, і молоді, і дітвора бубонить. Було тільки сонця краєчок засвітить, уже й бряк, і дзвяк по селу, рух, стук — живий люд! А тут, хто і стрінеться — понурий, неговіркий, печаловитий.

Свекруха рада Олесі, як рідній дитині: не знає, де її посадити, як пожалувати; та все не розвеселить вона Олесиного серденька. Була стара вже, до того-ж змучена тяжкою працею та недостатками; то й веселої мови од неї не почула молода невістка. То розкаже яку пригоду людську, то на своє безщастя плачеться, тільки й добрить, що той світ, ніби вже в цьому пишному, красному світові нема ні добра, ні краси, ані правди.

Коли-б хоч з чоловіком словечко перемовити, так не ввірве й годинки вільної: то те він робить, то те, то іде, то їде, як гість додому навертає.

Та що далі, то все гірше. Почав пан хату відмагати: десь прикупив семю людей, то треба було хати. — „Ти, — каже Золотаренкові, — іди в двір; у тебе невелика семя, а схочеш — то й сам собі збудуєш: ти багату взяв.“

Перетягли їх у двір, а тут Бог дав дитинку, хлопчик народився. Пригорнула Олеся синятко до серця, облили її дрібні сльози. — „Сину мій! дитя моє кохане! Погуляв би ти в світі, полюбував красу і пишність світову, дознав би втіхи й роскоші сьогосвітньої, та гіркая твоя неволя буде! Ще в сповиточку загримають тебе, змалечку застукають, — не розівешся, дорогий мій квіте, ізовянеш у зеленочку!

VI.

Живе Олеся рік і другий, і третій, і четвертий. Благословив Господь діточками: три сини, як три соколи. А що попомучилась вона, що сліз повиливала над ними. — Мати Божа! Сказано, у дитини заболить пучка, а в матері серце. Іде на панщину, мусить їх кидати, а дітки — одно не говорить, друге не ходить, а третє не вміє сидіти, — дрібненькі, доглєдіти нікому, бо свекруху того-ж таки року, як Олеся віддалась, поховали. Пересумує день у роботі, увечері біжить — що там мої діточки, як? А серце мре . . . непевна вона, чи діток застане живих і здорових. Хіба таке не бувало, що в однієї жінки разом два сини втопилось, граючись коло ставу на березі?

Підросли діти, збулась цього клопоту, так друге лихо приспіло: то пан Семенка, то паничі Івася шпірують — не догодив, то пані гримає на Тишка — біг коло неї, не поклонився. Що дня божого діточки її, як бубон збиті. А хоч коли й мине день без карности, все неспокійно, все серце смутиться, все горя та лиха сподівається.

Тільки що діти літ стали доходити, що вже матері і втіха, і поміч, позабірали їх до покоїв. З того часу не було веселої хвилини ані спокійного спання Олесі: і вдень, і вночі перед очима чорнявії хлопченята, потомлені, поблідлі, привиджуються; сами в покою сидять мовчки, без гуку, без гомону, без забавок, тихенько: аби поворушились, аби словечко між собою заговорили, зараз пани й гримнуть: „Що там за гомін! Ось я навчу вас тихо сидіти!" — Сполохнуться голубяточка та й стихнуть.

Що дня божого умивається Олеся дрібними сльозами: „Діточки мої! квіти мої! повяли ви в зеленочку!"

Яке було добро — продали, а гроші розкотились. Чи мало-ж на таку семю треба? А пані не дає нічого, та ще й гнівається. Ти, — каже, — повинна своє мати: ти багатого батька, є всього доволі! Коли тобі жалко дітей, то зодягай сама, а в мене й без вас багато розходу.

Чоловік з нудьги зовсім занепав здоровлям, отупів якось, нічого йому не страшно, не боязко, не болезно стало; а перво з великого жалю так було й обмірає. Не один раз Олеся благає його було слізьми зглянутись на діток — не губити їх, як він у великому горі, не памятаючи себе, стрімголов було кидається з хати, блідий, очі блищать, такий, що й подивитись на його страшно, — та любими словами, ласкою і вгамує його, що було обійме її й діток, до себе пригорне та й розіллється слізьми.

VII.

Якось горювали вкупі, коли зненазнимка лихо нарпнулось, та що найтяжче: став пан у дорогу ладитись, аж за Москву, і Івана Золотаренка з собою брав. І не прохались, бо такий невірний був, немилосердний, що дурно й голову було клонити.

„Діти мої! — прощається Іван, — прощайте, соколи мої ясні! Шануйте матір, любіться із собою, нікого не кривдіть . . . прощайте, діточки мої любії! Жінко моя кохана! Не поминай лихом мене безщасного, що втопив тебе в безодню та й покидаю. Відоллються мені твої сльози!

Олеся й не плаче, стоїть біла, як хустка, не зведе очей з Івана, не випускає його із своїх рук. А тут пан кричить: „Хутко, хутко!“ Пригорнув Іван до серця Олесю в-останнє, та й побіг. Тоді Олеся мов до памяти прийшла, схопилась — вже нема, далеко: тільки пил слідом клубочеться, а коло неї діти плачуть. „Діти мої! — скрикнула, — діти мої! Тепер нема в вас жадного заступника, нема помагача, самі самісенькі зосталися у світі!“ . . .

І справді — було хоч гляне в любії очі, щире слово почує, пригорнеться до його, посумують укупі, все було лекше, як мала коло себе прихильну душу, вірне серце; а то зосталась, як та билина в полі. В селі хоч і не без добрих людей, та кожний із своєю напастю змагається, свою біду оплакує. Звісно вже, панському не те, то друге, а допече: то ніколи чужим лихом бідкатись. Хіба стара тітка прибіжить. Вже стара така, зморщена, як сухе яблучко, а все тупає та гомонить, — то хіба вона приплететься та поплаче з Олесею, поблагословить її діточок.

Так то проживає Олеся, працюючи без спочинку, без відгалю: так і рік цілий минув, як одна година. Все на панщині, в роботі. Пані така, що й відпочити не дасть: роби та й роби! Де вони на роботі, то й вона туди вийде, і столичок за нею винесуть: сяде та все картами розкидає: це вже в неї перша була забавка; сидить, тільки очима обводить та вигукує: „Робіть діло! робіть! не лінуйтеся!“

Якось то вирвалась Олеся, пішла до тітки одвідати стару в недузі: а того дня був у селі ярмарок. Бачила Олеся своїх подружок: які-ж то молодиці стали! Так то убрані гарно, а пишняться, як повні рожі: і чоловіки коло них, і діточки: котре коником грається, котре орішками пересипає, а більшенькі новими чобітьми рипають, і весело кожному в вічі поглядають. Олеся стоїть у старій свитині, стоїть сама одна . . . розлучено її з чоловіком, діточки її стомили ніжечки, заклопотали голівоньку, годячи панському племю, як лихій болячці. Нема в їх ні забавок, ані іграшок дитячих, нема й одежинки про святий празник: і мати вернеться — нічого не принесе, щоб їх звеселити, щоб утішити своїх діток! . . . Такі то думки взяли Олесю: а до неї то Ганна підійде, то Мотря, то Явдоха, всі знайомі, ще дівчатами гуляли; і говорять до неї привітно, і про діток розпитують: тая бубличка їм дає, друга маківничка. „Спасибі, спасибі! — вимовляє Олеся, обливаючись слізьми. — Як ви мене не забули, то нехай вас Бог не забуде!“

VIII.

Минув і другий рік — од чоловіка нема вісток, як у воду впав. Сумувала Олеся, сумувала та надумала до панії йти, бо їй частенько листи шлють.

Ввійшла до покою: пані сидить і грає на картах, не помітила її приходу. Глянула Олеся коло себе, це той самий покій з дзигарями, де вона була молодою, убрана, уквітчана, — сама, як квіточка свіжа, а теперечки?... Боже мій милий! Чи це-ж вона? Стоїть якась пристаркувата, замучена молодиця, печаловита, боязка... Усе пригадалося Олесі: „Пропав мій вік молоденький!“

Кланяється: „Пані милостива! Будьте ласкаві, скажіть мені, що мій чоловік на чужині, як проживає?“

— Боже мій! — скрикнула пані, — збавила мені усе гадання! Бодай ти добра не діждала! Чого в вічі лізеш? Чого тобі треба?

— Маєте од пана листи... що там мій чоловік, Іван?

— Яка розумна! Хіба'тце панові нічого більш і писати, як про твого чоловіка? Га? Що він та як він! Служить — та й годі!

— Чи привик, пані милостива, чи здоровий?

Ввійшли паничі, слухають та й оскиряються, а пані аж зареготала.

— Та що ти собі думаєш! — покрикнула на Олесю, — пан буде мені писати, чи здоровий твій чоловік! Мабуть, ти пяна, або зроду така навіжена. Іди собі геть, іди! Виженіть її!

Паничі кинулись обоє, та й випхнули її за двері.

— Вже не побачу Івана і не почую про його, — думає Олеся. — У нещасливу годину пізналися й покохалися.

Коли так неділь у дві, або в три, прийшов лист од Івана. — „Чи живі, чи здорові, — пише, — діти мої любії і ти жінко кохана? А я то все хворію: вже-б і помер, та зміцняє мене надія вас побачити і свою рідну Вкраїну. Як то ви живете, проживаєте? Шануйте матір, кохані сини мої, любітеся щиро! Нехай Господь вас усіх благословить! Нічого мені вам гостинця послати: хоч я й хожу у срібних ґудзиках, а проте нічого не маю. Часом пан у гостині сидить, то я голодати мушу, як не нагодують добрі люди. Що й казати! Кому не було добра змалку, не буде й до останку!

— Таке й тобі щастя, як мені, Іване мій, — каже Олеся плачучи. — Коли-б же я була письменна, я-б до тебе безконечником листи писала, що дня посилала, а теперечки комусь треба поклонитись та попрохати. Чи напише-ж так сумно і щиро, як моє серденько чує?

Пішла до дяка просити. „Добре, — каже дяк, — я напишу, а що мені за те буде?“

Глянула вона на його: червоний такий, пикатий, веселий, — мабуть гуляти любить і горілку вживає: нема надії, щоб поцінно взяв.

— А що ви, добродію, схочете? — питає.

— А що я хочу? Даси два злотих і кварту горілки?

— Добродію! Будьте-ж ласкаві . . .

— То йди до инших, а нас не руш!

— Пишіть, пишіть уже, Господь із вами! Він нашого листа дожидає . . .

Почала казати, а дяк пише. Більш вона сліз вилила, як словами промовила, та так то вже сумує бідна, що дяк тільки головою трясе, а далі й каже: „Чуєте, молодице? Дасте мені тільки дві двадцятки і кварту горілки!“

— Ой добродію! Та будьте-ж милостиві, треба ще писати . . . іще не все я проказала.

— Я напишу, напишу . . . годі . . . а ти не принось двох двадцяток, не треба!

— Як же, добродію? Що-ж ви візьмете?

— Нічого, — крикнув дяк ніби з досади, та зараз стих і каже: — Скінчу, та ходім випємо по чарці з горя та з лиха.

— Дякую за вашу ласку, добродію, а пити не хочу. Нехай Мати Божа дає вам і талан гарний, і здоровля. Спасибі вам!

— Та давай уже, молодице, я твій лист по почті пущу. Де тобі справлятись!

— А що треба за це дати?

— Нічого. Люди знайомі, то й так візьмуть.

IX.

Послав дяк до Івана лист, та невідомо, чи бідолаха його бачив, бо хутко прийшла звістка од пана, що Іван умер. Та ще писав, щоб слали до його старшого панича і якого там хлопця услугувати. А меншого панича звелів на столицю виправляти.

Почався клопіт у дворі, збірають паничів у дорогу. Стали й слуг їм вибірати. Як раз напали на Золотаренченків. Казали Олександру покликати. Тільки тоді й згадали про неї, а то ніхто й не спомянув, яку їй Господь велику тугу послав.

Прийшла вона; пані й каже: „Зряжай синів у дорогу, з паничами поїдуть.“ А вона стоїть, дивиться панії в очі, наче не

розуміє: тільки зблідла, як крейда. Пані розсердилась: „Що ти, глуха, — кричить, — чи німа? . . .“

Упала нещаслива, не зможе й словечка вимовити, тільки руки здіймає, ридаючи.

Як розлютується пані, як накинеться на неї! „Та я тобі й те, і те зроблю!“ Так то вже напустилась, неначе вона яку велику шкоду вчинила — свою рідну дитину пожалувала, що вже сам Господь звелів своїх діток жалувати, а її зганили й обидили, і з покоїв вигнали! Що чуло її серце змучене, ніхто того не знав, ніхто й не спитав.

Треба синів на чужину зряжати. Чи вернуться вони стару неньку поховати, чи, може, як їх батенько, самі там поляжуть, що й головки ніхто не оплаче! А може, зледащіють її діточки, її соколи ясні, що тепер виряжає хороших, добрих і щирих, а доведеться, може, таких побачити, що бодай не діждати нікому! Хто їх порадить? Хто на розум добрий навчить? А тут ще недостатки та нужда гіркая, що ні з чим і вирядити: ні сорочечки, ні одежинки годящої. Що було, останнє яке добро, продала — діток наділила, і на смерть собі нічого не зоставила.

В-останнє спочили сини, а вона пильнує, а вона пильнує цілу ніч над ними, тихо та гірко плачучи. Останню нічку ночують! Скільки то часу мине, поки вона знов побачить любих хлопят, та чи ще коли побачить? . . .

От уже й сонечко сходить . . . дзвякнув дзвінок . . . Веде Олександра діток, обливаючись сльозами, та все тільки благословляє їх та хрестить . . .

— Паничики! — промовила до паничів, кланяючись у землю, — будьте милостиві до моїх хлопців!

А паничі й одвернулись.

— Мати Божа! — крикнула Олександра, ридаючи, я тобі своїх діток вручаю! . . . Сини мої, сини мої! . . . — та й звалилась, як трава на гостру косу.

X.

Коли кому вік нещасливий, то й довгий, кажуть; так і Олександрі: прогорювала ще скільки літ сама з малим Тишком. Про старших синів і чутки нема: може, що й пишуть паничі, та пані не каже.

Пані тим часом село продала та переїхала у місто жити. За нею й Олександра мусіла їхати, і там ще скільки людей. Як би хто

знав, або схотів її напоумить, то вона вдовою була-б ізнов на волі, не крепачка; та що вже тепер по тій волі!

Олександра так занепала здоровлям, що й робити нездужає, а пані гнівається: „Дурно, — каже, — хліб мій їси!“ А далі так уже розлютувалась: „Іди собі, — каже, — куди хоч. Коли ти робити нездужаєш, то й їсти не проси. Іди собі з двору і хлопця бери!“

Вийшла Олександра з панського подвірря і Тишка за собою вивела. „О, — каже, — панське дворище! Бодай нічого доброго зроду-віку в тебе не вступило!“

Пішла найматися: та щось із тиждень по-під тином ночувала, поки собі місце знайшла в якогось коваля. А цей коваль такий, що хоч би й паном йому бути: лихий та сварливий, Господи милосердний! І жінку лає, і дочку; а як сп'янчиться, то всі вікном утікають! зараз битись! Та ще й кричить: „А чому мені жінку не бити, або кого иншого? Треба всіх бити, бо й мене бито!“ — Хіба я тому винна? — плаче жінка. — „А як же не винна? Одно за одного мусить одвічати!“ Оттакого коваля викували!

Коли-б хто побачив, несе було нагору відра з водою стара убога жінка, а за нею чорнявий обшарпаний хлопчик скаче, — чи пізнав би хто Олександру, багату козачку, пишну дівчину?

Не послужила й місяця — занедужала; жене коваль з хати. Куди йти? Поплелась у панський двір; тільки що в браму вступає, а пані й стрічає її лихими словами. „Що, — каже, — згодувала собі синка злодія! Обікрав твій Семенко панича! Та підожди лишень, підожди! А ти чого прийшла? Нездужаєш? Женіть її з двора, женіть!...“

Вивели Олександру з подвірря та й кинули під тином без помочи, саму, із малим Тишком. Плаче бідненький хлопчик, плаче!

— Боже-ж мій милий! Мій Семенко — злодій!... Ой Семеночку, Семеночку! Дитино моя добра й щира! Яково то мені чути таке за тебе?... Батько-ж тобі наказував... Сину-ж мій нещасливий! Спомяни свою неньку стару!...

А Тишко, не розуміючи, обійма її, та все вмовляє: „Не журіться, не плачте, Семенко вернеться. І Семенко, і Івась, обоє прийдуть.“ Та вмовляючи неньку і заснув коло неї.

XI.

Благословилося на світ. Прокинувсь Тишко та й пішов просити... Дивиться Олександра, як її дитина ручената простягає до

людей; як хто копієчку дасть, хто бублика, инший чорняву головку погладить, а инший одійхне, — все бачить Олександра . . .

Коли ось підійшов якийсь муж до неї, та й питає, чого тут лежить, чия вона. Розпитався про все. „Ходім, — каже, — до мене, поки одужаєш“, і провів її до своєї господи з Тишком.

Він жив собі з ненькою вкупі; удовець був і дитиночку мав маленьку, дочку. Вони міські були, міщане, і заможні, — всього було досхочу. А що вже добрячі, то нічого й казати! За тиждень Тишко налився, як червоне яблучко, так і качається по дворі. Олександра, то не натішиться, — одужала, одмолоділа.

— Наймись у нас дитини доглядати, — кажуть їй, а вона й душею радіє. Найнялась. Живе в їх тихо й спокійно; усе-б добре, та думки про Семенка її сушать . . . „Е, е, — каже хазяїн, — чого журитись? Може ще не така біда, як ти думаєш. Розпитайся, де він служить. Як у панича, то, має бути, панич простив.“

Увечері нишком, щоб пані не побачила, пішла Олександра й розпитала двірських людей. Тільки й чули, — кажуть, — що дуже твого Семенка катовано, а таки зоставив панич при собі його.

— А що? — питає хазяїн.

— Та добрі вісти, паночку, — каже Олександра, плачучи, — кращих не почую.

— Годі плакати, небого! Паничі не вікуватимуть на чужині, приїдуть, і синів побачиш. То придбай їм що-небудь, щоб дякували матері.

А вона вже й скриньку купила, пошила калиточку, та все складає туди гроші: „Це моїм діточкам буде!“ — думає.

Прийде хазяїн з торгу, то було й кличе: „А йди, лишень, небого! Ось тобі новенький карбованець, поміняймось на старого.“

Біжить Олександра, міняється; дякує йому, Боже, як! Та радіє, як та мала дитина. Полюбує новенькими грошима, що так аж сяють, і сховає знов діточкам.

Треба хазяїну кудись далеко на хутір виїздити; кличе й Олександру з собою. Та як би то пані пустила!

Іде до пані, щоб бумагу їй дала; а пані: „Не хочу я, не дам тобі бумаги і їхати не пущу. Ти повинна мені платити. Скільки береш?“

— Два рублі в місяць, пані.

— То й плати мені два рублі в місяць, так пущу.

Треба-ж мені зодягнутись самій і хлопця зодягнути.

— А мені треба ще й більш від тебе. Ти яку-небудь свитину нахопиш, та й байдуже, а нам треба жити по-людськи. Як не даси двох рублів, то й не пущу.

І не пустила.

— Дай уже їй два рублі, — каже хазяїн, — а ми тебе не обидимо.

Так пані вже каже: „Хочу три рублі, та, може, й за три ще не пущу.“

Уже й сам хазяїн ходив, просив. — „Не хочу, та й не хочу!“ — Сам і поїхав на хутір. „Бодай, — каже, — таких і не знати, й не бачити, як твоя пані!“

XII.

Знов забрала в двір Олександру. Тишка узяла до покоїв, а до матері було й не пустить, хіба нишком прибіжить на годинку.

Вже тяжко нездужала бідна Олександра: лежала сама, і води нікому подать; лежала і смерти дожидала. Не було нікого коло неї, тільки старий недужий ключарь панський сидів у хаті.

— Братіку мій ласкавий, — промовила Олеся, — покличте Тишка, нехай я поблагословлю свою дитину: уже мені Господь смерть посилає . . .

— Нема вашого Тишка, сестро: я бачив, за панією поїхав.

— Нехай же його Мати Божа поблагословить! — зговорила плачучи. — Дитя моє кохане! . . . Діти мої, діти! Є вас, як цвіту, по усьому світу, тільки вас коло матері нема потомлені віка звести! Викохала я вас лихим людям на поталу . . . Де-ж ви, мої голубятка, мої соколи ясні?

Якось старий ключарь змігся та людей закликав. Увійшли люди в хату. Вона глянула: „Підведіть мене, добрі люди!“

Підвели її; зняла вона з себе калиточку з шиї, та й дала їм: „Це моїм діткам . . . шість карбованців . . . оддай е . . . Хто має божу душу, навчайте мого Тишка на все добре! . . . Не обижайте бідного сироту . . . (а слізьми так і зрошається), будьте до його милостиві! . . . Смерть мене постигає саму . . . Виховала собі трьох синів милих, як трьох голубів сивих . . . та нема й одного коло мене . . . Сини мої! . . . Діти мої! . . .

Та як жила плачучи, так і вмерла плачучи.

А пані така, що й поховати добре не хотіла — не то помянути. Двірські люди сами й поховали і помянули нещасливу.

153. Данило Гурч.

I.

Козаче село Грибове при самому Дніпрі, та облягли його височенні гори. Їхатимеш, то шлях тобі звивається бором густим таким, що й не проглянути, тільки над тобою світ божий, округи імла пахуча; здалеку щось гучить-гучить; коли, от, опахнув свіженький вітерець — і засиніє старий Дніпро поміж зелених комишів та червоного верболозу, і повстають круті сиві гори. Тут і село як-раз. Біліють хати, цвітуть городи. От мурована церква з високою дзвіницею, давня дуже: мур аж зазеленів! Вимощений цвинтар проріс травою.

Саме за церквою стояла собі колись хата славна, і садок і город при їй був добрий. Жив у тій хаті Охрім Поліщук із жінкою. Вона була здалека взята і така то вже хороша, чорнобрива, та пишна — Мати Божа! Це бувало собі — як мальована: очі у землю спущені і не дивиться.

Перво вони дуже багаті були. Що є найкраще намисто, або очіпок, або що, то вже Івга собі почепить. Мали всякого добра що й не злічити. Та не довго роскошували. Охрім був чоловік такий добрячий: аби кого побачив у біді, зараз вирятує, хоч там як утратиться. Розпозичав гроші то тому, то иншому, ще до того й погуляти любив, та й не схаменувся, як подвір'я спустіло і ковані скрині спорожніли.

Зажурилась тяжко Івга, аж краса її зовяла: зстарілась, ходить похмурна, і дитинка її не втішає. Що вже яка була в неї дівчинка хороша! — „Вродилась, — каже — моя дитино, на горе та на лихо! Вік бідою збавиш, дочко: біду і в домовину з собою положиш." — Усе було сумує та сумує, а дитиночка дивиться матусі в вічі любенько й веселенько та в долонечки плеще — не розуміє.

II.

Час не спиняється. Чимало літ минуло. Івга хоч і звикла трохи, та вже не та стала, що перше була. А дівчина виходилась у неї хороша, як квіточка новенька, свіжа, як ягода лугова, а весела, мов та пташка співуча; а що вже правдива та щира душа! Зроду-віку не чули, щоб кого обмовила, чи осудила, — така вже любяча істота була. Щоб там посваритися з ким, як другі, то й в світі чуту! Чи на вечорницях, чи в танку, чи дома — до всіх привітна й веселенька, як ясочка.

Сватає Наталю Михайло Бруй, парубок добрий і роду хорошого, а що вже кохав її щиро, то всі те бачили. Люди було любують на них, як зійдуться де на весіллі, або в танку докупи. Обоє молоденькі й хороші, як повні квіти. — „От коли-б Господь звів до пари!“ було кажуть.

Ото-ж послав Михайло сватів; дівчата вже в дружки прибіраються та міркують, яке то весілля в Наталі буде: аж тут свати із своїм хлібом повернулись: не оддають Наталі! Батько й рад би, та мати й слухати не хоче, що не багатий. Зажурився Михайло, плаче Наталя, та нічого робити! Попрощались молодята, пішов Михайло чумакувати. Така, бач, думка була: „Заробляю щось, підможуся, та візьму таки Наталю.“

III.

Поки-ж він ходив по дорогах та чумакував, навернувсь инший, багач великий, Данило Гурч. Він таки з козаків був, та жив собі паном, мав свій хутір і степи, й поле, тільки що ходив у свиті, в сивій шапці, — не хотів у инше вбіратись. Якось йому крамарі, що наїздили до його де-що купувати, то й кажуть: „Братіку Данило! Всим би ти чоловік, та коли-б ти оту свитину закинув та ходив по-нашому, у каптані.“

— А щоб ви того не діждали, вражі сини! — гукнув на них. Коли маєте мою одежу ганити, геть з мого двора! — То вселу бідолахи втікли від нього.

Такий був яросливий, що Боже борони! Як розлютується, аж йому огневі искри з очей скачуть, і побіліє, як крейда. А був хороший із себе дуже: високе чоло гетьманське, брови так і говорять, очі карі, ясні, як зорі, і всміхнеться було так ласкаво, та разом і гордо й смутно, що аж за серце вколупне . . .

Він оставсь ізмалку сиротою: мати молодою вмерла, а батька вбито на війні. Розказували старі люди, що була ще в його сестра, хороша дівчина, та злюбилась із Ляхом: брат того й не знав, тільки знала стара бабуся, що в їх жила і випестила обох. Що стара вже напоумляла Катрю — не послухала дівчина та, як брата не було дома, і помандрувала з Ляхом у Польщу. Приїзжає до господи, та й питає стару: „А де сестра? чому мене не стрічає?“ — А він сестру так жалував, як свою рідну дитину: тільки й на думці в його, що Катря, чим би то втішити сестрицю, як звеселити.

Питає він, а стара заплакала та й каже:

— Ніхто вже не стрічатиме тебе, мій соколе ясний, окрім мене старої!

— А що таке? Яка напасть? Де сестра?

Стара й відповістила йому, як злюбилась Катря з Ляшком, як не слухала ні вмови її, ні прозьби, ні грозьби.

— Вчора, — каже стара, — увечері приїхав їздець, вона вийшла, а я за нею побігла. Звісно, молоде — хутче добігла, ніж я. Схопив він її на руки та й помчав. Тільки й бачила!

— Чи не той це Лях, що в Максимчиному хуторі проживав?

— Той самий, голубчику! Усе було, куди підемо, він на очі навертається.

Нічого більш не сказав Данило. Білий, як та хустка, спустив очі й думає. А далі: „Прощавай, стара!“

— Куди-ж ти, мій орле? Покидаєш мене в тузі та в печалі! Чи хутко-ж тебе дожидати?

— Хутко буду . . .

Вбрав на коня та й полинув, і не було його місяців зо два. Стара виглядає та плаче: „Викохала, виплекала, та й обоє покинули!“ Коли так одного вечора затупотіло в дворі, вбігла стара, а Данило коня привязує.

— Ой, сину мій, квіте мій! Де-ж це ти й досі був? Чи не чув про сестру? Де вона, моя пташечка? Яку то їй долю Господь дав?

А він мовчить, ні пари з уст.

Увела його в хату та аж злякалась: такий він став!

— Данилечку мій! Та який же ти страшний! Нездужав мабуть? Чи тебе дорога стомила?

— Утомивсь, — каже, — хочу одпочити. — Та хмурий, невеселий такий.

Потупила стара коло його — усе мовчить, та й одійшла.

Живуть вони удвійзі. Данило й не згадує про сестру, наче зроду її й не було, а стара вельми журиться та й каже одного разу, важко зітхнувши:

— Де теперенька Катря моя мила? Хоч би ще мені побачити мою любку! Як то вона на чужині проживає?

Данило так, як не чує.

— Данилечку! Чи ти одцурався сестри, чи тобі не жалко, що ти й не згадаєш про бідну дівчину, а я заговорю, то ти з хати йдеш? Сківки вже благала тебе поїхати пошукати, де вона. Може той Ляшок її покинув: може, нещаслива де тиняється, та боїться вернутись. Чи ти-ж своє рідне покинеш у наругу людям?

— Не турбуйся, стара, не буде твоя Катруся в нарузі!

— Де-ж вона? де-ж вона? Ти її бачив?

— Помяни її душу!

— Боже мій, Боже! Це ти сестру з світу згубив! Катрусенько моя нещаслива! Пропав твій вік, як маків цвіт! Данило! Великий тобі гріх!

— Годі, — каже, — бабусю, плакати: не поможеться!

— А він же де?

— Спитай чорного ворона, що його кість розносить.

IV.

Отакий то жених був Данило Гурч, що посватав Наталю; а Івзі не що в голові, як зять багатий.

Бідну дівчину наче блискавка опалила: сама не своя.

— Мамо моя! — плаче, — не губіть мене, молодої, не топіть з Гурчем. Лучче мені вмерти, як за ним бути.

Не слухає Івга дочки, присилувала. Повінчали, одбули весілля, випровадили молодих на господу. Стріла Наталю стара хлібом-сіллю: — „Господине моя молодая! Нехай же тебе Господь щастить долею і здоровлям! Щоб була здорова, як вода, багата, як земля, а хороша, як рожа! Ти нашу хату звеселиш і мене, стару, одмолодиш!“ — Так то вже стара вітає молоду, та радіє, аж плаче.

І Данило инший став, як одружився: вже не насуплені чорні брови і на устах ласкавий усміх. Полюбив щиро молоду жінку. Тільки молода полохлива, як пташеня з гаю; заговорить він — вона й очей не зведе, візьме її за руку — побіліє на личку і рука тремтить.

Живуть уже з півроку; все молода не звикає. Став супити знов чорні брови Данило і пильно й грізно часом дивится на молоду жінку.

Поховали стару; ще смутніше в хаті стало.

То було стара заговорить і спитає й пошуткує, бо дуже любила Наталю: а тепер инший раз, то цілісінький день божий сидять, не промовлять ні словечка: вона що-небудь робить, а він, підперши рукою кучеряву голову, не випускає її з очей, та так пильно й невесело дивиться, що аж серце холоне.

Одного разу проситься вона до матері в гості, бо давненько не бачилась. Данило мовчить. Підняла очі, а він білий-білий, тільки очі блищать: мов опалив її своїм поглядом, аж одхитнулась. Він нувся.

— А чи не прийшли Глибовські чумаки додому? — промовив, да так глухо, мов не своїм голосом.

Наталя ледви стояла. Хоче сказати й не вимовить словечка. Він устав і вийшов з хати.

V.

А чумаки справді вернулись додому; вернувся й Михайло. Тільки Наталя того не знала і не відала; а коли вже він і як і од кого довідався, що вона любилась із Михайлом, то Господь його святий знає.

З того часу так то вже пильнував Наталю, що і ступня з хати не пускає. Чи робить вона де в садку та розважає себе, співаючи тихенько, чи в дворі господарює, — він усюди вродиться і очей блискучих не зведе з Наталі, аж їй і страшно й сумно.

Вибірається він якось до міста. Наталя проводжає його, стоїть бліда і смутна, аж він сам жахнувсь, як поглянув. Обняв її кріпко й щиро: „Горе моє, Наталю! Не любий я тобі! Загубив я тебе й себе!"

Вона хотіла щось промовити, та тільки заплакала. Упав Данило на коня і помчавсь, не оглядаючись.

Зосталась Наталя сама, опорядила все на господарстві, вийшла в гай (а хутір їх у гаю в самому). Тихо й пусто округи. Шлях звивається гаєм . . . Тільки шумлять листя, щебечуть-джеркотять пташки та шурхають ящірки в траві. А зелено і пахучо й свіжо! З липового зруба молоді паростки пустились, вигналась високо береза, і шелестить осика тонким листом; із-за темного дуба то калинова квітка витягнеться і червоний кетяг ягід горить, як жар; то колюча гайова рожа покаже дрібні листочки прямесенькі, і горобина розкинула зелений намет, і рясно на їй ягід червонозлотих. А всякого зілля, квіток! І копитник хрещатий, папороть розрослась, купою; пахуча берізка коло сухого дуплинастого пенька повилась і синій живокіст і кружало червоної смілки . . . Аж у очах мигтить! . . . Зверху сонце так і сипле теплим промінням у темну гущавину, а з гущавини паше на тебе холодком . . .

Поглядає Наталя округи, та й облили її дрібні сльози. — „Ой, світе мій ясний, світе мій прекрасний! — промовила піснею, — який мій талан нещасний!"

Схилила голову на білу руку, плаче та згадує своє дівування: як то весело було й вільно! І спомянувсь їй ясноокий Михайло . . . який він тихий був, любячий . . .

— Піду я хоч одвідаю свою матусю, — думає. — Данило вернеться хіба завтра — не знатиме. Може, в-остапнє попрощаюсь . . . Хоч побачу своє село, пройду улицею. Спізнюся, то мати проведуть.

VI.

Схопилась та побігла шляхом: а вже вечоріло, і роса пала. Біжить, біжить Наталя, серце бється, як не вискочить . . . Місяць зійшов; ніч тепла і тиха . . . От і Дніпро блищить синьою хвилею і човни по березі розкидані, а там і перевіз; за малу годинку перебігти можна — недалечко.

— Коли чує Наталя, за нею женуться. Озирнулась — це Данило мчиться . . . Наганяє вже . . . Не памятаючи себе, кинулась Наталя в воду й поплила Дніпром, як та рибочка.

Пригнавсь Данило: „Не втічеш! — крикнув, — не втічеш!“ Скинув човна на воду і поплив за нею; нема весла — гребе гострою шаблею. Човен летить . . . та все не нажене Наталі. Уже вона й далеченько. Червона хустка пішла бистрею; довга коса розпустилася по воді, Данило і вхопив її за ту косу шовкову . . . Як замахнувся блискавою шаблею, тільки кров тепла зчервонила сиву хвилю Дніпрову.

Загубив Данило жінку та й сам погинув . . . чи самохіттю, чи так уже Господь його покарав. Найшли обох рибалки вранці. Вона змучена й сумна, а він гнівний та грізний. Боже! Як ухопив міцною рукою за довгу косу, то так рука й звелася навіки. Укупі так і знайшли обох. Коли-б таку горду душу та на добре Господь напутив! Бо був він щирий і правдивий. Сам нікого не обижав зроду, тільки себе занапастив перед Богом.

XVII. Олександра Кулішева.

(Ганна Барвінок.)

(1828—1911.)

154. Квітки з сльозами, сльози з квітками.

(З подорожньої книжечки.)

I.

Наближаюсь до хати. Дівча гуляє на призьбі, і Рябко перекидається перед ним. У сінях двері навстіж і в хату, бо день був такий прехороший, що хто вмер, то каявся. Під вікнами палісадничок. Кущ ліліясу і троянди два кущі. Соловей не цурався вбожества і дуже гарно щебетав, свистав, дзеленчав.

— Здорова! — кажу до дівчини.

— Здорові!

— Чи це Настина хата?

— Це.

— А не порве ваш собака?

— Ні, він не займе: він у нас плохий.

Вхожу. На покуті сидить дівка, так літ двадцяти пяти. Вишиває в пяльцях рушник. Це-ж і була кривенька Настя, що мені про неї казано.

— Здорові! Боже вам поможи!

— Здорові! Спасибі.

— Чи тут живе Настя Гречківна?

— Тут. А що вам? — скинувши хорошими, великими карими очима, до мене.

— Та ось мене люди нараяли, що вона добре шитки на людей робить.

— Хто-ж це вам нараяв? — зачервонівшись поспитала Настя.

— Дівка Чорнявого.

— Та вона мене мало й знає, — сказала всміхаючись із якоюсь роскошею Настя. — Де-ж вона вас бачила?

— А там на Ворсклі, на Мочарі.

— А ви-ж сами відкіля? . . . Сідайте, бо ноги відстоїте.

— Я здалеку.

— А її-ж як знаєте?

— Вона там шила в березі коло полотен, я й спізналась із нею.

Тоді Настя:

— Там така пришивна, що від шиток і не одірвеш.

— Мабуть, як і ви! — кажу їй.

— Що-ж це вона мене вказала? — з притиском сказала Настя. — Я де живу, а вона де!

Я їй:

— Кажуть же, що й хороша слава далеко йде, не тільки худа. Покажіть, будьте ласкаві, ваші шитки, зразки. Мені треба сорочку вимережити і лиштвою пошити.

— А що, як я й не візьму? — з добродушним усміхом сказала Настя. — У мене є від людей робота: я рушники шию.

Як вона засміється, то можна думати, що зроду журби не знала, і самому, дивлячись на неї, весело.

— Та візьміть і це, будьте ласкаві.

— Ні, зозуленько, не візьму: у людей набралась багато. Хіба чи не візьме моя небога, коли схоче. Посидьте-ж, одпочиньте!

Встає спотиньга й каже:

— Там така-ж каліка, як і я: і на жнива не ходить.

Аж тут і мале дівча за мною в хату.

— Іди, — каже Настя, — кликни Улиту, нехай прийде. Гуляйте-ж, — знов до мене. — Оце-ж я за-для вас.

Дівча побігло по Улиту, а бідна Настя пошкандибала і принесла мені з комори сорочок дуже гарно вишиваних. Розглядаю, дивуючись, аж тут прибігла й дівчина:

— Зараз Улита буде.

— Як городами, то й швидко, — озвалось щось із печи.

Зазирну, аж там сидить бабуся. Ми поздоровкались.

— Чи ви-ж роздивлялись по шитках? — питає Настя. — Як би оце рушник, я-б вишила. Вибірайте, які вподобаєте. Ось половишничок, ось вирізування, лиштва, а це пошиванка, це хмелик, це зерновий вивод, а це рогатки, сливки, а це петрушечка, а це ляхівка, а це пшеничка . . . Що вподобаєте, те й вишие. Я тільки не шитиму: на людей набралась багато. От би добре уставки петрушечкою та зерновим виводом вишити, а чухла — вирізуванням або рогачиками.

Тим часом, як ми про це гуторили, скрипнули двері. Мале небожя каже:

— От і Улита.

Ждем — нема.

Настя крикне:

— Чого соромляєшся? Іди!

А я чую, щось у сінях скромадиться в кутку. Я озвалась. Чую сміх тихенький, як дзвіночок, а послі й голова з-за порога визирнула — і що-ж то була за голівка! Може одніеї з трьох ґрацій така красота. Та ще в три ряди й квітками вквітчана. Квіточки так ходора і ходять, тремтять на голівонці. Роса тільки що з них опала. Свіженькі — пахощами од них так і повінуло. Та знов і зникла, і дверима хлипнула, та й прищемила кінець запаски.

Тоді вже я до неї:

— Іди бо, Улито, до нас.

На предиво була вродлива: хоч води з лиця напийся. Літ вісімнадцяти дівчина: ще й пушок з лиця не зійшов. Чорнява і смуглява. Краска силою пробивається. Здоровя багато. Волосся таке чорне, що аж синява якась по йому. В косі дві ленти, блакитна й червона. Про сорочку й казати нічого. Сама собі гаптувала і ночей не досипала. За ушима із селеха заложено два закручених пірця і хусточка в руці. Це вже первий шик у дівчат.

Я стала з нею розмовляти і кликати. Увійшла вона. Я аж сумятилась. Боже мій, та й тільки! Яке прехороше, та яка-ж безталанночка! Гірш, ніж у Насті. На милиці ходить. Я зовсім запамятала, що мені Настя про її каліцтво казала.

Що слово Улита промовить, так і счервоніє; а що смуглявенька, то ще кращий здається той румянець.

Стали ми перебірати знов сорочки, балакати про вишивання — яку мережку, яку лиштву.

Настя перебиває нас:

— Дайте нам по каблучці, ми вам і вишиємо хорошу лиштву на сорочці, — жартуючи, каже.

А потім здіймає з моеї пучки каблучку і приміряє на свою:

— Яке маленьке!

— Це того, — кажу, — що ми гульвіси: мало діла робимо, то й руки маленькі проти ваших.

— Е, — каже Настя, — нам не насидітись, гуляючи; нам треба робити.

Улита чогось на речі не давалась: якась смутна наче зробилась. Ще більш огню було в неї в очах. Стьонжечка, причеплена до намиста, тріпотілась на грудях — важко чогось дихала. Здається, ми з Улитою не розмовляли словами, а тільки серце розмовляло з серцем.

А Настя знов добрим таким голоском:

— А це-ж яка в вас така велика каблучка на руці? У нас не довго-б таке побуло: хлопці-б зараз ізняли, та собі-б на люльки покришечки поробили. — І це вона говорить з якимсь задоволенням. — Що вони наздіймають у нас!

Я кажу:

— Це мені найкращий парубок подарував. Я в цій каблучці і купаюсь і сплю.

— Хіба-ж у вас любляться? — запитала Улита і сипнула промінням з очей. Очі горіли, вся зайнялась, і уші почервоніли.

— А як же? — кажу. — Любляться, та ще й як! що ні заїсти, ні запити . . . Тільки в нас не вільно на улицю піти, з парубком уночі стояти і на досвітках та на вечорницях гуляти.

Настя перебиває:

— У їх любляться в хаті.

— А в нас, — Улита каже, — у всяку годину і всюди. Як сонце зійде, то від сходу сонця і по заході сонця. Сказано — рано й вечір не боронено.

І счервоніла. Квіточки затріпотіли, мов і вони заговорили.

Чи всі-ж тії сади цвітуть,
Що весною розвиваються? — додала журливо Улита.

— Лучається всього, — відказала Настя, —

Половина садів цвіте,
Половина обсипається:
Одна пара вінчається,
А другая розлучається.

Улита зітхнула так важко, що аж стіл сколихнувся.

Тут і я промовила:

А в горлички пірячко, так як жар:
Любилися, серденько, як на жаль.

— Всього буває, — каже Улита журливо. — Як ласо не переїси, так і в мирі не переживеш!

Зітхнула, похитала головою; тільки квіточки зашепотіли щось на голові. Взяла і стала мережити свою чухлу, що принесла з собою.

А Настя заспівала — та пречудовим же голосом, аж душа в небо рвалась:

Уродила мене мати
Темненької ночи,
Дала мені чорні брови,
Ще й карії очі.
Лучче-б мені, моя мати,
Тих брів не давати,
Лучче-б мені, моя мати,
Щастя й долю дати . . .

Улита поникла головою над свою мережку.

Коли тут як ударить грім, як хряснe! — так усі й заціпли. Ми й хмариночки не примітили. Блискавка раз-у-раз блись та й блись! — так і розливається огняним морем.

Баба на всю хату молиться: — „Да воскреснет Бог і расточаться вразі його“, — та великі хрести покладає на себе, та аж з печи на піл злізла.

Ми про неї за любощами й забули.

Через хвилину і вщухло.

Я кажу:

— Піду-ж я додому.

— Та гуляйте ще, — каже Настя, — гуляйте в нас до вечора.

— Гуляла-б, та хліба не брала, — кажу.

І бабуся і Настя разом:

— Та може і в нас знайдеться шматок!

Посміялись.

— Спасибі, — кажу. — Там мене дома ждуть.

— От як би ви до нас ходили, — Настя каже. — Ми-б вам пісеньок співали. От посидьте, я вам заспіваю:

Ой там за яром брала дівка льон,
Та забула повязати . . .
Ой недалеко до милого хати,
Та ніким переказати.

Та, вказавши на Улиту: — „Вона думала, що це він прийшов сюди, та й у квітки вбралась. Я її зверетенила.“

Коли-ж чуємо паровиця скрипить, а далі й пісню чути:

Та не спав я нічку, не спав і другую,
Та не буду спати ще й третюю:

Ой чогось мені тяжко, на серденьку важко...
Я й сам молод не вгадаю.

— Це він приїхав, — каже Настя. — Приходьте-ж, — каже, — ми вам такої заспіваємо, що й заплачете.

— Прощайте-ж, — кажу. — Хай Бог вам спорить.

— А вам хай щастить у дорозі.

Я боржій пішла додому, бо грім, і блискавка, і дощ завдали домашнім про мене думки.

II.

Прихожу через два дні. Не ступила і на поріг, зараз Настя послала по Улиту, по Федору, Веклу, Вивдю.

Усі посходились, усі родички, і у кожної під корсеткою шитки: у кого чухла, у кого поділки. Літом до жнив тільки й пошити.

Повиходили ми на вздвірря. Беріг Ворскли услано полотнами. Дівчата всю весну білять полотна, там і сидять, і доглядають і вишивають. Полотно частенько вмочають, співають пісень одну за одною, — мов річка ллється пісня за піснею, то з того, то з другого кінця. Тут же і сорочки то шиють, то вишивають. Удень беріг Ворскли так біліє полотнами, мов снігом спорошений, а дівчачі співи луною по всьому селу розлягаються.

Тепер уже ми швидко вмовились за сорочку.

Тоді Настя каже:

— Заспіваємо-ж ми вам!

— Добре, — кажу, — коли ласка ваша.

Настя-береза завела, а за нею всі. Найбільш купальних співали пісень:

Ой не стій, вербо, над водою,
Не пускай зілля по Дунаю.
Ой Дунай море розливає,
І день, і ніч прибуває,
В верби корінь підмиває, —
Зверху віття усихає,
З верби листя опадає.
Ой стань, вербо, на риночку
В хрещатому барвіночку,
В запашному василечку...

Ще й инші співали:

Цвіте мачок невеличок.
Нема цвіту зміни:
Хоч як козак забожиться,
Не йми, дівко, віри.
Козак-тума зведе з ума.
Не буде любити:
Де найбільше челядоньки,
Там стане судити . . .

Улита чогось поблідла і не хотіла співати. Глядючи на неї і иншим не співалось. Найшов на дівчат сум. Де-які спотиньга перешептувались. а одна і покинула нас. мабуть. з такого жалю, як і Улитин.

Настя зітхнула і почала казати:

Так оце сидиш-сидиш, співаєш цілий день, та буває, що заведеш і на кутні. Яку нам з Улитою Бог долю дав! Ні, не Бог, а люди. оце вже десять років, як я крива. Із очей сталось. Саме тоді, як я розцукуватись почала, як мені пятнадцятий настав . . . Було в батька своє тягло. Я в батька одна та брат малий. Я й орала, я й запрягала, я й громадити, я й кидати стоги. Возовиця настане я подаю снопи, вежу. Криють я подаю паркп. Я й коло товару, і всюди. Люди йдуть, дивом дивують, як я справляюсь така, що гаразд іще і не окрепла . . . От мене й врекли. Заболіла в мене нога, повело її, підтягнуло жили. Що-ночи, щоб не завдавати батькові жалю, злізу тихнем з полу, міряю ногу, чи коротша. Розперло мені її в коліні, опух. Зсунусь, а на піл уже й не вернусь: снаги не маю, і від журби так і лусь об землю, кличу батька, кажу: упала, нога заміла. Було нужу світом, до діла так і трясуся, мов до меду; а тут отаке лихо. Була ще підлітком, а вийду на вулицю до мене хлопці з усіх кутків так і куляться купцем. А тепер о-хо-хо-хо-х! . . . Позбував батько все. Їздили по знахурам та по знахуркам округи верств за сто. З пристріту, кажуть; другі: грижа, і загризала. Привезли мене до костоправа. Сіло на мою ногу чотирі чоловіка, щоб я, буває, часом не пручалась. Став костоправ мені ладити ногу: вертів-вертів, так мов коваль кліщами, та й довертівсь. Я кричала не своїм голосом. Батько впав на піл, затуливши вуха, а маслак тільки хрусь! Я й змерла. Людей так мов з мене скинуло. Всі полякались . . . Отак то я зосталась без ноги. Затямився мені день з того часу. Пропало й моє дівування, всі радощі, мої

мрії, мої надії. І змарнієш, і ізчорнієш. Радощів ніяких — а ні крихотки. Нудьгуєш день за днем. Іноді до крику смерти бажаєш . . .

Дивлюсь я на Настю, — смерть наче передо мною стоїть. Де той усміх принадний подівся. Губи білі, тремтять. На віях, мов дві жемчужини, сльози зависли і з якоюсь гіркою зневагою виразно промовила вона:

— Де та й смерть. До нас-калік спесивиться, не йде — не підманиш! . . .

А в Улити сльози тільки кап, кап!

Настя знов своє:

— Хай би той жив, хто в Бога ласку має. Я така була до діла прикидлива, що хлопець лінкуватий був, млявий — я його було на плечех половину дороги на ниву і піднесу . . . Батько вмер, а за ним і малий брат мій. Я сама собі, мов та зозуля в лузі, зосталась. Тільки й одради, що з людьми погуториш, з дівчатами поспіваєш про ту зрадливу долю, або кого бідолашного запоможеш . . .

А бабуся, гріючись коло дівчат на сонечку:

— Дай, Боже, здоровячка! Нехай Бог віку продовжить, що й мене пригорнула.

Настя така багата на слово, що я не мала часу ніколи й промовити слова до бабусі.

Знов почала:

— От я бабусю до себе прийняла. А то вона дала велику волю своїй невістці. Правда, тут син ще більше винен — не почитує матері, то вона її старощів і не схотіла доглядати. Не постидалась і витурити її; не знаю, — чи моє, чи її більше лихо. Обидві бідолашні.

Бабуся старенька приступила до мене, опіраючись на ціпок, на бадилля з соняшничини.

— Боже, — каже, — як довго мені не хотілось іти з своєї хати старостю! Я в ній сорок років прожила і кривди не дізнала. Старий сам її збудував, після старої голови все марне пішло. Ні порядку, ні чину. Тепер ніхто миру не знає, ні діти з батьком, з матірю. На кінець світу вже повертає.

— Коли-б вже швидче, щоб не терпіти! — домовила Улита.

— Невістка не хотіла діла робити, — каже бабуся, — картопля поспіє, чоловік, бувало, скопує, хати не обмаже: облупиться, обсиплеться. Вийдеш, глянеш по вулиці — у людей і к Покрові

хатки біліють, так наче рядочок лебедят пливе: наша чорна, облуплена, мов би тобі старости не вибували, хлопці та дівчата, то все молодій помагали діла робити. Дуже мене стали нівечити. Так, було, невістка зганить мене, що я в неї стану чорніша землі. Оце син і невістка посядуть тобі на лаві, зведуть коліна, поставлять проміж себе страву і їдять, а матері дадуть шматок хліба. Як умер старий, то я все право згубила, мов усе в домовину з собою забрав. А, Боже-ж мій! — думаю, — чи довго-ж я таку наругу терпітиму? Йде син раз із рачником по раки. Постійте-ж, думаю, я вам удеру штуку! Наварили вони, сіли, їдять, не дають мені. Осталось од їх багато недоїдених раків, невістка і становить на полиці. А я думаю: стійте-ж, бісові діти! поснете ви, я їх попораю, хоч позакидаю, аби їм дотяти хоч цим. От тільки діти поснули, я до раків. Горщик як брязне об піл, як линуть на мене полиці! . . . Чисто всіх побудила. Вона, невірна дитина, хитріша мене старої: знарошне так зробила. Я як вийшла з хати, вона тим часом і підміни раки помиями. Такий глум! На всьому було прикмети покладає. Сама не дасть, іще й доглядається, щоб і я не взяла. Гнала мене, щоб я старостю хліба її не переїла. Було, сорочки мені не дасть.

— Із чого-ж ви жили, бабусю? Хто вас тоді зодягав?

— То з пучок, то з ручок. Кажу невістці: умру під лавою, а не вийду з моєї хати. А щоб тебе, каже, в німі дошки положили! щоб тебе на дрючці винесли! Там така пророчиста . . . і син за нею руч тягне.

— Та ви-б же, бабусю, громаді пожалілися. Громада, це великий чоловік, то їм би сказала, як по-Божому чинити.

— Щоб мені та вигнати їх із хати — слово не обертається. Коли-б оце не недуга моя, я-б їх довіку не покинула. А то нікому мене доглядати. А добра людина знайшлася — я й покинула свою хату. На чужому кладовищі і голову положу. Тепер оце вся моя снага, — показуючи на бадилля з соняшнику. — Дай, Боже, вік довгий Настусі: вона на цім грішнім світі заслужила собі царство небесне.

Не знаю, щось я подарувала бідолашній бабусі про чорний день. Вона низенько вклонилась:

— І спасибі, і простибі! Нехай твій тропок буде мякенький, як мошок. Хай тобі Бог світить і вдень і вночі, як ти мене оставила, покидьку!

Сумна буває в нас пісня молодощів, а ще сумніша старощів.

III.

На другий день приходить до мене Улита і приносить гостинця — раків, вишень і паляницю.

— Оце, каже, — прийшла до вас показати моє вишивання на вашій сорочці: чи вподобаєте?

— Сідай же, будь ласка, та посидь, погомонимо про це та про те світове.

А потім я кажу:

— Як мене розжалобила вчора твоя тітка Настя своїм життям!

Улита мені:

— Друге на речі дається, а як я . . . — Якось Улита замнулась. Підождала, наче що проковтнула, і промовила: — Це-ж у неї хоч одна туга на серці, хоч сама вона господиня над своїм добром; а моє лихо, моє горювання зовсім иншою мірою міряне. Хоч і здається, що нас одна недоля спіткала, та ба! У неї батько був, що вона зазнає, а в мене — мати: тільки й ріжниці. У неї своя хата, — материзна, і в мене. Я, кривуючи, живу, і вона. А до цього лиха, от яке ще. Невістка з мене знущається, а брат — які квітки я посію на своєму городі, то повикоренює. Це дурниця, каже . . . Хіба-ж я не вільна на своєму добрі посіяти якого схочу зілля? Мені-ж їх шкода із своєї хати гнати. Подумаєш, подумаєш: у них нема й не буде, а в мене буде . . . Та не знала невістка, чим докорити мені, та взяла та й вибрехала. У якогось козака покрала дівка, якась ледарь, моркву. Вона сказала, що наче-б то й я крала з ледащицею. Мене трусили. Трояка й приплатилась. А я мало-ж то сорома приняла? Що мені трояк той? Честь миліша жизні. Я трояка на церкву подала. Не доведи мене, Мати Божа, красти! Лучче я собі зароблю. Чого нема в мене в скрині? Шість сорочок додільних материних, тонких, наче золотом вигаптуваних, та дванадцять розхожих, що сама приробила. А то мати покинули, як ішли на той світ — царство їм небесне! — рушників три, та тітка подарувала один. Сама вишивала орлами. А то моєї роботи, та ще старосвітських два зосталось по смерті матері. А що там настільників, хусток! Полотна три сувої зосталось; а то-ж я своїми руками доповняла скриню. І корсеток здобіль є, і плахот, і спідниць. Я не люблю, як тепер повелось . . . Плахотку надінеш поверху, то й до діла, а там унизу видно білу, шиту пелінку, то й до ума. А як спідницю, то не знать що. Всього в мене здобіль. Скриня — як налита. А тільки-б . . . — Тут знов

запнулась, ковтнула і тільки промовила: — Тільки-б жити не хотілось. От що сказала-б вам . . . як там співають —

Що я роблю, дбаю,
Та долі не маю! . . .

Улита, дуже зворушена, схилилась на дзиґлик і схопила себе за серце.

— На що такі муки Господь посилає на цім світі? Було-б уже пекла . . . Хіба, може, чим Богу проступила? Я нічого невинна. Робила, як люди, почеськи, а . . . (і витерла хусткою сльози: котились, як горох). А гуляє зо мною . . . Я-б тебе, каже, і сватав, коли-б ти не крива. То так жару і піддасть. Так і крає мені серце, без ножа і без тарілки крає. А тут літа виходять . . .

Промовчала, як півонія почервоніла.

— Сидиш, корпиш — от і погуляєш між челяддю. Підеш на музики та, вернувшись, як почнеш плакати, в сиру землю битись! . . . Люди веселяться, долю мають, а ми робимо і годимо, та нам і світ, здається, так не світить. Дівчата, як ті бджілки, гудуть, бо в їх думок веселих багато, надії та й надії . . . Як та веселка цвітами процвітає . . . А нам і вбіратись не вільно. Дарма, що в скрині як налито, землі важко, а ми в старому йдемо, мов з довгою рукою старці під церкву, — йдемо дивитись на людей, як вони веселяться. Коли-б ми повбірались по-людськи то зараз і сказали-б: каліка, а як прибралась! . . . Я цілий вік свій радощів не мала, і хоч би мене й зараз прийняла земля. Я й тепер часто по матері тужу. Не знаєш, коли той вечір прийде. Як згадаю, так наче вчора її поховала. Уміраючи приказувала синові: — „Не завдавайте їй ганьби, то за нею то й вам щастя буде . . .“

Як я по матері журилась! Було слізьми схожу. Та, спасибі, одна жінка догадалась: підкравшись, та жита за плечі всипала. Я й не стала вже так гірко плакати. Подумаєш: шкода, шкода! з Богом не битись . . . І як ті люди живуть, що мають матір, та не поважають? А я, то це наче про мою матір положено:

Мати-ж наша, мати!
Де нам тебе взяти?
Хіба-ж тебе, мати,
Та й намалювати?
Намалюю матір
На божничку в хаті:

На покуття гляну —
Матусю згадаю:
Назад обернуся —
Гіркими заллюся . . .

Що було мені їй казати? Вона мені про мою втрату нагадала. Сплакнули вкупі та й розійшлись.

Рушила я далі за моїм подружжям людські сльози збірати. Бо на радощі люди не так то багаті. І сами в собі не багато ми радощів носили . . .

XVIII. Василь Мова-Лиманський.

(1842—1891.)

155. В холодній хаті.

Темна ніч стоїть на дворі,
І свистить-мете кура;
У кутку в холодній хаті
Вкупку збилась дітвора.
Засмутившись, хирна мати
Над колискою злягла,
У думках, в скорботі батько
Мовчки сів кінець стола;
І тремтять померзлі діти,
Аж зубами цокотять . . .
„Мамо, дюдя! мамо дюдя!“
Невгомонно белькотять.
„Отже слухай лишень, жінко!“
Зводе хмурий батько річ:
„В хаті можна й задубіти,
Затопити-б треба піч . . .“

Але жінка, мов завмерла,
Не сказала ні слівця,
А голодні діти скиглять,
Їх плачу нема й кінця:
„Мамо, папи! Тату, папи! . . .“
Кажуть бідні, дріжачи.
„Дай їм, жінко, хоч шматочок,
Хоч сухарь їм розмочи!“
Проказав несміло батько
Та й замкнув ізнов уста.
Але жінка й не рухнулась,
Тільки сльози все ковта.
„Дай бо, жінко! Жінко, чуєш?
Що ти стала, мов німа? . . .“
А вона: — „Ні крихти хліба,
Ні цурпалка дров нема . . .“

156. Три деревини.

Зімою укупці на краю долини
Стоять на узліссі аж три деревини.
І перша в тій купці — висока сосна,
Що саме узімку зелена й рясна;
Про літечко ясне соснині байдуже —
Тоді вона жовта, сумна і недужа.
І друга в тій купці стоїть деревина —
Гнучка та висока тополя-раїна.
Їй листячко вітром холодним обдуто,
І вітоньки голі у кригу окуто,
І думка одна їй не сходе з ума:
Коли то минеться лихая зіма?

Коли то весняне живуще тепло
Увільнить од криги її віти й стебло
Та щедро одягне у листя рясне,
Зелене та ніжне, хороше, ясне?
Коли то в роскошах красою засяє,
Уклонами вітра з теплом привітає,
Тонким верховіттям у неї заграє,
І після негоди, страждання і сну
Вона засоромить красою сосну? . . .
І третя в тій купі стоїть деревина —
Розложиста, біла, ярка березина.
Та голії віти, у кригу закуті,
Даремно уростіч тепер розіпнуті,
І гордого шуму од неї нема
Замкнула уста їй лихая зіма . . .
І жалібно стогне і бється вона:
Коли то настане весела весна,
Із промінем ясним, з живущим теплом,
Й одягне її віти тремтючим листом?
І гордо вона їх по вітру розносить,
І шумом сердитим ліси оголосить,
І гордую пиху соснини нарушить,
І гомін сосновий забє і заглушить? . . .
. . . .

Але ще далеко живуща весна —
І гордо панує зелена сосна,
І сумно куняє тополя-раїна,
І рветься та стогне ярка березина . . .

157. Козачий кістяк.

Налігши над плугом, оре хлібороб,
І піт крапелястий укрив йому лоб:
Аж ось захрустіло, і плуг зупинивсь:
Кістяк під широкий леміш підхопивсь.
Спинився плугатирь, кістки розрива
І бачить: укупі і шабля крива,
І ззїдене ржою списа острів,
Вся зброя козацька до крихти гниє . . .

І вже свою ниву плугатирь забув,
Бо сум його дивний чоло обгорнув.
— А гей ти, плугатирь, а гей працьовник!
Чого головою так сумно поник?
Які тебе думи зненацька взяли,
Од ріллі, од плуга куди завели?
А гей, роботяго, а гей, неборак!
Про волю згадавши, міркуєш ти так:
„Оції останки, що стліли навік,
Це був колись справді живий чоловік;
Це був колись лицарь, гетьманець-козак,
За нас хліборобів завзятий вояк.
І, може, хоч часом і нужди зазнав,
Зате по степах він на волі гуляв,
І гордої шиї в ярмо не хилив,
І в праці нагальній себе не морив;
І воля козача була золота,
І здобич, і сила, і воля свята!“
— А гей ти, плугатирь, а гей ти, небож!
Збагнуть цеє диво мабуть ти не гож!
Козацька та слава і воля свята —
Даремна була то лише суєта!
Бо теє козацтво, навикши бурхать,
Не вміло свободи других шанувать;
Із того-ж козацтва, з його старшини
На лихо Вкраїні вродились пани.
За-ради користи, за-ради чинів
Пани одреклися од менших братів;
І все те, за віщо під шум корогов
Сторіками довго лилась у нас кров —
Свободу Вкраїни, народную честь
І волю поспільства, і все, що не єсть, —
Усе те продали іуди-пани,
Своєї родини ледачі сини . . .
Минули, мій друже, козацькі часи,
Пропали гармати, шаблі і списи,
Зоставивши слави крівавої шум
Та тяжке кріпацтво на горе і глум! . . .
Покинь же, небоже, думки золоті,
Притисни у серці чуття ті святі,

Та в руки жорстокі чепігу бери.
Та землю стернисту на жито ори,
І хлібом, здобутим у поті лиця,
Згодуй для Вкраїни синка-молодця.
І замісць козацьких рушниць та шаблюк,
Нехай він береться мерщій до наук;
Нехай він доходить умом молодим —
Чого й звідкіля отак гнітом важким
Гнітить нас недоля? Нехай допита —
Чого Україна кругом сирота?
Чого одреклися од неї пани,
Чого родовищем гордують вони?
Чого за панами пішли і попи,

. . . .

Зоставивши нидіть народ в самоті,
У нуждах великих, в густій темноті?
І як з отих злиднів народ рятувать,
І як Україну з зневаги піднять? . . .
Отак то, до правди направивши ум,
Нехай набереться він праведних дум,
Та борючи духом важкі тягарі,
Нехай загартує він серце в добрі,
І в правді твердий,
Нехай виступає в поход молодий . . .
І щастям розсвітить людськеє життя, —
Ото йому поле для герця-биття!
Міжлюдськая кривда — ото його враг;
Народнеє щастя — то лицарський стяг,
Високая думка — ото його міч,
То сила до бою,
А чесная річ —
Ото його зброя! . . .
Гей, друже мій темний! Над силу ума
Вже дужчої сили й на світі нема;
І треба нам, друже, у тямку те взять,
Що вчена громада — могучая рать.
Як станут у лаву такі вояки,
То більш порятують, аніж козаки.

XIX. Яків Щоголів.

(1824—1898.)

158. До чарівниці.

Ти гордуєш своєю красою,
Міццю чорних, блискучих очей,
Пишним станом, густою косою,
Чистим мармором білих плечей.

Ти пишаєшся тим, що усякий
Не погляне на тебе дарма,
І що липнуть до тебе юнаки,
Що ти владна звести їх з ума.

Знали й ми колись вродниць чимало,
І у їх грали искри в очах,
Джереґелями плечі вкривало
І коралі були на губах.

Те-ж саме, ті часи божевільні,
Вже покинутий їх черевик
Ми, палкі й необачно — прихильні,
Підняли-б, щоб сховати навік.

Але молодість й пишную вроду,
Що, здавалось, їй мір не було,
Як листки у осінню негоду,
Бо-зна як і куди рознесло.

І в той час, як вони нами грались,
Вже од їх утікала весна,
Біль плечей і коралі стирались,
В джереґелі вплелась сивина.

О, багато з тих вродниць не стало;
А котрі до зіми дожили,
Щастя їх, — як нікчемного мало
На свій захід вони зберегли!

Раю я й тобі, дівчино пишна:
Памятай собі накрішко те,
Що весна і весела й роскішна
Двічі людям у нас не цвіте.

Проживи її так, щоб зуміла
І під старість згадати не раз,
Як ти впору жила і любила,
Мавши чистую душу в той час!

159. Опізнився.

У недобрую годину
Та вподобав я дівчину;
А вона, як позирнула,
Каже: „Геть!“ та й одіпхнула.

Гей, покинув я дівчину,
На плече бурхнув свитину,
Тричі свиснув потихеньку
Пихнув люльку коротеньку:

Похожаю у хатину, —
А ні хвіртки, а ні тину!
Став свого питати роду,
Що його не малось зроду;

Ані роду, ні родини,
Ні дворища, ні хатини:
Те в землі давно потліло,
Те з пожежою злетіло.

Та про все є воля Божа! . . .
Кинувсь я до Запорожжя,
А про те собі й не дбаю,
Що нема, чого шукаю.

Воля Божа, воля Божа . . .
Гей, пропало Запорожжя!
Йду та й бачу: степ широкий,
Стугонить Дніпро глибокий;

Стугонить, об скелі бється,
З скель до моря подається . . .
Я Дніпра давай питати,
Де-б те військо одшукати?

А Дніпро реве-гуркоче,
Говорить мені не хоче,
І сердитий в скелі бється,
З скель до моря подається...

З моря вітер повіває,
Материнку колихає;
Материнка важко плаче:
„Опізнився ти, козаче!“

160. Діброва.

Загула зеленая діброва —
Діброва, діброва!
Все у тебе смутне: і твій гомін
І твоя розмова.

Загуди мені, діброво, пісню,
Пісню та такую,
Щоб згадав я щастя своє дітське
Й долю молодую.

Обізвалась темная діброва:
„Козаче, козаче!“
Од такої пісні кожна гилка
Кожен лист заплаче.

Молодая безсоромна мати
Люто проклинала
Щастя твоє дітське, долю твою
Як тебе рожала. [бідну,

Потім твоє личко біле та хороше
Дощі обмивали,
Кучерявую головку вітри
Буйнії чесали.

Постривай, козаче, мій козаче!
Ще тобі згадаю,
Як отруту дівчина варила
В зеленому гаю . . .“

Бодай же ти, темная діброво,
Більше не гуділа,
Як ти мою головоньку бідну
Навік засмутила.

161. Черевички.

Як до милого ходила,
Черевички я купила.
Черевички з підківками,
Та й натерпілась я з вами!

Чорнобрива й білолиця,
Як прийду, було, до Гриця,
Черевички тільки рипнуть, —
Вже у його й двері скрипнуть.

Він ті двері одчиняє,
А на мене поглядає.
Черевички з підківками,
Та й натерпілась я з вами!

Як іти, було, зберуся,
Все немов чогось боюся;
А моя, тим часом, мати
Почина мені казати:

„Доню, доню, в темні нічки
Знапастиш ти черевички!“
Мати правдоньку казала:
Черевички я стоптала.

Вже-ж у їх не стало рипу,
А у Гриця в дверах скрипу;
Що-ж подіялося з вами,
Черевички з підківками?

Поки ви були новенькі,
Був до мене й Гриць любенький;
З того-ж часу, як стоптались,
Щось та инше з Грицем сталось.

Черевичкі невеличкі,
Ви стоптались в темні нічки,
Та і все стопталось з вами,
Черевички з підківками!

162. Я не раз тобі казала.

Я не раз тобі казала:
„Милий серця не вражай!
В йому струни з шовковинок,
Так, не вміючи, не грай!“

Ти не слухав; переборів
Золотих не розбірав, —
Необачно бив по струнах,
Аж поки їх не порвав.

Так скажи їм, щоб заграли,
Як попереду! — Дарма!
Грало те-ж, та одголосу
В струнах порваних нема!

163. Неволя.

Дайте мені коня мого,
Дайте вороного,
Пустіть мене, пустіть мене
В поле на дорогу.
Я уздою золотою
Коня загнуздаю,
Вітром буйним пронесуся
До рідного краю.
Кінь козачий неледачий —
Полетить до стана,
Між хатами, курінями,
Як вкопаний, стане.
Та й скочу я з вороного,
Землю поцілую,
З горілкою до губ моїх
Чарку притулю я.

Тихо, тихо . . . нема коня,
Нема вороного, —
Не пускають козаченька
В поле на дорогу.
Понесеться пан кошовий
Без мене на січу;
Зійде сонце в чистім полі —
Я його не стрічу.
Буде буйно шабля гостра
Ляха, Турка бити,
Будуть з гуком Запорожці
По морю летіти . . .
Ой, коли-б хто подав мені
Коня вороного,
Ой, коли-б хто пустив мене
В поле на дорогу! . . .

164. У полі.

Гей, у мене був коняка,
Був коняка-розбишака;
Мав я шаблю і рушницю
Ще й дівчину-чарівницю.

Гей, коняку Турки вбили,
Ляхи шаблю пощербили;
І рушниця поламалась,
І дівчина одцуралась.

За буджацькими степами
Ідуть наші з бунчуками;
А я з плугом та з сохою
По-над нивою сухою.

Гей, гей, гей, мій чорний воле!
Нива довга, в стернях поле . . .
Вітер віє-повіває,
Казаночок закипає.

Ой, хто в лузі — озовися!
Ой, хто в полі — одкликнися!
Скоро все засне під млою;
Йди вечеряти зо мною!

Зву . . . луна за лугом гине,
Із-за хмари місяць плине;
Вітер віє-повіває,
Казаночок простигає.

165. Бурлаки.

От уже пятнадцять літ
Ми все тягнемо в забрід.
І од спеки наше тіло
І змарніло, й почорніло.
Гей, гей, панебрате,
І змарніло, й почорніло!

Пізно спати ми лягли,
Як опівночі прийшли;
А вже сонечко край неба,
За роботу братись треба.
Гей, гей, панебрате,
За роботу братись треба!

Хліба з сіллю поїмо,
А водою запємо.
Вітер з Дону повіває,
З неба сонце припікає.
Гей, гей, панебрате,
З неба сонце припікає!

Наша їжа голодна,
Вода в Дону холодна,
Ми, як звірі, виростали,
До всього попривикали.
Гей, гей, панебрате,
До всього попривикали!

Як до Тройці проробим,
На одежу заробим;
А ще треба нам робити,
Щоб і їсти, щоб і пити!
Гей, гей, панебрате,
Щоб і їсти, щоб і пити!

От уже пятнадцять літ
Ми все тягнемо в забрід,
І од спеки наше тіло
І змарніло, й почорніло.
Гей, гей, панебрате,
І змарніло, й почорніло!

166. Шинок.

Не велику й не багату
Чоловік построїв хату,
Та й поставив у селі,
Коло міста, на шпилі.

Потім він, як в клітці пташку,
Над вікном повісив пляшку, —
І, як вітер похитне,
Пляшка візьме та й кивне.

А хіба-ж воно одвіку
Теє можна чоловіку,
Щоб, як пляшка закива,
Не здуріла голова?

От як пляшка закиває,
Він до шинку й повертає:
Сяде, гляне, в поставець,
Та й потягне гаманець, —

А вже грошей і не ліче . . .
Чоловіче, чоловіче!
Що в тій бочці он де є, —
Все воно до дна твоє!

Там сидить твій заробіток,
Там лежить худоба діток,
Сіно те, що ти косив,
Жито те, що Бог вродив;

Там твоя свитина сіра,
Хомути, ярмо, сокира;
Дрова ті, що ти продав,
Садовина, що збірав;

Сили ті, котрих не стало,
Те здоровя, що пропало;
Сльози жінки, серця міч,
Пяна лайка день і ніч . . .

Все воно туди пірнуло,
Все в тій бочці потонуло:
А вона все теж одна —
І без верху, і без дна!

Чую — вітер повіває,
Пляшку хилить та хитає:
А вона собі кива
Та до шинку зазива.

167. Косарі.

Ще роса з житів не спала —
Ми взяли бруски й клепала
І з зорі
Гострим коси, в ручку йдем,
Колос під ноги кладем
До зорі.
Пройдем гони, другі й треті,
А жита, як очерети, —
Не пробєм;
Тягнем коси — так блищать,
Вдарим в жито — аж бряжчать,—
Ми все йдем.

Жовте жито переспіло,
Тим і спину надломило,
Аж болить.
Нуте-ж, нуте, косарі,
Недалеко до зорі, —
Потягніть!
День заходить, сонце сяде,
Кашовар талан наладе
Над огнем;
Сядем ми до казана,
Поїмо куліш до дна
Й оддихнем.

На покоси впали роси,
Не бряжчать об жито коси
На ланах;
І до ранньої зорі
Всі заснули косарі
На стернях.

168. Суботи св. Дмитра.

Був день осінній. Сіра мла
Габою землю одягла,
І сіяв дощ. Ішла пора
Перед суботами Дмитра.

А й досі наш веселий край
Шанує щиро той звичай,
З котрим ще прадіди жили
Й нащадкам в рід передали, —

Щоб в ті суботи поминать,
Кого нам приязно згадать,
І, взявши карту щоб на їй
Писать спомииник дорогий,
Я в думці враз перелетів,
Ряди похованих годів.
Як в темну ніч в таємнім сні,
Тоді побачилось мені,
Що з щирокоханих могил
Встають ряди безсмертних сил,
І безборонно ті ряди
Ідуть — невідомо куди . . .
Он — ветхі деньми. В очах їх,
Колись блискучих і живих,
Утома, горе і годи
Зробили буріння сліди:
Надій в їх серці не живе,
Ніщо їх далі не зове,
Ніщо не кличе їх назад. —
Недбало йде одживших ряд . . .
О помяни, мій Боже, їх
У житлах праведних Твоїх! . . .
Дивлюсь — в красі і мочі літ,
Як в день весняний первоцвіт,
На зорях щастя, зорях сил
Встають юнаки із могил.
В їх чистих душах теплінь мрій,
В їх очах світить блиск надій;
Вони минулим не живуть,
Вони чогось од долі ждуть;
На те й уваги їм нема,
Що їх дорогу перейма
Нещадно смерти грізна тінь,
І жде в землі холодна тлінь . . .
О помяни, мій Боже, їх
У житлах праведних Твоїх! . . .
Ізнову падають важкі
На землю з пишних трун кришки;
Встають з їх лади. О, не там,
Цариці світа, жити-б вам!
Чарівні, постаттю гінкі,
На чолах марморних вінки;
Біліш од мату білих шат
На рамях їх прозірний мат.
Я бачу искри їх очей,
Я чую голос їх річей;
Я памятаю грізний час,
Як їх останній погляд гас;
Як не хотілось кидать їм —
Тоді безсумно-молодим —
Те, що любилось на землі,
Й чого нема в могильній млі . . .
О звесели, мій Боже, їх
У житлах праведних Твоїх! . . .
І тих, хто тут без смутку жив,
І тих, хто страждав і терпів,
І хто був грішний, хто святий, —
Їх дії милостю покрий! . . .

XX. Леонид Глібів.

(1827—1893.)

169. Журба.

Стоїть гора високая,
По-під горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Під гаєм вється річенька . . .
Як скло вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Край берега, у затишку,
Привязані човни;
А три верби схилилися,
Мов журяться вони,

Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листячко.
І понесе вода.

Журюся й я над річкою . . .
Біжить вона, шумить,
А в мене бідне серденько
І мліє, і болить.

Ой, річечко, голубонько!
Як хвилечки твої —
Пробігли дні щасливії
І радощі мої . . .

До тебе, люба річенько,
Ще вернеться весна;
А молодість не вернеться,
Не вернеться вона! . . .

Стоїть гора високая,
Зелений гай шумить:
Пташки співають голосно,
І річечка блищить.

Як хороше, як весело
На білім світі жить! . . .
Чого-ж у мене серденько
І мліє, і болить?

Болить воно та журиться,
Що вернеться весна,
А молодість . . . не вернеться.
Не вернеться вона! . . .

170. Пісня.

Летить голуб по-над полем,
Спочинку не має,
І долини, і діброви,
І луги минає.

Ні в садочку вишневому,
Ні в лісі густому,
Не живеться, не сидиться
Йому молодому.

Сидить козак край дороги,
Коня попасає,
До голуба, до сизого
Тихо промовляє:
„Ой куди ти, сизокрилий,
Куди поспішаєш,
Що й долини, і діброви,
І луги минаєш?

Хіба й тобі, мій голубе,
Не жалко нікого?
Хіба ніхто не кохає
Тебе молодого? . . .
Ой спустися, сизокрилий,
Оддиш із мною —
Полетимо в инше поле
Разом із тобою.

За горами, за ярами,
На иншому полі,
Пошукаємо з тобою
Щасливої долі.
Ми знайдемо, мій голубе,
Зелені діброви,
І долини квітчастії,
І чорнії брови.

Ми знайдемо в темнім лузі
Червону калину,
І сизую голубоньку,
І гарну дівчину.
Сизокрила голубонька
Тебе приголубить,
А гарная дівчинонька
Козака полюбить.“

171. Вечір.

Чи згадуєш, дівчинонько моя,
Як згадую без тебе я,
Той вечір тихий над водою,
Як сумували ми з тобою,
Що Бог нам доленьки не дав? . . .
В садочку соловей співав,
За гай спускалось сонце ясне,
Плескалась рибка на воді . . .
„От скоро й Божий день погасне,“
Сказала ти тоді
І загадалась, зажурилась,
Головкою на рученьку схилилась,
І на рукавця із очей
Сльоза тихенько покотилась . . .

Бажав я бачить світ, людей, —
Та й бачив світ, з людьми спізнався;

А все туди не раз душею рвався,
Де соловей в садку співав
В той вечір тихий над водою,
Де сумували ми з тобою,
Що Бог нам доленьки не дав . . .
Неначе там я щастя поховав!

172. Зіронька.

Як тільки ясний день погасне
І ніч покриє божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір —
Я йду до берега крутого
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, з-за густого
Зіходить зіронька моя.
Багато зірочок блискучих
Розсипано по небесах,
Неначе квіточок пахучих
Скрізь по долинах та лугах, —
Одна вона усіх ясніше,
І краще всіх, і ближче всіх;
Її й вітрець не поколише
У тихих небесах святих.
Горить, як свічечка у Бога,
Не відає й не чує, як
Отут, край берега крутого,
Сумує иноді козак.
Була у мене молодого
Ще ясна зіронька одна,
Та вже од вітру од лихого
Погасла, ясная, вона . . .
При їй жилося веселіше
І нічого було тужить,
Без неї стало і темніше,
І важче на цім світі жить . . .
Ой, зіронько, моя ти любко!
Ще-ж на світі зосталась ти:
Світи-ж мені, моя голубко,
Серед мирської темноти!
Як тільки ясний день погасне
І ніч покриє божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір, —
Ти із-за лісу, з-за густого,
Зіходь на небо погулять;
Тебе край берега крутого
Що-дня я буду виглядать,
На тебе, ясную, дивиться,
З тобою тихо розмовлять,
З тобою плакать і журиться,
Щасливу долю викликать . . .

173. Троянда.

Цвіла троянда у садочку,
А недалечко, у куточку,
Між буряном бренів будяк.
І каже він троянді так:
„Нащо це ти колючок начепляла?“

„А ти на-що?“ — вона його спитала.
— „Я?“ обізвавсь будяк:
„Я, серденько, не проста штука,
Я — степовий козак!
Мені колючка, як шаблюка,
Щоб ворогів страшить,
Щоб всім було спокійно жить.
Вам більш нема ніякої роботи —
Цвісти, пахтіть, а не колоти.“
— „Не все-ж колоть і будякам,“
Троянда каже: „треба й нам,
Щоб кученії паничі боялись
І до троянди не чіплялись.
Сунеться який біс —
Йому колючка в ніс,
Щоб не забувся,
Як слід троянду шанувать,
А не зневчевя обвивать.“
— „Хіба!“ сказав будяк і усміхнувся.

Скомпонував я цей примір,
Для наших любих дочок;
Нехай вони його змотають у клубочок,
Як кажуть панночки, на-сувенір.

174. Собака й кінь.

Був на селі Квачан-собака,
Кудлатий та товстий,
Хвіст здоровенний, як ломака,
І сам такий страшний.
Раз, лежачи знічевя на травиці,
У холодочку під кущем,
Він розбалакався з конем
Про те, про це, про всякії дурниці;
А далі річ на те звернув,
Що він у господарстві — сила,
Не те, що кінь або кобила,
Усяк це може чув.

„Що-ж, коню, ти? попихач головатий . . .
Диковина тим возом торохтіть;
Велике діло борону тягати,
Або снопи возить!
Он я: і череду у полі доглядаю,
Ввесь двір, кошару стережу,
До току побіжу —
Цілісінькую ніч не спочиваю!“
На річ таку собаці кінь сказав:
„Це може й правда, хто вас знає;
На світі всяк буває . . .
А я-б тебе про от що попитав:
Коли-б я не хотів у полі працювати,
Коли-б я хліба не возив,
То що-б стеріг тоді кудлатий
І що-б він їв?“

І люди є такі ледачі,
Мудрують по-собачи:
Ми, бачте, сила, ми — стовби,
У нас, мов, золоті лоби,
Ми громадяне, —
А то все суччя копійчане,
Бадилля світове! . . .
Сказав би щось про Квачана такого —
І що воно й до чого, —
Та цур йому! бо ще порве . . .

175. Півень і перлинка.

Під тином півень, біля хати,
Зничевя смітник розгрібав
І, квокчучи, там дещицю клював, —
Наїдку не було, а так — аби клювати.
У сміттячку углядів якось він
Блискучу, кругленьку перлинку,
І дорогу таку новинку
Узяв та й викинув під тин.

„Не хочу я таких дурних новинок.“
Промовив він: „нащо здалась вона?
За жменю цих цяцькованих перлинок
Не дав би я і зернятка пшона.
Нехай дурний индик ковтає.“

Так недотепа-неборак
Ганьбує те, чого не знає,
І думає, що добре так.

176. Громада.

Одваживсь вовк у лева попросити,
Щоб старшиною до овець
Наставили його служити . . .
Лукавий молодець!
Попереду він кинувсь до лисиці,
Щоб тая нищечком у львиці
Поворожила про його.
Лисичка здатна до цього:
Крутнула хвостиком — і помоглося,
Все доладу й прийшлося.
Став думать лев, що може-б і не слід,
Бо препоганий вовчий рід, —
Та треба-ж иноді і жінці догодити . . .
Тут як би владить так,
Що який-небудь неборак
Не здумав шелесту зробити:
Скрутив, мов, як хотів . . .
І лев звелів
Кликнуть громаду на пораду.
Ну, чи громаду, то й громаду . . .
Зійшлись . . . ніхто нічого не сказав . . .
І вовчик старшиною став . . .
А вівці-ж що? хіба-ж вони поснули,
На раді стоячи? про їх же діло йшло! . . .
От те-ж то й лишенько! Овечок не було,
Бо не покликали — забули . . .
А слід побуть їм там.

Панове громадяне!
Це байка вам,
В пригоді може стане.

177. Вівці та собаки.

Один заможний господарь
Надумався вовків злякати.
„Що — каже — той вівчарь
Собак дві сотні назбірати!“
Здається-б і гаразд було;
Вовки полохать перестали, —
Так друге лихо підросло:
Свої собаки шкодить стали.
Аж жаль бере, як розказать:
З овечок перше вовну драли,
А далі мняса забажали,
Та й ну що-дня овець качать.
До осени звели отару . . .
Зосталось може з пару,
Та й тих упорали під темну ніч,
Щоб більше не кортіло.

На це коротка річ:
Дурний порядок — дурне й діло.

178. Перли й свині.

На дворі, якось опівдні,
Заможний чоловік насипав на рядні
Чимало перлів просушити,
Бо в скрині почали жовтіти.
„Гляди!“ озвався через тин
Кум Северин:
„Як доберуться свині, потокмачуть!“
Хазяїн засміявсь, любив він шуткувать.
„Їм не судилося цього добра вживать,
Так хоч нехай побачуть.“

Не в добрий час промовив неборак,
Бо вийшло он-де як:
Добрались свині, все порозкидали,
З землею перли помішали,
Поживи не знайшли,
Похрюкали й пішли;
А другі їм назустріч: „Що, сестриці,
Поласували добре там?
Пожива буде й нам?“
— „Та де там, — кажуть, — все дурниці;
Насипано блискучих камінців;
Нам тільки клопоту хазяїн наробив,
Ми перерили все — хоч-би тобі гнилиця . . .
Вертайтеся, бо нічим поживиться.“

Свята старовино! про тебе я згадав;
Правдивії слова твої не вмерли,
І я промовлю їх, щоб світ не забував:
Коли ти маєш перли,
То й розум май
І перед свинями не розсипай.

179. Мальований стовб.

Обридла дневі суєта людськая,
Спустився він спочити в темноті,
І нічка тихая, мов чарівниця тая,
Прибралася у зорі золоті.
Широкий шлях замовк: ні пішки ні на возі
Ніхто його не турбував;
Заснули верби на облозі,
І вітер задрімав.
Що-ж то таке між вербами біліє?
То стовб мальований стоїть,
Стоїть і журиться, і серце камяніє,
І сумно він у степ глядить.
Чи світ не той, чи доля відцуралась? . . .

Все глухо там, нічого не чутно.
Десь над болотцем чайка обізвалась,
Як обзивалася колись давно . . .
Згадалася йому щасливая година,
Як був він деревом, шумів і зеленів,
Як усміхалася червоная калина
І степ широкий серце веселив . . .
І причувається — десь пісня за горою
Лунає: „Ой, гук, мамо, гук! . . .“
І сльози капають холодною росою . . .
Кругом його гуде безсонний жук.

На цей раз вибачайте, люди!
Це баєчка не вам;
Нехай вона на спомин буде
Мальованим стовбам.

180. Соломяний дід.

Щоб горобців шкодливих настрашити,
Вигадливий хазяїн взяв,
Соломяного діда приладнав
Та ще й з лозиною, неначе хоче бити;
Горобчики сміються у кутку, —
Вони, пройдисвіти, дізнались,
Що то химера, не злякались
І шкоду роблять у садку.
„Чи вам обридло в світі жити?“
Озвавсь пацюк: „он дід стоїть,
Лозиною вас хоче бить, —
Тікайте швидче, дуросвіти!“
А горобці кричать: „Найшов дурних!
Ми бачили ще не таких;
У панському саду стояли ґенерали —
Та й тим на голову сідали,
А це соломяник . . . Не боїмось,
Під носом пурхаєм і сміємось.“

Такі дідп і між людьми бувають,
І нічогісінько не помагають:
А час би людям перестать
Соломяного діда пхать
І тільки горобців смішити;
Тепер не пугалом добру навчать,
Нам треба иншого бажать —
Живого слова правди і просвіти.

181. Сила.

Щоб хуторну хандру прогнати,
Один вигадливий панок
Задумав до себе розумних наскликати
І світом мудрости розбуркать свій куток.
На раду він покликав кума,
Бо між розумними то був найкращий цвіт:
Він і мовчить розумно, і розумно дума,
Бо знав людей і бачив світ.
Приїхав кум — і почали судити:
„Отак і так, — пан каже, — хочу я:
Чи буде бобу решето, скажи ти?
Чи гарна вигадка моя?“
— „Цікаве діло! що й казати!“
Промовив кум: „Гаразд придумав ти;
Хоч небагатечко, а можна назбірати,
Бо дурнями, мовляв, хоч греблю нагати . . .
Ось нум лічить, чи прийдеться до діла?
Панько Небреха — перша голова,
Вовчок та Мирний — це ще два;
Нечуй та Свистуненко Сила“ . . .
— „Тю-тю на тебе!“ крикнув пан:
„На-біса ти до гурту пхаєш Силу?
Хіба за те, що дорогий жупан? . . .
А от і проминув ти Сліпченка Данилу!“
— „Цить!“ каже кум: „я не збрешу:
Не торохти, сховай слова завзяті;
Скажу я нищечком, бо піч у хаті“ . . .

Той ухо прихилив, а кум шу-шу, шу-шу . . .
„Хіба!“ промовив пан і засміявся:
„Покличемо і Силу, коли так . . .
Розумний, куме, ти удався!
Куди не поверни — мастак.“
Як радилися, так і сталось;
Як квіточка, надія розцвіла;
Хоч небагатечко гостей зібралось,
А все-ж беседа гарная була.
Як тихая вода, лились розумні речі
І вимовлялось те, чого ніхто не чув;
І Сила там між ними був —
Скакав, як дурень з печи . . .

„От тобі й на!“ хто-небудь пристидить:
„Розумних кликали і дурня приліпили,
Правенько почали, та й покривили“ . . .
Та годі вам, мовчіть!
Тут сила не в тому, що дурень Сила,
А в тім, що гроші — сила.

XXI. Степан Руданський.

(1830—1873.)

182. Голе моє поле!

Голе, голе моє поле!
Де-ж ви, ясні квітоньки?
Позгасали, поспадали,
Як на небі зіроньки.
  І стебло пересхло,
  Як билина полягло.

Діти, діти, мої квіти!
Як погляну я на вас,
Серце мліє, каменіє,
Що цвіли ви тільки раз,
  Раз росли, раз цвіли,
  І без долі опали.

Не для ділка свого пчілка
Вас ізсала, як дитя, —
То жарою, як марою,
Перервало вам життя.
  І роси ні сльози
  Не спадало для краси.

І дівчина, як калина,
Вас не рвала на косу, —
Вас зірвали, розірвали
Вітри буйні без часу!
  І без літ на ввесь світ
  Розпустили вялий цвіт.

Доле, доле, моя доле!
Верни-ж мої квітоньки,
Верни діти, мої квіти, —
Верни-ж мої зіроньки!
  Але ба — не сівба!
  Не мине моя журба.

183. Студент.

В славнім місті Петербурзі,
Недалеко від Неви,
Із болота виглядає
Хата бідної вдови.

Стара хата зо вдовою
Разом вік свій віджила,
Почорніла, похилилась
І в болото увійшла.

Увійшла по самі вікна . . .
В ґанку сходи до сіней:
В сінях набік похилились
Двоє скривлених дверей . . .

І направо — старій бабі
Смерть підписує патент.
А наліво — без копійки
Бється з нуждою студент.

Зіма люта. Вітер свище,
Сніг по вікнах брязкотить:
Мороз душу обіймає,
Мороз тіло камінить.

А у хаті на постелі
У сурдуті і плащу
Сидить студент медицини
Другий місяць без борщу.

І живіт, як гріб, запався,
Облізає голова . . .
І остатня догоряє
Його свічка лойова.

І сидить він, поглядає
На похилену стіну:
Під стіною лежить череп,
Нема й кришки тютюну.

І стіна кругом чорніє . . .
Тільки лазять павуки,
Тільки сумно виглядають
Із шкалубин прусаки.

184. Звела мене не біда.

Звела мене не біда,
Звела мене,
Моя нене,
Звела мене не біда,
А дівчина молода.
А дівчина,
Як калина,
А дівчина молода.

Брівоньками звялила,
Брівоньками,
Хмароньками,
Брівоньками звялила,
Оченьками спалила.
Оченьками,
Зіроньками,
Оченьками спалила.

Губоньками зраїла,
Губоньками,
Сливоньками,
Губоньками зраїла.
Личеньками строїла.
Личеньками,
Чароньками,
Личеньками строїла.

Ой, дівчино, не вяли!
Ой, дівчино,
Ти рибчино,
Ой, дівчино, не вяли,
Мого серця не пали!
Мого серця,
Край реберця,
Мого серця не пали!

Коли любиш — не жартуй!
Коли любиш,
Та не губиш,
Коли любиш — не жартуй!
Як не любиш — розчаруй!
Як не любиш,
Тільки губиш,
Як не любиш — розчаруй!

185. Мене забудь.

Мене забудь, моя дівчино!
Спокійно жий, щаслива будь.
Цвіти, як рожа, як калина,
Мене забудь, мене забудь! . . .

Мене забудь — і тяжким смутком
Не розбивай біленьку грудь:
Шукай собі коханка хутко,
Мене забудь, мене забудь!

Мене забудь, мене не треба!
Та як-би я коли-небудь
Тебе забув . . . — о Боже з неба,
Мене забудь, забудь! . . .

186. Гей, бики!

Та гей, бики! Чого-ж ви стали?
Чи поле страшно заросло?
Чи леміша іржа поїла?
Чи затупилось чересло?
Вперед, бики! бадилля зсохло,
Сами валяться будяки,
А чересло, леміш новії . . .
Чого-ж ви стали? Гей, бики!

Та гей, бики! Зоремо поле,
Посієм яреє зерно,
А спаде дощик, незабаром
З землі пробудиться воно.
Пробудиться і на світ гляне,
І, як дівочії вінки,
Зазеленіють наші ниви, —
Чого-ж ви стали? Гей, бики!

Та гей, бики! Ломіть бадилля,
Ломіть його, валіть на прах:
Нехай не буде того зілля
На наших батьківських полях!
А чересло моє ізліва,
Леміш із правої руки
Зітнуть і корінь того зілля, —
Чого-ж ви стали? Гей, бики!

Та гей, бики! Зерно поспіє,
Обіллє золотом поля,
І потече ізнову медом
І молоком свята земля.
І все мине, що гірко було,
Настануть дивнії роки:
Чого-ж ви стали, мої діти?
Пора настала! Гей, бики!

187. До України.

Ой з-за гори, із-за кручі
Та скриплять вози ідучи,
А попереду козаченько
Так вигукує йдучи:

„Україно, Україно,
Моя рідна мати!
Чи ще довго над тобою
Будуть панувати?
Чи ще довго крівавицю
Будуть з тебе пити
Та й діточок твоїх бідних
В кайдани водити?

Твоя слава — у могилі,
А воля в Сибірі:
От-що тобі, матусенько,
Москалі зробили!
Гукни-ж, гукни, Україно,
Нещасная вдово!
Може, діти на твій голос
Обізвуться знову!

Може, знову розвяжуться
Звязанії руки,
Може, знову бряжчатимуть
Козацькі шаблюки!
Може, військо запорозьке,
Як море, заграє,
А дівчина, як і перше,
Пісню засшіває!

Тоді вже нас не забудуть
І московські внуки,
Бо кров за кров катам нашим
І муки за муки!
Гукни-ж, серце-Україно,
Та тільки скоріше,
Бо що-далі ссуть кров нашу
Все більше та більше!"

188. На калитку.

Прийшов козак до кацапа,
Сукно оглядає;
Перекинув штук зо двадцять —
Все не добірає . . .
Аж наглянув десь кармазин:
„Дай-но, каже, того! . . ."
Розвертає, оглядає:
„Се хіба нічого! . . ."
Виміряє середину,
Виміряв чубатий:
„Отут, каже, мені виріж
На калитку, брате!"

189. Треба всюди приятеля.

(Баба в церкві.)

Прийшла в церкву стара баба,
Свічок накупила:
Де була яка ікона,
Всюди поліпила.
Іще пара остається,
Де їх приліпити? . . .
— Ага! каже, пошукаю
Святого Микити!

Найшла баба і Микиту —
Святий чорта ціпить! . . .
Баба одну йому ставить,
Другу чорту ліпить . . .
Видять люди й розважають,
Щоб там не ліпила:
„Що ти, бабо, кажуть, робиш?
Та-ж то вража сила! . . .“

Але баба обернулась:
— Не судіте, люди!
Ніхто того не відає,
Де по смерти буде . . .
Чи у небі, чи у пеклі
Скажуть вікувати;
Треба всюди, добрі люди,
Приятеля мати.

190. Чужа дитина не то, що рідна.

Ой не тая, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитинонька
За рідную стала.
Народна пісня.

Журилися муж з жоною,
Що дітей не мали;
Далі взяли та й під старість
Сироту прийняли.
Росте тая сиротина,
Так їм помагає!
Але старий, як чужому,
Все не довіряє.
„Та вже, мабуть, не даремне
Примовляють люди,
Що дитинонька чужая
За рідню не буде! . . .“

Доростає літ дитина,
Вже пора-б женити,
Пора-б уже господарство
З сином поділити . . .
Але старий дуже хоче
Щирість його знати,
І задумує, як сина
На спробунок взяти.

Повертає раз від пана,
Та й став говорити:
„Жінко мила, сину милий!
Годі мені жити;
Розгнівався пан на мене,
Повішати хоче!
І я завтра, як той злодій,
Сплющу свої очі!

Достань, жінко, в скрині
Треба поділити . . . [гроші,
Треба свою остатнюю
Волю учинити!“

Стара бідна, як дитина,
Плаче і ридає;
Бере ключі у старого,
Скриню відмикає.
А у скрині казан грошей —
Самії дукати! . . .
Ледви-ледви старий з сином
Здужали підняти.
Висипали на підлогу,
От старий сідає,
І з дукатів штирі купи
Рівних нагортає.

І говорить: „Перша купа
На похорон буде,
Щоби мене, як годиться,
Спомянули люди!
Друга купа тобі, жінко,
Тобі, моя мила!
Бо ти-ж мене, як матінка,
Старого любила! . . .
Третя купа нехай буде
Тобі, милий сину:
Ти був мені, милий сину,
За рідну дитину.

А четверта купа грошей
Най буде для того,
Хто на шибеницю взавтра
Потягне старого! . . .“

А синочок ісхопився,
За гроші рукою:
— „Я потягну вас, татуню!
Най будуть за мною!“
Зітхнув старий, підійнявся
Та й почав казати:
„Іди, хлопче препоганий,
Із моєї хати!
Прийняв тебе я до себе
Малим сиротою,
Побивався дні і ночі,
Не спав над тобою,
Тільки й думав, що із тебе
Буду поміч мати . . .
А ти сам готів на мене
Руку підійняти!
Іди-ж собі, препоганий,
Звідки ти узявся,
Та й не згадуй, що ти в мене
Сином називався!“

Хлопець вийшов. Старий плаче:
„Правда, добрі люди,
Що дитинонька чужая
За рідню не буде! . . .“

191. Страшний суд.

В страшно-судную неділю
Ксьондз казання говорив,
Став за божий суд казати,
Та й на гріх пересолив.

Слухав, слухав бідний Мазур.
Далі тяженько зітхнув,
Подивився на Єзуса
Й головою похитнув.

„Коли так, — промовив, — Єзу,
Ти судити нас будеш,
То будь певний, сам як палець
Серед раю заживеш!“

192. Шляхтич.

Мша кінчилась у костьолі,
Люд порозсипався,
У костьолі тільки шляхтич
Убогий зостався.
Та ще десь за образами
Захристиян лазить,
То святих там заслоняє,
То в них світло гасить.

Обдивився кругом шляхтич
Не видно нікого,
Та живенько де Антоній,
Припав до святого:
Błagam cię, człowieczku święty!
Błagam cię, Antoni!
Podaj, serce, mnie pieniędzy,
Niech ja kupię koni!

А тут йому з-за святого
Грубий голос чути:
„Nie dam, nie dam dla gałgana,
Nie dam i na buty!“

У минуті бідний шляхтич
На ноги схопився,
Подивився на святого,
Ближче приступився.

Dałeś, nie, Antoni święty,
Каже do świętego;
Tylko nie kpij jestem szlachcic,
Nie pozwalam tego!

193. Невинний Мошко.

„Куди, Мошку, так ідеш?“
— „На війну вихожу!“
„А чого-ж то пізно так?“
— „Ще два-три положу!“

„А як тебе часом хто
Схоче положити?“
— „А кому-ж я винен що?
За що мене бити?“

194. Циганський наймит.

Віддавав у наймити
Циган свого сина:
„Та він, каже, буде в вас
Добрая дитина!

А як коли зноровить
Та їсти не схоче,
Не жалуйте, прошу вас! . . .
Нагайом, панотче! . . .

Та все йому говоріть:
„А їж таки, враже!“
А робити? — чорт із ним,
Не силуйте!“ каже.

195. Царь Соловей [1])

(З поеми.)

І по царству Соловея
Всюди тихо було,
І на пущі й на степові
Ніби сном заснуло.

Сам Причепа запиває,
Спить, не просипає,
Аж тут дудка десь здалеку
Грати зачинає.

І ту дудку на могилі
Чує Злотокрила,
І з години на годину
Виростають крила.

І Мисливий серед муру
Тую дудку чує
І звязані свої руки
Пробує, моцює.

І кінь його серед льоху
Дудку зачуває
І [illegible] що пісні [illegible] копитами
Браму розбиває.

Чує дудку і Причепа
І не раз жахнеться,
І із чаші золотої
Пється і не пється.

Чи то дудка золотая
Щось лихе віщує?
Чи то так його сумління
Мучить і мордує?

І так йому тяжко, тяжко!
І так нудно, нудно!
Тяжеліють руки й груди,
І дихати трудно.

А тут дудка грає, грає,
Ніби вимовляє:
„Стережися, злий Причепо:
Господь покарає.“

Ляже в постіль спочивати, —
Спиться і не спиться:
Йому дудка золотая
Ніби кара сниться.

Сяде їсти, і не їсться,
Пити, — і не пється:
Якась туга коло серця
Як гадюка вється.

І всі двері зачиняє,
Уха затикає,
А сопілка грає, грає,
Ніби вимовляє:

„Кайся живо ти, Причепо,
Тілом і душою:
Піднялась рука Господня —
Кара над тобою.“

І ша! . . . тихо всюди стало,
В цілім царстві тихо;
Та страшніше воно було,
Ніж самеє лихо.

*

[1]) Царь Соловей — словянський праотець. Царевич-Пастух з чарівною дудкою — музикальний чеський народ. Мисливий — Поляки; Царівна — Україна; Причепа — Москалі.

І останню співак думу
Грати зачинає,
І дрижить земля від неї,
Камінь розпукає.

І двадцята коло льоху
Брама затріщала,
Враз із крюками, гаками
Хрьопнула, упала.

І затрясся стовп камінний,
На бік похилився,
І вершок його зламався,
Покотом звалився.

І далеко на степові
Затряслась могила,
І у сонної царівни
Засвербіли крила.

І царівна пробудилась,
Все припомянула
І на вдяку до Причепи
Льотом полинула.

А там уже і Мисливий
Конем своїм грає
І сто тисяч своїх слугів
З уха випускає.

І царівна свої крила
Раптом потрясає,
Сорок тисяч свого війська
Із крил висипає.

„Виступай, негідний враже,
В чисте поле битись!
Не будемо ми з тобою
До смерти миритись!“

І Причепа у столиці
Слуг своїх збірає
І чи радий, чи не радий —
В поле виступає.

І обняли його силу
Дві великих сили
І Причепине все військо
До ночи побили.

А самого неубитим
У полон узяли
І сиділи та гадали,
Кару вимишляли.

Аж іде Пастух-царевич
І став розважати:
„Не годиться нам брат брата
За гріхи карати.

Всі ми винні перед батьком,
Зле усі ми жили,
А ходім на суд і правду
В степи до могили.

Нехай батько знов явиться,
Очі нам розвяже
І розсудить і научить
І всю правду скаже.“

*

Нічка тиха, зорі світять,
В небі місяць грає:
Степ туманом обгорнувся
І сном засипає.

Не шумить сухий чорнобиль,
Коник не стрекоче,
Перепілка не співає,
І вуж не сикоче.

І дрімає степ широкий
І кругом біліє:
Тілько давняя могила
В степу зеленіє.

І в могилі царь, цариця
Сном опочивають.
Над могилою їх діти
Варту відбувають.

Ось по степу загуділо,
Затряслась могила;
Стало сумно, стало страшно,
Північ наступила.

І дух царя Соловея
Став на верх могили,
Як діямент його шати
Пишнії світили.

І на вінку на смертельнім
Квітки виростали,
Виростали, розпукали,
Чоло обвивали.

„Діти мої, любі діти!“
Став їм говорити:
„Не вміли ви шануватись,
Не вміли ви жити!

Єсть три сили в чоловіка,
І першая — знання;
Другая — добротворіння,
Третяя — кохання.

І в коханні три гиляки:
І першая — грати,
Друга — чари малювати,
Третя — їх писати.

І по силі із вас кожний
Відібрав від Бога,
І кожному із вас була
Простая дорога.

Мисливому розмишляти,
Тайни пізнавати,
Причепі — за все чеплятись,
Добро вибірати.

Пастухові — дивно грати,
Дочці — помагати:
Чари в краски малювати,
Піснями писати.

А усім вам разом жити
І вязати сили . . .
Діти мої, любі діти!
А чи-ж так ви жили?

*

„Сину старший, сину перший,
Стань передо мною,
Най розсужу суд і правду
Перше над тобою.

Тобі, сину, добре серце
Дала твоя мати,
І ти міг би від кохання
Гилля всі обняти.

Лиш життя твоє пастуше
Того не давало,
Воно тебе в твоє серце
Власне замикало.

Із дитинства ти всі чари
В серці лиш находив,
І ті чари на світ божий
Голосом виводив.

Все те, сину, милий сину,
Все те розважав я,
І по мислі тобі царство
І дарунок дав я.

І спасибі тобі, сину,
Нічого казати:
Ти умів на своїм місці
Хороше стояти.

Тим лиш тільки не хвалю я,
Що-сь в собі замкнувся.
Що й умерших відцурався,
За живих забувся.

Стань і ти передо мною,
Донько Злотокрила,
Най розсужу, чи так, донько,
Як повинна-сь, жила.

Тобі, доню моя мила,
Опісля цариці
Оставались на дідизну
Степи без границі.

Степи пишні і роскішні,
Степи чарів повні.
Та і ти на серці мала
Склони полюбовні.

Ото й дав я тобі крила,
Щоб ти скрізь літала,
Що чарує — малювала,
Піснями співала.

А на що-ж ти обернула
Свої сильні крила?
Тільки з розуму зводила,
Кров людськую лила.

І хоч близька й рядом була,
Ти ума не вчилась,
Нахилилась до худібства,
І все погубила-сь.

Доню моя Злотокрила!
Ти, дитя миленьке!
Не втішила-сь мене, доню,
Ані свої неньки.

*

„Стань і ти, Мисливий сину,
З своїм даром з неба!
Чи той дар святий із неба
Ти ужив, як треба?

Тобі дав Бог добрий розум
До розпізнавання,
І ти, сину, ще з дитинства
Любив полювання.

І полюючи по лісі
Зілля вивчав-єсь,
І, полюючи за звірем,
Звірів пізнавав-єсь.

І як бігав через гори,
Скали і обвали
Тобі думки і про землю
В голову впадали.

І як здобич попадалась,
Треба-ж було бити, —
Треба-ж було в ціль цілити,
Луком не схибити.

Все те розуму бажало,
Щоб розміркувати;
Все те мало тобі, сину,
Розум розкривати.

І по мислі дав я землю
Для впізнання твого,
І на поміч, на підмогу
Коня вороного.

Та й ти, сину, мало, мало
Розуму учився!
Замісць тихої науки,
Ти зріднею бився.

Стань і ти сюди, Причепо!
Стань передо мною,
Най розсужу свою правду
І суд над тобою.

Сину мій! любив ти, сину,
Все покоштувати,
Лиш не хтів ти з-поміж злого
Доброго пізнати.

Ти допався до худібства,
Душу затопив-єсь,
І від батька, замісць всього,
Лиш вина просив-єсь.

Правда, діти, що і того
Треба в вашім віку,
Тільки здержним в тому бути
Треба чоловіку.

Діти мої, любі діти,
От вам правда щира:
Не впивайтесь і не бийтесь,
Не соромте мира.

Жийте кожне в своїй силі,
Тільки-но кохайтесь,
І всі четверо збірайтесь —
Правди научайтесь.“

196. Мазепа, гетьман український.

(З поеми.)

То не місяць серед неба
Світить із зорьою,
То Кочубей у Полтаві
Хвалиться дочкою.
Та й хвалиться не даремне,
Бо та Кочубівна
Була пишна і хороша,
Як та королівна.
Поглядає, як голубка,
Ходить, як лебідка,
А бігає, то літає,
Як та перепілка.
Як та піна, з-під намиста
Груди виглядають,
Як ті тучі, чорні коси
Чоло вповивають.
Як та рожа садовая,
Ваблять її лиця,
І чорнії її очі
Горять, як зірниця.
Не один по нії сохнув
І світом журився,
На останок і сам гетьман
В Мотрю залюбився.

Не по літах йому пара,
Але що чинити?
Наше серце не питає,
Коли полюбити.
Не суджена й Мотрі пара:
Мати не забула,
Що та Мотря у Мазепи

Хрестницею була.
Але дармо стара ненька
Сватам відмовляла,
Дармо дочку заплакану
Словом розважала.
Два дні Мотря поплакала,
Не пила, ні їла,
А на третій і світлиця
Її опустіла.
Тоді тільки стара мати
Усе пригадала,
Чого дочка молодая
Другим відмовляла;
Чого було на гетьмана
Усе поглядала,
Чого було його пісні
Рідніі співала;
І як гостив у них гетьман,
І то пригадала,
І задумку його тяжку
За земсту обрала.

І за дочку до старого
Вчепилась марою,
Пригадує і ніч і день,
Не дає спокою;
Стогне, плаче, покрекає,
Виганяє з хати.
Жене його в Москівщину
Правду розказати.
І Кочубей пише листи,
Находить підмогу,
І в півночі козак Искра
Їде у дорогу.

Та не громи-ж то тяжкії
Упали на степи:
Тяжкі листи Кочубея
Спали до Мазепи.
Дармо його царь московський
Листом потішає,
Дармо пише, що він листам
Тим не довіряє.
І дає йому на кару
Искру й Кочубія;
Та Мазепа не те бачить
Даремна надія.
Хоч суджених і карає,[1])
А все розважає,
Чого в нього царь московський
Військо відіймає;
Чого в нього ще весною
Три тисячі взяли
Та панові Синявському[2])
На підмогу дали;
А жнивами із Ніжина
Та Переяслава
Москва собі три тисячі,
Не спитавши, взяла.
Чого знову полк Гадяцький
З молодим Трощинським[3])
Посилають аж до Бугу
Битися з Ліщинським.
І ізнову кілька тисяч
В Москву забірають,
А Вкраїну Москалями
Стиха набивають.

Догадався старий гетьман,
Куди пак стріляє,
І сам приліг на постелі,
Ніби умірає.
І листами Петра-царя
Просить милость мати,

[1]) 14 липня 1708. [2]) Польський гетьман коронний. [3]) Гадяцький полковник.

А короля у Батурин
Просить поспішати.
І з години на годину
Короля чекає,
А король там на границі
Лихо виробляє.
Перебрався аж за Дніпер
Ще перед жнивами,
Перегатив Чорну-Нану
Трупом-Москалями.
Стягнув Москву до Смоленська[1])
В лихую годину,
А сам раптом через Сожу
Скочив в Україну.

Москва злиться і лютує,
Сили зволікає,
Край Лісного[2]) Львиголову
З хлібом розбиває.
А Карлові то й байдуже,
Не велика згуба,
Він літає орлом сивим
Коло Стародуба.[3])
Він літає орлом сивим,
Весело кигиче,
І гетьмана к Стародубу
З Батурина кличе.
І піднявся старий гетьман
Та й до нього каже:
„Не покину Батурина —
Все добро поляже!
І двірок мій мурований.
І млини крилаті.
І запаси великії,
І сильні гармати.
Не покину Батурина,
Поки ти, королю,
Не прибудеш та не будеш
Разом ізо мною!“

Але гетьман український
Мови не кінчає,
Як до нього царь московський
Листи посилає,
І листами вже не просить,
А із серцем каже:
„Іди, каже, під Чернигів,
Не хитрися, враже!“
І силою під Батурин
Москва підступає,
Та слабого господаря
З хати випірає.
І уперся старий гетьман:
„Лучче, каже, згину,
Ніж Москалям-людоїдам
Я Батурин кину!“
І для виду Апостола
З полком посилає,
А сам собі за життя ще
Похорон справляє.

Знати, дуже у гетьмана
Серце заболіло . . .
Аж до нього три соколи
Рідних прилетіло:
Один сокіл Пилип Орлик,[4])
Другий Войнаровський,[5])
Третій сокіл — сміливий Чечель,[6])
Триворог московський.

---

[1]) До Смоленська — там пробував царь Петро, аж 20 жовтня виїхав на Україну до війська. [2]) Край Лісного — 27 вересня 1708. [3]) Літає коло Стародуба — туди йшов Король далі в Україну, а саме місто Стародуб казав заняти свому ґенералові Ляґеркроні, але випередив його московський ґенерал Інфлянт. [4]) Орлик — ґенеральний писарь. [5]) Войнаровський — сестринець Мазепи. [6]) Чечель — сердюцький полковник.

I всі троє прилетіли,
Стали воркувати,
Стали гетьману старому
Раду розважати:
Стали раду розважати,
Стали потішати:
Пилип його через Десну
Взявся провожати,
Войнаровський взявся правди
В Москалів добитись,
Смілий Чечель за Батурин
Присягнувся битись.
I гетьмана із постелі
З-тиха підійняли,
I всі троє за неділю
Свого доконали.
Пилип Орлик з козаками
За Десну забрався,
Войнаровський собі правди
В Москви допитався,[1]
А пан Чечель із гармати
Ревнув над валами,
I розпочав не дешеву
Бійку з Москалями.

Тоді гетьман край Семенощ
Військо зупиняє,
Поклонився на всі боки,
Мову починає:[2]
„Братя мої! товариші!
Діти мої, діти!
Перед нами дві безодні:
В котору летіти,
I де стати, безталанним,
При лихій годині?
Чи направо, чи наліво,
Чи посередині?
I там сила і там сила —
На смерть будуть битись,
I комусь прийдеться встати,
Комусь повалитись.
I що-ж тоді буде з нами
В лихую годину?
Подумаймо ми за себе,
Та за Україну!
Як заможе король шведський,
Та запевне, люди,
Що знов наша Україна
Під Польщою буде,
I заціпить нашу волю
Гидкая Варшава . . .
Як заможе царь московський,
Чи-ж буде нам слава?
Чи-ж буде він нашу волю
Давню шанувати,
Коли посмів на гетьмана
Руку підійняти?
Браття мої, товариші,
Вибірайте долю,
А я уже обгородив
Козацькую волю:
Король шведський обіцявся
Все для нас зробити.
I хоч війна ще покаже,
Кому із них жити,
Але й ми тепер повинні
За волю устати,
Ми повинні, милі браття,
До Шведів пристати.
I коли ми позабудем

1) Правди в Москви допитався — Войнаровський по наказу Мазепи поїхав до князя Меньшікова з фальшивим донесенням про тяжку хоробу гетьмана, та довідавшися, що князь вибірається одвідати Мазепу, утік від князя і доніс гетманові про той намір.
2) (Гетьман) . . . мову починає — аж 25 жовтня, перейшовши Десну, Мазепа обявив військові свій намір.

Свої жалі, муки,
Нас довіку не забудуть
Наші діти, внуки;
А коли ми не захочем
За дітей подбати,
То будемо, як останні,
Довіку прокляті!“

І гримнуло десять тисяч
Як грім серед літа:[1])
„Веди, веди, куди хочеш,
Веди на край світа!
Всі з тобою й за тобою,
А хто тебе кине,
Нехай живе, як відміна,
Як огида гине!“
І все військо гомоніло,
І все говорило,
Не промовив лиш полковник
Апостол Данило.
І все військо поспішало
Враз за гетьманом,
Зоставався лиш Апостол
З Гнатом Галаганом.[2])
Недалеко Стародуба
Стали відпочити,
Полковника Скоропаду
Хтіли прилучити.
Але дармо лили воду
В решето дюраве,
Не упало добре слово
На серце лукаве.
І Мазепа йому плюнув,
В Гірки[3]) прибуває,
І з бунчуком-булавою
Короля вітає...

*

І весною, за водою,
В неділю раненько
Пішли Шведи під Полтаву,
Пішов Гордієнко.
Пішли Шведи під Полтаву,
Та й стали гадати:
Чи тепер Полтаву брати,
Чи Москви пождати?
Гордієнко — тепер радить,
Та Карло не дбає,
Він цілої Москівщини
До бійки чекає.
І що буде, то вже буде,
Нічого чинити,
Карло хоче одним разом
Усе покінчити.

І стоять одну неділю,
Ба стоять і другу,
Стоять третюю неділю,
Москви ані гу-гу!
На четвертій тільки сотня
Москви показалась,
Та і тая у Полтаві
В стіни заховалась.
На пятії загреміла
Московськая сила,
І під саму уже Ворсклу
З царем підступила.
А на шостій, бодай її
Ніґди не лічили!

---

[1]) Гримнуло десять тисяч — з Мазепою пішло за Десну тільки 4000—5000 козаків, а 5000—6000 лишилося на лівім березі Десни. [2]) Зоставався Апостол з Галаганом — ці полковники пішли також за Мазепою до Шведів, але потім утікли з шведського табору і пристали до царя. [3]) Гірки — містечко, 10 верстов від Новгород-сіверська, там стояв Карло XII; прибуває — 29 жовтня 1708.

Під Полтавою Карлові
Ногу перебили.
На сьомії через Ворсклу
Москва переплила,
А на восьмій нещасная
Бійка наступила.[1])
Наступила ще до світу,
Гримнули гармати,
Летять Шведи на окопи,
За ними чубаті.
Беруть раптом два окопи,
Третій перед боком,
І на третій кидаються
Ружа з Горостоком:
Кидаються, мотаються,
Москва обступає,
Стріляються, рубаються
Москва не вважає;
Не вважає, обступає,
Тисне, притискає,
І два сильних отаманів
В полон забірає.

У полудень стало сонце
Вогнем припікати,
І все військо на годинку
Сіло спочивати.
Тихо всюди, край Полтави
Тільки вітер віє,
Тільки трава зеленая
Шовком зеленіє.
А година, ще година . . .
Боже, Твоя воля!
Закрівавиться крівлею
Зеленеє поле!

Чуть з полудня війна знову
Вогнем розпалилась:
То голова з головою
На смерть уже билась;
Як вогонь, червоні кулі
Зміями літали,
І валили цілі стіни,
В крівлі погасали,
І конниця сараною
По полі літала,
Та могили цілі трупів
Свіжі насипала.
Швед, Козак, Москаль рубає,
Кого не попало,
І все поле з його гуком
Пеклом виглядало.

Бились славно пани Шведи,
Бились і чубаті,
Але де вже їм бездольним
Долі виглядати . . .
Там Петро, як лев могучий,
На коні літає,
Додає живим охоти,
Вмерлих підіймає.

А Карла там кілька Шведів
Ледви що тримають,
І де треба йому бути,
Туди не пускають.
І махнув Карло рукою,
Мигнув до Мазепи,
І все військо зворушилось,
Полетіло в степи.

Серед ночи край Полтави
І пють і гуляють,
А бездомні коло Дніпру
Чутко засипають.
І зріділа ніч над ними,
Вогні запалали,

[1]) Нещасна бійка наступила 8 липня 1709.

Козаки варили кашу,
Коней напували.
Устав Карло: „Гей, Іване!
Вставай, вже світає!“
А Мазепа давно не спить,
З жалю умліває.
І захопив землі жменю,
На коня піднявся.
І як кинув Україну,
Сльозами заллявся.

Та не сокіл же в неволі
Квилить-проквиляє,
То в Варниці, край Бендерів
Гетьман помірає.[1])
І край його Войнаровський
Із Орликом стали,
І, як діти, від гетьмана
Свої долі ждали.
І питає старий гетьман:
„А хто хоче слави?“
— „Я“, говорить Пилип Орлик.
„Бери, коли жвавий!“
І питає ще раз гетьман:
„А хто хоче злота?“
„Я“, говорить Войнаровський.
— „Бери, як охота!“
І родича старий гетьман
Наділив казною.
А Орлику дав у руки
Бунчук з булавою.
На остаток всі папери
Гетьман забірає,
Останній раз оглядає,
В полумя кидає . . .

І кидає у полумя
Та й говорить стиха:
„Нехай один безталанний
Я зазнаю лиха;
Нехай один я загину,
А ті най панують,
І вороги нехай за них
І чутки не чують!“

*

Помер гетьман, та могили
В степу не видати;
Шапок своїх не скинули
На нього чубаті.
Шапок своїх не скинули,
Землі не носили,
Не сипали над гетьманом
Пишної могили.
І хто ховав і де ховав,
Ніхто не спізнає,
Трава рівно край Бендерів
Степи укриває.
Ні травиця не промовить,
Ні вітер не скаже,
Ані ворон чорнокрилий
Місця не покаже.
Ніхто його не покаже,
Ніхто не згадає . . .
Один чумак, як в Бендерах
Соли набірає,
Та почує із волами
Серед того степу,
Мимоволі спогадає
Гетьмана Мазепу . . .

[1]) Бендери — місто і важна кріпость в Бессарабії над Дністром, належали до року 1812 до Турції; Мазепа з Карлом XII прибув до Бендер 1 (н. ст. 10) серпня, а умер 22 серпня.

XXII. Анатоль Свидницький.

(1834—1871.)

197. Гірке коріння науки.

(З повісти: „Люборацькі“.)

Антосьо вже був у четвертій клясі, вже він орудував і малими, а не раз і хазяйкою, і вже не жив у Волоської, а знайшов собі станцію на тій магалі — за містом та за яром на крутій горі. Там жила шляхтичка, пані Пйотрова. У тієї Пйотрової поставили Антося на станцію, як ото батько його вмер, а він поїхав із о. духовником. З того часу і жив тутеньки. Батьки в поповичів — народ усе скупенький, що душать копійчину; та, правду сказати, таки ні звідкіль їм сипати грішми, то школа й на папір частенько не має шага і в хазяйки зажичаться, а про ласощі й думать не гадай. А ласощів кому змалку не забагається? І так звані старші між дітворою, хочай би й не повинні вже малиться, бо вуси мали, хоч сокирою теши, проте не відріжнялись од дітей: і шаліли, як діти, тільки гірше; і ласощів забагали і все. Та пошаліти мали з ким, бо був їх гурт, а ласощів де взяти? — треба промишляти. То вже і вишукують собі таких малюків ручих, щоб вкрав і втік, а прейма викрутивсь, як зловлять, або хоч не видав. От як нагледять такого, то вже й приходять до його в суботу. В суботу „познього класа“ не було — після обід ніби до школи не ходили, то був час на все.

З Антося-ж був хлопець на всі штуки, та ще й прудко бігав, і ні рів, ані тин його не спиняли, та був хитрий, як лисиця. Такого й треба було старшим. От Антосьо сидів собі на призьбі та ногами грюкав, як приходять аж три чвертокласники — все продауси та голибороди. Одного із них, що був дуже брехливий, прозивали Карман Іванович: Карман — ніби собака, як Бровко; другого прозивали Ґава, бо рот мав як у голого вороняти, від вуха до вуха, хоч кулак всади; третього — Папушею, бо вкрав десь папушу тютюну і його зловили й били. Так і прийшли вони до Антося, перечувши, що він такий митець.

— А що, Козо, — кажуть, — ти, ми чули, добре бігаєш?

— Добре! — крикнув Антосьо.

— А ну, хлопці, наввипередки!

В духовних школах старші — а ще в давнину — мали велику власть, навіть мали право різками дати; то їх тіні боялась дітвора і сиділа нишком, ні чичирк. А це сам старший визиває побігати, то й сипнули на двір, та наввипередки. Перед Ппотровою пляц куди здоровий — всього розгону туди й назад буде мало не з верству: було де сили попробувати. Куди-ж було справитися кому з Антосьом! Жаден заяць не зоставляв так простого бровка, як він своє „камбраття" зоставив.

— А добре бігає! — каже Карман Іванович.

— Та добре-ж! — каже Ґава.

— Ще треба випробувати, чи довго може бігати, чи далеко втіче, — каже Папуша.

— Ну, Ґаво, — каже Карман Іванович, — ти бігаєш, як жаден Молдаван не побіжить — попробуйся!

Прибіг Антосьо, тільки чуть чуть засапався.

— А ну! — каже Ґава, — зо мною чи справишся?

— А ну! — каже Антосьо.

— Пождп-ж, — каже Ґава, — станьмо нарівні, та по команді.

Стали нарівні, і Карман Іванович почав: „раз — два — три!" З цим словом і рушили. Та Ґава ще й туди не добіг, а Антосьо вже назад добірався до мети.

— Добре, — кажуть чвертокласники, — добре бігаєш!

І один подарував йому якусь картинку, яку відібрав у малого на другій станції, щоб той не грався.

Пройшло скільки часу від цеї проби, як у суботу знов прийшли ті-ж старші. Вже горох поспів був і в місті можна було купити десять стрючків за шага. Антосьо хльостав різкою на городі.

— Вдягайся, Люборацький, та підеш з нами, — кажуть вони. Вбрався Антосьо, взувся й пішов. Чоботи мав здорові, насилу волік за собою. Вийшли на степок — цілина за селом ще перед дільницями. Славне там місце: косогір далеко тягнеться на схід сонця і на полудень; під сонце зараз же долина і друга гора, по горі вітряки і хатки на узгіррі; а на полудень верстов за сім поперечню гору видно, на горі ліс і шинок. Все видно, як на столі: де птах снує по-над пашні — і те видно. А все поле в смугах: та зелена, та ще зеленіша; там уже сіра, та половіє — збіжжя видно; проміж пашень зеленими смугами горохи йшли та кукурузи. Кукуруза-ж зжовта-зелена, горох зелений-сіруватий, а хто очі добрі мав, той бачив, що наче по йому метелики літали — то цвіт.

Антосьо не знав, чого й по що старші взяли його з собою, і йшов — от як лоша за возом. Може, думав, до криничок. В ту сторону в полі славні кринички: і школа по суботах було ходить туди, бо там якось славно було посидіти: кругом пашні, а між пашнями цільна і густа роскішна трава — ні жнеться, ні коситься. Славно було покачатись в цій траві!

На стенку старші посідали. Ґава перший вийняв з-за халяви люльку, за ним і ті, і позакурювали.

Як ось летить один школяр — невеличкий, обдертий і босака.

— Він? — показав Карман Іванович.

— Він, здається! — озвався Ґава.

— Він, він! — каже Папуша.

І Антосьо зглянув: — хто-б це такий? — думає.

Аж прибіг і той. То був паламарчук і на все училище убоїще: звавсь Ковинський; літ мав з шіснадцять.

— А що, Ковинський! — почав Ґава, — от тобі компанія! — окинув оком він Антося, а цей його і мовчать.

— В дорогу, чи що? — каже Папуша.

— Хоч і в дорогу! — озвавсь Ковинський.

— Люборацький, ступай за ним! — каже Ґава.

— Куди? — питає Антосьо.

— Він тебе заведе. А ми ждатимем хоч тут таки, а коли підем, то до твоєї станції.

Рушили хлопці в долину на сонце.

— Глядіть же, не опізняйтесь! — сказав Папуша.

— Добре! — відказав Ковинський. — І пішли.

— Куди це нас послали? — спитав Антосьо свого проводиря, як уже відійшли.

— В горох! — відказав Ковинський.

— В чий? — питає Антосьо.

— Та там одного Молдавана, — відказав Ковинський.

Брели вони то пашнями, то межами, то суголовами: як набрели купу гною.

— Тут, — каже Ковинський, — скинь чоботи; заховаєш, бо вони тобі заважають.

Роззувся Антосьо і вдвойзі зацорпали ті чоботи в гній, примітку поставили і пішли далі: вийшли на дорогу і пішли та й пішли. Понапорювавши гороху повні пазухи, ідуть собі горох їдять, жайворонок цвірчить: „до Бога молотити“, то знов „ціп урвавсь“: там шуляк здобичи шукає, а хлопці і гадки не мають. Ковинський

розказує, як його вторік посилали яблука красти, вишні, кавуни; сміються, регочуться. А ззаду Молдаван лап Антося за комір.

— Ай! — скрикнувь Антосьо. Та не зміг і оглянутися, чия то рука так цупко схопила його за брижі.

Ковинський ішов по другий бік дороги і зник, як крізь землю пішов, що Антосьо не вспів і слова йому сказати і навіть не вгледів.

— А! ви знов у горох, — почав Молдаван, — як уторік! Я-ж тобі дам горох! поведу до смотрителя.

— Дядечку! я ще вперше, — почав Антосьо — і то я був-би не пішов, як би знав, що це ваш горох. Отой, що втік, казав, що горох його хазяїна.

— Не вибрешешся, — почав Молдаван, — знаю я ваших!

І ще гуторили; Антосьо тремтів спочатку, як хорт на дворі в-осени, а далі душа і на мірі стала. Він і почав роздумувати, як би, думає, йому викрутитись? Поведе до смотрителя, то битимуть, щоб не крав гороху.

І почав:

— А до кого, дядечку, поведете мене?

— Кажу-ж, що до самого смотрителя! — озвався Молдаван.

— Ведіть мене до інспектора, — почав Антосьо, — смотрителя нема дома.

Інспектор був добрий чоловік, хоч і він бив, бо там кожен бє, і це не йде за зле в людини; та мав серце в грудях: не катував, а найбільше десять давав. Смотритель же то й по сорок, і по сто лупив. Тим то Антосьо і просив, щоб до інспектора його одвів.

— До інспектора? — озвався Молдаван. — Ні! до інспектора не поведу, а до смотрителя поведу: не крадь гороху.

Вже місто видно було, як на долоні і кляси за містом; Антосьові все холодніло та й холодніло в душі. А тут переярки почались, що вода повимулювала.

Вели Антося тією горою, що від Балти: дорогою шлу було по самі кістки. На другій горі, що за містом, ходили ті старші, що його послали в горох — ні живі, ні мертві. Ковинський дав їм знати, що Молдаван спіймав Антося, і повів, то всі знали — куди, і тремтіли за свою шкуру. Побачив їх Антосьо, і вони його пізнали. Як би де в яру та ближче, то поміч дали-б, а то далеко і на такому видному місці, що й не думай.

Іде Антосьо, як на заріз; а шуляк літа вільний, і боком переярки снуються в праву руку від дороги, а в ліву пашні, аж вище голови тому Молдаванові; і вже дільниці так з на гони від них.

— Як введе в дільницю, — подумав Антосьо, — то пропав я: хоч і видерусь або що, то нігде сховатись. Треба викрутитись тут! — думає собі, йдучи, і горох їсть, та й розсипав жменю.

— Ей! дядьку! — почав, — дайте позбіраю. — І став.

— Хіба в тебе мало за пазухою? — каже Молдаван.

— Хоч не мало, та й цього шкода: будуть же бити, то за кожен стрючок відболить.

— Ну збірай, — каже Молдаван. — А все держить його за брижі, аж йому вязи затерпли.

Нагнувсь Антосьо — так збірає, так збірає. І Молдаван нагнувся. Визбірав і рушили далі.

— То, дядечку, ви мене не пустите? — почав Антосьо.

— А на що-б я тебе пускав? — озвався Молдаван, — стільки часу згаяв, та й пускав би! Не пустю!

— Так ні?

— Та вже-ж ні!

— То нате-ж вам! — Антосьо каже. І з цим словом сипнув йому в очі пилом, що набрав у жменю, горох збіраючи.

— Овва! — крикнув Молдаван, схопившись обіруч за очі, й присів.

Антосьові того й треба було, щоб брижі тільки визволить, чкурнув у пашні аж засвітило, тільки поли мають.

Поки протер Молдаван очі, то школяр вже другі гони минав!

— Бач, цуценя! тільки сліди знати! — почав Молдаван, позираючи на дорогу, то на рукави, що од сліз аж мокрі були. Бач! яке хитре! Вдруге вже не отуманиш так. Постій! Хіба ти ще не попадешся! — І поплівсь собі дорогою та вже не до смотрителя, а додому.

— А чого то Молдаван присів, як випустив тебе? — запитали старші Антося, як він уже прибіг, — чого ти так удрав, коли він сам тебе пустив?

— Еге пустив! еге сам! — озвавсь Антосьо, — добре пустив! І оповістив усе, як діялось.

— Молодець, молодець! — почали хвалити. — Давай же горох!

— Та чого ти по коліна в грязи? Тепер же сухо!

— То я через річку скакав, коло винниці собаки нагнали.

Висипав горох Антосьо, як слід, до стрючка: старші ще й сами пошукали по-за пазухою та й розібрали кожен по хусточках, то по кишенях.

— Дайте-ж і мені, — каже Антосьо.

— Ось на! — Ґава каже і дав дулю. Та й пішли.

— Бач, які ви! — заговорив Антосьо, зоставшись тільки з Ковинським.

— А ти думав, що які? Е! тут так! та ходім, я розумніший був, — каже Ковинський.

Пішли степком, далі межами, там звернули на суголови і Ковинський показав велику купу гороху в траві.

— А це звідкіль? — Антосьо питає.

— Е! звідкіль? то я свій тут висипав. Я бач думав, що коли тебе одведуть до смотрителя та виб'ють, — бо таки гаразд були-б і вибили, — то щоб дати тобі заїсти. А коли так сталось, то ще й лучче. Їж! — каже. Почали і їсти. Попоївши мовчки, Ковинський почав:

— Та й молодець же-ж з тебе! Я-б цього не видумав.

Антосьо усміхнувсь і питає:

— А що ви казали старшим, як прийшли без гороху?

— Старшим що казав? Казав, що розсипав, втікаючи.

— Так треба-б було і мені зробити.

— І можна було. Бо як би так без жадної пригоди, то били-б: чому сказали-б не приніс? та ще й в журнал записали-б, що „не извѣсно куда одлучався", то й інспектор ще вибив би поверх усього.

— То сказати, куди одлучався.

— Кому сказати?

— А інспекторові.

— Боже тебе сохрани! і думки цієї не май! Та просто тоді в клясу не показуйся, і дома не сиди!

— Чого-ж це так? — спитав Антосьо.

— Ти думаєш, що тут, як і дома: сказав татові, чи мамі, то вже твоє зверху. Тут не так: тут заїдять і свої соученики і з других кляс.

— То знов жалуватись! — сказав Антосьо.

— То ще гірше буде, — каже Ковинський.

— То як же?

— А так: мовчи та диш — скажуть: от молодець! І всі полюблять і в карточці[1]) ніколи не будеш; і як буде за що вибити, то змагатимуть. Он-то як! Хоч би й двадцять і тридцять, і більше, відлічили, то лежатимеш, як на печі, тільки в пузо холодно. Спекулятор по сіртуку битиме, чи по кожусі, а ти тільки кричиш. Як же завізьмуться, то вже ні одної не змигне, і як дадуть дві, то відлежиш, бо до кости розсіче.

---

[1]) Там записують, хто шалів у клясі або в церкві.

Антосьо бачив різки і не дивувався, а Ковинський додав:

— Вже на кого завізьмуться і різки особні плетуть на того: виберуть найлуччі прутики, попарять, сплетуть, як батіг, і як увірве — то наче в ката вчився. Другий ще й волосини приплете. Був такий що й дріт уплітав, та його склочили „по великовозрастію“.

— Як ви все знаєте? — спитав Антосьо.

— Хіба я третій рік тут, як ти? Та я вже ось шість літ, як тут: не дарма в третій клясі! — Того то йому Антосьо каже „ви“, а він Антосьові „ти“: там по старшині все йде.

— Біда! — каже Антосьо.

— Та не велика! — озвавсь Ковинський — тільки не будь хитрий та донощик — все добре буде.

— А що воно хитрий? — питає Антосьо.

— То так звуть тих, що або старшого не послухає, або скаже „ти“ кому з вищої кляси. Такого вже гладять, і все проти шерсти.

— Отак — о? — показав Антосьо, погладивши себе від носа до бороди.

— Куди вже так! — сказав Ковинський. — Це „додому“, а то як „з дому“ почнуть, то тільки держись!

Антосьо й почав: „додому“ — і гладить себе вниз по виду; „з дому“ — і гладить насупротив.

Сонечко вже над вечір зближалось, і задзвонили на вечерню.

— Біжімо! — каже Антосьо і схопивсь на ноги.

— Чого ти? — заговорив Ковинський. — Говори! вже-ж приніс гороху, то нічого не бійся.

— Ходім же хоч чобіт пошукаємо, — каже Антосьо, втихомирившись.

— Це що иншого, — відказав Ковинський. Знялись і пішли. Що зосталось гороху, забрали по кишенях.

Шукали-шукали того гною, шукали-шукали — нема наче його й не було, і чобіт нема. На другий день Антосьо і в церкву не ходив, бо чоботи одні мав, і ті в гною пропадали. Після обід прийшов Ковинський і знов пішли шукати і все таки не знайшли.

— Що тут робити? — Антосьо зажурився. — І вклясу завтра йти, і уроки вчити! Та й аж заплакав.

— Чого ти? — каже Ковинський.

— Еге чого? а в чім до кляси піду?

— Не йди до кляси то ще й завтра підем шукати.

— Чи можна-ж?

— Скажуть: „без сапогов“.

Заспокоївся Антосьо і почали базікати. Ковинський вичитував йому різні орації. Антосьо слухав і собі щось розказував. Так і день минув.

В понеділок пішли всі з кватирі в клясу, а Антосьо зостався — та такий радий-радий. Незабаром прийшов Ковинський босака і пішли чобіт шукати.

— Ви чого босі? — питає Антосьо дороґою.

— Не маю чобіт.

— То й ви — „без сапогов?“

— Да! — І потягли полем та вже не гною шукати, а до криничок.

— Куди ми йдемо? — заговорив Антосьо.

— До криничок, — озвався Ковинський.

— А чобіт шукати?

— Як вернемось від криничок. — І потягли. Та де то не вернулись! Там і просиділи до саміського обіду: говорили, різки плели, хльостали, плели верші з бруньок — то час промайнув, що й не оглянулись. Пішли додому як сонце стало серед неба, та Антосьо потяг дорогою, а Ковинський пашнями: навпростець, — каже, — піду.

Дибав собі Антосьо, вихльостуючи різкою із жита, далі став, оглянувся; Ковинський, чуть видно, пішов долиною і щось ніс. Та Антосьо подумав, — мабуть горох. Ковинський, притягши додому, переліз через тин в садок, пішов на тік, простояв, подивився на всі боки і щось запорпав в ожеред, та й каже собі, ідучи до хати:

— Ти попович, ти справиш собі, а мені де взяти? Та ще по вакаціях треба в Камянець за місцем, то не йти-ж босака! А тебе ще не сключать цих вакацій, хіба матошники вичистять. Та виб'ють же добре, щоб з Ковинським не сходився! — І поскакав на одній нозі через подвірря.

— А що казав учитель? — питав Антосьо, як прийшли з кляси.

— Навіть не питався, — відказали йому.

Так пройшов тиждень.

Антосьо що-дня слухав добрі орації від Ковинського і рад був, що познайомивсь, а то у тієї Волоської всі „приліжні“ були то й йому страху завдавали. Про чоботи вже й думать забув, як сам Ковинський каже:

— Ходім, чуєш, та пошукаєм чобіт.

— Ходім! — каже Антосьо та пішли.

Зразу на той гній вийшли. А в долині салган.

— О! — каже Ковинський, ми й забули, що гній коло салгану.

— Еге-ж! — озвавсь Антосьо. — Слава Богу! — додав, — завтра піду вже в клясу. — Та подивились: приміти стоять, а де були чоботи — тільки ямка. Затужив Антосьо, аж заплакав. Ковинський почав його вговоряти. А тут зараз і виполоч і заповідь цвіте.

— Ходім, — каже Ковинський, — заповіди шукати! І пішли витягати корінці, та такі різки поплели, що ну!

— Оцею як би урвав! — каже Ковинський, простягаючи свою різку.

— А цею? — Антосьо каже.

— Та й твоя добра, але моя все лучча! — І почали хльостати. Там почали суниць шукати і чоботи знов вилетіли з голови, і кляса, й учення. Так і тиждень минув; настала субота, прийшли старші і знов послали по горох. На цей раз пішов Антосьо з вискоком і вже не спіймався.

Вже й черешні постигли, а Антосьо все „без сапагов“, і все старші посилають його на промисли. Вже й звикся він, що в клясу не ходить і не вчиться, а вже не втікає в поле, а сидить дома. І Ковинський прийде та й грають в „косточки“, аж поки з кляси не повиходять.

Так раз сиділи вони та грались, як увіходить аж три второклясники.

— Іди, Люборацький, в клясу! прислав учитель.

— В мене чобіт нема, — каже Антосьо.

— Казав, щоб босого привести.

— Чи йти? — питає Антосьо Ковинського.

— Та не йди, — каже той, — будем лучче в косточки грати. А там що? не чув, як бють?

— То й не піду!

— Йди, дурний! — почали ті. — Що ти з собою думаєш?

— А не будуть же бити?

— Ні! — кажуть ті, — а як і виб'ють, то дадуть дві-три різки та й годі. Як же втічеш оце, то як смотритель приведе, так „на собранії“ виб'ють. Тоді вже не обійдеться як тридцятьма.

— Чорт знає що! — говорить Ковинський. — не йди, не слухай!

— Іди, йди, — кажуть ці, — бо будеш каятись.

Не послухав Антосьо Ковинського, пішов до кляси. Чим довше йшов, чим ближче було, тим все білішний робився, а як увійшов у сінці, то як крейда став і не йде.

— Ну, ходім! — кажуть ті, що привели його.

Перехрестивсь Антосьо і пішов у клясу.

— Ты почему въ классъ не ходишь? — спитав учитель.

— Нѣту сапоговъ, — відказав Антосьо тоненько.

— А уроки знаєшь?

Антосьо мовчить.

— Знаєшь? говори! — гукнув учитель.

— Не знаю, — відказав Антосьо, чуть тільки чутно.

— Ты же почему не выучилъ? Высѣчь!

— Господинъ учитель! — закричав Антосьо, — я вже буду! ей-Богу буду!

Та його не слухали.

Відбув своє. Учитель і каже.

— Стой тамъ на колѣнахъ!

Став Антосьо ще й на коліна, та й думає собі:

— Щоб був знав, не прийшов би, — хай би сключали. Ковинський же не боїться, що сключать.

Як підходить учитель:

— Люборацький! — гука.

Встав Антосьо.

— Почему ты не учишься?

Антосьо мовчить.

— Ты же сирота?

— Сирота, — відказав Антосьо.

— Сирота — и не учишься! на кого же ты надѣешься?

— Онъ зъ Ковинськымъ в косточки игралъ, когда мы пришли къ нему у квартиру, — сказали ті, що привели Антося.

— Ты съ Ковинськымъ сошелся? Ты знаешь, что такое Ковинськый? . . . Зараза!

Як почав, як почав вговорювати, то Антосьо те згадав і заплакав. А в сінях чути: — гу! гу! — то бють.

— Ковинського! Ковинського! — почали ученики.

— Слышишь? — каже учитель.

— Слышу, — відказав Антосьо.

— То и тебѣ будетъ. Считай! — Налічили і сорок, і пятьдесят, і шістьдесят.

— Довольно! — хтось крикнув. І все стихло, тільки чути: о-го-го-го! о-го-го-го!

— Считалъ? — питає учитель.

— Шестьдесятъ, — каже Антосьо.

— То и тебѣ будетъ, если не будешь учиться!

— Буду! — каже Антосьо.

— Смотри же! ступай на мѣсто!

Антосьо сікнувся до первої парти, де попереду сидів, був пятим у першім розряді.

— Куди? куди? — заговорили учні. — Твоє місце на Кавказі! — Кавказом звуть останні парти, де сидить „гебесня". Поки Антосьо чобіт шукав, написали нові списки і його знесли в третій розряд.

Пішов Антосьо, понурившись, і сів та й думає.

— Не буду-ж я вчитися, коли мене тут засадили, межи гебеси.

Як виходили з кляси, учитель наказав, хто поблизу живе коло Антося, щоб його мав на оці і конче привів у клясу; то Антосьо прийшов і на другий день. „Спросив" його учитель, а він ні слова не знає; ні слова йому і не сказали, тільки вибили.

Як цього тут натягали, Ковинський приходив до його станції: „дурак, — каже, — пішов у клясу, коли ще не сховався". На третій день Антося знов вибили, на четвертий і знов. Так і що-день до суботи. До суботи не бачився він і з Ковинським, а тоді старші знов звели їх — по черешні послали.

— А що? — каже Ковинський, — як тобі здається, добре ходити в клясу?

— Та хай йому сто чортів!

— Ото було мене слухати, а не „прилижныхъ".

— Вже не піду більше.

— І добре зробиш!

— А як сключать?

— То що? паламарем будеш, опісля вийдеш на дяка, там в стихарь посвятять та в діякона, а там і попом зроблять!

— А ваш тато чому так не зробив? — питає Антосьо.

— Мій тато? ге! він неграмотний таки — чуть тільки читає. Як би не це, то й тато давно вже попував би. Та ти думаєш, паламарем зле бути? Викинь собі з голови! Мій тато зуба ззів на паламарстві, а на долю не нарікає.

— Все-ж таки лучче бути попом, або хоч дяком, аніж паламарем.

— А хіба ти думаєш, що так і скінчиш? Не тепер, то опісля сключать, а все буде тобі; та ще й набють попереду. То не лучче-ж без клопоту обійтись? Я собі подам на „изученіе" до якого дяка, або таки й додому, та буду ходити по парастасах, та по весіллях, та на вечерниці! І голова не заболить! А „прылижні" все тремтіти-

муть, щоб не вбили . . . Що й казати! — з радістю крикнув Ковинський, аж підскочивши, і пішов вибриком, лиш закурилось.

В понеділок Антосьо вже й не пішов у клясу: втік до Ковинського, ще всі спали. Як пішли в клясу, Антосьо з Ковинським пішли по садках.

— „По лѣности“ тебе записали, — сказали Антосьові ученики, прийшовши на обід.

— Овва! хай пишуть! — відказав він, сидячи на ліжку і ногами гойдаючи.

— А битимуть!

— Овва! хай бють! чи то мені первина! Хай би були спершу не били, як я ще боявся різки, а тепер мені байдуже.

Так пройшов час до самого екзамену. Антосьо все втікав, все ховався, і Ковинський все йому торкотав своє. На екзамен Антосьо позичив чобіт і пішов.

— Почему ты въ классъ не ходилъ? — поспитав смотритель на екзамені.

— Не было сапоговъ! — відказав Антосьо.

— А почему не учился? — поспитав той.

Антосьо мовчав, то учитель каже, сміючись:

— Не было охоты!

— Такъ вотъ мы поддадимъ ему охоты. Взять его! — гукнув смотритель!

Розтягли сірому і вчистили мало не копу. А він неборак, щоб пікнув.

Останній празник цього року. Ковинського склю́чили, а Антося оставили на другий курс, ще на два роки . . .

Так і зріс він ні до чого. Що в йому кипіло, зараз виявилось, як тільки „попромували“ його в четверту клясу. Та до цього ще далеко було. Не було другого Ковинського, щоб стати вище Антося, то на друге літо він вже перед водив; ні горох, ні садок від його не вихувались, бо мав уже цілу компанію, а сам був хлопець ручий і на всі вигадки митець. Дав Бог дарування, та лиха доля лиху дорогу показала, то й пропадало воно над ріжними штуками. Ще торік він показав себе, як вели з горохом до смотрителя, а на цей рік нових штук наплатав, що й не нарозказуватися. Чого вже Молдаване не придумували, а спіймати його жадним способом не могли. Та раз таки застукали на дереві — ще й не самого, а з компанією.

— А ви сякі-такі! — закричав Молдаван і вчепився до одного.

— Ось де я, дядечку! — заговорив Антосьо з яблуні. Йому аби тих вимотати, а сам викрутиться.

Всі вже знали Антося і напосідались на його, то Молдаван, пустивши того, кинувсь сюди.

— От я тобі! — каже, — ти думаєш, що і мене здуриш, як других! Злазь, — каже, — злазь!

— Займіть мене, то злізу! — озвався Антосьо.

— Злазь, тобі кажу! — гукнув Молдаван.

— Займіть, то злізу; а сам не можу, бо дуже обївся ваших яблук. Та славні-ж вони у вас!

Погукав той, погукав, та й лізе на дерево; а Антосьо все вище. Як побачив, що Молдаван уже не скочить, бо високо виліз і в гилля вбрався, тоді сам по гилляці та до сливи вчепивсь за верх та зїхав на землю.

— Бувайте здорові, дядьку! — каже. І лиш закурилось.

— Бач! га! отак одурити старого! — заговорив Молдаван на яблуні. — Це чорт, не дитина! Дух святий зо мною! Кому-б оце в голову прийшло?

Так чоловік кметував, поглядаючи, а Антосьо ровом по-за садками та в нашні; свиснув на братію, і пішли гуртом, виспівуючи.

Любили старші Антося за його штуки, піддавали йому духу, а він і пішов та й пішов по слизькому: все тільки штуки витворяв, а в книжку і не дивився. Проте таки перейшов у третю клясу. Був би він попас, та ось що трапилось: прислали нового учителя; на перший же раз він спросив Антося, а цей ні в зуб.

— Аж мені стидно! — каже учитель. — Сідай та й не кажи нікому, що тебе спрашували.

Колупнуло Антося за серце, аж заплакав. З цього і почав учитися, і яблука занехаяв, і все. Тим-то і „попромувалы“ його в третю клясу.

Тут було вже два учителі і наче один одного хотіли перейти в жорстокості: той бє, а той ще лучче; та пройшов місяць Антося не вибили; приходить і другий, а його не бють. І вчиться він, аж всі дивуються. Та нема такого, щоб не битим вийшов з духовних шкіл — не за одно, то за друге, або просто за те, що небитий, розтягнуть і дадуть, аж не присядеш.

В духовних школах після обід, поки ще ходили, пишуть було „упражненія“: або з латинського чи з грецького на московське перекладають, або з московського на латинське чи на грецьке. І Боже сохрани помилитись: в той день, як після обід писати, як роздаватимуть тетради — наберещ, як убогий в торбу. Латинським учителем був уже не молодий чоловік, Заторський звався, ходив з „бакенами“ і сік, доки теплий. Його духу боялись ученики. От і принесли в понеділок

латинські „упражненія“, та не роздавали, а поставили на столі, щоб то суд видати. Опріч „упражненій“, там завдають на неділішній день писати „окупації“: що-небудь з книжки, на одну неділю по-грецьки, чи по-латинськи, а в другу те-ж саме по-московськи пишеться.

Хто не бачив „окупацій“, той не знає, що вони за штука: а це от що: з білого паперу зшивається тетрадь в лист і обрізуються „каптички“, цеб-то спідній край з на два цалі, щоб тетрадь вийшла трохи що не квадратна; лінюється, і пишуть. Для „окупацій“ особне і чорнило роблять, „лисньонце“, як там звуть, цеб-то лискуче таке, як дзеркало. І вже не пишеш, а печатаєш: і всіх святих просиш до помочи, і самого Бога, і кого знаєш на небі, щоб тільки добре написати. Бо як зле напишеш, або хоть і гарно, та помилишся, або „жида“ змалюєш, то вже прощайсь: в суботу як не заяць, то коні так і присняться. То як і дадуть — та як зайця, то ще нічого: а вже як до коней дійшло, то й Бог забув. Нещастя оті сни! Кому присниться таке диво, то вже й плаче!

— Чого ти плачеш? — питають.

— Еге чого! Коні снились! — відказує.

І ніхто не подивує, що того плачеш, бо кожен знає, що віщує такий сон, бо й самому не раз так снилось. Кажуть — не вірь в сон! — Ні, в сон треба вірити — скаже кожний школяр. Я вже, скаже, сам перевірився, що як сняться мідні гроші, або що яйце їси, або яблука, вишні — то будуть бити. — Що це иноді віщує тільки сльози, що в „палю дадуть“ або на коліна поставлять: а вже як присниться заяць, або весілля або коні, то таких дадуть гарячих! . . . І вже зараз знати, кому таке снилось: як зварений іде в клясу. Другий бідняка не видержить і втіче з кляси, то дивись приведуть і збудеться сон.

Найчастіше сниться оце перед суботою, бо тоді, мовляв, „окупації“, було, роздають; або в понеділок, бо тоді „упражненія“ приносять, а в неділю учитель має час перечитати.

Лучилось так, що в суботу „окупації“ Заторського роздавали і вибили Антося, що погано написав: боявся, трясся, то й не вдалось. В понеділок принесли „окупації“ подавати. — Як передзвонили „на місто“ понесли їх до учителя, як звичаєм буває. Та незабаром і „окупації“, назад. Тепер би подивитись на дітвору. На жадному не було свого образа: всі були білі — аж зелені. Зараз кинулись до книжок, а найбільше — кому коні то-що снилися. В клясі тихо, що чути, як муха летить.

В таку тишу в сінцях чути йде хтось. Один, кому ближче було, подививсь у двері крізь дірочку, і вже лиш пальцем махнув та й сів. От двері хлепнули і показавсь Заторський у своїй сірій шинелі з плисовим коміром. Загрюкотало, що всі на ноги схопились, і один, як дзвінок, прочитав: „Царю небесний“ . . . хто, кажуть, не був на морі, той не молився. Ні, мабуть і моряки не моляться так щиро, як оця бідна дітвора. Єсть і такі, що ввійшовши в клясу, бють поклони, щоб Господь помилував. А вже як читають „Царю небесний“, то і перед смертю щиріше не помолишся.

Прочитали молитву, учитель тільки кивнув. Це вже мали за знак що сердитий і примічали. Як же скаже він „садітесь“, то з душі як вітер повіє; як скаже „сядьте“, то трохи відійде, а не зовсім: як же тільки махне рукою, або головою кивне, то всі позавмирають. І оце лиш головою кивнув.

Горе-ж нам! — подумав кожен третьоклясник, та жаден жадною мінею цього не показав; всі повнурювались в книжки і ні-чичирк, щоб который або плечем здвигнув, або що: як статуї сидять. А учитель походив по клясі і до „цензора“ („спекулятора“):

Єсть розки?

Єсть, — відказав той.

В „спекулятори“ назначає сам учитель кого ледачого та здорового, цей вже не боїться, що битимуть, бо їх ніколи й не „спрашують“; і тільки й зна він, що різок наготовити. Вони в клясі старшинують, і їм ніхто нічого, бо кожен боїться: — ану-ж, думає, розсердю, то відразу до самого серця добере! — На різки там складалися: кожен по шагу, а давали й по більше, щоб піддобритись цензорові. Це звалось „кубана дать“.

Та „кубан“ все одно що й хабарь, то його й перейменували: замісць кубана — стали давать „приїздного“, то „відїздного“. І рідко такий знайдеться, щоб не дав, а ще рідше такий, щоб не старавсь підлизатись до цензора. І вони там голова в клясі. Як зійдуться писати, то цензор ходить по-під парти: „а ну мені перця, а ну мені!“ І другий сам не має чим писати, а йому віддасть. Або чорнила просить. Навіть „диктурою“ не відмовишся. Щоб не розливалось чорнило, дітвора напихає бавовни в каламарі і вже робить пером, що видушить, наче-б і вмочив. Оце й єсть „диктура“. То, кажу, й вона не спасе.

— А ти, — каже цензор, — не даси?

Та я дав би, тільки бачиш — диктура в мене . . . — То він візьме, витягне видушить диктуру. А відкажеш, то зараз пізнаєш, з ким діло маєш:

Хіба-ж ти, каже, в мої руки не попадешся! Для таких цензори особні різки плетуть, що як урве, то зараз крівю спливеш. А на кого добрий, то також особні: з кінця дерево повиймає, то тільки лико зостанеться, і тим бє. То як таки цуратись такого чоловіка? А ще коли там, як смерть тебе не мине, так не минеш спекуляторських рук. І спекулятори за кожен раз, як учитель питає, чи есть різки вже там і ждуть свого ворога, і конче мигне йому: ось я тобі! бо вже значить, не до жартів іде, коли аж питається. І на цей раз відказав він: есть! — І мигнув то одному, то другому, а до Люборацького аж кулак зціпив. Цей не дав йому яблука, та ще як той став відхвалюватись, злаяв катом та гицлем (таке в них прозвище). Та дарма Антосьо починав боятися різки і вчився, аж не тямився. — Чиє „упражненіє“ погане, то стоїть все з самого верху, там все лучче та й лучче. Учитель перебіра ті упражненія і віддає по ряду, та як віддає? Кого бити, то „упражненіє“ летить під поріг, а за ним іде і той, чиє воно. А там відомо що — розтягнуть неборака. От бють та й бють, рідко кому „в пaю“ з десяток. От і до Антося дійшло.

– Люборацький! — гукнув учитель.

Антосьо піднявсь на ноги і стоїть ні живий ні мертвий, цензор вже поморгує, а учитель мовчки переглянув і капнув в очі.

- Лучче старайся! — каже, а сам гукнув на другого і обернувсь очима в другу сторону.

Антосьо схопив тетрадь в льоту, поклонився учителеві і, як цей обернувсь, дав дулю цензору.

- Господинъ учитель! – заговорив цензор, - Люборацкій дулі даётъ.

- Что ты дѣлаешь, Люборацькый? — гукнув учитель.

— Нѣтъ, господинъ учитель, онъ врётъ! Спросите учениковъ!

— Врётъ, врётъ — заговорила вся кляса, а найбільш ті, що вже мали „упражненія“ на руках. Ці вже на цей раз різки не боялись: як „упражненія“ роздають, то так і кляса пройде, — то й загули. Цензор щось почав балакати, та учитель не зважав, то він замовчав, тільки головою похитав.

Не помстившись тепер, він не хотів свого дарувати і почав, як так кажуть, гонити: став рити, як мога, аби таки вбили.

Третя кляса виходить вікнами в садок, то учитель було й перегнеться за вікно. Тут то й лахва для школи: один по другому встають і кожен читає з книжки; дочитає один, то встає другий, читає.

А учитель там собі, за вікном. Як же другі читають, то нічого, а Антосьо хоч і без книжки говорить, та цензор гукає:

— Люборацький, чого ти читаєш?

То учитель почує і собі озветься: — ты зачѣмъ читаешъ?

— Нѣтъ, господинъ учитель, то онъ врётъ. Отъ выслушайте меня!

Учитель вислухає і нічого.

Ця гонитва багато помогла Антосьові, бо він хоч і не дуже боявся різки, та постановив таки на своєму поставити, щоб не вибили. І вчився з немочи.

Тим часом екзамен зближався. Страху-страху, Боже, Твоя воля! Не один останню копійку потратив на свічки та молився по цілих ночах, щоб Бог поміг щасливо. Солдати мабуть, смотру так не бояться, як тут екзамену. І Антосьо щиро молився. Перед самим екзаменом і не снідав. Та не він один, а рідко хто снідає, йдучи на екзамен, аж мов би це у звичай ввійшло. — От Антося і в четверту клясу „попромували“.

Хто його знає, де та дітвора такої пихи набірається! Аби тільки в четверту клясу перейшов, то наче не той хлопець стане: задере носа, що куди і з ким вчора горобці дер, сьогодня й поглянути не хоче. І Антосьо так: зараз десь і маніжка в його взялась, і така жилетка, що до маніжки. і прості чоботи вивахсував. А що бідним шараваркам, то найбільше досталось. Були вони прості димові, та ще й зроблені на славу: як Дунай широкі і короткі, чуть нижче колін. В свою пору були вони й довші, та Антосьо вигнався за рік. До цих шараварок здумав він стремена вчепити, та не мав з чого, так з ниток, — тільки випростувався, стремена й порвались. Що робити? Попадрізував халяви і попришивав шкурлати з на пядь шириною. Та й пришив же! Циганською голкою і суччю.[1]) Тоді і натяг до сподоби. Отак випштатувавшись, надів кашкет на бакир, підняв плечі трохи не до вух і почав ходити „стабнівкою“ взад і вперед по подвіррі — за подвірря вийти не ставало сміливости. А сіртук у бідолахи сірий суконний, стан аж на плечах, і кожний ґудзик пначий — навіть білі були між чорними: той з вушком, той з дірками; на тому якісь квітки, на другому вовча голова, той як десятничок завбільшки, а другий більш гривні. До того ще й столи чисті в хазяйок, що, як пишеш, то по самі лікті так заялозиш, наче ковбаси продавав. Та що кому до того? Ось він чвертоклясник уже; пусте, що сорочка, як на чумакові, біла . . .

---

[1]) Дратвою.

XXIII. Данило Мордовець.

(1830—1905.)

198. Дзвонарь.

Оце я тепер дзвонарь старий і вбогий, а колись не таким був. Та що згадувати? Гадкою не зарадишся. Та й жити не скільки: на мою домовину давно вже десь виросло дерево, та й переросло; а на ваші домовини, може, ще й рости не починало. Що було моє, те пройшло і биллям поросло; а коли часом згадається, то й не розпізнаєш, чи то сам жив і бачив, чи малому мати в казці казала... Так ні, не казка!

А була наша мати, дяконка, дуже вбога, і своїми руками заробляла на хліб на нас трьох: на мене, на сестру Галю та на Доку. Знали ми тільки панотцеву могилку, а самого не зазнали. Було, ідемо у неділю до церкви, то мати і показує нам на якусь могилку і каже, було: „Ото під білим хрестом ваш батько лежить." — то ми й знали.

— А який, мамо, він був? — було, питаємо.

— Він був добрий чоловік, і люди його поважали, — було, скаже.

— А в чім його поховали, мамо?

— На що вам це знати, діти? Поховали його у чорній ризі і кадило положили, а я йому волосся розчесала до самих пліч.

Було, мати журиться, що нічого нам не зоставив панотець.

А зосталась після його хата та нові ворота — не вспів і двора обгородити. І господарство не яке було: нічого не придбано, то всього у людей позичали. А я тими часами підростав: треба було письма вчити; а на які достатки? Солдат Позіхайлик, що хлопців учив, грішми не брав, — та яка його і письменність була? Граматки всякі по верхах читав та часословець, а із псалтиря вмів від Блаженъ мужъ та до Вскую шаташася. Та був добрий чоловік, — і за те дякувати Господа.

Ото було і посадовить нас коло столу на ослоні, а инших на лаві. Поберемо указки в руки — а указки робив сам такі мережані та довгі, і за кожну брав по ґарцю пшона, або по курці, — ото

і дивиться, чи так указки держимо. Коли який не так візьме, то було й гукне:

— Іване! так баби костур держать . . .

Або до другого:

— Роззяво! так панпчі виделкою курчат за обідом штрикають . . . Візьми звичайненько та проказуй свій стих.

А сам сяде на порозі, або дзиґлику, та чоботи шие. А біля його пужка ремінна.

— А ну, дяконенко, прокажи лишень свій стих.

Це, бач, на мене.

То було поблагословишся хрестом святим і проказуєш, аж поки не дійдеш до гаспидського хверт-ирци-кру, хер-ирци-кру, — так тобі пуга і вродиться перед очима, і язик одеревеніє, тільки указка труситься.

А любив мене Позіхайлик, — царство йому небесне, — любив, як рідного, а все було лясне пужкою по-за плечима, а в иншого було й колодкою шпурне.

— От такої! Чого довбеш, вражий сину, мов чумак галушки? Я тебе! . . .

Скільки не довбавсь, а так на слово-титлі й зачепивсь. Тільки було матері лихо: все плаче та молиться.

Та й сам Позіхайлик не дуже неволив нас. Повчимось, було, трохи, то він і веде нас до себе на город молодий бут поливати, — і поливаємо; а потім у ліс до Староселища риби ловити, або з волоком.

Сам було виріже нам удлища довгі та гнучкі з бруслини; насуче кожному білої волосини, щоб риба в воді удочки не бачила та не жахалась; наробить гарних поплавців, та не з окуги, а з якогось дерева, і посадовить нас — кого між осокою, де лини ловляться, кому між латаття звелить закидати, де окуні на сонці грають. Инший красноперок потягає, той себелів та плоточок; а сам сидить між очеретами, удлище з доброго дубка, поплавець аж на серед озера, — сидить та погукує:

— Петрику! не ворушись: у тебе лускирь клює, — тягни! . . .

І витягне лускиря.

— А, чортів Грицю! якого окуня впустив . . . будеш тепер у мене до самісінького Маковія Помилуй мя, Боже вчити.

А сам аж очерет ламає! Тільки не довго сердивсь.

Оце як наловимо чимало, та в казанок, — така добра юшка, що Господи! Хто провинуватився, тому хліб із водою, а нам і юшка й риба.

— Їжте, гаспидські діти, на здоровля та кістками не подавіться. А ти, Грицьку, знай! . . .

— Та то-ж ви мого окуня їсте, дядьку.

— То-то — твого.

Та більш уже й не гнівається: такий добрий був!

Якось раз сидимо ми над озером та на поплавці поглядаємо. А день був тихий та теплий: хоч би тобі лист на дереві залепетав, і птиця не щебече — тихо. Тільки й чути, як риба проти сонця викинеться, плесне на сонці, та ящірки сухим листям шелестять поміж травою, або чміль загуде і стихне.

Коли слухаємо, щось по лісі гукає, та так далеко, що й голос ледви доносить, а далі все ближче та ближче.

— А, дядьку — гу! . . . а, дядьку — гу! — тільки й чути.

Інші з нас хотіли відгукнутися на голос, так Позіхайлик не звелів.

— Цитьте, — каже, — гаспидські . . . Кат його знає, що воно таке є . . . Може, що недобре, то глядіть, коли-б не нагукали.

Коли вийшло з лісу на поляну. Дивимось — аж то наш підтитарий.

— Помагайбі, — каже, — Степановичу!

— Спасибі, — каже. — Та не гомони, дядьку: всю рибу пополошкав!

— Чи не з вами тут дякончa?

— З нами . . . А, бісів окунь!

Мене мов укололо.

— А на що вам його?

— Благочинний, — каже, — наїхав, то дяконенка, бач, теє, велено привести. Вони сами знають — на що.

— От такої! це, бач, і мені треба в слободу йти?

— То й ідіть, коли теє . . .

Ото й пішли.

Я йду, мов опечений, а мале серце так і стукотить. — Мати Божа, як боязко!

— Це-б то тебе, хлопче, у бурсу, — писарь казав, — коли не теє . . .

Воно-ж так і було. Благочинний сказав паніматці, що буде за мене „ходатайствувати“.

І „походатайствував“.

Років через два, либонь, через три, як у самого благочинного підросли діти, що вже треба було й їх письма вчити, — і повезли

нас у город. Прощаючись, мати дуже плакала та наказувала, щоб добрий був та слухняний; Богу-б молився рано й вечір і матір не забував. І сестри плакали. Заплакав і я трохи.

Приїхали в город на четвертий день. Благочинний водив своїх дітей по начальству, а я дома сидів. Далі й мене повели до ректора.

— Як тебе звуть? — питає.

— Васильком, — кажу.

— Василій . . . в память отця нашого Василія Великого, Григорія Богослова . . . так?

Я мовчу, бо тоді ще не знав, що не Василія Великого, а Василія Амасийського.

— А прозивають?

Я мовчу.

— Який не говіркий, — каже, — мовчливий — taciturnus . . . Так будеш же ти Тацитурнов . . .

І став я Васильком Тацитурновим аж і досі.

Тільки довго не в-тямку було мені це прізвище: оце було кликнуть у школі: Петр Лакриментов, Василій Тацитурнов, — то я мов і не чую, бо все забував собі на лихо, що я Тацитурнов. Таке чудне слово, бодай його!

І почали мене вчити, та не так, як Позіхайлик вчив: не прозьбою, не грозьбою, а червоною лозою та гнучкою вербою. І били-ж Тацитурнова — Мати Божа, як били! Та малому все на лихо: молоде тіло швидко гоїлось; дитячі сльози швидко висихали; тільки на серці в дитини недобре накипало. Недобре насіння не добром і сходило.

Та не одного мене бито . . .

А я тими часами підростав та так-же хутко! Вже сімнадцятий рік, і я не дитина, і в мене думки та гадки: одна думка на добре, друга на погане. Та нечистий нагадав нам у бурсі гражданських книжок читати, про мирські діла та про гріхи людські. А на такі книжки запрет був од ректора: — гріх по плоті — плоть сквернить, а писаніє сатанино душу погубляєть.

Воно-ж і мене навіки згубило.

Якось раз сидимо ми собі бурсаки та читаємо собі гріховні псальми (я вже й не згадаю, яка то книжка була), сидимо та читаємо, инші сміються, другі мовчать та слухають, — мене нечистий і наустив.

— Господи! як би я, — кажу, — вмів такі вірші складати, я-б і в протопопи не пішов.

— І так не підеш, — озвався хтось тихенько за мною.

Зирк — аж отець ректор стоїть серед камери, коса розплетена, довга — аж нижче пліч, — а сам білий, як крейда. Так усі й помертвіли.

— Сатано, сатано . . . сатано!

Я встав на ноги, а ноги не держать . . . усе заходило перед очима, і мов темно в камері стало . . .

— Сатано, сатано, сатано! . . .

Тільки я й бачив бурсу і вона мене бачила.

Мене вигнали . . . Господи, як то вже плакав я перед ректором, щоб не губив мене, матір мою не вбивав! . . . не помилував. Вигнали, як собаку.

Вийшов я з бурси . . . Куди йти? де дітись? А вже більш ні до кого, як до матері. І пішов. А було це в Петрівку, саме тоді, як люди траву косять. Літо придалось добре, тепле — весело йти. І мені було весело, бо малому лихо — пів лиха, а надто ще й додому йшов; а дома я не був з того часу, як мене в бурсу одвезли. Довго озиравсь я на город, аж поки не покривсь горою; з того часу я й не бачив города, та більш уже й нічого не бачив, окрім своєї слободи та дзвіниці . . . Ото-ж я і дзвонарем став.

Чи скільки я там ішов — не згадаю, а на шостий чи на сьомий день з-за гори і наша церква виглянула. Тут я заплакав, та й сам не знаю, якими слізьми. Господи! — Йду мимо Староселища, де з Позіхайликом колись рибу ловили, — нема Позіхайлика між очеретами, не стремить з-за кущів його удлище довге, чорноклинове, і хлопців немає. А риба, як і тоді, виграє на сонці, і зозуля кує над озером . . . Серце в грудях колотиться, як не вискоче.

Отут я окуня піймав . . . І огнище буцім тільки вчора залите: десь недавно рибу варили . . . і муравиння ціле, куди ми, було, червяків кидали та кричали:

Муравлі, муравлі!
Он Татаре йдуть,
Ваших дітей поріжуть,
І ваші подушки заберуть! . . .

А от і озеро, таке-ж тихе, як тоді, коли я ще малим був . . . Пройшов і Староселище.

Ото у нас хата топиться, і дим видно; а то верба зеленіє у городі в Позіхайлика, над криницею . . . Може, вони молодий бут поливають . . .

Коли дивлюсь, ідуть мені назустріч із слободи дві дівчинки, височенькі та гарні, як квіточки, — порівнялись зо мною та й приглядаються, буцім пізнають мене. Став і очам не йму віру . . .

— Галю! Доко! ви мене пізнали?

— Василечку! братчику! . . .

Та так і повисли в мене на шиї. Це-ж мої сестри!

— Василечку! відкіля ти?

— З бурси, — кажу.

А сам обіймаю їх та цілую.

— Хіба-ж уже ти вивчивсь, братіку? — питаються.

— Ні, Доко, — кажу, — не вивчився. А мати дома?

— Дома, — кажуть. — А ми оце йшли по козельці, та тепер вже не підемо.

— Яка ти, Галю, велика стала, висока! і ти, Доко . . .

— І ти, Васю, великий став, — кажуть.

Приходимо додому. Мати стоїть серед двора, закрилась рукою від сонця й приглядається.

— Се ти, Василю? — каже.

— Я, мамо.

Перехрестилась, а на самій лиця нема. Я до неї, а у самого руки й ноги трусяться.

— Здоров, сину, — каже, — як тебе Бог приніс?

Я заплакав.

— Чи не прогнівав чим Бога, дитятко? — мати питає, — чого плачеш?

Я мовчу та плачу. Жаль мені її стало і за себе стидно.

— Годі, Василю: хіба яке лихо спіткалося? Кажи, сину!

— Мене, — кажу, — мамо, вигнали з бурси.

А сам плачу, плачу . . .

— Вигнали? а за що?

— Я, мамо, книжки читав.

— Книжки читав? Так хіба за це виганяють?

— Виганяють, — кажу.

— А як неправда?

— Далебі, мамо, правда!

— Так цур їй, гаспидській бурсі, прости Господи! От, навіжені! за що дитину вигнали!

Увечері прийшов Позіхайлик. Поздоровкались. Мов батька рідного я його побачив.

— А попом скоро будеш? — питає.

— Ні, — кажу, — ніколи не буду.

— Овва! Ану-ж, ну, розказуй, як вас там вчили, хто вам указки робив?...

— Там, дядечку, — кажу, — без указок вчать.

— От такої! без указок! Так плювати-ж на вашу бурсу, от що!

А сестра Галя й каже:

— Там, дядечку, й читати не велять. Василя та за те й вигнали, що він книжки читав.

— Е! шкода, — каже. — Оце, я бачу, і у вас у бурсі таке-ж диво, як у нас у полку: і офіцери нічого не читають... Такі-ж і попи з вас будуть!

З того часу я нігде не був: так у слободі й зоставсь. Приставили мене, спасибі їм, до церкви дзвонарем — і от сорок сім літ дзвоню. Дзвонив і по матері, як умерла; дзвонив, як і Позіхайлик вмер, і по сестрах дзвонив...

А хто по моїй грішній душі задзвонить?...

XXIV. Олександер Кониський.

(1836—1900.)

199. В ясну ніч.

В ясну ніч у садок
Вже не вийде вона,
Не пригорне мене,
Не підставить чола
Під гарячії губи мої! . . .

Не прониже мене
Її погляд палкий,
І на серці на дні
Не загоїть ніхто
Превеликії рани мої.

Зрозуміла вона,
На всім світі одна,
Мій недуг і печаль
І пекельний той жаль,
Що повік не покине мене.

Мою скорб і нудьгу
Розділяла вона,
І коханням своїм
Скільки раз, о свята,
Життя нове вливала в мене.

А тепер? Ні, не жди!
Ти не прийдеш сюди . . .
Серце, змовкни, моє,
Старих ран не буди!

200. Думка.

На скелі високій сижу одинокий,
Круг море синіє безкрає та хвилі . . .
Про тебе згадаю, моя чорноока,
Лягла ти, спочила у тихій могилі! . . .

Зорею ясною, пишною, святою
Не довго для мене ти в світі зоріла,
Не довго втішався я щастям з тобою,
Не довго яснеє проміння світило . . .

Зайшло моє сонце, скотилася зоря . . .
Я знов одиноким на скелі сижу:

На синє, безкрає, на вольнеє море,
Невольник-засланець, журливо гляжу!

Я-б кинувсь на хвилі, нехай би втопили,
Так в серці палає ще инша любов:
Любов до родини, святої Вкраїни . . .
На Вкраїну, може, вернуся я знов!

І в дар принесу я коханому краю
Не злото, не гроші, — пісню голосну,
Ту пісню старую про волю новую,
Про рівність, братерство, — тоді я і вмру . . .

201. Ой, поля, ви, поля!

Ой, поля, ви, поля!
Мати — рідна земля!
Скільки крови і сліз
По вас вітер розніс!

Він розносив кругом,
І Дніпром, і Дністром
В Чорне Море котив,
Босфор кровю поїв —

Од Карпат за Кубань,
По-за Сейм, за Єсмань,
По траві, по степах,
У ярах, у горах,

І на листі в лісах
Блищить, наче роса,
Наша рідна сльоза,
Наша тямка лиха.

І блищить, і горить,
Жалем серце гнітить;
Та сльоза гаряче
Душу чулу пече.

Сивий діду, Дніпро!
Свої води давно
Ти всі морю оддав,
Собі сліз ти набрав.

І у Дністер, і в Прут
З гір не води течуть;
То не повінь була,
Що поля залила;

Не водою заливсь
Дніпровою наш низ, —
То з народних із сліз
Береги розійшлись . . .

202. Молитись хочу.

Молитись хочу — слів немає,
Дивлюсь на небо та мовчу . . .
Нудьга на душу налягає,
Неволя давить досхочу.

Спокою, правди серце просить,
Любови щирої бажа;
Людську хвалу не переносить,
Його й догана не вража.

Туди-б далеко, аж за хмари,
На саме небо залетіть,
Де ні хвали нема, ні свари,
І там любить, любить, любить!

203. Сподівання.

В душі пекли гарячі муки,
На серці скорбі налягли,
І ми, до Бога звівши руки,
Недолю та людей кляли;

Ми сподівались — сонце зійде,
День тьму розгонить навісну,
Настане світ і правда прийде,
Всім приведе красу-весну . . .

Ми сподівались, ждали, ждали,
Ждемо й тепер . . . весни нема,
А перед нами і за нами
Холодна, темная зіма! . . .

204. Моє бажання.

Не обскурант я, що не плачу
За тим, чого нема,
Що вже минуло і мина . . .
Я України долю бачу
Не в бунчуках, не в булаві,
Не у гетьманській голові;
Не в скарбах, схованих у скрині,
Не в запорозькій Україні,
Не в тім, щоб, вибившись на волю,
З Ляхами знову воювать,
Та кров словянську проливать
І заливати трупом поле, —
Я даром сліз не проливаю:
Словян усіх в одній семї
Побачить хочеться мені . . .
Ось, бачте, — я чого бажаю.

205. Я не боюсь тюрми.

Я не боюсь тюрми і ката,
Вони для мене не страшні.
Страшніш тюрма у рідній хаті,
Неволя в рідній стороні.
Мені не встид носить кайдани
За волю краю і братів.
То сором — золоті жупани
Носить, нанявшись до катів.

Нехай нас мучать і катують,
А слова правди не убють;
Нехай кати всі бенкетують,
Час прийде — разом пропадуть...
Що нам тюрма?! — То слава [наша,
Ми всі тепера у тюрмі,
Всі пєм одну ми скорбну чашу,

Одна вона — тобі й мені:
В кого є совість і надія,
Того ця чаша не мина,
Той випити її зуміє
Усю, усю, до дна, до дна.

Кого у краще віра гріє,
Тому ця чаша не страшна, —
Вона прибавить ще надії
І більше укріпить вона.

206. Не призивайте всує Бога.

Не призивайте всує Бога,
Не призивайте ви Христа,
Не оскверняйте ви святого
Животворящого хреста!

А ви народ рабом зробили,
Братів за гроші продали
Народ у терніях водили,
І піт, і кров його пили.

Христос учив народ любити
І за народ Христос страждав;
А ви грабуєте освіту
І те, що Бог народу дав.

Не християне ви — Іуди!
Цілуєте ви хрест святий,
А хрест народові на груди
Що-дня кладете ви тяжкий.

Христос носив вінець терновий,
Святую кров свою пролив,
Своєю смертію святою
Народ з неволі іскупив;

Ви гірш Іуди! — той вдавився,
Ви тими грішми живете,
Що менший брат для вас трудився,
І брату жить не даєте!

Не призивайте-ж всує Бога,
Не призивайте ви Христа,
Не оскверняйте ви святого
Животворящого хреста!

207. Проповідь на горі.

Висока скеля. Біля неї
Народу тиск. Із Іудеї,
З Єрусалима, з Галилеї
Прийшли старії і малі
Послухать нового Равві.

Ген на шпилю стоїть Месія.
Він, наче вічна та краса,

Вродливий, гарний син Марії
Привітен, наче небеса.
По білому, як сніг, хитоні
Роскішні кучері лежать;
Промінням правди і любови
Пророчі очі аж горять,
А на чолі його високім
Печать великого ума,

Неначе сяєвом широким
Лягла там істина сама.

Скрізь на горі у ніг Месії
Лунає гомін навкруги . . .
На морі так лунають хвилі,
Бючись об скелі в береги;
Дніпро старий отак шумує,
Через пороги пливучи, —
Реве і стогне він, хвилює,
У море сльози несучи.
Лунає гомін: — „Воля-доля
Колись світила, як зоря, —
Тепер у нас ярмо неволі
Й жорстокість Ирода царя.“

Угору руку звів Месія,
Дав знак, що хоче говорить, —
Замовкло все, мов оніміло,
Дух притаїло і мовчить . . .
Всі ждуть: от-от спасене слово
Промовить до людей Равві —
Сподіване, бажане, нове,
Те слово правди і любві . . .

І він отверз уста святії,
І з їх, немов з ключа вода,
Лилася сріблом і бреніла
Наука істини свята:

„Блажен, хто гордощів не має,
В кого дух кривди не сидить;
Хто в скринях золота не дбає,
Хто на громаду звик робить;
Хто брата темного навчає,
У хату вбогу вносить світ,
І завше духом нищ буває, —
Тому на небі царство ввік!“

„Блажен, хто щирими словами
Чужу оплакує біду
І брату добрими ділами
Розважить тугу і нужду.
Блажен! — До його в дні турботи,
В часи, коли душа болить,
В годину суму, сліз скорботи
Од Бога радість загостить.“

„Блажен, хто серцем незлобивий,
Хто приязно живе з людьми;
Блажені кроткі, несварливі —
Ті будуть дідичі землі . . .“

„Блажен, хто істини святої
Жадає, алче, мов їди,
Мов подорожній в літню спеку
Жада криничної води, —
Ситна для його буде страва,
Погоже чистеє життя:
Добро землі, народна слава
Громадське вільнеє життя!“

„Блажен, хто милостив буває,
Хто неімущому дає,
Голодних кормить, напуває,
Одежу вбогим роздає;
Хто йде провідати в неволі
Яремних узників в тюрмі,
Хто вдовам, сиротам в недолі
І безпомошним в чужині
У поміч стане, братом буде, —
Такого двір біда мине,
Вини його Господь забуде,
Гріхів його не помяне.“

„Блажен, хто заздрости не знає
І серце чистеє в груді
Без пллями носить, і плекає
Завіт святий: „не осуди!“

Хто не завидує нікому
І помсти в серці не таїть,
Хто ворогу не зичить злого, —
На небі Бога той уздрить.“

„Блажен, хто сіє у народі
Зерно найкраще на землі:
Зерно любві, братерства, згоди
В громаді, в хаті і в семї.
Усі, що щедрою рукою
Плекають згоду між людьми, —
Ті в царстві Бога назовуться
Його коханими дітьми.“

„Блажен, хто правду возвіщає,
Кого за правду кат гнобить,
В чужину жити проганяє —
Той в царстві Бога буде жить.“

„Блажен, хто за Мою науку,
За правди, істині слова
Терпітиме тяжкую муку
І встоїть, наче ця скала!“

„Блажені всі, коли наруга,
Ганебне слово, покліп, глум
Вам завдадуть велику тугу,
Тяжкий навіють в душу сум...
Та ви на теє не вважайте,
І в тяжкі, лютії часи
Радійте, весело вповайте,
Що мзда вас жде на небеси!“

208. Непримирена.

(З оповідання.)

У мене дві повнісінькиx шафи книжок! чуєте!! та я зроду-віку стільки й не бачила їх! а тепер усі вони у моїх руках: орудуй їми, скільки хоч! Е! ні! не скільки хоч! наймичці, людині підневольній так неможна!

Більша частина книжок були непереплетені, доволі й не розрізаних, значить, і не читаних. І яка-ж тут була мішанина! Я не тямила, з чого почати читати? В одній шафі, ціла полиця в горі, стояли усе в палятурках ріжноманітні книжки по величині, починаючи з доволі грубих і кінчаючи дрібнесенькими. Я взяла першу з краю: розгорнула, читаю: „Основа“... Досі я й не чула про неї... Усі книжки, що були на цій полиці, були українські — новина для мене така несподівана і така цікава!

З книжок українською мовою я досі читала тільки „Кобзаря“, про инші які, — навіть не чула, що вони є на світі! З ґеоґрафії відала, що в Австрії єсть „провинція Галиція, населенная русскими, главный городъ Лембергъ, съ 70 тысячами жителей“ і більш нічогісінько! Мені й на думку не впадало, що „Галиція, русскіе і Лембергъ“ це ті самі Галичина, Русини і Львів, про котрих потім

я довідалася стільки цікавого, котрі просвітили мене і сприяли мені зробитися дійсне вже непримиреною, на віки непримиреною! . . .

Читаючи „Основу“, я закмітила на аркушах багацько припсок оливцем: вони ще більш мене зацікавили. Між ними були такі питання, що усю збентежували: иноді цілими годинами думала я над ними і ні до чого не додумувалася: бачила тільки свою темноту, та тямила, що треба шукати, чи не трапиться такої видющої людини, щоб дала відповідь на ті питання. Де-ж тут в хуторі взяти такої людини? . . . Глобенко не приїздив на вакації. Палажка, сама не тямлю, чому, стала проти мене гороїжлива, а стара й поготів: з нею я й не відважувалася зняти розмову про ті питання. Та й стала я помічати, що з того часу, як дозволили мені брати з їх бібліотеки книжки, обидві вони день-за-день ставали до мене не такими, якими були: чимсь сухим, холодним стало віяти від них на мене; а часом було тхне таким гордим духом, що у мене аж сльози навернуться.

Тим часом жадоба відповіди на оті питання зростала в моїй голові все більше. Вдача у мене чутка і вельми переняттива: скоро що вдіє на мене глибоке враження, я довго буду під тим враженням; розбуджене бажання доти не вгамується, доти не даватиме мені спокою, доки я або вдовольню його, або перебє його друге яке враження. Так було й тут: між иншими питаннями, спложеними читанням українських книжок, на першому місці стояло і бентежило мою голову питання: що то таке „українофільство“? Як треба дійсне розуміти його теоретично і практично? куди і до чого воно веде? Мій інстинкт, не більш, як інстинкт, давав мені відповідь, але я не тямила, чи певна та відповідь?

Я стала на тому, щоб сперщу при добрій нагоді спитати у Палажки: чи-ж відає вона, хто робив оті замітки в „Основі“? Спитала. А вона мені так неввічливо:

— Я вже казала вам, що то книжки не мої, а батькові, у його й питайте, а я їх не читала. Та лішпе-б ви пильнували більш біля свого діла, ніж біля „Основи“.

Я нічого на те: так мені прикро стало! Чи я-ж не пильнувала догодити їм!? мовчу, та сльози ковтаю.

Через кілька хвилин прийшла стара і звеліла мені одягти Інну в гості.

*

Палажка з ненею і донею рушили з двору в гості; мене не взяли; я тому й раднісіша була: зараз кинулася і поштопала панчошки;

а тоді „Кобзаря“ з шафи і ну читати. Читаю і сама чую, як з того читання розхожуються більш та більш мої нерви! чую, як сльози випливають з самого серця, як вони підіймаються все вгору!... Нарешті — як стала читати „Доле! де ти?“ ледви промовила: „коли доброї жаль Боже! то дай злої“, та з цим словом, як заголошу на цілий будинок!... Старий Глоба, що був тоді саме у своєму кабінеті, прожогом у світлицю, де я сиділа! швидче дає мені води пити, та питається:

— Чого? чого?

А я й слова промовити не спроможуся, тільки голошу, наче по-мертвому.

Нарешті вгамувалася, вийшла на ґанок, повітря чисте пахнуло на мене і так наче усе оте збентеження — хто його зна, де й ділося, наче хто взяв та рукою його з мене зняв.

Тоді Глоба знов до мене розпитувати. Я йому усієї правди не сказала: думка така: помогти він не поможе, а ще, як часом скаже жінці, або дочці, — так гірше вийде. Так кажу, сама не тямлю, з чого воно сталося; зроду вперше зо мною таке.

— Ви перед тим, — питається, — „Кобзаря“ читали?

Ну, от з цього і знялася у нас розмова про українські книжки: перейшла вона на „Основу“, на оті помітки оливцем і т. д. Глоба так приязно розповідає мені, а я так цікаво слухаю, так уважно. Потім того він розпитував у мене мої думки: я не таїлася, розказала йому щиро все, наче батькові, як і про що я думаю: далі він каже до мене:

— А нуте, прочитайте мені що-небудь з „Кобзаря“, — і приніс книжку.

Я йому з голови прочитала спершу „І молодої й золотої“, потім „Долю“, далі „Доле, де ти“. Не скажу, чому так, але й досі, як і завжди, читаючи оті вірші, я переймаюся кожним словом поета і чую в душі і в серці у себе те саме, що читаю. Жадні вірші ні Шевченка, ні Лермонтова, ні Пушкина ніколи не робили на мене такого глибокого вражіння, як оті три: щось трохи похоже на те вражіння викликають у мене тільки вірші Міцкевича — де-які сонети його та „Do Matki Polki“.

Глоба став хвалити моє читання і каже:

— От про ваші думки і ваше читання, як довідається Борис Несторович, то-то радітиме. Йому й на думку зроду не впадало, яка ви патріотка! Та й не диво! коли я що-дня вас бачу, я не спостеріг.

Глоба встав і почав ходити по ґанку. Потім розгорнув „Кобзаря" і каже: а слухайте, я вам прочитаю і прочитав:

„На ріках круг Вавилона,
Під вербами в полі!..."

Як він читав!! такого читання ніколи вдруге не довелося мені чути! чи може воно таке враження на мене зробило через те, що я у ту годину — уся переймалася чуттям і думками про Україну! Не скажу! але от і зараз бачу, як стоїть Глоба серед ґанку: у лівиці у його книжка; очі горять, сива борода тремтить ... чую як він, буцім зубами скрегоче, вимовляючи:

„А коли тебе забуду,
Ієрусалиме!
Забвен нехай во вік буду."

Від його голосу, інтонації, найпаче від того: „забвен нехай буду" у мене аж тіло все затремтіло!... комашня по йому забігала...

„І язик мій онііміє", —

читає Глоба і я чую, що у мене ніби язик німіє, приростає до піднебіння. Мені здається, що на саму мене сходить кара Божа за те, що я „забула помянути нашу славу" ... за те, що я не розпізнавала досі „дітей Едомських ..."

— ... Треба неодмінно, — мовив нарешті Глоба, — щоб ви спізналися з Борисом Несторовичем та побалакали з ним: отой вам „усе розкаже і прокаже"; а я що!... „був голосок, та позички ззіли ..." зарився в хазяйство, наче Рябко в солому. Е-ех!

Глоба махнув розпачливо рукою і пішов. А я уся так і потонула в тому, що чула від його, та в тих думках, в тому почутті, яке викликала наша розмова. Так потонула, що й не спостерегла, як наші вернулися! Коли чую, Палажка гукає!

— Таню! де вона, що не чує ... Таню!...

Я схопилася та прожогом до неї.

— Ви вже так приросли до книжок, що й не чуєте, коли вас кличуть, — кольнула мене Палажка. — Дитину спати положіть.

*

Борис Несторович Гало був найближчим сусідом Глоби. Село Улянівка, де він жив — верстов за десять від Глобиного хутора, село чимале, але смутне якесь, невеселе, як і всі степові села: дерев бракує.

Що-тижня, а то иноді і двічі на тиждень, Гало приїздив до Глоби; двічі за мене приїздила з ним і сестра його Юлія Несторівна,

бездітна вдова, літ на 10 старіша за брата; а Борисові було вже під 50, бо борода була вже посріблена.

З ним я двох слів не промовила; таким він мені здавався суворим, не підступним. Чи за обідом, чи за вечерею більше було мовчить, а коли й балакає, так переважно з старшим Глобою про хазяйство, про урожай, про земство. Глобиха і Палажка заводили з ним річ про культуру то що, але він якось неохоче балакав з ними: оце дасть коротку відповідь та й замовкне; знов жде, доки спитають його. Коли-ж, було, Палажка почне промовисто просторікувати, він складе руки перехрестям та тільки слухає. Ніколи я не чула, щоб він змагався; правда, що я ряди-в-годи була при тих розмовах; звісно, моє діло з дитиною, де Інна, там і я.

Раз якось під кінець серпня Глобиха з донею поїхала до повітового міста на ярмарок аж на три дні. Увечері приїхав Гало. Сидимо за чаєм, я мовчки наливаю, а вони балакають, та слово по слові і звели річ на українську ідею. Потім Глоба пішов, приніс книжку і каже до мене:

— А ну те, Тетяно Олександрівно! утіште Бориса! прочитайте йому „Доле, де ти“. Нехай він запевниться власними ушима в тому, що чув від мене.

І Гало став прохати.

Я засоромилась, а ще більше боялася.

Прочитала. Чи справді я так добре прочитала, чи Гало хотів тільки похвалити мене, але він став запевняти, що зроду ще не чув такого читання.

— Та коли-б отут був сам автор, — додав Гало, — він би задушив вас, дякуючи за таке читання.

Успіх завжди підіймає нерви, надає сміливости, і я, вже не прохана, стала читати инші вірші. І сама не відаю, не тямлю й тепер, чому я кожен раз здрігну було усим тілом, як тільки Гало протягне руку і візьме мою, щоб подякувати за читання! так у мене наче громовина по тілу побіжить! і скільки я не силкувалася, — жадним усилуванням волі не спроможна була спинити або вгамувати отаке почуття.

До білого світу просиділи ми втрьох балакаючи: звісно, більше говорили Глоба з Галом, а я все слухала: але як слухала! дух притаївши, боячись, щоб ніже єдине слово не пролетіло по-за мою память! Та чи й можна-ж було мені не вслухуватися, коли я чула тепер, як Глоба, найпаче Гало доводили розумом, фактами те, що я досі чула тільки серцем! Я слухала і, сидячи нерухомо, раювала: я чула в собі

щось нове: досі невідоме, бадьоре! . . . чула себе веселою, наче дитина! та що про мене казати, коли старий Глоба так розвеселився, розгорівся, наче то був зовсім не той звичайний, сивобородий Глоба, приголомшений, а молодий, жвавий парубок, повний віри в свою ідею, повний надії на її велику міць і торжество!

Отоді, того довіку незабутного вечора, я вперше впрозуміла, що таке українська ідея, яка вона широчезна, яка її велика вага! зрозуміла я силу і вагу народної освіти народною мовою! зрозуміла я, що народна освіта — всьому голова, і знов з невимовно великою силою занялося у мене старе бажання стати учителькою в сельській школі . . .

Другого дня приїхав Борис Несторович ще до обіду і сидів у нас до глухої ночи та все розпитував у мене, як я жила, що читала і до чого прямую?

— Добре-ж, — мовив він прощаючись, — будемо пильнувати; може й доплинемо до берега.

*

Почав Гало привозити мені книжки все такі, яких не було у Глоби: або по-українськи, або про Україну і дав мені пораду, якої системи триматися, читаючи книжки.

Настали довгі осінні вечорі. Отут-то думала я, часу у мене буде багацько: буде коли і читати і вчитися. Отже не так сталося, як ждалося.

Того року пшениця не добре вродила, а льон побив град: це були головні речі Глобиних доходів. Поменшали доходи, значить, натурально, треба поменшити і видатки. Глобиха почала з того, що поменшила мені платню на карбованця що-місяця. Все-б те дарма було, коли-б Глобиха не відбірала у мене спроміжности читати і вчитися хоч тоді, як увечері, коли вже зовсім оброблюся, усе попораю: а то ледви оце сяду у своїй кімнаті, вона зараз до мене:

— Ідіть до одного світла, щоб друге не горіло! тепер не такі у нас доходи, щоб марнувати гроші.

Мушу слухатися. Сяду з книжкою біля того столу, де вони всі сиділи. Сам Глоба сидить мовчки, Глобиха пасьянс розкладає, Палажка плете що-небудь з гарусу. Чи прочитаю сторонку, чи дві, Палажка зараз до мене:

— Підіть, будьте ласкаві, — гляньте, як спить Інна, може одіяло зсунулося з неї.

Вернуся, сяду за книжку, а Глобиха:

— Таню, дайте мені води.

Або: „Яку то ви книжку читаєте?“

Та отак раз-у-раз перебивають. А ляжеш спати, крий Боже! щоб лежачи дала що прочитати! — „Ви заснете, — каже, — забудете світло потушити, та ще пожежі наробите: і дім піде прахом і всі ми душами наложимо.“ Навіть і сам Глоба ремствував, побачивши раз, що я, лігши спати, читала книжку.

От стала я помічати, що Глобиха і Палажка не ті до мене, якими перше були: якимсь холодом дихають на мене. Забірає мене думка швидче покинути їх. Найбільш лютувала я в ті годинп, коли вони наумисне не давали мені побалакати з Галом! Він почав частіше приїздити. Приїде — зараз до мене:

— Чи перечитала я ту, або иншу книжку, що він давав мені? Яка думка моя про неї? — Здійме розмову, Глобиха-ж, а ще більш Палажка зараз на мене:

— Заберіть Інну та йдіть з нею у світличку.

Або що инше таке вигадає, аби не сиділа я з ними. Мушу я слухатися, але-ж як мені прикро, як гірко! Довели мене до думки: аби тільки стало на весну — зараз відійду од Глобихи: тямлю, що погано не додержати умови, не дожити до року, та коли-ж сили не стає більше так терпіти.

*

Винялася раз така зручна година, щоб побалакати щиро з Галом: уся семя поїхала до церкви, Інну теж взяли, а Гало тоді саме й приїхав. Я невимовно зраділа, розповіла йому все, прошу поради у його, що діяти з собою.

— Така вже я безталанна вродилася! Усі і скрізь, де я була, охрестили мене непримиреною. І сама я бачу, що справді така я: ніяк не вмію примиритися з тим, що округ мене: усе мене тягне кудись до чогось иншого . . . Навчіть мене, що я мушу робити, яким побитом повинна себе приневолити, щоб примиритися з тим, що дає доля, щоб не бути непримиреною?

— Ба! а чи міркували ви: що то значить примиритися? Це не мала річ! Примиритися — на мою думку, це значить, зробитися байдужим до всього лихого і доброго! Таке „примирення“ — достойно не чоловіка, а хіба годованого кабана. Люди з хистом думати і жити, думаючи, повинні гидувати таким „примиренням“. Є инше „примирення“.

Я і дух затаїла та слухала Гала, а він говорив далі:

— На світі лихих людей більш, ніж добрих. Янголів нема між людьми . . . На лихо людям, як завсігди і скрізь бачимо — чоловік більш хилиться до вчинків лихих, ніж до добрих. От тут і лежить головне зерно роботи кожного чоловіка, що бажає щастя людям; хоче по спромозі працювати, щоб поменшити лихе, побільшати добре; що хоче підсобляти, дійти до ідеала. Роботи сила і про всіх їх стане, не треба тільки гнатися за великою, видатною роботою; не треба і від других вимагати більше за те, що вони спроможні дати і зробити. Нехай кожен робить, що вміє, як уміє і як спроможно йому, аби робив він, аби робив чесно з переконання. Не треба сподіватися, щоб з тієї роботи зараз же були й добутки відповідні; не треба злитися і лютувати за те, що праця не зараз дає плоди, не треба через те перейматися сумом. Нехай — хоч що! нехай злюки клеплють: нехай недовірки в ідеал глумляться, наливають вам в серце труги, а ви на те не вважайте . . . „Да не смущается серце ваше!“ Робіть і робіть; лишайтеся собою і бережіть власну повагу — переходячи через терни, через заздрість і клевету ворогів, через огонь брехень самолюбів і страхополохів. От засвоїти свідомо оці думки, перенятися їми, і, не вважаючи на гірку труту, робити те, що наказує серце і розум; віра в ідею, надія на її міць і повага до себе, — оце, на мою думку, і значить примиритися. Чи так?

Я не тямила, що відповідати! Мені так мило, так любо було усе те почути від Бориса Несторовича! А він жваво ходив по світлиці: його очі, уся твар його, його рухи, усе говорило мені, що висловленими зараз думками він перенявся до глибини душі!

— Що-ж мовчите? — спитався він.

— Не знаю, що казати . . . Он у Шевченка, — впало мені на думку, — сказано „серцеві не потурай“. І так кілька разів серед молоді траплялося мені чути, що треба жити не серцем, а розумом: що сантиментальність . . .

— Ні! — перебив мене Гало, — жити треба усим, що властиве чоловікові: тільки божевільний пильнуватиме атрофувати серце. Жити треба так, щоб усі вчинки наші, праця, робота відповідали гармонії серця, розуму і сумління.

— Трудна річ.

— Не так то! для людей щирих, правдивих не трудна: для них така гармонія — те саме, що повітря, вони нею дихають, вона стихія їх життя . . .

Ми так забалакалися, що й не помітили, як мої пани вернулися з церкви, і я знов не встигла вийти назустріч Інни. Я закмітила, яким ворожим поглядом Палажка кинула на мене.

Гало просидів до глухої ночи, але не трапилося вже такої зручної години, щоб можна було довести нам до кінця перервану розмову і почути мені від його пораду, що діяти далі, як полагодити оті прикрі відносини до мене Палажки і її нені.

*

Не довго довелося мені шукати учительства: дякуючи Борисовим знайомим, мене взяли учителькою земської школи в селі Корчоватому.

Село Корчовате — чимале село; тут і волость і земський лікарь. Споконвіку село було козаче; потім якось повернули були його на „военное поселеніе“, але ще з самого початку 60-их рр. скасовано те „поселеніе“ і „поселенців“ охрестили „казенными хрестянами“. Не видко було в селі великої заможности, але й злидні великі нігде не визирали: хатки доволі чепурні, звичайно в садках; церква невеличка, але мурована. Місцевість доволі гарна: ще не ввійшла в межу справжнього степу, хоча вийшла з межі гаєвої. Инде траплялися гарненькі, хоч і невеличкі гайки молоденькі: знати, що вони не споконвічні, а понасаджувані.

Я прибула до Корчоватого ще до Спаса: хотіла, щоб заздалегідь спізнати село і потроху звичаї тієї людности, дітей котрої тепер зробилася я учителькою. Науку в школі я гадала розпочати на Семена.

Шкільна будівля була простора, під школу — одна велика світлиця, з чотирьма вікнами на південь: але в світлиці не було деревяного помосту, а головна річ — не було другої хати, де-б дітям роздягатися зімою; мусіли вони роздягатися в сінях, а сіни холодні. Про учителя, знати, що будівничі більш піклувалися, ніж про школярів. Глуха стіна відділяла школу від кватирі учительки: тут було дві просторих, обклеєних шпалєрами світлиць і невеличка пекарня; в пекарні-ж містився і сторож.

Першим ділом, звісна річ, пішла я до священика. Молодий, літ не більш 32, отець Макарій повітав мене ввічливо, але якось холодно, немов який начальник: одначе не скажу, щоб винесла я з його хати недобре враження; він показався мені чоловіком байдужним тільки.

Земський лікарь — зовсім молодий чоловік, три роки, як скінчив університет у Київі — з першого разу відтрутив мене від себе своєю іронією до всього: і школу і взагалі піклування земства про освіту

народа уважав він нічим більш, як „забавкою модною“. На мої змагання він промовив:

— Ат! про мене нехай собі! Чим би діти не забавлялися, аби не плакали.

Я більш не змагалася. Молода жінка його опріч свого первісточка Василька ні про що більш не хотіла й думати! Вона була доволі освічена, скінчила ґімназію. Обоє вони, і чоловік і жінка, не були людьми лихими; були тільки тими еґоїстами, яких тепер багацько постачає нам і школа і життя, одягаючи їх в одежу, пошиту з ліберальних фраз.

Сторож остеріг мене, що груба в шкільній світлиці вельми димить і першим ділом треба її полагодити. Я веліла йому затопити ту грубу: справді дим так і шугає на світлицю. Вдалася я до старшини. Пристаркуватий чоловік Панько Маркович — старшинував на селі ще не давно і знати було, що він ще не оговтався і ходить наче у когось на поводі. Він обіцявся „одним духом“ полагодити грубу. Одначе минуло більш тижня, хоча двічі я нагадувала Панькові Марковичу про його обіцянку, але діло не рушало. Пішла до його втретє.

— Оце-ж яка бо ви марудна, — мовив він до мене. — Чого вам ота груба так кортить . . . Зробимо, полагодимо, не втіче . . .

— Та отже небавом розпочнеться наука в школі, а потім холод прийде.

— Коли то ще той холод буде. Ще люди другої Пречистої не бачили, а вам уже холод ввижається . . . Зробимо, не турбуйтесь. Крильщика нема, а то-б я зараз . . . По хуторах десь заробляє; нехай тільки вернеться, ми зараз . . .

— Тут, — кажу, — не крильщика, а печника треба.

— Та він же у нас і печник, і крильщик, і маляр, на всі руки майстер.

— Коли-ж то він вернеться! Може-б ви дали мені підвідчину до міста, я поїду і привезу печника.

— Та що-ж той печник вдіє, коли у нас ще й цегли нема.

Сторож знов радить мені вдатися до писаря; він, — каже, — у нас всьому голова: без писаря нічого не буде.

Писарював у Корчоватому Степан Антонович Боркун, парубок літ 30 і чоловік, як він сам казав — „інтеліґентний“. Дійсне, він учився в ґімназії, дійшов до шостої кляси; зачепився був за один процес, його держали цілий місяць у карцері, потім випустили і вигнали з ґімназії. Як син козака, він трохи-трохи не покоштував різок.

В тому процесі він ставав потім за свідка. Далі був у військовій службі і, вийшовши з неї, став писарем в Корчоватому.

Степан Антонович зараз же прийшов до школи, як тільки я до його написала лист, обдивився скрізь, і через два дні взялися лагодити грубу, а за тиждень усе в школі було полагожено, навіть стіни були вибілені.

*

З другого дня після Семена почала я вчити: до Покрови ходило до школи тільки тридцятеро дітей, і то більш дівчат; а після Покрови, як вже не було в полі жадної роботи, прибуло ще 20 хлопців. Працювати з 50 дітьми річ не легка! Найпаче на перших порах трудно мені було, доки і сама я не оговталася, не призвичаїлась до дітей та не завела сякої-такої дисципліни.

Релігії і молитвам учив, звичайно священик; але він з-під руки контролював і мене і те, як і чому я учу. Він вважав себе моїм „начальством“.

„Начальства“ того, опріч священика, була велика сила, кожен з них вважав себе такою особою, що повинна доглядати школу, а, головна річ, спостерегати учительку. Та все те, коли в учителя чи в учительки є добра воля, не шкодить вести школу стежкою просвіти, а не забивання паморок дітям. Звісно, не легка річ раз-у-раз почувати і знати, що стоїш під доглядом темного писаря, або урядника, але не треба тільки давати їм спостерегати, що помічаєш їх. Учителеві ліпше в селі; до учительки на селі відносяться люди якось неприємно ще; дивляться на неї, як „на панночку, недотепну заробити собі хліба в місті“. Найгірше шкода і школі і учительці, коли доводиться часто переходити з однієї школи до другої. От як і зо мною було.

Степан Антонович став заходити спершу до школи, а потім і до мене в хату. Оце було прийде, сяде собі, висидить цілу годину, слухаючи, як я учу; а потім і почне мене хвалити, розхвалювати, яка то я дотепна учителька. А мені було аж гидко те слухати.

Я завела у себе так, що вставала о шостій. Доки зберуться діти в школу, я й приберу у себе в хаті і піч протоплю; усе, що треба на обід виготовлю, тоді в школу.

Степан Антонович — довідався у сторожа про мої звичаї і став заходити до мене рано, иноді зараз по обіді. Мені не подобалося це, але я не тямила, як спекатися такого гостя. Нехай би він приходив у неділю, в свято, а то в будень — марнував мій

час; не давав читати. Книжок Борис Несторович надавав мені доволі. Хоча між ними були й такі, що я їх вже читала раз, як була у Київі „в кружку“, напр., де-що з творів Спенсера, але тепер, коли я їх читала вдруге, вони були про мене цілком новими! зовсім інакше я розуміла тепер їх зміст і ідеї і навертали вони мої думки зовсім уже не на ту стежку, на яку навертали тоді, коли я, читаючи їх, — мало розуміла, і думки мої йшли на поводі „проводирів“ кружка. Інакше й не могло бути.

*

Боркун усе частіше заходив до мене. Раз з початку листопада я спостерегла, що від його тхне горільчаним духом, очі світяться не так, як звичайно, у його і рухи його якісь сміливі. Перегодом почипає він річ про асоціяції. Хвалить він асоціяції, а я не розберу про які асоціяції і до чого веде він річ.

— Що, — каже, — може бути краще в світі над асоціяцію двох душ? правда моя?

— А вже правда!

— Вельми рад, що й ви такої думки. Та не тільки з моральної сторони, а і з матеріяльної. От приміром: одна людина має зарібку 300 р., а друга 400 — як от ви і я. Кожній сутужно прожити на свій заробіток; а склавши його докупи, залюбки прожити двом на селі. Чи так?

— Так! — відповіла я і чую, що мій Боркун щось непевне гадає.

— А коли так, — каже він, — так чом би і нам з вами не скласти асоціяції?

Я зумилася, — дивлюся на його і питаю:

— Якої асоціяції?

— Гм . . . якої . . . звичайно якої! чом би нам не побратися?

Кілька хвилин я мовчала: питання Боркунове було таке для мене несподіване і так здивувало мене, що я не зразу спромоглася на відповідь.

— Що-ж ви скажете?

— Я заручена вже.

Я гадала, що така проста і правдива відповідь зразу скінчить розмову, немов ножем відріже. Де там! Боркун — почав розпитувати: хто і де мій наречений, коли наше весілля? Питання оці дрочили мене: я сиділа, наче на голках, і не тямила, як мені

спекатися свого гостя. А Боркун не хотів нічого того помічати і правив своє. Нарешті й каже:

— Чи знаєте, що я вам скажу? Нічому тому, що ви говорили, я не йму віри. Сказали-б просто: не хочу, не піду, та й годі, а то вигадали: заручена!

Я почервоніла з серця, що він задає мені брехню і хотіла строго вимовити Боркунові його занадто чудну неввічливість. Він не дав мені говорити і мовив:

— Ви на мене не сердьтеся; я по щирости: подобаєтесь ви мені, от і все! Ось поміркуйте гарненько, та після Різдва і під вінець.

Терпіння моє пропало! я встала і хоч чула, що у мене в горлі, наче горошина бігає, одначе зібравши силу, промовила:

— Прошу вас, Степан Антонович! ідіть з моєї хати!

Боркун пішов, а я давай румсати.

*

Другого дня суне в школу старшина. Сів на лавці, слухає, як я дітей учу, нічого не тямить, тільки очима блимає. Як пішли діти на обід, старшина й каже до мене:

— А я оце, не во гнів вам, прийшов до вас сказати . . . теє . . . не гаразд щось у нас іде діло в школі.

— Що таке?

— Та, бачте, усі люди ремствують на вас.

— За що?

— Кажуть, дітей ви вельми розпустили: і сам я бачу, що це правда: при вас стали діти і неслухняні і пустотливі такі, що крий Боже! як розпустується — так неможна його і вгамувати; от і мої вчора — Павло з Оленкою! як підняли в хаті сутанію, так аж діжку з рощиною перекинули . . от що!

— Моєї-ж вини тут нема.

— Ото-то й воно, що є! Страху не наганяєте ви, от де вся сила: а сказано: де страх, там і Бог. Не бєте ви їх, от що погано: і мало загадуєте їм учитися дома.

— Бити неможна, та й не слід.

Кажіть ви, говоріть: неможна! ми це чули і знаємо. Отже й тому, що перед вами був за вчителя, неможна було, а він на те не вважав; закортить дитині попустувати, от і нагадає, що пустувати неможна . . . воно й принишкне . . . Отак і вам треба.

Я мовила, що ні за що і ніколи не битиму дітей і стала доводити огидливість різок. Старшина згожувався, що різки „погань“ про дорослих, а „в школі без різки неможна“.

— Вже-ж, як знаєте, я не битиму.

— Значить — ви нам невгодна, не хочете з нами по-нашому . . . Це ваше діло . . .

Намагання старшини, щоб я била дітей — не здавалося мені чудним: я відала, що в народі між старшими людьми є ще де-инде віра в різку. Гидуючи взагалі бійкою і карою по тілу, инші люди, найпаче з-поміж тих, що зросли ще за крепацтва, що зазнають сельські школи „вѣдомства государственныхъ имуществъ“, совістно певні, що в „школі без різки неможна“. Знала я й те, що є в народі люди, що люблять, щоб школа виховувала „острах“ у дітей; але я ні разу не зустрічалася в школі з таким вчинком, щоб збудив у мене думку про уживання різки. Правда, в школі у мене було чимало дітей пустотливих, але не було таких, щоб одного слова мого не послухалися і не вгамувалися: дітвора інстинктом чула, що я люблю їх, і вони слухалися мене! хоч би що було, а досить мені сказати: „Візьми шапку та йди собі до господи, бо ти не даєш иншим вчитися“ і зараз дитина принишкне, повиниться і сидить, наче шовкова.

Увечері того-ж дня сидів у мене лікарь з жінкою: я їм розповіла, як жарт, про візит старшини. Лікарь і каже:

— Взагалі тут в селі звичаї грубіянські, та мені здається, це візит не з-проста. Це мабуть чи не Боркун його підстроїв . . . Глядіть лишень, чи не розгнівався на вас він за що . . .

Я розповіла їм про „асоціяцію“.

— Еге! коли так — то не ждіть собі добра! Він вас доїде! Стережіться. Я його добре знаю . . . Отже кажу вам, що він щось коїть проти вас.

Прийшла субота. Звичайно по суботам отець Макарій не приходив до школи; а то ледви стало підходити к кінцю вчення — сусіль він у школу.

— Мені треба, — каже до мене, як повиходили діти з школи, — побалакати з вами сам на сам.

— Добре, — кажу я і прошу його до себе.

— Вибачте, — каже отець Макарій, — може вам і прикро буде слухати те, що почуєте, та неможна мені не сказати. Я пастирь, я повинен доглядати і оберігати і паству і школу.

— Я слухаю вас, — відповіла я і чую, що чогось наче комашня у мене по ногах і по спині лазить.

— От бачте — люди на вас ремствують, нарікають, що ви дітей розпустили.

— Це я чула вже від старшини: він вимагає, щоб я била дітей, а я цього ні во вік не зроблю.

— Бити не треба; можна, й не бивши, держати їх в страсі: не то щоб наганяти на їх жах, ні! а так . . . щоб тямили вони „благонамѣренный“ страх . . . Ну, знов от даєте їм читати нивідь які книжки, та ще й заборонені . . .

Я аж не всиділа на місці!

— Які такі книжки я їм даю?

— Та от хоч би „Сіра Кобила“.

— Такої книжки я не могла навіть давати, бо у мене її нема; а хоч би була, то-б не дала, бо не вважаю її змісту відповідним.

— Годі, годі! — перебив мене він, — утихомирьтесь, це певна річ, що давали, бо „Сіру Кобилу“ Степан Антонович сам у когось з школярів відібрав.

— Так сам же він і набрехав на мене; а я не давала. „Тополю“ дійсне давала.

— Ну, от бачте, от бачте! — перебив мене священик, наче радіючи, — значить давали.

— Це книжечка цензурна, незаборонена.

— Усі українські книжки в школі заборонено читати: це знаєте? — спитав священик вже строгим голосом.

— Цього я не знаю; та все одно: я в школі українських книжок дітям не читала.

— Гм! а говорите з дітьми по-якому?

— По-такому, по-якому вони розуміють: звичайно, скоро спостережу, що чого по-російськи не розуміють, так поневолі мушу вияснити їм те народною мовою. Як же инакше робити? навчіть мене! Коли діти не розуміють якого слова, чи повинна я їм сказати, що то значить?

— А вже-ж треба сказати; инакше й неможна, і я так роблю: це і в мене раз-у-раз трапляється. От і вчора: виясняю в школі заповіди блаженства; читаю: „блаженні алчущія . . .“ питаю: чи тямите, що значить „алкать“? Усі мовчать. Я вдруге питаю: Гиренко і Сало встали: „ми знаємо“. А кажіть — коли знаєте? — „От як нападе на кого ікавка — чоловік ікає, ото і є „алкати“. Я з реготу

аж присів . . . Ну, добре-ж, що я догадався спитати, а то-б вони і затямили собі „блаженні ікающі“.

— Ну, от бачте, отець Макарій, — мовила я. О. Макарій швидче перебив мене:

— Без коментаріїв сельською мовою обійтись неможна, але говорити з дітьми треба „русскимъ языкомъ“.

— Я так і роблю в школі.

— І за школою так треба; треба учити народ — говорити „благороднымъ языкомъ“, треба, щоб люди розуміли нікчемність мужицької мови . . . Та це ще не все, а от що погано, так вже зовсім погано.

Я насторочила уши.

— „Гм. От воно що . . . промовив священик, — все-ж таки пораджу вам — не давати дітям українських книжок.

*

Тепер вже я бачила, де зерно всього лиха і тямила, що в Корчоватому довго я не пробуду, що Боркун не лишить допікати мене всячиною. „Але-ж добуду, думала, я до кінця шкільного року, хоч би там що!“

А щоб знати було ліпше мою працю, я ще пильніше взялася до школи; загадала дітям приходити і по обіді і думала, що тепер і старшина заспокоїться, не дорікатиме, що „мало учу“.

В половині грудня приїхав шкільний інспектор; чоловік молодий, другий рік, як з університету. Родом з Полтавщини, чоловік заможний з великою протекцією; вона й зробила його так швидко інспектором. Властиво кажучи — метунець він був.

Цілих три години екзаменував він моїх школярів. Діти відповідали добре, інспектор хвалив.

— А співати вони уміють у вас? — спитався він.

— Я не вчила, бо й сама не вмію.

— Оце не гаразд; ще гірше те, що вони вимовляють слова по-хахлацькому. З першого слова чуєш, що ти в хахлаччині . . . Треба, щоб вони вміли говорити чисто „по-русски“.

— Коли-ж їм, — кажу, — було навчитися за три місяці.

— Треба пильнувати . . . треба, щоб у них не було хахлацького акценту.

— Це вже неможлива річ . . . візьміть інтеліґенцію; візьміть панських дітей: вісім літ в ґімназії, та чотирі в університеті не

чують вони рідного слова, а все таки за 12 років — акцент . . . не стирається.

Інспектор суворо глянув на мене і мовив:

— Повинен стиратися! а от же у мене, хіба скажете, що я з пирятинського повіту?

— З першої фрази це знати, — відповіла я наївно, а він, як розсердиться, як крикне:

— Знати нічого не хочу! от вам пів року: приїду після Великодня; щоб я не чув хахлацької вимови.

— Я не берусь за це і не обіцяю.

— Не беретесь — значить треба кого такого, щоб узявся, і такого, щоб не читав Спенсера та Маркса . . . Розумієте?

Він допитливо впився своїм поглядом в мої очі, немов сподівався прочитати там мою відповідь. Я ні слова.

— От і Шевченка не радив би я читати тим, хто береться за школу . . . Вам треба добре над своєю вимовою попрацювати, щоб засвоїти неминуче потрібний учительці „русскій“ акцент. — А що до вчення — школа стоїть у вас дуже добре; знати, що працюєте . . . коли-б не „українофільствували“ — я прохав би у земства нагороди вам . . .

З тим і поїхав.

Саме під новий рік — сусіль до мене в хату старшина!

Привітався і каже:

— Велика оце нам шкода, що кидаєте нас: хоч і теє . . . а ми до вас призвичаїлися.

— Як кидаю! — промовила я, дивуючись, — у мене й думки не було.

— Еге! . . . ось вам бумага: перечитайте та розпишіться, що читали.

Читаю . . . Овва! . . . наказ, щоб я перебіралася учителькою в друге село, на самому кінці повіту, верстов за шістьдесят від Корчоватого, а на моє місце буде учителька з того села.

Балакати з старшиною було ні про що! я все зрозуміла . . . Кров запеклася у мене біля серця . . . чула я і несправедливість і образу і панування поклепу і доноса! Нервово схопила я перо, розписалася і мовчки вернула старшині наказ . . . Він його сховав за пазуху і каже:

— Погано! велика вам труднація буде: така далека дорога і в літку не медом пахне, а зімою і поготів: та ще під таку зіму, як тепер: холодна та забійна . . . До того-ж і люди там чужі, не

наші: я знаю те село, бував: самі чисті старовіри кацапня . . . А воно-б можна це все лихо полагодити: аби ваша охота та воля на те.

Я слухала стільки-ж з увагою, скільки і з дивуванням, нарешті питаю:

— Як же його полагодити? наказ же прийшов?

— Дарма, що прийшов, а Степан Антонович поїде до міста — так прийде і другий наказ . . . у його там велика рука є. Ось послухайте, Тетяно Олександрівно, моєї ради, розкиньте головою, у вас вона не аби-яка . . . зараз би по водосвятті і теє . . . нехай би отець Макарій: „Ісайя ликуй“.

Я не тямила, що відповісти: чи сердитися та прогнати свата з хати, чи повернути його сватання на жарт? Ні, подумала собі: жартувати гидко, але-ж і сваритися на старшину не випадає. Замісць прямої відповіди я спитала:

— Коли-ж ви мені підводу вистачите?

— Це вже не наше діло; сами наймете собі . . . та — от вам хрест святий! завтра новий рік: нехай я до його не доживу, коли не вигідніше буде вам не зриватися з Корчоватого, а таки . . . знаєте.

— Прошу вас про це більш до мене ні слова! Чуєте? — промовила я строго.

— Воля ваша! . . . я що-ж . . . я нічого . . . посланця не бють, не січуть . . . Коли ви така непримирена, то й на здоровя вам, прощавайте.

*

Що діяти? чи їхати до нової школи, чи зовсім кинути вчительство і їхати до Бориса? Спершу ображене самолюбство шептало мені, щоб я покинула зовсім учительство, принаймні в цьому повіті. Одначе поваґом нерви втихомирювалися і я починала думати, що достойніше буде їхати до тієї школи, куди мене виправляли тепер.

— Не поїду, — думала я, — а що-ж, як через те школа та лишиться, може й по самі вакації без учителя? Тож буде шкода дітям і я буду тому причиною . . . Але-ж хіба можна ні з цього, ні з того так перекидати серед зіми учителів з одного села в друге?! Я не хотіла порадитися ні з священиком, ні з лікарем — як мені ліпше зробити, і сама собі присрадила — їхати до нової школи.

Я написала про все оце до Бориса, додавши, що маю на думці виїхати з Корчоватого на другий день Водохрещ. Раніш і неможна було наняти підводу: Корчоватівці справляли свята до 8 січня і хіба мимоволі хто примушений поїхав би підводою, а з доброї волі кожен вважав „за великий гріх“ взятися до якого-будь заробітку, доки не минуть свята.

*

Хоч як я не силкувалася розважити себе, не подати й вигляду того, що вчинок інспектора і вразив і образив мене, та неможна було сховати своєї журби: найпаче-ж уночі проймали мене і сум і злість. Усе минуле лихо якось без моєї волі ожило, ставало перед очима моїми і допікало мене . . . і сестра, і полковник, і Ганна Устинівна і Палажка і нарешті Боркун з інспектором, немов ті густолисті ґрона стояли надо мною і примушували мене знов переживати, — знов чути усе те, що моє серце перечуло, й пережило! старі виразки не зажили, тільки заструпіли і досить було нової пригоди, щоб під струпом прокинувся старий біль і проняв собою усю душу наболілу, усе серце покарбоване життям . . .

І священик і лікарь, найпаче жінки їх розважали мене, вимовляли до мене свій жаль, своє вболівання; ганьбили інспектора, але ні на крихітку мені з того не легшало. Серце моє чуло, що те їх спочування не щире, роблене, сама тільки формальна ввічливість.

На голодну кутю поєднала я підводу і думала: захожуся на другий день пакуватися. Але ось вертаюся з „Йордані“ і очам своїм не вірю! в хаті у мене Борис з сестрою! . . .

Що було сліз, що було радощів — годі про те сказати!

Борис, одержавши мій лист, замісць відповіди, взяв сестру і того-ж дня виїхав, щоб забрати мене з Корчоватого . . .

Скоро спочили і викормилися коні, ми зараз рушили з Корчоватого. Гірко мені було кидати школу. Невже так швидко скінчилося моє вчительство? думала я собі: чи на те-ж я стільки пильнувала, стільки билася, щоб, досягши права бути вчителькою, і повчителювавши пів року, спочити? Я не повідала Борисові своїх думок і не дала йому знати про ту боротьбу, що буяла в моїй душі . . . Переважало пошанування, вдячність і кохання до Бориса! значить еґоїзм, думала я, взяв гору, значить задовольнення потреб власного *я* і в мене переважає потребу служити народові! . . . Вимовити оці думки Борисові — я не відважувалася і покорилася

його волі і поривванню власного серця, в котрому через край било глибоке кохання до Бориса.

Зупинилися ми на три дні в повітовому місті та тут і звінчалися.

Приїхали ми в Улянівку . . .

Ох, коли-б хто знав-відав, яким чуттям переймалася я, ввійшовши в Борисів дім, ввійшовши до того дому, де я лежала хора після Палажчиної образи! чи давно я була нянька, наймичка, чи давно мене Глобиха з Палажкою вигнали з дому? чи давно я бігла з їх хутора по степу, наче божевільна? А тепер? Я пані, у мене власний притулок, та ще який! У мене дипльом на вчительку! У мене є кохана сестра; я маю дорожчого за все на світі друга, мужа! І чи вже-ж все оце не сон, не мара, а дійсність!?

*

Так! дійсність, найреальніша дійсність, та тільки ще не вся вона. Другого дня вранці вона ще побільшала, ще більше налила до мене в душу радощів.

Глянула я в вікно на вулицю. Проти наших воріт на Борисовому городі бачу стоїть новий дім, ще без вікон, не викінчений, не вкритий а тільки прикиданий кулями соломи. Питаю у Юлі:

— Що то за дім? хто то будує?

Юлія всміхнулася і каже:

— А ти не знаєш? Борис тобі не хвалився хіба?

— Чим?

— Тож він будує дім під школу . . . З осени школа буде у нас, а ти учителькою.

Я наче стерялася! ну бігати з радощів, танцювати та в долоні плескати: потім до Бориса в кабінет: а з радощів і слова не вимовлю.

— То, — каже Борис, — на те школу я хочу завести, щоб твоя праця не пропала, щоб не було у тебе й на думці, що, одружившись зо мною, ти мусіла покинути те, до чого у тебе найбільше рветься душа. От на весні добудуємо, а з серпня і відчинимо власну школу.

— Ти її земству віддаси?

— Ні за що . . . церковно-приходською вона буде, з умовою, щоб ти учителювала, доки захочеш . . . так ліпше і безпечніше. У церковної школи менше і начальства і бюрократизму; а що до назви, так це, дурниця, самі забобони. Фіялку як не назови, вона

буде фіялкою, а кропива — хоч ти й називатимеш лелією, вона з того не переміниться: пектиме, як і пекла! Душу і вагу школи становить не вивіска, а вчитель! тут вже справді — яка пані, такі й сани . . .

І от третій рік вчителькою я в нашій школі і добре бачу, як багацько можна зробити доброго в школі, аби тільки була власна добра воля на те та охота . . . І за увесь оцей час ні разу не зазнала я жадної перешкоди в своїй роботі; ні разу не зазнала я якої прикрости, що-б хмарою заступила сонце мого щастя!

Я працюю, я раюю; я щаслива, але . . . Але бачу, що я все таки непримирена. Світогляд мій поширив, ідеал побільшав; бажання мої сталп глибшими, але це не шкодить мені робити сьогодня те, що сьогодня можна і треба робити на рідній ниві, на користь народові. Працюю, роблю, свідомо, що й помру вже непримиреною — та тільки не з людьми а з тим лихом, якого така велика сила у нас скрізь по Україні . . .

209. Молодий вік Максима Одинця.

(З Хроніки з давноминулого.)

Максим Одинець, як і батько його Яків, походив з стародавнього шляхетського роду. Минало, либонь, цілих три сотні літ з того часу, коли Касян Одинець, покинувши своїх родичів, десь біля стародавнього Галича, взяв жінку Настю та сина Єрему і перебрався жити в Чернигівщину. Тут придбав собі на річці Смолянці добрячий хуторець серед густих гаїв, а перегодом, оженивши сина, купив йому дворець в повітовому місті. З часом рід Одинців розродився. Хоча Одинці і належали до шляхти, а проте і в родинному їх побиті і в відносинах громадських панували у них традиції і лад козацькі, прості, національно-демократичні. Як з коріня здорового, міцного, не попсованого червою дерева розростається широка, розлога ґрона, так і з роду Касяна Одинця, починаючи з другої половини XVII віку і майже до кінця віку XVIII, Україна мала доволі користних та щирих слуг в ріжних сферах життя громадського; були з цього роду і бурмистри, і райці, і полковники, сотники, і протопопи, і архиереї, але ні в одному коліні, ні в одній лінії не було багатирів; жили Одинці хоча і не вбого, але й не з великими достатками; чи то вони недотепні були розвиватися і наживатися, чи може їм не пайдило.[1])

[1]) Не велося.

Рід Одинців гордував своїми вольними і моральними традиціями: в хроніку найменших карних вчинків ні разу до другої половини XVIII віку не заведено ймення нікого з роду Одинців. Щирість, прямота і сталість характеру; гидування зрадою, лицемірством і лизанням халяви, огидливість до поклепу, хоч би навіть на ворога свого, в роду Одинців було переконанням не тільки льоґічним, але й фізіольоґічним. Лишень, коли під кінець XVIII віку Україна обезславилась крепацтвом, краплі цієї лиходійної трути почали пробиватися і в рід Одинців: лінощі і користування з чужої праці почали инколи труїти і кодло Одинців.

З самого початку XIX в. в роді Степана Одинця — Максимового прадіда — стало прокидатися духово-моральне убожество, а з ним натурально і матеріяльне збіднення. Степанів син, Федір, пішов до військової служби, записався в ґвардію і хоча недовго служив — пять, чи шість років і вернувся до батьківського хутора „прапорщиком“, але позбувся більше ніж половини батьківської спадщини. Навчився він добре танцювати по „модньому“, та ліпше в карти грати — але на хуторі це все було не придатне. Підчас війни Федір Одинець знов пішов до війська та вже й не вернувся: десь під Березиною, чи що, його убито. Вдова його лишилася з трьома дочками і трьома синами уже в великому убожестві. Старшим між Федоровими дітьми був Яків. Учився він в Чернигові в духовній семинарії; не тому, щоб зробити з його попа, батько віддав його до семинарії, а єдине через те, що ліпших за семинарію тоді не було шкіл. Мабуть семинарії треба дякувати за те, що дух нового часу майже зовсім не зачепив Якова Одинця своїм лиходійним крилом. — Людина з його вийшла, як на той час, доволі освічена і культурна: а проте проста, приложна до свого рідного краю, народа, до його звичаїв і традицій. Вийшовши з школи, Яків гадав господарювати на батьківщині, але-ж на чому там було господарювати! Одначе він спробував рік чи два і добре впевнився, що господарка не виплачує навіть часу і праці . . .

Тим часом на Україні все далі та далі йшло „оновлення“ і загального устрою і форм життя громадського, а потроху і родинного. Між иншими реформами були заведені „попечительныя конторы[1]) для малороссійскихъ козаковъ“, і Одинець добув собі посаду куратора такої „контори“ в Криленці. Платня на цій посаді була за-для того часу — добра, а Яків був вдачи не вередливої, людина не спаніла і ощадна. Лишивши батьківщину сестрам, він за чотирі роки свого

[1]) Опікунчі уряди.

кураторства спромігся купити собі леваду і дворище в Кобзарівці. За рік потім одружився в Погари з дочкою „городничого“ Богаєвського — красунею Сінклитою. На невеличке жінчине віно Яків спорудив у Кобзарівці будинок і прикупив поля. Одинчиха до хазяйства була дуже дотепна, і жили вони собі гаразд в добрій згоді і любови.

Невдовзі прийшли нові реформи: заведено міністерство „государственныхъ имуществъ“ і під його руку передано українських козаків, „казенныхъ і государственныхъ крестьянъ“ на Україні. — „Контори“ пішли в нівець; натомісць виросли „окружныя управленія“, „волостныя правленія“, „сельскія росправы“. Одинця зробили „окружним начальником“. Не встиг він гаразд роздивитися і спізнатися з новими „порядками“ і спізнати з ними простих селян, аж ось знов нова реформа на Україні: велено скасувати на лівобережжі Литовський Статут з усім судовим устроєм по йому і завести „Сводъ законовъ“ і відповідну йому орґанізацію судів і поліції з канцелярською тайною, з оберемками паперу, з калюжами чорнила і з неминучою на цьому ґрунті рослиною: безконечною волокитою, що так рясно плодила хабарі . . .

Не тільки народ, навіть інтеліґенція на Україні зовсім не була підготовлена до нового ладу і не тямила, з якого боку ліпше заходити, щоб призвичаюватися до його. Маса темного народу тільки руками розводила мовчки; між людьми хоч трохи освіченими лунав усякий гомін і по цей і по той бік нового ладу: зовсім натурально виникло не тепер саме, а геть ще раніш дві течії, сказав би: права і ліва, але такий термін зовсім не відповідав би змаганням і голосові людности; певніш буде назвати одну течію — національною, другу — загальною; насіння їх треба, кажу, шукати, ще за часів відомого „підніжка“ Івана Мартиновича та за перших на лівобережжі воєвод. Одначе люди і тієї і цієї течії обмежовувалися самим гомоном, та й то більш нишком; бо добре тямили, що пугою обуха не перетнеш. Одні, — до яких належала більшість молодої шляхти, зросненої вже на ниві крепацтва, стояли за те, щоб старий лад нівечено, яко мога швидче і всіми заходами; другі вороже дивилися на такі заходи і доводили, що треба йти стежкою поступовою, не плюндруючи національної душі і не сходячи з ґрунту народного світогляду. В житті практичному — річ зовсім натуральна — гору брала течія загальна; за нею була всяка матеріяльна сила, а супротивники були голіруч.

Яків Одинець належав до останніх: і неспроможен і свідомий він був, що йому проти вітру не йти.

Не вгадати, чи довго він продержався-б на посаді „окружного начальника“, коли-б шляхта не вибрала його повітовим суддею.

Як голова повітового суду, Одинець пильнував бути справедливим, не кривити душею, цуратися кумівства і скільки можна єднати совість і закон.

*

На Михайла у повітового судді Кваші зібрався великий тиск гостей: більш, ніж за місяць до цього свята, і сам Кваша і його жінка почали їздити до всіх видатніших панів і запрошувати їх на пиріг. Кваша, найпаче його жінка, любили роскошувати: жити було з чого: дітей у них була лишень двійка, дівчата, виховання їх не брало у батьків коштів: дівчата — як діти раненого майора — були приняті до інституту на кошти казенні. Підчас мого оповідання Квашині дівчата були ще підлітками.

Іменини свої Кваша святкував бенкетом що-року: але на цей раз і тиск гостей і бенкет були незвичайні: це тому, що на той рік приходились нові вибори, а Кваші, найпаче його жінці, невимовно кортіло, щоб його вибрали на повітового маршала: тим то він і пильнував лебезувати[1]) і годити панам, і великим і малим: він добре тямив, що без цього неможна обійтися тому, хто хоче бути вибраним; инакше його „прокотять на вороних“.

Свято своє Кваша справляв не в повітовому місті, а у себе на селі: на місті кватира його була і непоказна і тісна, але-ж ліпшої в тому місті неможна було здобути. А на селі у Кваші будинок був роскішний, великий, на дві особі.

Кваша повітав Одинця трохи гордовито. Одинець зустрів тут де-кого з знайомих вже панів, що стрівав в Іскри. Велика більшість Квашиних гостей — були великі пани, яких досі не доводилося Одинцеві стрівати у такому великому гурті. Все жіноцтво було прибране відповідно „останній моді“: чоловіки були в дворянських мундирах або у фраках, де-не-де попадалися в чорних сюртуках, часом, як і от на Іскрі, доволі довгополих: та в залі сиділа невеличка купка судових урядовців. Велика більшість гостей — були люди, що позбулися свого, а чужого як слід ще не засвоїли: ще воно не прийшло зовсім до них, а тільки зокола і придивившись до їх пильно, зазирнувши в душу глибоко, неможна було не спостерегти, що це люди більш-менш покалічені, зокола помазані цивілізацією

[1] Підлещуватися.

з Москви, що душі їх більш-менш поламані, дух і світогляд їх пощерблені. „Цивілізація“ перейшла над ними, немов хмара з великим вітром над лісом: де-кого вона вирвала з коренем, обламала духове гилля, перекидаючи з однієї чужої країни в другу, нібп того на користь, а суще на шкоду моральною беленою, і розкидала їх по краю наче наумисне на те, щоб вони більш та більш розкопували ту безодню, що розділяла панів і людей; вона, ота поверховна, неперетравлена „цивілізація“ — наплодила лебезунів, лакеїв, що зокола, формально були люди „благородные“, а фактично були духово моральною мізерією, лінтюгами, непризвичаєними до праці, але призвичаєними до гри до карт, до хабарництва і до такого злодійства, якого не карало „Уложеніе о наказаніяхъ“.

Були одначе-ж між Квашиними гостями і кілька чоловік, що відріжнялися від більшости — наче та шумиха[1]) від золота. До таких перш за всіх належав повітовий маршал Юрій Кащенко: скінчивши університет у Київі, він кілька років учився ще за границею учився не тільки наук, а й життя практичного; за границею він спізнався і сприятелився з Бодянським; познайомився з Міклошичем, а також із видатнішими людьми з Росії, що перебували тоді за границею. Вернувшись в Росію, він не хотів іти ні на яку службу, але щоб не сердити старого свого батька, записався в канцелярію харківського ґенерал-ґубернатора і, коли вмер батько, він зараз виписався з тієї канцелярії і взявся до господарства на селі.

Кілька літ тому його вибрали повітовим маршалом; не хотів він приймати цього вибору, говорячи, що — „все одно нічого доброго він не вдіє“, але приятелі вмевнили його прийняти.

Кащенко — подумав, подумав і згодився.

Кащенко добре знав і шанував Іскру; і коли Іскра представ йому Одинця — він повітав останнього щиро. Того-ж таки дня, а вже після вечері, Кащенко, сівши окремо удвох тільки з Одинцем зняв з ним щиру розмову, тямлячи, що молоде, не отруєне ще досвідом життя, серце не вміє лукавнувати і двоїтися, щоб догодити і Богові і чортові. Кащенко бачив, що Одинцеві думки багато де в чому ще молоді, зелені, але чимало в них є і певного, такого, що давно живе і в його і у Кащенка в серці.

— Одначе не гадайте, — говорив Кащенко, — що я абсолютний прихильник старовини; так само не все те подобається мені, що й нове . . .

---

[1]) Позлітка.

Звісно, що віджило свій вік, що спорохніло, того нічого вже воскрешати; трупа оживити неможна; мусить дотліти.

— Авже-ж так; але й не все те добре, що нове; нам, як і всім людям, треба дбати про освіту і привілейованих і маси; а маса у нас занедбана . . . треба нам іти, коли не спроможемося врівень з Европою, так хоч у слід Европи: брати у неї усе добре, поступове, але не ковтати його, не жуючи, а засвоювати, добре пережувавши національними зубами.

— Перша шкода, що ми відбилися зовсім від народу, від народности . . .

— І стали йому чужаками: покинули зовсім той ланцюг, що звязує народну масу і освічених людей; покинули народну мову . . . Гляньтеся: книжки нема на нашій мові . . . Он за сім літ надруковано — одну чи дві книжки.

— Коли-ж ота пригода з Шевченком і иншими вельми залякала наших людей . . .

— Не залякала вона Гречулевича, Шишацького[1]), Глібова; бо й нічого таки лякатися. Покарано де-яких людей, та не всіх; заборонено друкувати писання Шевченка, Костомарова, Куліша, а не всіх . . . Цензура, скажете . . . Авже-ж цензура сувора, так пишіть, що можна . . . А то — мовчимо . . . але не переляк, не цензура, а деморалізація засідає і нівечить нас . . . Виховання нам бракує . . . гукаємо, що треба бути людьми, а стаємо лакеями . . . Колись, як був Костомарів професором у Київі, мені траплюся з ним про це балакати, і він сказав мені, що молодь, яка приходить до університету з лівобережжя, як прирівняти її до правобережної, і темна, і квола духом і зовсім не вихована; ідеалів у неї бракує.

Одинець слухав, впивався розмовою і ковтав кожне Кащенкове слово. Кащенко довго ще балакав з ним, багацько розпитував і, прощаючися, взяв з його слово, що невідмінно приїде до його, не менш, як на цілий місяць.

Прощаючись на вечерниці у Кваші, Одинець дав обіцянку і Ляшенчисі і Кащенкові, що завітає до них, і от за кілька день після тієї вечерянки мусів він і сам міркувати і радитися з Іскрою; до кого їхати попереду?

Одинець поміркував, послухався Іскриної ради і переїхав до Кащенка.

За тиждень, чи що, вони були вже наче батько і добрий син. Кащенко жив просто, про які-будь роскоші або панські примхи не

---

[1]) Складав думи на лад народних.

було й речі; хоча й держав управителя, але в усьому, опріч хатнього хазяйства, котрим правила старенька його неня, сам був головою. Крепаки робили у його так само, як і в Іскри: поводився він з ними гуманно: про кари по тілу ніколи й згадки не було.

Від Кащенка Одинець довідався де-яких подробиць про справу Гулака, Шевченка і инших: знайшлися у Кащенка у великій потайній схованці і „Сон“, і „Кавказ“, і „Посланіє“ і де-які инші Шевченкові твори. Чимало в них за-для молодого парубка було де-чого неясного, що Кащенко охоче зясовував, додаючи:

— Слаба моя голова, за-для певних коментарів Шевченкових творів і того задання, що становило собі Костомарівське товариство; а от коли-б ви спізналися в Полтаві з Пильчиковом, так той би вам усе зясував . . . Ото — чоловік — так так що голова! та він же підчас того товариства перебував у Київі і сам належав до товариства; тепер він учителює в кадетському корпусі.

— Як же він не попав в лабети? — дивувався зацікавлений Одинець.

— Не попав; бо вони не гралися в канцелярію, реєстрів не вели і вельми язик держали за зубами.

Мені не дожити, а ваше покоління буде свідками і робітниками на тій ниві, яку впорали Костомарів і Шевченко з иншими; вже-ж скасування крепацтва — перша річ і не вельми воно далеко, не за горами; он-же на правобережжі заведено інвентарі; це-ж перший ступінь скасування крепацтва і неможна не гадати, що в тих інвентарях єсть хоч невеличкий відгук одної з ідей Костомарівсько-Шевченківського символу.

Близилися різдвяні свята: Кащенкові треба було виїздити з ненею до міста.

XXV. Осип Юрій Федькович.

(1814—1888.)

210. Рекрут.

Стояв же він на шельваху
 В цісарськім дворі.
Вмивався він, втирався він.
 Як гусь по воді:
Умився він да сльозами.
 Ніхто го не чув.
Стулився він на баґнеті.
 На хвильку заснув.

Ой спить же він на баґнеті
 В цісарськім дворі,
Та й сниться му, шо ходить десь
 По синій горі,
Та й кучері зачісує,
 Та й кучері вє . . .
Чом ненька ми не писує.
 Ци вна ще жиє? . . .

Ой рада би-м, мій синоньку,
 Листок написать.
Насипали могилоньку,
 Не можу я встать;
Не можу я, соколоньку,
 Глибоко на дні
Насипали на рученьки
 Сирої землі.

І був би він в царськім дворі
 Багато ще снив,
Гукнув бо звін на Стефані,[1])
 А він ся збудив;
Утер собі і личенько,
 Утер си і ґвер . . .
Кров точиться по мармурі,
 А жовняр умер.

211. Дезертир.

Ой сів же він при столпку.
 При світлі думав.
Писаннєчко дрібнесеньке,
 А він го читав.

Писаннєчко дрібнесеньке,
 Листочок, як сніг;
Склонив же він головоньку
 К столові на ріг.

„Ой ненечка старенькая
 Ми пише в-одно,
Що там зіма тяженькая,
 А їй студено;

Нема, нема її кому
 Врубати дрівець,
Бо їй синок, один в дому —
 Цісарський стрілець.“

[1] Дзвін на вежі собора св. Стефана у Відні.

I схопився, як поломінь,
Полетів, як птах,
А вітер з ним не йде в догінь,
Бо годі му так:

Бо він летить до матоньки
Старої домів,
Дрівець її врубатоньки,
Би хатку нагрів.

212. Ой вийду я з хати.

Ой вийду я з хати, та й стану гадати:
Коби то не зброя, не білі кабати,
Ой то-ж би-м полетів, як куля, як кріс,
Де-м орлом родився, де-м соколом ріс.

Виходить із хати рідненькая мати:
„І слихом слихати, і видом видати! —
А де-ж бо ти, синку, а де-ж бо ти був,
Що моїх ти сльозей ніколи не чув?“

— „Ой, ненечко-утко, не жалуй, не думай:
Летів я за море, летів я за Дунай;
Ходив я далеко, далеко у світ,
Підгірря шукати, Підгірря там ніт.“

Приходять до мене молодці-соколи:
„Леґіню, на танець, леґіню, на поле!“
— „Ой піду я, браття, ой піду я д вам,
Лиш сестрам-голубкам даруночки дам.“

Ой клоню я сестрам кармазин, то квіти,
А вни полинули чим борше до кліти,
Виносять одежу, виносять кресак:
Убрався, уклався, як пава, як мак.

Сорочка в три цирки, хустина шовкова,
Топірчик з Сиготу, а черес з Кракова,
Обі порошниці в Ростоках набив,
А ретязи мої би й Добош носив.

Приходжу на поле, де братя гуляють,
Цимбалоньки ріжуть, скрипічники грають,
А дівчина моя то рожа, то сніг,
Як я ї зобачив, аж падаю з ніг.

Товариш мій давній заводить з нев танець.
Та й шепче до неї: „Дивися, коханець!"
А вна як узріла — то в регіт, то в плач:
Згадала си любка зелений бокач.

Та й право до мене, хороше, моторне,
За шию вбіймає, до себе мня горне:
„Ой, любчику любий, ой де-ж бо ти був,
Що-сь співанки мої ніколи не чув?"

І була би більше небога казала,
Коби мня громада не була обстала, —
Той клонить горівку, той пиво, той мід . . .
Над наше Підгірря на світі вже ніт!

213. Нічліг.

Звізди по небеснім граді,
І по одній і в громаді
Як то любо засняяли,
Де жовняре спочивали.

Но як зблїднуть тихі зорі,
Світле сонце зійде д горі,
Хто тоді нам бідним скаже,
Де котрий з нас нині ляже?

Де хто ляже, Божа воля,
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниці йдуть світити.

214. У полі, гей у полі!

У полі, гей у полі
Літають три соколи,
А я собі думаю,
Чому я крил не маю?

Коби-ж то крила, крила,
Полетів би-м, де мила,
Полетів на Підгірря,
Де милої подвірря.

Що робиш, ти мій маю?
Васильчик підливаю,
Василеньчик та й руту,
Відтак бервінок буду.

Ой, мила, ти мій світе,
Даруй мені дві квіти,
Дві квіти за кресаню,
По нашому коханню.

215. Бервінок.

Хтось посіяв го на ринку.
Підливав го божу днинку;
Але зілля ся не рушить.
А він бідний голов сушить:
Молодецький ти мій раю.
Що робити вже я маю.
Відки глини доносити,
Де водиці запросити,
Ци у Дону, ци в Дунаю?
Молодецький ти мій раю!

Не нуждуйся, ні. небоже,
Твоя щиріость не поможе,
Ані глина, би з Загірря,
Ні водиця, би з Замірря.
Але тужиш, милий друже,
За бервінком ти так дуже,
Не на міські ринки тра ти[1]
В гори, в гори го шукати!

216. Русь.

(По Mignon Гете.)

Ци знаєш, де країна тая мила,
Де явір ріс і де калина цвила,
Де Дністер грав, де Галич печаліє,
Де руський край, де руське серце мліє?
Ци знаєш де, ци знаєш, моя доле?
Туда, туда піду з тобов соколе.

Ци знаєш, де там Левова палата,
А в її мурах вибивана кімната,
Де образи по стінах золочені,
„Де Лев наш, де?“ питають засмучені.
Ци знаєш де, ци знаєш, моя доле?
Туда, туда піду з тобов, соколе?

Ци знаєш, де ті сині наші гори,
Де Черемшу, де буйного ізвори,
Де рутин цвіт з бервінком зеленіє,
Де божий дух на землю з неба віє?
Ци знаєш де, ци знаєш, моя доле?
Туда, туда підемо, мій соколе.

---

[1] Треба тобі (йти).

217. Не знаю.

Вернулася весна красна
До нас у гостину.
Принесла нам від Боженька
І рожу й калину:
Вернулася й зазуленька,
Вернули й соколи,
Лиш братчик мій не верне́ться
Ніколи, ніколи.

Не верне́ться товариш мій.
В глибокій могилі!
Ох дайте-ж ми, камратчики,[1])
Подайте ми, милі,
Подайте ми з-за ліжочка
Флояру кручену,
Най піду я на кладбище
До брата в гостину.

Ой піду я на кладбище,
Де братчика маю,
Та й стану му у зголовах,
Заграю, заграю;
Заграю му я Добуша,
Заграю і рути,
Заграю все, що де любив, —
Ци буде він чути?

Не чує він, не чує він!
Най з Богом спочине,
А я йому граватиму
Що днини, що днини.
А чо-ж бо я граватоньки
Не маю, не маю?
А хто мені граватиме —
Не знаю, не знаю.

218. Квітки.

Що кажуть, душко, квіточки ті милі,
  Що он так красно на траві цвітуть? —
Зривай ті квіти, доки ще зацвили,
  І доки другі квіточок си рвуть;
Бо прийде осінь, зіленько зівяне,
  Де сніг упаде, квіточок вже ніт,
Тоді як око за квітками гляне,
  То лиш заплаче на студений світ.

І як ті квіти, що їх ярь сплітає,
  Не вскреснуть більше, як їх зітре лід,
То так і людська молодість минає,
  А що минуло, вже не верне в слід.
Тому зривай си яром твої квіти,
  Коли ще в личку калиновий гай,
Коли в души ще тепле серце світить,
  Бо як загасне, то загас і рай.

---

[1]) Мені, товариші.

219. Пречиста Діво, радуйся Маріє!

У синє море сонце ясне тоне,
І своє світло ніби кров червоне
По всій країні доокола сіє
А там зазульку в гаю десь чувати.
А там звіночок став селом кувати,
Там в борі вітер листьом шелевіє:
Пречиста Діво, радуйся, Маріє . . .

Пречиста Діво, радуйся, Маріє!
Он молод жовняр ляг си на мураві,
Личко студене, шати му кроваві,
Розстрілен нині, бо — самий не вміє . . .
Камраття яму темну му вкопали,
І на спочинок бідного в ню склали:
Уже не скаже як звінок запіє:
Пречиста Діво, радуйся, Маріє . . .

Пречиста Діво, радуйся, Маріє!
Під плотом сіла одовиця мати,
До себе тулить бідне сиротяти,
І плаче ревне, серденько їй мліє, —
Ба вже не плаче, вже і не голосить,
Склонила голов, більше не підносить,
Зірниці плачуть, а звінок німіє . . .
Пречиста Діво, радуйся, Маріє.

Пречиста Діво, радуйся, Маріє!
Там онде блудить сплакана дитина,
Без тата, мами бідна сиротина,
Нічо не їло, душечка му мліє, —
І хоче в хату бідня навернути,
Господарь псами тровить його, чути:
Верескло, впало, кров ся з ніжки ліє . . .
Пречиста Діво, радуйся, Маріє . . .

Пречиста Діво, радуйся, Маріє,
Бо я не можу, вшак я маю душу,
І чути мушу, і дивити мушу,
Що тут на світі, ах тутки ся діє!

Да як до гробу зложуть моє тіло,
Де темно, тісно, студено, зотліло,
Де нич не плаче, де усе німіє,
Пречиста Діво, радуйся, Маріє!

220. З окрушків.

Золоті зорі
В облакоморі,
Як білі вівці
В голубих горах.
Де той вівчар ваш
Хмаров мандрує,
Де він цю темну
Ніч заночує?
Чи в самбіровім
Гаю-розмаю,
Чи де дівчата
В Зельмана грають,
Чи де в цариці
Донечка тужить? . . .
Вірний мій друже!

*

Хто так високо
Хмаров мандрує,
Золотов трубков
Вівці гуртує,
І випасає,
І завертає,
Ще й у тримбіту
Грає та грає? . . .
Раю мій, раю! . . .

*

Обертаюсь, а ті літа,
Ті молоді мої,
Машерують за тамбором
Цісарськов дорогов.
А я стою та дивлюся,
Та нищечком плачу,
Та сивію, як той голуб! . . .
Сам не знаю, за що
Вони мене покинули! . . .

*

Місяцю-князю,
Білий вівчарю!
В золоту сурму
По ночах граєш,
Далеко видиш,
Багато чуєш, —
Де я цю нічку,
Де заночую?
Чи в Тегерані
В рожевім гаю,
Де одаліска
Перли збірає? . . .
Я й сам не знаю!

221. Гуляли.

Гуляли. Гусли розривались,
Гули цимбали, бас ревів,
Як вихор леґіні літали.
Кружок дівчат, як мак, лелів.
Й мене тягли вни до гуляння . . .
„Не піду, братчики, я з вами!

Бо у кутку на цвинтарі
Ох, братчики милі! -
Стоять свіжі, непорослі
Дві чорні могилі!
А там попи поховали
В неділеньку вранці
Тихесенько, без гомону
В одну — новобранця.

А у другу ту дівчину
З чорними очима! . . .
Ви знали її? — хатиночка
В гаю при долині? . . .
Обійко їх і ховали
Черці, як голуби!
Ви гуляйте, а я більше
Гуляти не буду!"

222. Куда?

„Куда ти йдеш, єдиний мій?"
— „Я й сам не знаю, де!
Хіба-ж та доля вповіда,
Куда вна нас веде?
Одних веде у райський край,
А других у Сибір,
А тих в пани, а тих в попи,
А тих знов до жовнір.
Одних веде на битий шлях,
А других манівцем

Але куда? де мета їм?
До кого ми ідем?
Не знаю, брате, ти сказать . . .
Да видиш — одалік
Яка висока та сумна
Могила там стоїть?
А там, як чистий діямант,
Та зіронька сния:
Там також може хто живе?
Коли — то буду й я."

223. Баркароля.

Сонце заходить. Лідо леліє,
У сріблі Люни лягуна мріє,
А ґондоліре кращий Аполля
Пустився барков долів на море. . .

„О, де-ж ти правиш? о, де гадаєш?
Дожів чертоги чого минаєш?"
— „Що мені дожі? що їх коруна?
Поуз Ріяльти — там моя дума!

О сеніора, чи ти не чуєш?
Чи вбогим Марком уже гордуєш?
Ах, як гордуєш, то хоть спогляни,
Як вірний Марко в море потане!"

Аж тут втворяєсь стиха віконце.
А в нім являєсь красна, як сонце:
„О, caro mio! Де-ж так барився?
Чи не на зорю де задивився?“

— „О ні, мадонно! Зорі сіяли,
Доки у твої не заглядали.
У твої очі кращі від зорі,
Кращі жемчуга, глибші дна моря.“

Місяць заходить, море леліє,
Порожнов барков по фалях віє . . .
Де-ж молод Марко, що нехав барку?
Чи в сеніори, чи на дні моря? . . .

224. Сонні мари.

У синє море сонце вже потало,
І всюди мирно, всюди тихо стало,
Лиш з Дому Марка[1]) звони в складних струнах
Пустили голос срібний по лягунах,
І так сердечно до молитви просять,
Що аж рибки ся з глибини підносять
Пречистій Діві „Радуйся“ сказати . . .
Пішла і рибка під каміння спати,
І тихо стало.

Повиж моря краю
Зачався місяць в туманах блукати,
А недалеко в циприсовім гаю
Десь соловіє стало щебетати;
А так то щире, щире заводило,
Як сиротятко, що не має роду, —
Хто знає, відки бідне заблудило
До цього краю на солену воду . . .
Умовкло, бачу, вже го не чувати.

---

[1]) Собор св. Марка у Венеції.

Домами стало світло погасати.
В лягунах тихо: часом десь ґітара
Поплаче трохи, часом милих пара
В закритій барці стане гоготіти. —
Пропали таки в срібній ночі сіти. —
І нич-нічого більше вже не чути.
А люди? мали десь давно заснути.
Стружені, бідні; — милого спочинку!

А я де склоню голов на годинку,
Де я до завтра буду спочивати?
Чи треба й бідним місця ще шукати?
От палац Дожин з ясного мармуру:
Я тут ся склоню тихо коло муру,
Та й буду спати, спати до раненька,
У цього слупа, дріжуч го обтулю,
Як свого брата, лішше ще як брата —
Чи-ж не оба ми бідні, сиротята?

О, як тут добре! Плита холодненька,
До неї груди трошечки притулю,
Чей перестане серденько боліти. —
Опівніч звонять, Ave, Божа Мати!
Приклоню голов, буду трохи спати,
Бо сон мя ломить . . . .
. . . .

Голос то трембіти?
. . . .
Так, так, трембіта десь приповідає . . .
І чо-ж так дуже миленька жаліє,
Що чагір вяне, скалам серце мліє? —
Відай мене так бідного вітає
За десять років, — як-же жалібненько!
Гей, мати рідна, син як повертає,
А вна лиш сплаче, а відтак питає:
„Де-сь був, мій синку?“
. . . .

Ненько моя, ненько,
Де-м був, питаєш? . . . .

Абе-ж я вже знаю
За тільки років, по котрім то краю,
Котрим замірям нещасливий блужу,
Чи де не найду рідну, братну душу,
Чи не здибаю, словом, чоловіка! —
І вже-м на ноги, ненечко, каліка,
Та й не найшов-єм, — нині повертаю
Назад в Підгірря, знов до свого краю.

Ой як гаразд то було тутки жити,
Нім я пішов був царами блудити!
О, добре було, добре, памятаю,
Багато ліпше, як у Бога в раю:
Бо в Бога в раю ні трембіти нути,
Ані флояри на тугу не чути.
А на Підгіррю пісня не втихає,
Бо тут і камінь заспівати знає,
Бо тут і пуга[1]) думку свою піє,
Як нічов в літі місяць їй пригріє,
Або як ворон смерти де закружить,
А вна то видить, та й з жалю затужить,
Що вже комусь би тутки не тривати.

Коби хоть тільки щастя в Бога мати,
Би можна було — вже ми доста жити, —
Цю бідну голов тутки де склонити
На супочинок, тут коби застила,
Аби по мені з раз хоть затужила
Трембіта мила! . . . .

Де-ж їй любі нути,
Що їй лиш трошки, вже лиш трошки чути?
Ніби зазулька, бачиш, закувала
По конець світа, так ся відозвала,
І сумно, сумно знов приповідає,
Гей тая лебідь, що на скін співає,
Чи, як на Риві казкарі казали,
Так вна співає — де? . . . . .

[1]) Пугач.

У Чорногорі. —

. . . .

Так, так тота ся гора називає,
Що он-де пишно в небо ся змагає,
І княжі скрані в золотії зорі
Ніби в корону ясну укриває,
А буйні вітри білими снігами
Закрили главу ніби рантухами.
Єй[1]) шати — квіти і шовкові бори,
Єй слово — громи, груди в неї — скали.
Поклоном гори околом припали . . .
Несіть податки, ви боярські двори,
А ви, загірря, кармазини, кири,
Бо то цариця наша на Підгіррї
То Чорногора.

Он-де на обочі, —
О, о! не плачте, сиві мої очі,
Бо вже не вернуть тії милі хвилі! —
Дивіть, в обочі он-де дві могилі;
Чи пізнаєте? Ще і нині вкупці,
Ніби голубчик сивий при голубці, —
Все як бувало, нич ся не змінили.
А по-над ними, гей-би дві сестриці
Приповідали, красні дві ялиці, —
О, як червоно дуже вни зацвили,
Би-сь думав, кровйов.

Он-де трошки далі
Кирничка чиста, як коли з хрусталі,
Докола зілля сльозами вливає,
А тамки в лісі дрозда десь співає,
Як то бувало, тямю, тими днями,
Коли-м в неділю божу з леґінями
Сюди ходили Добушеві грати . . .
Так, так, тепер си можу нагадати:
У цій могилі осьде зараз з краю
Капітан Добуш славний спочиває,
Підгірський мститель.

[1]) Її.

Друга та могила
Івана брата голуба прикрила,
Тому вна горне д тій ся так близенько,
Ніби серденько миле до серденька;
Ніби вже божі судія судили,
Би спочивали так, як разом жили,
Один при другім. —

Дуже добре тямю,
Як я бувало явору наламю,
Відтак бервінку дикого намичу,
Та й ці хрести два жалібно затичу;
Відтак си сяду кобзу настроїти,
Та й зачну пісню Добушеві піти,
Аж плачу часом, і самий не знаю
Чого і по-що, тільки си гадаю,
Що моїх братів ця могила криє. —
Чого-ж тут сльоза личенько ми миє?

. . . .

Вспокійся, серце, таже ти казало,
Що як-би-сь братну душу де здибало,
То вже ні раз би-сь більше не боліло,
То вже би-сь тільки світом не гуділо,
Як та зазулька, що на весні кує:
Де кукул братчик, що мене не чує?!
Будь тихо, серце, будь, най нагадаю
Ту думку красну, нути тії милі
О Добушеви, а як відспіваю,
Загинем разом на його могилі,
Як ті лебеді, що лиш раз їх чути,
Потому гинуть, бо не можуть бути.

225. Добуш.

Гей чи чули, люди добрі,
Перед ким то Ляхи стинуть,
А за ким то молодиці,
А за ким дівчата гинуть?

То наш Добуш, наша слава,
То капітан на Підгіррі,
Красний, красний, як царевич,
Двадцять років і чотирі.

Хлопців тисяч йому служить, —
  Поклонися, ляцький крале!
На той топір його ясний
  Клали Німці много стали,
А на тії порошниці
  Били Угри злота много,
А той ремінь більше вартий,
  Як удвоє царства твого.

Ясна нічка в Чорногорі,
  Місяць світить, місяць мріє,
А капітан ходить сумно,
  Чось му серце в грудях мліє:
Ні топірчик вже не пестить,
  Ні кресак не обзирає,
Ходить, ходить, по долині,
  Клонить голов та й думає.

„Гей, капітан, ти наш пане,
  Не яло ти сумувати!
Я співак є на Підгіррю,
  Не розкажеш заспівати?
Я умію пісней много,
  А й потрафлю затужити;
Капітане, ци не кажеш
  Може хлопців побудити?“

Он-де хлопців тисяч двісті
  Полягали по убочі . . .
Гей які-ж бо буйні, жваві,
  А які в них бистрі очі!
Бо води ще вни не пили,
  Хіба кров та буйні вина;
Хліб їх білий не годує,
  Лиш жуброва солонина.

А капітан став над ними,
  Рве пистоля, зводить скали;
Грим!! а збуїв тисяч двісті
  На ногах вже поставали:

„Що розкажеш, пан капітан?
  Ци палити, ци рубати,
Ци ляцькому королеві
  Кажеш голов з вязів зняти?“

„Ляцька голов не пропаде,
  Поки руська не застила,
Але красна, красна Дзвінка
  На вечірки запросила.
Ви підете враз зо мною.“
  — „Як розкажеш, і до грани!
Ти капітан в Чорногорі,
  А ми твої, капітане.“

Ясна нічка в Чорногорі,
  Світить місяць з звіздочками,
З леґінями тисяч двісті
  Квапить Добуш облазами;
А сова десь затужила,
  Що аж серце в грудях мліє, —
В Чорногорі нічка ясна,
  Місяць світить, місяць мріє.

„Капітане, завернися!
  Птаха нужду нам ворожить.“
— „Хто то каже?“ крикнув Добуш:
  „Головою най наложить!“
Та й ухопив за пистоля.
  „Осьде стою, пане брате,
Ще раз кажу: завернися!
  Осьде груди, — мож стріляти.“

Так казав Іванчик любчик.
  Ви не чули о Івані?
Ей, леґінь то був хороший,
  Перший він по капітані;
А капітан його любить,
  Ліпше май, ніж топір з стали.
Як поглянув на Івана,
  Аж му руки білі ввяли.

„Тобі сором, славний Добуш?
Маєш в землю що дивити:
За-для Дзвінки хабалиці
Свого брата хочеш вбити?
Як ти думаш, добра душе,
Що вона то тебе любить?
Базаринки твої любить!
Завернися, бо тя згубить.“

— „Аби-сь дав ми тільки злота,
Що наповню цю долину,
Аби-сь дав ми вдвоє більше,
То я Дзвінку не покину.
А не хочеш ти зо мною
Йти до Дзвінки, — в твоїй волі;
Завернися з леґінями,
Але Добуш — ні, ніколи!“

„Я тебе би-х мав лишити?
Я, твій брат, тебе самого?
Того люди не діждали,
Та й не діждуть люди того, —
Гай, наперед, гайдамахи!
Де капітан, там і люди.
Дай ми руку, пане брате,
Чей гніву вже в нас не буде.“

*

„Добрий вечір, красна Дзвінко,
Отвори, пусти до хати!
Сімсот хлопців є зо мною,
А вже час би вечеряти.
Ми принесли срібла, злота,
Ми принесли меду много,
Будем їсти, будем пити,
Отвори нам лиш, небого.“

— „Чи то ви там славний Добуш?
(Ти ся хочеш напивати!
Я ти пива наварила,
Буде світ ся дивувати) —
Ей даруйте, любку любий,
Що не можу вас пустити,
Стефана ся от надію,
Як узнав би, міг би бити.“

Що ти з твоїм чоловіком! —
Стефанові я не ражу
Тебе й пальцем докинути;
Отвори ми, я ти кажу.“
— „Я бо кажу, славний Добуш,
Що сьогодня не отворю.“
„А я піду на підсіння,
Та й з дверми ся сам поборю.“

— „В мене двері тисовії,
Не злодіям до розлому!“
„Що ти кажеш, гей, гадюко?!“
Кликнув Добуш гірше грому,
Та й ухопив за одвірки:
Як солома все ся крушить,
Двері гримли серед хати, —
Аж набій тут в уха глушить.

Ей набою-ж ти зрадливий,
Ей набою голосненький!
З капітана кров ся ліє,
Впав капітан молоденький.
Впав, конає на мураві,
Кров кипяча трави росить,
А капітан кличе хлопців,
Та й конає, та й їх просить:

„Як я, братя, вже загину,
То зложіть мня на топори,
Занесіть мня, де найкраще,
Занесіть мня в сині гори,
Там де люди не заходять,
Там де пташки не співають,
Там мене ви поховайте,
Най Ляхи мій гріб не знають.

А мій топір золочений
 В Дністер-Дунай затопіте,
Нехай знають руські люди,
 Нехай знають руські діти:
Що хто жінці в світі вірить,
 Мусить марне загибати,
Як ваш Добуш, ваш капітан...
Йой! прости мня — Божа — Мати!“

В Чорногорі сонце сходить,
 Чорногора в світлі тоне,
А в скалі там десь глибоко,
 Там сова десь плаче, стоне.
Але Добуш її не чує,
 Бо в могилі вже не чути
Ані пісню Добушову,
 Ні флояри слезні нути.

226. Три — як рідні брати.

I.

Мені ще й двадцять рік[1]) ледви було, як уже кучерики мої золоті облетіли! Навіть і попрощатись не пускали, але веліли відразу йти до компанії. З тяжкою бідою відпрохався на три дні додому.

А дома сум та плач. Мати розболілась, ридаючи (батька давно вже не було на світі), сестри неначе з ума зійшли, таке заводя.[2]) Лиш брат мій Онуфрій сидить собі кінець стола, неначе то не мене відобрали. Білий — білий та сухонький! — лиш очі світя.

— Братику, — кажу, — а вам мене не жалко? — Він мені на це нічо не відповів, тільки дві сльози велпкі покотились по красному та зовялому тому личку. Заплакав і я собі, попрощався та й пішов.

II.

Служу рік, служу другий, ні смутний, ні веселий. Ніщо мене не займає, ніщо не тішить; тручаю свої дні, як вильми. Тільки того й розжитку, коли стану було на стойці, та собі тихесенько поплачу, або Богу помолюся. Тоді мені неначе та недура розсунеться; і зіроньки неначе засияють иначе, і місяць усміхнеться, і соловейко прощебече. А я собі стану, зіпруся на ясную свою зброю, та слухаю або дивлюся.

А у касарні, от як у касарні: гомін, зойк. Де-хто лає, де-хто бє, де-кого знов другі бють. А я собі — от як то я, все мовчу, та своє діло роблю. Пан капраль Косович не раз бувало й кажуть: „Це, — кажуть, — чоловік камяний, — я би так не зумів жити на світі!“

---

[1]) Зам. років. [2]) Заводять.

— А що-ж, — кажу, — пан капраль: ми не можемо бути всі однакі. — Та й знов мовчу.

Одного вечора сидимо ми собі в касарні. Де-хто ще порається коло риштунків, де-хто вже покутався, та люльку собі курить, з камратом розмовля де-що, а я стою собі у вікні та думаю. Аж тут прибігає капраль зо дня.

— А нема тут, — каже, — Шовканюка Йвана?

Мене наче-б серпом чирк.

— Я ось де, — кажу.

— Завтра до рапорту; тобі лист прийшов.

А камратя так зараз і вжарили:

— Еге, — кажуть, — з грішми! Шовканюк завтра платить!

Добре вам жартувати, думаю я собі, та не так то старій бідній вдові діти годувати, та ще й до того балі обходити. А мій брат, знаєте, вже три роки як з постелі не встає: сохне та кровйов ув одно дише.

III.

Другої днини, рано, зібрався чисто, приходжу до рапорту. Рапорт великий, капитан звелів прийти усім Словакам. Було їх у нашій компанії більш як двадцять мужа.

— А що, — як крикне на мене капитан, — ти будеш на урльоп проситись?

Приходить капитан і до Словаків:

— А що, — каже, — прийшло, аби вас пустити додому.

Вони так зраділи, Господи.

— Шкода мені вас, — жалує капитан, — ви хлопці годні. А може має хто з вас охоту остатись рік з один в компанії? Вам добре буде.

Ні чичирк.

— А ви, капраль Бая: не маєте охоти ще з рік послужити? У мої компанії добре!

Цілий рапорт як раз усміхнувсь. Наш капитан та про добре говорить!

Але Бая немного думав.

— Пустіть, — каже, — пан капитан, Шовканюка на урльоп, то вам ще рік служитиму. Отак!

Капитан не йме віри; то на мене дивиться, то на капраля.

— А це, — каже, — як?

— Отак, як кажу: пустіть Шовканюка на урльоп, то вам цілий ще рік служитиму. Пустіть, пустіть, пане капитан: в нього брат помер, в нього стара слаба мати.

— Про мене, — каже капитан, подумавши хвильку. Шовканюк іде на урльоп.

IV.

Другої днини дали мені урльопас, дали кабат дранковий, та мантлинку стару-стару та діраву, та й пустили. А я такий уже рад!

— А де, — кажу, — мій пан любий та золотий! Де пан капраль Бая?

— Та нема, — кажуть, — пішов у місто.

— Ох мені лишенько! А я щоб з ними і не попрощався? Я ждатиму, доки вони не вернуть з міста.

— Та не дождай ти багацько, — каже де-хто з цуґу, а то фельфебер як тебе захопить, то матимешся!

— Коли так, то хіба йти, — думаю я собі, — а мойому пану капральові най Бог дає, що сам розуміє. Отак думав я, та й пішов.

А за містом — я й ні в той бік, а пан капраль Бая як-раз проти мене. Я так зрадів!

— Пан капраль! — кажу, — а я думав, що я з вами вже не побачусь. Чого ви так борзо пішли?

— Та я умисне, — кажуть вони, — бо я мав ще з тобою говорити де-що. А багацько тобі миль додому? Кажи правду.

— Сорок миль, та ще й кілька, — кажу я.

Вони на те ніщо, лиш дивляться на мантлиночку тую стару, та й кивають головою. А то студінь така, Господи! сказано перед Різдвом.

— Ходи, — кажуть, — випємо вина!

Випили ми вина. Господи, що добре; я го доси і не пив. Отакого думаю я собі, коли-б то братикові тому хорому винести! (бо в мене все на гадці, що я братика свого ще застану). Ну, нічого, гадаю я собі: коли-б то вчинитися на Віжниці; ні їсти, ні питиму цілу дорогу, а вина мушу свому братчикові винести.

— Час мені до касарні, — стали нарешті пан капраль казати, виймають пять левів баночку,[1]) та й дають мені.

— А се нащо? — кажу я.

---

[1]) Баночка, або байка Banknote, лез — ґульден, = 2 корони = 2 гривні.

— На дорогу, здасться; коли-б їх більше мав, то я-б тобі і більше дав, а так не маю, бери, що є.

— Та я, — кажу, — зафасував два леви срібні; мені доста буде.

Вони аж розсердились.

— Коли я тобі даю, то бери, — кажуть. — Коли вже не те, то хоть кожушок собі купиш. Тепер студено.

Не хотів я їх більш гнівати, узяв. За два леви, думаю я собі, куплю нені добру хустку, тепленьку, за два шовкову хустку, братові до шиї, а по левові кожній сестрі по рянтухові[1]) тонкому та широкому.

Попращались: подякував свому пану капральові, як умів, та й пішов. А тут не студінь, ні! аж око вяне.

V.

Ще і тиждень не минув, а я вже на Вижниці. А це саме святий вечір; по хатах світло видко, чути, як добрі люди радуються, сидя при вечері, а я собі йду з ціпком[2]) в руках, та думаю: що то тепер у мене дома діється. Братика мого, мабуть, уже і немає на світі! . . . А що ненечка, а що сестри? Але побачу, думаю я собі: домів нема вже більше як чотирі милі маленькі; на опівніч стану, або і борше. Посмотрив на торбинку, чи є всі дари та гостинці, що у Бистриці, йдучи, накупив?

— Є всі!

Йду далі, навіть і в вікна не дивлюся, так іду. А тут так мене і тисне щось коло серця, неначе пе що мене за серце, і дрімлеться мені, неначе я пяний, або що; а я ниві і кришечки хліба в устах не мав, не то що. Та не те, щоб не було: були в мене в торбинці і два калачі пшеничні плетені і фляшка вина доброго, і риби визнини штука. Та не буду їсти, думаю, домів принесу. А тут мені так позіваєсь! Сяду, думаю собі, припочити минуточку, а відтак скоріш і піду, як відотхну. Сів собі на якімсь там припулку, в очех замрило, за серце йнило. Це я змерз, думаю собі: хотів встати — не здужав, повалився у сніг. Рятуй, святий Николаю, в тяжких бідах, теплий наш заступниче, рятуй! . . .

VI.

Прокидаюсь — а я вже не в снігу, а в гарній теплій постелі. Надо мною стоїть один жандар, красний, молоденький. Бачили ви

---

[1]) Завиття на голову з білого полотна. [2]) Палиця.

того янгола, що в Чернівцях у святій Параскові на лівих дверех намальований? — Такий і це жандар був, благий та ясний. Стоїть надо мною, та дивиться мені в вічі.

Я так і стрепенувся.

— Ось мені лишенько, — кажу, — а я де оце?

— У мене, — каже жандар, — як у рідного свого брата або ще ліпше. Не вставай, серце, ти дуже хворий.

Я зараз нагадав собі і Онуфрія, і Баю, і урльоп.

— А це, — кажу, — як я тут зайшов?

— Бодай і не згадувати, — каже жандар; — учора ввечері йдучи, знайшов я тебе під одним будинком, без душі.

— Боже милий, Боже!

— Так тобі треба, — обізвався другий жандар пузатий, що по хаті собі ходив та люльку курив, — не пий, лайдако!

А я тої днини і води в устах не мав, не то що. Такі то люди. Молоденькому жандарові тільки сльози в очех закрутились. Покивав головою, та й сів собі коло мене на постелі. Пикатий вийшов із хати.

— Пане, — кажу, — а мундир мій варе є?[1])

— Є, — каже, — не журися: і мундир є, і торбинка, і урльопас.

— В урльопасі, — кажу, — був лист.

— Є і лист, — каже, — я находив.

— Коли-б я знав, — кажу, — де мій мундир, я збірався-б.

Доста не веселий був жандар, а ще засміявся.

— Коли-б, — каже, — за три дні, то буде добре.

Я аж не зумівся.

— Що ви оце кажете, пане? Ви не знаєте, як у мене дома.

— Я все, — каже, — знаю. Але доктор велів тебе не пускати.

— А де-ж той, — кажу, — доктор?

— Він зараз повинен надійти, я вже післав по нього.

Прийшов і доктор. А що, каже, як тобі?

— Добре, — кажу. — Пустіть додому.

— Ще тобі неможна, — каже доктор, — ти ще дуже слабий.

Я так став і благати!

— Пане, — кажу, — пустіть мене! В мене дома от як, та от як. Мені вже не далеко.

Жандар чварснув[2]) щось до нього по-німецьки.

— Про мене, — каже доктор нарешті; — завтра можеш іти а сьогодня лежи мені в ліжку, та пий оці ліки, що я тобі приніс. А тіло масти собі оцею мастею.

[1]) Варе — чи? [2]) Сказав щось незрозумілого.

Я так і зрадів!

— О дякувать же вам, пан доктор!

— Не мені дякуй, — каже доктор, — а оцьому панові, бо як би не він, ти-б уже не жив на світі.

VII.

Лежу я в ліжку та думаю; коло мене сидить жандар та люльку курить.

— Чого, — каже, — так задумався, серце?

— Чи-ж нема чого? — кажу.

— Не журися, брате, Бог батько. Лихо мине, гаразд буде.

— Хто би збаг, — кажу, — що з моїм братом сталося; коли-б го ще хоть живого застати.

— Аби ти та я здоров, — каже жандар.

Мене неначе ножем уток.

— Або ви знаєте? — кажу.

— Твого брата учора тиждень ховали. — Та й сплакав.

— Або ви, — кажу, — мого брата знали?

— Я, — каже, — не мав вірнішого товариша на цілій цій вашій Буковині.

— А ви-ж відкіля?

— Я? О я здалеку, друже, я аж з тої великої Німеччини. Не будеш знати.

— А так — як же-ж ви пізналися з Онуфрієм?

— Я не раз, — каже, — у вас на кватирі стояв; от і пізналися. Як то було таку щиру та любу душу не полюбити! Царство йому небесне.

— А сестри мої, не знаєте, чи прийшла хоть одна додому? Бо брат писав, що обі в наймах.

— В наймах, — каже жандар, — а сам так і почервонів! Чудно мені та дивно мені.

VIII.

Другої днини уже мені ліпше. Богу дякувати: зібрався та й хочу йти.

— Жди, — каже жандар, — по тебе зараз віз приїде. За годиночку був і віз; сів я та й поїхав.

А домів як прийшов, то мало з ума не зійшов, так то я застав. В хаті студінь: неня лежить на печі ледви жива, Василько пригорнувся до неї та просить хлібця, дріжучи: а я на двері.

— Добрий день вам, ненько! що дієте?

— Чи то ти там, синку? Дай же Боже тобі здоровя, що прийшов, а то я вже не гадала з тобою видітися. Гину, синку, з студені та з голоду.

Я скинув борше дранкову мою плащину та й укрив неню, а сам ухопив сокиру, що стояла за лавою, та в ліс! За малу годинку були і дрова в хаті і вогонь гарний у печі. Для рідної неньки борзо дрівця рубаються!...

— О простибіг же тобі, синку! — кажуть неня, скоро почули вогонь у печі. — Ходи сюди, душко, най тебе переблагословлю.

Поблагословили.

— А коли, — кажу, — Онуфрія прятали?[1])

— Передучора тиждень минув, — кажуть неня.

— А що казав, як умірав?

— Нічого не казав, синку мій, лиш ув одно тебе сподівався — дождав. „Нема, — каже, — Іванчика, нема братика мого рідного, нема!... а мені все причуваєсь, що він іде; він не далеко мене, він прийде.“

Та як зітхнув тоді, синку мій, так і Богу душечку дав. Не діждав братика свого рідного побачити, що то так дуже щире дожидав!...

Десь коло опівночи позбігались і сестри з села.

— А що, — кажу, — сестрички! Ви, бачу, вашу неню не гарно дозираєте, ніщо казати! Як би не я був нагодився, то зо студені гибли і сами і дитина.

— Що-ж, бадічку,[2]) — одрікаються сестри плачучи, — коли у таких людей служимо, що і до церкви не пускають, не то що. Отже тепер викралися.

— А так же не будуть вам нічого казати?

— Та нехай уже кажуть; а нас кортіло з вами побачитись, бадічку. Не гнівайтесь!...

Мені жаль аж серце розриває, але нічого не кажу, мовчу: виймив дари та й роздав. Лиш та хусточка шовкова, що братикові свому купив, лишилась!

IX.

Другої днини пішов я до Жида.

— Давай, — кажу, — на роботу.

— Коли хоч, а ти бери на сяжні, — каже Жид.

---

[1]) Ховали. [2]) Бадіка, бадічко, назва старшого роками чоловіка або брата.

— Нічого. — кажу, — озьму і на сяжні.

Взяв три кірці хліба,[1]) взяв соли, взяв грошей, роблю, так роблю, аж піт крівавий з мене йде! а мені здавалось, що це не робота, а іграшка; для рідної неньки немає тяжкої роботи . . .

Роблю я один тиждень в неї, роблю другий, аж тут прибігає дитина, плачучи.

— Бадічку, — каже, — ідіть до хати, бо неня дуже слабі.

Покинув роботу, біжу. Прибігаю домів, аж неня вже без душі. І свічки нікому було в руки дати. Отаке то з бідною! . . .

— А чому-ж ти мені, синку, давно не дав знати? — лаю я на хлопця.

— Я хотів, бадічку, коли-ж бо неня ув одно мене не пускали, — повістує хлопець, плачучи. — „Ви, ненечко, слабі, я піду за бадічком у ліс?“ — „Не йди, синку, — кажуть неня, — а то ще тебе собаки де нападуть та перепудять. Не йди, синку, я не слабенька.“

X.

Поховав я свою неньку, а сам обліг. Лежу, так лежу, що ледви й тямлюсь.

Аж тут уходить війт з десятником.

— А ти, — каже, — набрав у Жида на сяжні, чом не робиш?

— Коли-б я годен, я робив би, а так сами видите, що не годен.

— То дай заліг,[2]) — каже війт, — або підпишися на ґрунт.

— Довг, — кажу, — не пропаде, а я на ґрунт не підписуюся, бо до того є сироти, не лиш я. Коли подужаю, я довг відроблю, ще й камату[3]) йому заплачу.

Війт насварив на мене, та й пішов, але Жид не ждав: в тиждень, чи як, прийшов мене фантувати. А я ще лежу. Записали і ґрунт і хату в заліг, — я сижу на постелі, та сплакав. Так ревне плачу, що аж серце з мене вискакує. Аж тут убігає Нестерюк Яків; убіг та й зупинився коло дверей.

— Добрий вечір, брате!

— Добре здоровя. Прошу: сідай!

— Най увесь гаразд у тебе сідає. А тебе забрали?

— Забрали, — кажу.

— Шкода, що і шкіру з тебе не здерли, — упік[4]) Яків.

---

[1]) Значить у Гуцулів: три кірці кукурузи. [2]) Застав. [3]) Процент і лихва. [4]) Відповів різко.

— Від тебе, брате Нестерюку, — кажу я, — мені і таке слово миле. Ми в один раз товаришували.

— В один раз! — повторив Нестерюк гірко. — А тепер?

— Тепер я у печалі, у великій печалі. Не годиться мені вірного товариша займати.

— Ти дурень! ти дурень! — ще раз повторив Яків, а сам пішов, і „бувай здоров“ не сказав.

А другої днини приносить Жид письмо:

— На тобі, пак, — каже, — Яків Нестерюк вже мене закутав[1]) за тебе.

— Як то закутав? — питаю.

— Отак закутав, що твою роботу перейняв на себе. Він пак сьогодня вже за тебе латри в лісі рубає.

XI.

Яків Нестерюк був з нашого села, парубок годний та щирий, такий уже щирий, що і не казати. Доки мене остригли, то ми собі товаришували, а потім уже і не бачились більше, бо він далеко від нас сидів, аж на другім куті. Тільки неня покійні мені оповідали, що він, доки я був у війську, остався від вітця і від матери, та тепер сам собі господарює, тільки з сестрою (бо їх лиш таки двійко було). Мене не раз кортіло до нього піти, відвідати, та все не смів: така то вже, бачите, натура. Як би був сам до мене не прийшов, то хто знає, коли-б ми були і побачились.

Другої днини, чи що, прибігає до мене вечером.

— А що дієш, брате?

— А що би-м, — кажу, — діяв? лежу!

— А знаєш ти, чого я оце прийшов до тебе.

— Чутиму.

— Я хочу йти до тебе сидіти, або ти йди до мене!

— Як оце? — питаю я.

— Отак! — каже Яків. — Ти хворий, хто знає, коли видужаєш, а тобі треба кого в хату, не то, щоб обходив господарство, а те, щоб тебе розважав. От Бог дає далі і весну на дворі: треба закладати, орати, сіяти.

— А твоє-ж господарство?

— За моє не журись; я і свого догляну і тут буду. Так і завтра кочуюся[2]) хіба до тебе?

Я хотів щось казати, але він не дав, та й пішов, свищучи, у двері.

---

[1]) Залагодив. [2]) Переселююся.

XII.

Іде дощ, доки іде, а потім і сонечко загріє. Отак і на мене. Яків перенісся до мене, довг мій відроблений, сестри повислужувались та повертали домів, а я сам став помалу дужати. Яків у мене як рідний брат, і мене розважає, і весну робить, і співає, як той соловій у гаю. Мені весело. Аж тут прибігає гайдук з бецирку.

— Іди, — каже, — пан староста тебе потребує!

Прихожу до старости.

— А що там, — каже, — небоже: подужав?

— Подужав трохи, — кажу.

— А дома як?

— От як, — кажу, — сироти вічні, без вітця і без матері. Як мене, не дай Боже, покличуть, пропало все і ґрунт і господарство.

— А як ти слабував, хто тебе кутав?

— Яків Нестерюк, — кажу.

— Годний хлопець! — каже староста. — А знаєш, чого я тебе кликав?

— Пан світлий скажуть!

— Прийшов тобі абшит.

— Мені абшит? — кажу я, а тут з радіщ аж не стямився. — Як то може бути, пане?

— Я писав за тебе до міністерії, бо мені жандар Тайвер усе уповів.

— Котрий то жандар? — питаю я.

— А той, що тебе на снігу замерзлого знайшов. Я все знаю.

— Пане мій годний! — кажу я, та й упав старості в ноги. — Пане мій добрий! Дай, Христе Боже, аби ви ніколи на лихе місце не ступили!

— Годі вже, годі, — каже староста. — А тепер іди собі домів, женися та ставай на господаря. Вже доста бурлакувати, час раз і людьми стати.

XIII.

— А що там? — питається Яків дома. Я показую йому абшит та й оповідаю, що мені староста казав. Яків посумнів.

— Нестерюку, — кажу, — брате! А ти не рад, що я вже на волі?

— Рад, — каже, — та й не дуже!

— А то чому, соколе?

— Нічого, — каже, — все добре.

— Ні, ні, — кажу я, — ти мене так не збудеш; уповідай, що таке?

— Отаке, коли хоч[1]) знати: нам це годі бути вже вкупі.

— А чиму?

— Бо тиму: ти оженишся.

— Ну, та оженюся; та відтак? А що би з того було, кажу я, — як би ти мене послухав?

— Буду слухати, — каже.

— Дай свою сестру за мене?

— Ой?

— Та й бігме?

— А я що буду робити самий дома?

— Зо мною жити, коли ласка твоя. А ні, і ти женись, та станемо обидва ґаздами.

— Гм! — каже Яків.

— Так, брате!

— Коли так, то хіба й я женюся?

— А ну женися, братику, без жарту!

— А даси за мене свою сестру?

— Моя сестра сирота, а ще до того й бідна. А ти багач!

— Даси чи не даєш за мене свою сестру? — каже Яків, та й став весільної свистати.

— Хоть обі, любчику! — кажу я, — я-ж . . .

— А гов! — крикнув нам хтось за плечми (а ми оце в саду розмовляли, уже в вечір). — Не роздавай усі, бо й мені треба лишити, хоть одну!

Ми обіздрілись, а мій жандарик молоденький стоїть за плечима, але лиш у мундурі, без зброї, та й паличка в руках.

— А це ви, — кажу, — пане мій золотий, янголе мій добрий, щосьте мене два рази від смерти відкупили? Пане мій дорогий! . . .

— Та бо гов тобі вже з тільким паньканням! — каже жандар. — Я вже й не пан, я такий мужик, як би й ви.

— Оце би то? — кажемо.

— Учора дістав абшит. Але нехай вам крайним словом скажу. Я дома не маю ні вітця, ні матери, ні родини такої, аби мені до душі. От задумав собі отут між вами оселитись. Маю пару грошей,

---

[1]) Хочеш.

куплю собі ґрунт гарний, покладу хату, справлю худобу та й буду собі жити, коли Бог поможе, бо я знаю господарство.

Я так зрадів, Господи.

— А ви-ж би, — кажу.

— Та бо гов уже з тим тільким виканням! — грімнув жандар, — не кажіть мені „ви“, але таки по-парубоцьки „ти“.

— То най же буде й „ти“. А ти-ж би, — кажу, — між нами, простими Руснаками, хотів жити?

— Я, — каже Тайвер, — той руський край та ті руські люди так полюбив, що і не сказати. У вас, — каже, — так якось сердечне, звичайно, красно; а у нас, на тій нашій Німеччині, холодно, якось нудно!

— Та бо тобі треба женитися, — каже Яків до жандаря. — Без жінки не йде господарство в лад.

— А ти-ж як гадав? — каже жандар; — женитися відки голова! Що вже моя Оленочка та чарівочка діє! серце моє!

— Яка Оленочка? — питаюся.

— Або твоя сестра? — каже Тайвер.

Як це?

Отак це! ми двоє любимося, та й годі!

XIV.

Перед Зеленими святками лагодимся ми всі три до весілля. Тоній, жандар оце, має вже і ґрунт свій і хату, і худоби чимало, а що вже не убрався гарно! По-нашому перебрався. Ногавиці на ньому чирчикові,[1]) як той жар, сардак чорний, бланений,[2]) сорочка рантухова, черес у пять пряжок, кресак у золоті та в навах, а келеф хороцівський,[3]) такий уже, що такий! А сам хлопець — хлопець!... Сердешна Олена, що гляне на нього: так і зовяне. А по-руськи не рубає, ні!... зроду ніхто-б не сказав, що це Німець; Руснак та й Руснак!

У тиждень перед весіллям, у неділю (вже і заповіди вийшли і пиво вже взяли), сидимо ми собі усі три, та радимось де-що, а я журюся.

— А ти що журишся? — питає Тоній.

— От журюся. Ви вже маєте кожний свого дружбу, а я ще не маю. Та й не знаю, кого-б то собі взяти?

[1]) Багрові. [2]) Обшитий смушком. [3]) Топорець з Хороцеви.

— Або Андрія Сірмона? — каже Яків. Аж тут Марія (Яковова молода) без духу в хату.

— Бадічку, — каже, — за вами якийсь вояк питає?

— Де? — кажу.

— Та он за ворітьми!

— Чому-ж не йде в хату?

— Не хоче: — каже, аби ви д ньому вийшли.

— А який він?

— Русявий, високий! очі, як ті фіялки сині, а як говорить, то ув одно моргає.

Я не побіг, а полетів з хати.

— Бая, — кажу, — пане мій годний, соколе мій ясний, чи це ви?! . . .

— Ба це таки я сам. Наш реґемент стоїть тепер у Чернівцях. Я чув, що ти женишся (бо я за тебе ув одно перевідував), от і випросився на 14 день на урльоп, щоб то в тебе погуляти вже, та погуляти! Чи добре я оце зробив?

— Ой, — кажу, — пане мій срібний, пане мій дорогий, орле мій сизий! . . . — а сам його так обіймив, трохи не задушу.

— Та гов вже бо, гов, — каже Тоній, сміючись. — Ліпше просім оцього пана, аби тобі пішов у дружби.

— У підскоки! — каже Бая.

XV.

Тепер ми вже давно жонаті. Тоній держить мою сестру Олену, Яків Марію, а я знов Яковову Катерину. Такий то вже трибок[1]) між нами любий та милий! І ґрунта маємо, і худобу, і пасіку, ще і ставок хочемо собі викопати. А з Тонієм та Яковом живемо собі, як ті рідні брати, сказано: „Три — як рідні брати“. Скоро неділя або празник, а ми вже вкупі: сидимо, радимось, балакаємо, а як нас охота збере, то і заспіваємо собі гарно, а ніхто вже так, як моя Катруся, серденько; як заспіває, то неначе в калиновий листочок запіє, а Тоній за нею на скрипку. Славно грає. А часом то згадаємо собі свої давні літа, як то ми бідували у світі, не знаючи долі. Тоді хіба посумуємо хвильку, але лиш хвильку, потім знов зрадіємо, звеселимось, та й порозходимся тихонько, гарно, звичайно сказано: щасливі. Лиш братик мій Онуфрашко, сизий мій, не обізветься між нами, не подивиться очима тими тихими та любими, не промовить речами

[1]) Життя.

своїми дрібними та розумними: як спить, так спить собі на цвинтарі поуз батенька свого та неньки. А мені все здається, що він не вмер, що він мусить відкіля надійти. Та, мабіть, не прийде вже, серце моє!

227. Безталанне закохання.

I.

Стара Гребениха багачка була: фудульна[1], обрахована, з масним язиком, як то кажуть. Свічку до церкви не понесла, часточку не дала, мисочку не поклала, а проте лице своє перед людьми так знала обмити, що то! вона все була „бідниця": у неї бджоли не роїли, ні корівки скороми не давали, ні з овечок вовниці не встригла — вона зовсім безталанна була! А тут нищечком так і сміється з других людей, що її, було, жалують.

Лиш одна душа на світі мала у неї і ласку й пошанівок: стара баба Ція, що зерном ворожила та в звіздах смотрила: і днюють і ночують, було, вкупі, та по цілих почах, вистоять порозплітані в садку, лічучи та викликаючи ясної зорі. Ще і не повечоріло гаразд, а Ція сидить собі вже при каганці на печі та зерном розсуває: Гребениха коло неї.

— А що там паде,[2]) любко?

— Хіба я вам коли правду не сказала, зазулько? — каже ворожка. — у серці колач, на порозі колач, в хаті гість, а це у мене старости, любко. Лиш ось де, з лівої руки трохи жаль, але то нічого — минеться. А оце зять багатий, з-під сонця: і колач, і радість, і борзо — бо плоту нема: як не буде цеї осени весілля, то в лице мені наплюй!

— Це-ж у мене ще дівчина молода, — каже Гребениха, — а мушу віддати, щоб уже того Догаїшиного раз позбутись. Учепився, тітко, дівчини, як репях кожуха, — ні суди Боже!

— А дівчина-ж? — питає ворожка.

— Дівчина й гадки не має. Я кажу до неї: — „Коли хоч, то йди за Тодора, я тобі не сперечаю". — А вона: „Мамо, — каже, — коли-ж бо він такий тихий: я-б, за ним бувши, знудилась".

— Любка моя! — рекла ворожка.

— А тут бесід по селу вже повно! — журиться Гребениха. — Знаєш, жоно добра, що я гадаю учинити?

[1]) Гордовита. [2]) Показує, виходить.

— Кажіть, ластівочко!

— Хочу віддати свою Олену за Угринчукового Митра. Я вже й з старою зговорила . . .

— А відтак же?

— Завтра сватати ме.

— Це ворожці вода на лотоки.

— Дай, Боже, таке чути! — каже. — Я вже вам давно хотіла це сказати, та не сміла. Я, любко, дуже несмілива зроду!

— А що оце тутки паде? — питає Гребениха, справивши пальцем на купочку зерна.

— Та оце, кріпечко[1]), це — гріб, але з лівої руки, то чужий . . . Та ще до того й бідний!

*

Доки ворожка ворожила, а на-дворі зоренливо та тихо, нічого не чути, тільки Дністер гуде, та соловейко свище. А там стоїть Тодір з Оленою, Тодір плаче: Олена скубе вишневу квіточку в шматочки.

— Я згублюся, — каже Тодір.

— Який бо ти незвичайний Тодоре! — каже Олена. — Нащо собі такі гадки до серця приводити, коли я за тебе піду.

— Ув одно каже, що піде, а за другого йде! — дорік парубок гірко та й пішов. Дівчині й „добраніч“ не сказав.

— Іди, коли нерозумний! — промовила вдовина дочка згорда; махнула рукою та й пішла в хату.

II.

У старої Гребенихи в хаті вінок плетуть та бояр збірають, а Тодір ходить собі по-над Дністер та в сопілку грає. Грає, а дрібні сльози так його і заливають! Заток[2]) сопілку за пояс та й заспівав:

Ой засвіти, місяченьку,
Та й ти, зоре ясна!
Ой в лузі, в лузі,
У лузі пшениця —
Там дівчина прекрасна!

Пшениченьку дожинає,
Все вгору та поглядає:
Ой чи високо,
Ой чи далеко
Сивий сокіл підлітає!

[1]) Нестотливе слово. — кришка, кришечка. [2]) Заткнув.

Літає-ж він та літає,
В кватирочку зазирає:
Ой сію руту,
Ой сію руту
Ой подай, душко, руку!

Рада-ж би я ручку дати,
Не зволяє стара мати:
Ой взяла мати
Нелюба до хати —
Годі рученьку дати!

Ой іду-ж я до Дунаю,
Та став же я та гадаю:
Ой, гаю, гаю,
Ти, тихий Дунаю, —
Я тонути в тобі маю!

Та за марну причину,
За невірну дівчину:
Ой, гаю, гаю,
Ти, тихий Дунаю, —
Що я в тобі потопаю! . . .

Пішов домів. А дома молодший брат уже дожидає.

— А ви де були, бадічку?

— Прохожався; або що таке?

— Та нічого, бадічку; Олена приходила кликати вас у бояре.

Тодір нічого на це не відповів; пішов у хату. Стара Догаїха сиділа за кроснами, ткала сукно. Та як поглянула на Тодора, аж човник з рук упав.

— Синку мій, а тобі що?

— А що-ж би? — каже, — нічого!

— Таже ти почорнів, як головня!

— Так вам видиться, мамо; я однакий.

Стара далі ткала, син пішов у комору на весілля збіратись. Ще і братика молодшого покликав, щоб йому поміг.

*

За дві години Тодір був убраний, готовий. Черевики на нім брижовані,[1] волоські; ногавиці білі; сорочка рантухова, золотим хірем[2] та мирсою[3] вишивана; пояс браний,[4] Боянський; за поясом ширинька;[5] на шиї хустка шовкова; на голові кресаня в самих павах та в йорданах[6] волоських, що на цілій Буковині такої мабуть не було.

Вийшов з комори. Кучерики русо-золоті, пишно зачесані, повились по головці, засяяли, мов золото. Він підійшов до ненечки своєї старої, став дивитися на неї довго, відтак поцілував її в долонь та й уклонився низенько.

— Ненько, — каже, — благословіть!

— А куди, синку? — питає стара, — на весілля?

— На весілля, — каже.

[1] Шнуровані. [2] Золота нитка. [3] Бавовняна нитка. [4] Плетений вузькими ремінцями. [5] Хустина. [6] Йордани, вузькі з пацьорок вишивані насочки для прикраси голови, капелюха і т. д.

— Божа тебе Мати благослови, душко! Та не барися дуже: я сама в хаті.

— Ба я може й забарюся, ненечко.

— Нічого, синку, нічого. Лиш не тужи так дуже. Не судилося, душко, — що-ж робити?

Він тоді сплакав. А братик молодший — Василько — як не кинеться йому по-за шию:

— Бадічку, — каже, — братику мій дорогий! куди ви оце йдете?

— На весілля, Васильку.

— А мені все здається, що я вас більше не побачу! Тодірку, бадічку, братчику мій рідний! . . .

Тодір поцілував хлопця в чоло, перехрестив, пригорнув до серця.

— Васильку, — каже, — я забарюсь: не лишай неньку.

Уклонився та й пішов.

*

Пливе Дністер, тихий, як той руський нарід, широкий, як його думка, глибокий, як його рани; по тім боці Галичина, по цім Буковина. Вечір був тихий. В Хрещатицькім манастирі дзвонили на вечірню, місяць сходив поволі. Зійшов, засвітив, засяяв, цілу Буковину золотом поволік. Соловейко співав у лузі.

А в лузі стоїть явір, обняв молоду калину, пригорнув до себе. Стара верба нахилилась над ними, знай та ненька рідна над своїми діточками. Дівина здоймила золоті та пахучі свої кити д горі; коло неї постелився зелений барвінок, пригорнувсь, задумався. Пишна черемшина вимахує білими своїми вітами, знай та багацька донька шисаними рукавами, а кучерявий дуб стоїть та сміється, мабуть до тої фіялочки, що йому на корені зацвіла. Високими та широкими Дністровими берегами постелились шовкові трави молоденькі, а по них ходить парубок хороший — прехороший, ходить та в сопілку грає. Це був Тодір.

Грав він довго — раз весело, що аж серце тріскало, а потім знов сумно, тужливо. На березі стояв білий камінь: він сів собі на тім камені, поклав кресак[1]) та сопілку біля себе на мураву, склонив голову на руки, задумався. А з села чути було музику, що грала у Олени на весіллі.

— Що цей світ, що його любов, що його доля? Світ — Дністрова хвиля, любов . . .

Не доказав — — —

Другої днини найшли тільки кресаню на березі та сопілку.

---

[1]) Або кресаня, капелюх.

228. Люба-згуба.

I.

У нашім селі, знаєте, чинять два храми в рік: один на зимні Николи, а другий на весні. Зимні Николи, як здорові знаєте, припадають серед Пилипівки: скрипку неможна навіть зачепити, а за танець і не говорім таки нічого, бо як би панотець узнали, то би й до церкви не пустили, не то що.

А парубкам та дівкам що за храм без музики? але нащо вам казати, коли самі здорові знаєте. От тому-ж то сидять собі наші легіні та дівки на зимні Николи краснонько дома, та дозирають хати, а старшия сама собі здоровенька храмує; як же зате дасть Бог дочекати весняних Николів, то вже старшия сидить дома, а молодіж пускають у храм. От тому-ж то назвали у нас зимний храм *чесний*, а весняний *красний*. Та й не дурно його так і прозвали, — хто хоче видіти охоту та красу, то най лиш приходить до нас у красний храм. Скучно йому чей не буде, бо цілі молоді гори тут вам зляжуть, як би їх вітер змів. Але що вам казати, коли навіть і з лядського боку[1]) легіні приходять. А хороші ті галицькі легіні! лиш стань та дивися.

Від нас знов хожують аж до шістьох сел на храми: ходять до Сердиїв, у Плоску, до Тораків, до Киселиців, у Дехтенець і у Довгополе; оба де-котрі ходять аж у Шипіт або тар[2]) аж у Молдовицю. Та й нащо вже казати, скрізь нас так красно та чесно приймають, що дай Боже лиш усім добрим людям так! Ми знов за то стараємось аби й їх так повеличати, як вони до нас прийдуть, або ще й ліпше; бо Сторонець, знаєте, перше село на всі буковинські Гуцули, та ми не хотіли-б сорому набратись, а ми парубки вже й тільки ні!

Тому то мій брат бувало, — він був старшим парубком у селі, скоро прийде неділя перед красним храмом, скличе з церкви всіх легінів до себе та дає їм порядок: ти, Федоре, каже, підеш з тими і тими против Довгопільців; а ти, Андрію, знов з тими і тими підеш мені встріть Дехтенецьким, і так далі. так вам уже розпаює красно, що другий і з письма так не удав би, поки світа. А сам уже старається про базар базариско в нас страх велике — те він, як накаже піднарубочні, так його й обтичуть молодими смерічками

[1]) З Галичини. [2]) Навіть.

та всїлякім бростом, що аж любо дивитись, а стежечки вам почищять, стежечки! хоть най царівна проходжаєть ся, не сором.

Музику заповість вам місяцем уже наперед аж зо самої Глинниці, або аж із Сочави: що як вам потягнуть смиками, то серденько лиш як на ниточцї дригає.

От дасть Бог діждати й храму, парубки вже знають свою службу: ще до опівночи повстають, повибричують ся, поприбірають ся, як лицарі, плоски в дзьобнї[1]), колачі в бесаги, посїдають собі на гарні сїдлані коники, та гайда зустрічати сторонське парубоцтво, як уже там від брата розказ мали.

А брат вам убереть ся в кармазин, крисаню з павами насуне на чоло, порошниці, удвоє через плечі, так і сияють; а пістолєт аж четверо засадить за ремінь, та й стане собі кінець суток, як навертаєть ся д церкві, аби тут сторонських парубків ще раз, та ще красче привітати. Коло брата стоять чотирі післанцї для його потреби: два знов післанцї стоять кіньми з цього і з того боку села, аби дати знати, як буде надходити славне парубоцтво, а два післанцї стоять на цвинтарних дверях з мальованими фляшками, аби частувати кожного а кожного парубка, котрий ступить через поріг. Така вже, бачите, у нас установка. А ще вам скажу, що ті чотирі післанцї, що стоять з братом, називають ся стрільцї, бо они мають таку службу, що скоро яка сторонська дївка надійде, так вони її зараз на віват мають стріляти, потім відводять її два аж у цвинтар, а тут чекає вже моя старша сестра, та веде у церкву святу, де знов середуща сестра жде, аби її красно де постановити.

Кінець села, чути, стріляють: це вже йдуть парубки. Музика там стоїть з одним післанцем, а друга з другим — бо ми, бувало, усїгди по дві музицї кличемо — зачинають відгравати на пригість.[2])

Прийдуть парубки. Брат їм клонить ся, вітає, та й провадить у Божий дім. Тут аж чи не сім попів, а восьмий дияков соборну службу правлять. Господи! — а дяків таки й не рахуй, такого понаходилося; та як вам разом усїма заспівають, то аж якось страх слухати.

Церква в нас красна дуже та убрана: образи святі всї під золотом та під сріблом, лиш за тільки хіба, що тїсно, таки так тїсно, що в храму лиш старшня та дївчата входять ся в середину, а парубки хіба що світло постановлять та службу віддадуть, потім мусять виходити на-двір, та чекати водосвятія.

---

1) Плоск — деревляна пляшка; дзьобня — вовняна торбина, що її перевішують через плече. 2) Привіт гостям.

Приїхали парубки перед церкву. Зараз скочили підпарубочі, що вже напоготові так і стояли, та повідберали парубкам коні: бо у нас, знаєте, така вже поведінка, що в яку-небудь оруду, най буде храм, най буде старощиння, най буде весілля, а най буде таки і простий танець, так мусять підпарубочі ватажним парубкам коней пазити.[1]) Як би який флекев[2]) цього не пантрував, то й не приймили-б його парубки ніколи в парубки. Чи скажете, може, що це діло недобре? — Ой ні, це таки так має бути!

Віддавши коні та скінчивши діло в церкві, парубки стали собі по цвинтарі прохожатись — цвинтар у нас великий! — Вітаються одні з одними, пізнаються, сміються, жартують, розказують одні другим, як там у них діється, що там чувати, хто до кого залишив ходити, хто посватався, хто побрав, от звичайно, як бурлакам заряд: чим би й журилися, а чоловік, кажуть, мусить чимось журитися на цім світі. От так і наші парубки. А й я журився, страх! — одно: що вус не хотів рости, а друге: Корочукова Аксенія казала, що прийде на храм, та й не прийшла. І брат мій не був конче при волі, — знати, що також очікував когось, та нема: аж тут дивлюся, їдуть сутками два парубки, один рижим, а другий карим, а самі поубирані, що краще й не може бути на світі: пави та й тільки!

— Бадіко,[3]) — кажу я, та й справляю на гостинець, — адіт!

— Гей! — крикнув мій брат, та аж стрепенувся, — де-ж варе[4]) так прибарилися? — А сам кинувся до свого коня, що з другими кіньми парубоцькими стояв у пастівниці сідланий, готовий. Другі парубки тож само собі до коней, але вони ще й не посідали, а брат уже летить узаводи тих двох гостей зустрічати.

Позлітали з коней, як соколи, поцілувалися, коли не більше, як десять раз, пообзиралися, сплакнули трохи, — як би мій фудульний[5]) брат знав, що я вам оце оповідаю, то, бігме, ще-б в лице мені дав, — а віддавши колачі, ведуться по-зашню до церкви: а тим часом поприлітали й инші легіні, що з братом у ватазі були, і поклонилися гостям, віддавши колачі. Але доки що куди, доки підпарубочі знов коні повідберали, минуло вже й водосвятіє, а люди зачали помалу з церкви виходити. Парубки зараз і зробили дорогу. Брат посадився з тим парубком, що його так щиро дожидав коло самих дверей, а Іван (так звався братів товариш) уже такий рад! а я вже таки аж не можу устояти, так мене, бачите, кортить на дівочі жарти надивитись.

---

¹) Пильнувати. ²) Парубок. ³) Старший чоловік, тут брат — старший віком. ⁴) То, де вже-ж. ⁵) Гордий.

Най вони там здоровенькі розшабашовуються, а я вам тим часом розкажу про Ілаша. Був це старший парубок довгопільський, син старої Хороцованихи, що за неї казали, що вона свої сороківці ділеткою[1]) міряє. Чи це правда, чи не правда, не знаю вам оповісти, бо вона мені своїми сороківцями не хвалилася, але тільки знаю, що по-над неї не найшлося багача на всі наші гори, а мала вона двох синів: одного Ілаша, що ми за нього говоримо, а другого Василя, що з ним прийшов. Батько їх давно помер; а кажуть, що хожував з Добошем; зрештою чи ходив, чи не ходив, а сини славні раз мав: один кращий та гарніший від другого!

Ми змаленьку зналися, бо неньї наші щось були собі таки не чужі, та й дуже обидві навиділися, але ніхто так не любився, як мій брат з Ілашем, а я знов з Василем: люди нам, бувало, дивуються. Але-ж бо й не було щирої душі по-над мого Васильчика. Ні він без мене, покойний, бувало, нічого не орудує, ні я без нього: ми навіть і одної днини у парубки уписалися. Так то ми собі добре жили!

Ми з Василем були собі ровесники, а наші брати то само, лиш що наші брати були чи не шістьма годами старші від нас, от тому й не випадало нам межи старші парубки пхатися: за те стали ми собі обидва май у послідки та дивимося, як виходять люди.

II.

На базарі — от звичайно на базарі. Одна музика грає по однім кінці, а друга по другім: шинкарі позасідали собі у два ряди з повними терхами[2]) та з усіляким судником; дівки поставали громадками та свої речі правлять, а парубки поставали та лагодяться на танець. Танець завів Ілаш з Калиною, а парубки — кожний собі, та гай за Ілашом, так і розносяться! — а топірці не літають, ні! аж за очі ловлять, так блищаться в сонці, а днинку дав Бог таку ясну та веселу, що люди аж помолоділи.

А брат з ватажними парубками так звиваються, та частують, та приплескують, та додають охоти, звичайно, як гостям, та ще таким милим гостям; а Ілашко Калину таки й не пускає з рук: в-одно гуляє, та гуляє, а топірчик і не дотикається його, в-одно по-над головою шумить, аж старі люди дивуються, а Калина вам — справді калина: лиш що калина в гаю цвіте та не говорить, а наша Калина і цвіте, і сміється, і говорить, часом і засоромиться трошки.

---

[1]) Чвертка. [2]) Пара бербениць — довгих бочок, що їх Гуцули перекидають через сідло на коні.

Лиш Василь сьогодня ні сміється, ні гуляє, — він і так не конче був до того гуляння. Дивиться на Калину та й мовчить.

— Та йди бо, та гуляй, — кажу я, — чогось осторонів! А ци оце стоїть Марічка (моя середуща сестра)! Ану йди з нею, аби знала, з ким раз гуляла: вона через цілий тиждень так і радується, що з тобою гулятиме.

— Е, що мені там до твоєї сестри, — воркнув Василь, — най собі гуляє про мене, з ким хоче: зо мною певне що не буде.

— Юрію, а ходи-ко сюди! — закликав мій брат, стоячи та чудуючися, що за танці Іваш з Калиною виводять, таки аж землі не досягають. Доста того, що глиницькі цигане сами вже казали: — Ми вже, — кажуть, — по весіллях та по храмах свій вік збули, але такої гульні ми ще не виділи. — А Івашко ще дужче, не самовитий! А не веселий, ні! гей нібп вже знав, що він оце в-останнє у нас на „краснім храму“ гуляє.

— Іди, — шепнув мені брат в ухо, — та проси неню, аби борше стіл лагодили, бо вже далі пора.

— Зараз, — кажу та й скочив домів: — наша хата, знаєте, зараз таки коло церкви.

— Нене, — кажу, — бадічка просили, щоб стіл лагодили.

— Та стіл уже, синку, відколи готовий! хоч зараз най просить. — Я взаводи до брата: — „Стіл уже давно готовий, бадічко, чи скажете казати музикам, аби стали?“

— Кажи, — але кажи їм так, що як будемо йти ід хаті, то най-же мені грають, не жартують! а при столі аби мені хіба лиш до оченашу утихли.

— Гай, гай! — кажу та й махнув, аби робити, як мені казано, бо я, знаєте, свого брата дома гірше боявся, як тепер не знати якого снорала, — та й таки так і має бути, щоб молодший брат старшого боявся, а може ні? Може де й ні, але в нас межи Гуцулами уже раз така установа, та й ніхто її не переиначить, бо у нас, знаєте, старі руські обичаї ще чисто утрималися, коли не лінше, як на самій Україні.

У нас на храмах обірають також старосту, як би й на весіллі. У нас тоді був один чоловік, Ферик називався, за храмського старосту. От і прийшов та й став просити до столу, — а то вже таки гаразд пізно було, так собі парубоцтво здорове погуляло, і ні в той бік, що сонечко вже потало у Чорногору, аби там нашому панові Добошеві поклонитися, та й його у „красний храм“ до нас запросити. А доки він прийде — то ми хіба ходім з Богом та просимо й вас.

наши мої чесні, будьте ласкаві на хліб, на сіль, та на що Бог дав, та добрі люди прилагодили. Не гордуйте, прошу: хоч у нас великі приправи не найдете, то найдете чисте серце та щиру думку, а хоч та думка трохи бистра, як ті вітрове в наших горах, та нічого то не шкодить: ліпше так, міркую, як би ми ходили замлілі та бездушні, а ви знов будьте добрі на нас, та не цурайтеся нас, простих Гуцулів, ані нашого столу. — Просимо, будьте ласкаві!

Музики пішли уперед, за ними повели мої сестри та дівки з сестриної ватаги сторонських дівок. Потім пішли другі музики, а за ними рушили парубки. — насамперед мій брат вів Ілашa і так далі провадив кожний парубок з братової ватаги, усе по два сторонські парубки, як то вже у нас установа. А я свого Василька ледви відшукав по базарі: стояв собі серденний під явором та мнув шпіньку у руках, аж тут я зирк на нього, а він плаче!

— А це, Василю, якої? — писнув я. — А чи тобі лиш хто що не казав?

— Не казав, — каже, а сам ще дужче!

— Я це не розумію, — кажу, — може я тобі чим прогрішив та тобі так банно? — коли що було, братчику, то вибачай, я це бігме не хотячи, — цить же не плач!

Він лиш на мене подивився, а далі промовив:

— Ти мені, Юрійку, нічого не винен.

— Так чого-ж плачеш? Гей! як би Марійка виділа, що такий легінь плаче, тото-ж би сміялася — а хто-ж бо таке видів!

Трафив я на лік: як опарений, кинувся мій Василько, обтерся боржій та й ухватив мене за руку.

— Ходім, — каже.

— От так, то що инше, — кажу я: — так, але, ходім! — Та й пішли.

— Лиш не сади мене коло . . .

— Коло кого? — питаю.

— Та коло Калини, чи як її там звете.

— Та хоч би й рад посадити, то не посажу, — кажу, — бо коло неї Ілаш сидітиме.

— Ілаш? — заскреготав мій товариш зубами, та й більше нічого не говорив через цілий вечір: ти-б казав, що хтось його замовив. В хаті, — звичайно як у храму. Стіни оббиті коверцями, світло горить: куди обернешся, столи аж вгинаються: по тім боці за столом сидять дівки, як ті квіти у грядочці, а по цім боці коло столу сидить знов славне парубоцтво та щебече собі, як дрозди.

На стільці против столів сидять музики та заводять, як то звичайно перед вечерею, якоїсь волоської туги, що аж серденько топиться, а коло печі пораються неня аж з трьома кухарками, та ладять страву.

Ілаш сидить проти Калини: я свого Василя посадив проти Марії, а сам пішов братові помагати: бо брат, знаєте, не мав при столі сидіти, але за гостей дбати така вже в нас, бачите, поведінка.

Помирилися, помолилися щиро Богу небесному, староста поклав на стіл грітої з медом горілки, та став частувати: я знов з братом краю колачі: неня подали страву на стіл. Розмова мила, козацька: брат та ватажні парубки гостеньків усе демнають,[1]) усе просять, ненька такі раді і, що аж Богу святому моляться, а Ілаш топиться таки, дивлячись на свою Калину, а вона знов гине, дивлячись на його. Лиш Василь, як сидить, так сидить собі невеселий. Що сестра його займає, що другі дівчата зачіпають, бо над Василя, знаєте, не було кращого парубка на цілу Буковину, що таки неня та брат та я приговорюємо, годі! та й роби з ним, що хоч. Але дивлюся я, сестра лиш увяла. Я кинувся до неї.

— Сестро, а вам що? — Прибігли і неня. — Я бо тобі не казала, Маріє, аби ти тільки не гуляла? Боже мій! з тими дівками, як вони не хочуть мене слухати.

– Та, Марія, — кажу, — і кроку вам сьогодня не зробила в танці. Чого бо й ви ще від неї хочете? - - а дайте-ж покій дівчині!

Неня аж зажурилися.

— Так чого-ж? — кажуть, — чи не з очей лишень? Одокіє! а заведи-ко сестру до комори та постели, най трошки ляже, може їй лекше буде.

Одокія (старша) узяла сестру по-під силу, та веде в кліть, а я кинувся вперед, аби боржій кліть відімкнути та постелити.

III.

От лишень що Одокія положила сестру на підклад та накрила, аж тут кричить мій брат з хорім:[2]) Юрію! а де ти?

Осьде, бадічко! відзиваюся я та й біжу в хороми.

— А подивися-ко, де Василь дівся, — каже брат, — я й ні в тот бік, як він вийшов з хати.

---

[1]) Приприщують. [2]) З сіней.

Я кинувся на двір, нема; у пасіку, нема; аж дивлюсь у пастівник, а він коня собі лагодить.

— А це якої знов, Василю?

— Та от такої, що хочу їхати домів.

— А неня та брат що казали-б, як би це ти зробив?

— От скажеш їм, що я заслаб чогось та й поїхав додому.

— Але-ж бо так! Та брат мені дав би, як-би я йому сказав, що ти занедужав, а я тебе додому пустив та ще й самого. Не пускаю! — кажу. А сам трутив його від коня, здоймив сідло та й поніс у кліть, аби замкнути.

В мене діло бувало горить; загадав та й зробив. Виходжу на двір, а Василь ще в пастівниці, як стояв, так і стоїть.

— Ходи в хату, Васильку, — взяв я його по добру голубити, бо знав, що фринкою[1]) з ним і тільки не вдію.

— Чекай, — каже, — зараз піду, най лиш трошки прохоложуся, бо мені душно.

— Так же ходімо у сад, — кажу я йому, — там так красно; там я тебе проведу, а потім підемо обидва в хату.

— Ходім! — каже, та й пішли.

Під садом стояла наша пасіка, на всі боки обцаркована,[2]) а мали ми тоді більше, як двіста маток бжіл. Під пасікою була лавочка;

— От тут, — каже Василь, — сядьмо собі.

— Добре, — кажу, та й посідали.

Гості одні в хаті бавляться (бо вже було по вечері): одні гуляють на дворі, а де-котрі співають собі за музиками, навіть і неня, що до співанок не конче ласі були, засшівали собі з добрими людьми: не так уже про свою долю, бо вони дуже вам з роду журливі були, але аби гостям охоти додати. А музика так красно і потягає за співанками! Боже любий! шкода, що до нас не конче добре було чутися, бо пасіка гей далічко від хати. Зате-ж місяць так нам красненько і світить! А Василь мій так таки вам затужив, що аж не можу вам сказати.

— Та й не уповіш мині, товаришу, що тобі є такого? — питаю я по часові.

— А цить же, — каже він, та й слухає, — аж чуємо, двері рип до пасіки.

— Братчику, любчику, голубчику, — став хтось усередині казати, — дай мені яку пораду, бо гину.

---

[1]) Силоміць. [2]) Обгорожена.

— Та годі-ж бо, Іланю, годі! — обізвався мій брат. — Порада тобі готова: ти любиш Калину, а Калина любить тебе, — віно, хоч-би в моїх сестер таке! А дівка, як сам знаєш; та до того тобі така господарна, що пари їй нема. Стара знов жона чесна та ані раз не фудульна! От шли в неділю по рушники та й годі. Твоя неня, знаю, що відразу пристануть, а я з Калиною сам поговорю, скоро по храму, та й все буде добре, так маю в Бога надію.

Ілаш аж підскочив та братові по-за шию:

— Ей! світе ти мій, братчику ти мій щирий та любий.

Більше не міг з радощів і промовити.

— Та годі бо, годі! — каже брат, — бо ще мене задушиш.

— Та коли-ж бо я не маю брата по-над тебе, — каже Ілаш, — та й не зможу тобі віддячитися. Чому мені Бог не дав сестру, щоб був її за тебе віддав.

— За то, — перебив його брат, — дам я свою одну сестру за Василя; знаєш, от може таки Марію, бо вона на нього щось дуже приязно сьогодня дивилася.

— Але, що даш? — питає Ілаш весело.

— Чому ні? — каже брат.

— Дай руку!

IV.

Минув і храм. Гості розїхалися, кожний у своє. Брат випровожав тітку аж против Устірік та також вернувся, діставши від Калини вже красну та красну шовкову хустку на шию (ще й сьогодня її має), а мені знов дала премудру дзьоблинку міцкову[1]) та й заприлач делікатний. Брат її знов віддарувався крамськими чобітьми жовтими, а я дуже мудрою политикою[2]) багровою на пядь. У нас бо, бачите, уже така установа, що родина, як їде в гості, то дарується. Чому то так, не знаю, але як люди роблять, так і ми.

Храм був у понеділок, а на другу неділю, прийшовши з церкви та пообідавши, неня собі лягли на постіль приночивати; бо з великої оруди та гей трудні були, а брат узяв чудотворник[3]) у руки, та читає коло стола на голос; бо неня дуже любили слухати, як він читає, часом так і задрімають солодко, от як і тепер. Сестри знов сидять собі на-дворі на присні. Лише сестричка Марічка не була межи ними, — лежала вона сердешна в пасіці, та так і плаче тихе-

---

[1] З овечої вовни. [2] Шовкова лента. [3] Життя святих.

сенько, ніхто не знає чого, а приповістися і мені навіть не хотіла, не так аби кому другому сказала.

Що вам, сестричко? — питаюсь я її, увійшовши до пасіки (бо в нас, знаєте, кажеться старшим братам та сестрам „ви"). — Ви щось від того храму як не свої стали, — чи вам лиш хто що не казав? Та же маєте на щось братів врешті... Господи! Скажіть лиш бадіці або мені, та ми його в капусту посічемо.

Нічого, братчику, — сказала сестра та лиш ручкою махнула, а далі й каже: — от сьогодня однако неділя, поїхав би у Довгополе відвідати Василя, — а це доказала вам уже насилу та й сховала головку в джергу.[1])

Мене пеня в голову не била: знав і я, куди що і по чому в світі.

— Іду, — кажу, — коби лиш бадіка хотіли пустити. А ви нічого, сестричко, не переказуєте в Довгополе?

Сестра лиш на мене подивилася. — Боже милий, Боже! сестричко моя люба, тепер уже на мене не подивишся ніколи синесенькими твоїми очицями. Сльози мені закрутилися: — вийшов з пасіки, не допитуючися далі.

Увійшов я в хату. Брат усе читає, як читав коло стола: пеня дрімали, а я став коло печи, та й чекаю, аж брат стане.

— Може тобі чого треба, Юрію? — запитав по часі.

— Чи не пустили-б ви мене, бадічко, у Довгополе? — кортить мене відознати за Василя.

— Про мене, — каже брат, погадавши часок.

Я в підскоки в кліть, — от уже й убрався та ухожу.

— Іди-ж, хлопче, та не барися мені туди, — наповідає брат, — ходом та й назад.

Я насунув брови: „що мене", гадаю собі, „мають бадіка хлопцем звати, коли я вже, Богу дякувати, парубок, а вус уже таки сіється — гм!"

Брат усміхнувся та, аби мене потішити, й каже:

— А котрим ти конем їдеш, хло!?

— А котрим же їхав би? рижим!

— Дай рижому покій, — каже брат, — він недавно з дороги, — бери мого.

Не треба мені це було двічи казати, — як скочу! На мліг ока був рижий розсідланий, а вороний осідланий! Ей то-ж то був бо раз і коник уже! хоч під якого отамана.

---

[1]) Джерга, повстяна матерія.

Увійшов я в хату:

— Я вже готовий, бадічко, чи кажете йти?

— Іди, йди, — каже брат, — та поклонися там Ілашеві, щоб здоров був; скажеш йому, що на Петра будемо бачитися, або може й борше.

— Гай, гай! — кажу я, — оставайте, бадічко, здорові.

Але лишень що я на поріг, а молодша сестра з криком встріть мене:

— Іляш з Василем, бадічко!

— Де?! — крикнув брат та кинув книжку на стіл, а сам вибіг з хати.

— Адіть! бадіко, адіть он-де право Кодоманки. Та й у кучмах, не видите? адіть!

Брат аж плеснув у долоні: квапився, нема що й казати.

— Біжи, винеси мені крисаню, най іду пана молодого зустрічати. — А сам такий рад!

Сестра побігла за крисанею, а я уже не сердитий, ні! Та й чи-ж і нема чого сердитися! У ряди-годи придалося мені на братовім коні їхати, та й з того нема нічого, то-ж то-б уже були Довгопільці дивилися, а Корочукова Аксенія! Аж трохи не заплакав. Але ніколи було: бо брат кликнув, та побігли ми боржій встріть пана молодого.

— Слихом слихати,
Видом видати,
А пана молодого вітати!
Щастям, здоровлям,
Розумом добрим,
Ласкою господньою,
Дружиною надобною.

Най тобі, брате, — чи, хочу казати, пане молодий — Бог дає:

I з роси,
I з води,
I з усеї лободи.
А Пречиста Діва
За столом сіла,
А за нею добрі люди
Тобі доленьку судять:
Як золото ясна,
Як весна красна,
Як хліб добра,
Усьому світові подобна.

Скоро це брат проказав, так і зняв крисаню та й уклонився аж тричи.

Ілаш нічого не відповів, але як скочив з коня, як обійме бадіку, як стане цілувати! — аж мало що не перевернулися.

— Дякувать тобі, братчику! — тільки бесіди з його.

— Та годі вже, брате, годі! — стали бадіка казати, — уповідай, як там було, як тебе стара приймила, що Калина казала, що твоя неня казали, що Довгошільські дівчата говорили, почувши, що ти на стороні посватав, — що?

— Ей — та бо ти такого насипав, що я вже нічого не знаю, — каже Ілаш, — а мені й так лиш одно в голові: моя Калинка. Ех, то вже нажиюся та нажию, бо є з ким! Чим же я тобі віддячуся, братчику мій єдиний?! — та й знов братові по-за шию.

— От і не говорив би таке, — каже брат, — та ще й против ночи, — ніби то я в тім що свідім? От любить та й повязала, — ходім д хаті!

Коли це браття говорили, стояв Василь збоку, та лише усміхався, а сам такий марний, марний! — гірш моєї сестрички. Ніхто в світі не сказав би, що це він, той Василь; аж очі йому потали в голову.

— Як же, піддружбо! — жартую я до нього, — я тобі вклонився, а ти мені ані слова, — що це такого має значити? Зараз мені встати з коня, та красно мене привітати! чуєш! Або хоч, щоб я сів он на карого та поїхав пріч, аби тебе й не видіти? Видиш, он-де кінь уже стоїть таки сідланий готовий, я лишень що хотів до тебе на Довгополе їхати.

— Чого? — перетяв Василь.

— От так! чого? аби відознати, що ти дієш; бо я боявся, що ти може розболівся. Та й так. Чого ти такий страшний став, Василю?

— Я, страшний? та хоч би й так, що кому до того! А ти не кажи мені більше таке, бо . . .

— Бо що? — став я питати.

— Що кому до того, який я в лиці?

— Так?

— Так!

— Ну, добре, що знаю, — кажу я. — Більше ти на мене токма за це не будеш гніватися. — А сам умовк. Більше я до нього не промовив цього вечора ані слова, такий мені жаль був великий. А я вже таку натуру маю зроду, що дуже багато треба, аби мене розсердити, але як мене вже хто уразить до живого, так моє серце

вже не обернеться, поки світа. Але не аби я може на нього ворогував: крий, Господи! — І спріяти йому буду, і в огонь за нього піду, а говорити вже не буду, хіба він сам мене на розмову зачепив би: та й то відповів йому на його запитання, розговорюватися вже не буду, ані йому моє добре серце не покажу. Не красно це так, знаю дуже добре, але що-ж буду вже робити, коли натура така лукава.

V.

Повходили в хату.

Неня, як учули, що Ілаш уже посватаний, та й з ким, та й як, такі уже раді, що аж Богу моляться та в долошки плещуть; бо вони, знаєте, Ілашка дуже навиділи з роду. Позасідали по-за стіл, — одна сестра кинулася до печі, друга до циган по скрипника, — наймита розіслав брат по парубках спрошувати, а сам такий охочий, аж гуляє, — не тому може, що Ілаш його запросив у старші дружби. Але він тому такий рад, що його Ілашко з радіщ аж не знає, що собі робити.

От і моя лиха воля минула помалу.

Дома застав уже повно летінів, а Ілаш мені зараз і поклонився та й став просити:

— Клонюся вперед Богу святому, а потім вам, чесний брате та й товаришу, щоб були ласкаві на сесь колач (а тут мені вже такі великі два колачі плетені міські і подає) та й до мене на весілля у післанці.

Я приймаю колачі та й дивлюся на брата:

— Як ви кажете, бадічко?

— І овшем, — каже брат, — дозволю; чому ні!

От лиха воля минула і до решти; та коли-б то, але ще й тої утіхи тільки відкись узялось, що вже аж забагато було. А тут ні з ким навіть і своє серце поділити (бо до Василя уже сам нічичирк). От підійшов я до Ілаша та й кажу:

— А чи бачили ви ті пістолєта, що мені бадіка оноді з-за гори винесли?

— Пістолєта? — крикнув Василь, схопившися з місця, — а-ну покажи!

— А-ну-ко покажи! — повторив і Ілаш.

Я побіг у кліть та й виношу пістолєта, а тут такий рад, що на моїм таки стало; бо я знав, що Василь з роду за зброєю таки аж гине.

— Ади! — кажу до Василя.

— А набиті? — питає.

— Не набиті, — кажу, — або чому?

— Так нащо-ж мені їх і показуєш, — рік Василь, сівши собі знов, як сидів. — Спряч їх собі!

— Зійшов з розуму та й годі! — гадаю я собі, а сам іду до Илаша, щоб хоч йому похвалитися.

— Адіть! — кажу, — що за мудрота! Лиш ножів ще не маю.

— Я тобі подарую свої ножі, — обізвався Василь, — мені їх однако не треба. От будеш мати по мені, чи там від мене памятку.

— А ти нащо ножів збавлявся-б? — обізвався мій брат до Василя. А потім каже до мене: — Я тобі сам справлю ножі. От і завтра можеш піти в Плоску, та сказати собі робити пару ножів та й вилки, які сам любиш.

— Та вже коли кажете ножі робити, бадіко, то кажіть і ретязи[1]) нові робити: бо в моїх геть нізки[2]) рвуться; так зглодалися.

— Ну про мене: — каже брат; — але дивися, щоб мені за то й покосив гарно цього літа.

— Бігме, бадічко, цілий згарець[3]) вам скошу, — кажу я. А сам такий утішний, гей би мене хто на сто коней посадив був.

— Ну, ну! — каже брат, — мемо видіти. А тепер іди, та розсідлай вороного, що аж по копита в землю вбився, а все через тебе, господарю; бо ти не міг його розсідлати, — де-б?

— Ей! та бо ви, бадічко, все лиш сварите та сварите; а в мені ніхто-б і пальцем крови не дорізався.

Всі в сміх. А я й кажу:

— Не журіться, бадічко, про те, що ваш вороний трошки собі постояв, зате він собі від сьогодня за дві неділі й на весіллі погуляє та медку випє.

— Може й пива? — покинув Василь.

— Пива! — кажу я — а хто-ж боярів пивом частує?

— Не знаю, — утяв Василь та й вийшов десь на двір; а я знов пішов коня розсідлувати.

Як там того вечора в нас далі ділося, не маю що розказувати; бо сами здорові знаєте, як на запросинах діється: пють, гуляють, говорять, жартують, фіґлі роблять — що більше і робили-б? Лиш Василь не гуляв, бо сидів собі смутний та невеселий в кінці стола.

---

[1]) ланцюжки з мосяжу. [2]) низко, коліщатко в ланцюгу. [3]) випалена частина лісу, перемінена на сіножать.

А сестричка собі також не гуляла; бо лежала в пасіці та тужила. Але я собі байдуже: мені лиш мої ножі та ретязи в голові. Гай, гай! милий Боже!

VI.

В кого нема у весну роботи? хіба, кажім, у того, що не хоче робити. Правда, що у нас у горах на весні нема вже тільки кутання, як у Полянниць, чи як то в нас кажуть, гречкосіїв, але робота все таки є, ба плоти закладати, ба пересипати, ба одно, ба друге. От так і зійшли нам тоді дві неділі до весілля, як пальцем махнув.

В четвер у вечір кажуть неня до нас:

— Ну, синку, колачі вам готові, та й горілка вже в ладу. Коли-ж люди вас за люди мають, то підіть, а ще токма такому любому товаришу послужити.

— Або ви не їдете, ненько? — питає брат.

— Поїхала-б, синку, з радної душі, — кажуть мама, — але гей не бізую[1]). Їдьте-ж тепер сами та веселіться здорові, доки ще молоді; бо старість, синку, не радість. Ох, ні, ні! любчику, ні!

Я встав, ще далеко було до днини, нагодував коні, вичесав, як дзеркало, що хоч голися, осідлав братові вороного, а собі рижого. Вимився, вичесався, убрався, як лицарь який, оперезав свої нові ретязи, засадив пістолета та ножі за ремінь, а сам аж не можу діждати, доки сестри бадіку уберуть та налагодять, щоб боржій їхати. Так то мені квапно ділялося, а про ніщо так, як про свою Аксенію, що її у весіллі певно вже побачу. Лиш один тягар маю на серці: той вус, як не хоче, так і не хоче рости, ти-б казав, на укірки.

— А готовий ти, Юрію? — питає брат з хати.

— Готовий, — кажу та й вийшов з кліті, навіть і не замикаючи, так мені, бачите, пильно ділялося тоді.

— А пороху узяв? — питає брат.

— Узяв; сто набоїв. Доста буде?

— Доста, — каже брат, — але флейтухи мені не забудь, господарю, щоб не так, як ононі.

— О вже не забуду, — кажу, — мене, знай, ще й сьогодня вязи болять, як тоді накрутили.

— Гайда, гай! Іди лиш та лагодь коні.

— Та коні вже відколи готові! Лиш сідати.

---

[1]) не можу, не ручуся.

Підійшли ми до нені:

— Благословіте, ненько, на дорогу та й на весілля.

— Най вас Бог благословить та й веселить, — кажуть неня, перехрестивши нас, — лиш дивіться, синку, щоб там якої колотні не було; бо мені цеї ночи таких ягід уже снилось! А ягоди, кажуть, що то кров.

— Ет, сон мара, — каже брат, поцілувавши неню в руки, а я за ним. Та й вийшли з хати. Але лишень що ми виїхали на гостинець, аж біжить старша сестра та й кричить за нами.

— А ждіть же, — каже, — та же ви колачі забули взяти.

Брат на мене викрикнув:

— Уже до чого твоя голова, — каже, — служить, то бігме не знаю.

Я вернувся конем узяти бесаги з колачами, а сестра й шепче мені:

— Там найдеш, — каже, — у папері завиту ширіньку.[1]) Ту ширіньку даш Василеві та й скажеш, що від Марії. Але щоб Іван не знав. Міркуй же.

— Гай, гай, — кажу та й поїхав.

Як ми пригостили до Іляша, як він нас там красно приймав, як ми рушили в Яблоницю на старощиння, не буду оповідати, бо багато розказувати-б, а мало що слухати: а я й так уже багато де-чого наплітав, без чого могло-б ретельно обійтися. Але даруйте, панове! Ви не знаєте, як то мило чоловікові згадати про давні свої гаразди, а я їх зазнав — зазнав, панове та й браття мої любі. Що я тут пишу, то я не пишу небилиці, але кавалок мого життя — мого так красного та любого трівку, що годі його буде й до гробної дошки забути. Ні! зелена моя Буковино, сині мої гори, холодні мої ізвори![2]) Хіба мене рука моя забула-б, щоб я вас забув. То лиш ви мене забули серед світа, але я вас про те не забуду.

Їдучи в Яблоницю, відкликав я Василя набік та й кажу йому:

— Осьде прислала тобі Марія ширіньку.

Він лиш усміхнувся та й заток її собі за ремінь. „Це щось дуже дешевий, ‚дякувать‘“, гадаю я собі та й відїхав. Доста я від оноді до нього серце стратив, а тепер щоб його таки й не видів. Але його може й тякло, що в мені кипіло. От приостав трохи конем та й кличе на мене:

— Юрію! а ходи-ко сюди, я щось маю з тобою говорити.

— Кажи! — кажу.

---

[1]) хустину. [2]) провали між горами.

— Не гнівайся, брате, — зачав він мені казати, — що я дарунок від твоєї сестри не можу радніше приймити, але Бог сам видить, що серце годі навчити. Хіба от тільки: поклонися від мене Марії та й проси її, най на мене не банує та най таки і в тугу не вдається. Вона ще молода, а коли-б знала, як я страждаю, то й простила-б мене. Красний цесь світ, братчику, красний!

А подумавши годинку, каже:

— Ти гніваєшся, брате? Нема за що. Про мене гнівайся, не гнівайся, як собі вже там любиш, але коли хочеш, щоб я мав по чім згадувати на те давнє товариство, то витешеш мені красний хрест з тої самої ялиці, що у нас . . .

— А тобі хіба хреста . . .? Схаменися!

— Або я за хрест говорю? Ото-ж і я наговорив! Я тобі мав щось инше казати . . .

— Кажи! — кажу.

— Чи Калина любить діправди мого брата?

— Ото-ж бо й ти наговорив! Старіст повязала, а його не любила-б?

— А ти гадаєш, що нема так, що дівку силою віддають?

— І так може бути, — кажу, — чому ні? Але ти не видів, як вони в нас на храму прилипали?

— Твоя правда, брате! Видів я дуже добре, а я тебе ще питаю. Я знаю, що вона його любить.

— Не любить, але таки в нім топиться, — потакую я. Де я тоді мій розум мав, також не знаю.

— Топить, топить, — повторив мій товариш кілька раз та й лиш на кульбаку повалився.

— Що тобі Василю? — став я питати, — чи тобі що не лихо?

— А чого-ж би мені лихо? мені добре, дуже добре.

— Так чого-сь так почорнів відразу?

— От не видиш, вечір, а тобі здається, що я почорнів. — А потім знов каже:

— Ні за чим мені вже так не банно, як за моєю кресанею.

— Або з твоєю кресанею що? — питаю я. — Чи не потер лиш де когути? — У нас, знаєте, носять на кресанях дорогі угорські когути, та тому я його питав.

— Ні! — каже, а сам так красно, трошки гей крізь плач говорить: — А покажи-ко мені твою кресаню? — став він по часові казати, — най вижу, чи ми однакі голови маємо?

Я йому й подав.

— Однакі, — каже, потрібувавши зо два рази, та й віддав мені її назад. — Як би я загиб, то не відказав би свою кресаню нікому, як лиш тобі.

— А ніби й я так не зробив би? — кажу. Коли-б я міг був розуміти, против чого він то таке говорить. Хто був би то навіть і на гадку собі наволік?

— А чули, — став Василь на парубків покликати, що в боярах були, — чули як ми з Юрієм поміняллися?

— Як там, як? — стали гуртом питати.

— От так, — каже Василь, — що як-би я борше вмер, то лишиться моя кресаня йому, а як би він, то його мені. Чули?

— Хіба що так, — стали другі парубки сміятися.

— На старощиння їдуть, а за відумерщину говорять.

— Ближче д Христу, як д Різдву, — каже Василь, та й мало що й говорив цього вечора більше. От їхав собі латир[1]) мене та сумував. Хіба тільки, як я хотів підїхати ід другим парубкам, щоб з ними балакати, так він мене й кличе: — Їдь зо мною, бо мені скучно без тебе.

От так переїхали ми майже цілу дорогу.

VII.

Стали ми нарешті і в Яблониці. Тітка приймала нас так, дай Боже, аби всіх добрих людей так приймали! Та й було чим приймати, — стара собі була багачка на все село, а мала лиш одну доньку та одного сина: тільки в неї і дітей.

Куди повернешся, в хаті світло на всі боки, а по дворові горять величезні смоляниці, так що аж небо почервоніло. А гостей, гостей! і в хаті, і в хоромах, і на дворі, і в сутках, навіть і на гостинці стояли де-які, що не мали де поміститися на обійстю; бо кожного, знаєте, кортіло подивитися, яке старощиння справить стара Слижиха своїй дочці.

За столом сидить Калина зо своїми дружечками. Молодого посадили з братом та з боярами коло неї, музики грають: було щось аж шість скрипниківі два цимбалисти, усе вижницькі. Дружечки співають, а я стою з Василем серед двору перед вікнами та тримаємо коні: він тримає коня пана молодого, а я старшого дружби (ніби братового), бо в нас, знаєте, така вже установа, — але коні не

---

[1]) біля (a latere).

ржуть вам, ні! Аж страшно якось слухати: але не конче їх було й чути, бо парубки, що були в старощинні, не грімають вам з пістолет, ні! Одні з хати крізь вікна, а ми знов відсі з надвірря; аж гори відзиваються, таке грімаємо! А музика в хаті не тужить, ні! аж мороз іде тілом; а Василь позирає лиш крізь вікно на Калину та ані словечка аби вам до кого но заговорив, а сам то почервоніє, то побіліє, то аж почорніє.

Прийшли і панотець, сиві, сиві як молоко, а борода понижче пояса.

— Веселитеся, діточки? — питають, ідучи попри нас, — веселите?

— Благословіть, отче! — каже Василь, знявши кучму, (бо в нас, знаєте, ходять молодий і дружби в кучмах, не в кресаках) — а сам так і сплакав.

— А чого-ж бо ти, серце? — стали панотець голубити, а нарешті додали жартом, — з веселими веселися, не журися! Господь наш Ісус Христос сам так робив, так і ви, діточки: веселіться, доки ще весело! Господь Бог не дурно дав і весну, і молодість, і утіху, і скрипки і пістолета нарешті: все то Бог дав людям, не хто.

— Правда, панотче, що Бог, — утяв Василь, а сам так і повеселів. — Він дав чоловікові для його заходу і веселість, і скрипку, і пістоля, лиш аби знав він, коли чим орудувати.

Може-б панотець були де-чого май сказали, бо вони дуже любили з парубками бесідувати та їх правди Божої учити, але ніяк було, бо повибігали всі з хати, вхопили панотця нашого любого на руки, та понесли за стіл, — такий це панотець в нас були. Тут приймилися за діло, помолилися Богу, прочитали, що вже там треба було, заручили молодих, та й не цуралися з ними повечеряти: такі це в нас панотчик не горделиві були.

Гості вечеряють, музики приграважоть, дружечки присшівують, стара Слижиха не памятає з радіщ, що вже робить, ми на дворі в-одно й одно так і грімаємо з пістолет, що аж шибки в вікнах на дрібні каваючки потріскали, та так і дзвонять сиплючись по камінню, а Василь каже до мене:

— Тепер же, братчику мій сердечний, будуть зараз молодих виводити на-двір гуляти. Скоро вийдуть, стрільмо-ж два набої нараз, нехай буде братчикові мому та на славу.

— Та чого-ж бо ти плачеш, Василю, уже цього вечора другий раз?

— З радіщ, Юрійку! Ти не знаєш, як я свого брата кохаю.

— Та того тобі плакати? От вже тут староста, чути, вже й просить з-за стола.

Ладує Василь, ладую й я, як мали бесіду; але Василь, бачу, инак собі тоді ладував. От слухайте лиш. Ступає молодий через поріг, а тут їм таку вже дорогу підкладами й устелили . . . грим раз і другий! Ілаш лиш повалився Калині у ноги, а Василь — мені: ні пари з уст, а кров так косицями[1]) і грає! геть мені мою рантухову сорочку оббризкала.

Молода зомліла. Брат імив Ілаша на руки, та лиш вдарився у стіну головою, а я знов пустив боржій коня та до Василя. Ні рушиться: куля пішла право крізь серце.

Я витяг йому боржій хустку з-за ремня, що йому сестра передала, та й заткав боржій рану. Чи віщувала варе моя сестричка, як цю ширинькy коциками[2]) угорськими та ліліточками[3]) дорогими вишивала, до чого вона придасться? Не знаю. Я її раз питався, але мовчала та вяла. Як та квіточка без сонечка вяла, любка моя, душечка моя, аж доки не зовяла.

Калину понесли більше умерлу, як живу в кліть. Дівки повтікали, куди котра, панотець розважали тітку кільки могли, а парубки зробили ноші з зеленої смеречини, зложили на ній обох братів, та понесли в Довгополе.

Брат мій ішов цілу дорогу при ношах, а самий такий блідний, аж чорний. Я знов вів за ними коні пана молодого та братового, бо моїм та Василевим побігли два парубки наперед давати знати. Файну[4]) потіху принесуть старій-старесенькій Хороцованисі: лиш двох їх мала, як два ока в голові. Налагодила посаг, та тепер най лагодить на лаві.

Не рано вже було, як ми стали в Довгім-полі. Ждав уже на нас увесь рід Ілашів, і мале і велике, ба таки ціле Довгополе злягло, скоро почули, що сталося. А не плачів там, ні! не голошіння, ні! Хіба каміння не плакало, а решта всі.

Нарядив я з братом обох на лаві, головами до купи.

— Ото я тебе оженив, братчику мій, соколе мій! — аж крикнув брат, а самий як заплаче, як упаде на Ілаша, як його обійме, як стане цілувати! А він сердешний лежить собі фудульний як бувало, ані ворухнеться. І я заплакав. Або може не плакати, мавши одним одного щирого товариша, та й того скласти на лаві?! Не смійтеся,

[1]) прикраси з павиних пер, волічки, цвітів. [2]) волічка до мережання. [3]) тоненькі нанизані бляшки, окраса довколо чола. [4]) гарну.

пани мої: наші прості груди жаль дужче дотикає. Ми серце ще не запечатали в калитці, ані віддали до шпаркаси[1]): як в нього є, так і говоримо. Коли це не до ладу, то, красно дуже вас прошу, не гнівайтеся.

В неділеньку зранку й поховали: Ілаша коло церкви, а мого Василька за цвинтарем у куті. Що вже стара напросилася та намолила панотця, аби й його з братом укупі ховали — не помагало.

— Най ваш син, — кажуть панотець, — уже на цім світі покуту приймає; може Господь його за те на тім світі простить.

Цілий тиждень стара Хороцованиха нас не пускала від себе.

— Най, — каже, — мені видиться, що мої сини при мені.

А сама як заголосить, як ударить сивою головою у стіну, то стіни аж заплачуть! Але третьої неділі треба нам було конче їхати домів, бо неня вже щось три опади[2]) переказували. От попрощалися та й поїхали, обдаровані усею зброєю товаришів наших нещасливих. Брат дістав з Ілаша, а я з Василя усе, усе, що до цятки; та не до того нам було! На саму Пречисту Божу поховали сестричку, а з нею і шириньку тоту кріваву, що я нею Василеві груди затикав. Не хотів я їй дати, але як стала покійна просити:

— Братчику мій, любий мій! та же я тобі вже не довго буду на цім світку доїдати, — дай мені ту шириньку, дай, дай!

От і дав. Носила вона її на серденьку, аж до гробу взяла.

— Братчику! — каже вона мені на саму Пречисту раненько, — здойми-ко мене на твої ручки, але так здойми, як ти мого Васильчика здоймав.

От і здоймив, та — поклав уже мертву.

— Сестричко, сестриченько моя єдина! — сплакав я, — чи-ж тобі не жаль твого братчика отак сиротою на цьому світу лишати?!

Нічого не відповіла, усміхалася. — Знай побачила вже свого Васильчика.

---

[1]) Щадниці. [2]) Три рази.

XXVI. Ізидор Воробкевич.

(1836—1903.)

229. Там липа стоїть вже похила.

Там липа стоїть вже похила,
Їй буде зі двісті вже літ.
Весною стара як вбереться
В пахучий листочок і цвіт,
Вітрець як у вечір свавільно
Влетить між її галузки,
То чую, як тихо говорить:
Зазнала я кращі часи!

В сусідстві старенької липи,
Мов лента, потічок тече;
Верх трощі комарики грають,
А качка по плесі пливе.
Потік цей в-одно лиш шепоче,
Спадаючи коло млина:
Часи ми раз луччі зазнали,
Ти, липо, сестрице стара.

Під липою коло потока
Не раз я ще хлопцем сидів,
Гадками носився Бог-зна-де,
Соколом під небо летів.
Не раз я й тепер там сідаю,
Знай, дід вже похнюпий старий:
Часи і я кращі зазнав раз,
Ти липо й поточку малий.

230. При потоці явір.

При потоці явір,
Явір зелененький,
А у вдови хлопець,
Хлопець молоденький.
Ой від бурі явір
Низько похилився,
Кучерявий хлопець
Тяжко зажурився.

Сохне гордий явір
Марно там в долині,
В серце мов віссалась
Люта гадь дівчині.

Журавлі за море
Ключами летіли,
А дівчину думи
Лютії присіли.

Волос кучерявий
В Чернівцях підтяли,
Хлопця сиротину
В чужий край погнали.
Він в сльозах прощався:
„Будь здоров, мій краю!“
Бідне дівча плаче:
„Гину, уміраю!“

А коли вертали
Журавлі з-за моря,
У дівчини трісло
Серденько від горя:

Вість вони принесли,
Що в далекім краю
Ляг у гробі хлопець
У зеленім гаю.

231. Ліс дрімає.

Ліс дрімає, лиш верхами
Тихий вітер шелестить,
І потічок між скалами
Ще шепоче, ще не спить.
Звук дзвіночка розлетівся
По долині і завмер;
Стало тихо, мир над світом
Темні крила розпростер.

По-над ліс пливе, мов серп той,
Місяць; колесо в млині
Вже спочило, лиш флояри
Згуки чути ще сумні.
Загремів лісами вистріл,
Знов утихло все кругом;
Вся природа задрімала
І заснула мирним сном.

232. Тепер аж догадалась ти.

Тепер аж догадалась ти,
Що я для тебе жив
На світі цім, тебе одну
Вірненько лиш любив . . .
Що з того, що мені тепер
Румяні ті уста
Говорять: „Любий хлопче мій!“
Не та пора, не та!

Любов, що жевріла колись,
Загасла вже давно,
А щастя, що про нього снив,
Розбилося, як скло.
Хоч ти щебечеш про любов,
Та слів не чую я
І сліз твоїх не бачу вже —
Не та пора, не та!

Любови цвіт давно зівяв,
Він вічно не цвіте;
Зіма в грудях, там вже давно
Сніжницею мете.
Всі залицяння вже пусті,
Німі мої уста!
Не збудиш те, що гріб узяв, —
Не та пора, не та!

233. Схилилася березонька.

Схилилася березонька
З гори на долину,

Не питайся мене, друже,
Чому вяну, гину . . .

Як березі на скалонці
Так мені, мій друже,
Отак, щоб ані не жити,
Ані умірати.
Не питайся мене, друже,
Лекше самотою
Жаль зносити за тов долев,
Що наче водою,
Мов листочок, мов зівялий
Далеко поплила . . .

За що-сь мене, гірка доле,
Так тяжко побила?
Схилилася березонька,
В ріку заглядає, —
Не журися, жалібнице —
Й моє серце має
Біль подібний та до твого;
Зносім 'го обоє
Нишком, щоб не здогадались
Як рветься надвоє.

234. Журавлики, ключолети.

Журавлики, ключолети,
Горді сизокрилі,
Як ви мене лишаєте,
Други мої милі?
Лишаєте мене, други,
В тузі і недолі . . .
Рад би-м з вами безталанний
Злетіти по волі
І занести біль гарячий
В країну чужую,
Та, нетяга, крил не маю
Тут вяну й горюю.
Занесіть хоч мої болі

В далеку чужину,
Бо тут з ними через зіму
Сирота загину.
Журавлики, ключолети,
Здорові бувайте!
Опівночи, як князь-місяць
Лячно ме світити,
Чутимете, як в могилі
Я буду тужити;
А ті болі за Русь-неньку
Зношу, сизокрилі,
Чого мене лишаєте,
Журавлики милі? . . .

235. На чужині.

Буковино моя мила,
Мій солодкий краю,
Як на тебе сиротина
Нишком погадаю,
То заплачу жалібненько
На чужій сторонці,
Бо тут вяну і всихаю,
Як листок на сонці.

Рідне слово тут не чую,
Пустка тут усюди,
Тут не наші щирі, руські,
Лиш чужії люди.
Тут ні друга, ні родини,
Ні рідної хати,
Тяжко, Боже, на чужині
Вік свій вікувати.

Тут про діла козацькії
Звістки не зачуєш,
Тебе дівча не розважить,
Тут як засумуєш;
Тут і пісні не так складно,
Як у нас, співають.
Тут, мов в путах у залізних,
Танцюють-гуляють.

Тут і гори не таківські,
Як наші високі,
А ліси ті чужинецькі
Не наші широкі,
Тут пташата не співають
Весною лугами,
Тяжко, Боже, та чужими
Жити сторонами.

Як би крильця соколові
Мав я сиротина,
Полетів би, де зелена,
Люба Буковина,
Де Прут, Черемш, де Бистриця,
Де гори Карпати . . .
В Буковині мило жити,
Мило й умірати.

В Буковині мило, любо,
Наче в Божім раю;
Як тебе я, рідний краю,
Серденько, згадаю,
То заплачу на ввесь голос
На чужій сторонці,
Бо тут вяну і всихаю,
Як листок на сонці.

236. Заграй ти, Цигане старий.

Заграй ти, Цигане старий,
Такої, як гадаю.
І грошей дам, вина ти дам
І всього, що лиш маю;
Бо лютий біль отут горить
І груди розпірає,
І бідне серце так болить,
Що гине, умірає.

Заграй, старий, отую пісню,
Що то колись співала
Старая ненька, як мене
В колисці колисала.
Чаруй мені минувші дни,
Літа ті молодії,
Прегарні, золотаві сни,
Той рай і ті надії . . .

Провадь мене ти звуком тим
В садочок, де я грався,
Чаруй і другів всіх моїх,
Що з ними я пишався.
Чаруй мені й дівчину ту,
Що мною гордувала;
Збуди тих всіх, що вже земля
Навіки покривала . . .

Збуди, чаруй минуле все:
Най ще хоч раз заплачу,
Бо сліз немає, відколи
Я доленьки не бачу.
Заграй, старий! Як потечуть
Дві сльози по личеньку,
То лекше стане на души
І лекше на серденьку!

Заграй ти, Цигане старий,
Такої, як гадаю, —
І грошей дам, вина ти дам
І всього, що лиш маю.

237. Над Прутом у лузі.

Над Прутом у лузі хатчина стоїть,
Живе там дівчина хороша, як цвіт:
В їй очі — зірниці, що світять вночі;
Побачиш їх, хлопче, — вмірай і мовчи!

Над Прутом у лузі не місяць зійшов,
То хлопець до кралі-дівчини прийшов.
Солодка розмова із уст їх плине, —
Тихенько дрімучий Прут далі тече.

Над Прутом у лузі барвінок вже рвуть,
До шлюбу зелені віночки плетуть;
В хатчині заграли і скрипки і бас,
А гості співають: „Веселість у нас!“

238. Ви, дівочі сині очі.

Ви, дівочі сині очі,
Чом сльоза вас криє?
Як погляну, з болю вяну,
Серце в грудях ниє.
Ви зірниці серед ночи,
Сині очі ви дівочі,
Хто в вас гляне, зазирає,
Тому рай ся отворяє.

Чом, дівчино, ти сумуєш?
Боже! щоб то знати,
Я з тобою аж до гробу
Хтів би сумувати
І у сині очі твої
Виливав би болі свої,
В ті зірниці серед ночи,
Сині очі ті дівочі.

Не смутися, на цім світі
Здавна так ся діє,
Що в серденько трута ллється,
Що аж з болю мліє . . .
Біль пропаде, як росиця
В сонці рано на травиці,
Як весело сині очі
Глянуть зіркою в тьмі ночи.

239. Мурашка.

I.

Люта орда з Перекопу
Жене в ясир бідні люди;
Плачуть та зітхають тяжко:
„Лихо-горе там нам буде!“
Женуть, як би коней стадо,
З шерсти аркан гризе руки,
Гризе людські . . . аж до кости.
Не кінець ще тої муки!
Бо нагаєм злий Татарин
З плечей тіло вириває:
„Гей, шайтани! гей, ви джаври!
У нас гірше вас чекає!
Будеш, діду сивоусий,
У степові стадо пасти;
А ти, хлопче карокий,
Будеш з нами вівці красти“ . . .
Таким словом християнів
Татарва та потішала,
А нагаєм з плечей тіло
Кавалками видирала.

Дніпро старий, сивий батько
Заграв, загримів водами.
Чи то вірли, чи соколи
Там так збили крилоньками?
Ні, то птаство з Запорожжя,
З Січи гнізда позлітало
Перекопську орду дику
Градом, тучею напало!
Чи то вихри, чи то буря
Там полову так розносить?
Чи вовчиця там в байраці
За вовчатами голосить?
Ні, то слава Запорожжя
Татарина впень стинає,
Бунчук, ганджар, лук довжезний,
Ворон-коня відбірає.

„В славу Божу!“ галасує,
Шаблев поган впень стинає.
Хиже птаство та вороння
На бенкети зазиває.
Дід, дівчина, що в неволі
Мали марно погибати,
Взяли аркан . . . помагають
Кров невірну проливати.
Вража погань з жаху-страху
Розлетілася по світі,
А по степу лежать труши,
Мов у літі з маку цвіти.

Вертаються невольники,
Радим серцем поспішають,
Старі думи козацькії
Степом-полем віджинають.

Розійшлися визволені з вражої неволі,
Оставили самотою хлопчика на полі.
Не так його оставили, як він сам остався:
Ні з ким було вертатися, так і не вертався.
Ні з ким було вертатися, ні де, ні до кого,
Бо він собі на цім світі сирота убогий.
Батька-матір не зазнав він на своїй родині,
Вчора плакав по-під тином, в степу плаче нині:
Плакав вчора, плаче нині, до степу говорить:
„Що я вдію? . . . де дінуся? Горе-ж моє, горе!“

Степ не скаже . . . степ не чує,
Як заводить сиротина . . .
Уже небо вечоріє,
Вже хилиться біла днина, —
А хлопчина — куди очі,
Туди блудить без спочинку . . .
На зелену сів мураву,
Сів спочити на годинку.
В оченятах аж пожовкло,
З голоду зомлів, дрімає,
А здрімавшись, — заснув кріпко,
А заснувши і не дбає.

Темна нічка промннула.
Божим світом зазоряло.
А хлопчина і не знає.
Спить, неначе прикувало
До мурави в чистім полі . . .
Дрімай, хлопче, дрімай тихо,
Тільки в тебе щастя, долі.
Щоб заспати горе, лихо!

II.

Коня вороного
Сава зупиняє.
„Гляньте, братці! — ось мурашка
На степу куняє!
Та вставай бо, хлопче:
Уже пізна днина!“
Скочив з коня сивоусий,
Наче сам хлопчина.
„Вставай ти, мурашко;
Сонце вже високо!“
Трусить його сюди-туди
Ані кліпне оком.
„Ну вставай, хлопцюго! . . . .
О, заснув же твердо.
Як-би воно не дихало,
Думав би, що вмерло.“
Сказав старий Сава
Й хлопця відтирає,
І в обіймах козарлюги
Сонний оживає.
„Відкіля ти взявся?“
— „З села мене взяли.“
„Хто узяв?“ — „Татаре взяли.“
„Де-ж вони? — „Пропали.“
„Як оце?“ – „Від шаблі.
Козаки побили;
Люди у село вернулись,
А мене лишили.“
„А твій батько, мати?“
— „В мене їх немає.“

„Як зовешся?“ „Як хто хоче.
Так і називає.“
„Назвім його, братці,
Хай буде — Мурашка,
На цю память, що зуздріли
В траві, як комашку.“
Мале теє диво
Старі козарлюги
Обступили, промовляють
То один, то другий.
„Підеш, хлопче, з нами,
З нами козаками,
Як виростеш — козак будеш,
А може й отаман.
Дніпро тобі — батьком,
А Січ буде — мати,
А сестрою — шабля гостра,
А спис довгий — братом.
Другом — кінь вороний,
Дружиною — слава,
Раєм — життя товариства
І воля безкрая!“

III.

Обступили Турки
Ладичин — та густо!
Ой відай ти, наш Мурашко,
Боронишся пусто.
Бачиш, як сам султан
Турків підтровляє,
З товстих гармат блиски, громи
І смерть посилає.
Бач, як там літають
Баші і везіри,
А під ними довгогриві
Як змії, як звіри.
Ревуть: „Алла! Алла!“
В тулумбаси грають, —
Мабуть тобі вічну память,
Мурашко, співають!

Козаків пять-тисяч,
Турків — хмара-хмара.
На одного козаченька
Десять яничарів.
Одинадцять штурмів
Козаки відбили,
Скаженіють вражі Турки,
А взяти — не сила.
Забажали-ж люди
Турецької ласки,
Піддалися Ладичинці
Без віди Мурашки.
Сам город піддався,
Мурашка — на замок:
Поплила-ж кров Ладичинців
Ріками, ріками!
Бо султан, не встигши
Мурашку дістати,
Лютуючи звелів Туркам
Людей впень рубати.
Козаки на замку
Довгих дві неділі
Боронились проти Турків,
Хоч з голоду мліли.
По другій неділі
Ні кришки, ні каплі,
Утулити голод, спрагу,
Охлявши від шаблі.
По другій неділі
Каже пан Мурашка:
„Ну, молодці, жити штука,
Але вмерти — фрашка!
Раз умерти треба,
Чи завтра, чи нині.
Коли-ж вмерти, то вмираймо,
Браття, на Вкраїні!“
„Добре, батьку, кажеш:
Вмерти, то вмираймо!
Умираймо за Вкраїну!“
Й одчинили браму . . .

Страшно-ж подивитись,
Як на вороному
У останній раз Мурашка
Виїзжав із дому.
Виїхав Мурашка,
А за ним, як бджоли,
Летять сини України,
Вірли і соколи.
Виїхав Мурашка
Неначе змій лютий,
Куди блисне шаблюкою —
Живому не бути
Куди шабля блисне,
Голова скотилась:
Сиплють собі з вражих трупів
Козаки могилу.
Та й сами лягають
України діти,
Наче в полі під косою
Трави, зілля-квіти . . .
Поляг пан Мурашка
З всіми козаками:
Вже затихло „Слава Богу!“,
Тільки чути „Алла!“

IV.

Побачивши Ладичинську
Високу могилу,
Усміхнулась Україна
Та й заголосила.
Чого-ж вона усміхнулась?
Що, бач, її діти
Умірати вміють славно,
Як ніхто на світі!
Чого-ж вона заплакала?
Що, бач, її діти
Не уміють від неволі
Свій край захистити.

XXVII. Володимир Антонович.

(1834—1908.)

240. Польське суспільство України.

(З автобіографічних записок.)

Поперед того, як я розказуватиму свої відносини до польського суспільства, думаю, що треба зробити загальний нарис того стану, в якому воно пробувало в 1840—1860 рр.: цеб-то в часи найбільшого свого розцвіту. Як порівняєм стан шляхти в Юго-Западному краї, в якому він находився при Речі Посполитій, з тим станом, в якому він виявився під російською державою, то без усякого сумніву мусимо признати, що при переміні держави шляхетський стан багато скористував. Правда, при Речі Посполитій шляхтичі володіли величезними політичними правами, обширними землями і необмеженим правом над кріпаками, аж до права смертної кари. Але все це була більше теорія, ніж практика. Шляхта устроїлась так, що не платила ніяких податків, ані посередніх, ані безпосередніх, через те казна була завжди порожня. Уряд міг держати тільки мало численне військо, 16.000 на всю Річ Посполиту. Адміністрації ніякої зовсім не було. Через те селяне могли вести боротьбу з своїми панами: або втікаючи з сел на нові місця до лівобережної України та Новоросії, або складаючи гайдамацькі ватаги, від котрих не були забезпечені шляхтичі. Через те шляхтичам приходилось, не дивлячись на широкі права, робити уступки селянам, або даючи слобідські права, цеб-то свободу від усяких панщизняних обовязків на 10—30 літ, — тим селянам, що захочуть оселитись в даному селі, або скорочуючи панщину, податки і дані натурою до розмірів доволі вигідних для селянина. Після прилучення краю до Росії, правда, політичні права шляхти було скорочено, але зате кріпацький режім, прирівняний до того-ж режіму в Росії, отримав захист відсильної адміністрації і військової сили. Самоволя пана зробилась не тільки теоретичною мрією, але-ж справжньою дійсністю. Панщини пани могли вимагати в розмірах, які сами ставили. Самоволя над особою селянина була нічим не обмежена. Правда, що карати смертю селян не було дозволено. Але карати на тілі можна було до необмежених границь; за тим пан міг

повсяк час віддавати селян у рекрути (25 літ служби), або висилати на поселення до Сибіру по власному приговору. Тепер думати про гайдамацькі ватаги неможна було і тікати було далеко трудніше. Доходи з маетків панських почали збільшуватись і з початку XIX в. зробились в 10 або в 12 раз більші, ніж були при Речі Посполитій. Відносини панів до селян були, мабуть, не гірші і не кращі як у всіх кріпацьких країнах: та-ж сама самоволя, той самий підкуп персонала адміністрації, який бачимо по всій російській імперії, мав місце і в Юго-Западному краї. Бували иноді віртуози кріпацтва, котрі виходили з границь не тільки закона, але і тих вільгот, які їм могла доставити місцева адміністрація.

Більшість шляхти не доводила до таких екстремів своеї самоволі, але все-ж таки доволі щедро роздавала різки і вимагала шістьденної панщини, непомірних даней і т. и. Як була ріжниця у відносинах панів до селян у панів Юго-Западного краю від инших російських дворян, то виявлялась вона тільки в особистих відносинах. Ніде, мабуть, пани не відносились до селян з таким призирством і неповагою до особистої гідности чоловіка, як у Юго-Западному краї. Пан уважав себе чоловіком і зовсім не допускав, щоб чоловіком міг бути селянин. Особисті побої, неустанна лайка, робили життя дворових людей нестерпимим. Осібної категорії інститута дворових людей не було, і пан брав з села слуг, скільки хотів і яких хотів і держав у дворі по своїй волі кілька, кільканадцять літ, а иноді і все життя. Нещасні ці дворові люди виносили не тільки поневольну роботу, але і всі капризи свого пана. Звичайно, в аристократичних країнах відносини ці змягчались культурою, але коли подивимось на культуру шляхтичів нашого краю, то мусимо признати, що вона була дуже слабенька. В 1840—1860 рр. XIX в. на ввесь край було три rarissimae aves три маґістри, і то далеких університетів: загально шляхтичі рідко кінчали ґімназію, а в університет вступали властиво не пани, а діти дрібної служебної шляхти. Література, якою користувались у шляхетському суспільстві, була не багата, тенденційна в своему напрямку і не давала громадських мотивів. Можна зазначити два напрямки в літературі, що були найбільше помітні: з одної сторони — це ідеалізація шляхетського принціпу в історичних оповіданнях Поля і в туманно-фільософських віршах Красінського: з другої сторони — це так звана українська школа. Не треба збиватись номенклятурою. Те, що Поляки називали українською школою, не мало нічого спільного з Україною. Були це поеми, або оповідання quasi-української мітольоґії, або рапсоди з істо-

річних часів, в котрих прославлялося лицарство шляхетське в боротьбі з козаками. Козак в творах української школи являвся або вірним панським слугою, або бандитом, або чимсь фантастичним, чого і висловити неможна. Так, наприклад, в писаннях одного з поетів цієї школи у Олізеровського ввесь зміст поеми лежить в тому, що козак взявся по проханню своєї любої здогнати хмару і шматок її принести в гостинець. Не будемо цитувати поем Словацького, як автора, що сам про себе казав, що він чисто субєктивний, і описує не те, що справді було, а те, що йому хотілося, щоб воно було. Найбільший вплив на суспільство з цієї школи мали повісти Чайковського, у котрого більше, як у инших було старання зрозуміти козацтво, тільки-ж козацтво його виходило чимсь дуже нереальним. Всі козаки Чайковського — великі польські патріоти, вони до того прирівнені до шляхти, що сам автор не робить ріжниці між тими й другими. Розуміється, поважного впливу на суспільство українська школа не мала і не могла мати. Її читали, похваляли склад польських віршів, але нікому і в голову не приходило, що українство може мати инше значіння, як тільки в обробках фолькльорних мотивів або прославлення шляхетсько-польської культури. Опріч письменників, які належали до названих шкіл, середня література складалася з повістей дуже невисокої етичної марки (Крашевський, Корженьовський і т. д.), котрі иноді пробували висовувати теми ніби проґресивні. Як приклад цієї проґресивности можна заприміти́ти, що дуже довго і дуже багато письменників тратили сили на те, щоб довести, що заняття медициною не компромітує шляхтича, і що доктор не повинен підлягати загальному призирству. За тим в писаннях того часу автори шукають з великим трудом схеми для обордування ідеального шляхетського побуту і рекомендують своїй публиці ріжні рецепти по цій части. У одних можна зустріти тенденцію в побутовому взгляді до норми анґлійського лорда, у других прославлення патріярхальности в семї, при чому головним принціпом признається деспотизм батька в семї і т. и. Особливо любили письменники того часу історичну повість, при чому умовою sine qua non була ідеалізація шляхетського ладу в минувшости, при чому найменше відступлення від тієї ідеалізації суспільством уважалось за зраду. Так, наприклад, літерат маловідомий Щеньовський написав драму „Гальшка Острожська“. Самий сюжет драми малював шляхетське суспільство XVI віку з малосимпатичного боку, претенденти на багату наслідницю князів Острожських бились між собою, убивали один другого і силою відбірали бажану молоду. Суспільство приняло цю драму з великою неприязню і, як рецензія,

ходила з уст до уст поговірка: „Погана та птиця, що каляє своє гніздо".

Яка-б не була література, треба замітити, що нею користувались не шляхтичі, котрі загалом або мало або зовсім не читали, а більше люди ліберальних професій, що жили по містах і мали дуже невеликий вплив на розвиток суспільства.

На чолі польського суспільства стояли дідичі — земельні власники, котрі присвоювали собі виключно назву „obywatel" (громадянин, citoyen). Ця кляса володіла безпеиречно всим краєм. Більше як $^{9}/_{10}$ усієї території належало до них. Селяне тоді не мали земельної власности, і при загальній продажности представників російської адміністрації обиватели не тільки користувались повною мірою своїх прав, але самовільно переходили межі цих прав, не боячись за це одповідальности. Так мені трапилось одного разу чути розмову з такого приводу. Пан забив різками чоловіка; опротестував цей факт місцевий батюшка, одмовившись ховати убитого. В розмові, яку я чув, пан дав інструкцію своєму управляющому, котра зводилась до того, щоб заплатити 25 карбованців становому. І справді на цім діло і скінчилось.

Хотілось би змалювати переконання панів того часу, та зробити це доволі трудно через те, що переконання їх були не продумані, не держались якої-небудь одної вихідної точки, а зо всякого приводу висловлювались зовсім несподівано, опіраючись то на один, то на другий мотив, що не рідко суперечили один другому. Як приклад, можу привести такий факт. На загальному зборі київських дворян один із членів його зробив внесок, щоб дворяне призначили добровільно складку на підмогу папі, котрому загрожував тоді Ґарібальді. Присутні не могли погодитись між собою: одні стояли за те, щоб помагати папі, другі казали, що не годиться робити що-небудь на некористь Ґарібальді. Діло нічим не скінчилось, і учасники вийшли з тим переконанням, що той, хто зробив внесок, помилився, і замісць того, щоб просто збірати складку для папи, на що всі згодились би охоче, без потреби виявив, що це буде проти Ґарібальді. Взагалі, як би намітити головні точки переконань шляхетських, то вийде, що в релігійних поглядах загально панував католицький фанатизм; за тим був шовіністичний патріотизм польський, котрий виявлявся у ненависти до всього не-польського, у вірі в те, що Польща мала місію цівілізаційну і неначе стратила свою самостійність через те, що од цієї місії не хотіла одступитися, що вона між народами свята мучениця. За цим усі нещастя Польщі залежали од того, що

в кожному разі хтось десь ізрадив їй, але за те вона, коли схоче, то дуже легко побє усіх своїх ворогів. Не дивлячись на таке переконання, шляхетська суспільність не робила нічого, щоб його здійснити, і удовольнялась ліричним ентузіязмом і похвальбою. У відносинах суспільних загально признавався шляхетський принціп: шляхта по її думці був стан, котрий волею Бога і природи був утворений на те, щоб володіти краєм і людьми. Всякі демократичні думки не заслугували-б поважної полєміки, але свідчили тільки про те, що той, хто їх висловлює, в кращому разі божевільний, в гіршому — урядовий провокатор.

Що до відносин між шляхетським суспільством між собою, в теорії визнавався принціп рівноправности всіх шляхтичів, але на практиці принціп той зовсім не признавався. Шляхетське суспільство розпадалось на верстви, доволі численні, з котрих кожна відносилась до другої нижчої верстви з погордою і чванством. На версі ієрархії шляхетської стояли маґнати. Про їх характеристику нічого не скажу, раз через те, що їх було дуже мало (Санґушки, Браницькі, Потоцькі), вдруге через те, що мені в цьому колі ніколи не доводилось бувати, тим більше, що представники його жили здебільшого або за кордоном, або у Варшаві, або в Петербурзі. Взагалі вплив їх на шляхетське суспільство був дуже слабий. Головна сила шляхетського суспільства, — це були пани середньої руки, що володіли 2—3 селами, мали участь у виборах дворянських і властиво складали правдивий шляхетський круг. Нижче їх були шляхтичі власники земельні, які не мали повного ценза, з яким в той час лічився той, хто володіє більш як 100 душ. Повноправні обіватели відносились до тих бідніших поміщиків згорда, називали їх терміном „szuja“ (сволоч). Нижче була верства людей ліберальних професій — доктори, адвокати, ґеометри, аптекарі, котрих в суспільстві дідичів не було прийнято. Їх услугами користувались при нужді, але-ж в особисті відносини з ними не входили. Далі йшла верства служащої шляхти, котра кормилась службою у дідичів, або на посадах економичних (економ, писарь і т. д.), або служби. До цієї верстви дідичі відносились зовсім безцеремонно, обертались до їх на „ти“, не дозволяли сідати у своїй присутности, не здержувались від лайки і т. д.

Серед такої малокультурної і аморфної шляхетської суспільности була ґрупа людей, котра порішила скористуватися з того стану і забрати в руки нерозумну шляхетську суспільність. Ґрупа ця були єзуїти. Єзуїтам у Росії не дозволено було істнувати, і манастирів єзуїтських зовсім не було. Тим не менше орґанізація єзуїтська істнувала. Це були люди ріжного громадського стану, що дали обіт по-

слуху орденові (Jesuites à robes courtes). Щоб мати вплив на шляхту, вони всі принціпи, що бродили без форми, постарались звести до загальної теорії. Головні принціпи були: католицтво, польський патріотизм і шляхетство, як доґмат. В той час, як мені лучилось зустрінутись з компанією, провінціялом на Юго-західний край був відомий у Киіві провідник ксьондз Ґодлевський. За тим цілий ряд ріжних людей ліберальних професій, головним же чином домашніх учителів.

Бачивши безформенність шляхетської суспільности, езуїти постарались звести її дезідерати в орґанізовану систему, чим відразу зробили собі великий авторітет. За тим вони придбали місця у панів, економичні, педаґоґичні для своїх членів. Не було сливе ні одного багатшого панського дому, де-б не було езуїта-управителя, педаґоґа, капеляна, або що-небудь таке. При тому вони своїм людям робили фальшиву славу і так, наприклад, я зустрічав у дуже багатого пана ґувернера Постемпського, чоловіка, що мав атестат домашнього учителя, але-ж про його всі говорили, що він есть маґістр математики. Такими впливами езуїти не тільки вели напрямок шляхетської суспільности, але й отримували матеріяльну користь. Так вони зуміли багатьох людей, багатих та бездітних умовити записати їм своє добро (Березовський, Вашинський, Каль і т. д.). За тим постарались вербувати у своє товариство людей молодих, представляючи для першого часу ріжні релігійні братства, як нпр. братство Ісусового серця. Члени братства обовязувались виповняти де-які обряди і молитви і давати вкладку. Більше здібних людей езуїти вибірали і переводили в свою компанію, при чому неудачі доводили иноді до дуже сумних наслідків. Мені трапилося бачити такий факт. Молодий чоловік Мержеевський, що попав уже в склад езуїтської компанії, від внутрішної боротьби збожеволів і, знаходячись в стані невідповідальному, почав розказувати прилюдно секрети і прийоми езуїтської діяльности. На одному вечорі, де було багато молоді, появився Мержеевський з своїми оповіданнями. Тоді хазяїн збірки, названий уже Постемпський, пустив в публику вість, що це чоловік божевільний і, ніби частуючи вечерею, подав йому якусь страву, в котру став сипати щось темне, неначе перець. Я поінтересувався подивитись, що це було, і запримітив, що це був не перець, а опіум. Я замітив Постемпському, що опій неможна давати без міри. На це Постемпський одказав мені, що він робить по наказу доктора. Мержеевський попоївши, зараз же заснув, перервавши своє оповідання і проспав двоє суток. Не буду довго розводитись, а тільки подав цих кілька фактів для прикладу.

Відносини польської суспільности до маси людности і до других верств її були зовсім ворожі, але надто віріжнялись зовсім незнанням їх. Пан, сидячи в селі десятки літ, про селян знав тільки те, що вони для його елемент ворожий, що вони бажають тільки вивернутись від роботи, що всі вони пяниці і ні до чого не здатні, окрім панщини. Про освіту селян не допускали й мови. На всякі запити по цьому ділу, одповідь була завжди одна шабльонова: „І на що це хлопів учити? Як всі будуть розумні, то хто буде орати поле?" Раз в одного мого товариша була така розмова. До його зайшов у гості повітовий маршалок і застав те, що товариш мій учив грамоті свого лакея. Побачивши це, маршалок з докором сказав: — Що це ви робите? Ви-ж знаєте, що як хлоп научиться грамоти, то зробить собі фальшивий паспорт і утіче од вас. І це буде ввесь результат вашої педагогії.

Той стан, з котрим йшла глуха, але безупинна боротьба у шляхтичів, це було духовенство. Правда, більша частина батюшок за ріжні економичні вигоди не перечили панам, але все-ж таки, була якась частина духовних, що заступалась за селян, особливо там, де перевага панів була вже дуже різка. В такому разі пани старались забезпечитись від неспокійного батюшки і добивались цього, користуючись з продажности консисторії. Як приклад розкажу до цього факт із священиком Немировським на Поділлі. Це був чоловік молодий, свідомий і з щирохристиянським напрямком. Трапилось так, що пан потрібував на службу у двір сельську дівчину; всім відомо було, якого рода служба назначалась дівчині. Вночі до батюшки прийшли батько й мати її і стали просити помочи. Священик подумавши, спитався, чи вони не думали одружити дівчину. Вони сказали, що вона засватана давно і досі не одружена тільки через те, що батьки хотіли спромогтись зібрати грошей на весілля. Тоді батюшка уговорив їх весілля одложити на пізніший час, а тим часом привести дівчину і її нареченого та свідків і вночі у себе перевінчав їх. На другий день пан дізнався про це. Зараз же він поїхав у Камянець і подав жалобу у консисторію про беззаконні вчинки священика. Діло в тім, що в кріпацькі часи селяне не могли ані женитись, ані виходити заміж без дозволу пана. Опіраючись на цю постанову і роздавши в консисторії, як він сам хвалився, 500 рублів, пан добився того, що у священика одняли приход і постановили другого йому не давати. Поки діло тяглось, батюшка мусив зімою кілька раз їздити у Камянець, застудився і за тим, вигнаний з хати, у коморі одного селянина помер від грудної болісти. В инших випадках батюшкам

удавалось не без великого труду оборонитись від панської напасти, але знавши, як це трудно давалось, мало хто з батюшок одважувався на такий риск.

241. Подорожі по Україні.

(З автобіографичних записок.)

Серед такого суспільства я опинився, скінчивши ґімназію, як в осередку зовсім чужому і несподіваному. В ґімназії я виростав під впливом педаґоґа чужинця Діделя, чоловіка з глибоким демократичним пересвідченням; виховувався я на літературі, головним робом французькій. В старших клясах успів перечитати твори Монтеске, Руссо, Вольтера і де-яких инших енциклопедистів, під впливом котрих склався мій світогляд. У шляхетській суспільности всякий чоловік, що зустрічався мені, всяка аксіома того суспільства, робили на мене враження чогось нежданого та архаїчного. Став я придумувати, як на своєму ґрунті приміните загальні принципи теоретичної демократії. Виявилось, що демократичний елемент у краю — це селяне. Тут знов появилось питання що до народности. Ясно було, що селяне складають народність осібну. Але знання мої по українству були слпве ніякі. Скільки небудь реальні історичні дані я мав тільки з книжок Скальковського „Исторія Новой Сѣчи“ і „Наѣзды Гайдамакъ“. Про Кирило-Методієвське братство, про Шевченка не доводилося мені чути ніколи ні слова. Тим не менше факти говорили сами за себе. Притулюючи слабі знання про українство до загальної демократичної французької теорії, я одкрив сам собою українство. І чим більше займався наукою, чим більше читав і знайомився з історією, тим більше переконувався у тому, що моє відкриття — була не зайва вигадка. В університеті я свої переконання передавав товаришам. Спочатку дивились на їх, як на щось незрозуміле, мало не божевільне. Потім поволі знаходились люди, що поділяли їх, і виробився цілий гурток так названих хлопоманів. Поволі відомости про цей гурток дійшли до шляхетської суспільности. Спочатку в неї реакція була слаба. Дивились як на причуду молодих людей, котра не може бути довговічною. Але-ж трохи згодом, бачивши, що погляди такого рода ширяться, шляхтичі почали турбуватись. Особливо в цьому взгляді під впливом єзуїтів. Між тим явився один факт, який подав повід до справжньої війни. В кінці 50 рр. у гуртку нашому зявилась думка, що соромно жити в краї і не знати ні самого краю, ні

його людности, і ми порішили всі вакації від початку квітня до кінця серпня ужити на подорожі, пішки, по краю. Що для нас ці подорожі були корисні, нема сумніву. Але-ж у шляхетській суспільности зложилось переконання, ніби ми ходимо за тим, щоб учити селян різати панів.

242. Суд.

(З автобіографичних записок.)

Наші подорожі були остатнім проявом, що викликав реальні відносини до нас шляхетської суспільности. Як виявилось, за діяльністю нашою дуже охоче слідили єзуїти. Їм відомі були і наші збірки літературні, і зміст рефератів, що на їх читались, і рукописний журнал, що випускав гурток, і нарешті істнування так званої семилітньої школи. Школа ця була, розуміється, офіціяльно не дозволена. Удалось нам зібрати може 15 хлопців, удержувати їх на складчину і вчити в національному напрямі. Розуміється, в журналах, в рефератах і так далі вибірались теми і в викладі їх були проведені принціпи українства і демократії з різкою критикою шляхетського побуту і шляхетських теорій. Все це в побільшеному вигляді, ніби пропаґанда різні, було зведено в систему, і шляхтичі обернулись до уряду з проханням оборонити їх. Про те, що збірається буча, я перший раз дізнався від Пірогова. Як-раз тоді я скінчив університет і пішов до його з проханням дати мені місце кандидата-педаґоґа по латинській мові. Кандидати-педаґоґи це були молоді люди, котрі, скінчивши університет, зоставались на два роки в чині кандидата-педаґоґа, приготовляючись до учительства під рукою професорів і старших учителів ґімназій. Пірогов проглянув моє прохання, положив його і зовсім несподівано для мене задав мені питання: „Что вы сдѣлали помѣщикамъ здѣшняго края? Я недавно объѣзжалъ округъ, и не было мѣста, гдѣ бы на вас мнѣ не приносили жалобы.“ Я в короткому нарисі розказав йому свої гріхи. Тоді він мені сказав: „Мѣсто я вамъ дамъ. Моя служба педаґоґическая, а не полицейская. Только берегитесь, это дѣло на мнѣ не кончится.“ Справді, як я бачив потім, за цей час ґенерал-ґубернатор отримав від поміщиків ріжних місцевостей 42 доноси. Всі писані на один зразок — неначе-б то в Київі завелась ґрупа, яка поклала собі метою вирізати всіх панів, через що вони просять оборони від уряду. Через два місяці після моєї розмови з Піроговим, в Київі зібрались дворяне на вибори, і порішили судити нас дворянським судом. Від маршалка бердичівського повіту,

до котрого я належав, я отримав відозву, щоб явитись в означене місце для одповіди на обвинувачення, які будуть мені висловлені дворянами.

Сподіваючись якоїсь халепи від дворян, я заздалегідь склав коротенький виклад своїх переконань, де виложив принціпіяльні, головні основи і намагався розбурити всі леґендарні наростп (підозріння ріжні і т. и.). Цей огляд в рукописних копіях розійшовся доволі широко і, як виявилось, послужив основним мотивом для обвинувачення. На суд дворянський покликано було кілька чоловік, але прийшлось явитись мені одному через те, що були вакації і решта товаришів повиїздили з города. Ввійшовши в кватиру маршалка, я застав чимале зборище дворян, чоловік 60 або й більше. Хазяїн почав справу з того, що їм відома пропаґанда, яку я веду, маючи на меті пропаґанду атеїзма, антіпатріотизма, ненависти до панів і т. и., що ґурток наш роздає селянам книжки, котрі закликають їх до різні. Як на доказ покликались на виклад моїх переконань і на прислану їм волинським маршалком ґуберніяльним, Мікулічем, книжку, яку він одняв од селянина в своєму селі: ця книжка була не що инше, як недавно видана „граматка“ Куліша. Хоч у тій книжці не було нічого політичного або соціяльного, але вона переляқала дуже шляхтичів, і вони вже посилали депутацію до ґубернатора, жалуючись на те, що в Києві продається книжка, котра явно кличе до різні панів. Добродушний ґенерал-ґубернатор, князь Васильчиков, роздивившись книжку, обявив депутатам, що він окрім азбуки нічого в ній не знайшов: хоча йому вказували, що вкінці книжки надрукована дума про Наливайка, давно відома із збірників Срезневського і Максимовича. В одному місті була віньєтка, на котрій в дуже маленькому розмірі було змальоване дерево, громом розбите, і під ним убитий чоловік. Дворяне доказували, що цей чоловік є зарізаний шляхтич. Щоб заспокоїти панів, Васильчиков видав часову постанову про те, щоб граматка не продавалась у Києві, і книгарі устроїли її склад в Нікольській слобідці. За тим друга депутація від дворян знову обернулась до ґенерал-ґубернатора із скаргою на те, що в балаганах даються вистави ляльок, котрі пропаґують різню. Це була давно відома балаганна драма про Ваньку-Каїна, котрий побиває людей ріжних станів, Жидів, панів, поліцейських і т. д., і нарешті побиває його смерть. Дуже багато клопоту мав Васильчиков, щоб довести панам, що ця балаганна драма істнує вже півтораста літ і що-року в балаганах виставляється. З таким обвинувачуючим матеріялом довелось мені сперечатись. Я коротко схарактеризував і граматку і балаган,

висловив думку, що серіозно з цим сперечатись неможна і що зрештою це не моє діло. Тоді зажадав голосу представник єзуїтів Шембель: він признав, що все це дурниці, але зовсім не дурниця той огляд моїх переконань, що ходить по руках і де висловлено основи пропаґанди атеїзма, антипатріотизма і соціяльної революції. Я приніс з собою примірник і попросив тут же прилюдно роздивитись його, чи справді там є прінціпи, про котрі розказував пан Шембель. Стали їх вичитувати по пунктах. В першому пункті було сказано, що в релігійному взгляді я признаю повну свободу совісти, рівноправство всіх релігій і повну взаємну толерантність. Як пункт цей був прочитаний, я обернувся до читача з питанням: чи він признає в ньому пропаґанду атеїзма, чи пропаґанду віротерпимости. Читач мені одповів неохоче, що там окрім толеранції нічого не видно. Тоді я обернувся ще до кількох панів з проханням сказати їх думку. Вони повторили те-ж саме. Тоді я спитався, чи присутні дивляться на толеранцію, як на діло небезпечне. Не знаю, чи сором їм було перечити толеранції, чи може вони зовсім не думали про це, але-ж подбали замяти діло і перейти до другого пункту. В другому пункті було сказано про національність і висловлено думку, що всяка національність повинна мати свою свободу, признання і пошану, і що так, як у нашому краї більшість народу належить до української національности, то ця народність повинна бути признана найголовнішою. На це хтось з присутніх, невідомий мені, завважив, що теоретично може воно й так, але на практиці це значить, що треба винищити в краї польську національність. Я одповів, що як в одному краї живе дві або три національности, то при взаємній пошані, вони не тільки не будуть заїдати одна другу, але будуть собі взаємно помагати в своєму розвитку. Як приклад, я вказав на Фінляндію і на відносини там Шведів і Фінів. Третього пункту вже не читали, а тільки дали голос панові Бобровському, єдиному чоловікові на всю ґубернію, що мав диплом маґістра. Бобровський був справді чоловік дуже добре розвинений, і видно було, що він багато працював над соціяльними науками. Він сказав дуже гарну промову, в котрій виявив, що він дивується, як можна з принципів теоретично-фільософського мишлення робити обвинувачення, що з усього того, що він чув, він виніс тільки враження, що молоді люди удовольняють своєму становищу, не тратячи час на гульню, але занімаючись студіями суспільних і соціяльних питань, і закінчив свою промову бажанням, щоб і далі молодь ішла по цьому напрямку. Пани побачили, що їх головний лідер не спочуває їхнім передсудам. Після нього кілька хвилин була

мовчанка, і нарешті хазяїн-маршалок, щоб закінчити неприємну розмову, заявив, що вже чай поданий. На тім і закінчилось засідання. Але не закінчилось діло. На другий день до мене приїхав незнайомий мені пан Сорочинський. Він почав з того, що поздоровив мене, кажучи, що я дуже дотепно оборонився вчора, але слідком за тим запропонував, щоб я дав йому екземпляр викладу своїх переконань і підписав під ним, що я переконався, що вони несправедливі і що беру їх назад. „Як ви цього не зробите“, — сказав він, — „то я вас перестерігаю, що будете мати великі неприємности, і вже не з дворянами, з котрими легко вам вести полеміку, але з адміністрацією“. Я сказав Сорочинському, що такого підпису я не дам і просив його закінчити розмову і лишити мене в спокою. Він пішов з словами: „Пожалкуєте цього, але жалкуйте самі на себе.“

До цього часу вся діяльність наша велась серед товаришів польської корпорації. Корпорація ця була сильна і добре орґанізована. Статут складав товариш Єніч; в принціпі вся корпорація розпадалась на пять земляцтв (gmin); доволі правильно було зазначено функції земляцтв, їх виборна система, внески в инші студентські інституції. Та ґміна, в котру ми були записані, була ґміна українська. Нам здавалось, що ми зуміємо поволі обернути цю ґміну в українство.

243. Початок української громади.

(З автобіоґрафичних записок.)

Зараз після приїзду мого в Київ — це було в 1850 році — я подбав яко мога більше познайомитись з українською літературою і джерелами української історії. Діставати ці джерела було доволі трудно. Недавно пройшов процес Кирило-Методієвського братства, і через те доставати все українське було трудно. Так, три роки всі мої розшукування, щоб ознайомитись з творами Шевченка, були даремні. Допіру на третій рік я міг дістати „Чигиринського Кобзаря“ і то під великим секретом. Джерел до української історії було не багато в ті часи. „Исторія Руссовъ“ була заборонена. Я достав її в рукописному вигляді у букініста на Подолі. За тим прочитав Бантиша, Маркевича іРіґельмана, літописи Грабянки і Самовидця і нарешті літопис Величка, котра дала мені багато знання і розуміння козацької епохи. За тим довелось мені прочитати три томи „Кієвлянина“, що видавав Максимович, кілька томів „Молодика“ харьківського, та збірники пісень: Максимовича, Метлинського і Срезнев-

ського. Цими книжками в той час обмежувались всі джерела для українофільства. Разом з тим став я шукати серед товаришів людей, що більше мене знали і захоплювались українськими ділами, але, на нещастя, таких людей, здається, зовсім не було. Серед студентів ніхто не говорив по-українськи, і мої питання про літературні, історичні джерела зустрічали як зайву і ексцентричну вигадку. За три роки я зустрів тільки одного чоловіка, котрий мав хоч слабе, але все-ж таки розуміння про те, чого я добиваюсь. Це був студент Самусь, котрий дав мені збірники пісень, але далі цього сам він не пішов. Допіру в четвертому році я зустрів доволі оріґінально двох людей, котрі більше або менше відчували українську національність. Про одного з них, Николу Сильвестровича Ковалевського, я почув серед товаришів сміхотворне оповідання, що він постійно розповідає про українську національність і, як сміялись товариші, хоче бути малоросійським імператором. Я зараз же пішов до його знайомитись. Це був чоловік уже не первої молодости, літ під трицять, дуже доброго і привітного характеру, з виробленим національним почуттям. Другий чоловік, про котрого я зовсім випадково дізнався, був медик Федір Панченко. Про його я прочув, що він чоловік оріґінальний. Жив він у спільних кватирях казенно-коштних студентів. До його прийшли побачитись його батько й брат, обидва селяне, і він не тільки не соромився, але дуже привітно вітав їх, що привело в подив його товаришів по камері. Незабаром познайомився я з Панченком. Від його першого почув я про Кирило-Методієвське братство; він добув мені „Чигиринського Кобзаря“. Так склався перший український гурток, з котрого потім розвинулась Громада.